STRATEGIA ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM DO 2030 R.

Projekt z dnia 26 kwietnia 2019 r.

Wprowadzenie

W lutym 2017 r. Rząd przyjął nową strategię rozwoju kraju – Strategię na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.). W dokumencie tym zapisane zostały również kierunki rozwoju rolnictwa. Cel jaki stawia się przed rolnictwem w Strategii Odpowiedzialnego Rozwoju został zdefiniowany następująco: zwiększanie konkurencyjności gospodarstw rolnych oraz producentów rolno-spożywczych poprzez poprawę ich dochodowości, integrację łańcucha żywnościowego i bardziej sprawiedliwy podział wartości dodanej w tym łańcuchu, oparty na zasadzie partnerstwa. Uzupełnieniem interwencji w tym obszarze będą działania dotyczące modernizacji gospodarstw rolnych, aktywnego wdrażania inwestycji prorozwojowych oraz rozwijanie wszelkich form kooperacji pomiędzy producentami.

Ponieważ obszary wiejskie w Polsce charakteryzuje zróżnicowanie przestrzenne pod względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, jak i funkcji gospodarczych (są to zarówno tereny z dominacją rolnictwa tradycyjnego, obszary rolnictwa wielkoobszarowego, obszary z dominacją funkcji turystycznej, jak i silnie zurbanizowane obszary położone w pobliżu dużych aglomeracji i mniejszych miast), Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju przyjęło, że rozwój regionalny rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce powinien zostać oparty na oddolnej analizie potrzeb rozwojowych przeprowadzonych w poszczególnych województwach.

Mając powyższe na uwadze wojewodowie w całym kraju powołali Zespoły, których zadaniem było określenie **rdzennych potencjałów oraz identyfikacja potrzeb rozwojowych obszarów wiejskich i sektora rolno-spożywczego w województwach**. Na Podkarpaciu do składu Zespołu włączeni zostali m.in. przedstawiciele najważniejszych instytucji oraz organizacji rolniczych, urzędu statystycznego, regionalnej dyrekcji ochrony środowiska, jednostek samorządu terytorialnego, a także środowisk naukowych oraz organizacji i związków branżowych z terenu województwa podkarpackiego. Wyniki przeprowadzonych analiz umożliwiły określenie kierunków rozwoju i listę priorytetowych projektów rozwoju obszarów wiejskich i sektora rolno- spożywczego w województwie.

Strategia opracowana przez ***Zespół analizujący szanse i zagrożenia oraz potencjalne kierunki rozwoju obszarów wiejskich w województwie podkarpackim do 2030 r.*** składa się z części, diagnostycznej i projektowej. Część diagnostyczna zawiera opis sytuacji społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich województwa z analizą sytuacji pod kątem mocnych i słabych stron, analizę SWOT oraz opis obszarów wiejskich w ujęciu geograficznym. W części projektowej określone zostały z kolei kierunki interwencji, działania, priorytety rozwoju obszarów wiejskich województwa, w tym rolnictwa. Zaproponowane rozwiązania mają służyć zwiększeniu opłacalności produkcji rolnej i poprawie jakości życia na wsi.

Zgodnie z założeniami przygotowany dokument posłużył jako wkład w procesie aktualizacji Strategii zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012- 2020 (2030), ale może również dodatkowo zostać wykorzystany w procesach planowania strategicznego i pracach programowych, w tym aktualizacji Strategii rozwoju województwa podkarpackiego, za co odpowiada samorząd województwa.

Należy zaznaczyć, że podkarpacka wieś i rolnictwo przy całej swojej specyfice i złożoności problemów dysponuje znaczącym potencjałem produkcyjnym i korzystnymi warunkami środowiskowo-przyrodniczymi, co przy podjęciu odpowiednich działań i przy uruchomieniu odpowiednich instrumentów wsparcia stwarza szansę na rozwój większości funkcjonujących tu gospodarstw, jak też obszarów wiejskich. Przed Podkarpaciem stoi szansa rozwoju rodząca możliwości jego zaistnienia w gospodarce – jako regionu produkującego wysokiej jakości żywność, a także atrakcyjnego zarówno turystycznie, jak i inwestycyjnie.

Ewa Leniart

Wojewoda Podkarpacki
Przewodnicząca Zespołu analizującego szanse i zagrożenia oraz potencjalne kierunki rozwoju obszarów wiejskich w województwie podkarpackim

Osoby biorące udział w opracowaniu Strategii rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w województwie podkarpackim do 2030 r.

Członkowie *Zespołu analizującego szanse i zagrożenia oraz potencjalne kierunki rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w województwie podkarpackim do 2030 r.*:

Pani dr Ewa Leniart - Wojewoda Podkarpacki Przewodnicząca Zespołu,
Pan Robert Pieszczoch - Dyrektor Podkarpackiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Boguchwale Zastępca Przewodniczącego Zespołu,
Pan Mieczysław Miazga - Poseł na Sejm RP,
Pan Kazimierz Gołojuch - Poseł na Sejm RP,
Pan Piotr Pilch - Wicemarszałek Województwa Podkarpackiego,
Pan Lucjan Kuźniar - Członek Zarządu Województwa Podkarpackiego (do 2018 r.)
Pani Lucyna Podhalicz - Wicewojewoda Podkarpacki,
Pan Piotr Najda – Dyrektor Wydziału Środowiska i Rolnictwa Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie,
Pan dr inż. Stanisław Zając - Zastępca Dyrektora Wydziału Środowiska i Rolnictwa Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie,
Pani Janina Kamińska - Zastępca Dyrektora Podkarpackiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Boguchwale,
Pan dr inż. Janusz Kilar - Zastępca Dyrektora Podkarpackiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Boguchwale,
Pani Zofia Kochan - Dyrektor Departamentu Rolnictwa, Geodezji i Gospodarki Mieniem Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego,
Pan Piotr Kędrek - Zastępca Dyrektora Departamentu Rolnictwa, Geodezji i Gospodarki Mieniem Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego – Geodeta Województwa,
Pan Paweł Stokłosa - Zastępca Dyrektora Departamentu Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego,
Pani Teresa Pamuła - Dyrektor Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa Podkarpackiego Oddziału Regionalnego,
Pan Jerzy Borcz - Dyrektor Oddziału Terenowego Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa w Rzeszowie,
Pan Józef Wyskiel - Zastępca Dyrektora Oddziału Terenowego Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa w Rzeszowie,
Pan Mirosław Welz - Podkarpacki Wojewódzki Lekarz Weterynarii,
Pan Marian Sobutka - Podkarpacki Wojewódzki Inspektor Ochrony Roślin i Nasiennictwa w Rzeszowie (do 2018 r.)
Pani Edyta Wilk - Podkarpacki Wojewódzki Inspektor Ochrony Roślin i Nasiennictwa w Rzeszowie,
Pan Renald Partyka - Podkarpacki Wojewódzki Inspektor Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych w Rzeszowie,
Pan Stanisław Bartman - Prezes Podkarpackiej Izby Rolniczej,
Pan Piotr Puchalski - Prezes Zarządu Związku Stowarzyszeń „Podkarpacka Izba Rolnictwa Ekologicznego" w Świlczy,
Pan Andrzej Chmura - Prezes Zarządu Podkarpackiego Centrum Hurtowego „Agrohurt" S.A.,
Pan Stanisław Lawera - Prezes Stowarzyszenia Sołtysów Województwa Podkarpackiego,
Pan dr inż. Władysław Brejta - Dyrektor Zakładu Doświadczalnego Instytutu Zootechniki ***w Odrzechowej,***
Pan Władysław Kołodziej - Prezes Regionalnego Związku Spółdzielni Produkcji Rolnej w Rzeszowie,
Pan Ryszard Wisz - Dyrektor Okręgowej Stacji Chemiczno-Rolniczej w Rzeszowie,
Pan Adam Pęzioł - Prezes Zarządu Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Rzeszowie (do 2017 r.)
Pan Adam Skiba - Prezes Zarządu Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Rzeszowie,
Pan Marek Cierpiał-Wolan - Dyrektor Urzędu Statystycznego w Rzeszowie,

Pan Ryszard Kądziołka - Prezes Zarządu Podkarpackiej Izby Gospodarczej Związku Grup Producentów Rolnych,
Pan dr inż. Jerzy Fijał - Prezes Zarządu Państwowego Instytutu Badawczego w Chorzelowie,
Pani Jolanta Sawicka - Dyrektor Oddziału Regionalnego Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego w Rzeszowie,
Pan Jacek Szluz - Dyrektor Podkarpackiego Biura Geodezji i Terenów Rolnych,
Pan Wojciech Wdowik - Dyrektor Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Rzeszowie,
Pani Grażyna Zagrobelna - Dyrektor Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Krośnie,
Pan Jerzy Jakubiec - Komendant Wojewódzkiej Państwowej Straży Rybackiej w Rzeszowie,
Pan Janusz Warzocha - Komendant Państwowej Straży Łowieckiej z/s w Krośnie,
Pan Krzysztof Jurczak – Kierownik Regionalnej Stacji Hydrologiczno-Meteorologicznej w Krośnie, IMGW-PIB,
Pan Tadeusz Dylon - Prezes Zarządu Wojewódzkiego Związku Pszczelarstwa w Rzeszowie,
Pan Jan Bieniasz - Prezes Zarządu Spółdzielni Rolników „SAN" w Łące,
Pan Fryderyk Kapinos - Prezes Polskiego Stowarzyszenia Producentów Wyrobów Wędzonych Tradycyjnie w Pilźnie,
Pani Urszula Miazga - Zakład Mięsny „SMAK-GÓRNO" Sp. z o.o. w Górnie,
Pan Kazimierz Śnieżek - Prezes Okręgowej Spółdzielni Mleczarskiej w Jasienicy Rosielnej,
Pan Tadeusz Chrzan - Starosta Powiatu Jarosławskiego – przedstawiciel Podkarpackiego Stowarzyszenia Samorządów Terytorialnych,
Pan Andrzej Betlej - Wójt Gminy Zarszyn – przedstawiciel Podkarpackiego Stowarzyszenia Samorządów Terytorialnych (do listopada 2018 r.),
Pan Wiesław Kubicki - Wójt Gminy Zarzecze – przedstawiciel Związku Gmin Wiejskich Rzeczypospolitej Polskiej (do listopada 2018 r.).

Członkowie Rady Naukowej działającej przy *Zespole:*

Pani dr inż. Bernadetta Bienia – Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Krośnie,
Pani prof. dr hab. inż. Dorota Bobrecka–Jamro – Kierownik Katedry Produkcji Roślinnej Uniwersytetu Rzeszowskiego,
Pan dr inż. Władysław Brejta – Dyrektor Zakładu Doświadczalnego Instytutu Zootechniki w Odrzechowej,
Pani dr inż. Sylwia Dziedzic – Politechnika Rzeszowska,
Pan dr inż. Jerzy Fijał – Prezes Zarządu Państwowego Instytutu Badawczego w Chorzelowie,
Pan Józef Gocko – Instytut Rolnictwa Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Sanoku, Dyrektor Zespołu Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego w Nowosielcach,
Pan dr hab. inż. Ryszard Kata, prof. UR – Dziekan Wydziału Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego,
Pan dr inż. Dariusz Kusz – Politechnika Rzeszowska,
Pani dr hab. Teresa Miś – Profesor Uniwersytetu Rzeszowskiego,
Pan Robert Pieszczoch – Dyrektor Podkarpackiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Boguchwale Zastępca Przewodniczącego Zespołu,
Pan prof. dr hab. inż. Czesław Puchalski – Dziekan Wydziału Biologiczno-Rolniczego Uniwersytetu Rzeszowskiego,
Pani prof. dr hab. inż. Maria Ruda – Ekspert ds. produkcji zwierzęcej,
Pan prof. dr hab. inż. Leszek Woźniak – Kierownik Katedry Przedsiębiorczości, Zarządzania i Ekoinnowacyjności Politechniki Rzeszowskiej,
Pan dr inż. Stanisław Zając – Zastępca Dyrektora Wydziału Środowiska i Rolnictwa Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie.

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW 11
I. DIAGNOZA SYTUACJI SPOŁECZNO-GOSPODARCZEJ OBSZARÓW WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO ZAKRESU OBJĘTEGO DOKUMENTEM, WRAZ Z IDENTYFIKACJĄ POTRZEB I POTENCJAŁÓW ROZWOJOWYCH 13
1.1 Ogólne informacje na temat województwa 14
1.2 Szczegółowy opis sytuacji społeczno-gospodarczej OBSZARÓW WIEJSKICH województwa 14
1.2.1 Informacje ogólne dotyczące OBSZARÓW WIEJSKICH w województwie 14
- **powierzchnia OW jako % województwa i porównawczo na tle kraju wg metodologii TERYT** 14
- **liczba ludności OW jako % województwa i porównawczo na tle kraju** 16
- **struktura i gęstość zaludnienia – ogółem, wg podregionów i powiatów** 16
- **odsetek OW wykorzystywany przez rolnictwo, leśnictwo, formy ochrony przyrody, wody, przemysł na OW, MŚP, itp.** 17

1.2.2 Kapitał ludzki i społeczny na OW w województwie 18
- **wiek, płeć i struktura mieszkańców** 18
- **zmiany demograficzne, współczynnik obciążenia demograficznego** 19
- **struktura gospodarstw domowych** 21
- **osoby zależne** 21

1.2.3 Rynek pracy i przedsiębiorczość na OW 21
- **struktura zatrudnienia mieszkańców OW (ogółem, według wieku, według sektorów)** 21
- **bezrobocie, w tym bezrobocie ukryte, przyczyny i nastawienie społeczne do wychodzenia z bezrobocia ukrytego lub długotrwałego** 21
- **obszary/tereny z największymi trudnościami w zakresie rynku pracy, oczekiwane kwalifikacje, a wykonywane zawody** 21
- **główne dziedziny aktywności gospodarczej, wielkość przedsiębiorstw i ich lokalizacja oraz dominujące rodzaje działalności gospodarczej** 21
- **gospodarka leśna na obszarach wiejskich** 24
- **KRUS – liczba ubezpieczonych, liczba emerytów i rencistów** 28
- **wypadki przy pracy w rolnictwie** 30
- **rzemiosło, rękodzieło, ginące zawody** 35

1.2.4 Dochody i ubóstwo mieszkańców OW 38
- **wysokość i źródła dochodów (miasto-wieś ogółem)** 38
- **liczba osób zagrożonych ubóstwem** 39
- **ubóstwo według wielkości rodzin i źródeł ich pochodzenia** 39
- **rodzaje występującego ubóstwa** 39

1.2.5 Infrastruktura na obszarach wiejskich 40
- **sieć kanalizacyjna i wodociągowa** 40
- **gospodarka odpadami** 45
- **wykorzystanie i dostępność Internetu szerokopasmowego** 49
- **scalenia gruntów** 50
- **spółki wodne** 52
- **wykorzystanie OZE i potencjał dotyczący OZE** 53

1.2.6 Zasoby środowiskowe na OW i zagospodarowanie przestrzenne ... 69
- **powierzchnia obszarów szczególnie cennych przyrodniczo, zalesień, powierzchnia terenów przeznaczonych pod rewitalizację** ... 69
- **obszary konfliktu urbanistycznego** ... 72
- **lokalizacja inwestycji uciążliwych, kopalnie i wyrobiska** ... 72

1.2.7 Zasoby dziedzictwa kultury na obszarach wiejskich ... 75
1.2.8 Aktywność potencjału społecznego na obszarach wiejskich ... 81
- **Lokalne Grupy Działania** ... 82
- **Koła Gospodyń Wiejskich** ... 83
- **stowarzyszenia i grupy społeczne** ... 84
- **turystyka na obszarach wiejskich (turystyka wiejska, agroturystyka, zagrody edukacyjne)** ... 88

1.2.9 Produkty regionalne i tradycyjne na Podkarpaciu ... 90
1.3 Diagnoza sytuacji w ROLNICTWIE w województwie podkarpackim ... 92
1.3.1 Zasoby ziemi rolniczej i struktura jej użytkowania ... 92
- **powierzchnia UR łącznie i jako % powierzchni województwa** ... 92
- **UR według rodzajów** ... 93
- **dziedziczenie gospodarstw** ... 94
- **główne sposoby powiększania gospodarstw** ... 94
- **skala dzierżaw** ... 95

1.3.2 Charakterystyka gospodarstw ... 96
- **liczba gospodarstw i ich struktura według typów produkcji** ... 96
- **średnia wielkość gospodarstw** ... 97
- **stopień specjalizacji** ... 98
- **gospodarstwa ekologiczne** ... 100
- **liczba osób pracujących w 1 gospodarstwie** ... 108
- **poziom mechanizacji/stopień innowacyjności a wielkość gospodarstw** ... 109
- **inwestycje rolnicze** ... 111

1.3.3 Produkcja rolnicza ... 113
- **globalna produkcja rolnicza** ... 113
- **powierzchnia zasiewów, w tym według rodzajów** ... 114
- **wysokość plonów według gatunków podstawowych upraw** ... 115
- **pogłowie zwierząt ogółem, według gatunków, średnia wielkość stada - dynamika** ... 118
- **niszowe kierunki w produkcji rolniczej (uprawa winorośli i produkcja wina, hodowla ryb, pszczelarstwo, serowarstwo, zielarstwo, inne)** ... 124
- **opłacalność produkcji** ... 127
- **ceny produktów rolnych** ... 130

1.3.4 Stopień wykorzystania środków finansowych w rolnictwie ... 131
- **minimalna skala efektywności ekonomicznej gospodarstw według typów produkcji** 131
- **efektywność gospodarowania w rolnictwie na Podkarpaciu na tle kraju i UE** ... 132
- **znaczenie wsparcia publicznego w rolnictwie w kształtowaniu dochodów i ciągłości produkcji rolniczej** ... 132

1.3.5 Środowiskowy wymiar produkcji rolnej ... 133
- **klimat Podkarpacia** ... 133
- **jakość i przydatność gleb do celów rolniczych** ... 134

- **bilans wodny oraz jakość wód** ... 143
- **obszary niedoborów wody, zagrożenie suszą** ... 144
- **obszary nadmiernego nasłonecznienia** ... 147
- **straty w UR spowodowane czynnikami środowiskowymi** ... 147
- **straty w rolnictwie wyrządzane przez zwierzynę łowną i prawnie chronioną** ... 149
- **programy rolnośrodowiskowe – znaczenie i zróżnicowanie regionalne** ... 151

1.3.6 Rola rolnictwa w kształtowaniu wzrostu gospodarczego województwa i kraju ... 154

- **zasoby kapitału w rolnictwie** ... 154
- **udział rolnictwa w PKB** ... 154

1.3.7 Przemysł rolno-spożywczy i pozostała działalność gospodarcza związana z rolnictwem 155

- **najwięksi pracodawcy i zakłady przetwórcze rolno-spożywcze lub związane z rolnictwem, rynki hurtowe** ... 155
- **podmioty zaopatrujące rolników w środki produkcji** ... 156
- **grupy producentów rolnych i organizacje producentów rolnych** ... 158

1.4 Otoczenie instytucjonalne rolnictwa ... **163**

- **uczelnie wyższe, szkoły ponadgimnazjalne** ... 163
- **Instytuty Badawcze, Zakłady Doświadczalne** ... 163
- **doradztwo rolnicze** ... 164
- **agencje i instytucje rolnicze zaangażowane w obsługę rolnictwa i bezpieczeństwo żywności** ... 168
- **organizacje i związki branżowe z zakresu rolnictwa** ... 168
- **instytucje ubezpieczeniowe** ... 169
- **banki spółdzielcze** ... 171

II. ANALIZA SWOT ... **177**

2.1 Wyodrębnione obszary strategiczne – filary rozwoju ... **178**

2.2. Podsumowanie ... **192**

III. ROZWÓJ FUNKCJONALNY I PRZESTRZENNY OBSZARÓW WIEJSKICH ... **194**

3.1 Zróżnicowanie funkcjonalne obszarów wiejskich ... **195**

3.1.1. Dominujące typy obszarów wiejskich w województwie wynikające z głównych funkcji gospodarczych ... 195

- **Wiejski Obszar Funkcjonalny** ... 195

3.1.2. Zróżnicowanie obszarów wiejskich w województwie pod kątem stopnia urbanizacji ……200

- **Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Krosna** ... 200
- **Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Mielca** ... 201
- **Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Przemyśla** ... 202
- **Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Stalowej Woli** ... 203
- **Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Tarnobrzega** ... 204

3.2. Rozwój przestrzenny obszarów wiejskich ... **205**

3.2.1. Spójność środowiskowa obszarów wiejskich w wymiarze przestrzennym ... 205

- **Obszary ochrony gleb dla celów produkcji rolnej** ... 205

3.2.2. Spójność gospodarcza obszarów wiejskich w wymiarze przestrzennym ... 206

- **Górski Obszar Funkcjonalny** ... 206
- **Przygraniczny Obszar Funkcjonalny** ... 207
- **Obszary terenów zamkniętych** ... 208
- **Obszary narażone na niebezpieczeństwo powodzi** ... 209

- **Obszary potencjalnego występowania osuwisk** ... 210
- **Obszary cenne przyrodniczo** ... 211
- **Obszary ochrony krajobrazów kulturowych** ... 212
- **Obszary ochrony i kształtowania zasobów wodnych** ... 213
- **Obszary ochrony strategicznych złóż kopalin** ... 214
- **Obszary o najniższym poziomie dostępu do dóbr i usług warunkujących możliwości rozwojowe** ... 215
- **Obszary tracące dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze** ... 216
- **Obszary o najniższej dostępności transportowej do ośrodka wojewódzkiego** ... 217
- **Obszary o najniższym stopniu rozwoju i pogarszających się perspektywach rozwojowych** ... 218
- **Obszary funkcjonalne o znaczeniu regionalnym** ... 219
- **Obszar Funkcjonalny Gospodarki Rolno-Spożywczej (OFGR-S)** ... 220
- **Obszar Funkcjonalny Pogórzy Karpackich (OFPK)** ... 221

IV. ROLNICTWO NA OBSZARACH GÓRSKICH WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO – CECHY CHARAKTERYSTYCZNE, OGRANICZENIA W PRODUKCJI ROLNICZEJ, DEFICYTY I SZANSE ROZWOJOWE ... 222

4.1. Cechy charakterystyczne dla rolnictwa górskiego w województwie podkarpackim ... 223

4.2. Ograniczenia produkcji rolniczej na terenach górskich ... 224

4.3. Deficyty rozwojowe w rolnictwie górskim ... 225

4.4. Szanse rozwojowe w kontekście rolnictwa górskiego na Podkarpaciu ... 225

V. POZIOM WSPARCIA ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH Z FUNDUSZY I PROGRAMÓW UE W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM ... 227

5.1. Działania wdrażane przez samorząd województwa realizowane w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 ... 228

5.1.1. Wsparcie na inwestycje związane z rozwojem, modernizacją i dostosowywaniem rolnictwa i leśnictwa typ operacji „Scalanie gruntów” ... 228

5.1.2. Wsparcie inwestycji związanych z tworzeniem, ulepszaniem lub rozbudową wszystkich rodzajów małej infrastruktury, w tym inwestycji w energię odnawialną i w oszczędzanie energii” na operacje typu „Budowa lub modernizacja dróg lokalnych” ... 231

5.1.3. Wsparcie inwestycji związanych z tworzeniem, ulepszaniem lub rozbudową wszystkich rodzajów małej infrastruktury, w tym inwestycji w energię odnawialną i w oszczędzanie energii na operacje typu „gospodarka wodno-ściekowa” ... 232

5.1.4. Wsparcie inwestycji w tworzenie, ulepszanie i rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji, kultury i powiązanej infrastruktury na operacje typu „Inwestycje w targowiska lub obiekty budowlane przeznaczone na cele promocji lokalnych produktów” ... 233

5.1.5. wsparcie inwestycji w tworzenie, ulepszanie i rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji, kultury i powiązanej infrastruktury na operacje typu „Inwestycje w obiekty pełniące funkcje kulturalne” ... 234

5.1.6. Wsparcie inwestycji w tworzenie, ulepszanie i rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji, kultury i powiązanej infrastruktury na operacje typu „Kształtowanie przestrzeni publicznej” ... 235

5.1.7. Wsparcie badań i inwestycji związanych z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej na operacje typu „Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego” ... 236

5.1.8. Wsparcie dla rozwoju lokalnego w ramach inicjatywy LEADER ... 237
5.2. Działania wdrażane przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa ... 242
5.2.1. Realizacja instrumentów pomocy współfinansowanych z funduszy UE ... 245
- **systemy wsparcia bezpośredniego** ... 245
- **Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 (PROW 2014–2020)** ... 249
- **realizacja instrumentów pomocy krajowej** ... 260

VI. KONIUNKTURA W GOSPODARSTWIE ROLNYM (2017 R.) ... 262
VII. STRATEGICZNE OBSZARY, PRIORYTETY, KIERUNKI INTERWENCJI I DZIAŁANIA W ZAKRESIE ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO, W TYM ROLNICTWA I PRZETWÓRSTWA ... 269
Obszar strategiczny I – OPŁACALNOŚĆ PRODUKCJI ROLNEJ ... 271
Priorytet 1 – WZMOCNIENIE POZYCJI ROLNIKA – PRODUCENTA W ŁAŃCUCHU ŻYWNOŚCIOWYM ... 271
Priorytet 2 – POPRAWA KONKURENCYJNOŚCI ROLNICTWA I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ ORAZ BIEZPIECZEŃSTWO ŻYWNOŚCI ... 272
Priorytet 3 – ROZWÓJ PRZETWÓRSTWA ROLNO-SPOŻYWCZEGO ... 278
Priorytet 4 – ROZWÓJ ROLNICTWA EKOLOGICZNEGO ... 280
Obszar strategiczny II – JAKOŚĆ ŻYCIA I ŚRODOWISKA NA OBSZARACH WIEJSKICH ... 283
Priorytet 1 – ROZWÓJ INFRASTRUKTURY TECHNICZNEJ OBSZARÓW WIEJSKICH 283
Priorytet 2 – POPRAWA STANU ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO ... 285
Priorytet 3 – ROZWÓJ BIOGOSPODARKI (W TYM OZE) ... 290
Priorytet 4 – DOSTĘPNOŚĆ WYSOKIEJ JAKOŚCI USŁUG PUBLICZNYCH ... 292
Obszar strategiczny III – POZAROLNICZE MIEJSCA PRACY I AKTYWNE SPOŁECZEŃSTWO ... 293
Priorytet 1 – ROZWÓJ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI NA OBSZARACH WIEJSKICH ... 293
Priorytet 2 – AKTYWNI OBYWATELE, AKTYWNE SPOŁECZEŃSTWO, SILNE ORGANIZACJE POZARZĄDOWE ... 297
Priorytet 3 – USTAWICZNY WZROST UMIEJĘTNOŚCI I KOMPETENCJI MIESZKAŃCÓW WSI ... 299
Priorytet 4 – ZDROWY I AKTYWNY STYL ŻYCIA NA WSI ... 300
Obszar strategiczny IV – SPRAWNA ADMINISTRACJA ... 302
Priorytet 1 – EFEKTYWNY SYSTEM NADZORU W ŁAŃCUCHU ROLNO-SPOŻYWCZYM 302
Priorytet 2 – DZIAŁANIA WSPIERAJĄCE PROMOCJĘ POLSKICH PRODUKTÓW ROLNO-SPOŻYWCZYCH NA RYNKU KRAJOWYM I NA RYNKACH ZAGRANICZNYCH 303
Priorytet 3 – INNOWACJE I BADANIA NAUKOWE ... 304
Priorytet 4 – NOWOCZESNE DORADZTWO I KSZTAŁCENIE ROLNICZE ... 305
PODSUMOWANIE ... 309
SPIS MAP ... 315
SPIS TABEL ... 317
SPIS WYKRESÓW ... 320
SPIS RYSUNKÓW ... 323

WYKAZ SKRÓTÓW

ARiMR – Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa,
AWU – Annual Work Unit – umowna jednostka nakładów pracy w rolnictwie,
BAEL – Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności,
BHP – Bezpieczeństwo i higiena pracy,
BS – Banki Spółdzielcze,
CDR – Centrum Doradztwa Rolniczego,
ChNP – Chroniona Nazwa Pochodzenia,
DSL – Digital Subscriber Line – cyfrowa linia abonencka,
EFRROW – Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich,
FADN – z ang. *Farm Accountancy Data Network* – unijny system zbierania danych rachunkowych z gospodarstw rolnych,
FAS – z ang. *Fun Advisory System* – system doradztwa rolniczego,
GIJHARS – Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych,
GMO – Organizmy Genetycznie Modyfikowane,
GOF – Górski Obszar Funkcjonalny,
GUS – Główny Urząd Statystyczny,
GZWP – Główne Zbiorniki Wód Podziemnych,
IMGW-PIB – Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej – Państwowy Instytut Badawczy,
jst – jednostka samorządu terytorialnego,
KBW – klimatyczny bilans wodny,
KGW – Koło Gospodyń Wiejskich,
KNF – Komisja Nadzoru Finansowego,
KRUS – Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego,
LGD – Lokalne Grupami Działania,
LSR – Lokalna Strategia Rozwoju,
LZP – lista zleceń płatności,
MEW – małe elektrownie wodne,
MRiRW – Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi,
MŚP – małe i średnie przedsiębiorstwa,
MZP – mapy zagrożenia powodziowego,
NBP – Narodowy Bank Polski,
NGO – z ang. *non-government organization* – organizacja działająca na rzecz wybranego interesu i nie działająca w celu osiągnięcia zysku,
NPK – wieloskładnikowe nawozy mineralne,
NSP – Narodowy Spis Powszechny,
OC – Odpowiedzialność Cywilna,
OFGR-S – Obszar funkcjonalny gospodarki Rolno-Spożywczej,
OFPK – Obszar Funkcjonalny Pogórzy Karpackich,
ONW – obszary o niekorzystnych warunkach gospodarowania,
OSChr – Okręgowa Stacja Chemiczno-Rolnicza,
OSO – Obszary Specjalnej Ochrony Ptaków,
OSP – Ochotnicza Straż Pożarna,
OZE – odnawialne źródła energii,
OW – obszary wiejskie,
O/R – Oddział Regionalny,

O/T – Oddział Terenowy,
PBPP – Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego,
PDO – Porejestrowe Doświadczalnictwo Odmianowe,
PGL – Państwowe Gospodarstwo Leśne,
PODR – Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego,
PKB – Produkt krajowy brutto,
PROW – Program Rozwoju Obszarów Wiejskich,
PSR – Powszechny Spis Rolny,
RASFF – z ang. *Rapid Alert System of Food and Feed* – System wczesnego ostrzegania o niebezpiecznych produktach żywnościowych i paszach,
RDLP – Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych,
ROA – z ang. *return on assets* – wskaźnik rentowności aktywów,
ROE – z ang. *return on equity* – wskaźnik rentowności kapitału własnego,
RPO WO – Regionalny Program Operacyjny Województwa Podkarpackiego,
SOO – Specjalne Obszary Ochrony Siedlisk,
SPO – Sektorowy Program Operacyjny – Rolnictwo,
SWOT – z ang. *strengths, weaknesses, opportunities* i *threats* – słabe strony, mocne strony, szanse i zagrożenia,
UE – Unia Europejska,
UNESCO – z ang. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization,*
UR – użytki rolne,
WIJHARS – Wojewódzki Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych,
WODR – Wojewódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego,
WOF – Wiejski Obszar Funkcjonalny,
WPGO – Plan Gospodarki Odpadami dla Województwa Podkarpackiego,
WPR – Wspólna Polityka Rolna,
WSO – Wojewódzki System Odpadowy,
ZUL – Zakład Usług Leśnych,
ZWRSP – Zasób Własności Rolnych Skarbu Państwa.

I. DIAGNOZA SYTUACJI SPOŁECZNO-GOSPODARCZEJ OBSZARÓW WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA W ODNIESIENIU DO ZAKRESU OBJĘTEGO DOKUMENTEM, WRAZ Z IDENTYFIKACJĄ POTRZEB I POTENCJAŁÓW ROZWOJOWYCH

1.1 Ogólne informacje na temat województwa

Województwo podkarpackie to region położony w południowo-wschodniej Polsce. Od północy i zachodu graniczy z województwem małopolskim, świętokrzyskim i lubelskim; od południa ze Słowacją i od wschodu z Ukrainą. Pod względem administracyjnym województwo dzieli się na 25 powiatów, w tym 21 ziemskich i 4 grodzkie (miasta: Rzeszów, Przemyśl, Krosno i Tarnobrzeg) oraz 160 gmin. Stolicą województwa jest Rzeszów. Podkarpacie zajmuje obszar o powierzchni 17 846km^2 (5,7% powierzchni kraju), który zamieszkuje 2 129,9 tys. mieszkańców (5,5 % mieszkańców Polski). Jest to obszar najmniej zurbanizowany w kraju (w miastach mieszka ok. 41 % ludności). Średnia gęstość zaludnienia wynosi 119 osób na km^2.
Region obejmuje swoim zasięgiem 3 odrębne krainy fizjograficzne, znacząco zróżnicowane pod względem budowy geologicznej, ukształtowania terenu i środowiska przyrodniczego. W części północnej, obejmującej prawie połowę województwa, znajduje się Kotlina Sandomierska, pośrodku Pogórze Karpackie, na południu Beskidy, dzielące się na Beskid Niski i Bieszczady. Najbardziej na północny- wschód wysunięty skrawek województwa położony jest w obrębie Roztocza.

Rysunek 1. Podkarpackie na tle innych województw w kraju

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

1.2 Szczegółowy opis sytuacji społeczno-gospodarczej OBSZARÓW WIEJSKICH województwa

1.2.1 Informacje ogólne dotyczące OBSZARÓW WIEJSKICH w województwie

- **powierzchnia OW jako % województwa i porównawczo na tle kraju wg metodologii TERYT**

W 2016 r. obszary wiejskie w województwie podkarpackim zajmowały 1664,9 tys. ha, tj. 93,3% ogólnej powierzchni województwa (w kraju 93,0%). Na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat ich udział zmniejszył się o 0,3 p. proc. czyli o ponad 11 tys. ha. Tylko w trzech powiatach Podkarpacia wskaźnik ten nie osiągnął 90%: w niżańskim (86,5%), stalowowolskim (88,7%) i ropczycko-sędziszowskim (89,6%). Obszary wiejskie Podkarpacia stanowiły 5,7% powierzchni obszarów wiejskich kraju.
Według ewidencji geodezyjnej użytki rolne stanowiły 51,6% ogólnej powierzchni wsi, grunty leśne oraz zadrzewione i zakrzewione – 42,9%, grunty zabudowane i zurbanizowane – 3,6%, grunty pod

wodami powierzchniowymi – 1,1%. Pozostałe 0,8% ogólnej powierzchni terenów wiejskich zajmowały użytki ekologiczne, nieużytki i tereny różne.

Mapa 1. Powierzchnia obszarów wiejskich w % powierzchni ogółem w 2016 r.

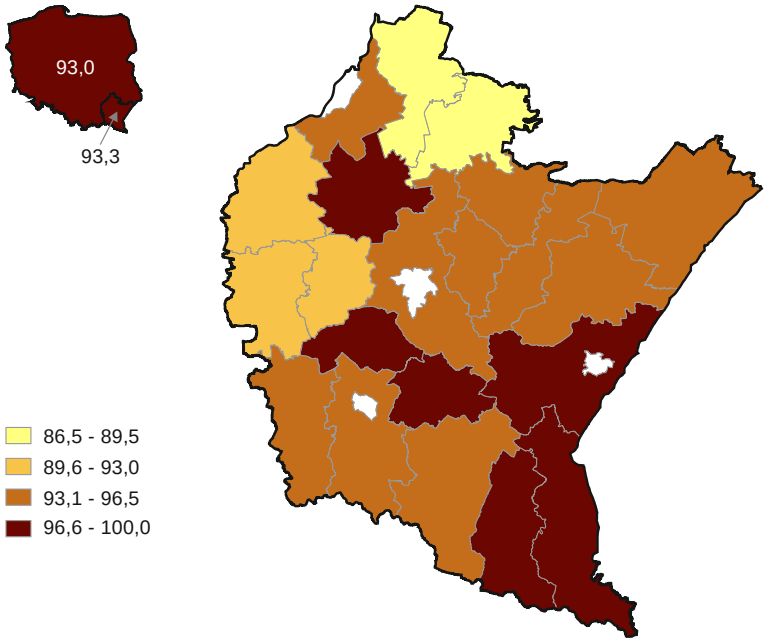

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Według stanu z dnia 31 XII 2016 r. w województwie podkarpackim funkcjonowało 109 gmin wiejskich i 35 gmin miejsko-wiejskich. W ich strukturze największy odsetek stanowiły gminy o liczbie ludności 10 tys. i więcej osób (31,3%). Na terenach wiejskich zlokalizowanych było 1666 miejscowości. Przeciętna miejscowość wiejska liczyła 751 osób, tj. o 7 osób więcej niż w 2007 r.

Tabela 1. Gminy zamieszkane przez ludność wiejską (stan na dzień 31 XII)

Grupy gmin według liczby ludności wiejskiej		Gminy [a]	Ludność na wsi	
		w liczbach bezwzględnych		w % ogółu ludności
O G Ó Ł E M	2007	143	1246673	59,4
	2016	**144**	**1251508**	**58,8**
Poniżej 2000		3	5633	0,3
2000-4999		21	82161	3,9
5000-6999		33	200036	9,4
7000-9999		42	348097	16,4
10000 i więcej		45	615581	28,9

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

- **liczba ludności OW jako % województwa i porównawczo na tle kraju**

Ludność na obszarach wiejskich w porównaniu z 2007 r. zwiększyła się o prawie 5 tys. osób (o 0,4%) i na koniec 2016 r. osiągnęła poziom 1251,5 tys. osób. W kraju odnotowano wzrost o 3,4%. Podkarpacie jest najmniej zurbanizowanym województwem w Polsce. Udział mieszkańców wsi w populacji ludności ogółem województwa wyniósł w 2016 r. 58,8% i był o 0,6 p. proc. mniejszy niż w 2007 r. W kraju udział ten wyniósł 39,8% i był wyższy niż ten sprzed dziesięciu lat o 1,0 p. proc. W układzie terytorialnym województwa podkarpackiego najwyższy udział ludności wiejskiej odnotowano w powiatach: przemyskim (100,0%), brzozowskim (88,6%) i krośnieńskim (88,0%). Najmniej osób na wsi mieszkało w powiecie stalowowolskim (39,2) i mieleckim (52,0%).

- **struktura i gęstość zaludnienia – ogółem, wg podregionów i powiatów**

Mapa 2. Udział ludności wiejskiej w % ludności ogółem w 2016 r.

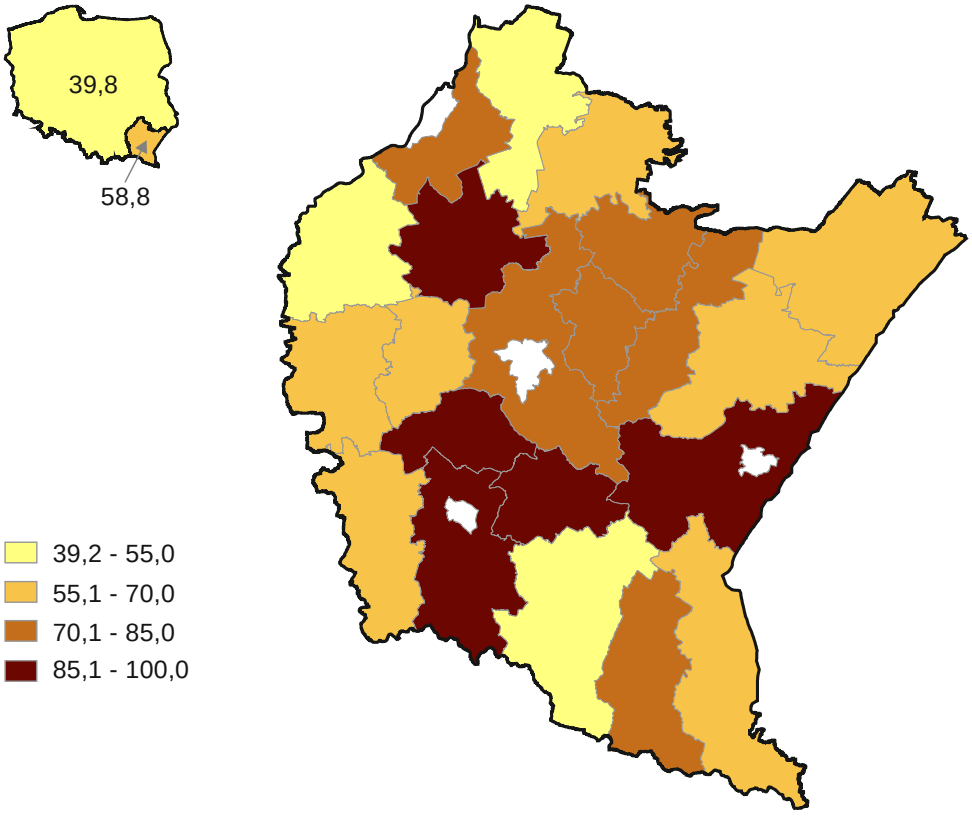

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Na 1 km^2 terenów wiejskich w 2016 r. przypadało 75 osób, czyli o 1 osobę więcej niż w 2007 r. i o 22 osoby więcej niż średnio w Polsce. W układzie terytorialnym największe wartości wskaźnik ten przyjął na obszarach wiejskich powiatu łańcuckiego 145 osób/km^2 i rzeszowskiego 129 osób/km^2, a najniższe w powiecie bieszczadzkim 11 osób/km^2 i leskim 26 osób/km^2. Z kolei w układzie gmin, najwięcej osób na 1 km^2 przypadało w gminie Krościenko Wyżne w powiecie krośnieńskim (342) i w gminie Krasne, w powiecie rzeszowskim (281). Najmniej w gminie Lutowiska, w powiecie bieszczadzkim (4), Cisna, w powiecie leskim (6) i w gminie Krempna, w powiecie jasielskim (9).

Mapa 3. Ludność na 1 km^2 na obszarach wiejskich w 2016 r.

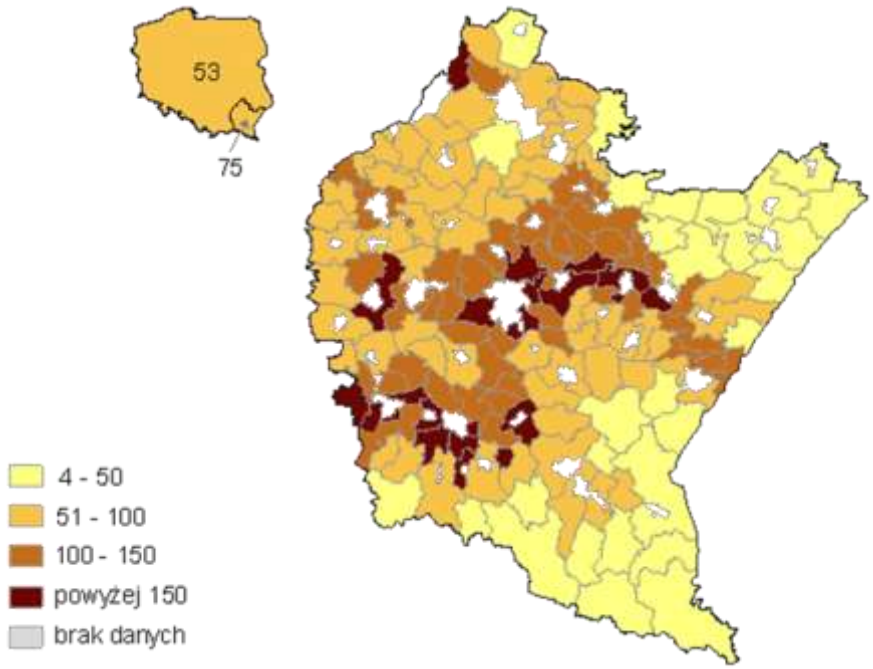

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

- **odsetek OW wykorzystywany przez rolnictwo, leśnictwo, formy ochrony przyrody, wody, przemysł na OW, MŚP, itp.**

W 2016 r. powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach rolnych w województwie podkarpackim wyniosła 588,3 tys. ha. Użytki rolne gospodarstw rolnych na Podkarpaciu stanowiły 33,0% powierzchni ogólnej województwa (w kraju 46,5%). W porównaniu z 2010 r. udział użytków rolnych w ogólnej powierzchni zmniejszył się zarówno w kraju, jak i w województwie podkarpackim (odpowiednio o 1,0 p. proc. i o 1,2 p. proc.).

Na terenie województwa podkarpackiego zrównoważoną, wielofunkcyjną gospodarkę leśną na gruntach Skarbu Państwa w zarządzie Lasów Państwowych prowadzą Regionalne Dyrekcje Lasów Państwowych (RDLP) w Krakowie, Krośnie i Lublinie. Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Krośnie zarządza gruntami Skarbu Państwa o łącznej powierzchni 418,0 tys. ha, w tym 416,9 tys. ha w województwie podkarpackim (99,7%). Terytorialny zasięg działania obejmuje łącznie 14,1 tys. km², w tym 13,9 tys. km² na terenie województwa podkarpackiego (98,5%).

Województwo podkarpackie należy do regionów wyjątkowo cennych pod względem wartości przyrodniczych. Formy ochrony przyrody, zajmujące 44,9% powierzchni województwa, wartości przyrodnicze, a w szczególności występowanie na znacznych obszarach unikatowych i bardzo rzadkich, nie tylko w skali kraju, elementów przyrody, stawiają województwo na jednym z czołowych miejsc w Polsce. Różnorodność gatunków roślin i zwierząt wynika z obecności rozległych kompleksów leśnych oraz półnaturalnych terenów nieleśnych.

1.2.2 Kapitał ludzki i społeczny na OW w województwie

- **wiek, płeć i struktura mieszkańców**

Strukturę ludności według płci kształtują – z jednej strony – naturalne procesy biologiczne, takie jak stale występująca przewaga liczby chłopców nad liczbą dziewcząt wśród noworodków, większa częstość zgonów mężczyzn niż kobiet, z drugiej zaś – uwarunkowane procesami społeczno-gospodarczymi ruchy wędrówkowe ludności. Na wsi województwa podkarpackiego obserwuje się nieznaczną przewagę liczebną kobiet. W 2016 r. liczba kobiet wynosiła 629,1 tys. osób, czyli stanowiła 50,3% ludności wiejskiej województwa. Na 100 mężczyzn przypadało 101 kobiet. Współczynnik feminizacji w 2007 r. wynosił 102, a więc na przestrzeni dziesięciu lat nie uległ istotnym zmianom.
Struktura ludności według wieku dostarcza informacje o stanie i kondycji społeczeństwa. Na wsi Podkarpacia najwięcej osób w 2016 r. było w przedziale wieku 25-34 lata. Ich odsetek wyniósł 16,0% (w kraju 15,5%) i był wyższy o 0,7 p. proc. niż w 2007 r., natomiast w Polsce był niższy o 0,3 p. proc. Również dość licznie prezentował się przedział osób w wieku 35-44 lata – 14,9% (w kraju 15,0%), w którym odnotowano o 1,4 p. proc. wyższy odsetek ludności niż w 2007 r. Z kolei zaobserwowano zmniejszanie się odsetka osób młodych w wieku 5-24 lata. Ich łączny udział na wsi w 2016 r. wyniósł 24,4% i w porównaniu z 2007 r. był niższy o 5,7 p. proc. (w kraju 29,2% w 2007 r. i 24,1% w 2016 r.). Wzrósł natomiast udział osób w grupach wieku powyżej 54 lata. W 2016 r. mieszkańcy wsi w tym wieku stanowili 26,7%, tj. o 3,6 p. proc. więcej niż w 2007 r.

Wykres 1. Ludność wsi według grup wieku w 2007 i 2016 r.

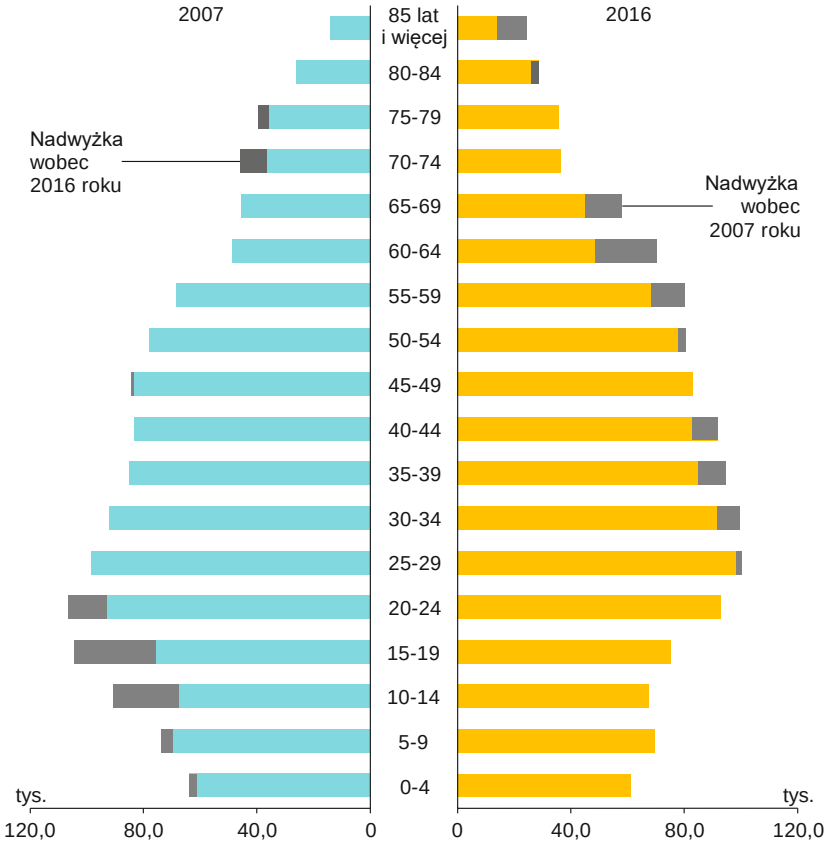

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Klasyfikacja wieku ludności według kryteriów społeczno-ekonomicznych wyróżnia trzy grupy wiekowe: wiek przedprodukcyjny (0-17 lat), produkcyjny (18-59 lat kobiety, 18-64 lata mężczyźni) i poprodukcyjny (60 lat i więcej kobiety, 65 lat i więcej mężczyźni).
W województwie podkarpackim pod koniec 2016 r. ludność w wieku przedprodukcyjnym na wsi liczyła 242,1 tys. osób i stanowiła 19,3% ogółu populacji wiejskiej. Na przestrzeni lat 2007-2016 populacja w wieku przedprodukcyjnym obniżyła się prawie o 49 tys. osób (o 16,8%). W skali kraju liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym zmniejszyła się w tym okresie o 10,0%.
Istotnym elementem siły produkcyjnej społeczeństwa, określającym wielkość potencjalnych zasobów pracy i rozmiary zatrudnienia, jest ludność w wieku produkcyjnym. Populacja ta na wsi Podkarpacia w 2016 r. liczyła 791,0 tys. osób i była większa prawie o 32 tys. osób (o 4,2%) niż dziesięć lat temu. W Polsce liczebność tej grupy ekonomicznej zwiększyła się w tym czasie o 5,0%. Wieś Podkarpacia charakteryzuje się większym odsetkiem ludności w wieku produkcyjnym niż w kraju. W województwie w 2016 r. tę ekonomiczną grupę wieku stanowiło 63,2% ogółu mieszkańców wsi, podczas gdy w kraju – 62,9%.
Kolejną ekonomiczną grupą wieku, którą stanowi ludność w wieku poprodukcyjnym, charakteryzuje również systematyczny wzrost liczebny. Jej udział w ogólnej liczbie ludności wsi województwa wzrósł w latach 2007-2016 z 15,7% do 17,4% (w Polsce: z 15,5% do 17,4%).

Wykres 2. Struktura ludności wsi według ekonomicznych grup wieku

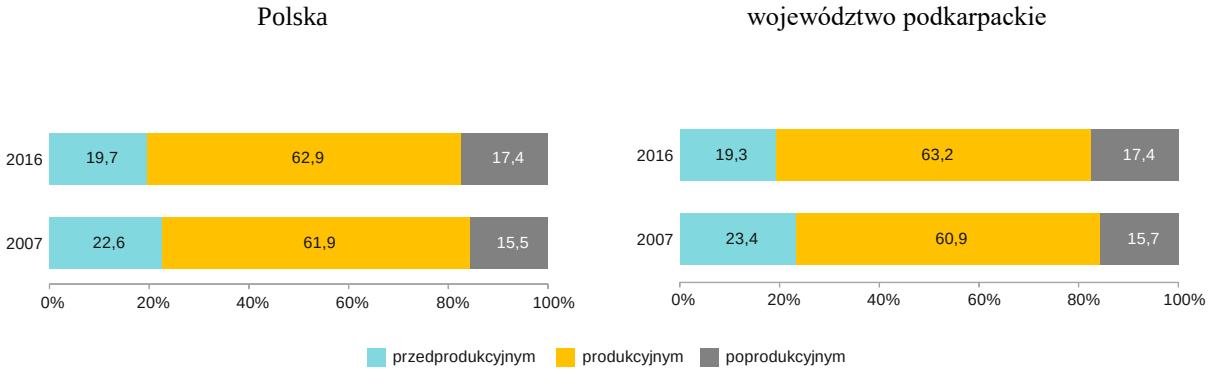

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

- **zmiany demograficzne, współczynnik obciążenia demograficznego**

Zmiany w strukturze ludności według ekonomicznych grup wieku miały wpływ na wartość współczynnika obciążenia demograficznego, wyrażającego liczbę osób w wieku nieprodukcyjnym przypadającą na 100 osób w wieku produkcyjnym. W 2016 r. wartość tego współczynnika wyniosła 58,2 (w kraju 59,0), tj. o 6 osób mniej niż w 2007 r. W ujęciu terytorialnym rozkład wartości tego wskaźnika był skorelowany z rozkładem odsetka osób w wieku produkcyjnym. Najwyższy współczynnik obciążenia demograficznego odnotowano w powiecie o najmniejszym udziale osób w wieku produkcyjnym czyli w powiecie łańcuckim (61,9). Najniższy zaś w powiecie bieszczadzkim (53,1), gdzie udział osób w wieku produkcyjnym był jednym z najwyższych.

Mapa 4. Współczynnik obciążenia demograficznego ludności obszarów wiejskich

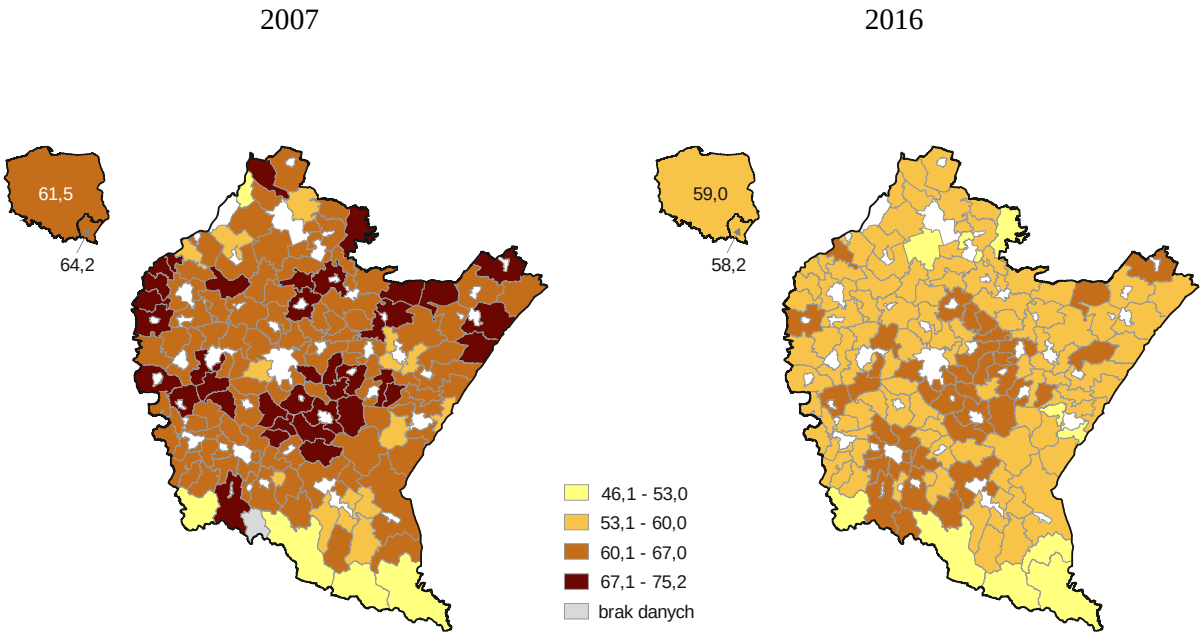

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Według danych z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 wykształcenie zasadnicze zawodowe zajmowało znaczące miejsce w strukturze poziomu wykształcenia mieszkańców wsi Podkarpacia. Udział osób o tym poziomie wykształcenia wyniósł 25,6% (w kraju 26,5%). Niemal co czwarty mieszkaniec wsi legitymował się wykształceniem podstawowym ukończonym. Absolwenci szkół średnich (ogólnokształcących i zawodowych) stanowili 24,3%. Ponad 9% ludności na wsi posiadało wykształcenie wyższe. Największy odsetek osób z wykształceniem wyższym odnotowano w powiatach: łańcuckim (12,2%), rzeszowskim (11,6%), krośnieńskim (11,4%) i przemyskim (10,0%). Najmniej osób z wykształceniem wyższym było w powiecie kolbuszowskim – 6,9%.

Wykres 3. Struktura wykształcenia ludności wiejskiej w wieku 13 lat i więcej (wg NSP 2011 r.)

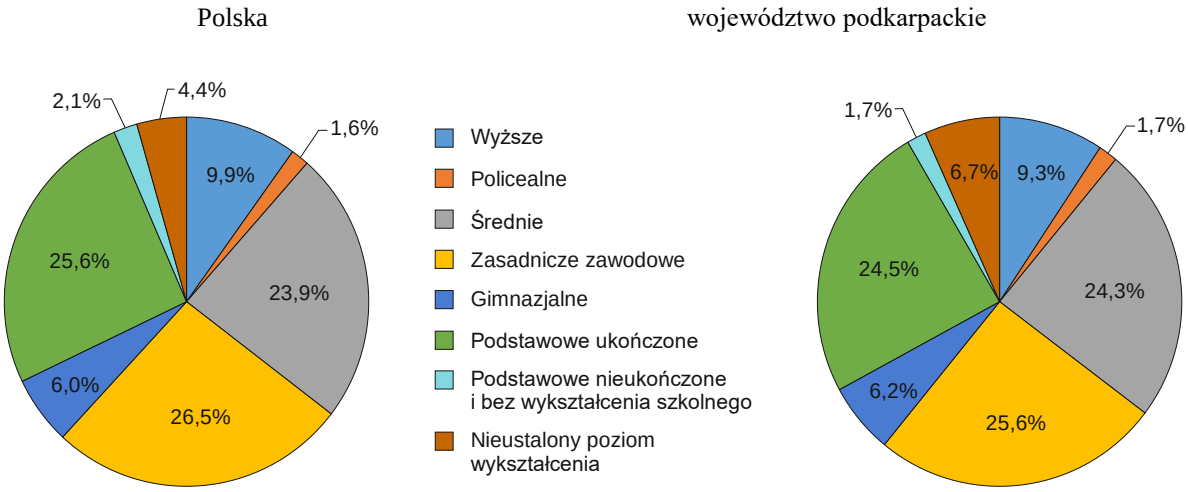

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

- **struktura gospodarstw domowych**
- **osoby zależne**

Według wyników spisu z 2011 r. na wsi województwa podkarpackiego było 335,5 tys. gospodarstw domowych, które stanowiły prawie 8% gospodarstw domowych w kraju. Wielkość gospodarstw domowych – mierzona średnią liczbą osób w gospodarstwie – była wyższa niż w miastach Podkarpacia. W 2011 r. gospodarstwo domowe na wsi tworzyło średnio 3,7 osób, natomiast w miastach – 2,8. Było to więcej niż przeciętnie w kraju, gdzie na wsi gospodarstwo tworzyło średnio 3,4 osób. Największą grupę gospodarstw domowych na wsi stanowią gospodarstwa czteroosobowe i większe (50,8%). W strukturze gospodarstw domowych według liczby osób kolejne miejsce zajmują gospodarstwa dwuosobowe (17,5%) i trzyosobowe (16,3%).

Tabela 2. Gospodarstwa domowe według liczby osób w 2011 r.

Wyszczególnienie	Ogółem w tys.	Liczba osób w gospodarstwie domowym				
		1	2	3	4	5 i więcej
		w odsetkach				
Ogółem	648,7	19,4	21,4	18,6	17,7	22,9
Miasta	313,2	23,6	25,6	21,1	16,8	13,0
Wieś	335,5	15,4	17,5	16,3	18,6	32,2

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

1.2.3 Rynek pracy i przedsiębiorczość na OW

- **struktura zatrudnienia mieszkańców OW (ogółem, według wieku, według sektorów)**
- **bezrobocie, w tym bezrobocie ukryte, przyczyny i nastawienie społeczne do wychodzenia z bezrobocia ukrytego lub długotrwałego**
- **obszary/tereny z największymi trudnościami w zakresie rynku pracy, oczekiwane kwalifikacje, a wykonywane zawody**
- **główne dziedziny aktywności gospodarczej, wielkość przedsiębiorstw i ich lokalizacja oraz dominujące rodzaje działalności gospodarczej**

Jedną z podstawowych miar rynku pracy jest współczynnik aktywności zawodowej, czyli procentowy udział osób aktywnych zawodowo (pracujących i bezrobotnych) w ogólnej liczbie ludności w wieku 15 lat i więcej. W 2016 r. spośród 1053,2 tys. osób w wieku 15 lat i więcej zamieszkujących obszary wiejskie, ponad połowę stanowiły osoby aktywne zawodowo – współczynnik aktywności zawodowej przyjął wartość 55,9% (w kraju – 56,2%). Pozostałe 44,1% ludności obszarów wiejskich w wieku 15 lat i więcej stanowiły osoby bierne zawodowo**.** W odniesieniu do 2007 r. odsetek osób aktywnych zawodowo obniżył się o 0,4 p. proc. (w kraju wzrósł o 2,0 p. proc.). Sytuację na rynku pracy charakteryzuje także wskaźnik zatrudnienia. Wskaźnik ten określa, jaki udział w grupie ludności w wieku 15 lat i więcej stanowią osoby pracujące. W 2016 r., co drugi mieszkaniec wsi w wieku 15 lat i więcej miał pracę (w kraju – 52,6%).

Wykres 4. Wskaźnik zatrudnienia na obszarach wiejskich według BAEL (Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności)

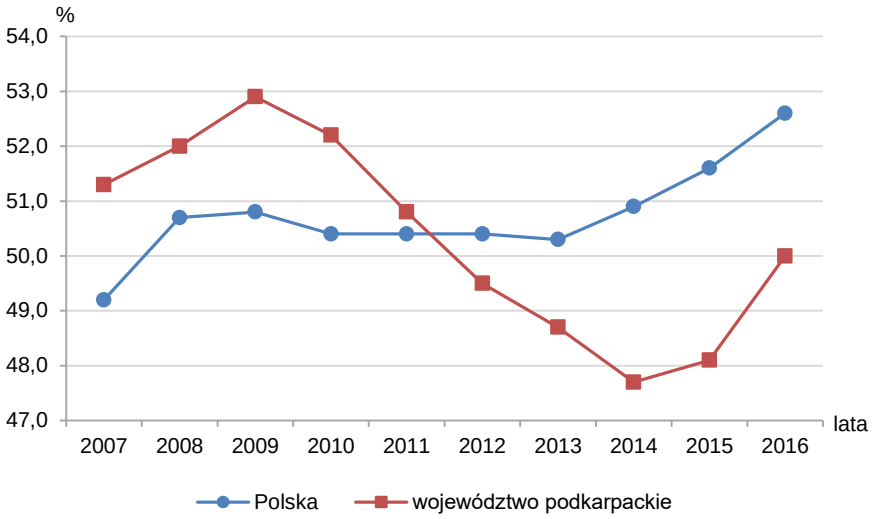

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Poziom i natężenie bezrobocia są najczęstszymi wyznacznikami sytuacji na rynku pracy, obrazującymi stopień niedopasowania podaży i popytu na pracę. Stroną popytową są pracodawcy szukający pracowników, a podażową ludzie szukający pracy. Brak wzajemnego dopasowania popytu i podaży na pracę doprowadza do stanu nierównowagi rynku pracy, przejawiającego się w nadwyżce wolnych miejsc pracy lub bezrobociu, a miernikiem nierównowagi na rynku jest stopa bezrobocia, której poziom określa stopień niewykorzystania ludności aktywnej zawodowo.
Stopa bezrobocia (według BAEL) w 2016 r. na wsi Podkarpacia wyniosła 10,5%, co oznacza, że wśród aktywnych zawodowo co dziesiąta osoba była bez pracy. Wskaźnik ten dla województwa podkarpackiego był wyższy o 4,0 p. proc. od wskaźnika ogólnopolskiego i pod względem wysokości stopy bezrobocia Podkarpacie znalazło się na ostatnim miejscu razem z województwem warmińsko-mazurskim. Stopa bezrobocia była wyższa w porównaniu z wartością notowaną w 2007 r. (o 1,7 p. proc.), ale w skali roku zmniejszyła się o taką samą wartość.

Wykres 5. Stopa bezrobocia na obszarach wiejskich według BAEL

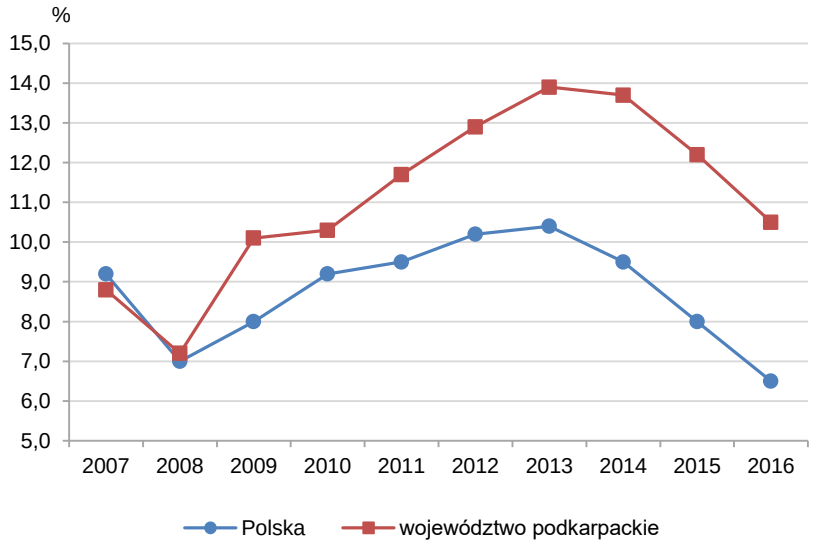

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

W 2016 r. na obszarach wiejskich województwa podkarpackiego liczba bezrobotnych zarejestrowanych w urzędach pracy wyniosła 67,8 tys. osób i była niższa o ponad 15% w porównaniu z 2007 r. W kraju w tym okresie była niższa o 23,2%. Spadek liczby bezrobotnych w tym czasie zanotowano w większości powiatów województwa, oprócz powiatów: przeworskiego, leskiego i niżańskiego. Pod względem liczby zarejestrowanych bezrobotnych zamieszkających na wsi, Podkarpacie stanowiło 11,2% w skali kraju.
Dysproporcje terytorialne liczby bezrobotnych zarejestrowanych zamieszkałych na terenach wiejskich można prześledzić analizując współczynnik bezrobotnych zarejestrowanych przypadający na 100 osób w wieku produkcyjnym. W województwie na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało prawie 9 bezrobotnych zarejestrowanych w urzędzie pracy, podczas gdy w kraju przypadało 6 osób. Najwyższą wartość tego współczynnika odnotowano w powiatach: leskim (14,5), brzozowskim (13,5), strzyżowskim (12,5) i bieszczadzkim (11,8). Najmniej bezrobotnych na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało w powiatach stalowowolskim (4,6), krośnieńskim (5,3) i mieleckim (5,6).

Mapa 5. Bezrobotni zarejestrowani na obszarach wiejskich na 100 osób w wieku produkcyjnym

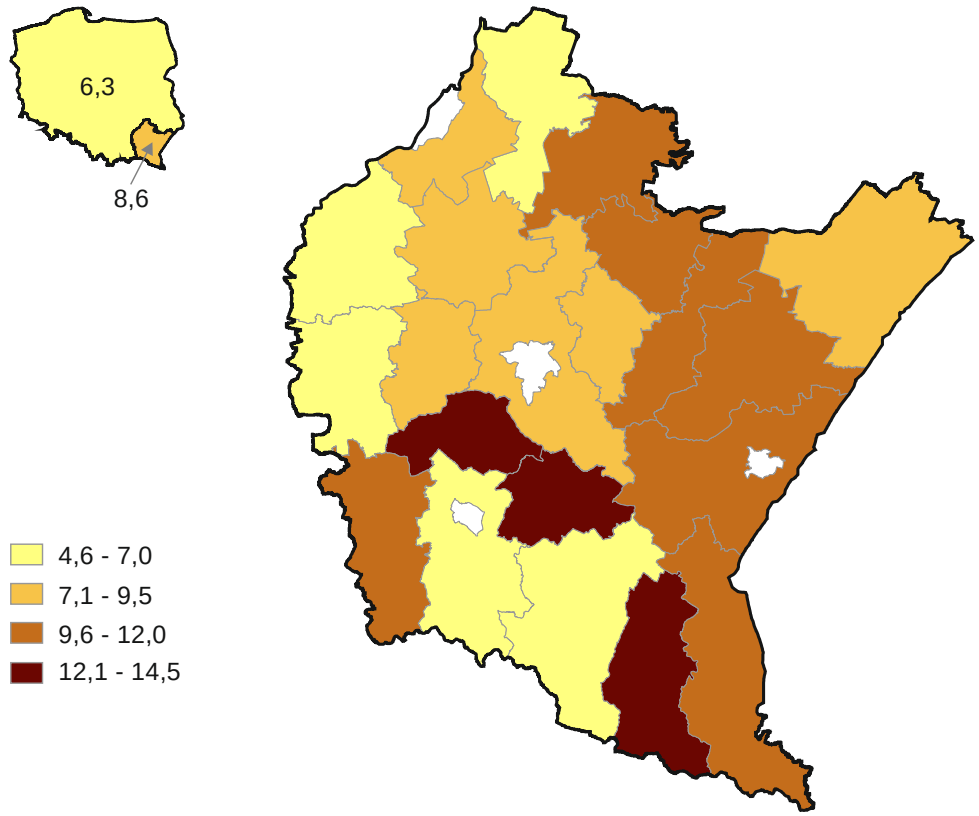

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Przeciętny czas poszukiwania pracy przez osoby bezrobotne zamieszkałe na wsi województwa podkarpackiego w latach 2007-2016 według danych średniorocznych obniżył się z 12,0 miesięcy do 11,2 miesięcy. W kraju wystąpiła podobna sytuacja, tj. w okresie 2007-2016 przeciętny czas poszukiwania pracy obniżył się z 17,6 miesięcy do 11,3 miesięcy.
Według stanu na dzień 31 XII 2016 r. w podmiotach gospodarczych mających siedziby na obszarach wiejskich (bez podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób; według faktycznego miejsca pracy i rodzaju działalności) pracowało 110,0 tys. osób, co stanowiło 25% pracujących w województwie. W porównaniu z 2007 r. liczba pracujących na terenach wiejskich wzrosła o 20,6% (w kraju o 26,6%). W populacji pracujących na terenach wiejskich przeważali mężczyźni, których udział wynosił 52,7% (w kraju 53,9%).

Zróżnicowanie rynku pracy na obszarach wiejskich można prześledzić analizując wartość współczynnika liczby pracujących przypadających na 1000 mieszkańców. W 2016 r. na terenach wiejskich na 1000 osób przypadało 88 pracujących (w kraju – 116). Było to o 15 pracujących więcej niż w 2007 r. (w kraju o 21).
W układzie terytorialnym, najwięcej pracujących na 1000 mieszkańców obszarów wiejskich przypadało w powiatach: tarnobrzeskim (163 osoby), rzeszowskim (144) i dębickim (111). Najmniejszą wartość wskaźnik ten przyjął w powiecie stalowowolskim (52). W gminach wiejskich najwięcej pracujących na 1000 ludności przypadało w Głogowie Małopolskim (373) i Trzebownisku (283), w powiecie rzeszowskim. Natomiast najmniej w gminie Rudnik nad Sanem, w powiecie niżańskim (10) i gminie Błażowa, w powiecie rzeszowskim (25).

Mapa 6. Pracujący na obszarach wiejskich na 1000 ludności

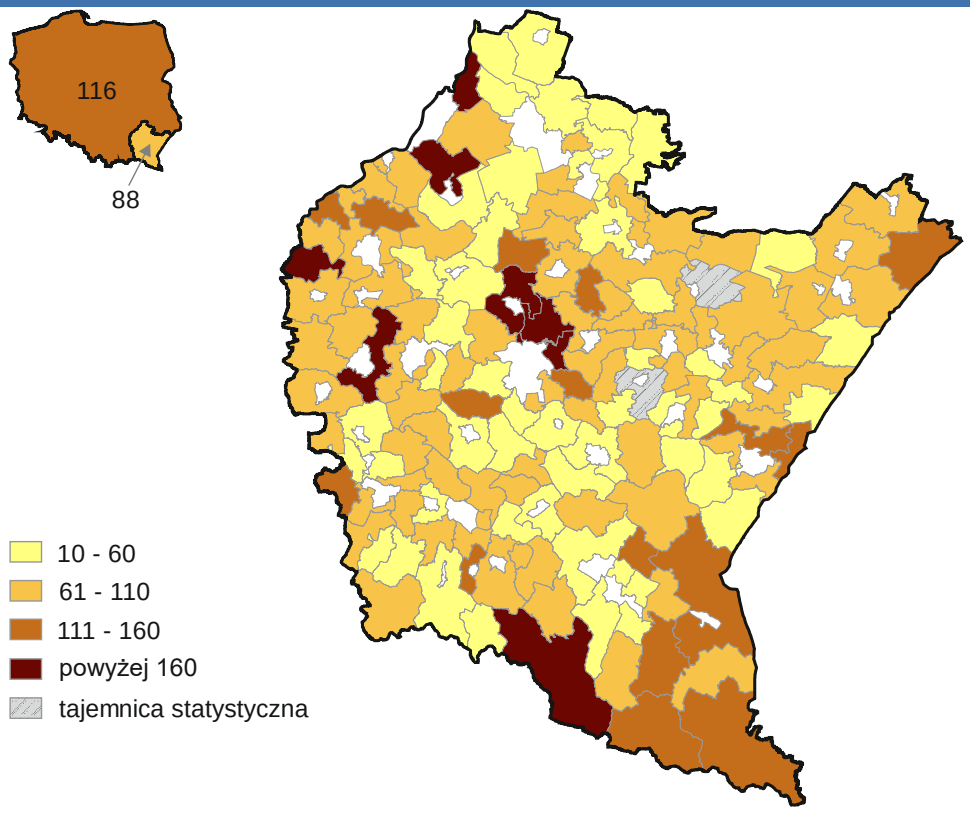

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

- **gospodarka leśna na obszarach wiejskich**

Na terenie województwa podkarpackiego zrównoważoną, wielofunkcyjną gospodarkę leśną na gruntach Skarbu Państwa w zarządzie Lasów Państwowych prowadzą Regionalne Dyrekcje Lasów Państwowych (RDLP) w Krakowie, Krośnie i Lublinie.
Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Krośnie zarządza gruntami Skarbu Państwa o łącznej powierzchni 418,0 tys. ha, w tym 416,9 tys. ha w województwie podkarpackim (99,7%). Terytorialny zasięg działania obejmuje łącznie 14,1 tys. km², w tym 13,9 tys. km² na terenie województwa podkarpackiego (98,5%).
Powierzchnia zarządzanych przez Dyrekcję gruntów leśnych w województwie wynosi 399,8 tys. ha. Szacowane na tej powierzchni zasoby drzewne "na pniu" wynoszą 119 755 tys. m³ grubizny brutto, przy średniej zasobności 302 m³/ha i średnim wieku drzewostanów wynoszącym 74 lata.
W drzewostanach dominuje sosna (37,3%), buk (25,9%) i jodła (18,3%). Pozostałe gatunki lasotwórcze zajmują odpowiednio: dąb, klon, jawor, wiąz i jesion - 6%, olsza - 5,4% oraz brzoza - 2%.
Obowiązujący i stosowany w PGL (Państwowe Gospodarstwo Leśne) Lasy Państwowe model wielofunkcyjnej gospodarki leśnej oraz postępowanie zgodne z zasadami zrównoważonego rozwoju

stanowi podstawę realizacji właściwej polityki leśnej, przyczyniając się do rozwoju terenów wiejskich i niezurbanizowanych.
Korzystny wpływ leśnictwa na obszary wiejskie Podkarpacia przejawia się m.in. w tworzeniu nowych miejsc pracy na obszarach bezpośrednio związanych z podstawową działalnością gospodarczą w lesie (prace zalesieniowe, pielęgnacyjne i związane z użytkowaniem lasu) oraz w przemysłach bazujących na gospodarce leśnej: meblarskim, tartacznym czy płytowym, przeciwdziałając jednocześnie bezrobociu na tych terenach.
Współpraca z mieszkańcami wsi na rzecz wspólnego wypracowywania modelu wielofunkcyjnej gospodarki leśnej przejawia się również przy konsultacjach społecznych planów urządzenia lasu, szczególnie dotyczących rozmiaru użytkowania lasu (pozyskania drewna) dla nadleśnictw. Jednym z podstawowych fundamentów nowoczesnej, zrównoważonej gospodarki leśnej jest kształtowanie środowiska przyrodniczego i jego ochrona przez użytkowanie, czyli pozyskiwanie drewna wynikające w pierwszej kolejności z potrzeb ochronnych i hodowlanych lasu.
Wykonanie pozyskania drewna ogółem w nadleśnictwach nadzorowanych przez RDLP w Krośnie w 2016 roku wyniosło 1 925,1 tys. m3, co szczegółowo obrazuje poniższa tabela.

Tabela 3. Struktura pozyskania surowca drzewnego w RDLP w Krośnie w roku 2016 r.

Wyszczególnienie	Drewno wielkowymiarowe W	Drewno średniowymiarowe S	Drewno małowymiarowe M	Razem
Iglaste	727,0	306,8	10,0	1 043,9
Liściaste	361,9	496,4	22,9	881,2
Ogółem	**1 088,9**	**803,2**	**33,0**	**1 925,1**

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

W strukturze gatunkowej pozyskanego drewna największy udział mają:
Sosna - 633 tys. m³ – 32,9%,
Buk - 571 tys. m³ – 29,7%,
Jodła - 308 tys. m³ – 16,0%,
Brzoza - 77 tys. m³ – 4,0%,
Dąb - 71 tys. m³ – 3,7%,
Świerk - 69 tys. m³ – 3,6%.

Jedną z cech charakteryzujących rynek drzewny Podkarpacia jest funkcjonowanie licznej grupy drobnych, z sektora MSP, podmiotów podejmujących działalność, przede wszystkim w zakresie pierwiastkowego przerobu drewna, na zasadach działalności sezonowej. Są to podmioty działające głównie na terenach wiejskich, w znacznym zakresie wykorzystujące pracę członków rodzinnych gospodarstw rolnych. W sezonie prac polowych lub w okresach dekoniunktury na rynku drzewnym podmioty te mogą bez większych perturbacji ekonomicznych zawieszać swoją działalność, aktywizując się w okresie wzrastającego zapotrzebowania na wyroby tartaczne.
Strukturę zakupów dokonywanych w nadleśnictwach RDLP w Krośnie przez odbiorców zajmujących się przetwórstwem drewna, na podstawie wyników sprzedaży drewna w roku 2016, ilustrują poniższe tabele.

Tabela 4. Struktura odbiorców (przedsiębiorców) wg ilości zakupionego drewna i lokalizacji zakładów

Wyszczególnienie	LICZBA ODBIORCÓW	ZAKUP DREWNA 2016 w m^3	% ILOŚCIOWY - ODBIORCY	% ILOŚCIOWY - DREWNO
Odbiorcy kupujący w RDLP Krosno	1227	1 722 226	100	100
Odbiorcy zarejestrowani w RDLP Krosno	774	1 268 636	63	74
Odbiorcy spoza terenu RDLP Krosno	453	453 590	37	26

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Tabela 5. Struktura odbiorców (przedsiębiorców) wg wielkości (ilości zakupionego w roku drewna)

Wyszczególnienie	LICZBA ODBIORCÓW	ZAKUP DREWNA 2016 w m^3	% ILOŚCIOWY – ODBIORCY	% ILOŚCIOWY - DREWNO
Odbiorcy z zakupami do 5 000m3 /*	721	656 732	93	52
Odbiorcy z zakupami 5 000-20 000 m3 /*	47	411 204	6	32
Odbiorcy z zakupami pow. 20 000 m^3 /*	6	200 700	1	16
Razem	**774**	**1 268 636**	**100**	**100**

/ - zarejestrowani w RDLP*

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Powyżej zestawione dane świadczą o znacznym rozdrobnieniu przemysłu drzewnego na Podkarpaciu i braku w regionie dużych odbiorców przetwarzających surowiec drzewny. Warto dodać, że największy regionalny nabywca drewna kupuje ok. 60 000 m^3 drewna rocznie. Lasy dostarczają również drewno średniowymiarowe, które dla mieszkańców obszarów wiejskich Podkarpacia wciąż stanowi jedno z podstawowych źródeł opału. Kolejnym przejawem współpracy Lasów Państwowych i OW jest zaopatrywanie indywidualnych gospodarstw domowych w drewno na rynku detalicznym. Przeznaczone na ten cel grupy sortymentów (drewno średniowymiarowe) zostały sprzedane w 2016 roku w ilości ok. 210 000 m^3.

Lasy Podkarpacia to także miejsce pozyskiwania przez miejscową ludność grzybów i owoców runa leśnego. Należy również zauważyć, że podkarpackie lasy stanowią bazę i zaplecze dla rozwijającej się turystyki indywidualnej i grupowej, wspomagają i uzupełniają ofertę licznych gospodarstw agroturystycznych. Lasy Państwowe udostępniają liczne obiekty i produkty turystyczne. Konsekwencją użytkowania zasobów drzewnych są zadania realizowane w ramach działań hodowlano-ochronnych. Z tego zakresu ważnym działem gospodarki leśnej jest szkółkarstwo. Powierzchnia produkcyjna szkółek leśnych na koniec 2016 r. wynosiła 108,79 ha w tym: w uprawie polowej 103,72 ha powierzchni, tj. 95,34% powierzchni produkcyjnej, w uprawie specjalistycznej 5,07 ha (produkcja w inspektach, w modułach kontenerowych oraz na szkółce kontenerowej w Nadleśnictwie Oleszyce).

Produkcja sadzonek w roku 2016 wyniosła ogółem 43,1 mln szt., w tym produkcja specjalistyczna stanowiła odpowiednio: 10,9% - produkcja w inspektach (4,7 mln szt.) i 5,6% - produkcja kontenerowa (2,4 mln szt.). Struktura gatunkowa ogólnej produkcji szkółkarskiej przestawia się następująco: 34% (14,8 mln szt.) znajdującego się w 2016 roku na szkółkach materiału stanowiły

sadzonki jodły, sadzonki buka 26% (10,9 mln szt.), sadzonki dębu – 15,5% (6,7 mln szt.), sosny 14% (6,1 mln szt.). Produkcja gatunków liściastych wynosiła 20,9 mln szt. co stanowi 48,5% ogółu produkcji.
Odnowienia i zalesienia w 2016 r. zrealizowano w rozmiarze 2 242,16 ha. Odnowienia sztuczne wykonano na powierzchni 1 656,51 ha, uznając jednocześnie 585,65 ha odnowień naturalnych, co stanowi 26% ogólnej powierzchni wykonanych odnowień i zalesień.
Scharakteryzowana powyżej gospodarka leśna prowadzona przez Regionalną Dyrekcję Lasów Państwowych w Krośnie daje możliwość tworzenia miejsc pracy dla osób zamieszkujących obszary wiejskie. Ze względu na lokalizację prowadzonych prac, są to niejednokrotnie jedyne miejsca pracy dla mieszkających tam osób.
Gospodarka leśna, w tym prace leśne związane z zagospodarowaniem lasu (szkółkarstwo, hodowla i ochrona lasu), pozyskaniem drewna (pozyskanie i zrywka drewna), usługami z zakresu łowiectwa, gospodarką łąkową, pozostałymi usługami z zakresu leśnictwa w tym utrzymaniem infrastruktury leśnej, prowadzone są w głównej części poprzez zlecanie prac podmiotom zewnętrznym na zasadzie postępowań przetargowych zgodnie z ustawą Prawo Zamówień Publicznych.
Obecnie na terenie RDLP w Krośnie usługi leśne świadczy około 360 firm jako wykonawcy prac oraz około 400 firm jako podwykonawcy. Dla wykonania poszczególnych zamówień ZUL-e tworzą tzw. konsorcja i wspólnie występują na rynku usług. Wielkość zatrudnienia w ZUL waha się okresowo ze względu na częściową sezonowość prac leśnych. Wg posiadanych informacji zatrudnienie w ZUL wynosi około 1.600 osób oraz około 600 osób zatrudnionych jest jako podwykonawcy.
Corocznie RDLP w Krośnie ponosi koszty na wykonanie prac leśnych związanych z pozyskaniem i zrywką drewna w wysokości ok. 150 mln zł oraz na wykonanie prac z zakresu hodowli i ochrony lasu w wysokości ok. 50 mln zł. Koszty te są równocześnie przychodami ZUL. Tym samym są źródłem utrzymania pracowników ZUL oraz przeznaczane są na rozwój tych zakładów.
Mając na uwadze rynek pracy na obszarach wiejskich, prace zlecane przez Nadleśnictwa podległe Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Krośnie wydają się jednym z ważniejszych dla lokalnych przedsiębiorców, zwłaszcza z punktu widzenia rozwijającego się zakresu prac oraz gwarancji terminowych rozliczeń finansowych. Gospodarka leśna na terenie województwa podkarpackiego prowadzona jest również na gruntach niestanowiących własności Skarbu Państwa. Szczególnie na obszarach górskich i podgórskich, gdzie oprócz rolnictwa sezonowej turystyki są często jedyną możliwością zatrudnienia. Według informacji dostępnych w Banku Danych o Lasach, komunalne lasy gminne w województwie podkarpackim zajmują obszar 28,3 tys. ha, natomiast lasy prywatne 119, 9 tys. ha, z czego 86,8 tys. ha na terenie RDLP w Krośnie. Nadzór nad gospodarką leśną w lasach niestanowiących własności Skarbu Państwa sprawują miejscowi starostowie. W 2015 r. starostowie z zasięgu działania RDLP w Krośnie, na podstawie zawartych porozumień, przekazali nadzór nad lasami niestanowiącymi własności Skarbu Państwa 19 spośród 26 nadleśnictw. Łączna powierzchnia lasów nadzorowanych wynosiła 65,3 tys. ha, co stanowiło ok. 60% powierzchni lasów niepaństwowych w regionie. Starostwa: jasielskie, leskie, przemyskie, lubaczowskie, ropczycko-sędziszowskie oraz sanockie nadzór nad lasami niestanowiącymi własności Skarbu Państwa sprawują samodzielnie.
Zadania nadzoru w lasach niepaństwowych realizowane są w ramach nadzoru powierzonego na koszt jednostek samorządowych oraz nadzoru ustawowego wynikającego z zapisów ustawy o lasach, realizowanych na koszt jednostek Lasów Państwowych. Od końca 2016 r. ważnym obszarem działalności Lasów Państwowych jest wspomaganie administracji publicznej w wypełnianiu jej obowiązków w zakresie finansowania sporządzania uproszczonych planów urządzenia lasu, których brak stwarza istotne trudności w prowadzeniu racjonalnej gospodarki leśnej oraz wywiązywania się przez Lasy Państwowe z prowadzenia Banku Danych o Lasach wszystkich własności. Powyższe działanie realizowane jest przez Dyrekcję Generalną Lasów Państwowych zgodnie z Zarządzeniem nr 49 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych, znak ZU.6007.2.2016 z dnia 17 listopada 2016 r.
Lasy Państwowe czynnie uczestniczą również w kolejnych Planach i Programach Rozwoju Obszarów Wiejskich, wspomagając beneficjentów działań zalesieniowych poprzez wykonywanie na potrzeby składanych wniosków o płatności zalesieniowe tzw. planów zalesienia, finansowanych z dotacji celowych budżetu państwa. W 2016 r. w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014 – 2020 w nadleśnictwach RDLP w Krośnie sporządzono 145 planów zalesienia na powierzchnię 95,98 ha.

Łącznie w okresie wdrażania PROW w latach 2004 – 2016 sporządzono 4 428 planów zalesienia na powierzchnię 6 493 ha.

- **KRUS – liczba ubezpieczonych, liczba emerytów i rencistów**

Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego Oddział Regionalny w Rzeszowie poprzez swoje 17 Placówek Terenowych i Wydział Ubezpieczeń realizuje ubezpieczenie społeczne rolników wobec 94 633 osób (stan na dzień 30 czerwca 2017 r.). W liczbie tej mieści się 15 789 osób ubezpieczonych w gospodarstwach rolnych o powierzchni poniżej 1 ha przeliczeniowego oraz 78 844 osób ubezpieczonych w gospodarstwach rolnych o powierzchni powyżej 1 ha przeliczeniowego oraz prowadzących działy specjalne produkcji rolnej. Liczba płatników składek, do których kierowane są kwartalne przekazy do zapłaty składek na ubezpieczenie społeczne rolników wynosi 75 098 osób, pozostali ubezpieczeni to małżonkowie rolników, ich domownicy, osoby za których składkę na ubezpieczenie emerytalno – rentowe na wniosek opłaca Wójt/ Burmistrz/ Prezydent. Liczba osób ubezpieczonych w KRUS O/R Rzeszów z roku na rok waha się i przyjmuje tendencję spadkową. Na przestrzeni lat 2011–2016 odnotowano spadająca liczbę osób ubezpieczonych w KRUS O/R Rzeszów.

Wykres 6. Liczba ubezpieczonych w KRUS w latach 2011-2017

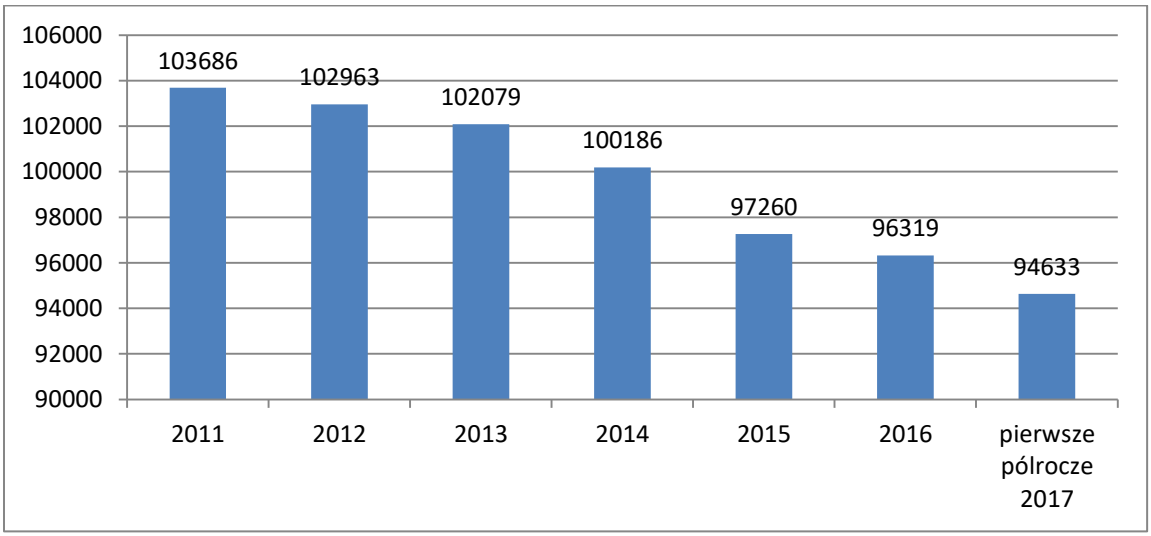

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRUS O/R Rzeszów.

KRUS O/R Rzeszów poprzez swoje 17 Placówek Terenowych i Wydział Ubezpieczeń realizuje *ubezpieczenie zdrowotne* wobec 143 825 osób, z czego liczba 50 836 to członkowie rodzin osób ubezpieczonych (stan na dzień 30.06.2017 r.).W łącznej liczbie osób ubezpieczonych zdrowotnie, 10 194 osób to osoby, które prowadzą lub pracują w gospodarstwie rolnym o powierzchni 6 i więcej ha przeliczeniowych i które opłacają składkę na ubezpieczenie zdrowotne w wysokości 1 zł za każdy hektar na miesiąc, zaś 542 osób, to osoby, które prowadzą dział specjalny produkcji rolnej i także opłacają składki na ubezpieczenie zdrowotne. Za pozostałe osoby składki na ubezpieczenie zdrowotne opłacane są z budżetu państwa. W latach 2011-2017 liczba osób objętych ubezpieczeniem zdrowotnym systematycznie spadała: z 85 701 osób (2011 rok) do 70 905 osób (I półrocze 2017 r.).

Wykres 7. Liczba osób objętych ubezpieczeniem zdrowotnym w latach 2011-2017

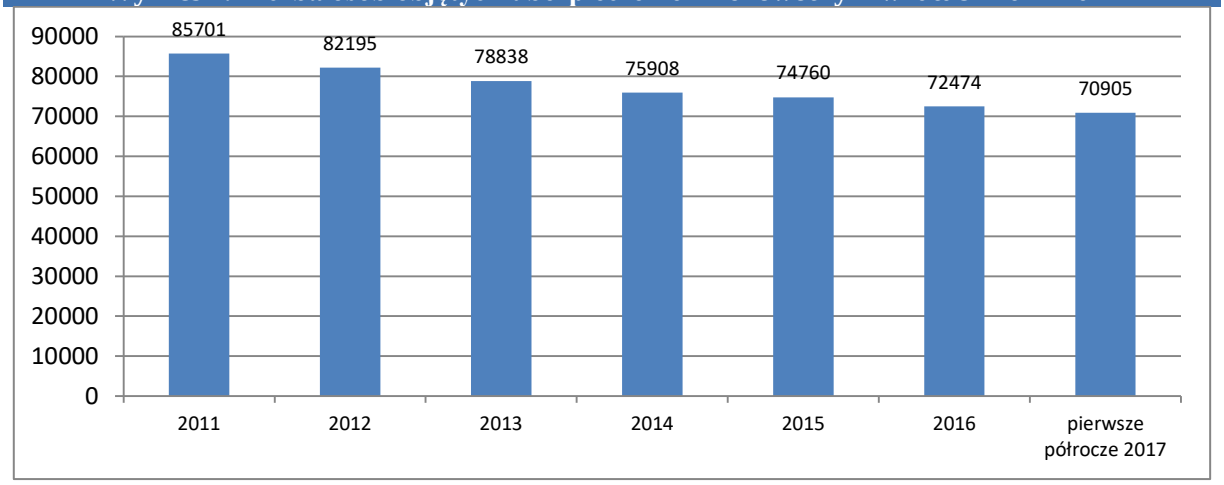

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRUS O/R Rzeszów.

Analizując liczbę osób pobierających świadczenia z Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Zdrowotnego w postaci rent i emerytur, należy stwierdzić, że odnotowano ich systematyczny spadek (wykresy). W 2015 r. liczba świadczeniobiorców kształtowała się na poziomie 74 760, w tym 58 088 (emeryci) oraz 16 672 (renciści), zaś w 2017 r. (stan na 30 czerwca) 70 905, w tym 54 381 (emeryci) i 16 524 (renciści).

Wykres 8. Liczba świadczeniobiorców KRUS OR Rzeszów w latach 2015-2017 w rozbiciu na emerytów i rencistów

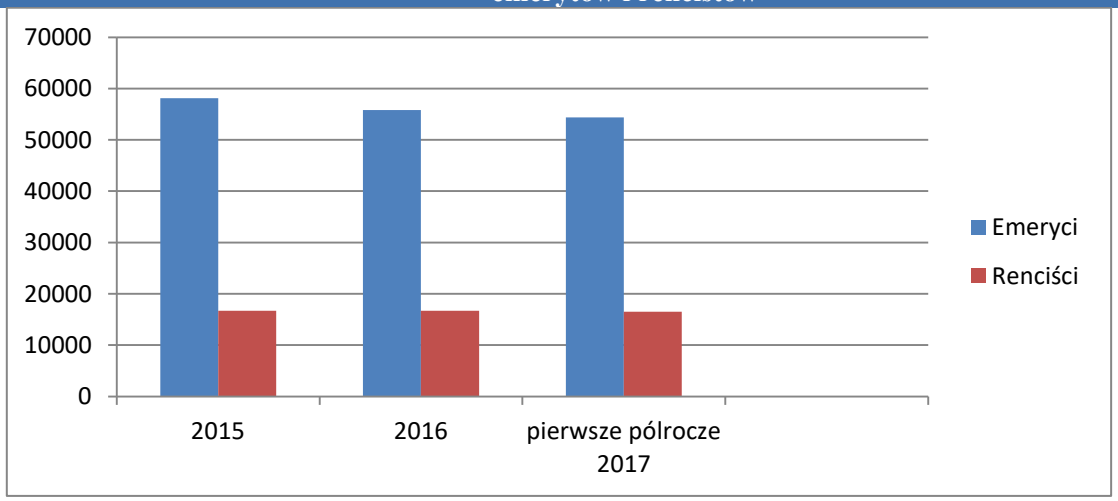

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRUS O/R Rzeszów.

Spadek liczby świadczeniobiorców w latach 2015-2017 wynika głównie z faktu zwiększonej liczby zgonów, która w 2015 r. wynosiła 4153, w 2016 - 3924, a do końca czerwca 2017 r.- 2362.

Wykres 9. Liczba zgonów świadczeniobiorców w latach 2015-2017 r.

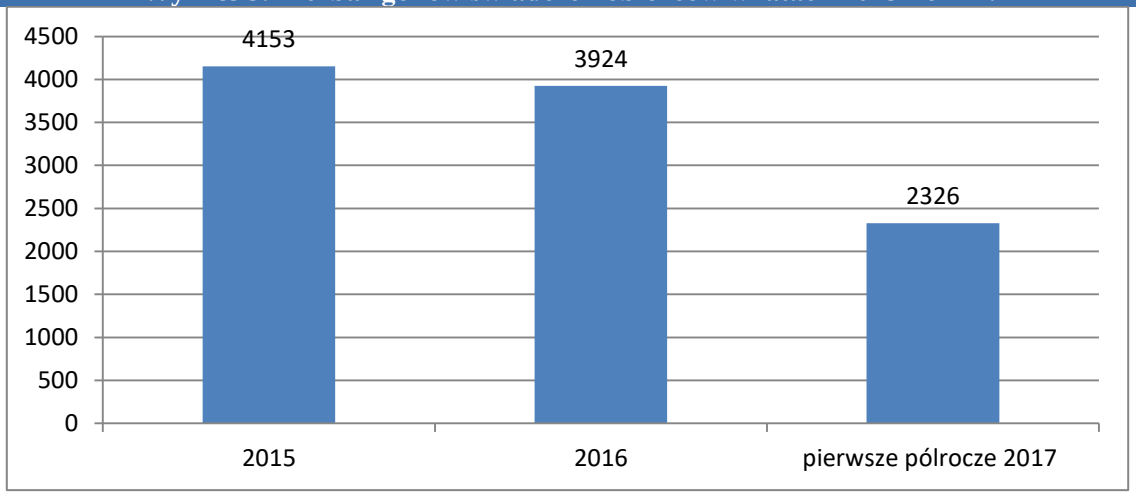

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRUS O/R Rzeszów.

Analizując liczbę wstrzymanych wypłat świadczeń na skutek wyboru przez świadczeniobiorców korzystniejszych świadczeń z Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, należy stwierdzić, że następuje ich systematyczny wzrost. W 2015 r. z tego powodu wstrzymano wypłatę świadczeń w liczbie 925, w 2016 r. w liczbie 944. W pierwszym półroczu 2017 r. odnotowano 465 takich przypadków.

- **wypadki przy pracy w rolnictwie**

Najczęstszą przyczyną wypadków to upadek osób, która stanowi około 55% wszystkich zarejestrowanych zdarzeń. W tej grupie większość upadków to upadki na płaskiej nawierzchni oraz upadki z drabin. Analizując miejsca wypadków przy pracy w rolnictwie, najczęściej dochodzi do nich na podwórzach i obejściach oraz w pomieszczeniach gospodarskich i inwentarskich (około 80% zdarzeń).

Tabela 6. Liczba zgłoszonych wypadków przy pracy w rolnictwie w województwie podkarpackim według placówek terenowych

Zgłoszone wypadki wg Placówek Terenowych za okres od 01-01-2016 do 30-06-2016		Zgłoszone wypadki wg Placówek Terenowych za okres od 01-01-2017 do 30-06-2017	
Placówka terenowa	Liczba wypadków	Placówka terenowa	Liczba wypadków
Rzeszów	85	Rzeszów	100
Brzozów	14	Brzozów	18
Dębica	46	Dębica	40
Jarosław	55	Jarosław	46
Jasło	32	Jasło	40
Kolbuszowa	29	Kolbuszowa	30
Krosno	22	Krosno	39
Leżajsk	44	Leżajsk	64
Lubaczów	45	Lubaczów	59

Mielec	24	Mielec	30
Nisko	18	Nisko	15
Przemyśl	58	Przemyśl	52
Przeworsk	38	Przeworsk	36
Ropczyce	18	Ropczyce	23
Sanok	46	Sanok	57
Stalowa Wola	10	Stalowa Wola	22
Strzyżów	29	Strzyżów	41
Tarnobrzeg	4	Tarnobrzeg	4
Razem:	**617**	**Razem:**	**716**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRUS O/R Rzeszów.

Wykres 10. Wypadki w Placówkach Terenowych w okresach od 01-01-2016 do 30-06-2016 oraz od 01-01-2017 do 30-06-2017

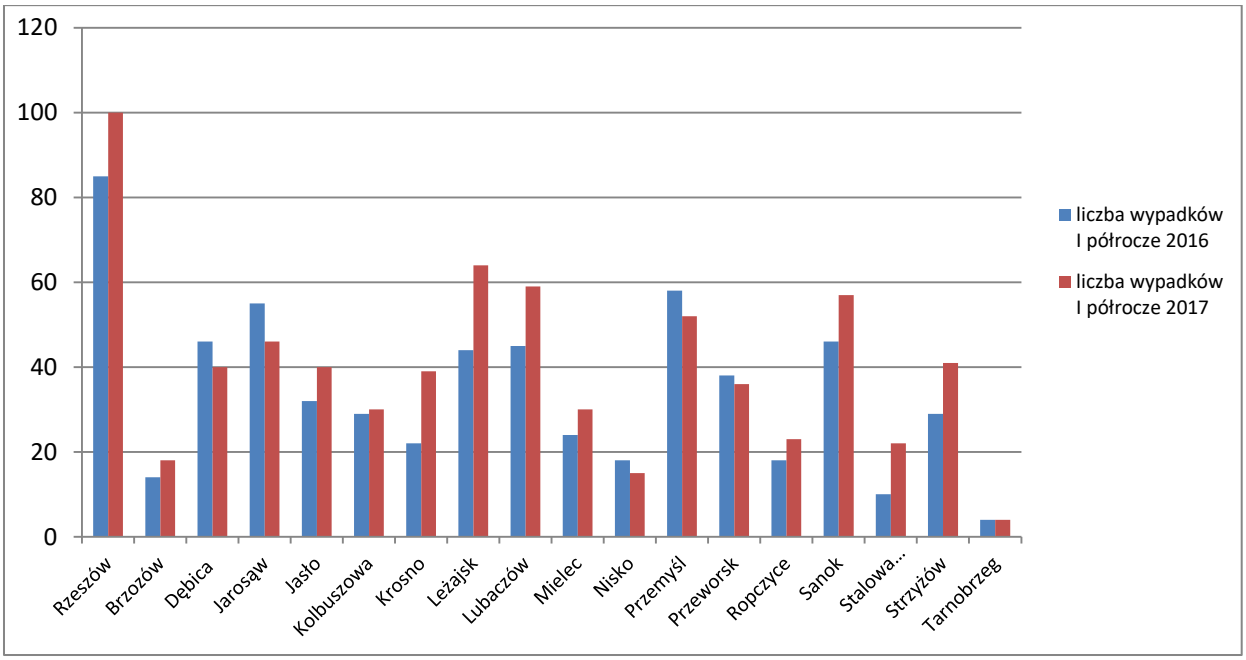

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRUS O/R Rzeszów.

Tabela 7. Zestawienie wypadków przy pracy w rolnictwie na terenie województwa podkarpackiego wg grup zdarzeń

Grupa zdarzeń	Liczba wypadków-sprawy zakończone	
	01-01-2016 do 30-06-2016	01-01-2017 do 30-06-2017
Upadek osób	251	347
Upadek przedmiotów	31	38
Zetknięcie się z ostrymi narzędziami ręcznymi i innymi ostrymi przedmiotami	36	40
Uderzenia, przygniecenia przez materiały i przedmioty transportowane mechanicznie i ręcznie	5	8
Przejechanie, uderzenie, pochwycenie przez środek transportu w ruchu	6	5
Pochwycenie i uderzenie przez części ruchome maszyn i urządzeń	76	76
Uderzenie, przygniecenie, pogryzienie przez zwierzęta	22	30
Pożar, wybuch, działanie sił przyrody	3	3
Działanie skrajnych temperatur	5	12
Działanie materiałów szkodliwych	0	1
Nagłe zachorowania	3	0
Niesklasyfikowany	0	1
Inne zdarzenia	41	52
Razem:	**479**	**613**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRUS O/R Rzeszów.

Do wypadków dochodzi przede wszystkim podczas wykonywania czynności takich jak: przemieszczanie się bez obciążenia (do i z miejsca), ręczne prace transportowe, pozyskiwanie i obróbka drewna oraz obsługa zwierząt. W województwie podkarpackim najwięcej zgłaszanych wypadków pochodziło od rolników posiadających gospodarstwa o powierzchni do 5 ha. Oddział Regionalny Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego w Rzeszowie prowadzi działania na rzecz zapobiegania wypadkom przy pracy i chorobom zawodowym rolników. Działania prewencyjne ukierunkowane są tak aby eliminować najczęściej występujące zagrożenia wypadkowe.

Tabela 8. Działania prewencyjne O/R KRUS w Rzeszowie w latach 2015-2017 r.

2015 ROK				
Forma działań prewencyjnych	**Grupa odbiorców**	**Liczba działań**	**Łączna liczba działań**	**Liczba uczestników**
Konkurs na bezpieczne gospodarstwo rolne	Rolnicy	5	5	265
Szkolenia	Rolnicy	159	223	3900
	Dzieci	46		3419
	Uczniowie szkół rolniczych	9		264
	Osoby związane ze środowiskiem wiejskim	9		289
Stoisko informacyjne KRUS	Rolnicy	23	58	2920
	Osoby związane ze środowiskiem wiejskim	35		9608
Pokaz środków ochrony osobistej	Rolnicy	71	76	1701
	Uczniowie szkól rolniczych	5		201
Konkurs wiedzy o BHP	Rolnicy	84	123	3112
	Dzieci	30		1648
	Uczniowie szkół rolniczych	4		82
	Osoby związane ze środowiskiem wiejskim	5		149
Pokaz udzielania pierwszej pomocy przedmedycznej	Rolnicy	5	13	105
	Dzieci	7		447
	Uczniowie szkół rolniczych	1		37
Pokaz bezpiecznego użytkowania maszyn i urządzeń	Rolnicy	2	2	22
Pokaz odzieży roboczej	Rolnicy	2	2	35
Inny pokaz	Dzieci	1	1	24
Inne konkursy z elementami wiedzy o BHP	Rolnicy	2	6	51
	Dzieci	4		88
Wizytacje gospodarstw podczas prac polowych	Rolnicy	15	16	216
	Dzieci	1		6
Inne szkolenia, konferencje, spotkania	Osoby związane ze środowiskiem wiejskim	2	2	40
Audycje TV, artykuły, publikacje	Rolnicy	3	5	-
	Osoby związane ze środowiskiem wiejskim	2		
Inne pozaszkoleniowe działania prewencyjne	Dzieci	6	7	557
	Osoby związane ze środowiskiem wiejskim	1		80
Razem:	**-**	**-**	**539**	**29 266**

2016 ROK				
Forma działań prewencyjnych	**Grupa odbiorców**	**Liczba działań**	**Łączna liczba działań**	**Liczba uczestników**
Konkurs na bezpieczne gospodarstwo rolne	Rolnicy	6	6	279
Szkolenia	Rolnicy	153	220	3834
	Dzieci	59		3536
	Uczniowie szkół średnich	8		220
Pokaz środków ochrony osobistej	Rolnicy	71	74	2497
	Uczniowie szkól rolniczych	3		86
Konkurs wiedzy o BHP	Rolnicy	87	126	2237
	Dzieci	33		1428
	Uczniowie szkół rolniczych	4		59
	Osoby związane ze środowiskiem wiejskim	2		157
Stoisko informacyjne KRUS	Rolnicy	31	69	4365
	Osoby związane ze środowiskiem wiejskim	38		7612
Pokaz udzielania pierwszej pomocy przedmedycznej	Rolnicy	5	11	104
	Dzieci	5		291
	Uczniowie szkół rolniczych	1		29
Inne konkursy z elementami wiedzy o BHP	Dzieci	10	11	1434
	Uczniowie szkół rolniczych	1		14
Pokaz bezpiecznego użytkowania maszyn i urządzeń	Rolnicy	5	5	210
Pokaz odzieży roboczej	Rolnicy	7	7	1675
Wizytacje gospodarstw podczas prac polowych	Rolnicy	18	18	115
Inne szkolenia, konferencje, spotkania	Osoby związane ze środowiskiem wiejskim	1	1	20
Audycje TV, artykuły, publikacje	Rolnicy	6	20	-
	Osoby związane ze środowiskiem wiejskim	14		
Inne pozaszkoleniowe działania prewencyjne	Dzieci	3	3	306
Razem:	-	-	**571**	**30 508**

2017 rok – I półrocze				
Forma działań prewencyjnych	**Grupa odbiorców**	**Liczba działań**	**Łączna liczba działań**	**Liczba uczestników**
Szkolenia	Rolnicy	94	156	2500
	Dzieci	57		3562
	Uczniowie szkół średnich	5		162
Konkurs wiedzy o BHP	Rolnicy	10	34	378
	Dzieci	22		2094
	Osoby związane ze środowiskiem wiejskim	2		27
Stoisko informacyjne KRUS	Rolnicy	3	8	290
	Osoby związane ze środowiskiem wiejskim	5		1280
Pokaz środków ochrony osobistej	Rolnicy	38	50	1099
	Dzieci	7		370
	Uczniowie szkół rolniczych	4		132
	Osoby związane ze środowiskiem wiejskim	1		400
Wizytacje gospodarstw podczas prac polowych	Rolnicy	1	1	14
Konkurs na bezpieczne gospodarstwo rolne	Rolnicy	2	2	175
Wystawa dotycząca bezpiecznej pracy	Rolnicy	2	2	900
Inne konkursy z elementami wiedzy o BHP	Dzieci	1	1	23
Inny pokaz	Dzieci	1	1	23
Inne szkolenia, konferencje, spotkania	Rolnicy	1	1	16
Pokaz odzieży roboczej	Dzieci	2	5	141
	Rolnicy	3		44
Audycje TV, artykuły, publikacje	Rolnicy	3	8	-
	Osoby związane ze środowiskiem wiejskim	5		
Razem:	-	-	**269**	**13 630**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRUS OR Rzeszów.

Tabela 9. Działania prewencyjne w latach 2015-2017 prowadzone przez O/R KRUS w Rzeszowie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRUS O/R Rzeszów.

	Liczba działań			Liczba osób		
	2015	2016	2017* I półrocze	2015	2016	2017* I półrocze
Rolnicy	371	389	157	12327	15316	5416
Dzieci	95	110	90	6189	6995	6213
Uczniowie	19	17	9	584	408	294
Osoby związane ze środowiskiem wiejskim	54	55	13	10166	7789	1707
Razem:	**539**	**571**	**169**	**29 266**	**30 508**	**13 630**

W 2015 r. przeprowadzono łącznie 539 działań prewencyjnych, w których uczestniczyło 29 266 osób. W 2016 r. przeprowadzono łącznie 571 działań prewencyjnych, w których uczestniczyło 30508, zaś w I półroczu 2017 r. przeprowadzono łącznie 269 działań prewencyjnych, w których uczestniczyło 13 630 osób.

- **rzemiosło, rękodzieło, ginące zawody**

Unikatowy charakter i swoistą różnobarwność rękodzieło podkarpackie zawdzięcza przeplatającym się tu od wieków kulturom pogranicza. Wiodące tędy liczne szlaki handlowe przynosiły ze sobą wschodnie i południowe inspiracje, a naszych rodzimych rzemieślników wyprawiały w świat po nowe doświadczenia i doskonalenie warsztatu. Nuty karpackie oraz nizinne wyraźnie rysują kształt tej twórczości. Zapożyczano i wymieniano się, dbając jednocześnie o własny, odrębny charakter regionalny. To, co obecnie nazywamy rękodziełem, funkcjonowało wcześniej pod pojęciem rzemiosła. Dziś mówi się o rękodziele artystycznym, sztuce użytkowej.
Bogactwo kultur sprawiło, że dziś Podkarpacie może poszczycić się jedynym w Polsce Uniwersytetem Ludowym Rzemiosła Artystycznego, znajdującym się w Woli Sękowej i kształcącym w wielu rękodzielniczych dziedzinach.

Tabela 10. Rękodzieło ludowe na Podkarpaciu

Wyszczególnienie	Lokalizacja
Garncarstwo	powiat przeworski powiat bieszczadzki powiat lubaczowski powiat leski (gm. Lesko, gm. Solina, gm. Olszanica) pow. kolbuszowski pow. sanocki (gm. Bukowsko, gm. Zagórz) pow. niżański (gm. Harasiuki) pow. krośnieński (gm. Dukla) pow. jarosławski (gm. Wiązownica) pow. przemyski (gm. Przemyśl) pow. rzeszowski (gm. Boguchwała, gm. Świlcza)
Wikliniarstwo	pow. niżański (gm. Rudnik n. Sanem Centrum Wikliniarstwa), pow. przeworski (gm. Sieniawa, gm. Adamókwa) pow. brzozowski (m. Golcowa, gm. Domaradz) pow. sanocki gm. Zarszyn, gm. Sanok, gm. Bukowsko, gm. Tyrawa Wołoska, gm. Zagórz) pow. bieszczadzki (gm. Ustrzyki Dolne) pow. krośnieński (gm. Dukla) pow. przemyski (gm. Fredropol)

	pow. strzyżowski (gm. Wiśniowa) pow. rzeszowski (gm. Błażowa) pow. przemyski (gm. Fredropol) pow. kolbuszowski (gm. Niwiska)
Plecionkarstwo	pow. kolbuszowski (plecenie wikliny i słomy gm. Kolbuszowa) pow. sanocki (wyroby ze słomy, gm. Besko, gm. Sanok wyroby ze słomy) pow. jasielski (gm. Osiek Jasielski - Zawadka Osiecka wyroby z łyka), pow. krośnieński (gm. Dukla) pow. strzyżowski (gm. Strzyżów)
Tkactwo	pow. jarosławski pow. sanocki (gm. Zarszyn m. Odrzechowa - pracownia tkacka – warsztaty tkackie) pow. krośnieński (gm. Jedlicze) pow. leski (gm. Olszanica)
Haft	pow. jarosławski (gm. Wiązownica) pow. sanocki haft karpacki (gm. Zarszyn haft, gm. Sanok, gm. Bukowsko) pow. niżański (gm. Rudnik n. Sanem, gm. Nisko, gm. Harasiuki, gm. Jarocin) pow. tarnobrzeski (gm. Baranów Sandomierski) pow. bieszczadzki (gm. Lutowiska) pow. krośnieński (gm. Dukla, gm. Korczyna) pow. przemyski (gm. Krzywcza, gm. Stubno) pow. rzeszowski (gm. Błażowa, gm. Chmielnik) pow. przeworski (gm. Tryńcza) pow. przemyski (gm. Krzywa, gm. Stubno) pow. jasielski (gm. Tarnowiec, gm. Nowy Żmigród) pow. kolbuszowski (gm. Kolbuszowa, gm. Dębowiec)
Koronczarstwo	pow. brzozowski pow. sanocki (krywulki łemkowskie gm. Zarszyn, gm. Komańcza, gm. Sanok) pow. strzyżowski (gm. Strzyżów) pow. kolbuszowski (gm. Dzikowiec, gm. Kolbuszowa, gm. Niwiska, pow. rzeszowski (gm. Błazowa, gm. Tyczyn) pw. przeworski (gm. Tryńcza) pow. jasielski (gm. Tarnowiec, gm. Kołaczyce, gm. Nowy Żmigród, gm. Dębowiec, gm. Krepna)
Zabawkarstwo	pow. łańcucki (m. Brzóza Stadnicka) pow. tarnobrzeski (m. Trześnia, gm. Gorzyce) pow. niżański (gm. Nisko) pow. sanocki (gm. Komańcza)
Gonciarstwo	pow. leski (m. Orelec)
Ikony	pow. sanocki (gm. Besko, gm. Sanok. gm. Tyrawa Wołoska) pow. rzeszowski (gm. Lubenia) pow. krośnieński (gm. Korczyna) pow. przemyski (gm. Fredropol, gm. Przemyśl) pow. bieszczadzki (gm. Cisna) pow. przemyski (gm Fredropol, gm. Przemyśl)
Plastyka obrzędowa	pow. kolbuszowski (wycinkarstwo, malarstwo ludowe) pow. sanocki (decoupage , wyroby z wełny filcowej warsztaty - gm. Besko, gm. Sanok) pow. niżański (gm. Ulanów - prace ręczne techniką orgiami 3D oraz Quislingu, gm. Rudnik n. Sanem szkło w technice fusingu, ceramika łączona ze szkłem, gm. Jarocin decoupage) pow. rzeszowski (gm. Boguchwała, gm. Chmielnik) pow. krośnieński (gm. Dukla, gm. Korczyna) pow. przemyski (gm. Żurawica, gm. Orły)
Malowane jajka	pow. sanocki (gm. Sanok) pow. niżański (gm. Harasiuki) pow. rzeszowski (m. Rzeszów), gm. Błazowa) pow. przemyski (gm. Medyka)
Bibułkarstwo	pow. leżajski

	pow. kolbuszowski (gm. Kolbuszowa) pow. sanocki (gm. Besko, gm. Sanok) pow. przemyski (gm. Orły, gm. Medyka) pow. leski (gm. Solina, gm. Olszanica) pow. przeworski (gm. Sieniawa) pow. rzeszowski (gm. Błażowa) pow. przemyski (gm. Orły)
Koralikarstwo	pow. sanocki (gm. Komańcza, gm. Bukowsko)
Malarstwo ludowe	pow. lubaczowski (Kresowa Osada – malowanie na szkle) pow. jarosławski pow. sanocki (gm. Zarszyn, gm. Komańcza, gm. Sanok, gm. Zagórz) pow.niżański (gm. Ulanów, gm. Rudnik n. Sanem gm. Jeżowe, gm. Harasiuki, gm. Jarocin, gm. Krzeszów) pow. leski (gm. Cisna, gm. Olszanica) pow. krośnieński (gm. Miejsce Piastowe, gm. Korczyna) pow. przemyski (gm. Przemyśl, gm. Medyka, gm. Przemyśl, gm. Korczowa) pow. przeworski (gm. Adamówka) pow. jasielski (gm. Tarnowiec) pow. kolbuszowski (gm. Niwiska)
Witraże	pow. sanocki (gm. Zagórz) pow. niżański (gm. Rudnik n. Sanem witraż tradycyjny, gm. Jarocin) pow. leski Bóbrka (gm. Olszanica)
Kowalstwo	pow. przeworski pow. tarnobrzeski pow. stalowowolski pow. leżajski pow. lubaczowski (Kresowa Osada warsztaty) pow. jarosławski pow. leski (m. Wola Sękowa, warsztaty) pow. kolbuszowski (gm. Cmolas) pow. sanocki (gm. Besko, gm. Zagórz, gm. Bukowsko) pow. jasielski (gm. Tarnowiec) pow. niżański (gm. Ulanów, gm. Jeżowe, gm. Harasiuki) pow. przemyski (gm. Przemyśl) pow. rzeszowski (gm. Tyczyn, gm. Błażowa) pow. stalowoowlski (gm. Zaklików, gm. Przemyśl) pow. mielecki (gm. Borowa)
Wycinanka	pow. kolbuszowski pow. strzyżowski
Druciarstwo	pow. bieszczadzki (m. Dźwiniacz Dolny)
Kołodziejstwo	pow. jasielskiego (m. Kąty, gm. Nowy Żmigród) pow. brzozowski (m. Blizne)
Młynarstwo	pow. przeworski pow. stalowowolski pow. sanocki
Domowy wypiek chleba	pow. przemyski (gm. Krzywcza) pow. stalowowolski (gm. Radomyśl n. Sanem, gm. Pysznica)
Kręcenie powrozów	pow. łańcucki (gm. Markowa)
Kręcenie kiczek	pow. łańcucki (gm. Markowa)
Ludwisarstwo	pow. przemyski pow. rzeszowski (gm. Błażowa)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PODR Boguchwała.

1.2.4 Dochody i ubóstwo mieszkańców OW

- **wysokość i źródła dochodów (miasto-wieś ogółem)**

W 2016 r. w relacji do 2007 r. sytuacja materialna gospodarstw domowych w województwie podkarpackim poprawiła się. Gospodarstwa domowe osiągały wyższe dochody i choć więcej wydawały, wzrosła także nadwyżka dochodów nad wydatkami, co dało gospodarstwom domowym możliwość większego oszczędzania. Poziom przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę wyniósł w 2016 r. 1134 zł i był realnie wyższy o ponad 60% od dochodu z 2007 r. Pomimo wzrostu, województwo podkarpackie plasuje się na ostatnim miejscu w kraju pod względem uzyskiwanych miesięcznych dochodów na osobę. Dochód ten jest o pond 300 zł niższy niż przeciętnie w kraju i o ponad 600 zł niższy od najwyższych dochodów uzyskanych w województwie mazowieckim. Przeciętne miesięczne wydatki w gospodarstwach domowych na osobę w 2016 r. osiągnęły wartość 902 zł i były wyższe o 36,7% od wydatków z 2007 r. Wydatki stanowiły 79,6% miesięcznych dochodów na osobę (w 2007 r. – 94,2%).

Wykres 11. Poziom przeciętnych miesięcznych dochodów i wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych

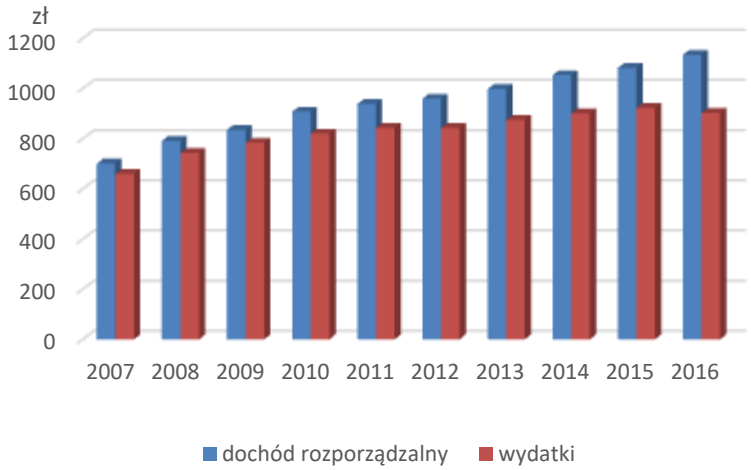

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

W 2016 r. przeszło połowa (58,3%) badanych gospodarstw domowych w województwie podkarpackim oceniała swoją sytuację materialną jako przeciętną, i było to o 4,8 p. proc. więcej niż w kraju. Co czwarte gospodarstwo postrzegało ją jako raczej dobrą, a ponad 8% jako bardzo dobrą (w kraju 13,6%). Niespełna co ósme gospodarstwo oceniało swoją sytuację materialną jako raczej złą albo złą.

Wykres 12. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych w 2016 r.

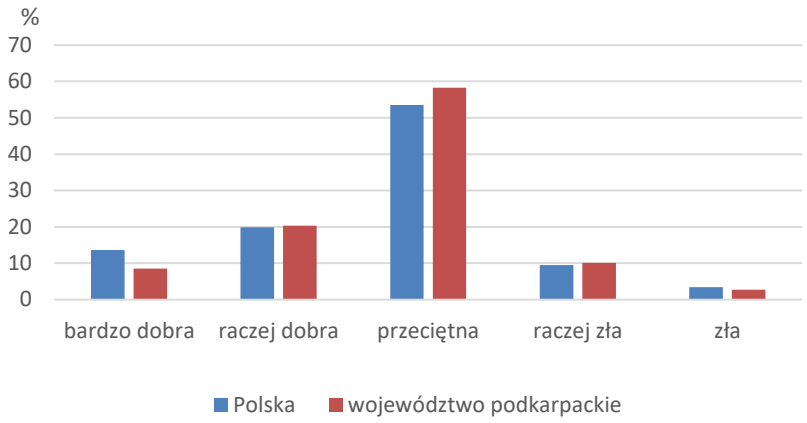

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

- **liczba osób zagrożonych ubóstwem**
- **ubóstwo według wielkości rodzin i źródeł ich pochodzenia**
- **rodzaje występującego ubóstwa**

Ubóstwo, to pojęcie, które z jednej strony określa warunki życia jednostki, a z drugiej strony wskazuje na nierówności i sprzeczności występujące w społeczeństwie. Ubóstwo jest zjawiskiem wielowymiarowym, jednak dla polityki społecznej duże znaczenie ma zasięg ubóstwa ekonomicznego, w którym uwzględnia się kilka jego granic. Poniżej ustawowej granicy ubóstwa (kwota, która zgodnie z obowiązującą ustawą o pomocy społecznej uprawnia do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego z systemu pomocy społecznej) egzystowało na Podkarpaciu w 2016 r. 21,3% osób w gospodarstwach domowych (w kraju – 12,7%). Poniżej relatywnej granicy ubóstwa (kwota równa 50% średnich miesięcznych wydatków ogółu gospodarstw domowych) znalazło się 22,3% osób w gospodarstwach domowych (w kraju – 13,9%), zaś poniżej granicy ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji ustalane przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych uwzględnia jedynie te potrzeby, których zaspokojenie nie może być odłożone w czasie, a konsumpcja niższa od tego poziomu prowadzi do biologicznego wyniszczenia) – 8,8%, a w kraju – 4,9%. W odniesieniu do 2007 r. zwiększył się odsetek ludności żyjącej poniżej ustawowej granicy ubóstwa o 2,3 p. proc., relatywnej granicy ubóstwa o 0,5 p. proc. i osób o wydatkach poniżej minimum egzystencji o 0,4 p. proc. Wymienione granice ubóstwa na Podkarpaciu były najwyższymi w kraju.

Wykres 13. Wskaźniki zagrożenia ubóstwem według granic ubóstwa w 2016 r.

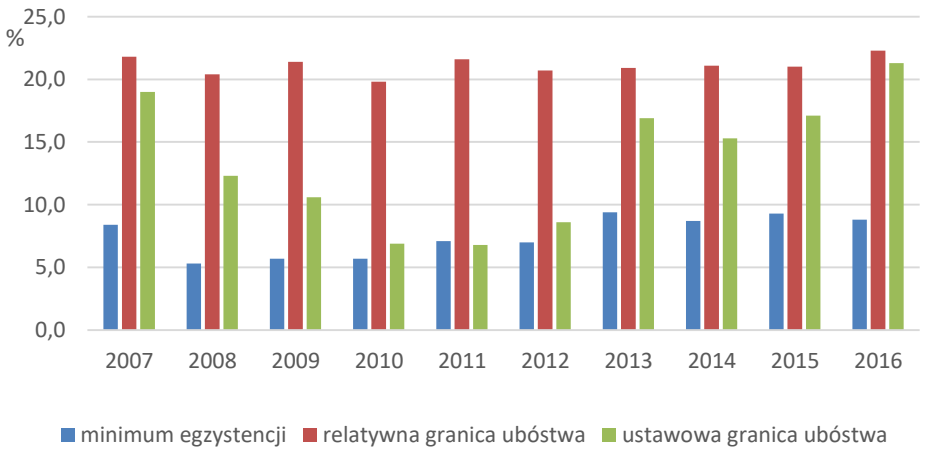

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Na podstawie Badania Spójności Społecznej zrealizowanego w 2015 r. uwzględniono jeszcze trzy wzajemnie uzupełniające się formy ubóstwa: dochodowe, warunków życia i braku równowagi budżetowej.
Biorąc pod uwagę wskaźnik ubóstwa dochodowego, czyli procent gospodarstw domowych, w których miesięczny dochód ekwiwalentny, jakim dysponowało gospodarstwo, był niższy od wartości uznanej za próg ubóstwa, w najgorszej sytuacji dochodowej znaleźli się mieszkańcy województw Polski południowo-wschodniej, w tym również województwa podkarpackiego, gdyż prawie 21% gospodarstw domowych określiło, że jest zagrożone ubóstwem. W kraju wskaźnik ten był znacznie niższy i wynosił 14,4%.
Jak wykazały badania, duży zasięg ubóstwa dochodowego niekoniecznie wiązał się z częstym występowaniem ubóstwa warunków życia. Ubóstwo warunków życia, określa jaki jest procent gospodarstw domowych, w których zaobserwowano co najmniej 10 przejawów złych warunków życia z listy 30 symptomów dotyczących: jakości mieszkania, poziomu wyposażenia w dobra trwałego użytku, braku możliwości zaspokojenia ze względów finansowych różnego typu potrzeb. W województwie podkarpackim 7,7% gospodarstw domowych określiło negatywnie swoje warunki życia, podczas gdy w kraju tych gospodarstw było 8,5%.
Wskaźnik ubóstwa braku równowagi budżetowej, określa jaki jest procent gospodarstw domowych, które zostały uznane za ubogie z punktu widzenia „nieradzenia sobie z budżetem", tzn. w których wystąpiły przynajmniej 4 z 7 uwzględnionych symptomów, obejmujących zarówno subiektywne opinie gospodarstw domowych dotyczące ich statusu materialnego (np. możliwości „związania końca z końcem"), jak i fakty mówiące o trudnościach budżetowych gospodarstwa (w tym o zaległościach w opłatach). Jak wykazały badania 6,3% gospodarstw domowych określiło, że nie radzi sobie finansowo. Wskaźnik ten był najniższy w kraju.

1.2.5 Infrastruktura na obszarach wiejskich

W latach 2007-2016 na terenie obszarów wiejskich w województwie podkarpackim zanotowano wzrost niemal każdego z najistotniejszych wskaźników infrastruktury komunalnej. Jednak nadal część ludności boryka się z problemami wynikającymi z braku infrastruktury wodociągowej i sanitarnej.

- **sieć kanalizacyjna i wodociągowa**

Długość sieci wodociągowej rozdzielczej na obszarach wiejskich w 2016 r. wyniosła 11,7 tys. km i w porównaniu z 2007 r. zwiększyła się o 1,2 tys. km (o 11,5%), natomiast w kraju wzrosła o 16,5%. Sieć wodociągowa przebiegająca przez tereny wiejskie stanowiła ponad 78% ogólnej długości sieci wodociągowej województwa, a jej średnia gęstość wynosiła 70,7 km na 100 km^2 (w kraju 80,2). Największe zagęszczenie sieci na terenie wsi wśród powiatów województwa podkarpackiego odnotowano w powiatach: łańcuckim (159,6 km/100 km^2), mieleckim (140,1) i rzeszowskim (117,4). Najmniejsze jej zagęszczenie wystąpiło w powiatach bieszczadzkim i brzozowskim (odpowiednio 6,9 km/100 km^2 i 14,2 km/100 km^2).

Mapa 7. Sieć wodociągowa na obszarach wiejskich w km na 100 km^2

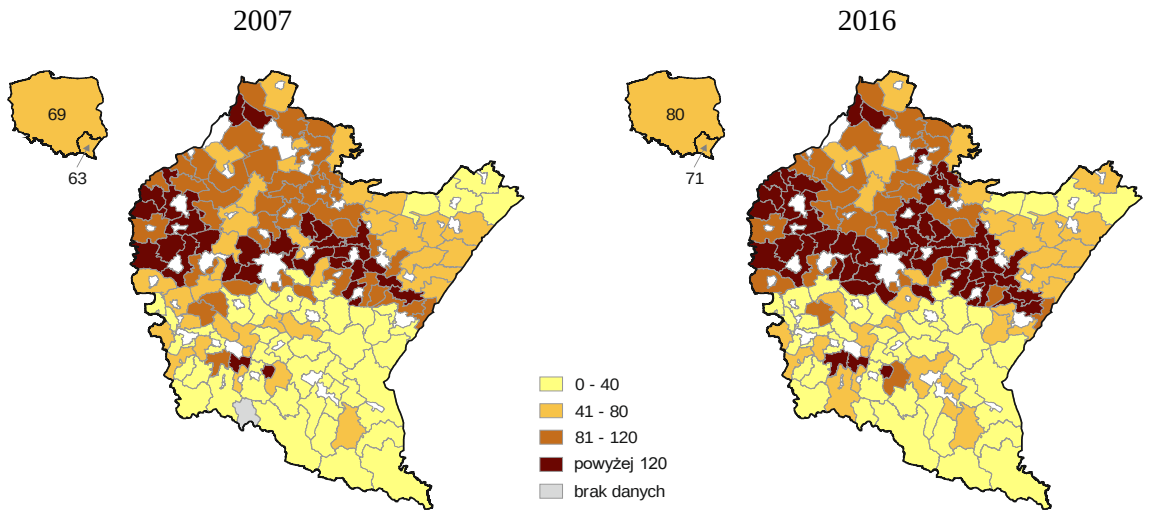

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Tereny wiejskie Podkarpacia plasują się na przedostatnim miejscu w kraju pod względem udziału ludności mającej dostęp do sieci wodociągowej. Skalę problemu można zaobserwować, porównując dane ukazujące, iż w kraju na obszarach wiejskich, z wodociągu korzystało w 2015 r. 84,7% ludności. Natomiast w województwie podkarpackim udział ten wynosił 71,2% (w 2007 r. 62,8%). Największe braki w sieci wodociągowej występują na obszarach wiejskich powiatu brzozowskiego, gdzie dostęp do bieżącej wody ma tylko 24,6% ludności i jasielskiego – 28,0%.

Mapa 8. Korzystający z instalacji wodociągowej w % ogółu ludności na wsi

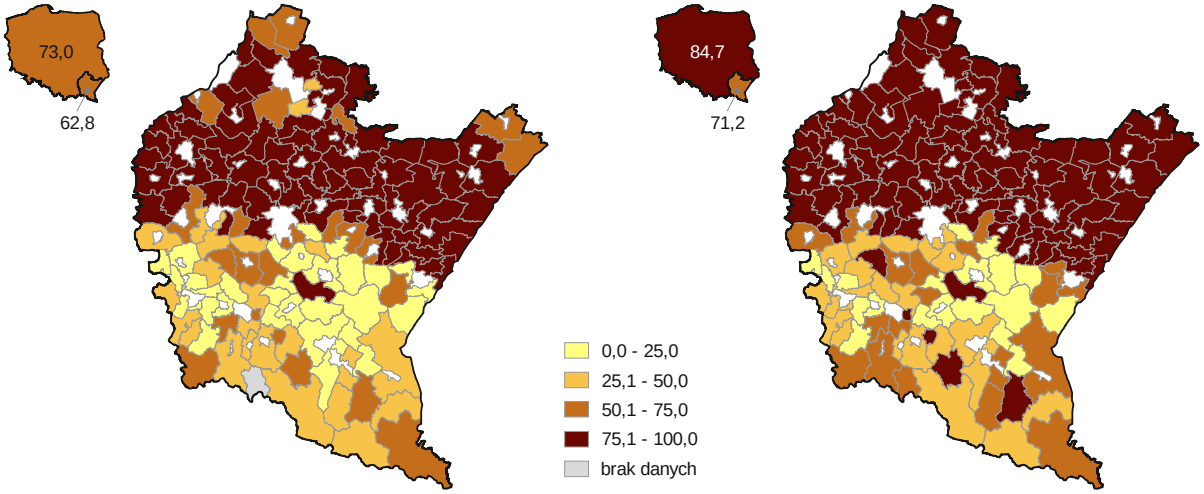

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Pod względem długości czynnej sieci kanalizacyjnej na terenach wiejskich, województwo podkarpackie było w 2016 r. na pierwszym miejscu w kraju. Długość ta wynosiła 12,7 tys. km. Na przestrzeni lat 2007-2016 podjęto w województwie podkarpackim bardzo dużo działań na rzecz rozwoju infrastruktury kanalizacyjnej, o czym świadczy wzrost jej długości o ponad 70%.

W przypadku zagęszczenia sieci kanalizacyjnej nastąpił jej wzrost – z 43,4 km na 100 km^2 w 2007 r. do 76,0 km na 100 km^2 w 2016 r. (w kraju odpowiednio z 14,9 do 31,1). Wewnętrzne zróżnicowanie województwa pod względem infrastruktury kanalizacyjnej było duże. Największe zagęszczenie sieci kanalizacyjnej na obszarach wiejskich wśród powiatów województwa podkarpackiego odnotowano w powiatach: łańcuckim (224,3 km/100 km^2), rzeszowskim (144,4), przeworskim (126,7) i krośnieńskim (125,1). Do powiatów o najmniejszym stopniu skanalizowania należą powiaty bieszczadzki (2,5 km/100 km^2) i leski (20,3 km/100 km^2).

Mapa 9. Sieć kanalizacyjna na obszarach wiejskich w km na 100 km^2

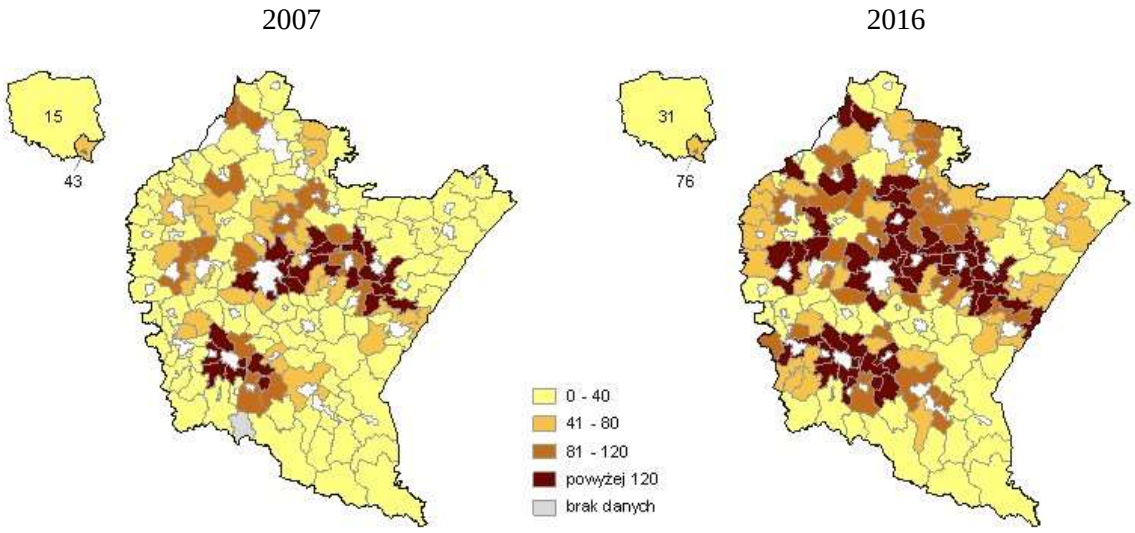

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

W 2015 r. dostęp do kanalizacji miało 55,3% ludności wiejskiej województwa, natomiast w kraju 39,2%. W porównaniu z 2007 r. wzrost udziału ludności wiejskiej korzystającej z sieci kanalizacyjnej na Podkarpaciu był jednym z najwyższych odnotowanych w skali kraju i wyniósł 25,0 p. proc. (w Polsce 18,0 p. proc.).

Mapa 10. Korzystający z instalacji kanalizacyjnej w % ogółu ludności na wsi

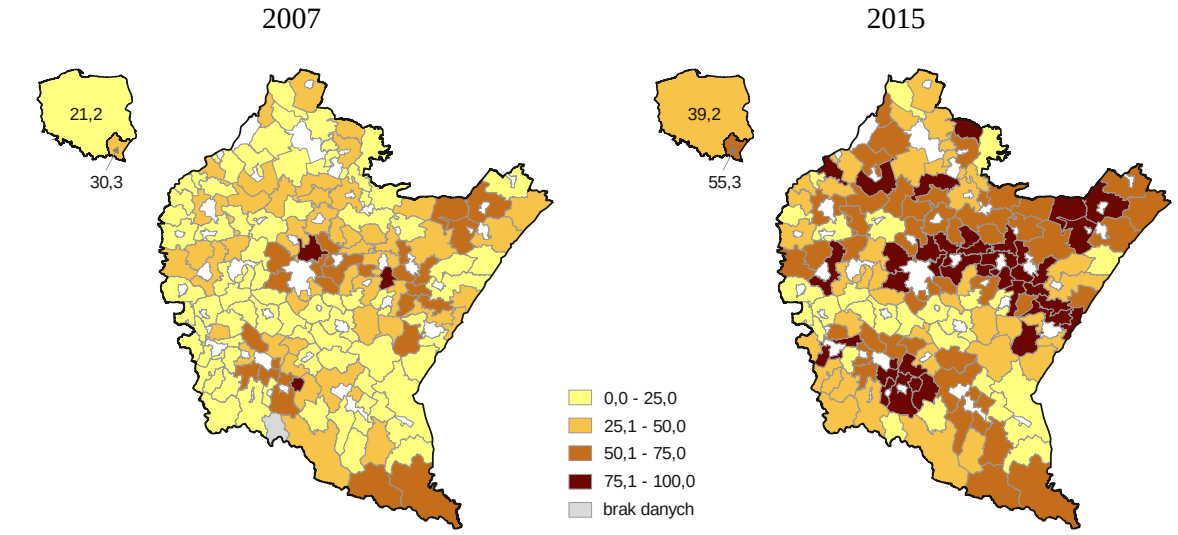

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Przez tereny wiejskie województwa podkarpackiego w 2015 r. przebiegło 13,6 tys. km sieci gazowej rozdzielczej (o 2,6% więcej niż w 2007 r.) Sieć gazowa obszarów wiejskich stanowiła 79,1% ogólnej

długości sieci gazowej na Podkarpaciu (w kraju 54,6%). Zagęszczenie sieci gazowej na terenie wsi w województwie było jednym z najwyższych w kraju (2. miejsce) i wynosiło w 2015 r. 81,9 km na 100 km^2 (w kraju 23,4). W porównaniu z 2007 odnotowano niewielki wzrost – o 2,6 km na 100 km^2. Powiaty województwa podkarpackiego o największym zagęszczeniu sieci gazowej to: łańcucki (167,3 km/100 km^2), rzeszowski (156,2), strzyżowski (155,8) i dębicki (141,1). Do powiatów o najmniejszym stopniu gazyfikacji należą powiaty bieszczadzki (0,4 km/100 km^2) i leski (13,9 km/km^2).

Mapa 11. Sieć gazowa na obszarach wiejskich w km na 100 km^2

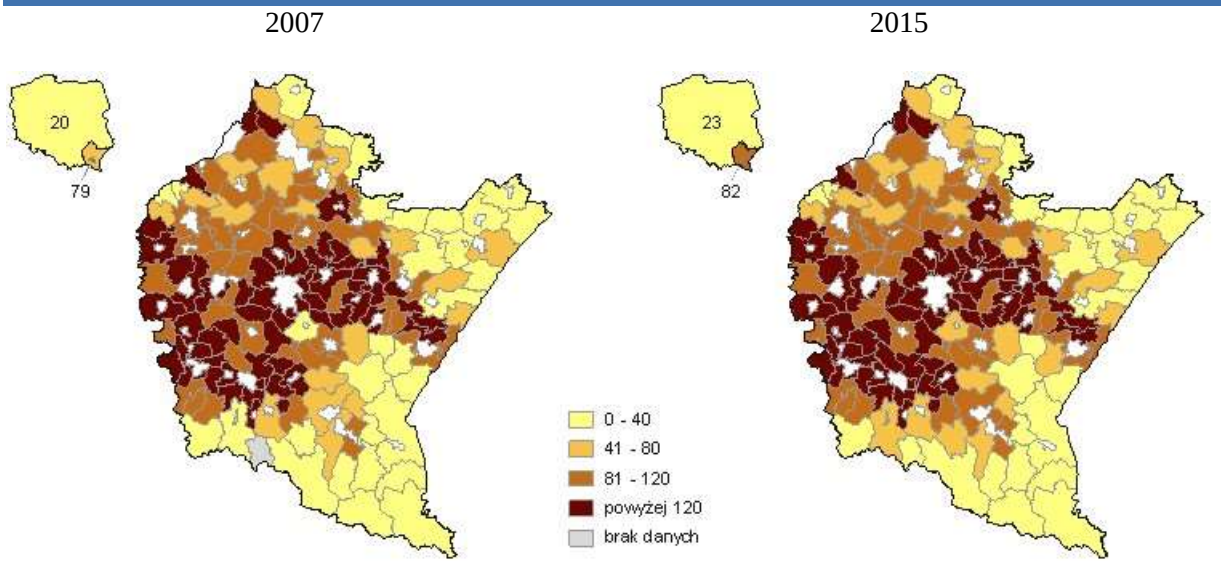

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Wzrost nasycenia obszarów wiejskich infrastrukturą techniczną przełożył się na wzrost wyposażenia mieszkań w podstawowe instalacje techniczno-sanitarne. W 2015 r. na obszarach wiejskich 90,8% mieszkań było wyposażonych w wodociąg (wzrost o 3,0 p. proc. w porównaniu z 2007 r.), 85,9% posiadało ustęp (wzrost o 11,1 p. proc.), 82,6% dysponowało łazienką (wzrost o 5,4 p. proc.), 59,9% było podłączonych do gazu z sieci (wzrost o 2,4 p. proc.), a 66,1% posiadało centralne ogrzewanie (wzrost o 5,7 p. proc.). Jednak mieszkania wiejskie w stosunku do mieszkań w miastach nadal były słabiej wyposażone w podstawowe instalacje.

Tabela 11. Mieszkania wyposażone w instalacje[a] w 2015 r. Stan w dniu 31 XII 2015 r.

Wyszczególnienie	Mieszkania wyposażone w									
	wodo-ciąg	ustęp	łazienkę	gaz z sieci	centralne ogrze-wanie	wodo-ciąg	ustęp	łazienkę	gaz z sieci	centralne ogrze-wanie
	w tysiącach					w % ogółu mieszkań				
Ogółem	612,7	593,1	578,9	477,8	501,5	94,5	91,5	89,3	73,7	77,3
Miasta	306,0	303,1	299,9	275,4	278,2	98,5	97,5	96,5	88,6	89,5
Wieś	306,7	290,0	279,0	202,4	223,3	90,8	85,9	82,6	59,9	66,1

a Dane szacunkowe.

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Mapa 12. Mieszkania wyposażone w wodociąg w % ogółu mieszkań na wsi

2007 2015

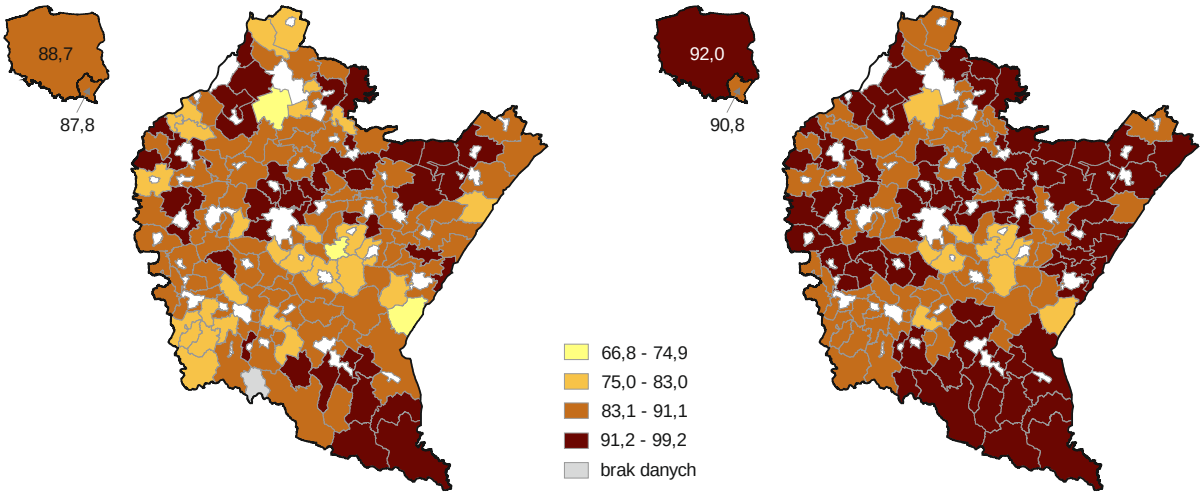

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Mapa 13. Mieszkania wyposażone w łazienkę w % ogółu mieszkań na wsi

2007 2015

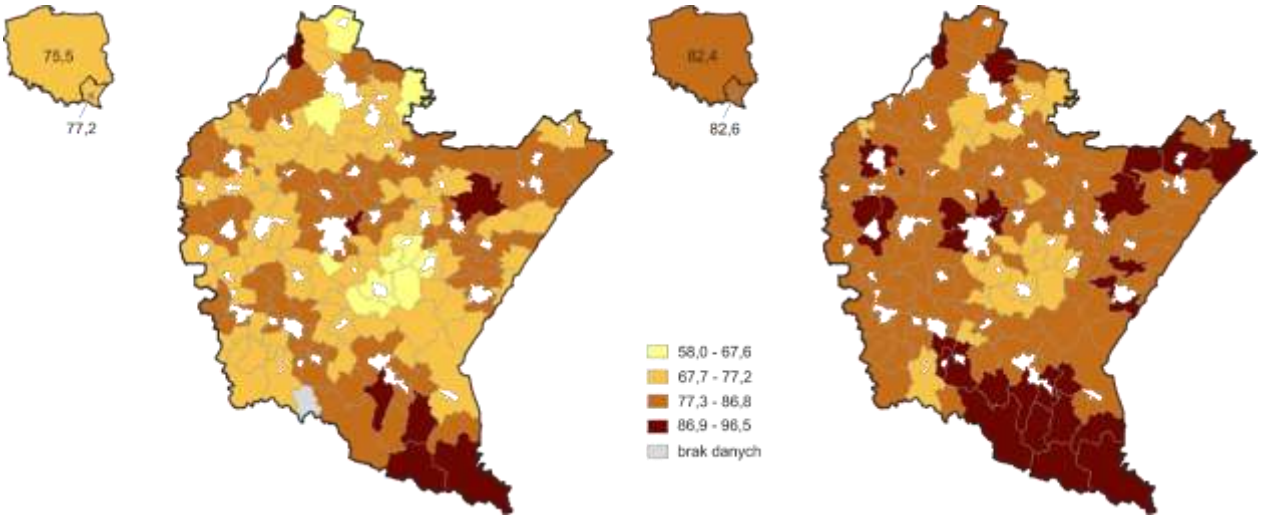

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Mapa 14. Mieszkania wyposażone w centralne ogrzewanie w % ogółu mieszkań na wsi

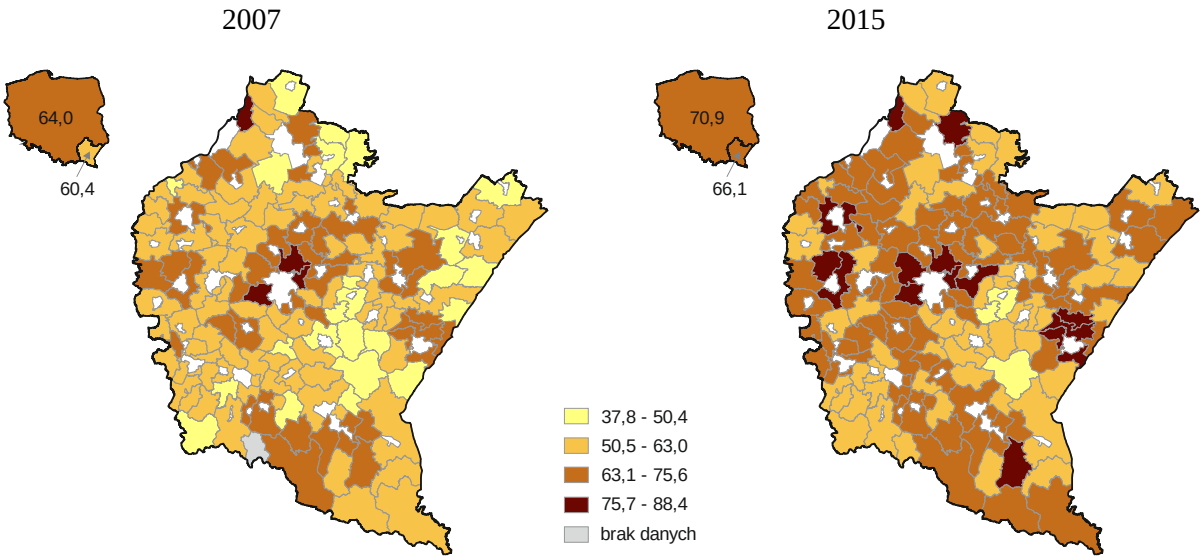

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

- **gospodarka odpadami**

Gospodarka odpadami w województwie podkarpackim prowadzona jest zgodnie z Planem gospodarki odpadami dla województwa podkarpackiego 2022 (WPGO) i w oparciu o przepisy regulujące gospodarkę odpadami, a w szczególności ustawę o odpadach. Wojewódzki plan gospodarki odpadami opracowuje Zarząd Województwa, uchwala Sejmik Województwa, a aktualizowany jest nie rzadziej, niż co 6 lat[1].
Wojewódzki System Odpadowy (WSO) gromadzi dane dotyczące wytwarzania i gospodarowania odpadami oraz rejestruje udzielone zezwolenia w zakresie wytwarzania i gospodarowania odpadami. Według danych WSO, w 2013 r. w województwie wytworzono około 3,3 mln Mg odpadów przemysłowych, z czego 2,17% ich masy stanowiły odpady niebezpieczne. Unieszkodliwieniu poddano 5,6% odpadów, w tym 0,5% składowaniu, a odzyskowi 94,4% wytworzonych odpadów.

[1] Plan Gospodarki Odpadami dla Województwa Podkarpackiego 2022 uchwalony przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwała nr XXXI/551/17 w dn. 5 stycznia 2017 oraz ustawa z dnia 14 grudnia 2012 r. o odpadach

Wykres 14. Odpady przemysłowe wytworzone na terenie województwa

Źródło: Plan gospodarki odpadami dla województwa podkarpackiego 2022, 2017 r.

Unieszkodliwianie odpadów przemysłowych poprzez składowanie w województwie podkarpackim w 2013 r. odbywało się na: 25. składowiskach odpadów innych niż niebezpieczne i obojętne, gdzie składowano odpady komunalne, 4. składowiskach odpadów innych niż niebezpieczne i obojętne, gdzie nie składowano odpadów komunalnych, składowisku odpadów niebezpiecznych.
W 2015 r. zamknięto 2 składowiska odpadów innych niż niebezpieczne i obojętne, gdzie składowano odpady komunalne. Według WPGO, w 2014 r. na terenie województwa podkarpackiego wytworzono ponad 525,2 tys. Mg odpadów komunalnych, z czego zebrano i odebrano łącznie 449,4 tys. Mg. Zmieszane odpady komunalne stanowiły większość odebranych odpadów (łącznie 274,9 Mg). Nadal problemem są składowiska odpadów powstające nielegalnie (w 2014 r. zidentyfikowano 436 *dzikich wysypisk*).

Wykres 15. Sposób zagospodarowania odpadów komunalnych na terenie województwa podkarpackiego w 2014 r.

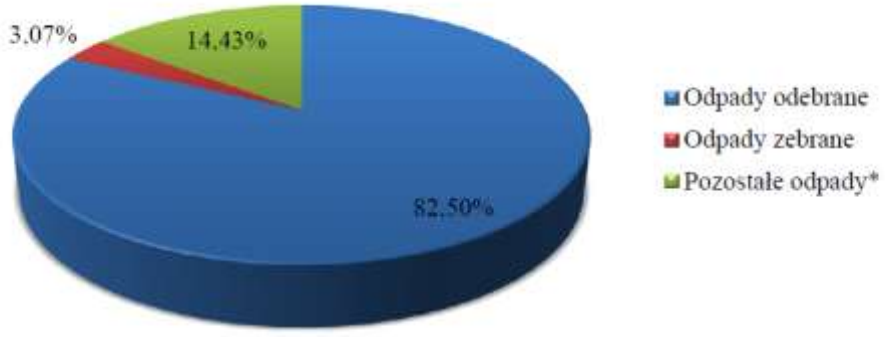

* odpady zagospodarowywane przez ich posiadaczy we własnym zakresie (kompostowanie, karmienie zwierząt, spalanie) oraz porzucane n tzw. dzikich wysypiskach

Źródło: Opracowanie własne PBPP w Rzeszowie na podstawie danych zawartych w WPGO 2017 r.

Wykres 16. Skład morfologiczny wytworzonej masy odpadów komunalnych

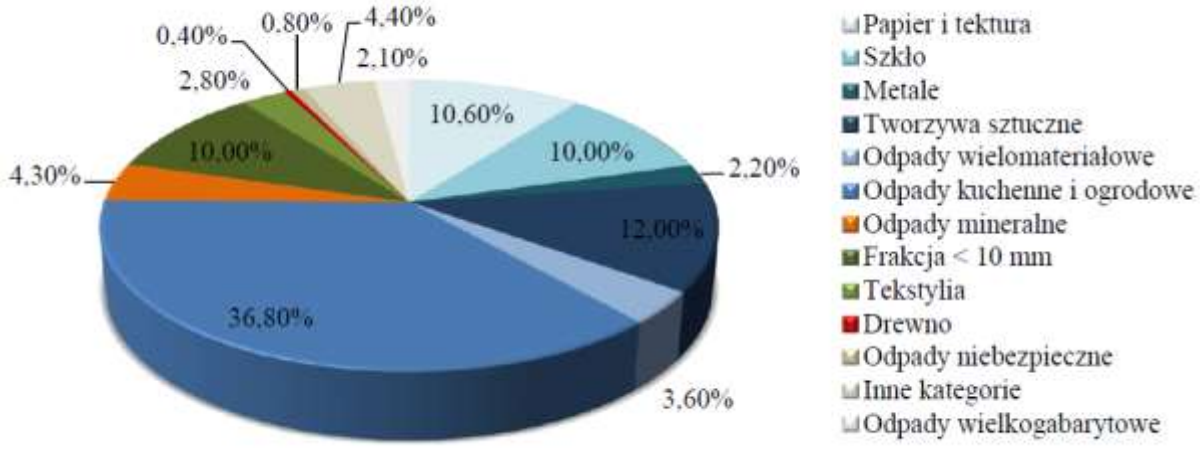

Źródło: Plan gospodarki odpadami dla województwa podkarpackiego 2022, 2017r.

W gminach województwa podkarpackiego w 2014 r. selektywnie odebrano 15 tys. Mg odpadów ulegających biodegradacji, z czego odzyskowi poddano 14,561 tys. Mg, a unieszkodliwieniu (przez składowanie) 439 Mg. Nie wszystkie gminy osiągnęły w 2014 r. wymagane prawem poziomy zagospodarowania odpadów biodegradowalnych i niektórych surowców wtórnych.
W 2014 r. na terenie województwa podkarpackiego większość odpadów komunalnych przetwarzana była w instalacjach i unieszkodliwiana poprzez składowanie. Odpady komunalne zagospodarowywano w 4. regionalnych instalacjach przetwarzania zmieszanych odpadów komunalnych i w 11. zastępczych instalacjach przetwarzania zmieszanych odpadów komunalnych.
Selektywnie zebrane odpady zielone oraz inne bioodpady, zagospodarowywano w 3. regionalnych instalacjach, zlokalizowanych w Krośnie, Paszczynie i Leżajsku. Odpady komunalne unieszkodliwiane były na 16. składowiskach odpadów innych niż niebezpieczne i obojętne, gdzie składowano pozostałości z przetwarzania odpadów komunalnych i niektóre odpady komunalne. Trzy spośród nich posiadały status instalacji regionalnej (składowiska w Przemyślu, Stalowej Woli i Kozodrzy).

Rysunek 2. Regiony gospodarki odpadami wraz z instalacjami przetwarzania odpadów komunalnych

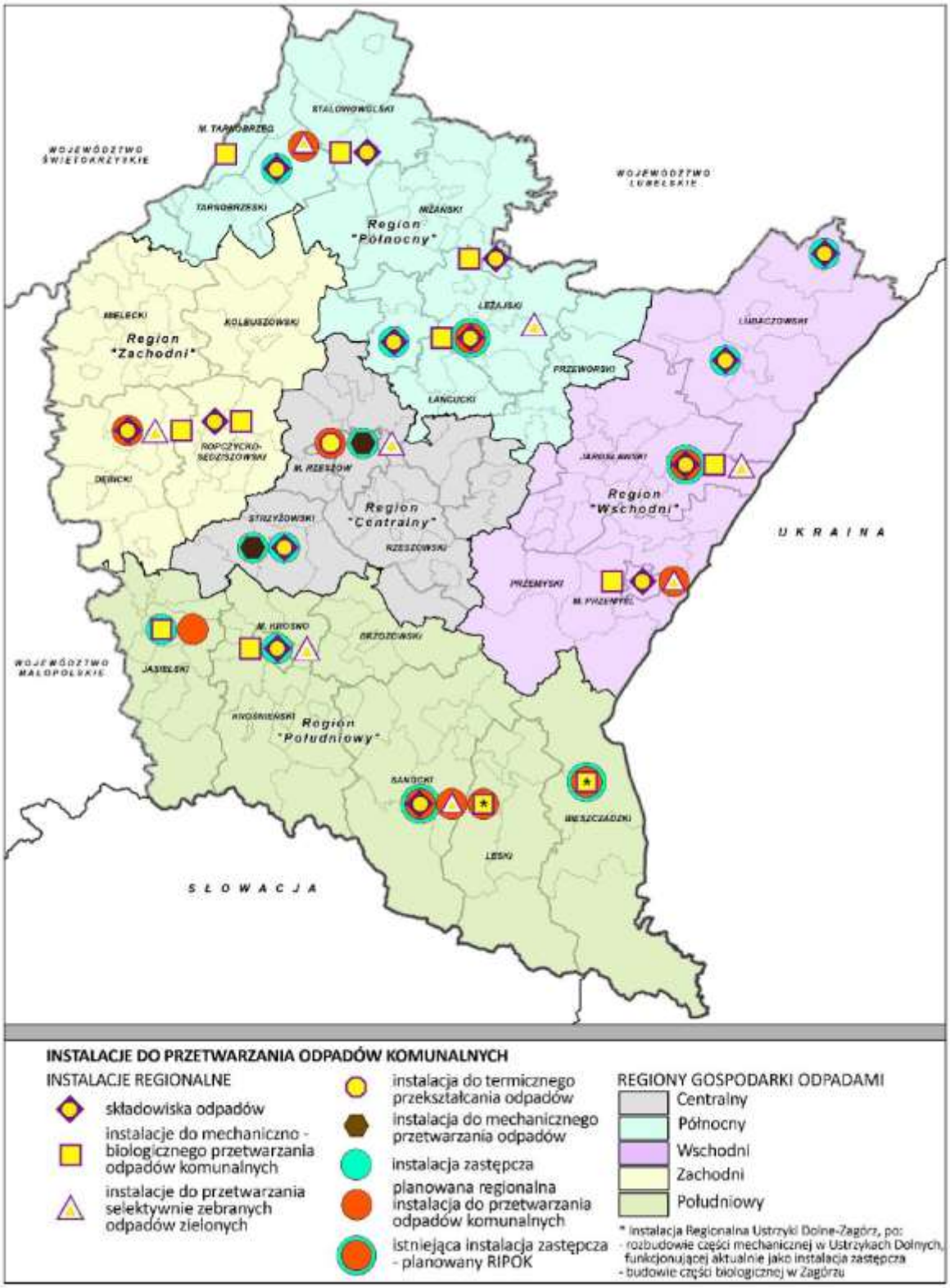

Źródło: Opracowanie własne PBPP w Rzeszowie na podstawie danych zawartych w WPGO 2022, 2017 r.

W 2015 r. w na terenach wiejskich województwa podkarpackiego zebranych zostało 119,2 tys. ton zmieszanych odpadów komunalnych (bez wyselekcjonowanych), czyli o 20,2% więcej w porównaniu z 2007 r. Na jednego mieszkańca przypadało średnio 95,5 kg zmieszanych odpadów komunalnych, w tym najwięcej w powiatach: mieleckim (235,0 kg), leskim (174,0 kg), tarnobrzeskim (127,6 kg)

i przemyskim (122,3 kg). Natomiast najmniej zebranych odpadów komunalnych na jednego mieszkańca przypadało w powiecie brzozowskim (40,1 kg) i strzyżowskim (59,8 kg). W 2015 r. odnotowano wzrost udziału odpadów zebranych selektywnie w ogólnej ilości zebranych odpadów komunalnych – z 5,9% w 2007 r. do 23,5%.

Mapa 15. Zmieszane odpady komunalne zebrane w ciągu roku na terenach wiejskich na 1 mieszkańca w 2015 r.

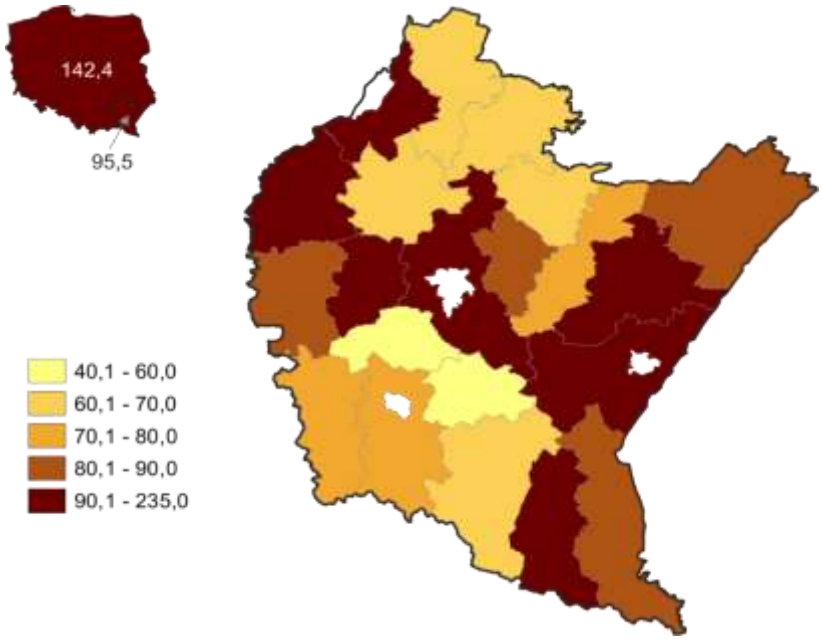

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

- **wykorzystanie i dostępność Internetu szerokopasmowego**

W 2016 r. w województwie podkarpackim dostęp do Internetu w domu miało ponad 83% gospodarstw domowych (w kraju 80,4%). Rozpatrując rodzaje łączy internetowych w gospodarstwach domowych, to najczęściej korzystano z szerokopasmowych łączy stacjonarnych, posiadało je 74,7% gospodarstw domowych. Coraz częściej wybieranym połączeniem były szerokopasmowe łącza mobilne, które w 2016 r. stosowane były przez prawie 54% gospodarstw domowych na Podkarpaciu.

Tabela 12. Dostęp do Internetu w gospodarstwach domowych w 2016 r.

Wyszczególnienie	Polska	Województwo podkarpackie
	w odsetkach	
Gospodarstwa domowe z dostępem do Internetu	80,4	83,2
poprzez:		
połączenia szerokopasmowe	75,7	83,0
łącze stacjonarne z dostępem szerokopasmowym, np. DSL	58,7	74,7
szerokopasmowe łącza mobilne	36,1	53,8
Gospodarstwa domowe bez dostępu do Internetu	19,4	16,8

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie

Według danych Agencji Rynku Energii, w 2015 r. prawie 20% w ogólnej produkcji energii elektrycznej na Podkarpaciu stanowiła energia ze źródeł odnawialnych (w kraju 13,7%).

Wykres 17. Udział energii odnawialnej w produkcji energii elektrycznej ogółem (dane Agencji Rynku Energii)

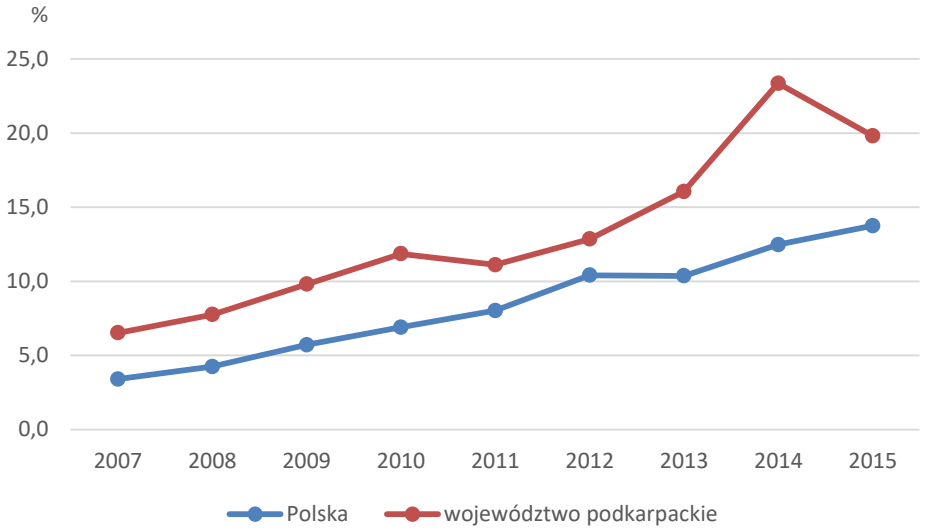

Źródło: Agencja Rynku Energii.

- **scalenia gruntów**

W warunkach Podkarpacia wiele gospodarstw użytkuje liczne, rozproszone działki rolne. Dla rozwoju terenów wiejskich oraz zachowania i wzrostu konkurencyjności podkarpackiego sektora rolnego niezbędne są działania na rzecz poprawy struktury obszarowej gospodarstw poprzez scalenia gruntów rolnych i leśnych.

Prace scaleniowo-wymienne realizowane w ramach SPO 2004-2006

W latach 2004-2008 prace scaleniowo-wymienne realizowano z budżetu państwa oraz w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego - Rolnictwo 2004-2006. Scalenia gruntów przeprowadzono w 9 miejscowościach położonych w 6 powiatach na ogólną powierzchnię 10 972 ha, a mianowicie: powiat jarosławski 1 434 ha (2 miejscowości w tym 821 ha w ramach SPO), powiat leżajski 2553 ha (2 miejscowości), powiat rzeszowski 1272 ha (2 miejscowości), powiat mielecki 1856 ha (1 miejscowość w ramach SPO), powiat przeworski 784 ha (1 miejscowość w ramach SPO), powiat lubaczowski 3 073 ha (1 miejscowość).

Prace scaleniowo-wymienne realizowane w ramach PROW 2007-2013

Podstawowym źródłem finansowania prac scaleniowych w latach 2007 - 2013 były środki Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) na lata 2007-2013. W tym okresie Marszałek Województwa Podkarpackiego przeprowadził dwa nabory wniosków o przyznanie pomocy na finansowanie scaleń gruntów w roku 2010 i 2012, w ramach których 6 Starostów złożyło 13 wniosków, które obejmowały 16 miejscowości o łącznej powierzchni 10 683 ha, a mianowicie: powiat brzozowski 1 225 ha (1 miejscowość), powiat rzeszowski 2 157 ha (1 miejscowość), powiat jarosławski 2 944 ha (6 miejscowości), powiat przeworski 2 981 ha (5 miejscowości), powiat leżajski 1 099 ha (2 miejscowości), powiat mielecki 276 ha (1 miejscowość).

Prace scaleniowo- wymienne realizowane w ramach PROW 2014-2020

Podstawowym źródłem finansowania prac scaleniowych na lata 2014 - 2020 są środki przeznaczone na operacje typu „Scalanie gruntów" w ramach poddziałania „Wsparcie na inwestycje związane z rozwojem, modernizacją i dostosowywaniem rolnictwa i leśnictwa" objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014 – 2020. Marszałek Województwa Podkarpackiego przeprowadził w 2016 r. pierwszy nabór wniosków o przyznanie pomocy na finansowanie scaleń, w ramach którego 6 starostw złożyło 12 wniosków, które obejmują 14 miejscowości o łącznej powierzchni 13 339 ha, a mianowicie: powiat leżajski 2 690 ha (1 miejscowość), powiat mielecki 700 ha (2 miejscowości), powiat rzeszowski 1 445 ha (1 miejscowość), powiat przeworski 3 477 ha (7 miejscowości), powiat jarosławski 3 201 ha (2 miejscowości), powiat przemyski 1 825 ha (1 miejscowość).
W ramach kolejnego naboru i pozostałych środków finansowania w ramach PROW 2014-2020 przewiduje się wykonanie scaleń na obszarze tylko około 1 000 ha.

W wyniku przeprowadzonych przez Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego analiz, konsultacji i spotkań z mieszkańcami miejscowości zainteresowanych przeprowadzeniem scaleń gruntów oraz rozmów ze starostami oraz wójtami, wyłoniono w pierwszej kolejności miejscowości, w których wykonano wstępne prace scaleniowe. Obejmowały one czynności dotyczące opracowania założeń do projektu scalenia gruntów, przygotowanie dokumentacji do przeprowadzenia oceny oddziaływania na środowisko oraz zebranie wniosków o scalenie gruntów od właścicieli gospodarstw rolnych.
Na podstawie zebranych w/w informacji przygotowano listę miejscowości oczekujących na wykonanie scaleń gruntów w 8 powiatach, 23 miejscowościach na powierzchni 13 193 ha, a mianowicie:

- powiat mielecki 1 079 ha (2 miejscowości),
- powiat tarnobrzeski 1 344 ha (1 miejscowość),
- powiat jasielski 1 554 ha (4 miejscowości),
- powiat przeworski 1 687 ha (2 miejscowości),
- powiat rzeszowski 1 571 ha (2 miejscowości),
- powiat leżajski 1 391 ha (4 miejscowości),
- powiat jarosławski 4 291 ha (7 miejscowości),
- powiat przemyski 276 ha (1 miejscowość).

Jak wynika z powyższego, na terenie województwa podkarpackiego istnieje duże zapotrzebowanie na prace scaleniowe, których realizacja po roku 2020 będzie uzależniona od wielkości dotacji z budżetu państwa przeznaczonych na ten cel.

Prace scaleniowo- wymienne związane z budową odcinka autostrady A-4

Samorząd Województwa Podkarpackiego zgodnie z Porozumieniem z dnia 23 września 2009 r. w sprawie współpracy w zakresie realizacji prac scaleniowo-wymiennych związanych z budową odcinka autostrady A-4 na obszarze województwa podkarpackiego zawartym z Generalną Dyrekcją Dróg Krajowych i Autostrad w Warszawie, wykonywał przy pomocy Podkarpackiego Biura Geodezji i Terenów Rolnych w Rzeszowie czynności polowe i kameralne objęte I i II etapem prac scaleniowo-wymiennych.
I. etap obejmował prace przygotowawcze (polowe i kameralne) niezbędne do ustalenia obszaru scaleń w miejscowościach położonych w bezpośrednim sąsiedztwie pasa autostrady A-4, które realizowane były w 7 powiatach, 64 miejscowościach na obszarze 19 821 ha. Prace wykonano w latach 2009-2013.
II etap obejmował opracowanie projektu scalenia gruntów, które wykonano w 5 powiatach, 22 miejscowościach na obszarze 3 210 ha, a mianowicie: powiat rzeszowski 1 827 ha (7 miejscowości), powiat przeworski 192 ha (1 miejscowość), powiat dębicki 340 ha (3 miejscowości), powiat jarosławski 781 ha (10 miejscowości) oraz powiat łańcucki 70 ha (1 miejscowość). Prace wykonano w latach 2010-2016.

- **spółki wodne**

Według stanu ewidencyjnego na dzień 31 grudnia 2015 r. (zgodnie ze sprawozdaniem RRW-10 ze stanu ilościowego oraz utrzymania wód i urządzeń melioracji wodnych sporządzonym przez istniejący wówczas Podkarpacki Zarząd Melioracji i Urządzeń Wodnych w Rzeszowie) do katastru wodnego wpisanych zostało 199 spółek wodnych z terenu województwa podkarpackiego, które prowadzą działalność na zmeliorowanych gruntach na łącznej powierzchni 142 619,92 ha. Członkowie spółki wodnej zobowiązani są do wnoszenia składek i ponoszenia na jej rzecz innych określonych w statucie świadczeń, niezbędnych do wykonywania statutowych zadań spółki w zakresie utrzymania urządzeń melioracji wodnych. Często zbyt niskie składki członkowskie i trudności w wyegzekwowaniu obowiązku ich uiszczania, nie pozwalają na wykonanie napraw wszystkich awarii na drenowaniu i objęcie konserwacją wszystkich rowów. Urządzenia pozbawione systematycznej konserwacji mają wpływ na obniżenie produkcyjności gleby. Przyczyniają się do nadmiernego uwilgotnienia lub zabagnienia, a także mogą powodować nadmierne odwodnienie i osuszenie obszaru. Niewłaściwie funkcjonujące obiekty wpływają na jakość wody trafiającej do cieków głównych, stanowiących często źródło zaopatrzenia w wodę. Dobrze eksploatowane i prawidłowo funkcjonujące cieki i rowy melioracyjne pełnią ważną funkcję w utrzymaniu życia wielu gatunków roślin i zwierząt. Nie bez znaczenia pozostaje również rola wspomnianych urządzeń melioracyjnych w zapewnieniu należytej ochrony przeciwpowodziowej w województwie. Zgodnie z art. 443 ust. 1 ustawy Prawo wodne spółki wodne mogą korzystać z pomocy finansowej państwa udzielanej w formie dotacji podmiotowej z budżetu państwa przeznaczonej na dofinansowanie działalności bieżącej w zakresie realizacji zadań związanych z utrzymaniem wód i urządzeń wodnych.

Tabela 13. Środki finansowe zabezpieczone w ustawie budżetowej i pozyskane z rezerwy celowej MRiRW w latach 2011-2018 na pomoc dla spółek wodnych

Rok	Środki finansowe zabezpieczone w ustawie budżetowej (w zł)	Wysokość przyznanych przez MRiRW środków finansowych (w zł)	Razem (kol. 2+kol. 3)
1	**2**	**3**	**4**
2011	159 000	222 000	**381 000**
2012	178 000	635 000	**813 000**
2013	180 000	569 000	**749 000**
2014	185 000	559 000	**744 000**
2015	200 000	570 000	**744 000**
2016	202 000	561 000	**763 000**
2017	273 000	1 451 000	**1 724 000**
2018	320 000	1 784 000	**2 104 000**

Źródło: Podkarpacki Urząd Wojewódzki w Rzeszowie.

Należy zaznaczyć, że w ostatnich latach obserwuje się zwiększone zaangażowanie finansowe i dbałość o istniejące systemy melioracji wodnych ze strony spółek wodnych. Dodatkowo główne kryterium decydujące o wysokości przyznanej z budżetu wojewody dotacji (ściągalność składek członkowskich) stało się czynnikiem stymulującym działalność spółek wodnych. Część z nich - chcąc uzyskać wyższy

poziom dofinansowania - znacznie podniosła ściągalność składek, w niektórych przypadkach osiągając poziom blisko 100%, co miało przełożenie na zwiększenie wysokości środków finansowych przeznaczanych dla tych spółek przez Wojewodę Podkarpackiego na realizację robót konserwacyjnych.

- **wykorzystanie OZE i potencjał dotyczący OZE**

W 2014 r. Samorząd Województwa Podkarpackiego opracował dokument pn. „Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego". Celem Programu było uporządkowanie kwestii związanych z rozwojem odnawialnych źródeł energii w województwie podkarpackim i wskazanie kierunków ich rozwoju. Na poniższym wykresie przedstawiono potencjał techniczny OZE dla sektora energetycznego w powiatach województwa podkarpackiego.

Wykres 18. Całkowity potencjał techniczny OZE dla sektora energetycznego w powiatach województwa podkarpackiego, GWh

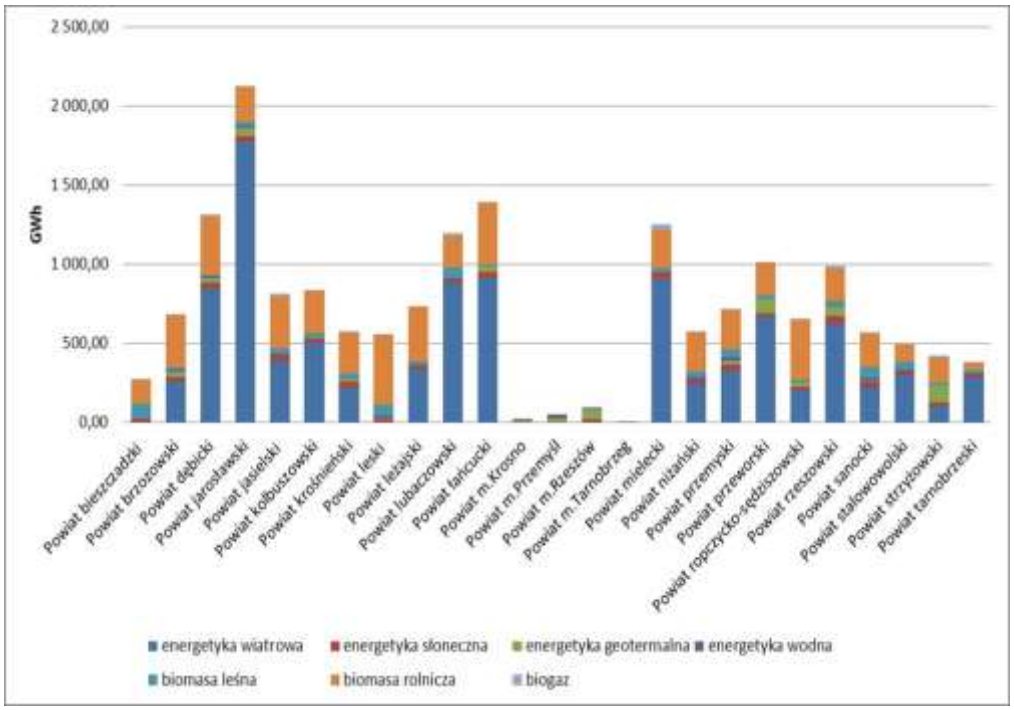

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego 2014 r.

Największy potencjał techniczny rozwoju energetyki odnawialnej występuje w powiecie jarosławskim. W powiecie tym największy udział w mix'ie OZE przypada na energetykę wiatrową. Na drugim miejscu jest biomasa pochodzenia rolniczego. Z kolei najmniejszy potencjał OZE występuje w powiecie grodzkim tarnobrzeskim.

Energetyka wodna

Największy potencjał energetyki wodnej (wody przepływowe) kształtujący się na poziomie powyżej 5 MW występuje w powiatach niżańskim, przemyskim oraz leskim. Nieco niższy potencjał energetyki wodnej, na poziomie 3–5 MW występuje w powiatach stalowowolskim, dębickim, jarosławskim, brzozowskim, sanockim oraz w m. Przemyśl. Istotny poziom potencjału energetyki wodnej (poziom 1–3 MW) występuje w powiatach mieleckim, jasielskim oraz rzeszowskim. W pozostałych powiatach potencjał energetyki wodnej jest na poziome nieprzekraczającym 1 MW. Należy podkreślić, że odnosi się on do potencjału wód płynących bez znaczących piętrzeń, ponieważ w wypadku spiętrzenia wód, zwłaszcza Wisłoki czy Sanu (np. jak w wypadku planowanego do realizacji zbiornika Kąty – Myscowa na Wisłoce) potencjał może znacząco wzrosnąć.

Mapa 16. Potencjał techniczny energetyki wodnej w województwie podkarpackim

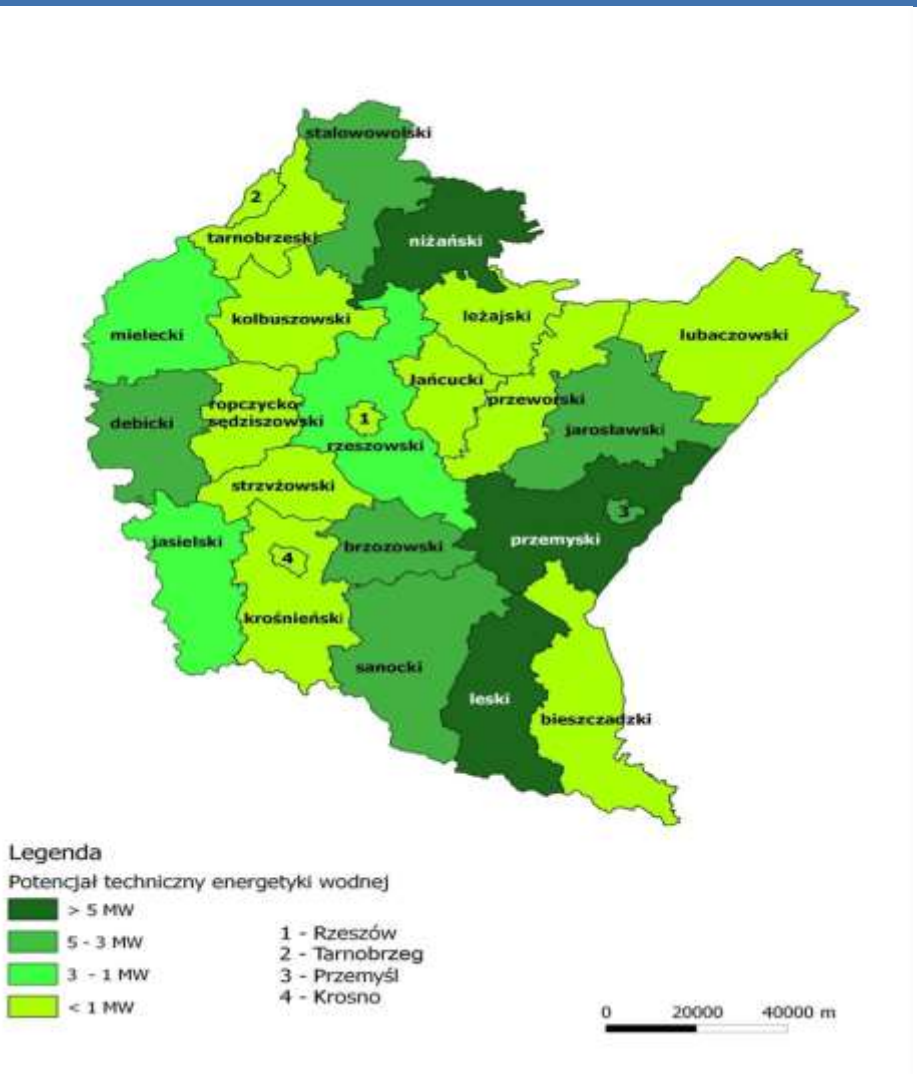

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego 2014 r.

Rozwój energetyki wodnej w województwie podkarpackim jest w istotny sposób uzależniony od występujących ograniczeń przyrodniczych.

Mapa 17. Ograniczenia społeczno-środowiskowe rozwoju energetyki wodnej

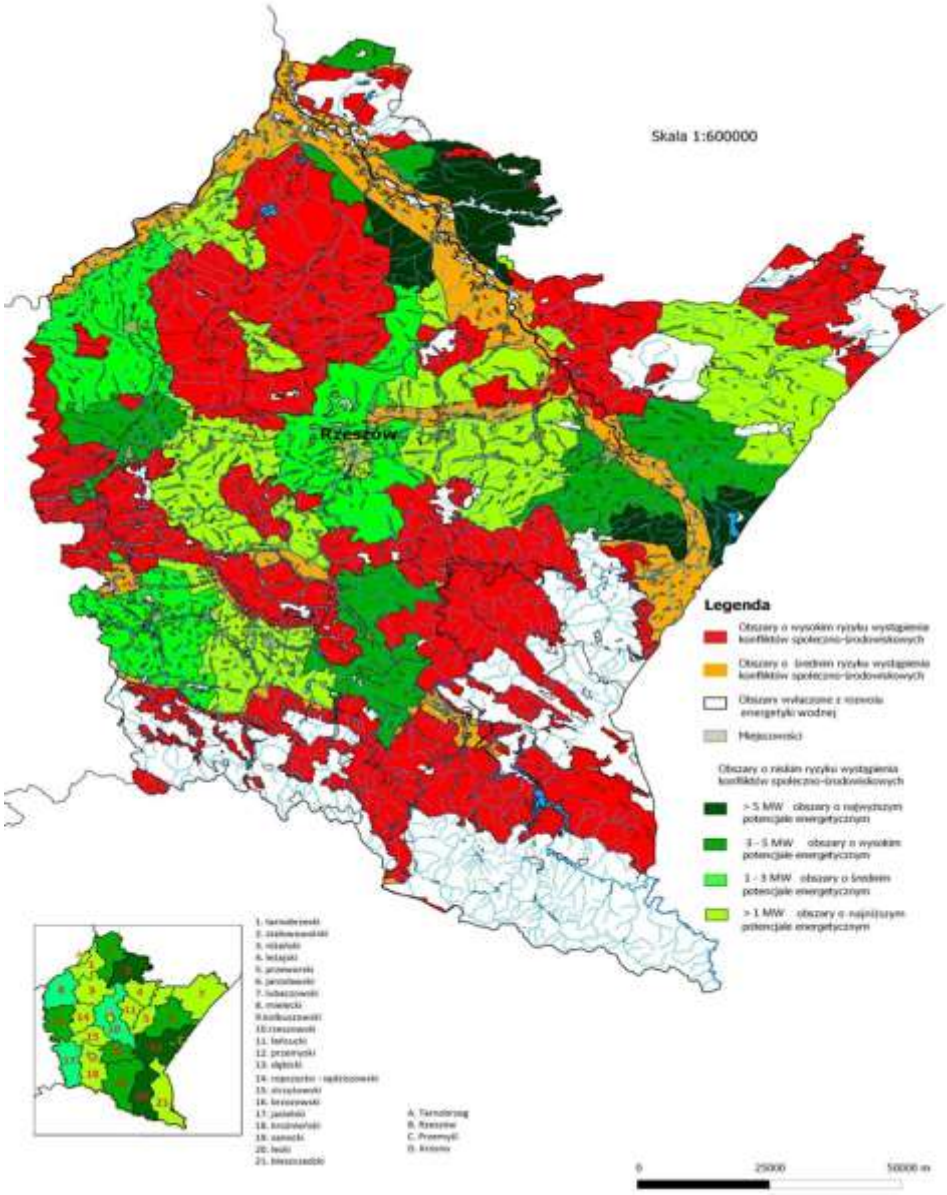

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego 2014 r.

Obecnie moc zainstalowana funkcjonujących na terenie województwa podkarpackiego elektrowni wodnych jest na poziomie 210,32 MW (w tym 200 MW mocy zainstalowanej w elektrowni szczytowo-pompowej w Solinie). Potencjał wytwarzania energii elektrycznej na rzekach województwa podkarpackiego daje podstawy do budowy małych elektrowni wodnych (MEW). W pierwszej kolejności powinny być wykorzystane istniejące spiętrzenia.

Energetyka wiatrowa

Największy potencjał techniczny rozwoju energetyki wiatrowej występuje w powiecie jarosławskim (powyżej 1,5 tys. GWh). Duży potencjał techniczny (w porównaniu z pozostałą częścią województwa) występuje w środkowej i północnej części województwa. Najniższy potencjał techniczny energetyki wiatrowej, wynoszący poniżej 230 GWh/rok, występuje w południowo-wschodnich powiatach województwa podkarpackiego: bieszczadzkim, leskim, sanockim, krośnieńskim, strzyżowskim oraz

ropczycko-sędziszowskim. Na mapie 18 przedstawiono potencjał techniczny energetyki wiatrowej w poszczególnych powiatach województwa podkarpackiego.
Należy zwrócić uwagę, że potencjał techniczny uwzględnia istniejące ograniczenia więc nie zawsze tereny z najlepszymi warunkami wiatrowymi będą terenami najlepszymi do lokalizacji elektrowni wiatrowych. Przykładem tego może być powiat krośnieński, który dysponuje dobrymi warunkami wietrzności, ale ma liczne ograniczenia, które redukują jego potencjał. Jednak patrząc na liczbę istniejących/planowanych inwestycji należy on w chwili obecnej do jednych z lepiej wykorzystanych w województwie.

Mapa 18. Potencjał techniczny energetyki wiatrowej w województwie podkarpackim

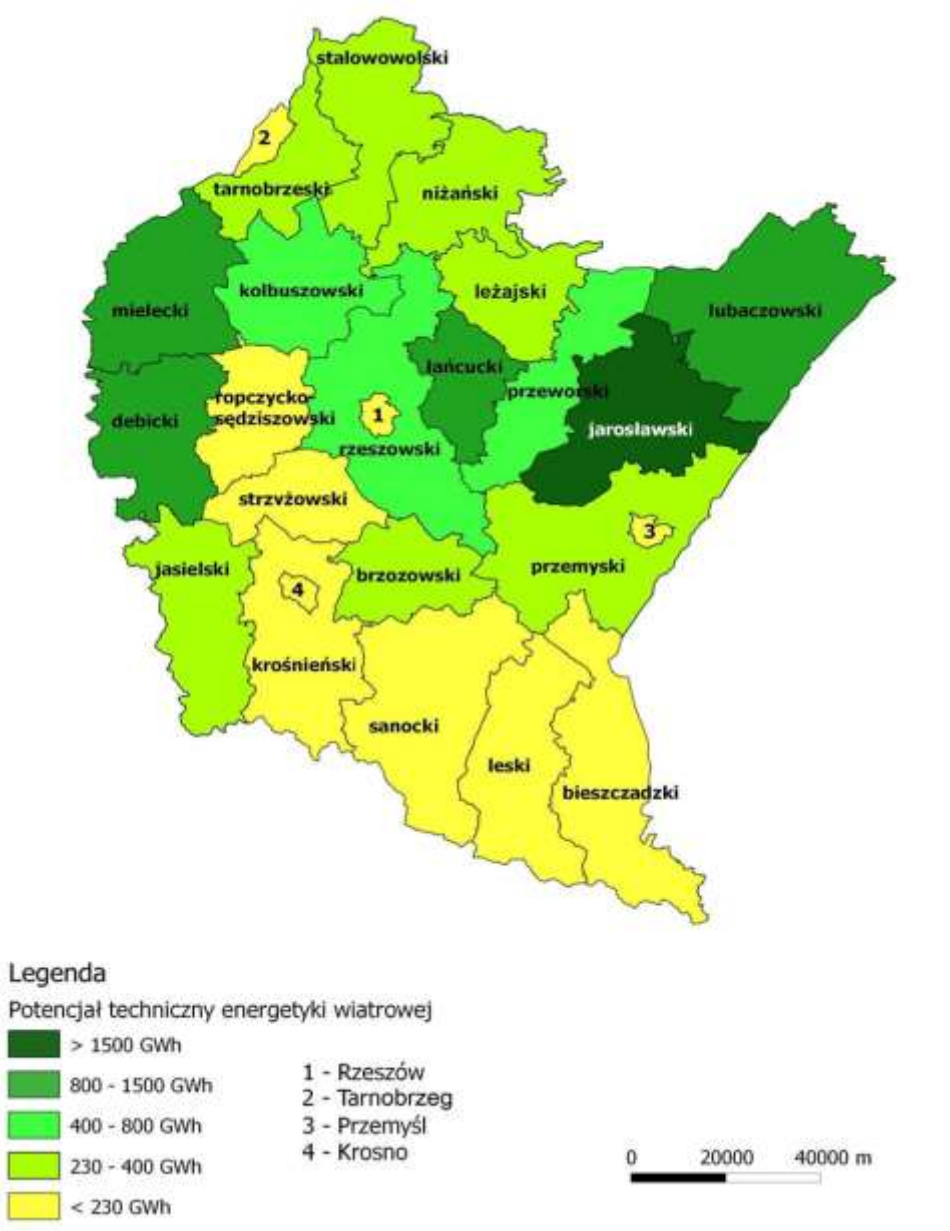

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego 2014 r.

Rozwój energetyki wiatrowej (w szczególności farm wiatrowych) na etapie inwestycji obarczony jest możliwością wystąpienia konfliktów społeczno-środowiskowych.

Mapa 19. Mapa ograniczeń rozwoju energetyki wiatrowej w województwie podkarpackim z uwzględnieniem uwarunkowań społeczno-środowiskowych oraz odległości od zabudowy mieszkaniowej

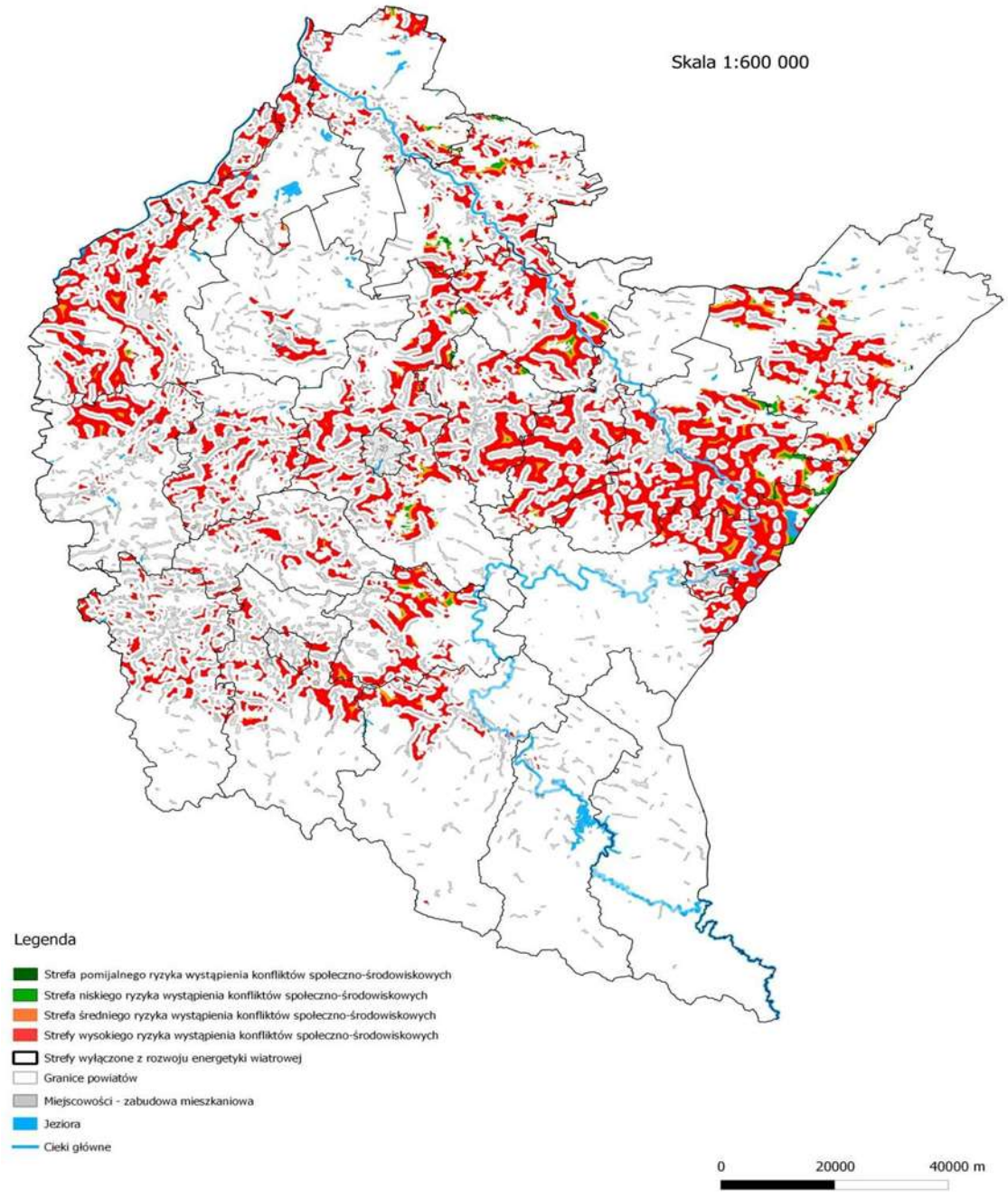

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego 2014 r.

W 2016 r. moc zainstalowana w farmach wiatrowych wyniosła 152,9 MW mocy zainstalowanej w 25 farmach (dane: Stan energetyki wiatrowej w Polsce w 2016 r. - Polskie Stowarzyszenie Energetyki Wiatrowej). Szacuje się, że tylko na maksymalnie do ok. 14% powierzchni województwa możliwe jest lokalizowanie elektrowni wiatrowych.

Energetyka słoneczna; istniejący potencjał techniczny energetyki słonecznej

Potencjał techniczny energetyki słonecznej charakteryzuje się niezbyt dużym zróżnicowaniem w poszczególnych powiatach. Największy potencjał techniczny energetyki słonecznej, powyżej 45 GWh/rok występuje w powiecie rzeszowskim.

Mapa 20. Potencjał techniczny energetyki słonecznej w województwie podkarpackim

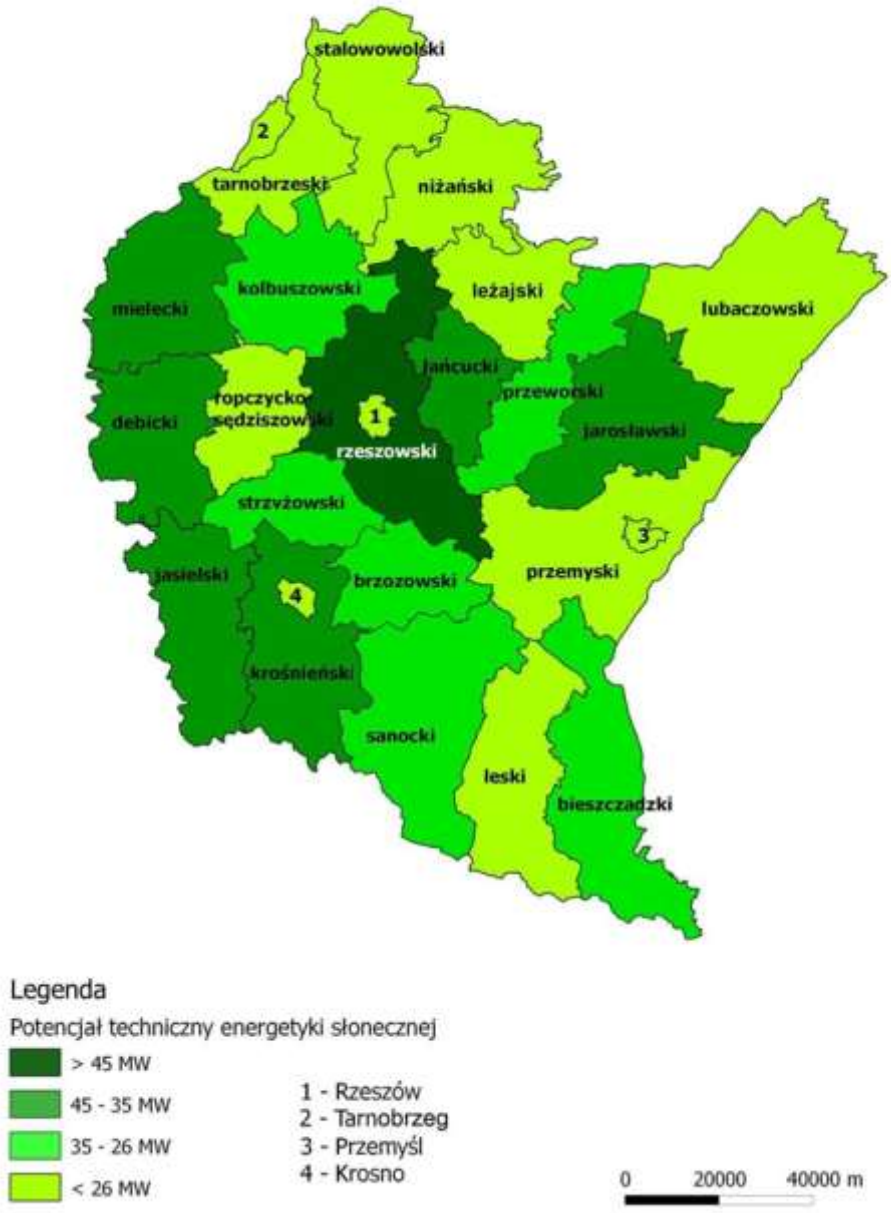

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego 2014 r.

Na terenie województwa podkarpackiego wyznaczono strefy ryzyka pojawienia się konfliktów społeczno-środowiskowych, które mogą w istotny sposób utrudnić (a nawet w skrajnych przypadkach uniemożliwić) realizację inwestycji (mapa 21).

Mapa 21. Ograniczenia społeczno-środowiskowe rozwoju energetyki słonecznej

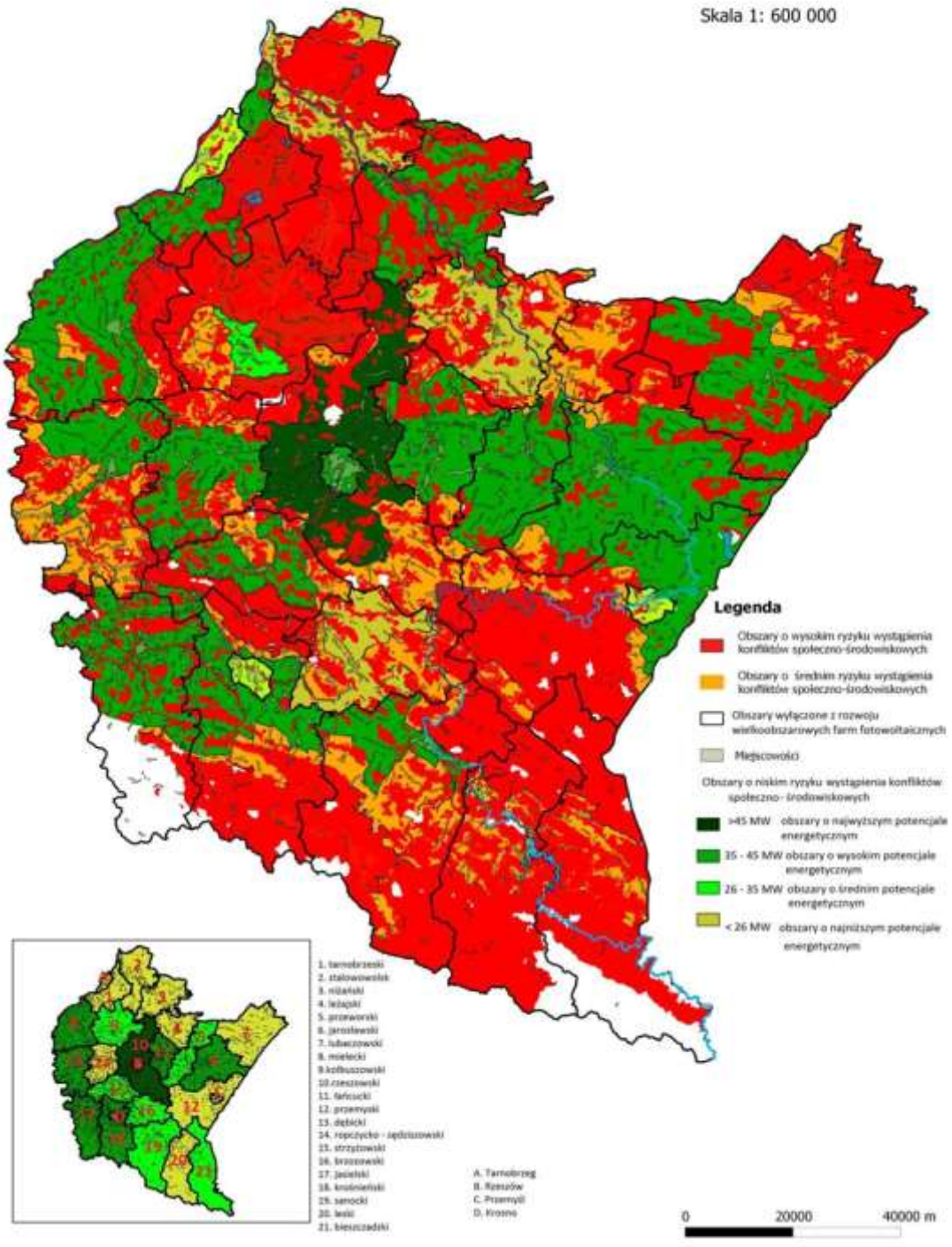

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego 2014 r.

Rozwój energetyki słonecznej powinien być oparty przede wszystkim o rozwój mikroinstalacji wytwarzających energię cieplną na własny użytek. W przypadkach ekonomicznie uzasadnionych mikroinstalacje powinny być dostawcą energii do lokalnej sieci energetycznej. W miarę możliwości powinien następować również rozwój farm fotowoltaicznych o mocy kilku MW.

Biomasa leśna

Najwyższy potencjał techniczny biomasy leśnej, kształtujący się na poziomie powyżej 70 GWh występuje w powiecie bieszczadzkim. Na nieco niższym poziomie (w przedziale 40–70 GWh) kształtuje się potencjał techniczny biomasy leśnej w powiecie: sanockim, leskim, przemyskim, lubaczowskim oraz stalowowolskim. Najniższy potencjał techniczny biomasy leśnej poniżej 11 GWh kształtuje się w powiatach grodzkich oraz w powiecie łańcuckim. Na mapie 22 przedstawiono potencjał techniczny w poszczególnych powiatach województwa podkarpackiego.

Mapa 22. Potencjał techniczny pozyskania biomasy leśnej w województwie podkarpackim

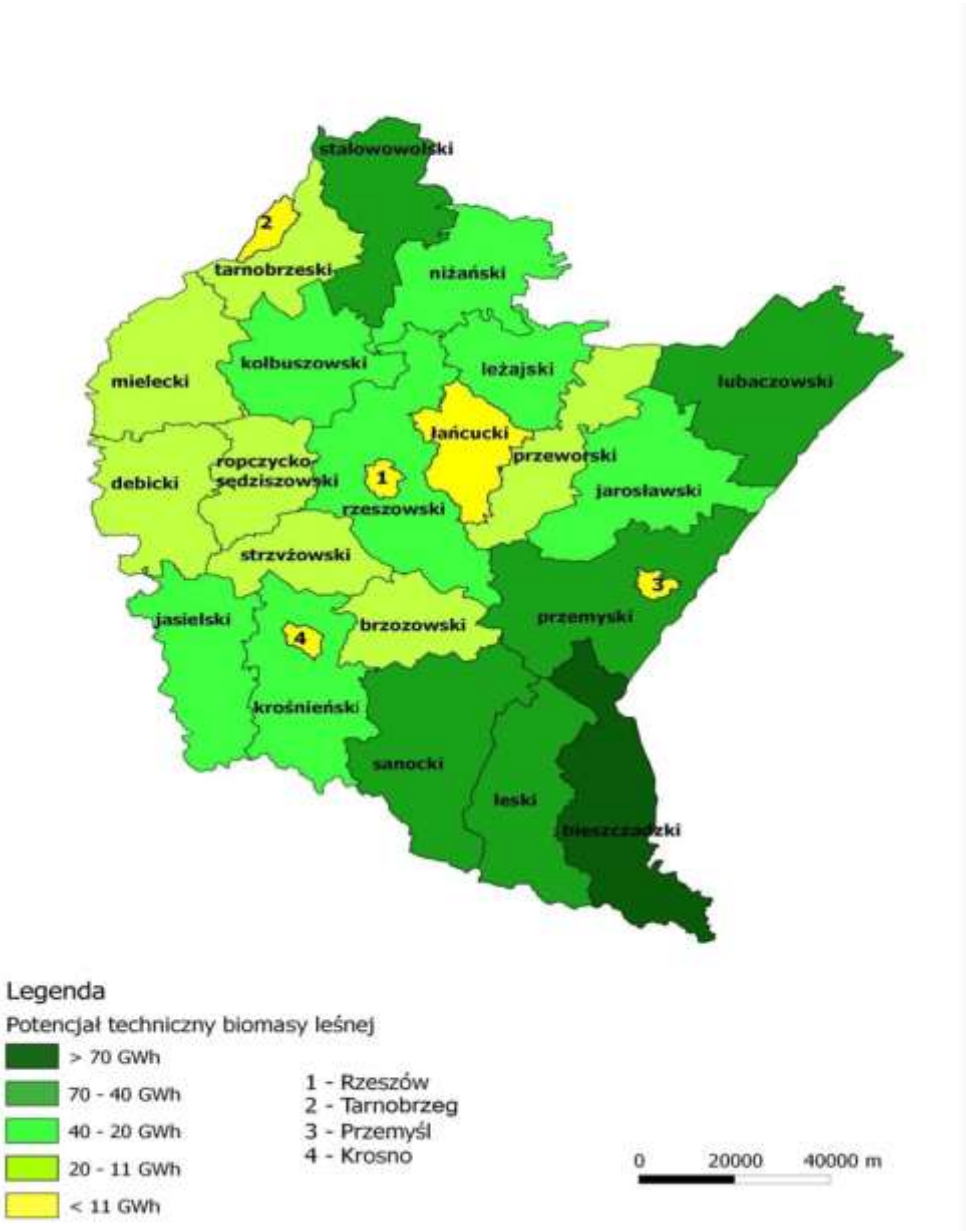

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego 2014 r.

Z możliwości pozyskania biomasy leśnej wyłączono obszary parków narodowych, krajobrazowych oraz rezerwatów. Na mapie 23 przedstawiono ograniczenia społeczno – środowiskowe w pozyskaniu biomasy leśnej.

Mapa 23. Ograniczenia społeczno-środowiskowe w pozyskaniu biomasy leśnej

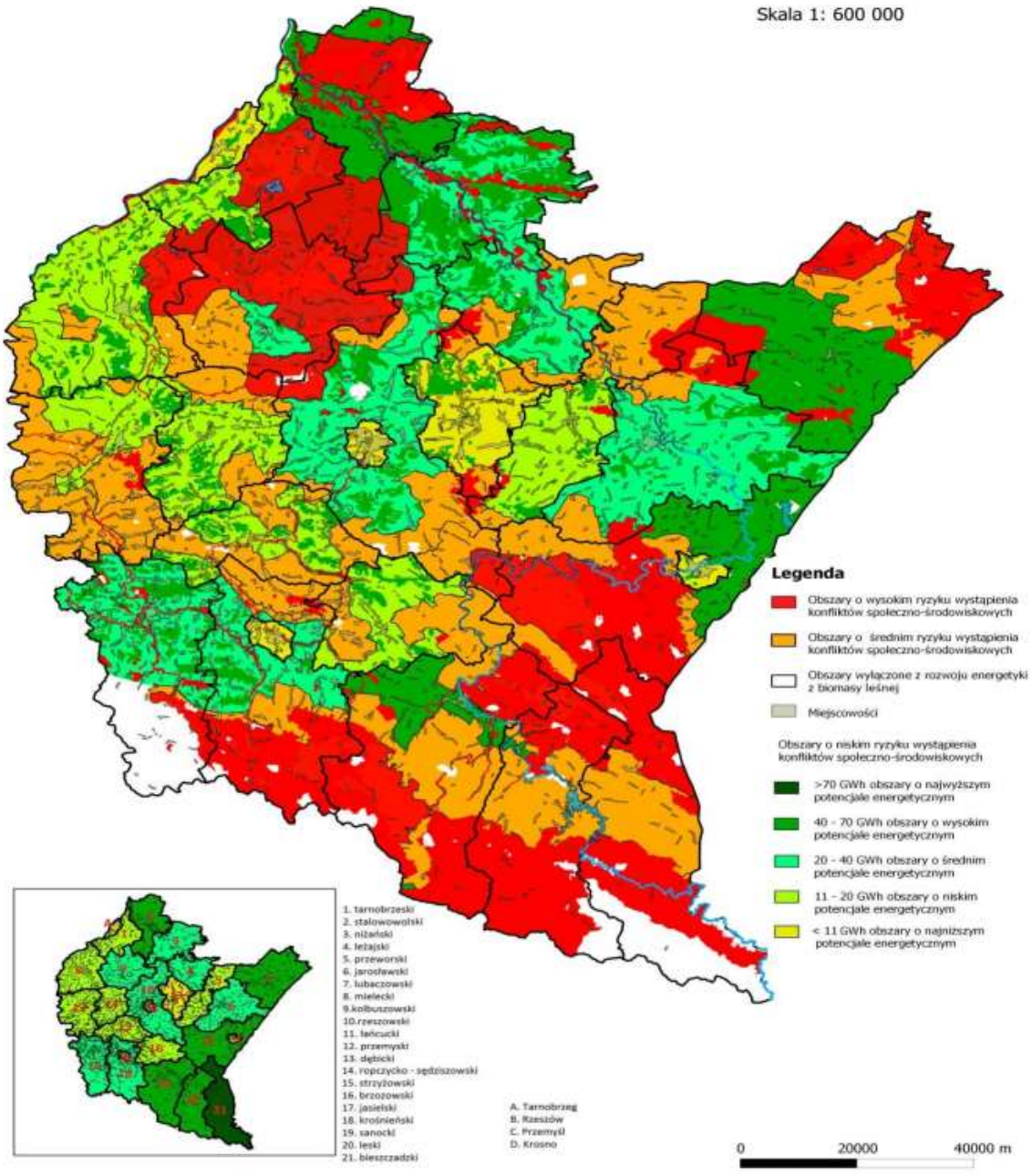

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego 2014 r.

Biomasa ze słomy i siana

Najwyższy potencjał techniczny produkcji biomasy ze słomy i siana, kształtujący się na poziomie powyżej 70 GWh występuje w powiecie rzeszowskim oraz kolbuszowskim. Najniższy potencjał produkcji biomasy ze słomy i siana, na poziomie nie przekraczającym 10 GWh występuje w powiatach grodzkich: tarnobrzeskim, krośnieńskim oraz przemyskim. Na pozostałej części województwa występuje stosunkowo małe rozwarstwienie ze względu na potencjał techniczny biomasy ze słomy i siana, znajdujący się w przedziale 10 – 70 GWh. Na mapie 24 przedstawiono potencjał techniczny w poszczególnych powiatach województwa podkarpackiego.

Mapa 24. Potencjał techniczny produkcji biomasy ze słomy i siana w województwie podkarpackim

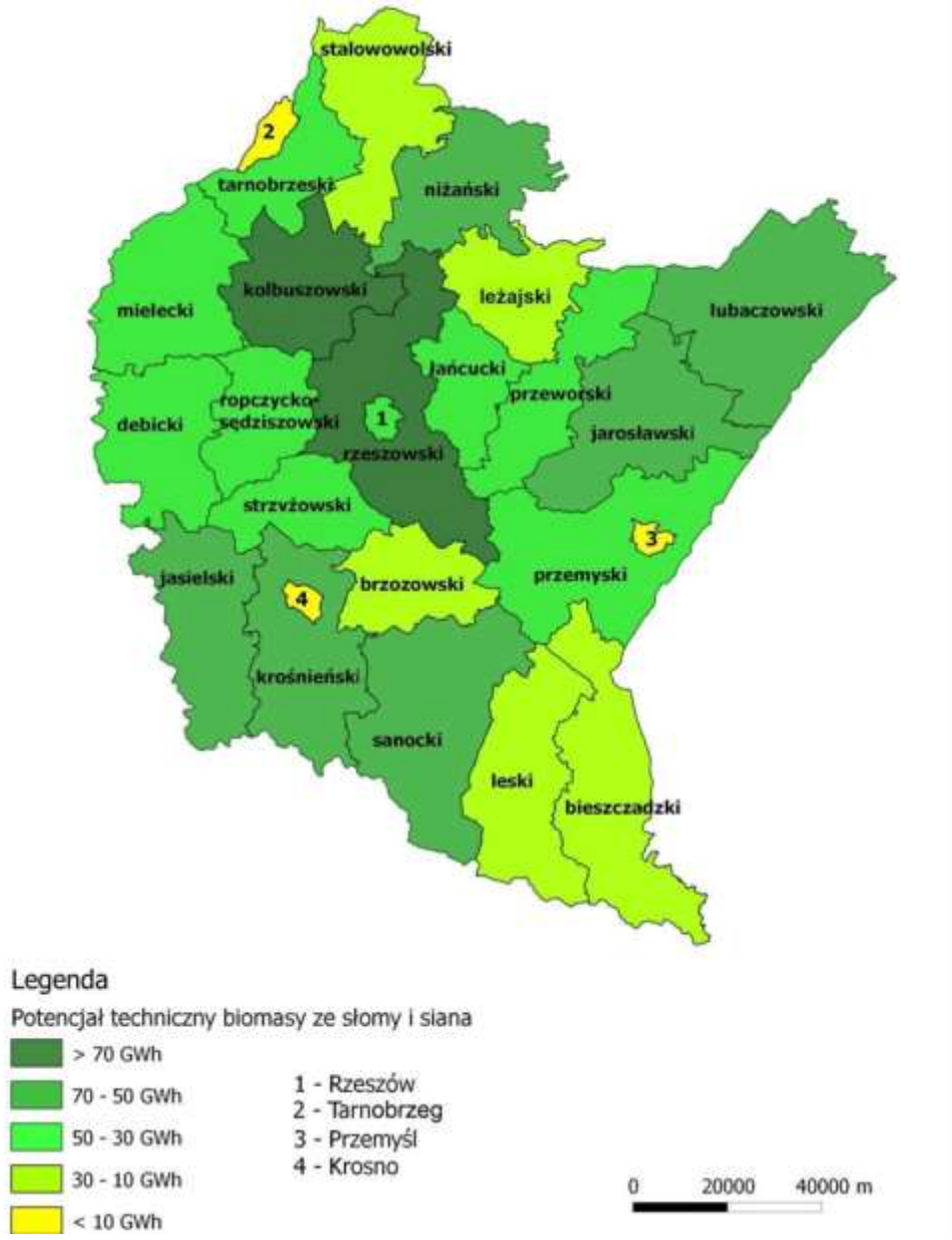

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego 2014 r.

Na mapie 25 przedstawiono ograniczenia społeczno-środowiskowe w rozwoju produkcji biomasy ze słomy i siana.

Mapa 25. Ograniczenia społeczno-środowiskowe rozwoju produkcji biomasy ze słomy i siana

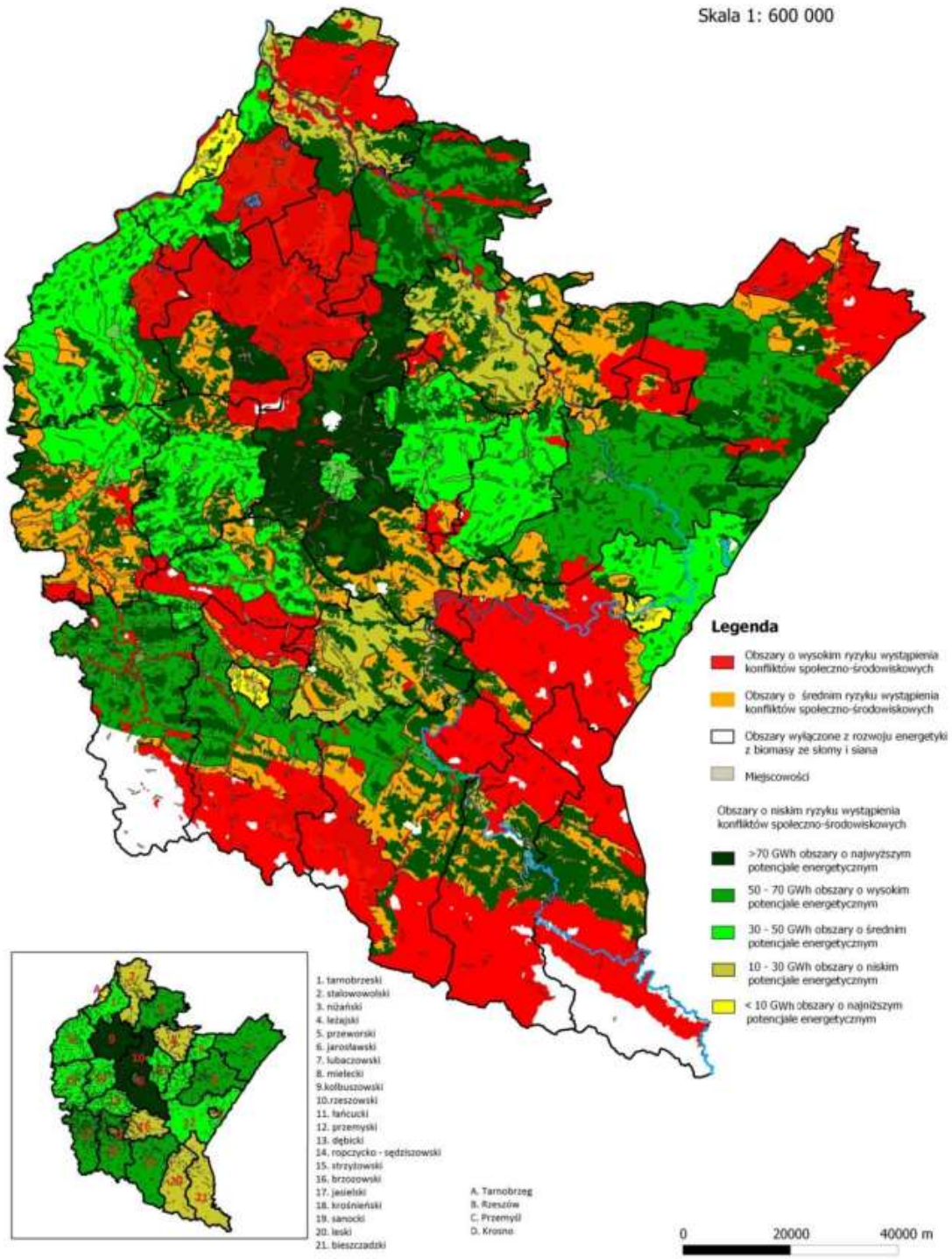

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego 2014 r.

Potencjał techniczny upraw roślin wieloletnich

W województwie podkarpackim występuje małe zróżnicowanie ze względu na potencjał biomasy z plantacji roślin. Potencjał techniczny biomasy z plantacji roślin wieloletnich energetycznych kształtuje się w przedziale 100–350 GWh. Wyjątki stanowią powiaty grodzkie znajdujące się na terenie województwa, gdzie potencjał techniczny roślin energetycznych nie przekracza 100 GWh oraz powiaty: łańcucki oraz leski, gdzie potencjał techniczny przekracza 350 GWh.

Mapa 26. Potencjał techniczny upraw z roślin energetycznych w województwie podkarpackim

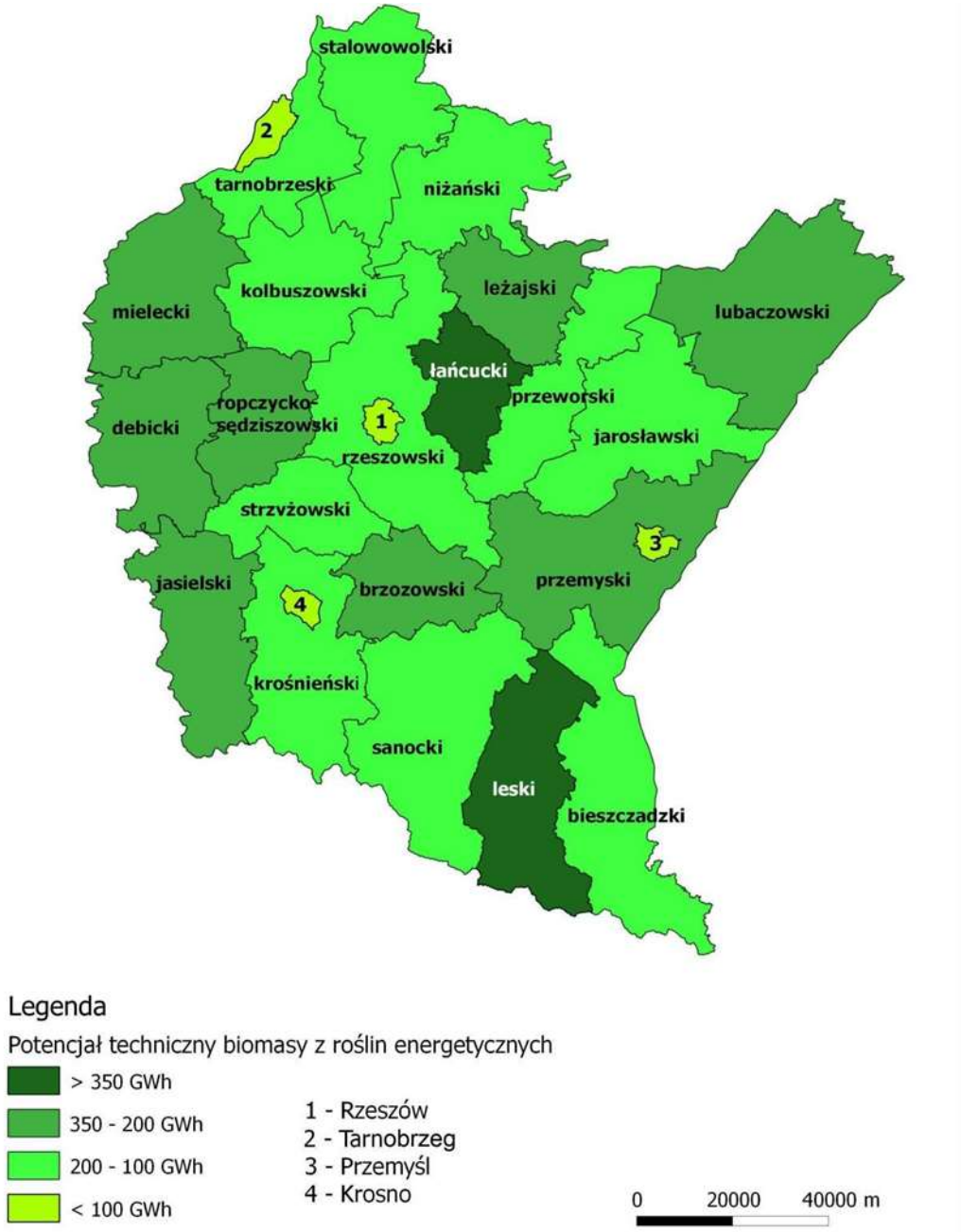

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego 2014 r.

Na mapie 27 przedstawiono ograniczenia społeczno-środowiskowe rozwoju produkcji biomasy z roślin energetycznych.

Mapa 27. Ograniczenia społeczno-środowiskowe rozwoju produkcji biomasy z roślin energetycznych

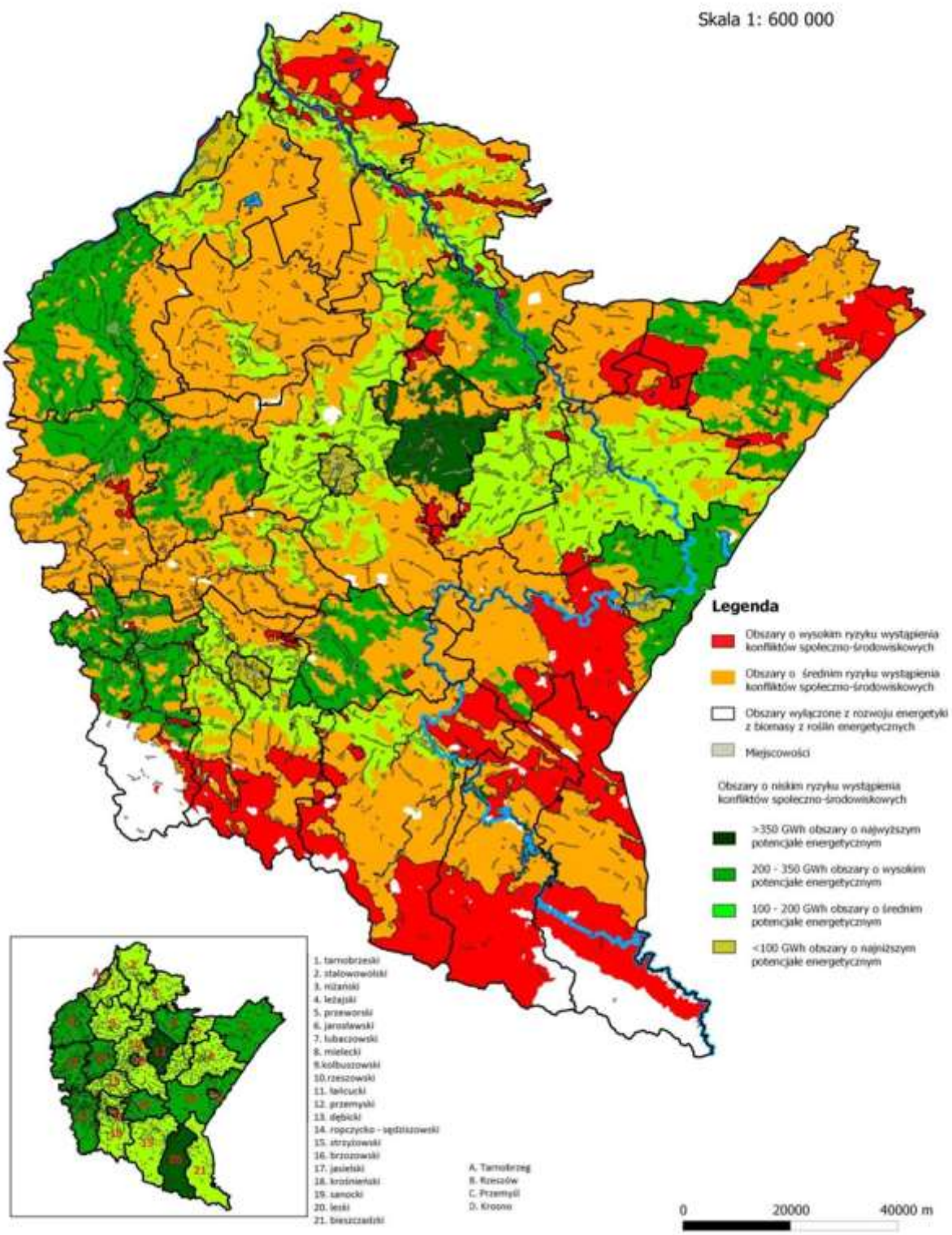

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego 2014 r.

Potencjał techniczny produkcji biogazu rolniczego

Najwyższy potencjał techniczny produkcji biogazu rolniczego, powyżej 10 GWh, występuje w powiatach środkowej i zachodniej części województwa podkarpackiego (powiaty: dębicki, jasielski, strzyżowski oraz rzeszowski). Wysoki potencjał techniczny, kształtujący się w przedziale 5–10 GWh występuje w powiecie lubaczowskim oraz ropczycko – sędziszowskim.
Najniższy potencjał produkcji biogazu rolniczego na poziomie poniżej 1 GWh występuje w powiatach grodzkich oraz południowych: leskim oraz bieszczadzkim. Na mapie 28 przedstawiono potencjał techniczny w poszczególnych powiatach województwa podkarpackiego.

Mapa 28. Potencjał techniczny produkcji biogazu rolniczego w województwie podkarpackim

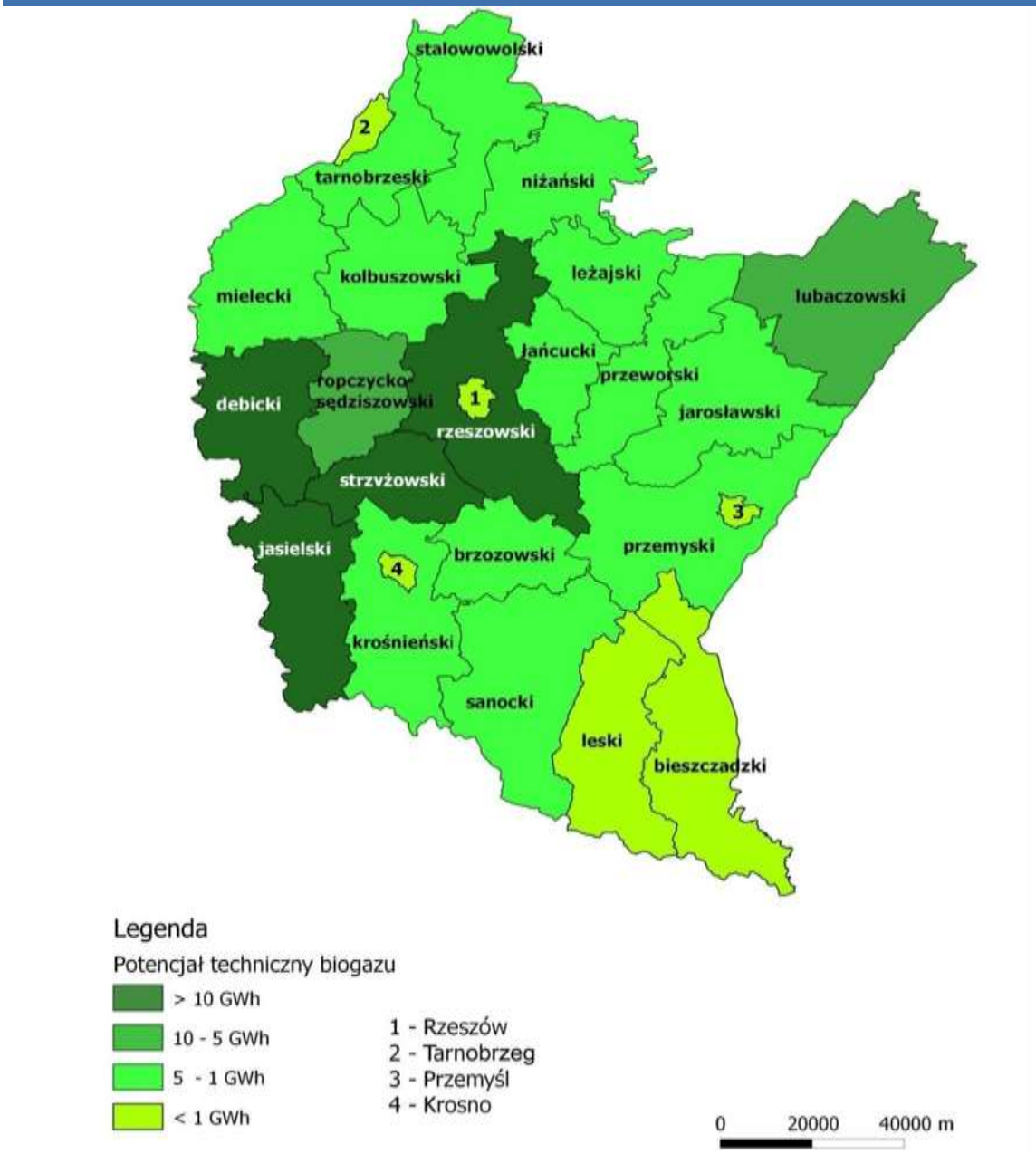

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego 2014 r.

Biopaliwa transportowe

Biopaliwa pierwszej generacji
Do produkcji biopaliwa pierwszej generacji wykorzystuje się surowce normalnie używane w celach spożywczych. Technologie produkcji zarówno bioetanolu jak i biodiesla są w fazie dojrzałej i łatwo dostępne. Polityka Unii Europejskiej w zakresie biopaliw transportowych ukierunkowana jest obecnie na wygaszanie wsparcia i promocji biopaliw pierwszej generacji na rzecz tych paliw, które wykazują wyższy współczynnik redukcji CO_2 w porównaniu do paliw konwencjonalnych.
Techniczny potencjał województwa w zakresie produkcji bioetanolu wynosi 16 tys. m^3. Największy potencjał techniczny, wynoszący powyżej 1,3 tys. m^3, posiadają powiaty: jarosławski, rzeszowski, mielecki oraz dębicki. Najmniejszy potencjał techniczny, nieprzekraczający 0,1 tys. m^3 występuje w powiatach grodzkich: krośnieńskim, przemyskim, rzeszowskim, tarnobrzeskim oraz w powiecie bieszczadzkim.
Techniczny potencjał biodiesla w całym województwie wynosi 2,6 tys. m^3. W powiatach sanockim, tarnobrzeskim oraz leskim występuje największy potencjał techniczny (powyżej 0,5 tys. m^3). Natomiast najmniejszy potencjał, bliski „zeru" występuje w powiatach: ropczycko-sędziszowskim, stalowowolskim, lubaczowskim oraz w mieście Przemyśl.

Biopaliwa drugiej generacji
Biopaliwa drugiej generacji są produkowane z roślin niewykorzystywanych na cele spożywcze oraz z odpadów biologicznych nieprzydatnych na cele spożywcze i paszowe. Technologie wykorzystywane do produkcji tych paliw są obecnie w fazie rozwoju. Barierą w ich stosowaniu jest wysoki koszt na poziomie inwestycyjnym oraz paliwa te są niekonkurencyjne cenowo.
Łączny techniczny potencjał bioetanolu drugiej generacji w województwie podkarpackim jest na poziomie 94 tys. m^3. Największy potencjał, powyżej 6 tys. m^3, występuje w powiatach: lubaczowskim, jarosławskim, przemyskim i mieleckim. Najniższy potencjał (poniżej 0,5 tys. m^3) występuje w powiatach grodzkich: krośnieńskim, przemyskim, rzeszowskim i tarnobrzeskim.

Biopaliwa trzeciej generacji
Potencjał biopaliw trzeciej generacji z racji swojej specyfiki (wykorzystanie alg) oraz nowości tej technologii jest trudny do wyliczenia. Teoretycznie hodowle alg mogą być dowolnej wielkości. W praktyce istnieją ograniczenia związane z dostarczaniem dużej ilości ciepła, dwutlenku węgla oraz zapotrzebowaniem na wodę. Oznacza to, że hodowle takie najlepiej lokować w bezpośredniej okolicy elektrowni, elektrociepłowni czy ciepłowni, wykorzystując powstający dwutlenek węgla w procesie spalania oraz ciepło na potrzeby hodowli. W hodowli alg można ponadto wykorzystywać ścieki komunalne oraz inną zanieczyszczoną wodę jednocześnie ją oczyszczając. Z wymienionych powodów najkorzystniejsze będzie lokowanie hodowli alg w miastach, blisko obiektów energetyki, a im większa moc tych obiektów, tym wyższy potencjał dla rozwoju hodowli. Szczególnie korzystne warunki, w tym zakresie posiada Stalowa Wola, jak również Rzeszów, Przemyśl, Mielec, Tarnobrzeg, Dębica, Krosno, Jasło, Sanok oraz mniejsze miasta, takie jak Jarosław czy Leżajsk.

Energetyka geotermalna

Występujące na terenie województwa wody geotermalne mogą być wykorzystane na cele produkcji ciepła, a także balneologii i rekreacji. Najwyższy potencjał energetyki geotermalnej, wynoszący powyżej 10 MW występuje w powiatach przeworskim i strzyżowskim, natomiast najniższy potencjał, poniżej 1 MW występuje w powiatach: niżańskim, leżajskim, lubaczowskim, sanockim oraz leskim. Potencjały te wymagają jednak dalszych badań.
Na mapie 29 przedstawiono potencjał techniczny stwierdzony na podstawie dostępnych danych w poszczególnych powiatach województwa podkarpackiego.

Mapa 29. Potencjał techniczny energetyki geotermalnej w województwie podkarpackim

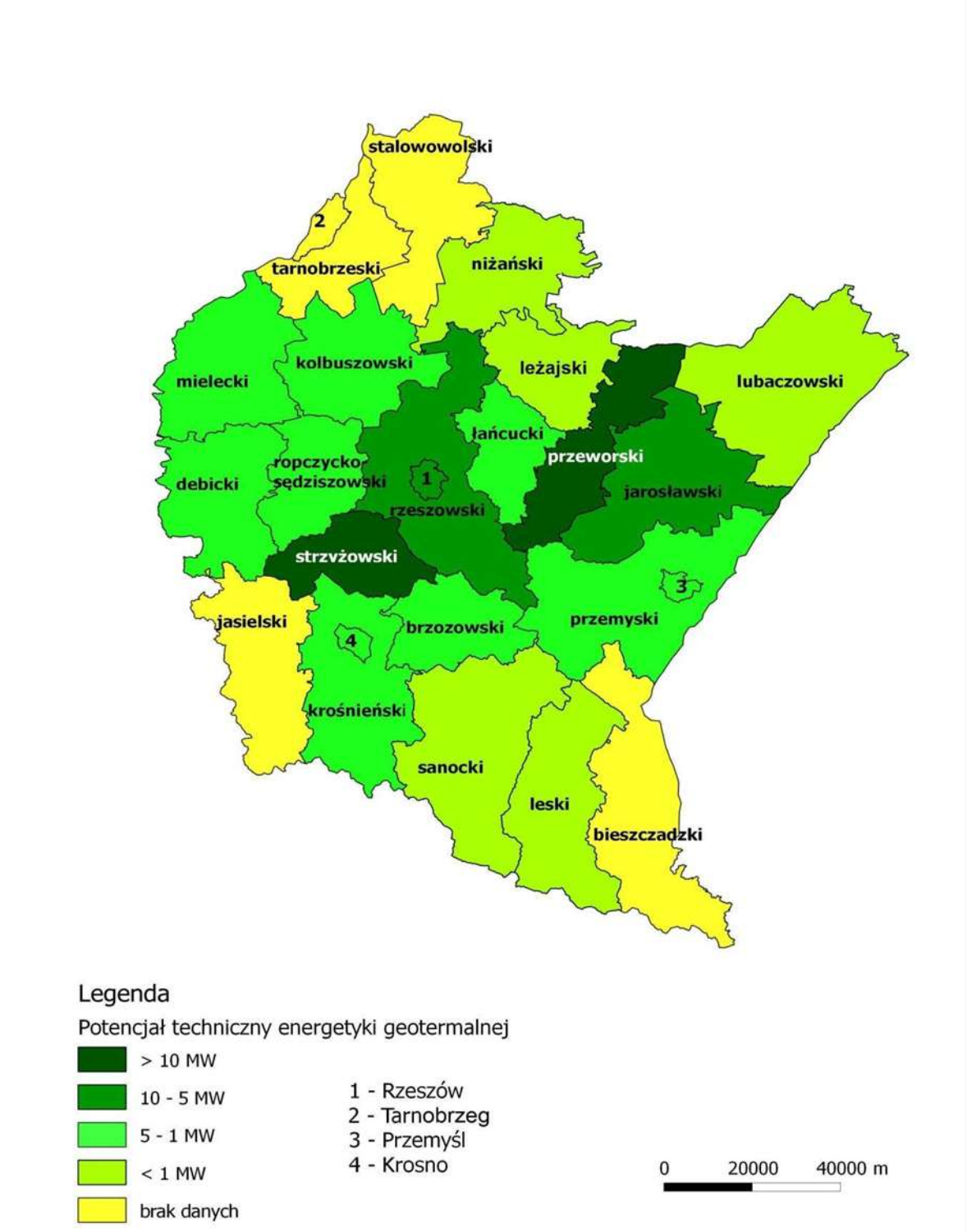

Źródło: Wojewódzki Program Rozwoju Odnawialnych Źródeł Energii dla Województwa Podkarpackiego 2014 r.

Energetyka geotermalna (wysokich entalpii) powinna być obecnie wykorzystywana głównie w celach balneologiczno-rekreacyjnych. Oprócz tego energetyka geotermalna (niskiej entalpii) powinna być wykorzystywana na cele ciepłownicze poprzez wykorzystywanie pomp ciepła. Powinny być podejmowane badania w odwiertach poszukiwawczych i poeksploatacyjnych w celu identyfikacji możliwości wykorzystania wód geotermalnych na cele ciepłownicze. Prowadzenie badań w istniejących już odwiertach poszukiwawczych potencjalnie obniży koszty inwestycji w energię geotermalną, co przy wytwarzaniu tylko ciepła może uczynić to źródło rentownym.

1.2.6 Zasoby środowiskowe na OW i zagospodarowanie przestrzenne

- **powierzchnia obszarów szczególnie cennych przyrodniczo, zalesień, powierzchnia terenów przeznaczonych pod rewitalizację**

Województwo podkarpackie należy do regionów wyjątkowo cennych pod względem wartości przyrodniczych. Formy ochrony przyrody, zajmujące 44,9 % powierzchni województwa, stanowią:

- 2 parki narodowe: Bieszczadzki Park Narodowy i Magurski Park Narodowy,
- 96 rezerwatów przyrody,
- 10 parków krajobrazowych, w tym 6 w całości (Ciśniańsko-Wetliński, Czarnorzecko-Strzyżowski, Jaśliski, Doliny Sanu, Gór Słonnych, Pogórza Przemyskiego) i 4 w części (Puszczy Solskiej, Południoworoztoczański, Lasy Janowskie, Pasma Brzanki),
- 13 obszarów chronionego krajobrazu,
- 63 obszary Natura 2000, w tym 7 obszarów specjalnej ochrony ptaków, 55 obszarów mających znaczenie dla Wspólnoty oraz 1 obszar ptasi i siedliskowy o wspólnych granicach w statystyce obszarów Natura 2000 ujmowany jako jeden obszar,
- 1 762 pomniki przyrody,
- 28 stanowisk dokumentacyjnych,
- 9 zespołów przyrodniczo-krajobrazowych,
- 447 użytków ekologicznych.

Mapa 30. Powierzchniowe formy ochrony przyrody w województwie podkarpackim

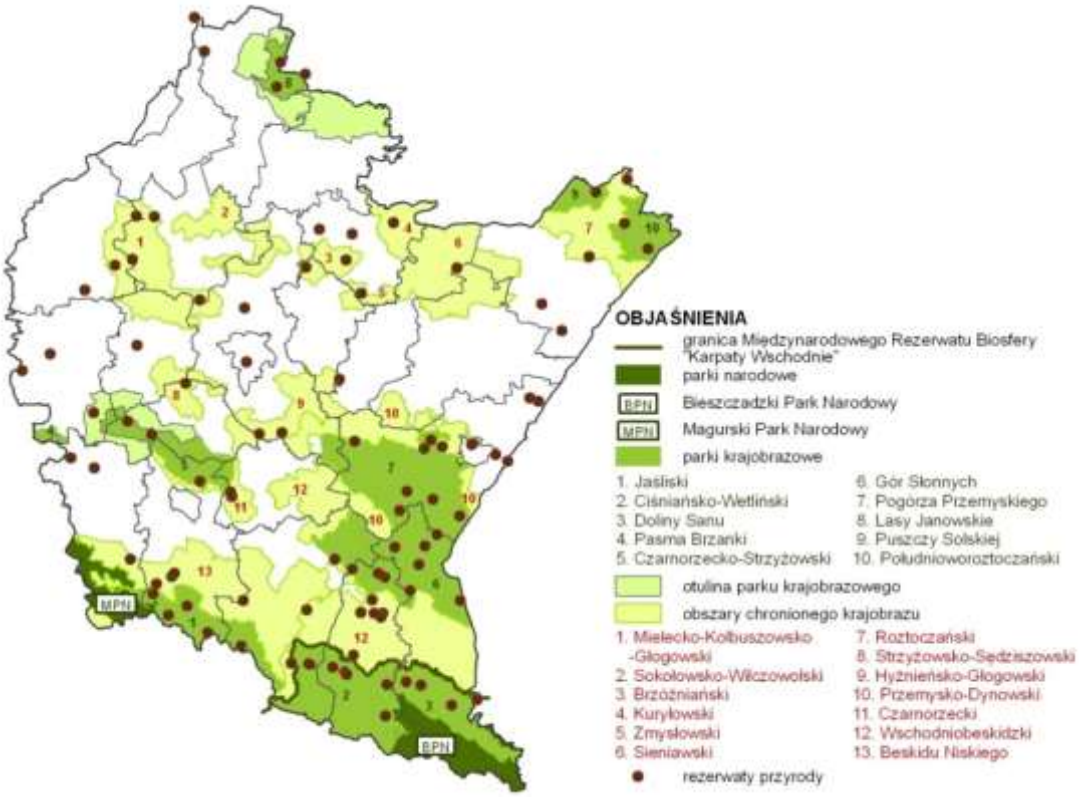

Źródło: Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego, Rzeszów.

Część obszarów chronionych w województwie objęta została ochroną w ramach światowych sieci obszarów chronionych. Unikatowe w skali europejskiej walory przyrodnicze Bieszczadów przyczyniły

się do utworzenia na tym terenie Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie". Powstał on w 1992 r. pod patronatem UNESCO w ramach programu Man and Biosphere (Człowiek i Biosfera). Rezerwat obejmuje sąsiadujące ze sobą tereny w Polsce, na Słowacji i na Ukrainie. Aktualnie po polskiej stronie w skład rezerwatu wchodzą: Bieszczadzki Park Narodowy i będące jego otuliną Parki Krajobrazowe – Ciśniańsko-Wetliński i Doliny Sanu. Na Słowacji do rezerwatu włączono Park Narodowy Połoniny z częścią dawnego obszaru chronionego Karpaty Wschodnie, zaś na Ukrainie Użański Park Narodowy i Nadsański Park Krajobrazowy.

Tabela 14. Zestawienie formy ochrony przyrody w województwie podkarpackim

Nazwa formy ochrony	Liczba obiektów	Łączna powierzchnia [ha]
Parki narodowe	2	46180,4
Rezerwaty przyrody	96	12842,86
Parki krajobrazowe	10	283727,36
Obszary chronionego krajobrazu	13	469076,45
Obszary Natura 2000	63	749855,58
Pomniki przyrody	1 762	-
Stanowiska dokumentacyjne	28	67,1
Użytki ekologiczne	447	5636,5
Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe	9	352,2

Źródło: Zespół Karpackich Parków krajobrazowych.

Najmłodszą formą ochrony przyrody w Polsce są wprowadzone w 2004 roku Obszary Natura 2000. Głównym celem funkcjonowania Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 jest zachowanie określonych typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków, które uważa się za cenne i zagrożone w skali całej Europy. Drugim jej celem jest ochrona różnorodności biologicznej. Podstawą funkcjonowania programu są dwie unijne dyrektywy tzw.: Dyrektywa ptasia i Dyrektywa siedliskowa, które wyznaczają dwa typy obszarów: obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO) i obszary mające znaczenie dla Wspólnoty (OZW) / specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO). Aktualnie na terenie województwa podkarpackiego sieć Natura 2000 obejmuje:

- 7 obszarów specjalnej ochrony ptaków (OSO) o łącznej powierzchni 396 253,9 ha,
- 54 obszary mające znaczenie dla Wspólnoty (OZW) o łącznej powierzchni 232 970,7 ha – są to projektowane specjalne obszary ochrony siedlisk,
- 1 obszar będący zarówno obszarem ptasim i obszarem mającym znaczenie dla Wspólnoty o powierzchni 111 519,5 ha.

Mapa 31. Obszary Natura 2000 w województwie podkarpackim

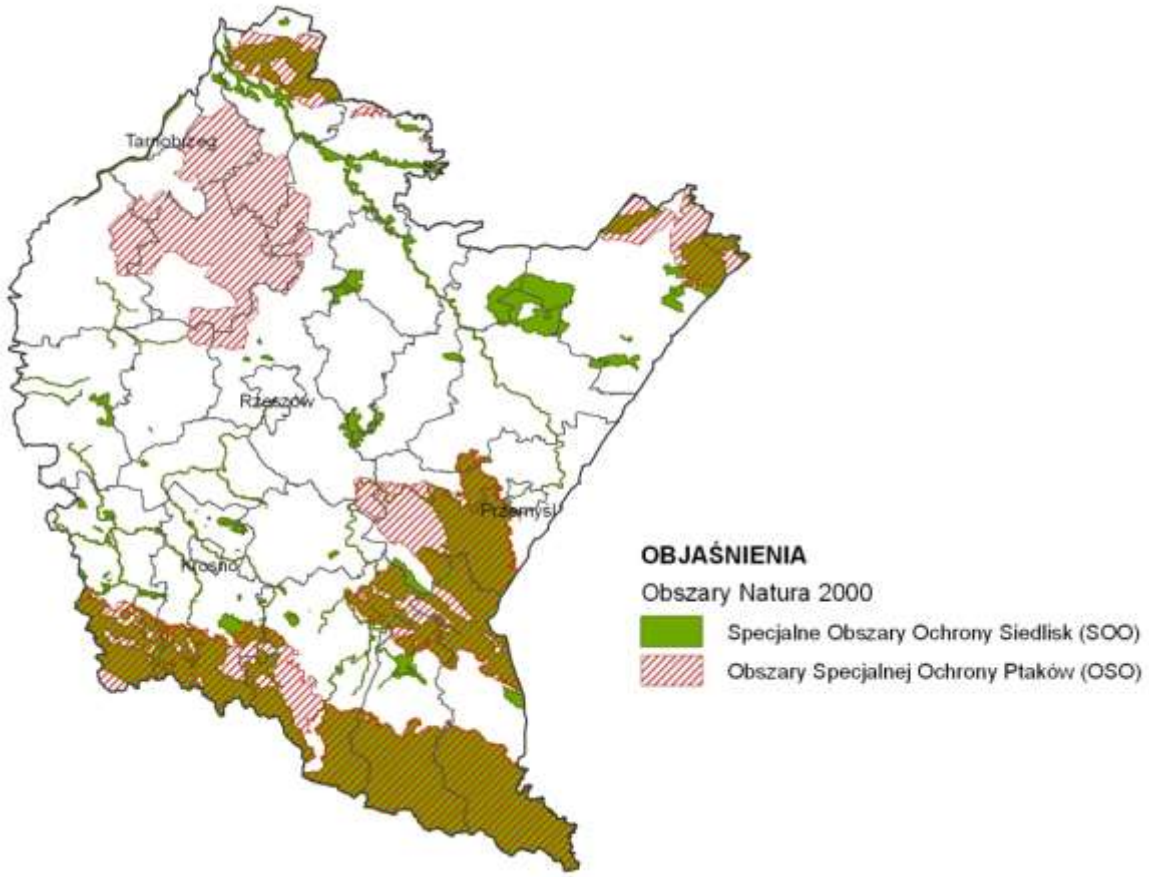

Źródło: Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego Rzeszów.

Łącznie obszarów Natura 2000 w województwie jest 62, zaś ich powierzchnia to w sumie 740 744,1 ha. Należy jednak zwrócić uwagę, że część obszarów ptasich i siedliskowych pokrywa się. Ich ogólna powierzchnia, uwzględniając ich nakładanie się, wynosi 570860,0 ha, tj. około 32% powierzchni województwa.

W granice sieci Natura 2000 włączono na Podkarpaciu przeważającą część terenów górskich (Bieszczady, Beskid Niski, Góry Sanocko-Turczańskie), fragmenty pogórzy (głównie Pogórze Przemyskie, Bukowskie i Jasielskie), wybrane partie Kotliny Sandomierskiej (w tym fragmenty Płaskowyżu Kolbuszowskiego i Tarnogrodzkiego, znaczną część Równiny Biłgorajskiej) oraz praktycznie całe Roztocze (w granicach województwa). Do sieci włączono także większość podkarpackich rzek: 45-kilometrowy odcinek doliny Wisły, San na całej długości (z wyjątkiem Zbiornika Solińskiego i Myczkowieckiego), górny i środkowy Wisłok z dopływami, górną i dolną Wisłokę z dopływami, Tanew, Osławę i Jasiołkę.

- **obszary konfliktu urbanistycznego**

Jako obszary potencjalnego konfliktu urbanistycznego należy wskazać wszystkie wielkopowierzchniowe formy ochrony przyrody, w tym, w szczególności obszary Natura 2000. Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Rzeszowie nie prowadzi zestawień w tym zakresie niemniej jednak konflikt urbanistyczny zauważalny jest głównie w obrębie nieleśnych siedlisk przyrodniczych objętych ochroną w ramach sieci obszarów Natura 2000 oraz terenów nieleśnych stanowiących tereny żerowiskowe ptaków będących przedmiotami ochrony tych obszarów. Postępująca zabudowa przyczynia się do stopniowego zmniejszania się powierzchni tego typu siedlisk przyrodniczych jak i siedlisk gatunków z nimi związanych. W ostatnich latach dużą presję zabudowy odnotowano w obrębie obszarów Natura 2000 Bieszczady PLC180001, Beskid Niski PLB180002 i Ostoja Magurska PLH180001. Wysoka wartość przyrodnicza tych terenów w połączeniu z presją ze strony zabudowy jednorodzinnej i letniskowej prowadzi do powstawania tego typu konfliktów.
Problem rozproszonej zabudowy oraz postępującej urbanizacji rodzi sytuacje konfliktowe również w granicach parków krajobrazowych oraz obszarów chronionego krajobrazu. Jednym z celów utworzenia tych form ochrony przyrody jest ochrona krajobrazu, a zakazy w nich obowiązujące mogą wprowadzać pewne ograniczenia w zakresie i możliwości ich urbanizacji.
Dodatkowo należy wskazać, że oprócz postępującej zabudowy i urbanizacji siedlisk przyrodniczych objętych ochroną w ramach obszarów Natura 2000 bardzo duży problem stanowi również niewłaściwe użytkowanie tych gruntów (np. przekształcanie w grunty orne) lub brak użytkowania.

- **lokalizacja inwestycji uciążliwych, kopalnie i wyrobiska**

Na terenie województwa znajduje się 1136 udokumentowanych złóż kopalin, o zróżnicowanej wielkości zasobów i zasięgu przestrzennym[2]. Złoża kopalin są stosunkowo równomiernie rozmieszczone na obszarze województwa. Złoża udokumentowane tworzą cztery zasadnicze grupy surowców, w zależności od głównego przeznaczenia i możliwości zastosowania. Są to: surowce energetyczne, surowce chemiczne, surowce skalne i surowce inne, w tym wody podziemne (wody lecznicze).

Surowce energetyczne:

- gaz ziemny – występuje w Karpatach i w obrębie Zapadliska Przedkarpackiego, a jego zasoby udokumentowano w 93 złożach (w tym współwystępujących z ropą naftową), stanowiących 23,2% zasobów krajowych;
- ropa naftowa – występuje głównie w skałach fliszu karpackiego w 28 udokumentowanych złożach, których zasoby aktualnie są na wyczerpaniu i stanowią ok. 3,06% zasobów krajowych.

Surowce chemiczne:

- siarka rodzima – udokumentowane zasoby 8 złóż stanowiące 84,56% zasobów krajowych straciły znaczenie gospodarcze, a kopalnie siarki w rejonie tarnobrzeskim zostały zlikwidowane, natomiast na terenie częściowo zrekultywowanej kopalni w rejonie Lubaczowa planowane jest wznowienie eksploatacji;
- diatomity (skała diatomitowa) – zasoby udokumentowane w czterech złożach stanowią 100% zasobów krajowych i obecnie nie posiadają istotnego znaczenia gospodarczego (ze względu na stosowanie w przemyśle substytutów tej kopaliny).

[2] Stan na koniec 2015 roku wg „*Bilansu zasobów złóż kopalin w Polsce*". Państwowy Instytut Geologiczny. Warszawa 2016 r.

Surowce skalne:

- gipsy – dwa złoża udokumentowane (nieeksploatowane) w obrębie Zapadliska Przedkarpackiego charakteryzują się niewielkim bogactwem w stosunku do zasobów krajowych (1,59%);
- piaskowce, wapienie i łupki menilitowe – mają szerokie zastosowanie jako kruszywo łamane w drogownictwie oraz jako kamienie bloczne w budownictwie, przy czym większość z 53 udokumentowanych złóż (w przewadze piaskowców) o zasobach stanowiących ok. 5,23% zasobów krajowych, znajduje się na obszarach prawnej ochrony przyrody (południowa część województwa), dlatego możliwości ich eksploatowania są ograniczone;
- piaski i żwiry (kruszywa naturalne) – występują powszechnie: piaski rzeczne w obecnych i dawnych dolinach rzecznych Kotliny Sandomierskiej, żwiry w dolinach rzecznych Karpat i na bezpośrednim ich przedpolu, piaski wydmowe w północnej części Kotliny Sandomierskiej, przy czym udokumentowane zasoby (746 złóż, z przewagą niewielkich powierzchniowo złóż do 2 ha, dokumentowanych na potrzeby eksploatacji) stanowią ok. 6,88% zasobów krajowych;
- piaski szklarskie – zasoby udokumentowanego na Roztoczu pojedynczego złoża (nieeksploatowane) stanowią 0,39% zasobów krajowych;
- piaski kwarcowe – mają zastosowanie do produkcji betonów komórkowych i cegły wapienno-piaskowej, a udokumentowane w obrębie Kotliny Sandomierskiej zasoby 9 złóż stanowiące ok. 4,75% zasobów krajowych, są w niewielkim stopniu zagospodarowane;
- piaski formierskie – zasoby udokumentowanego na Roztoczu pojedynczego złoża stanowią 5,37% zasobów krajowych i mogą być stosowane w przemyśle do produkcji form odlewniczych;
- surowce ilaste ceramiki budowlanej – występują powszechnie głównie w północnej i centralnej części Zapadliska Przedkarpackiego, a zasoby udokumentowane w województwie w 160 złożach (w przewadze niewielkich powierzchniowo do 2ha, dokumentowanych na potrzeby eksploatacji) stanowią ok. 7,35% zasobów krajowych;
- surowce ilaste do produkcji kruszywa lekkiego – mają zastosowanie do produkcji kruszyw ceramicznych, a udokumentowane na obszarze Kotliny Sandomierskiej 3 złoża nie są zagospodarowane, ich zasoby stanowią ok. 11,3% zasobów krajowych;
- surowce ilaste do produkcji cementu – mają zastosowanie w przemyśle cementowym do korekcji surowca podstawowego, którym są z reguły wapienie i margle, udokumentowane w obrębie Kotliny Sandomierskiej trzy złoża nie są eksploatowane, ich zasoby stanowią ok. 25,88% zasobów krajowych;
- wapienie dla przemysłu wapienniczego i cementowego – zasoby 8 złóż udokumentowanych (niezagospodarowanych) w obrębie Niecki Lubelskiej i Zapadliska Przedkarpackiego stanowią ok. 2,33% zasobów krajowych.

Surowce inne:

- torfy lecznicze (borowiny) – udokumentowane w jednym złożu są stosowane w lecznictwie uzdrowiskowym w Horyńcu-Zdroju;
- torfy – zasoby udokumentowanych pojedynczych złóż w obrębie Zapadliska Przedkarpackiego stanowią niespełna 0,27% zasobów krajowych;
- wody lecznicze – udokumentowane zasoby 12 złóż stanowią 1,66% zasobów krajowych, w tym zasoby 6 złóż (wody zmineralizowane i o słabej mineralizacji) wykorzystywane są w lecznictwie uzdrowiskowym: w Horyńcu-Zdroju, Iwoniczu-Zdroju, Rymanowie Zdroju i Polańczyku, przy czym wody lecznicze wykorzystywane w uzdrowisku Iwonicz-Zdrój (odwierty Lubatówka 12 i 14 w złożu Iwonicz-Lubatówka) mają dodatkowo właściwości wód termalnych, a wody lecznicze udokumentowane w Latoszynie i Lipie stanowią bazę dla rozwoju planowanych w tych miejscowościach uzdrowisk, natomiast zasoby pozostałych 6 złóż (Czarna Górna źr. nr 5; Komańcza źr. nr 1; Lesko źr. nr 1 i 4; Nieborów – źródła, Rabe 1, Rzeszów S–1, S–2), zaliczonych do kopalin zgodnie z przepisami znowelizowanej ustawy Prawo geologiczne i górnicze, są od lat eksploatowane na podstawie pozwoleń wodno-prawnych.

Wśród udokumentowanych na terenie województwa zasobów kopalin, w największym stopniu zagospodarowane są złoża ropy naftowej, gazu ziemnego i wód leczniczych. Pokłady piasków i żwirów oraz surowców ilastych ceramiki budowlanej są eksploatowane na potrzeby lokalne, w wielu przypadkach w obrębie niewielkich powierzchniowo złóż, skoncentrowanych w kilku rejonach województwa. Eksploatacji nie podlegają złoża gipsów, piasków szklarskich, piasków formierskich, siarki rodzimej, surowców ilastych do produkcji cementu i kruszywa lekkiego, wapieni dla przemysłu cementowego i wapienniczego oraz większość złóż piaskowców, łupków menilitowych i wapieni. Okresowo i na niewielką skalę eksploatowane są złoża diatomitów i piasków kwarcowych.
Na terenie województwa podkarpackiego, jako obszary ochrony strategicznych złóż kopalin, wskazuje się obszary występowania złóż należących do dwóch kategorii tj.: część złóż surowców energetycznych – gazu ziemnego, w tym współwystępującego z ropą naftową oraz część złóż siarki rodzimej, zaliczanej do surowców chemicznych. Jako obszary ochrony strategicznych złóż kopalin wskazuje się złoża gazu ziemnego o największych w skali województwa udokumentowanych zasobach bilansowych, tj. powyżej 100 mln m^3, które w istotnym stopniu mogą zaspokajać regionalne zapotrzebowanie na ten surowiec. Jako potencjalne obszary strategicznych złóż wskazuje się w rejonie tarnobrzeskim złoże dotychczas niezagospodarowane – „Jamnica", w rejonie lubaczowskim za potencjalnie strategiczne uznaje się złoże siarki „Basznia", ze względu na perspektywę wznowienia eksploatacji, niezakończony proces likwidacji kopalni oraz brak konfliktów przestrzennych z istniejącym zainwestowaniem, ochroną przyrody i ochroną bioróżnorodności.
W skład obszarów ochrony strategicznych złóż kopalin zaliczono 61 gmin, na terenie których występują ww. złoża – gminy wiejskie: Adamówka, Białobrzegi, Cmolas, Czarna (powiat łańcucki), Dębica, Dzikowiec, Gać, Grębów, Grodzisko Dolne, Iwierzyce, Jarosław, Jasło, Jawornik Polski, Krasiczyn, Krasne, Kuryłówka, Leżajsk, Lubaczów, Łańcut, Markowa, Medyka, Orły, Ostrów, Pawłosiów, Przemyśl, Przeworsk, Rakszawa, Rokietnica, Roźwienica, Sanok, Stary Dzików, Świlcza, Tarnowiec, Tryńcza, Trzebownisko, Wiązownica, Wielkie Oczy, Zaleszany, Zarzecze, Żołynia, Żurawica; obszary wiejskie gmin miejsko-wiejskich: Boguchwała, Brzozów, Cieszanów, Głogów Małopolski, Kańczuga, Kolbuszowa, Nowa Sarzyna, Pilzno, Przecław, Sędziszów Małopolski, Sieniawa; gminy miejsko-wiejskie: Jedlicze, Pruchnik; gminy miejskie: Jarosław, Jasło, Leżajsk, Lubaczów, Przemyśl, Przeworsk, Rzeszów. Eksploatacja surowców powoduje negatywne zmiany w środowisku, tj. zmiany stosunków wodnych, zajęcie terenów rolnych często o wysokiej wartości agroekologicznej, likwidację szaty roślinnej, degradację powierzchni ziemi i krajobrazu, gleb, zapylenie powietrza. Eksploatacja surowców skalnych prowadzona wyłącznie systemem odkrywkowym pozostawia po jej zakończeniu otwarte wyrobiska, często o dużej powierzchni lub zespoły małych wyrobisk, powstałych po rozproszonej eksploatacji. Taka eksploatacja narusza równowagę w środowisku przyrodniczym, nadmierna jej koncentracja, w niektórych rejonach powoduje powstawanie zagrożeń. Dotyczy to w szczególności konfliktów z obszarami cennymi przyrodniczo i objętymi różnymi formami prawnej ochrony przyrody.
Wydobycie piaskowców i łupków menilitowych na terenie Karpat powoduje negatywne zmiany krajobrazowe i straty w bioróżnorodności. Eksploatacja piasków i żwirów w dolinach rzek, powoduje zanikanie chronionych siedlisk przyrodniczych. Odnotowana w ciągu ostatnich kilku lat intensyfikacja eksploatacji odkrywkowej, lokalnie powoduje pogłębianie się niekorzystnych zjawisk.
Największe przeobrażenia bezpośrednie i pośrednie na terenie województwa podkarpackiego, związane z naruszeniem pierwotnych warunków przyrodniczych, wiązały się z odkrywkową i otworową eksploatacją siarki. Dodatkowo, powodowało to zmiany chemizmu wód podziemnych i powierzchniowych, zanieczyszczenie i zakwaszenie gleb siarką, osiadanie gruntów oraz naruszenie górotworu. Kopalnie Siarki „Machów" i „Jeziórko" w rejonie tarnobrzeskim znajdowały się w stanie likwidacji, która została sfinalizowana z końcem 2015 r. Ze względu na skalę przekształceń, złożoność procesów likwidacyjnych i rekultywacyjnych oraz wymagane ogromne nakłady finansowe, wieloletnia rekultywacja postępowała sukcesywnie, a aktualne prace pielęgnacyjne skupiają się na utrzymaniu uzyskanego efektu ekologicznego. Powodzeniem zakończyła się tu realizacja złożonego przedsięwzięcia, unikatowego w skali światowej. W miejscu rozległego wyrobiska kopalnianego na terenie miasta Tarnobrzeg powstał zbiornik wodny (Jezioro Tarnobrzeskie), udostępniony do wykorzystania rekreacyjnego.
Wydobycie gazu ziemnego nie powoduje znaczącej degradacji środowiska. Zajęcie terenu i likwidacja szaty roślinnej ogranicza się do otoczenia otworów wydobywczych oraz instalacji przesyłu gazu, może natomiast stwarzać zagrożenia erupcyjne i pożarowe w przypadkach awaryjnych. Wydobycie ropy

naftowej w przeszłości wiązało się z powstawaniem dołów urobkowych i kopanek (dawne szyby naftowe). Likwidacja zinwentaryzowanych kopanek jest sukcesywnie realizowana.
Odnośnie lokalizacji kopalni i wyrobisk należy wskazać, że tego typu przedsięwzięcia zlokalizowane są głównie wzdłuż koryt głównych rzek Podkarpacia, tj. Wisłoki, Wisłoka i Sanu. Poniżej przedstawiono wykres obrazujący liczbę wniosków dotyczących wydobycia kruszywa z podziałem na gminy. W zestawieniu wykazano wyłącznie gminy, z terenu których wpłynęło co najmniej 5 wniosków. Najwięcej wniosków w zakresie wydobycia wpłynęło z obrębu gminy Pilzno.

Wykres 19. Zestawienie wniosków dotyczących wydobycia kruszywa w wybranych gminach województwa podkarpackiego

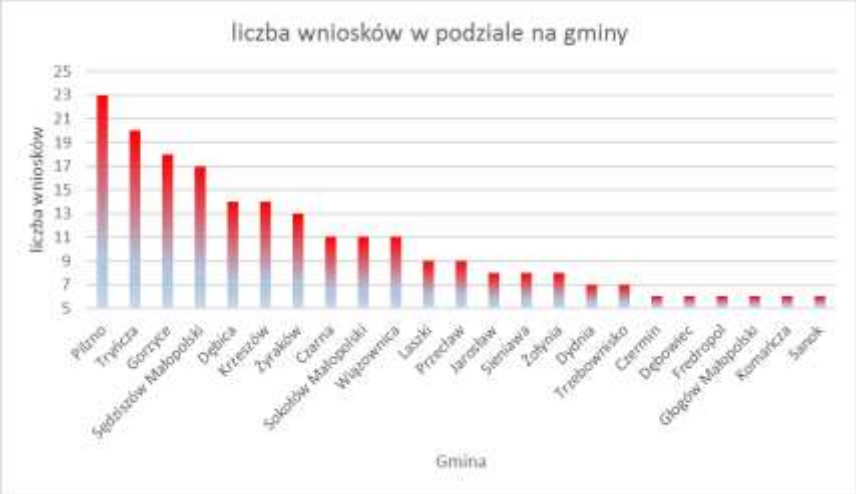

Źródło: PGNiG Rzeszów.

1.2.7 Zasoby dziedzictwa kultury na obszarach wiejskich

Teren obecnego województwa podkarpackiego był na przestrzeni wieków regionem pogranicza etnicznego i religijnego. To historycznie uwarunkowane położenie „na pograniczu kultur" miało decydujący wpływ na ukształtowanie zachowanego do dziś dziedzictwa kulturowego. Warunki geograficzne i przyrodnicze oraz różnorodność zasobu tego dziedzictwa będąca świadectwem wielonarodowości i wielowyznaniowych tradycji tych ziem sprawia, że krajobraz kulturowy obecnego województwa podkarpackiego jest bogaty i zróżnicowany. Do zasobów materialnego dziedzictwa kulturowego regionu należą między innymi: historyczne układy urbanistyczne i ruralistyczne, architektura sakralna, rezydencjonalna, obronna, użyteczności publicznej, mieszkalna, budownictwo ludowe oraz przemysłowe, zabytkowe: założenia zieleni i cmentarze, a także mała architektura (liczne kapliczki, figury i krzyże przydrożne).
Spośród tego licznego zasobu, na uwagę zasługują zachowane historyczne układy urbanistyczne i ruralistyczne. Wśród nich wyróżnić należy historyczne układy przestrzenne wraz z zabytkową zabudową Łańcuta, Jarosławia, Krosna, Przemyśla, Przeworska, Rzeszowa czy Sanoka. Na szczególną uwagę zasługują nielicznie już zachowane przestrzenne założenia z zespołami drewnianej zabudowy małomiasteczkowej m.in. w Pruchniku, Jaśliskach i Ulanowie oraz uzdrowiskowej w Rymanowie-Zdroju i Iwoniczu-Zdroju. Na uwagę zasługuje również zabudowa związana z powstaniem Centralnego Okręgu Przemysłowego i kontynuowanej po II wojnie światowej industrializacji, m.in. Stalowa Wola z funkcjonującym szlakiem kulturowym, Mielec, Rzeszów, Nowa Dęba.

Mapa 32. Liczba instytucji na 1000 ludności w województwie podkarpackim

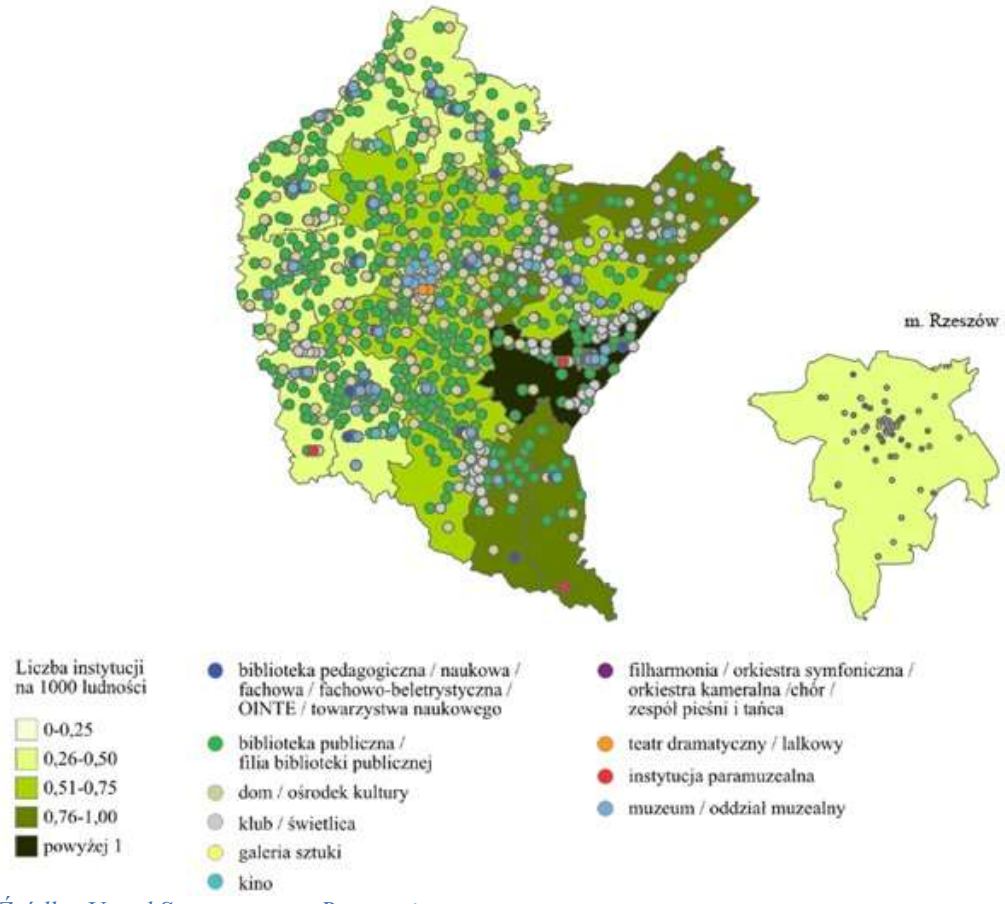

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

W zasobie obiektów zabytkowych województwa, naczelne miejsce zajmują budowle sakralne reprezentujące wszystkie epoki historyczne, począwszy od średniowiecza, i świadczące dobitnie o wielowyznaniowości regionu (kościoły i klasztory rzymskokatolickie, cerkwie greckokatolickie i prawosławne, synagogi). Istotnym wyróżnikiem jest znaczna liczba świątyń drewnianych. Drewniana architektura sakralna ukazuje bogactwo i różnorodność, i jest tym elementem, który w sposób szczególny stanowi o tożsamości krajobrazu kulturowego regionu. Ważną grupą obiektów w krajobrazie kulturowym województwa podkarpackiego są obiekty, zespoły i założenia rezydencjonalne (zamkowe, pałacowe) i dworskie, m.in. w Baranowie Sandomierskim, Krasiczynie, Łańcucie, Narolu czy Dzikowie. Prezentują one różnorodność typów, tendencji stylowych i skali, często obejmując również zaplecze gospodarcze (oranżerie, oficyny, wozownie, stajnie itp.) oraz tereny zielone w postaci parków bądź ogrodów. Wiele spośród nich zachowało nadal czytelne dawne funkcje obronne. Wśród innych obiektów i założeń architektury obronnej wymienić należy unikalny kompleks Twierdzy Przemyśl, jak również kompleks schronów kolejowych niemieckiego stanowiska dowodzenia z II Wojny Światowej w Stępinie – Cieszynie oraz Strzyżowie, a także zespół obiektów Przemyskiego Rejonu Umocnionego tzw. "Linii Mołotowa" oraz sąsiadujących z nimi niemieckich umocnień granicznych tzw. Pozycji Granicznej "Galicja". Istotnym elementem dziedzictwa kulturowego województwa jest tradycyjne wiejskie budownictwo drewniane. Jego wartościowe przykłady zgromadzono w Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku oraz Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, a także w mniejszych ośrodkach takich jak, m.in. Zagroda Garncarska w Medyni Głogowskiej, czy Skansen – muzeum wsi Markowa.

Wśród zabytków przemysłu i techniki wymienić należy pierwszą na świecie kopalnię ropy naftowej w Bóbrce – miejscu narodzin przemysłu naftowego i techniki rafineryjnej, w którym funkcjonuje Muzeum Przemysłu Naftowego im. I. Łukasiewicza w Bóbrce, a także kolejki wąskotorowe: tzw. „Bieszczadzką Kolejkę Leśną" z Majdanu do Balnicy i Przysłupia oraz kolejkę

Przeworsk-Dynów, jak również obiekty infrastruktury kolejowej oraz budownictwa przemysłowego.
Świadectwem wielokulturowości regionu są cmentarze: rzymsko- i greckokatolickie oraz zachowane na ogół fragmentarycznie cmentarze żydowskie i nieliczne cmentarze ewangelickie. Szczególne znaczenie w krajobrazie kulturowym mają cmentarze wojenne z I wojny światowej. Ich istotnym walorem jest powiązanie starannie zaprojektowanych i wykonanych pochówków i elementów architektonicznych z naturalnym krajobrazem.
Wartościowymi elementami dziedzictwa kulturowego są też licznie występujące zabytki archeologiczne, będące świadectwem bogatych dziejów regionu - od epoki kamienia po epokę nowożytną. Szczególnymi obiektami archeologicznymi wpisującymi się w walory krajobrazowe są stanowiska posiadające własną formę terenową (grodziska, kopce ziemne-kurhany, zamczyska). Na szczególną uwagę zasługuje otwarty w 2011 r. Skansen Archeologiczny „Karpacka Troja" w Trzcinicy.
Obok zachowanych materialnych świadectw, na tożsamość kulturową składają się też wartości niematerialne: różnorodne zwyczaje i obrzędy, język, nazwy miejscowe itp. Województwo podkarpackie cechuje bogate dziedzictwo kulturowe wieloetnicznego pogranicza oraz unikatowe walory przyrodnicze. Dwa kościoły - w Bliznem i Haczowie (w ramach Drewnianych kościołów południowej Małopolski i Podkarpacia) i cztery cerkwie – w Radrużu, Chotyńcu, Smolniku i Turzańsku (w ramach Drewnianych cerkwi regionu karpackiego w Polsce i na Ukrainie) zostały wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO. Na terenie województwa znajdują się także dwa zespoły zabytków uznanych przez Prezydenta RP za Pomniki Historii (zespół klasztoru OO. Bernardynów w Leżajsku i zespół zamkowo-parkowy w Łańcucie). W 2009 r. utworzono pierwszy w regionie Park Kulturowy Zespołu Staromiejskiego i Zespołu Klasztornego OO. Dominikanów w Jarosławiu.
W 2016 r. na wsi działało 553 bibliotek (z filiami), co stanowiło 81,9% wszystkich bibliotek w województwie podkarpackim. Użytkownicy bibliotek na terenach wiejskich mieli do dyspozycji księgozbiór liczący prawie 5,0 mln woluminów. W porównaniu z 2007 r. zmniejszyła się zarówno liczba bibliotek o 28 obiektów (o 4,8%), jak i księgozbiór o 375,1 tys. woluminów (o 7,0%).
Czytelnictwo jest jedną z najbardziej powszechnych form rozpowszechniania kultury, z której w 2016 r. korzystało 134,4 tys. osób na wsi, tj. o 18,9% mniej niż w 2007 r. Analizując liczbę czytelników na 1000 ludności okazuje się, że z zasobów bibliotek korzystał co dziesiąty mieszkaniec wsi. Najwięcej czytelników na 1000 ludności wiejskiej odnotowano w powiecie łańcuckim (155 osób) i strzyżowskim (151), a najmniej w powiecie jarosławskim (63).

Mapa 33. Czytelnicy bibliotek publicznych na terenach wiejskich na 1000 ludności w 2016 r.

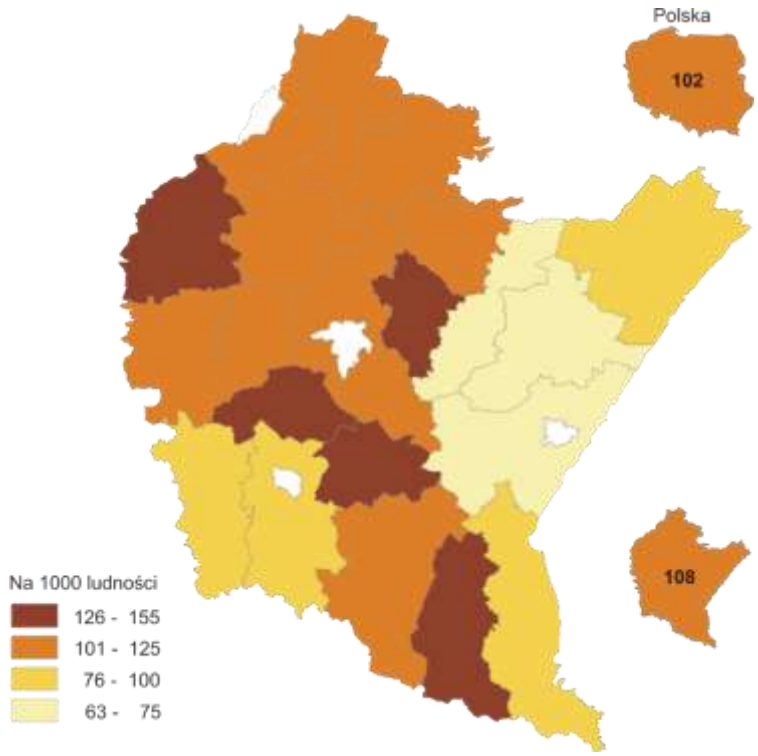

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Instytucje kultury mają ogromne znaczenie w życiu społecznym mieszkańców wsi. Poprzez swoją ofertę zachęcają do aktywnego włączania się w życie kulturalne, wzmacniają integrację społeczności lokalnej, rozwijają aktywność obywatelską. Ośrodki kultury prowadzą działalność zespołów artystycznych oraz klubów, organizują imprezy rozrywkowe m.in. popularyzujące lokalny folklor. Ich działalność zaspokaja zróżnicowane potrzeby społeczne, od artystycznych poprzez towarzyskie, sportowe, rozrywkowe, a także samokształcenia.

Na terenach wiejskich w 2016 r. działało 280 instytucji kultury (centrów, domów i ośrodków kultury, klubów oraz świetlic). Największą liczbę instytucji kultury odnotowano na terenach wiejskich powiatu przemyskiego (38), a najmniej w powiecie bieszczadzkim (1).

Na obszarach wiejskich Podkarpacia w 2016 r. działało 924 grupy artystyczne, które stanowiły 13,6% grup tego typu w kraju. Wśród nich największy udział miały grupy taneczne (29,5%) i folklorystyczne (27,7%).

Wykres 20. Struktura grup artystycznych na wsi w 2016 r.

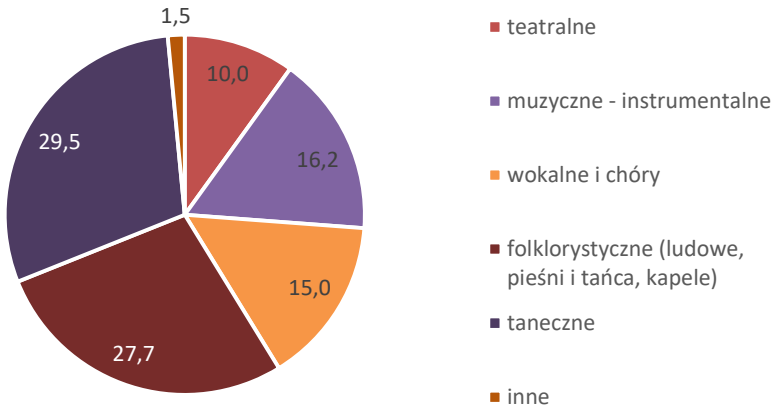

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Swoje pasje i zainteresowania w zespołach artystycznych rozwijało 15,6 tys. osób, czyli 13 na 1000 mieszkańców wsi. W porównaniu z 2007 r. liczba zespołów artystycznych, a także członków tych zespołów na wsi wzrosła (odpowiednio o 48,3% i 44,7%). Największą liczbą zespołów artystycznych funkcjonujących na wsi wyróżniał się powiat łańcucki (118) i rzeszowski (105), a najniższą powiat bieszczadzki (3).

Mapa 34. Członkowie grup artystycznych na wsi na 1000 ludności w 2016 r.

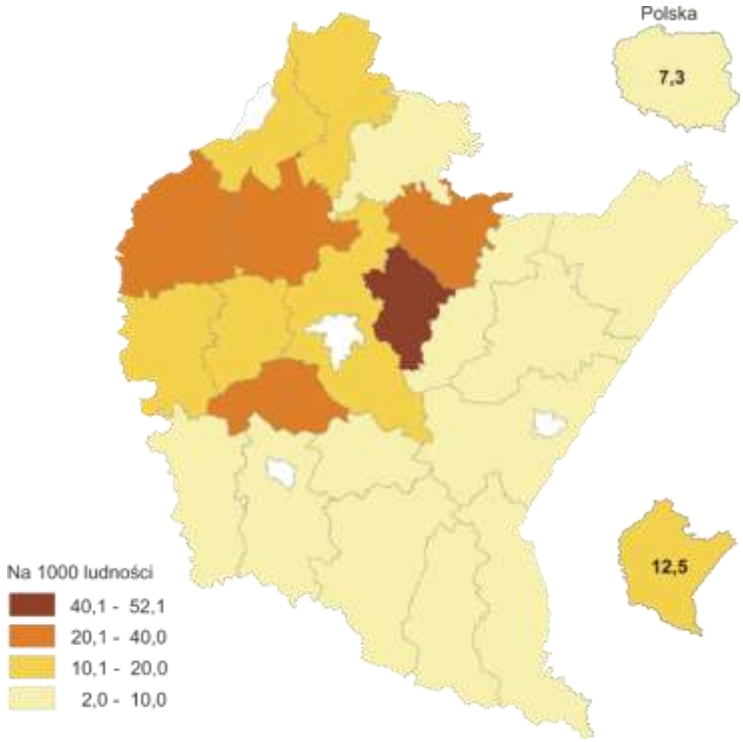

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

W porównaniu z 2007 r., ponad pięciokrotnie wzrosła liczba kół (klubów) rozwijających zainteresowania ludności wiejskiej. W efekcie tego, w 2016 r. na obszarach wiejskich funkcjonowało 870 kół, stanowiących 53,6% ogółu kół w województwie podkarpackim. W 2016 r. do klubów

działających na terenach wiejskich należało 16,0 tys. członków. Największą liczbę osób należących do kół zainteresowań i klubów przypadającą na 1000 mieszkańców zaobserwowano w powiatach: łańcuckim (33), lubaczowskim i leskim (po 21), a najniższą w powiecie bieszczadzkim (5). Największy odsetek spośród kół (klubów) stanowiły koła gospodyń wiejskich (46,8%) oraz kluby plastyczne/techniczne (17,8%).

Wykres 21. Struktura kół (klubów) na wsi w 2016 r.

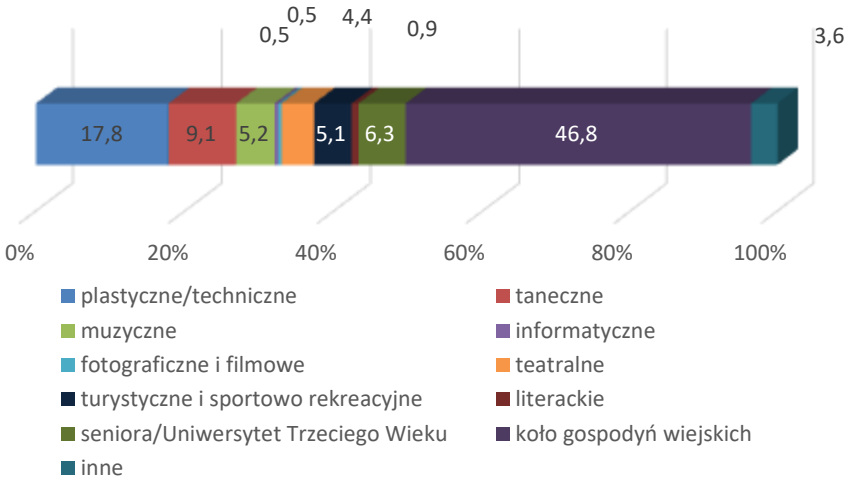

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Mapa 35. Członkowie kół (klubów) na 1000 ludności

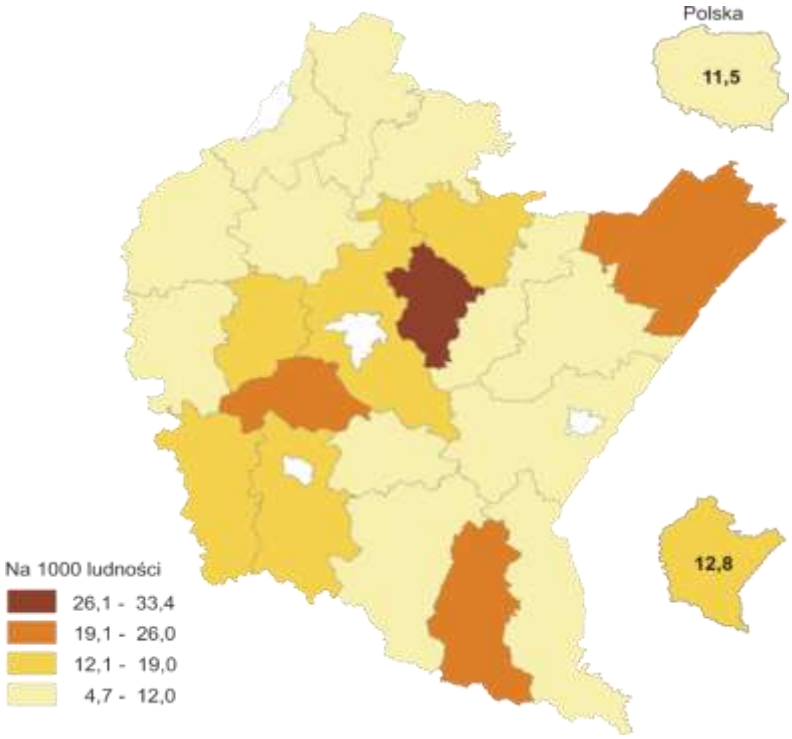

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

W 2016 r. na wsi województwa podkarpackiego działały 804 kluby sportowe, czyli 60,7% wszystkich klubów w województwie. Ćwiczyło w nich 36,1 tys. osób. Na 10 tys. mieszkańców obszarów

wiejskich przypadało 6 klubów (w kraju – 4). W ujęciu przestrzennym terenów wiejskich wskaźnik ten kształtował się od 2 w powiecie leskim do 10 w powiatach: brzozowskim, dębickim i mieleckim. Podobnie rozkładały się wartości wskaźnika liczby ćwiczących na 1000 ludności. Oscylował on w granicach od 8 w powiecie leskim do 45 w powiecie mieleckim i 44 w powiecie dębickim. W województwie podkarpackim na 1000 ludności wiejskiej w 2016 r. przypadało 29 ćwiczących, natomiast w kraju 21.

Mapa 36. Ćwiczący w klubach sportowych na wsi na 1000 ludności w 2016 r.

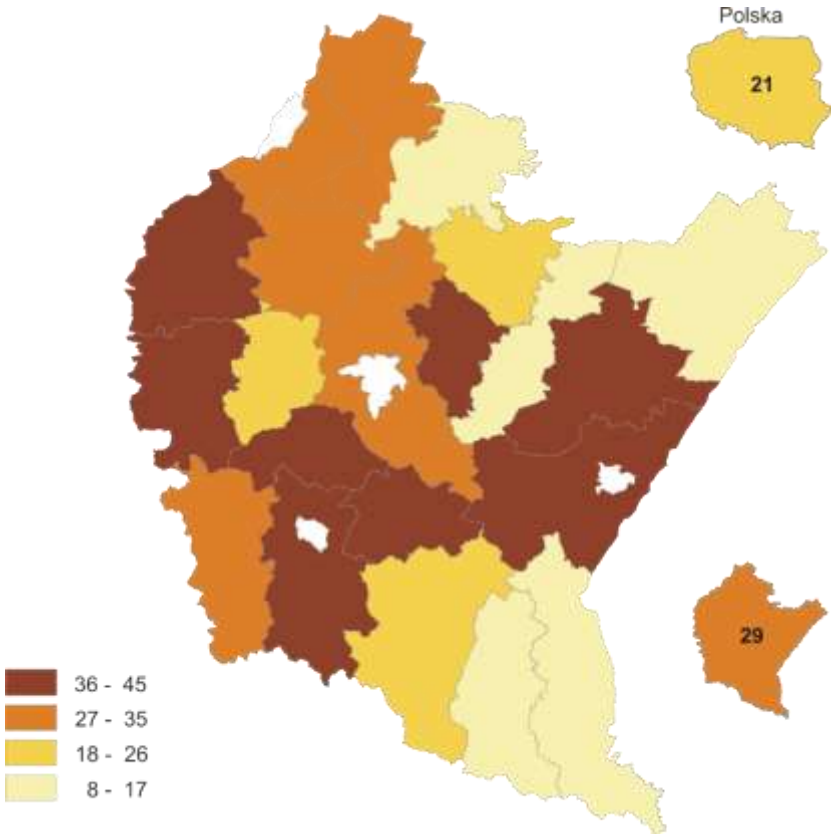

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

1.2.8 Aktywność potencjału społecznego na obszarach wiejskich

Problem zwiększenia udziału społeczności lokalnych w życiu społeczno-gospodarczym miejscowości, gminy, czy regionu znajduje się w głównym nurcie zainteresowania zwolenników koncepcji zorganizowanej współpracy międzysektorowej w zarządzaniu zasobami i rozwojem regionalnym. Warunkiem pobudzania zaangażowania społeczności lokalnej w rozwój obszaru oraz lepszego wykorzystania jego zasobów jest budowanie kapitału społecznego na wsi. Decydującą rolę w procesie rozwoju obszarów wiejskich odgrywają organizacje pozarządowe i stowarzyszenia o charakterze lokalnym, promujące walory danego regionu. Stanowią one bazę dla rozwoju lokalnych społeczności, bowiem zrzeszają najaktywniejszych i najbardziej wrażliwych na sprawy społeczne obywateli danego środowiska. Ponadto integrują i aktywizują mieszkańców, uzupełniając działania podejmowane przez samorządy.

- **Lokalne Grupy Działania**

Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich nie jest możliwy bez bezpośredniego i szerokiego udziału mieszkańców wsi. Lokalne Grupy Działania przez aktywizację mieszkańców obszarów wiejskich przyczyniają się do kreowania rozwoju regionu.

Mapa 37. Lokalne Grupy Działania w województwie podkarpackim

Źródło: Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego.

Lokalne Grupy Działania dokonują wyboru operacji na podstawie opracowanych przez siebie Kryteriów wyboru operacji i opierając się na Wytycznej Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi w zakresie jednolitego i prawidłowego wykonywania przez lokalne grupy działania zadań związanych z realizacją strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność w ramach działania „Wsparcie dla rozwoju lokalnego w ramach inicjatywy LEADER" objętego PROW na lata 2014-2020 przedstawia się następująco:

- wsparcie przygotowawcze – 3 102 000,00 zł,
- wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność – 177 846 079,91 zł,
- przygotowanie i realizacja działań w zakresie współpracy z lokalną grupą działania – 3 511 921,60 zł,
- wsparcie na rzecz kosztów bieżących i aktywizacji – 41 581 519,98 zł.

Na terenie województwa podkarpackiego zlokalizowanych jest 26 lokalnych grup działania.

W dniu 23 maja 2016 r. zostały zawarte umowy o warunkach i sposobie realizacji strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność (tzw. umowy ramowe) pomiędzy Samorządem Województwa Podkarpackiego, a 26 Lokalnymi Grupami Działania. Łączna wartość zawartych umów wynosi 222 939 521,49 zł.
LSR obejmują swoim zasięgiem obszar niemal całego województwa podkarpackiego i trzech gmin województwa małopolskiego. Skupiają łącznie 1 524 661 mieszkańców.
Budżet poszczególnych LGD jest zróżnicowany i zależy od wielkości obszaru objętego LSR. Kwota pomocy wynosi od 5 688 000 zł w przypadku LGD, której liczba ludności jest najmniejsza i wynosi 36 028 mieszkańców i proporcjonalnie wzrasta do kwoty 14 145 500 zł, której liczba ludności zamieszkałej na obszarze LSR jest największa i wynosi 109 767 mieszkańców.
Zawarcie umowy ramowej umożliwia lokalnym grupom działania ogłaszanie naborów wniosków na realizację operacji w ramach LSR oraz wybór operacji do finansowania, zgodnie z przyjętymi procedurami oraz kryteriami wyboru i oceny w ramach poddziałania „Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju kierowanego przez społeczność".

- **Koła Gospodyń Wiejskich**

Są samorządnymi i niezależnymi organizacjami społeczno-zawodowymi kobiet wiejskich działającymi w ramach organizacji kółek rolniczych. Reprezentują interesy i działają na rzecz poprawy sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich. Program działalności KGW wynika głównie z potrzeb kobiet i ich rodzin oraz potrzeb wsi i rolnictwa. Program ten jest stale dostosowywany do zmieniających się warunków i koncentruje się na pięciu obszarach działania:

- pomocy rodzinie wiejskiej w wychowaniu, kształceniu i zapewnieniu wypoczynku wakacyjnego dzieci i młodzieży,
- działania na rzecz ochrony zdrowia oraz zabezpieczenia socjalnego rodzin wiejskich, poprzez rozwój oświaty zdrowotnej, podnoszenie stanu sanitarnego obejść gospodarskich, kultury zdrowotnej mieszkańców wsi oraz pomocy ludziom starszym i niepełnosprawnym,
- rozwijania różnych form przedsiębiorczości wśród kobiet, aktywnych form walki z bezrobociem, poszukiwania alternatywnych źródeł dochodu, wielofunkcyjnego rozwoju wsi, pozyskiwania dotacji w ramach programów pomocowych dla rolnictwa,
- racjonalizowania wiejskiego gospodarstwa domowego i działów produkcji rolniczej prowadzonych głównie przez kobiety,
- zwiększania uczestnictwa mieszkańców wsi w kulturze, kultywowanie folkloru i sztuki ludowej.

Działalność kół gospodyń we wsiach i gminach prowadzona jest w ramach współpracy z organizacjami młodzieżowymi, ochotniczymi strażami pożarnymi, spółdzielczością wiejską, organami samorządu terytorialnego i administracji rządowej oraz instytucjami obsługującymi wieś i rolnictwo. Duże znaczenie ma wieloletnia i trwała współpraca z kościołem katolickim.
Według bazy danych posiadanej przez Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Boguchwale w województwie podkarpackim funkcjonuje 892 koła gospodyń wiejskich i 70 stowarzyszeń.

Tabela 15. Koła Gospodyń Wiejskich i stowarzyszenia funkcjonujące w województwie podkarpackim

Powiat	Koła Gospodyń Wiejskich
Brzozów	38
Dębica	32
Jarosław	51
Jasło	48
Kolbuszowa	40
Krosno	81
Lesko	30
Leżajsk	34
Lubaczów	77

Łańcut	26
Mielec	49
Nisko	14
Przemyśl	59
Przeworsk	59
Ropczyce	31
Rzeszów	85
Sanok	57
Stalowa Wola	6
Strzyżów	54
Tarnobrzeg	6
Ustrzyki Dolne	15
Razem	**892**

Źródło: Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego.

W ostatnich latach działalność kół gospodyń wiejskich w województwie podkarpackim jest coraz bardziej dynamiczna i aktywna. KGW współpracują z różnymi instytucjami działającymi na terenie województwa, z: urzędami gmin, ochotniczymi strażami pożarnymi, gminnymi ośrodkami kultury, parafiami, LGD-ami, szkołami.
Warto podkreślić, że powstają też nowe KGW i reaktywowane są te, które zawiesiły częściowo swoją działalność. Powoływane są Gminne Rady KGW. Kierunki pracy Kół są wciąż te same „pomoc kobiecie i rodzinie wiejskiej" – zmieniają się formy pracy - KGW wprowadzają nowoczesne metody pracy - nie zapominając o tradycjach. Koła gospodyń nawiązują do tradycji przede wszystkim w działalności artystycznej i kulinarnej. Członkinie KGW przygotowują posiłki przede wszystkim na lokalne imprezy, festiwale i konkursy.

- **stowarzyszenia i grupy społeczne**

W województwie podkarpackim pod koniec 2015 roku zarejestrowanych było (według REGON) 6,5 tys. fundacji i stowarzyszeń, co stanowiło ok. 6% całego polskiego sektora. Biorąc pod uwagę liczbę mieszkańców w regionie oznaczało to 33 organizacje na 10 tys. mieszkańców. Organizacje pozarządowe z województwa podkarpackiego są nieco młodsze niż te działające w całym sektorze. 39% stowarzyszeń i fundacji z Podkarpacia działa nie dłużej niż 5 lat, w całej Polsce jest to 33%. Z kolei powyżej 15 lat ma 17% organizacji z podkarpackiego, podczas gdy w całym sektorze jest ich o 7 punktów procentowych więcej.

Wykres. 22. Struktura wieku podkarpackich organizacji na tle ogólnopolskim

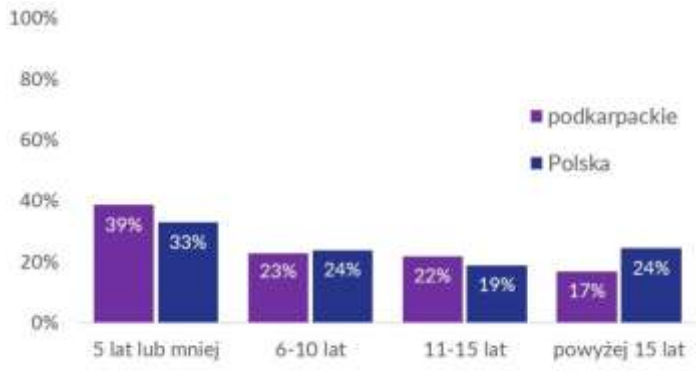

Źródło: „Kondycja sektora organizacji pozarządowych 2015"; Stowarzyszenie Klon/Jawor.

Organizacje w województwie podkarpackim częściej zajmują się sportem, turystyką, rekreacja i hobby – stanowią one w tym regionie 44% wszystkich stowarzyszeń i fundacji, o 10 punktów procentowych więcej niż w całym sektorze. Nie powoduje to jednak znaczącego zmniejszenia (w stosunku do proporcji w całym sektorze) udziału w podkarpackim sektorze organizacji działających w innych spośród najliczniej reprezentowanych branż sektora: edukacyjnej, kulturalnej, pomocowej, działającej na rzecz ochrony zdrowia czy rozwoju lokalnego. Mniej (o 6 punktów procentowych) jest za to na Podkarpaciu organizacji aktywnych w dziedzinach zaliczanych do kategorii „inne".

Wykres 23. Główne dziedziny działań podkarpackich organizacji na tle ogólnopolskim

Źródło: „Kondycja sektora organizacji pozarządowych 2015"; Stowarzyszenie Klon/Jawor.

Na Podkarpaciu organizacje są bardziej lokalne niż w całej Polsce. Niemal połowa organizacji (47%) działa w skali nie większej niż gmina lub powiat (w całym sektorze jest ich o 10 punktów procentowych mniej – 37%). Odpowiednio mniej jest w opisywanym regionie organizacji obejmujących swoim oddziaływaniem cały kraj – na Podkarpaciu stanowią 18% wszystkich stowarzyszeń i fundacji, a w całym kraju 28%.

Wykres 24. Zakres działań podkarpackich organizacji na tle ogólnopolskim

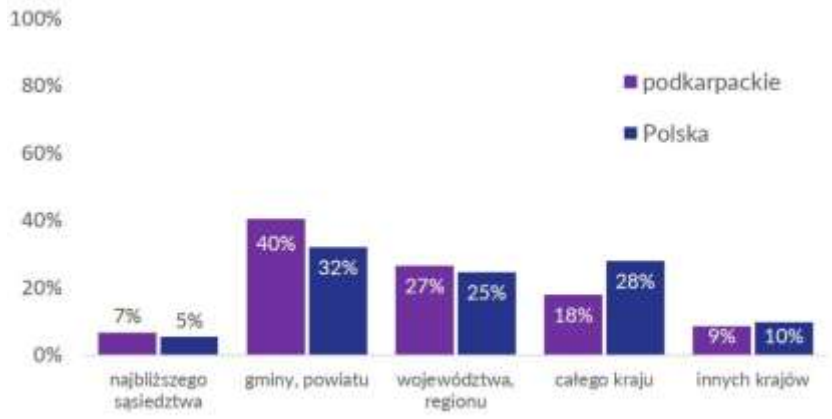

Źródło: „Kondycja sektora organizacji pozarządowych 2015"; Stowarzyszenie Klon/Jawor.

Ponad połowa (56%) stowarzyszeń i fundacji z województwa podkarpackiego działa wyłącznie społecznie, nie zatrudniając żadnego personelu (w całym sektorze jest ich o 11 punktów procentowych mniej). W kolejnych 19% podkarpackich NGO nie ma stałego płatnego personelu, ale sporadycznie wypłacane jest wynagrodzeniu jednemu lub kilkorgu współpracowników. Co czwarta organizacja (25%) na Podkarpaciu (a 35% w całym kraju) zatrudnia co najmniej jedną osobę na stałe. Liderzy stowarzyszeń z województwa podkarpackiego i całej Polski oceniali aktywność swoich członków. Ci pierwsi uznali, że średnio 55% zrzeszonych osób aktywnie włącza się z życie organizacji, w całej Polsce średni poziom aktywnych członków został oszacowany jako niższy: wyniósł 49%. Z kolei procent organizacji korzystający z pomocy wolontariuszy niebędących członkami lub przedstawicielami władz jest w województwie podkarpackim niższy niż w całym kraju – było ich 55%, a w Polsce 61%.

Wykres 25. Praca odpłatna i społeczna w podkarpackim sektorze na tle ogólnopolskim

Źródło: „Kondycja sektora organizacji pozarządowych 2015"; Stowarzyszenie Klon/Jawor.

Na Podkarpaciu jest mniej (o 9 punktów procentowych) organizacji o przychodach przekraczających 100 tys. zł – takim budżetem może pochwalić się 18% organizacji z opisywanego województwa i 27% całego sektora. W konsekwencji więcej było zarówno stowarzyszeń i fundacji o najniższych

przychodach (do 10 tys. zł) – w podkarpackim 40%, a w całym sektorze 34%, jak i tych o budżetach między 10 tys. a 100 tys. zł (na Podkarpaciu 42%, a w całej Polsce 39%).

Wykres 26. Przychody podkarpackich organizacji w 2014 roku na tle ogólnopolskim

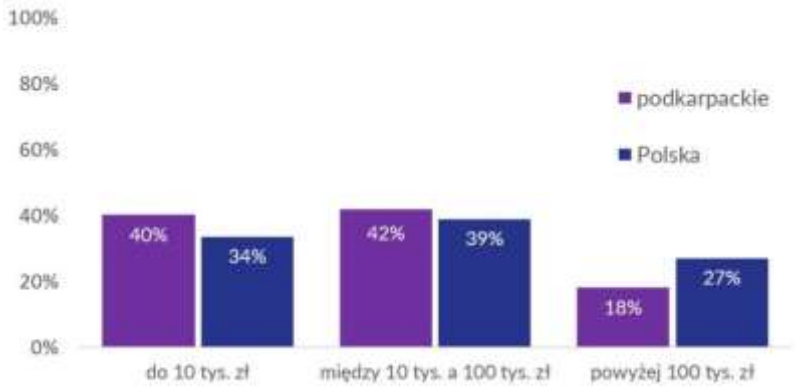

Źródło: „Kondycja sektora organizacji pozarządowych 2015"; Stowarzyszenie Klon/Jawor.

Z większości dostępnych dla organizacji pozarządowych źródeł finansowania stowarzyszenia i fundacje z podkarpackiego korzystają rzadziej niż NGO w całym kraju. Znaczącą różnicę między opisywanym województwem a całym sektorem widać w wykorzystaniu publicznych środków zagranicznych (w podkarpackim przychody z tego źródła miało 12%, w całym sektorze 18%), dotacji z administracji rządowej (odpowiednio 10% vs. 18%), wsparcia od innych organizacji (6% vs. 14%), przychodów z własnego majątku (10% vs 15%) oraz działalności odpłatnej i gospodarczej (10% vs 17%).

Tabela 16. Źródła przychodów podkarpackich organizacji na tle ogólnopolskim

	procent NGO korzystających z danego źródła	
Źródło	**podkarpackie**	**Polska**
publiczne środki zagraniczne	12%	18%
środki krajowe - administracji rządowej	10%	18%
środki krajowe - administracji samorządowej	56%	55%
wsparcie od innych organizacji	6%	14%
Składki członkowskie	59%	60%
filantropia indywidualna i instytucjonalna	46%	47%
1% podatku	22%	23%
własny majątek	10%	15%
działalność gospodarcza i odpłatna	10%	17%

Źródło: „Kondycja sektora organizacji pozarządowych 2015"; Stowarzyszenie Klon/Jawor.

- **turystyka na obszarach wiejskich (turystyka wiejska, agroturystyka, zagrody edukacyjne)**

Na obszary wiejskie wkraczają działania pozarolnicze związane z turystyką. Jest to związane ze spadkiem znaczenia rolnictwa jako źródła utrzymania mieszkańców wsi. Agroturystyka pobudza rozwój obszarów wiejskich w wielu miejscach Podkarpacia. Stwarza również dla wielu osób możliwości dodatkowego zarobku.
Agroturystyka stwarza nowe możliwości wykorzystania przestrzeni wiejskiej, zasobów gospodarstw i lokalnej infrastruktury. Rozwój usług turystycznych jest szansą nie tylko dla pojedynczych gospodarstw, ale również szansą na ożywienie gospodarcze i kulturowe wiosek, gmin i całego regionu. Podstawowym warunkiem rozwoju agroturystyki jest zachowanie atrakcyjności przyrodniczej, krajobrazowej i kulturowej obszarów wiejskich, co wiąże się z koniecznością zsynchronizowania niezbędnych zadań inwestycyjnych w infrastrukturę techniczną z zagospodarowaniem przestrzennym i urbanistycznym oraz ochroną środowiska.
W turystyce wiejskiej w najbliższej dziesięciolatce koniecznym będzie koncentracja działań na budowaniu partnerstw, sieci, powiązań między interesariuszami owocująca produktami zintegrowanymi i kompleksową ofertą dla turysty. Niezbędnym będzie wspieranie zintegrowanych produktów i marek o kluczowym znaczeniu regionalnym i ponadregionalnym.
Ożywienie gospodarcze obszarów wiejskich jest możliwe głównie dzięki małym przedsiębiorstwom - coraz więcej mieszkańców wsi zajmuje się działalnością handlową, usługową, rzemieślniczą i turystyczną, wykorzystując zasoby własne gospodarstw rolnych. Wspieranie tego rozwoju następować powinno poprzez wspieranie projektów związanych z modernizacją zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego, oraz realizacji projektów poprawiających i rozwijających infrastrukturę techniczną, niezbędną do prowadzenia działalności gospodarczej. Jednocześnie podkreśla się wagę dbałości o walory przyrodnicze obszarów wiejskich, tak by rozwój gospodarczy nie prowadził do degradacji środowiskowej, bowiem atrakcyjność przyrodnicza, krajobrazowa i kulturowa obszarów wiejskich stanowią również podstawowy warunek rozwoju agroturystyki.
W województwie podkarpackim w 2017 roku funkcjonowało 571 gospodarstw agroturystycznych, w których oferowano 5845 miejsc noclegowych w 2275 pokojach.

Tabela 17. Gospodarstwa agroturystyczne w województwie podkarpackim w 2017 r.

Lp.	Powiat	Liczba gospodarstw agroturystycznych	Liczba pokoi	Liczba miejsc noclegowych
1.	bieszczadzki	68	299	894
2.	brzozowski	18	65	159
3.	dębicki	12	44	101
4.	jarosławski	15	56	145
5.	jasielski	33	113	293
6.	kolbuszowski	5	14	41
7.	krośnieński	48	188	581
8.	leski	165	781	1898
9.	leżajski	21	75	208
10.	lubaczowski	15	55	129
11.	łańcucki	13	44	101
12.	mielecki	3	9	19
13.	niżański	12	39	95
14.	przemyski	36	131	312
15.	przeworski	9	29	68
16.	ropczycko-sędziszowski	8	18	38

17.	rzeszowski	24	88	213
18.	sanocki	45	172	421
19.	stalowowolski	8	24	56
20.	strzyżowski	12	29	65
21.	tarnobrzeski	1	2	8
	Ogółem	**571**	**2275**	**5845**

Źródło: Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego.

Na terenie województwa podkarpackiego od kilku lat rolnicy podejmują inicjatywy edukacyjne. Wynika to z obecnej sytuacji i przemian jakie zachodzą na polskiej wsi. Spada znaczenie rolnictwa jako źródła utrzymania mieszkańców wsi. Produkcja rolnicza ma coraz bardziej przemysłowy charakter i małym gospodarstwom, które przeważają w woj. podkarpackim jest coraz trudniej konkurować z dużymi wysokotowarowymi gospodarstwami. W 2011 r. powstała Ogólnopolska Sieć Zagród Edukacyjnych. Sieć służy upowszechnieniu idei edukacji w gospodarstwie rolnym oraz promocji działalności gospodarstw edukacyjnych. Celem działania sieci jest:

- podniesienie prestiżu zawodu rolnika i upowszechnienie wiedzy na temat pochodzenia żywności,
- różnicowanie pozarolniczej działalności na obszarach wiejskich,
- zachowanie dziedzictwa kulturowego wsi.

Udział w sieci jest dobrowolny i bezpłatny. Przystąpienie do sieci odbywa się na podstawie kwestionariusza zgłoszenia i rekomendacji uprawnionego doradcy WODR.
Zagrody edukacyjne mają służyć społeczeństwu, zwłaszcza młodemu pokoleniu, w przybliżeniu rolnictwa, nadaniu znaczenia i odpowiedniej rangi pracy na roli i samemu rolnikowi. Podkarpacka wieś posiada unikatowy potencjał do prowadzenia atrakcyjnych zajęć edukacyjnych wychodzących naprzeciw potrzebie przybliżenia społeczeństwu pracy rolnika i źródeł pochodzenia żywności.
Obecnie w woj. podkarpackim jest 14 gospodarstw działających w Ogólnopolskiej Sieci Zagród Edukacyjnych, które za swój główny cel stawiają edukację dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym, ale są też zagrody edukacyjne z programami dla starszej młodzieży i dorosłych. Zagrody Edukacyjne woj. podkarpackiego oferują różnorodną tematykę zajęć, pokazują te walory, które w ich gospodarstwach są najbardziej istotne.
Tematyka poruszana w zagrodach edukacyjnych woj. podkarpackiego to:

- rolnictwo i zajęcia gospodarskie,
- przetwórstwo produktów spożywczych,
- tradycyjna żywność,
- kuchnia domowa,
- rękodzieło artystyczne,
- ginące zawody,
- zwyczaje i obrzędy,
- edukacja regionalna,
- ekologia,
- przyroda,
- zajęcia sportowe i rekreacyjne.

Zajęcia edukacyjne w gospodarstwach rolnych przynoszą wymierne korzyści dla dwóch sektorów: rolnictwa i szkolnictwa. Szkolnictwo zyskuje urozmaicenie i wzbogacenie procesu kształcenia, programy nauczania zorientowane na praktyczne działanie, ćwiczenia warsztatowe z różnych przedmiotów, alternatywne miejsca edukacji, poznanie wiejskiej kultury. Dla sektora rolnego istotne jest spotkanie z przyszłymi konsumentami i wzrost zrozumienia dla sytuacji i potrzeb gospodarki wiejskiej. Jest to także odmiana i wzbogacenie codziennego życia rolnika, radość pracy z dziećmi i nauczycielami, twórczy rozwój rodzin rolniczych oraz dodatkowy dochód.

1.2.9 Produkty regionalne i tradycyjne na Podkarpaciu

Wytwarzanie, ochrona i promocja żywności wysokiej jakości odgrywają na Podkarpaciu coraz bardziej znaczącą rolę. System ochrony i promocji wyrobów regionalnych i tradycyjnych jest jednym z najważniejszych czynników wpływających na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i realizację założeń II filaru Wspólnej Polityki Rolnej. Przyczynia się on do zróżnicowania zatrudnienia na obszarach wiejskich tworząc na wsi pozarolnicze źródła utrzymania oraz zwiększa dochody producentów rolnych. Ma to ogromne znaczenie, w szczególności dla obszarów odległych lub obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) gdyż zapobiega wyludnianiu się tych terenów. Za sprawą systemu ochrony i promocji produktów regionalnych i tradycyjnych chroni się także dziedzictwo kulturowe wsi, co w dużym stopniu przyczynia się do zwiększenia atrakcyjności terenów wiejskich i rozwoju agroturystyki i turystyki wiejskiej.
Realizowana w Unii Europejskiej polityka jakości daje także pewność konsumentom, że kupują oni żywność bardzo wysokiej jakości, która jednocześnie charakteryzuje się wyjątkową, tradycyjną metodą produkcji. Ze względu na dużą różnorodność produktów wprowadzanych na rynek konsumenci oczekują ponadto jasnych i wyczerpujących informacji na temat jakości i pochodzenia produktu rolnego lub artykułu spożywczego. Identyfikację i wybór poszczególnych wyrobów ułatwiają oznaczenia geograficzne, nazwy pochodzenia oraz gwarantowane tradycyjne specjalności.
Województwo podkarpackie wyróżnia się na tle kraju największą liczbą zarejestrowanych produktów wpisanych na Listę Produktów Tradycyjnych prowadzoną przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Rysunek 3. Liczba produktów wpisanych na Listę Produktów Tradycyjnych w Polsce i wybranych województwach (stan na dzień 7 września 2017 r.)

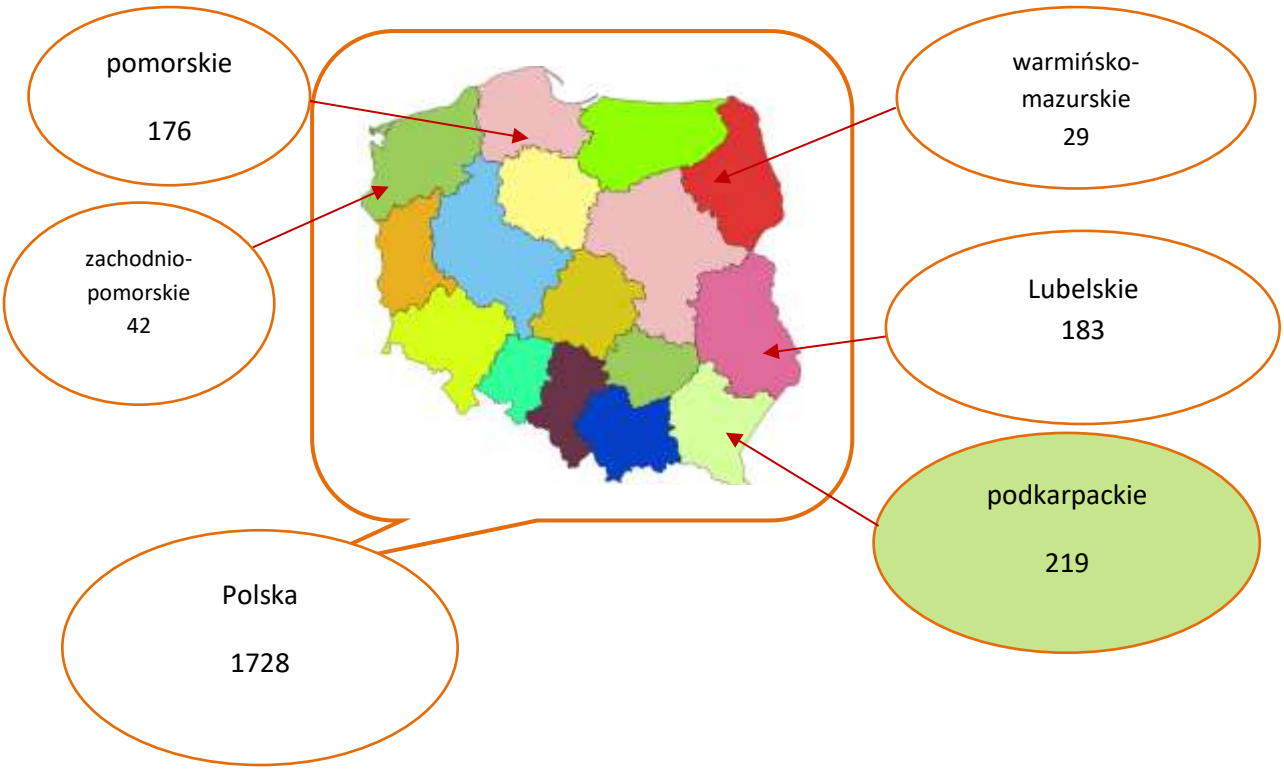

Źródło: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Rysunek 4. Liczba produktów z województwa podkarpackiego wpisanych na Listę Produktów Tradycyjnych

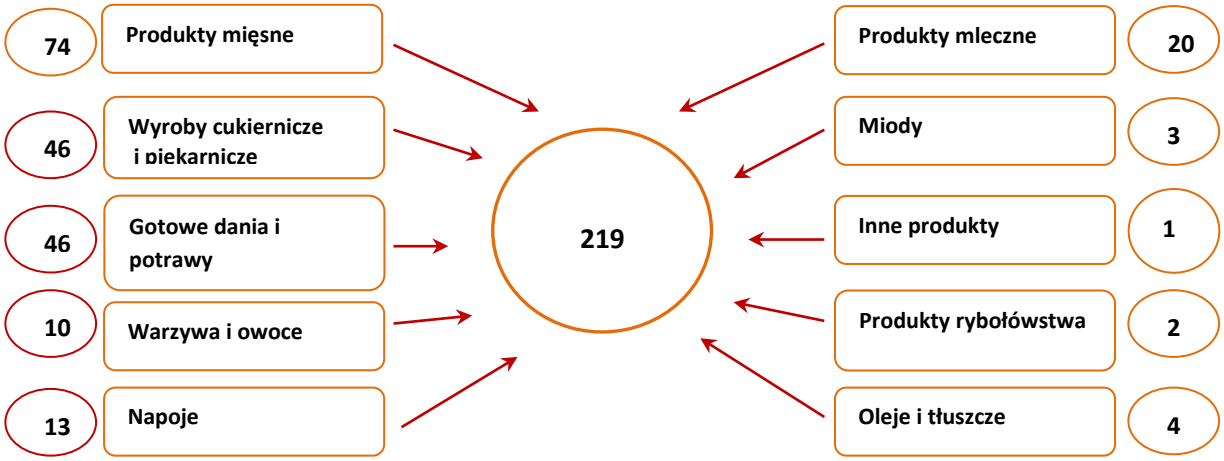

Źródło: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

1.3 Diagnoza sytuacji w ROLNICTWIE w województwie podkarpackim

1.3.1 Zasoby ziemi rolniczej i struktura jej użytkowania

- **powierzchnia UR łącznie i jako % powierzchni województwa**

W 2016 r. powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach rolnych w województwie podkarpackim wyniosła 588,3 tys. ha i w porównaniu z 2010 r. zmniejszyła się o 21,2 tys. ha, tj. o 3,5% (w kraju była niższa o 2,1%). Użytki rolne gospodarstw rolnych na Podkarpaciu stanowiły 33,0% powierzchni ogólnej województwa (w kraju 46,5%). W porównaniu z 2010 r. udział użytków rolnych w ogólnej powierzchni zmniejszył się zarówno w kraju, jak i w województwie podkarpackim (odpowiednio o 1,0 p. proc. i o 1,2 p. proc.).

Wykres 27. Udział użytków rolnych gospodarstw rolnych w ogólnej powierzchni

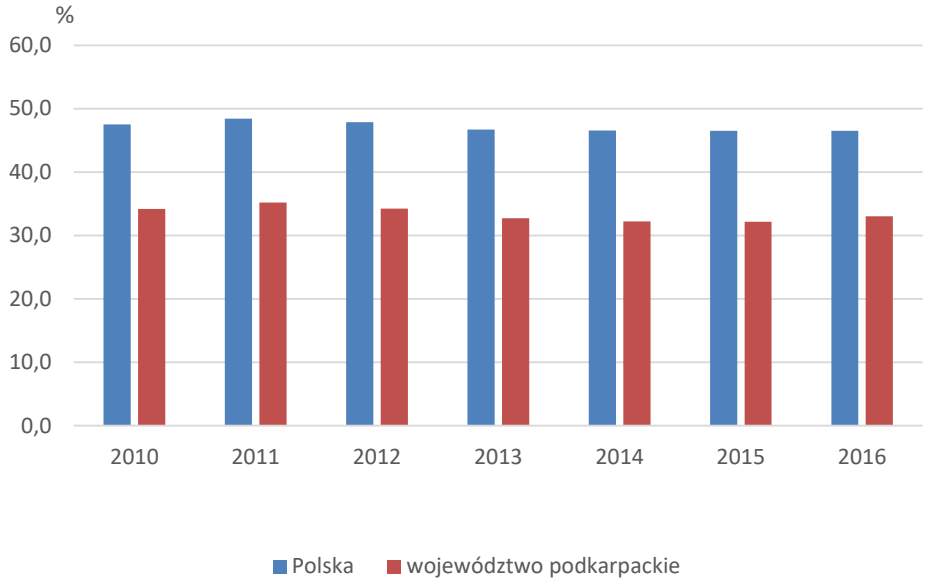

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

W powierzchni użytków rolnych w 2016 r., użytki rolne w dobrej kulturze zajmowały 573,7 tys. ha (97,5%). Do użytków rolnych wlicza się również powierzchnię użytków rolnych wyłączonych z produkcji, tzn. takich, które nie są utrzymywane według zasad dobrej kultury rolnej, uprzednio użytkowane jako tereny rolnicze. Grunty te są wyłączone z płodozmianu i nie przewiduje się dla nich wykorzystania rolniczego, ale znajdują się w kondycji pozwalającej na ich przywrócenie do produkcji rolniczej. Grunty te (14,7 tys. ha) w 2016 r. stanowiły 2,5% powierzchni podkarpackich użytków rolnych.

- **UR według rodzajów**

Tabela 18. Użytki rolne według rodzajów w gospodarstwach rolnych w latach 2010-2016

Wyszczególnienie	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	w ha						
Użytki rolne ogółem	609565	628188	611085	584126	574807	574233	588339
użytki rolne w dobrej kulturze	564225	603565	556104	558559	561617	555910	573689
pod zasiewami	296266	326836	300043	307328	319242	320216	308423
grunty ugorowane	47143	48245	34999	27203	27836	11266	16475
uprawy trwałe	14836	16260	11801	13796	12575	10902	13316
ogrody przydomowe	4110	8733	6762	4577	3823	3886	5674
łąki trwałe	170135	171008	172221	171853	174370	186004	200123
pastwiska trwałe	31734	32484	30278	33801	23771	23636	29678
użytki rolne pozostałe	45340	24622	54981	25567	13190	18323	14650

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

W ogólnej powierzchni użytków rolnych dominował udział powierzchni pod zasiewami – 52,4% i w porównaniu z 2010 r. udział ten zwiększył się o 3,8 p. proc. Łąki trwałe stanowiły 34,0% ogólnej powierzchni użytków rolnych (w 2010 r. – 27,9%). Udział powierzchni pastwisk trwałych w porównaniu z 2010 r. zmniejszył się o 0,2 p. proc. do 5,0%. Powierzchnia gruntów ugorowanych stanowiła 2,8% ogólnej powierzchni użytków rolnych (w 2010 r. – 7,7%). Udział powierzchni upraw trwałych wynosił 2,3%, a powierzchnia ogrodów przydomowych – 1,0% (w 2010 r. odpowiednio 2,4% i 0,7%).

Wykres 28. Struktura użytków rolnych w 2016 r.

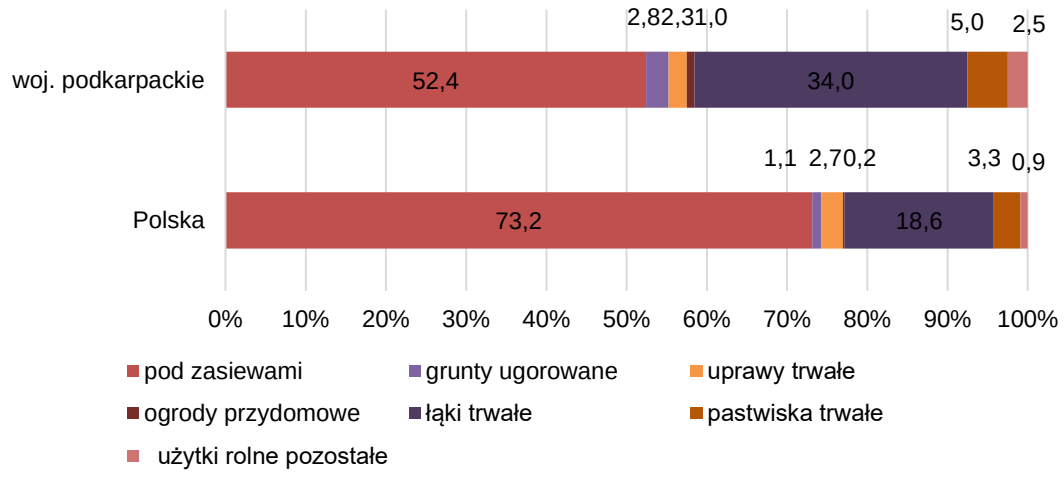

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

- **dziedziczenie gospodarstw**

W warunkach województwa podkarpackiego gospodarstwa rolne z reguły przekazywane są z pokolenia na pokolenie. Nabycie gospodarstwa rolnego następuje najczęściej w drodze darowizny lub przejęcia przez spadkobierców w drodze dziedziczenia. Dziedziczenie gospodarstw rolnych odbywa się na podstawie przepisów kodeksu cywilnego. Do nabycia nieruchomości rolnej, jak też gospodarstwa rolnego w wyniku dziedziczenia przez osobę bliską zbywcy, nie stosuje się przepisów ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego. Osoba bliska zbywcy w rozumieniu ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego może dziedziczyć gospodarstwo rolne niezależnie od jego powierzchni, nie jest też zobowiązana do osobistego prowadzenia odziedziczonego gospodarstwa rolnego. Osób bliskich nie dotyczy też zakaz zbywania nieruchomości rolnych nabytych w trybie.
W przypadku dziedziczenia gospodarstwa rolnego również umowa dzierżawy nieruchomości rolnych wchodzących w skład Zasobu Własności Rolnych Skarbu Państwa, może być kontynuowana przez osobę która odziedziczyła na własność gospodarstwo rolne. Analogicznie jest w przypadku, gdy dzierżawca nieruchomości Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa uzyska uprawnienia do renty strukturalnej, emerytury lub z uwagi na stan zdrowia nie będzie mógł kontynuować umowy. Wówczas na wniosek dzierżawcy, osoba lub osoby mu bliskie w rozumieniu przepisów o kształtowaniu ustroju i przysposobione) mogą wstąpić w prawa i obowiązki dzierżawcy wynikające z umowy dzierżawy gruntów z Zasobu Własności Rolnych Skarbu Państwa (ZWRSP).
Również spadkobiercy poprzedniego dzierżawcy (na wniosek) mogą kontynuować umowę dzierżawy nieruchomości rolnych wchodzących w skład Zasobu Własności Rolnych Skarbu Państwa

- **główne sposoby powiększania gospodarstw**

Restrukturyzacja rolnictwa polega między innymi na zmianie dotychczasowej struktury agrarnej gospodarstw rolnych. Szczególnie na Podkarpaciu istnieje potrzeba restrukturyzacji i modernizacji gospodarstw rolnych. Pomimo dużych zasobów ziemi rolnej w naszym regionie struktura agrarna nie jest korzystna, przeważają gospodarstwa małe o powierzchni do 5 ha *(średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego w województwie podkarpackim wynosi 4,73 ha).* Niekorzystna struktura agrarna przekłada się na ograniczenia w stosowaniu nowoczesnych technologii. Gospodarstwa te charakteryzują się niską specjalizacją i ograniczoną produkują. Produkcja rolnicza ma charakter ekstensywny o niższych kosztach ponoszonych w gospodarstwach, a także mniejszych skutkach dla środowiska. Rozdrobnienie gruntów, ich mozaikowatość (widoczna na mapach szachownica gruntów) sprzyja rozwijaniu gospodarowania metodami ekologicznymi i tradycyjnymi, które pozwalają wytwarzać żywność wysokiej jakości, a przy tym ma pozytywny wpływ na środowisko.

W Strategii Rozwoju Województwa - Podkarpackie 2020 zakłada się:
- dążenie do powiększania małych gospodarstw rolnych i tworzenie większych powierzchniowo, ekonomicznie konkurencyjnych gospodarstw rodzinnych,
- przeciwdziałanie nadmiernej koncentracji nieruchomości rolnych,
- zapewnienie prowadzenia działalności rolniczej w gospodarstwach rolnych przez osoby o odpowiednich kwalifikacjach.

Głównym sposobem powiększania gospodarstw rolnych i tworzenia gospodarstw rodzinnych jest dzierżawa gruntów rolnych lub nabycie na własność, czy też nabycie użytkowania wieczystego gruntów rolnych. Nabywanie nieruchomości rolnych na powiększanie gospodarstwa rolnego może być dokonywane zarówno z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa, jak też na rynku prywatnym od podmiotów oferujących do zbycia nieruchomości rolne (*tj. od osób fizycznych lub prawnych, od samorządów terytorialnych, w postępowaniu komorniczym, upadłościowym, itp.*).

Wykres 29. Struktura gospodarstw rolnych w województwie podkarpackim w 2015 r. (w %)

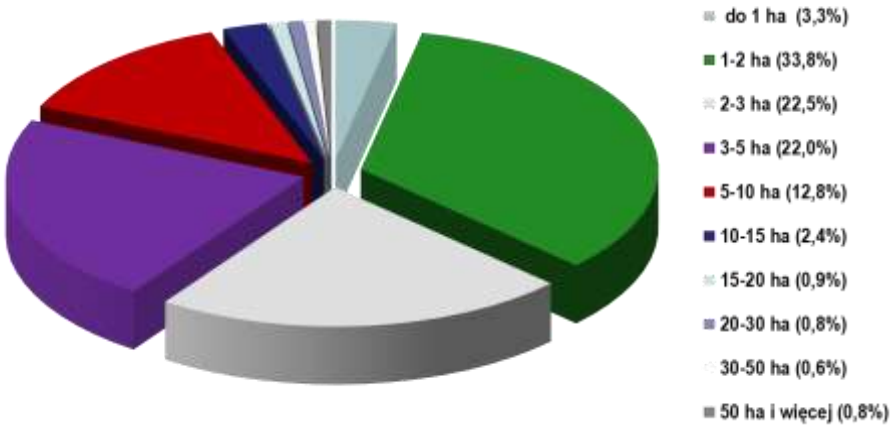

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Przewiduje się, że w okresie najbliższych latach priorytetową formą zagospodarowania nieruchomości rolnych Zasobu będzie dzierżawa, natomiast do sprzedaży oferowane będą nieruchomości rolne o powierzchni do 2 ha. W warunkach województwa podkarpackiego oferowanie do sprzedaży takich nieruchomości może mieć wpływ na powiększenie wielu gospodarstw zlokalizowanych w pobliżu gruntów Zasobu. Do dzierżawy natomiast planuje się przeznaczać grunty rolne Skarbu Państwa o powierzchni do 15 ha UR z przeznaczeniem na powiększanie lub tworzenie gospodarstw rodzinnych.

- **skala dzierżaw**

Tabela 19. Dzierżawa gruntów rolnych z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa na terenie województwa podkarpackiego (stan na 30-06-2017 r.)

Grupa obszarowa w [ha]	Liczba umów		Powierzchnia w [ha]	
	z osobami fizycznymi	z osobami prawnymi	osoby fizyczne	osoby prawne
Do 1 ha	903	23	431,67	9,21
1,01 - 1,99	293	4	406,19	6,58
2,00 - 4,99	232	5	712,65	17,35
5,00 - 9,99	119	4	856,98	32,81
10,00 - 19,99	91	2	1257,62	26,33
20,00 - 49,99	71	10	2275,18	322,76
50,00 - 99,99	35	3	2517,38	200,90
100,00 - 299,99	23	8	3913,79	1584,49
300,00 - 499,99	1	1	394,81	325,49
500,00 - 999,99	0	1	0,00	538,71
1000,00 i więcej				
Ogółem grunty	**1 768**	**61**	**12 766,27**	**3 064,63**

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Wykres 30. Struktura obszarowa wydzierżawionych nieruchomości

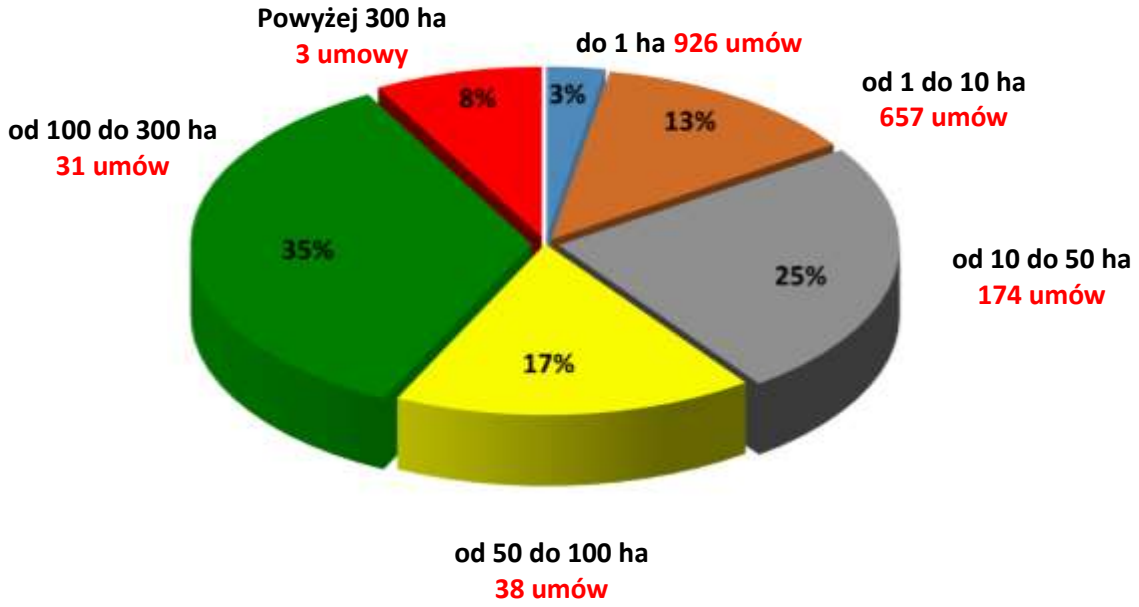

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie (stan na 30 na czerwca 2017 r.).

Na koniec pierwszego półrocza 2017 r. w zagospodarowaniu poprzez dzierżawę pozostaje 15 831 ha nieruchomości rolnych wchodzących w skład Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa. Główną grupę dzierżawców stanowią osoby fizyczne 1 768 umów, które dzierżawią ok. 12 766 ha, natomiast 61 podmiotów prawnych dzierżawi ok. 3 065 ha. W większości wydzierżawione grunty rolne wchodzą w skład gospodarstw rodzinnych prowadzonych przez rolników indywidualnych. Najwięcej umów (1 583 umowy) zawarto na dzierżawę nieruchomości o powierzchni do 10 ha, 174 umowy na nieruchomości o powierzchni od 10 ha do 50 ha, 38 umów na nieruchomości o pow. od 50 ha do 100 ha, 31 umów na nieruchomości o pow. od100 do 300 ha, 3 umowy dzierżawy nieruchomości o powierzchni powyżej 300 ha.
W Strategii Rozwoju Województwa Podkarpackiego przewiduje się, że umowy dzierżawy gruntów ZWRSP będą kontynuowane z dotychczasowymi dzierżawcami, którzy wywiązują się z warunków zawartych umów dzierżaw. Z rolnikami indywidualnymi umowy dzierżawy będą przedłużane na okresy długoterminowe do 15 lat, natomiast z pozostałymi podmiotami na okres do 8 lat. Grunty rolne, które będą zwracane z dzierżawy będą podlegały ponownej restrukturyzacji i zostaną zaoferowane do dzierżawy w przetargach ograniczonych dla miejscowych rolników indywidualnych na powiększanie gospodarstw rodzinnych. Z dzierżawcami wyłonionymi w wyniku przetargów ograniczonych zawierane będą umowy długoterminowe.

1.3.2 Charakterystyka gospodarstw

- **liczba gospodarstw i ich struktura według typów produkcji**

W 2016 r. liczba gospodarstw rolnych w województwie podkarpackim wyniosła 132,9 tys. W porównaniu z 2010 zmniejszyła się o 7,6 tys., tj. o 5,4% (w kraju była niższa o 6,5%). Gospodarstwa z terenu województwa podkarpackiego stanowiły 9,4% gospodarstw rolnych w kraju. W rolnictwie województwa podkarpackiego podobnie jak i w kraju, dominują gospodarstwa indywidualne, które w 2016 r. stanowiły 99,8% ogółu gospodarstw rolnych (w kraju 99,7%).

- **średnia wielkość gospodarstw**

W strukturze gospodarstw rolnych w województwie podkarpackim w 2016 r. dominowały gospodarstwa o powierzchni 1-5 ha użytków rolnych, które stanowiły 80,0% wszystkich gospodarstw (w kraju 52,3%). Udział gospodarstw największych (powyżej 15 ha użytków rolnych) stanowił zaledwie 3,0% wszystkich gospodarstw rolnych (w kraju 14,4%).

Tabela 20. Struktura gospodarstw rolnych w 2016 r.

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe użytków rolnych											
	ogółem	do 1ha	1-2	2-3	3-5	5-10	10-15	15-20	20-30	30-50	50-100	100 ha i więcej
	w odsetkach											
Polska	100,0	1,6	19,2	14,3	18,7	22,0	9,7	4,7	4,4	2,9	1,6	0,9
województwo podkarpackie	100,0	2,4	35,5	21,8	22,7	12,4	2,2	0,8	0,9	0,6	0,4	0,2

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego na Podkarpaciu w 2016 r. wyniosła 4,43 ha użytków rolnych (4,34 ha w 2010 r.). W Polsce przeciętna powierzchnia użytków w gospodarstwie rolnym była ponad dwukrotnie wyższa niż w województwie podkarpackim i wynosiła 10,31 ha (w 2010 r. – 9,85). W układzie terytorialnym największe obszarowo gospodarstwa rolne występują w województwie zachodniopomorskim (28,68 ha) i warmińsko-mazurskim (23,70 ha). Mniejszą niż na Podkarpaciu średnią powierzchnię użytków rolnych gospodarstwa rolnego odnotowano jedynie w województwie małopolskim (4,00 ha).

Wykres 31. Średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego według województw w 2016 r.

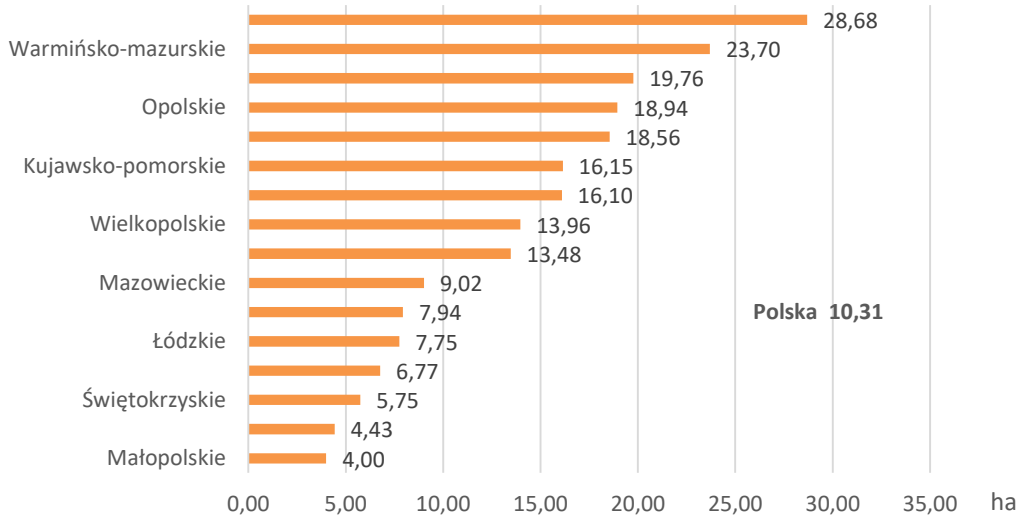

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Zróżnicowanie średniej wielkości gospodarstwa rolnego można też zaobserwować wewnątrz województwa podkarpackiego. Uwzględniając wyniki Powszechnego Spisu Rolnego z 2010 r., zauważa się, że największe gospodarstwa wystąpiły w powiatach: bieszczadzkim (9,81 ha użytków rolnych), lubaczowskim (6,89 ha) i jarosławskim (6,01 ha). Najmniejsze obszarowo gospodarstwa wystąpiły w powiecie brzozowskim (2,96 ha).

Mapa 38. Średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie rolnym w 2010 r. (w ha)

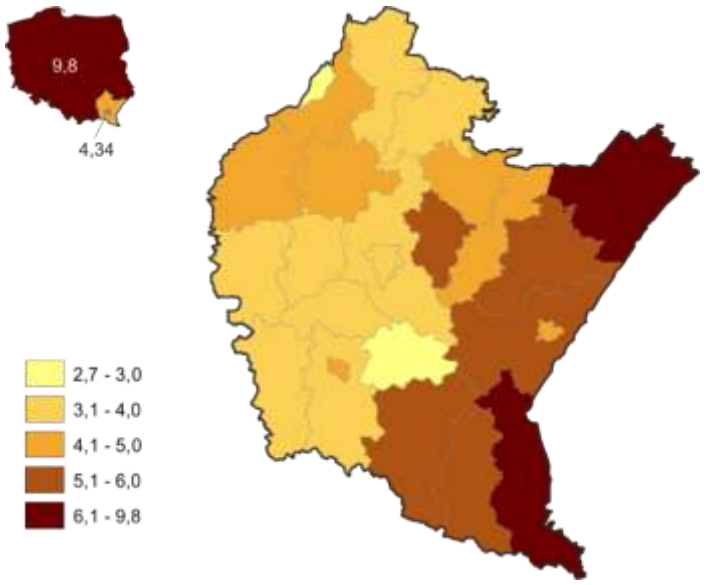

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

- **stopień specjalizacji**

W ramach typologii gospodarstw rolnych według standardów Unii Europejskiej ustalony jest typ rolniczy gospodarstwa rolnego. Typ rolniczy gospodarstwa określany jest na podstawie wielkości udziału standardowej produkcji poszczególnych działalności rolniczych, prowadzonych w gospodarstwie w całkowitej standardowej produkcji gospodarstwa rolnego. Wyróżnia się 9 typów ogólnych gospodarstw rolnych:

- specjalizujące się w uprawach polowych,
- specjalizujące się w uprawach ogrodniczych (warzyw, truskawek, kwiatów i roślin ozdobnych), grzybów i w szkółkarstwie,
- specjalizujące się w uprawach trwałych (drzew i krzewów owocowych),
- specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi,
- specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi,
- mieszane – różne uprawy,
- mieszane – różne zwierzęta,
- mieszane – różne uprawy i zwierzęta,
- gospodarstwa niesklasyfikowane.

Tabela 21. Gospodarstwa rolne według typów rolniczych i województw w 2016 r.

Lp.	Województwa	Ogółem	Gospodarstwa o typie rolniczym									
			specjalizujące się w uprawach polowych	specjalizujące się w uprawach ogrodniczych	specjalizujące się w uprawach trwałych	specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi	specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi	mieszane – różne uprawy	mieszane – różne zwierzęta	mieszane – różne uprawy i zwierzęta	nie-sklasyfikowane
		w liczbach bezwzględnych									
1	**POLSKA**	**1410704**	**797409**	**26068**	**58155**	**154501**	**32465**	**45475**	**48657**	**223763**	**24210**
2	Dolnośląskie	55773	42845	698	730	2313	779	537	753	5885	1233
3	Kujawsko-pomorskie	64059	37325	1129	786	7075	1871	830	2349	12123	572
4	Lubelskie	181731	107811	1770	15414	8237	2372	13370	3800	26635	2321
5	Lubuskie	20525	14305	426	369	1450	547	191	344	2481	412
6	Łódzkie	123755	69078	2620	6610	11753	4088	2987	5302	19414	1904
7	Małopolskie	141095	74237	3160	2323	19529	2064	5726	6857	25560	1638
8	Mazowieckie	209821	104249	6504	16911	35657	3168	6957	5789	26807	3780
9	Opolskie	27016	19035	265	94	937	594	315	791	4691	295
10	**Podkarpackie**	**132999**	**78289**	**1090**	**2734**	**4925**	**4296**	**4730**	**4277**	**27796**	**4861**
11	Podlaskie	81559	42491	183	371	25133	1005	526	1550	9288	1011
12	Pomorskie	39010	22459	667	200	3953	903	1304	2132	6839	554
13	Śląskie	52144	30350	1299	339	4448	2119	855	1663	9539	1532
14	Świętokrzyskie	87022	43498	1310	8451	4765	1994	4521	2966	18122	1394
15	Warmińsko-mazurskie	43491	23628	308	349	10877	1213	245	1066	5063	742
16	Wielkopolskie	121329	67001	4189	1807	12110	4820	1749	8682	20609	362
17	Zachodniopomorskie	29375	20809	450	667	1338	632	633	336	2913	1597

Źródło: Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2016 r.

Do gospodarstw specjalistycznych (z dominującą grupą upraw/chowem) w 2016 r. należało 68,7% jednostek, a w prawie 59% dominowały uprawy polowe. Dla porównania w Polsce do gospodarstw specjalistycznych należało 79,7%, a „specjalizujących się w uprawach polowych" prawie 57%. Do typu gospodarstw „specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi" zostało zakwalifikowanych około 4% gospodarstw rolnych. Udział gospodarstw „specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi" i „specjalizujących się w uprawach trwałych" stanowił odpowiednio 3,2% i 2,1% ogółu gospodarstw rolnych. Najniższy odsetek gospodarstw odnotowano w typie „specjalizujące się w uprawach ogrodniczych" – 0,8%. Gospodarstwa „mieszane – różne uprawy i zwierzęta" stanowiły 20,9%, „mieszane-różne zwierzęta" – 3,2%, natomiast „mieszane – różne uprawy" oraz niesklasyfikowane odpowiednio 3,6% i 3,7%.

Tabela 22. Struktura gospodarstw rolnych według typów rolniczych w 2016 r.

Gospodarstwa o typie rolniczym	Polska	województwo podkarpackie
	w odsetkach	
Specjalizujące się w uprawach polowych	56,5	58,9
Specjalizujące się w uprawach ogrodniczych	1,8	0,8
Specjalizujące się w uprawach trwałych	4,1	2,1
Specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi	11,0	3,7
Specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi	2,3	3,2
Mieszane - różne uprawy	3,2	3,6
Mieszane - różne zwierzęta	3,4	3,2
Mieszane - różne uprawy i zwierzęta	15,9	20,9
Niesklasyfikowane	1,7	3,7

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

W szerszych badaniach rolnych uzyskuje się również informacje o gospodarstwach rolnych według prowadzonej działalności. Według badania struktury gospodarstw rolnych przeprowadzonego w 2013 r. ponad 97% gospodarstw rolnych prowadziło wyłącznie działalność rolniczą, a tylko niespełna 3% gospodarstw prowadziło działalność rolniczą i inną niż rolniczą (podobnie jak w kraju). W strukturze gospodarstw rolnych prowadzących wyłącznie działalność rolniczą największy udział (66,2%) stanowiły gospodarstwa prowadzące produkcję mieszaną (roślinną i zwierzęcą). Produkcję wyłącznie roślinną prowadziło ponad 33% gospodarstw, a produkcję wyłącznie zwierzęcą jedynie 0,5% gospodarstw rolnych.

- **gospodarstwa ekologiczne**

Rolnictwo ekologiczne jest systemem gospodarowania oraz produkcji żywności, opartym na łączeniu przyjaznych i najkorzystniejszych dla środowiska praktyk, dbania o dobrostan zwierząt, zachowania bioróżnorodności i metod produkcji spełniających wymagania konsumentów, opowiadających się za produktami powstającymi z naturalnych substancji przy zastosowaniu naturalnych procesów.
Wejście Polski w struktury unijne zaowocowało intensywnym rozwojem rolnictwa ekologicznego. Przez kolejne lata zaobserwowano tendencję wzrostową m.in. w ilości gospodarstw ekologicznych oraz wielkości powierzchni ekologicznych użytków rolnych [ha] w Polsce. W roku 2014 odnotowano znaczący spadek ogólnej liczby producentów ekologicznych w Polsce, który utrzymywał się do roku 2016, kiedy to liczba producentów ekologicznych wzrosła o 1,6% w stosunku do 2015 r. Niezależnie od spadku ogólnej liczby producentów w 2014 roku zarejestrowano wzrost liczby przetwórni ekologicznych (poza województwem opolskim oraz podkarpackim), w roku 2015 liczba producentów

ekologicznych prowadzących działalność w zakresie przygotowania w Polsce utrzymywała tendencję wzrostową (z wyjątkiem województw: lubuskiego, opolskiego i śląskiego).

Wykres 32. Liczba ekologicznych gospodarstw rolnych w Polsce w latach 2006-2016

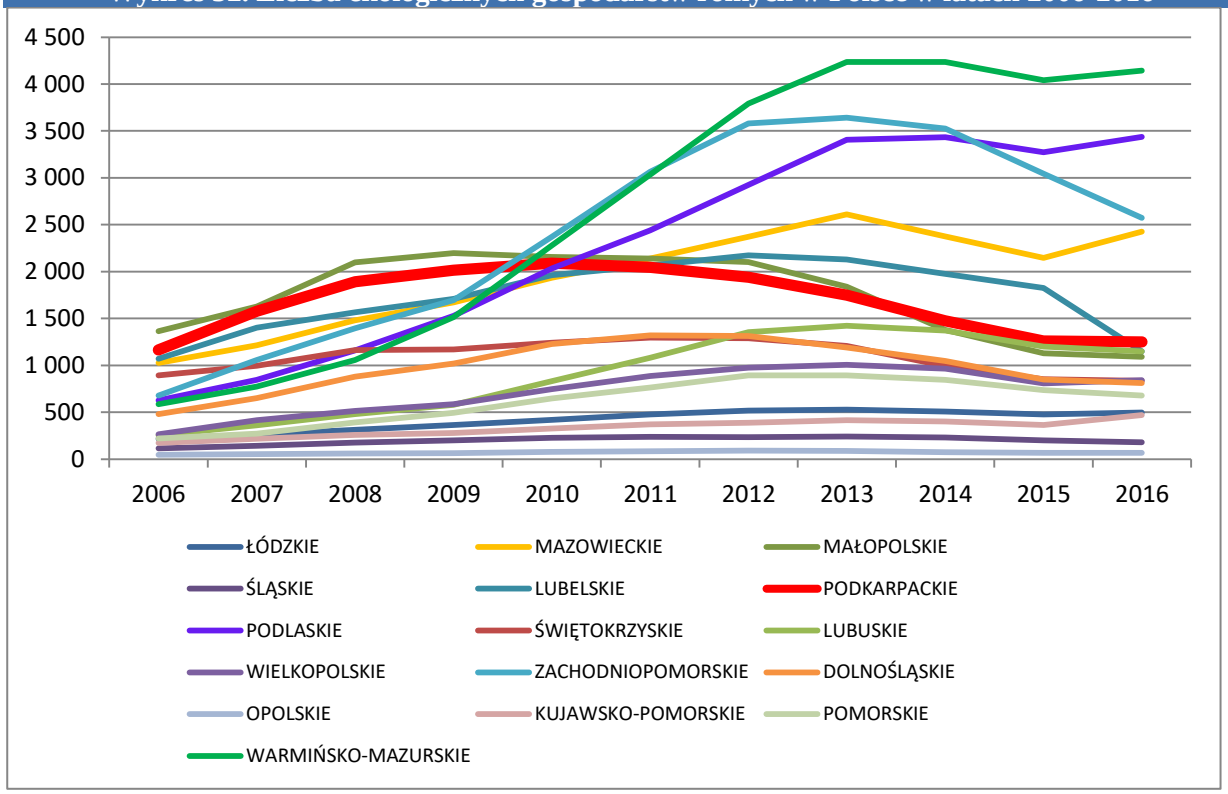

Źródło: Opracowanie na podstawie danych GUS.

W latach 2014-2016 w województwie podkarpackim liczba producentów ekologicznych oraz ekologicznych producentów rolnych utrzymywała tendencję spadkową. Przyczyną może być zmiana wysokości dopłat w rolnictwie ekologicznym oraz zasad ich udzielania, jak również konieczność prowadzenia dodatkowej dokumentacji, związanej z produkcją ekologiczną, większe koszty produkcji oraz koszty związane z kontrolą jednostek certyfikujących.
Pomimo malejącej liczby producentów ekologicznych rosła liczba przetwórni ekologicznych, świadczy to o rozwoju sektora przetwórstwa ekologicznego w tym rejonie, co może być uwarunkowane większym zainteresowaniem konsumentów wyrobami ekologicznymi oraz poszukiwaniem przez nich szerszej gamy ekologicznych produktów, które zaspokajałyby ich potrzeby.
Lata 2014-2016 w województwie podkarpackim charakteryzowały się spadkiem powierzchni ekologicznych użytków rolnych po zakończonym okresie konwersji [ha]. Powierzchnia ekologiczna w okresie konwersji [ha] w roku 2014-2015 zmalała (-23,8%), a następnie w roku 2016 uległa zwiększeniu o 19,1%.

Tabela 23. Liczba producentów ekologicznych w województwie podkarpackim z uwzględnieniem dynamiki zmian

Rok	Liczba producentów ekologicznych	Liczba ekologicznych producentów rolnych	Liczba przetwórni
2014	1511	1475	30
zmiana [%]	-13,6	-14,5	20
2015	1305	1261	36
zmiana [%]	-0,5	-0,7	5,6
2016	1299	1252	38

Źródło: GIJHARS na podstawie wykazów, o których mowa w art. 17 ust. 1 pkt 2 ustawy o rolnictwie ekologicznym.

Jak wynika z danych GIJHARS po 2014 r. liczba producentów ekologicznych na terenie województwa podkarpackiego malała i wynosiła 1511 w 2014 r. (tj. o 269 mniej niż w roku 2013), 1305 w 2015 r. (spadek o 13,6% w stosunku do roku poprzedniego), w 2016 r. spadek wyniósł 0,5% (tj. o 6 producentów mniej niż w roku 2015).
Tendencję spadkową odnotowano również w liczbie ekologicznych producentów rolnych (w latach 2014-2016), w 2015 r. odnotowano o 14,5% mniej ekologicznych producentów rolnych (1261 producentów) w stosunku do 2014 r. (1475). W roku 2016 liczba ekologicznych producentów rolnych wyniosła 1252 (o 9 producentów mniej niż w roku poprzedzającym). W latach 2014-2016 zaobserwowano rosnącą liczbę przetwórni, która wynosiła kolejno w roku: 2014- 30, 2015- 36, 2016- 38.

Tabela 24. Liczba producentów ekologicznych w województwie podkarpackim z podziałem na rodzaj działalności

Rok	Producenci ekologiczni prowadzący działalność w zakresie:					
	wprowadzania na rynek produktów ekologicznych importowanych z państw trzecich	wprowadzania na rynek produktów ekologicznych (z wyłączeniem importowanych z państw trzecich)	dostaw kwalifikowanego materiału siewnego i wegetatywnego materiału rozmnożeniowego	pszczelarstwa	zbioru ze stanu naturalnego	akwakultury i/lub wodorostów morskich
2014	2	24	1	9	4	0
2015	6	30	2	9	4	0
2016	7	35	3	9	4	0

Źródło: GIJHARS na podstawie wykazów, o których mowa w art. 17 ust. 1 pkt 2 ustawy o rolnictwie ekologicznym.

Wykres 33. Liczba producentów ekologicznych w województwie podkarpackim z podziałem na rodzaj działalności

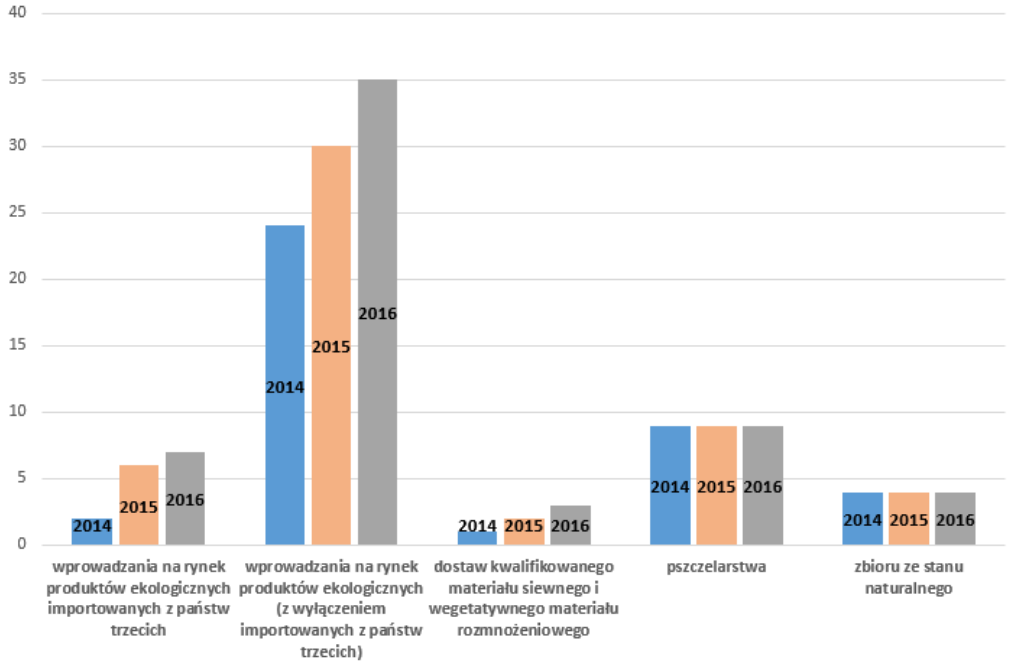

Źródło: GIJHARS na podstawie wykazów, o których mowa w art. 17 ust. 1 pkt 2 ustawy o rolnictwie ekologicznym.

Biorąc pod uwagę dane przedstawione w powyższym wykresie w latach 2014-2016 w województwie podkarpackim zdecydowaną większość stanowili producenci ekologiczni prowadzący działalność w zakresie wprowadzania na rynek produktów ekologicznych (z wyłączeniem importowanych z państw trzecich) kolejno (2014- 24, 2015- 30, 2016- 35 producentów). Najmniej liczną grupę stanowili producenci prowadzący działalność w zakresie dostaw kwalifikowanego materiału siewnego i wegetatywnego materiału rozmnożeniowego (tj. w roku 2014- 1, 2015- 2 i w 2016- 3).
Lata 2014-2016 charakteryzowały się stopniowym wzrostem liczby producentów ekologicznych, prowadzących działalność w zakresie: wprowadzania na rynek produktów ekologicznych importowanych z państw trzecich (kolejno w latach 2014- 2, 2015- 6 i w 2016- 7 producentów), wprowadzania na rynek produktów ekologicznych z wyłączeniem importowanych z państw trzecich (w 2014 r. 24 producentów, w 2015 roku 30, natomiast w roku następnym 35 producentów prowadziło działalność w tym zakresie), dostaw kwalifikowanego materiału siewnego i wegetatywnego materiału rozmnożeniowego (wzrost proporcjonalnie o jednego producenta - 2014- 1, 2015- 2, 2016- 3).
Liczba pszczelarzy oraz producentów ekologicznych prowadzących działalność w zakresie zbioru ze stanu naturalnego w latach 2014-2016 utrzymywała się na stałym poziomie (pszczelarstwo- 9, zbiór ze stanu naturalnego- 4 producentów). W ciągu tych lat nie zarejestrowano producentów zajmujących się akwakulturą i/lub działalnością w zakresie wodorostów morskich.

Tabela 25. Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych w województwie podkarpackim (ha)

Rok	Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych w okresie konwersji [ha]	Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych po zakończonym okresie konwersji [ha]	Łączna powierzchnia ekologicznych użytków rolnych [ha]
2014	2 842,51	20 667,23	23 509,74
dynamika zmian [%]	-23,8	-29,8	-29,1
2015	2 164,51	14 491,07	16 655,58
dynamika zmian [%]	19,1	-10,9	-7,0
2016	2 579,66	12905,75	15 485,41

Źródło: GIJHARS na podstawie wykazów, o których mowa w art. 17 ust. 1 pkt 2 ustawy o rolnictwie ekologicznym.

Z analizy danych dotyczących powierzchni ekologicznych użytków rolnych w województwie podkarpackim wynika, że w 2014 r. powierzchnia ekologicznych użytków rolnych w okresie konwersji (okres przestawiania z rolnictwa nieekologicznego na rolnictwo ekologiczne) wynosiła 2 842,51 ha, co stanowi 12,1% łącznej powierzchni ekologicznej (23 509,74 ha) (na którą składa się powierzchnia w okresie przestawiania na produkcję ekologiczną oraz powierzchnia ekologiczna po zakończonym okresie konwersji), natomiast powierzchnia ekologiczna po zakończonym okresie konwersji (posiadająca status ekologiczny) wynosiła 20 667,23 ha (88% łącznej powierzchni ekologicznych użytków rolnych). W 2015 r. odnotowano spadek łącznej powierzchni ekologicznej o 29,1% (16655,58 ha) w stosunku do roku poprzedniego (23 509,74 ha), zmniejszeniu (względem 2014 r.) uległa również powierzchnia ekologiczna w okresie konwersji (2 164,51 ha) oraz powierzchnia ekologicznych użytków rolnych po zakończonym okresie konwersji (14 491,07 ha).

Wykres 34. Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych w województwie podkarpackim [ha]

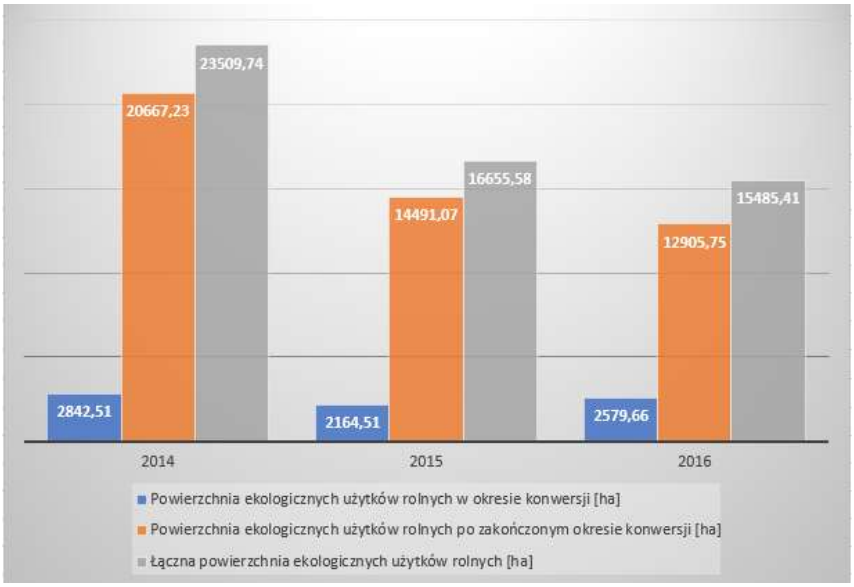

Źródło: GIJHARS na podstawie wykazów, o których mowa w art. 17 ust. 1 pkt 2 ustawy o rolnictwie ekologicznym.

Tendencja spadkowa w 2016 r. utrzymała się w przypadku łącznej powierzchni ekologicznej, która zmalała o 7% (15 485,41 ha) w odniesieniu do roku uprzedniego, a także dla powierzchni ekologicznych użytków rolnych po zakończonym okresie konwersji, która wyniosła 12 905,75 ha (spadek o 10,9%), co stanowi aż 83,3% łącznej powierzchni ekologicznej. Wzrostowi uległa natomiast powierzchnia ekologiczna w okresie konwersji (2 579,66 ha).

Tabela 26. Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych w województwie podkarpackim [ha] w rozbiciu na powiaty (dane za 2016 r.)

POWIAT	Powierzchnia ekologiczna w okresie konwersji [ha]	Powierzchnia ekologiczna po zakończonym okresie konwersji [ha]	Łączna powierzchnia [ha]
bieszczadzki	25,73	161,89	187,62
brzozowski	3,25	137,91	141,16
dębicki	80,26	540,24	620,50
jarosławski	189,06	997,74	1186,80
jasielski	194,28	1197,29	1391,57
kolbuszowski	48,37	71,10	119,47
krośnieński	54,16	677,32	731,48
leski	4,58	1095,10	1099,68
leżajski	191,04	840,93	1031,97
lubaczowski	64,65	800,72	865,37
łańcucki	113,57	423,99	537,56
mielecki	74,06	122,78	196,84
niżański	18,12	28,28	46,40
przemyski	443,72	1171,85	1615,57
przeworski	219,74	1861,35	2081,09
ropczycko-sędziszowski	0,10	29,05	29,15
rzeszowski	697,79	1202,84	1900,63
sanocki	47,23	1201,39	1248,62
stalowowolski	63,05	77,50	140,55
strzyżowski	52,31	56,38	108,69
tarnobrzeski	7,91	108,38	116,29

Źródło: WIJHRS w Rzeszowie.

Wykres 35. Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych w okresie konwersji w województwie podkarpackim [ha] w rozbiciu na powiaty (dane za 2016 r.)

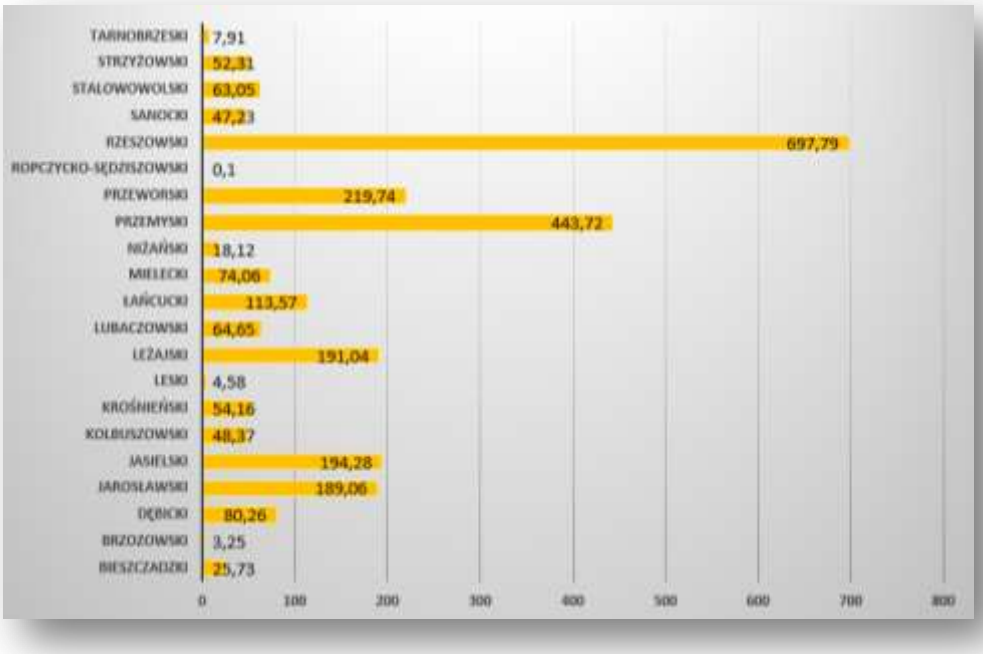

Źródło: GIJHARS na podstawie wykazów, o których mowa w art. 17 ust. 1 pkt 2 ustawy o rolnictwie ekologicznym.

Wykres 36. Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych po zakończonym okresie konwersji w województwie podkarpackim [ha] w rozbiciu na powiaty (dane za 2016 r.)

Źródło: GIJHARS na podstawie wykazów, o których mowa w art. 17 ust. 1 pkt 2 ustawy o rolnictwie ekologicznym.

Wykres 37. Łączna powierzchnia w województwie podkarpackim [ha] w rozbiciu na powiaty (dane za 2016 r.)

Źródło: GIJHARS na podstawie wykazów, o których mowa w art. 17 ust. 1 pkt 2 ustawy o rolnictwie ekologicznym.

Na podstawie danych zawartych w wykresie 37 dotyczących powierzchni ekologicznych użytków rolnych na terenie województwa podkarpackiego w 2016 r., stwierdzono, że największy udział w łącznej powierzchni wszystkich powiatów posiada powierzchnia ekologiczna po okresie przestawiania (konwersji). Do 3 powiatów o najwyższej łącznej powierzchni upraw ekologicznych [ha] na podkarpaciu w 2016 r. zalicza się powiat: przeworski (2081,09 ha), rzeszowski (1 900,63 ha) oraz przemyski (1 615,57 ha).
Zarówno powiat przeworski, jak i rzeszowski utrzymały się na najwyższej pozycji pod względem powierzchni po zakończonym okresie konwersji- kolejno (1861,35 ha, 1900,63 ha).
Biorąc pod uwagę wielkość powierzchni w okresie konwersji [ha] dominował powiat rzeszowski (697,79 ha), następnie przemyski (443,72 ha) oraz przeworski (219,74 ha). Najmniejszą łączną powierzchnię upraw ekologicznych [ha] posiadał powiat ropczycko-sędziszowski (29,15 ha), który charakteryzował się również najniższą wielkością powierzchni użytków rolnych w okresie przestawiania (0,1 ha). Powierzchnia ekologiczna po zakończonym okresie konwersji [ha] była najmniejsza w powiecie niżańskim (28,28 ha), co stanowi 60,9% jego łącznej powierzchni.

Kontrole zgodności procesu produkcji produktu regionalnego lub tradycyjnego ze specyfikacją – podkarpackiego miodu spadziowego chroniona nazwa pochodzenia (ChNP)

Aktem prawnym określającym zadania poszczególnych organów w zakresie produktów regionalnych i tradycyjnych w Polsce jest ustawa z dnia 17 grudnia 2004 r. o rejestracji i ochronie nazw i oznaczeń produktów rolnych i środków spożywczych oraz o produktach tradycyjnych. Kontrola zgodności procesu produkcji produktu posiadającego ChNP ze specyfikacją ma na celu potwierdzić, że na każdym etapie wytwarzania danego produktu spełnione zostały wymagania specyfikacji. Pozytywny wynik kontroli jest gwarancją wysokiej jakości produktu, co w konsekwencji odgrywa ogromną rolę przy budowaniu zaufania konsumentów i powoduje wzrost popytu na dany produkt.
W 2015 r. do Wojewódzkiego Inspektoratu Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych w Rzeszowie wpłynął pierwszy wniosek (z Jasła) o dokonanie kontroli zgodności procesu produkcji podkarpackiego miodu spadziowego (ChNP) ze specyfikacją. Wydano jedno świadectwo na 1250 kg miodu spadziowego.
W 2016 r. WIJHARS w Rzeszowie przyjął 2 wnioski: pierwszy z Jasła, natomiast drugi z miejscowości Nowy Żmigród (powiat jasielski) o dokonanie kontroli zgodności procesu produkcji produktu

regionalnego lub tradycyjnego ze specyfikacją - podkarpacki miód spadziowy (ChNP). Wydano dwa świadectwa na 2900 kg podkarpackiego miodu spadziowego.

- **liczba osób pracujących w 1 gospodarstwie**

Działalność rolnicza prowadzona w gospodarstwach rolnych wymaga udziału i wkładu pracy człowieka. Indywidualne gospodarstwa rolne prowadzone są głównie siłami użytkownika gospodarstwa i członków rodziny użytkownika, których łącznie określamy mianem rodzinnej siły roboczej. W badaniu uwzględniono członków rodziny użytkownika wnoszących swój wkład pracy w ciągu roku, ale z nim niemieszkających, jak również zamieszkujących, ale nie tworzących z nim wspólnego gospodarstwa domowego.
Zgodnie z wynikami badania przeprowadzonego w 2013 r. w ciągu roku w gospodarstwach indywidualnych pracowało 343,5 tys. osób stanowiących rodzinną siłę roboczą. Średnio na 1 gospodarstwo przypadało 2,6 osób (w kraju 2,4). Pracujący w gospodarstwach indywidualnych Podkarpacia stanowili prawie 10% pracujących w kraju.
Bardzo ważnym zagadnieniem przy ocenie nakładów pracy w rolnictwie w ciągu roku jest wymiar czasu pracy, w jakim pracują poszczególne osoby – zarówno rodzinna siła robocza, jak i pozostali pracownicy. Duży udział pracujących w niepełnym wymiarze czasu zniekształca w pewnym stopniu obraz z punktu widzenia pracochłonności poszczególnych rodzajów gospodarstw. Ponadto m.in. w przypadku pracowników dorywczych, kontraktowych, pomocy sąsiedzkiej – bardziej istotny jest łączny wkład pracy mierzony w godzinach, niż sama liczba osób pracujących (tym bardziej, że najczęściej jest to praca zadaniowa, poszczególne osoby wymieniają się w ciągu roku, a wkład pracy każdej z tych osób może być różny). W związku z powyższym, podstawą prowadzonej analizy są nakłady pracy wyrażone w umownych rocznych jednostkach pracy (z ang. Annual Work Unit – AWU), będących odpowiednikiem rocznego wkładu pracy osoby zatrudnionej w pełnym wymiarze czasu pracy (tj. po przeliczeniu pracujących w niepełnym wymiarze na pełne etaty). Jako ekwiwalent pełnego etatu przyjęto 2120 godzin pracy w roku, tzn. 265 dni roboczych po 8 godzin pracy dziennie.
W 2016 nakłady pracy na prowadzenie działalności rolniczej we wszystkich gospodarstwach rolnych w województwie podkarpackim wyniosły 125,8 tys. AWU, z tego zdecydowana większość – w gospodarstwach indywidualnych (125,0 tys., wobec 0,8 tys. AWU w pozostałych gospodarstwach), co jest w dużej mierze konsekwencją struktury własnościowej. Wśród gospodarstw indywidualnych dominowały gospodarstwa prowadzone wyłącznie siłami użytkownika i jego rodziny, w mniejszości były te, w których zatrudniano pracowników najemnych. W efekcie, w gospodarstwach indywidualnych 97,0% ogółu nakładów pracy ponoszonych na prowadzenie działalności rolniczej stanowiła rodzinna siła robocza.

Tabela 27. Nakłady pracy w gospodarstwach rolnych

Wyszczególnienie	2013	2016		
	w tys. AWU		2013=100	Polska=100
Ogółem	152,4	125,8	82,5	7,5
Gospodarstwa indywidualne	151,6	125,0	82,5	7,6
rodzinna siła robocza	149,1	121,3	81,4	8,1
pracownicy najemni stali	0,6	1,6	266,7	1,9
pracownicy dorywczy	1,0	0,9	90,0	2,0
pracownicy kontraktowi	0,2	0,2	100,0	4,1
pomoc sąsiedzka	0,6	1,0	166,7	7,8
Gospodarstwa osób prawnych	0,8	0,8	100,0	1,9
AWU przypadające na 1 gospodarstwo rolne	1,1	0,9	81,8	75,0

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

- **poziom mechanizacji/stopień innowacyjności a wielkość gospodarstw**

Mechanizacja rolnictwa spełnia ważną rolę w rozwoju rolnictwa. Zmiany uwarunkowań makroekonomicznych oraz ewolucja wymagań konsumentów żywności i ich relacji z kompleksem rolno-spożywczym, a także sytuacja na obszarach wiejskich stawiają nowe wyzwania wobec mechanizacji gospodarstw rolniczych. Powinna ona pomóc w zwiększeniu efektywności produkcji rolniczej, umożliwić dostarczenie konsumentom pełnej informacji o procesach produkcji żywności oraz zapewnić poszanowanie środowiska naturalnego i dobrostanu zwierząt.
Podkarpackie gospodarstwa rolnicze są dosyć dobrze wyposażone pod względem ilościowym w sprzęt rolniczy, braki występują w środkach transportowych i sprzęcie specjalistycznym używanym w produkcji roślinnej. Park maszynowy jest w przeważającej części wysłużony. Niska dochodowość większości gospodarstw rolniczych na Podkarpaciu powoduje, że tylko nieliczne spośród nich, mieszczące się w grupie jednostek o najwyższej w kraju wielkości ekonomicznej, są nabywcami nowoczesnych środków mechanizacji rolnictwa. Wysokie ceny sprawiają, że na inwestycje w nowy i nowoczesny sprzęt stać tylko duże, rozwojowe i silne ekonomicznie gospodarstwa. Ciągniki i maszyny rolnicze są wciąż drogie dla większości rolników. Jak pokazują statystyki, wymieniane są średnio raz na 20 lat.

Wykres 38. Struktura ciągników według mocy silnika w 2016 r.

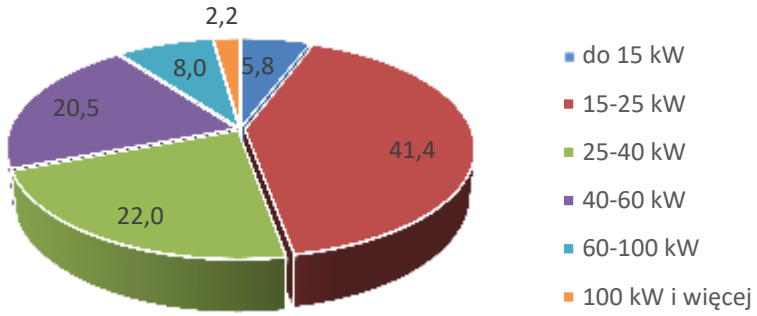

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Analizując wyposażenie gospodarstw w ciągniki pod względem mocy silnika należy zauważyć, że prawie jedna trzecia gospodarstw w 2013 r. wyposażona była w ciągniki o mocy silnika 15-25 kW. Mniej gospodarstw wyposażonych było w ciągniki o mocy 25-40 kW i 40-60 kW – stanowiły one po 23% w ogólnej liczbie gospodarstw. Najmniej było gospodarstw z ciągnikami zarówno o najmniejszej (do 15 kW), jak i o największej mocy (100 kW i więcej). Ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw wynosił odpowiednio 4,7% i 1,3%. Odsetek gospodarstw z ciągnikami o mocy 60-100 kW wyniósł prawie 6%.
W gospodarstwach rolnych według grup obszarowych użytków rolnych zaobserwowano zróżnicowanie zarówno liczby posiadanych ciągników, jak również ich mocy, z tendencją do wzrostu ilości ciągników i ich mocy wraz ze wzrostem powierzchni użytkowanych gruntów. Średnio w województwie podkarpackim na 1 gospodarstwo posiadające ciągniki przypadało 1,2 szt. ciągników. Omawiany wskaźnik systematycznie wzrastał od 1,0 szt. wśród gospodarstw o powierzchni 1-2 ha UR do 4,0 szt. w grupie gospodarstw o powierzchni 100 ha UR i więcej.

Tabela 28. Ciągniki w gospodarstwach rolnych według mocy silnika i grup obszarowych użytków rolnych w 2013 r.

Grupy obszarowe użytków rolnych w ha	Ogółem	Liczba ciągników o mocy silnika w kW					
		do 15 kW	15-25	25-40	40-60	60-100	100 kW i więcej
	w sztukach						
Ogółem	95547	3953	44574	20023	20321	5349	1327
0-1 ha	1148	94	447	210	378	13	5
1-2	21491	1743	12475	4440	2361	412	59
2-5	41545	1627	21496	8659	8411	1155	197
5-10	18700	333	7716	4172	5110	1155	214
10-15	4785	93	1340	1167	1602	509	74
15-20	1877	11	417	379	642	386	43
20-50	3691	22	511	702	1192	1008	257
50-100	1166	20	101	168	318	359	200
100 ha i więcej	1144	11	72	125	306	353	277

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Na 100 gospodarstw rolnych w 2016 r. w województwie podkarpackim przypadało 74 ciągniki (w kraju 106) i było to o 2 ciągniki więcej niż w 2013 r. (w kraju o 5). Powierzchnia użytków rolnych przypadająca na 1 ciągnik zmniejszyła się z 6,11 ha w 2013 r. do 5,96 ha w 2016 r. (o 0,15 ha). W Polsce zmniejszyła się o 0,42 ha i w 2016 r. na 1 ciągnik przypadło 9,75 ha użytków rolnych.

Tabela 29. Liczba ciągników przypadająca na 100 gospodarstw rolnych oraz powierzchnia użytków rolnych przypadająca na 1 ciągnik w latach 2013 i 2016 r.

Wyszczególnienie	Liczba ciągników na 100 gospodarstw rolnych (w sztukach)		Powierzchnia użytków rolnych przypadająca na 1 ciągnik w ha	
	2013	2016	2013	2016
Polska	100,5	105,7	10,17	9,75
Województwo podkarpackie	71,9	74,3	6,11	5,96

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Liczba gospodarstw dysponujących maszynami i urządzeniami rolniczymi oraz ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych był znacznie zróżnicowany w zależności od rodzaju maszyny i grupy użytków rolnych. W 2013 r. najwięcej gospodarstw powyżej 1 ha UR miało na stanie kosiarki ciągnikowe (29,1%), kopaczki do ziemniaków (23,6%), sadzarki do ziemniaków (19,7%), polowe opryskiwacze ciągnikowe (17,2%) oraz rozsiewacze nawozów (17,0%).

Tabela 30. Wyposażenie gospodarstw powyżej 1 ha użytków rolnych w wybrane maszyny w 2013 r.

Wyszczególnienie	Gospodarstwa posiadające maszyny	Udział gospodarstw posiadających maszyny w ogólnej liczbie gospodarstw w %	Liczba maszyn
Kombajny zbożowe	6118	4,7	6309
Kombajny ziemniaczane	2255	1,7	2292
Kombajny buraczane	417	0,3	421
Silosokombajny samobieżne i pozostałe	357	0,3	380
Rozsiewacze nawozów i wapna	22139	17,0	22496
Rozrzutniki obornika	19998	15,4	20143
Kosiarki ciągnikowe	37835	29,1	38470
Ładowacze chwytakowe i czołowe.....	4767	3,7	4895
Kopaczki do ziemniaków	30594	23,6	30751
Sadzarki do ziemniaków	25595	19,7	25670
Przyczepy zbierające	4526	3,5	5066
Prasy zbierające	6332	4,9	6469
Polowe opryskiwacze ciągnikowe	22291	17,2	22616
Sadownicze opryskiwacze ciągnikowe ..	1816	1,4	1953

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

- **inwestycje rolnicze**

Inwestycje produkcyjne realizowane przez gospodarstwa rolnicze z założenia są podstawowym elementem długookresowego wzrostu i rozwoju. Realizacja ich ma służyć poprawie efektywności gospodarowania, zwiększeniu poziomu generowanego dochodu rolniczego, wzrostowi skali produkcji lub rozpoczęciu nowej produkcji, ale też wynikają z konieczności dostosowania gospodarstwa rolniczego do wymogów prawnych czy potrzeb przemysłu rolno-spożywczego oraz wymogów konsumentów.
Inwestycje produkcyjne służą wzrostowi wyposażenia gospodarstw rolniczych w rzeczowy majątek trwały co w konsekwencji powoduje zmianę relacji czynników produkcji, a więc zmianę techniki wytwarzania. Szczególnie ważna jest zmiana relacji kapitału do pracy, pozwala to na wzrost technicznego

uzbrojenia pracy. Substytucja pracy kapitałem jest podkreślana jako konieczność wynikająca ze wzrostu kosztów pracy w stosunku do pozostałych czynników pracy. Ponadto wzrost relacji kapitału do pracy powoduje poprawę wydajności pracy, która jest fundamentalnym źródłem poprawy poziomu dochodów rolniczych, a zwłaszcza warunkuje możliwość generowania dochodu rolniczego na poziomie parytetowym.

Analizując poziom inwestycji w rolnictwie za lata 2010 – 2015 w województwie podkarpackim na tle kraju stwierdzono, że nakłady inwestycyjne na Podkarpaciu stanowiły od 3% do 3,5% nakładów inwestycyjnych w Polsce (tabela 31). Szczególnie ważny jest poziom nakładów inwestycyjnych w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych i na jednego zatrudnionego w rolnictwie. Wartości tych wskaźników mają wpływ na poziom technicznego uzbrojeniu ziemi i technicznego uzbrojeniu pracy. Obydwa te wskaźniki na Podkarpaciu kształtowały się na znacznie niższym poziomie niż dla kraju. Szczególnie duże różnice zanotowano w przypadku inwestycji w przeliczeniu na zasoby siły roboczej. W Polsce ten wskaźnik był ponad trzykrotnie większy niż na Podkarpaciu. Ważną informacją o możliwościach rozwojowych gospodarstw rolniczych jest wskaźnik odnowienia środków trwałych, obliczony jako stosunek wydatków inwestycyjnych do wartości środków trwałych brutto. Wartość tego wskaźnika także kształtowała się na większym poziomie w Polsce niż na Podkarpaciu. Przyczyną niższej aktywności inwestycyjnej w rolnictwie Podkarpacia niż w Polsce jest przede wszystkim wadliwa struktura obszarowa gospodarstw rolniczych, gdzie przeważają gospodarstwa obszarowo małe, nie posiadające z racji małej skali produkcji zdolności do podjęcia trudu inwestycyjnego. Szczególnie niepokojące są różnice w wartości nakładów inwestycyjnych przypadających na zatrudnionych w rolnictwie. Z jednej strony jest to spowodowane niską aktywnością inwestycyjną rolników, ale też znacznymi, nie w pełni wykorzystanymi zasobami siły roboczej w rolnictwie na Podkarpaciu. Różnice te są przyczyną pogłębiania się dystansu pomiędzy rolnictwem Podkarpacia, a pozostałych województw. W celu ograniczenia tych dysproporcji należy podjąć działania z jednej strony pobudzające aktywność inwestycyjną rolników, ale też wymaga to dynamizacji przemian strukturalnych w rolnictwie Podkarpacia, zwłaszcza dotyczących zmniejszenia liczby zatrudnionych w rolnictwie poprzez odpływ do sektorów pozarolniczych oraz zwiększenia potencjału produkcyjnego gospodarstw rolniczych. Powinno to też skutkować zmniejszeniem liczby gospodarstw, a uwolnione w ten sposób zasoby ziemi powinny przepływać do gospodarstw potencjalnie rozwojowych. Wymaga to utrzymania wysokiego tempa rozwoju gospodarczego w celu umożliwienia „wyciągania" ludzi z rolnictwa. Ponadto wymaga likwidacji barier, zarówno administracyjnych jak i prawnych, w celu ułatwienia swobodnego przepływu ziemi rolniczej z gospodarstw likwidowanych do gospodarstw rozwojowych. W działalności inwestycyjnej należy dążyć przede wszystkim do wspierania gospodarstw potencjalnie rozwojowych, a w pierwszej kolejności promować inwestycje dążące do wzrostu potencjału produkcyjnego i wzrostu skali produkcji. Ponadto powinny być przede wszystkim wspierane inwestycje o charakterze rozwojowym i modernizacyjnym, a także dotyczące interesu publicznego, pozwalające na wzrost technicznego uzbrojenia pracy, poprawę jakości produkcji, inwestycji korzystnych dla środowiska naturalnego, poprawiające dobrostan zwierząt, dążących do zatrzymania wartości dodanej w rolnictwie (wsparcie przetwórstwa rolno-spożywczego w gospodarstwach rolnych, wzmocnienie bazy magazynowej gospodarstw rolniczych), zwiększających skalę produkcji, wprowadzających nowe rozwiązania technologiczne, nowe produkty. Podstawowym kryterium zasadności inwestycji w rolnictwie powinna być z jednej strony racjonalność prywatna, a z drugiej strony racjonalność społeczna. Z tego też względu inwestycje realizowane w rolnictwie muszą podlegać ocenie przez pryzmat korzyści prywatnych i społecznych. Podstawą oceny przez pryzmat korzyści prywatnych powinien być rachunek efektywności ekonomicznej, zaś w przypadku korzyści społecznych należy brać pod ocenę kryteria związane z ochroną środowiska naturalnego, dobrostanu zwierząt, czy też ze wzrostem jakości produktów rolniczych.

Tabela 31. Poziom nakładów inwestycyjnych w rolnictwie w woj. podkarpackim na tle inwestycji w rolnictwie w Polsce

Wyszczególnienie	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Inwestycje w rolnictwie (ceny bieżące)						
Polska [mln zł]	3716,0	4283,9	4492,7	4897,4	5240,1	5303,9
Podkarpacie [mln zł]	131,9	139,3	153	150,1	173,4	163,4
Podkarpacie [% inwestycji w Polsce]	3,55	3,25	3,41	3,06	3,31	3,08
Inwestycje na 1 ha UR (ceny bieżące)						
Polska [zł/ha]	239,7	283,1	300,1	335,2	360	364,6
Podkarpacie [zł/ha]	190,3	221,7	250,4	257	301,7	284,6
Inwestycje w stosunku do wartości środków trwałych brutto						
Polska [%]	2,99	3,37	3,45	3,65	3,81	3,80
Podkarpacie [%]	2,31	2,41	2,63	2,54	2,91	2,71
Inwestycje w przeliczeniu na jednego zatrudnionego w rolnictwie (ceny bieżące)						
Polska [zł/zatrudniony w rolnictwie]	1597,5	1842,5	1931,8	2104,9	2247,6	2275,2
Podkarpacie [zł/zatrudniony w rolnictwie]	515,4	544,2	597,9	586,9	677,9	638,7

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Skala aktywności inwestycyjnej rolników jest wypadkową wielu determinant związanych z gospodarstwem rolniczym oraz jego otoczeniem społeczno – gospodarczym i politycznym. Inwestowanie w rolnictwie jest procesem, na który oddziałuje wiele czynników o zróżnicowanym charakterze, zarówno egzogeniczne związane z koniunkturą gospodarczą, dostępnością nowoczesnych rozwiązań technologicznych, dostępnością źródeł finansowania, czy też restrykcje wynikające z regulacji prawnych oraz czynniki endogeniczne związane z potencjałem produkcyjno-ekonomicznym gospodarstwa rolniczego, wiekiem rolnika, jego wykształceniem, czy też skłonnością do inwestowania. Złożoność i wieloaspektowość czynników wpływających na decyzje inwestycyjne, zarówno o charakterze ilościowymi i jakościowym, wymaga podejścia systemowego, odnoszącego się zarówno do gospodarstwa rolniczego jak i jego otoczenia. Ocena ta wymaga sądu wartościującego co do zewnętrznych i wewnętrznych czynników, przy czym czynniki zewnętrzne muszą być traktowane jako pierwotne w stosunku do czynników wewnętrznych. One w pierwszej kolejności determinują możliwości rozwojowe. Także mnogość czynników wpływających na decyzje inwestycyjne podmiotu gospodarczego sprawia, że proces ten jest obarczony ryzykiem niepowodzenia.
W rolnictwie należy także zwrócić uwagę na specyfikę inwestycji wynikającą z ich swoistości, nieodwracalności, ograniczonej mobilności, co powoduje ich wysoką podatność na różnego rodzaju ryzyka i niepewności związane z sytuacją ekonomiczną czy polityczną w przyszłości. Ta swoistość inwestycji w rolnictwie, wieloaspektowość uwarunkowań jak i szerokie spektrum korzyści (zarówno korzyści prywatne jak i społeczne) oraz ograniczenia kredytowe na finansowych rynkach rolnych, uznawane mogą być za jeden z elementów uzasadniających potrzebę interwencjonizmu państwowego w tym obszarze.

1.3.3 Produkcja rolnicza

- **globalna produkcja rolnicza**

Globalna produkcja rolnicza w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych w 2015 r. w województwie podkarpackim wyniosła 4146 zł (w kraju 7044 zł) i była najniższa w kraju. Najwyższą wartość wskaźnik ten przyjął w województwach wielkopolskim (10180 zł) i mazowieckim (8902 zł). Z kolei towarowa produkcja rolnicza na 1 ha użytków rolnych kształtowała się na poziomie 2649 zł (w kraju 5490 zł). Również ten wskaźnik przyjął najwyższą wartość w województwach wielkopolskim (8563 zł) i mazowieckim (7044 zł).

Wykres 39. Produkcja globalna (w cenach stałych roku poprzedniego) na 1 ha użytków rolnych w 2015 r.

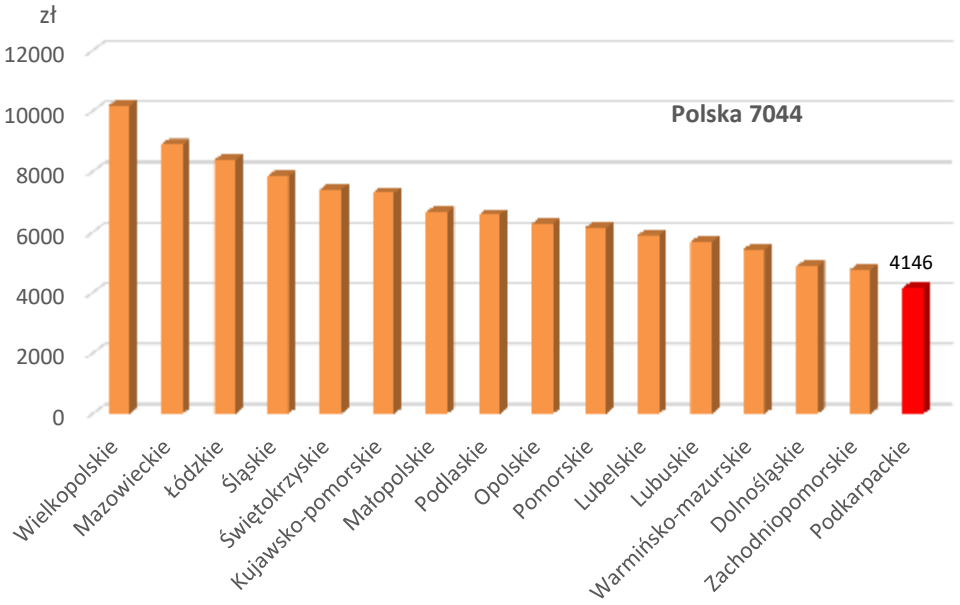

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Wykres 40. Produkcja towarowa (w cenach stałych roku poprzedniego) na 1 ha użytków rolnych w 2015 r.

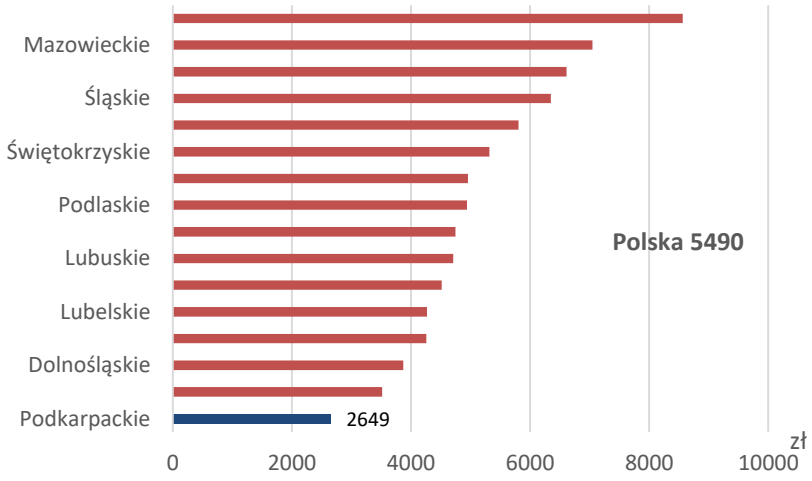

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Udział województwa podkarpackiego w ogólnokrajowej globalnej produkcji w 2015 r. wyniósł 2,3% i w przypadku produkcji roślinnej ukształtował się na poziomie 2,8%, a zwierzęcej – 1,9%. Udział w ogólnokrajowej produkcji towarowej wyniósł 1,9%.
W 2015 r. w strukturze towarowej produkcji rolniczej, 57,1% przypadało na produkcję zwierzęcą, a 42,9% na produkcję roślinną. W relacji do 2007 r. wzrósł udział produkcji roślinnej (o 14,5 p. proc.) kosztem produkcji zwierzęcej.

- **powierzchnia zasiewów, w tym według rodzajów**

Powierzchnia zasiewów w województwie podkarpackim wyniosła 308,4 tys. ha, co stanowiło 2,9% powierzchni zasiewów w kraju. W odniesieniu do PSR 2010 powierzchnia zasiewów zwiększyła się

o 12,2 tys. ha, tj. o 4,1%. W użytkowaniu gospodarstw indywidualnych znajdowało się 96,7% powierzchni zasiewów ogółem. W strukturze zasiewów w 2016 r. dominowały zboża (zboża podstawowe z mieszankami zbożowymi oraz gryka, proso i inne zbożowe, łącznie z kukurydzą na ziarno), które zajmowały powierzchnię 229,6 tys. ha, co stanowiło 74,4% ogólnej powierzchni zasiewów. W następnej kolejności znalazły się: grupa roślin przemysłowych – 27,0 tys. ha (tj. 8,7% ogólnej powierzchni zasiewów), ziemniaki – 22,3 tys. ha (7,2%), rośliny pastewne, łącznie z kukurydzą na zielonkę – 13,1 tys. ha (4,2%), strączkowe na ziarno – 8,3 tys. ha (2,7%) i pozostałe uprawy – 8,1 tys. ha (tj. 2,6% ogólnej powierzchni zasiewów).

Wykres 41. Struktura powierzchni zasiewów według grup ziemiopłodów w 2016 r.

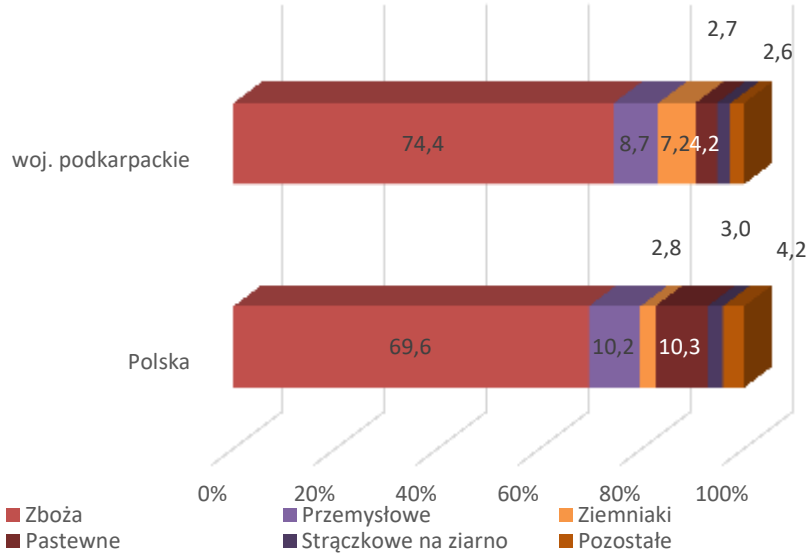

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

W strukturze zasiewów zbóż ogółem dominuje uprawa pszenicy, która zajmowała w 2016 r. ponad 41% ogólnej powierzchni zbóż. Prawie 14% powierzchni zbóż stanowiła kukurydza na ziarno, 13% – pszenżyto, a 10% jęczmień.
W grupie roślin przemysłowych przeważała uprawa rzepaku i rzepiku (73,2%). Powierzchnia zasiewów rzepaku i rzepiku w 2016 r. w województwie wyniosła 19,7 tys. ha i stanowiła 6,4% ogólnej powierzchni zasiewów.
Produkcja rolna odbywa się w różnorodnych warunkach przyrodniczych, których syntetycznym miernikiem jest jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej, zawierająca ocenę gleb, warunków klimatycznych i wodnych oraz rzeźbę terenu. Województwo podkarpackie posiada ogólnie korzystne warunki przyrodnicze dla produkcji rolniczej. Uśredniony wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej (uwzględniający jakość gleb, warunki klimatyczne i wodne oraz rzeźbę terenu) wynosi 70,4 pkt (Polska – 66,6 pkt). Na produkcję roślinną bezpośredni wpływ ma przebieg warunków pogodowych w okresie wegetacji oraz nawożenie.
Nawozy są jednym z ważniejszych środków niezbędnych do osiągnięcia wysokiej produkcji. W porównaniu do Polski w województwie podkarpackim notuje się najniższe nawożenie mineralne. Zużycie nawozów mineralnych (NPK) w roku gospodarczym 2015/2016 (w przeliczeniu na czysty składnik) wyniosło 71,2 kg na 1 ha użytków rolnych (w kraju – 132,9 kg).

- **wysokość plonów według gatunków podstawowych upraw**

Średnie plony z 1 ha w województwie podkarpackim w 2016 r., w porównaniu z uzyskanymi przeciętnymi plonami w kraju, były niższe w przypadku łąk trwałych – o 37,2%, ziemniaków – o 12,2%, rzepaku i rzepiku – o 7,8% oraz zbóż ogółem – o 6,9%. Uzyskane w województwie plony buraków cukrowych były wyższe od średnich krajowych o 18,5%.

Wykres 42. Plony zbóż

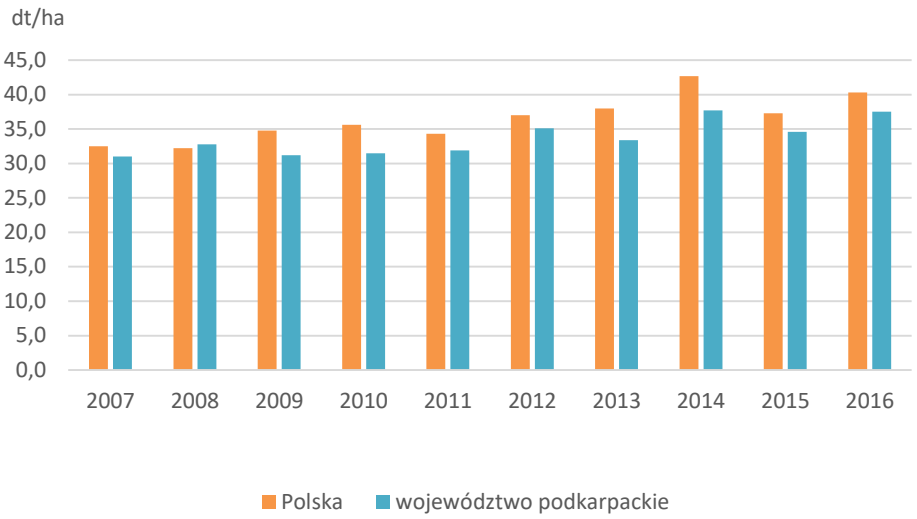

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Wykres 43. Plony rzepaku i rzepiku

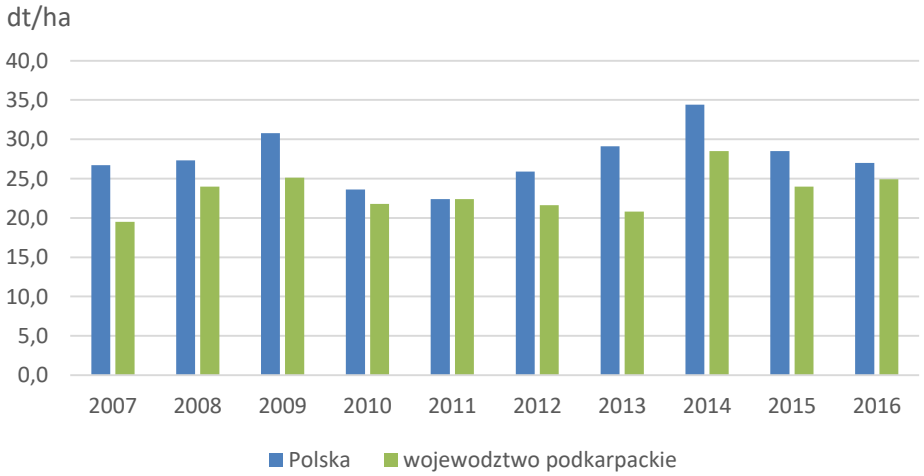

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Wykres 44. Plony ziemniaków

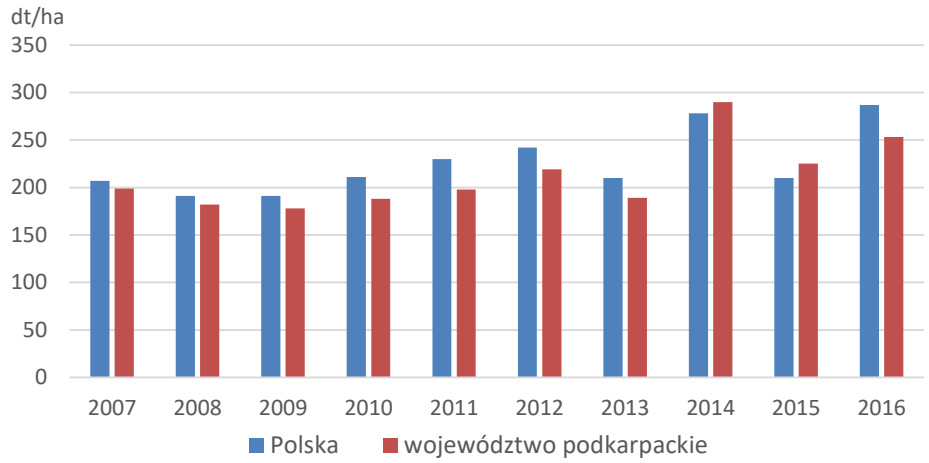

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Wykres 45. Plony buraków cukrowych

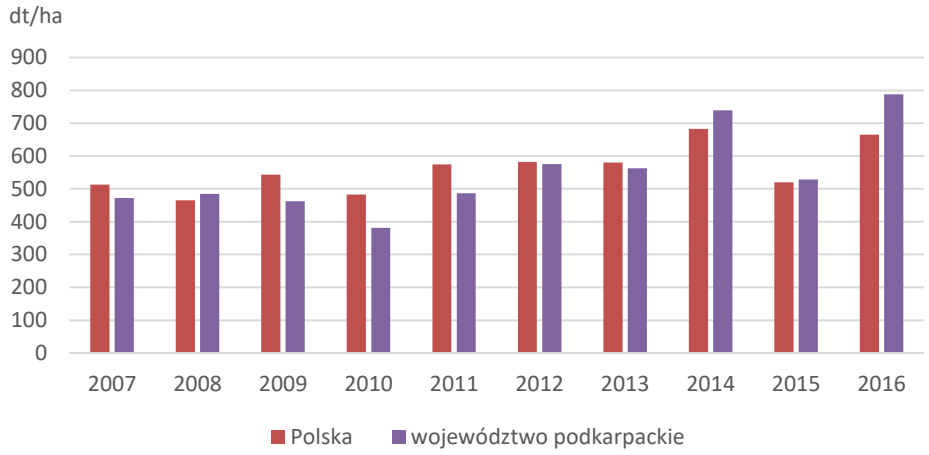

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Zbiory zbóż ogółem w województwie podkarpackim w 2016 r. stanowiły 2,9% zbiorów zbóż ogółem w Polsce, co dało 14. miejsce w kraju, a zbiory rzepaku i rzepiku – 2,2% zbiorów krajowych, tj. 12. miejsce w kraju. Produkcja ziemniaków stanowiła 6,9% produkcji krajowej, co uplasowało województwo na 6. miejscu wśród województw, a zbiory buraków cukrowych – 2,1% zbiorów krajowych dając 10. miejsce w kraju. W 2016 r. na Podkarpaciu zebrano 88,6 tys. ton warzyw gruntowych, co stanowiło 1,9% zbiorów warzyw gruntowych w kraju. Łączna produkcja owoców (z drzew i krzewów owocowych oraz plantacji jagodowych) wyniosła 64,7 tys. ton, stanowiąc tym samym 1,4% ogólnej produkcji owoców w kraju.

- **pogłowie zwierząt ogółem, według gatunków, średnia wielkość stada - dynamika**

Bydło

Pogłowie bydła w województwie podkarpackim liczyło 89,5 tys. szt. i stanowiło zaledwie 1,5% pogłowia bydła w kraju. W odniesieniu do 2015 r. liczebność stada zmniejszyła się o 6,0 tys. szt., tj. o 6,3%. W gospodarstwach indywidualnych liczebność bydła wyniosła 85,7 tys. szt., co stanowiło 95,8% pogłowia bydła w województwie podkarpackim.
Pogłowie krów w czerwcu 2016 r. wyniosło 50,0 tys. szt. i w porównaniu z poprzednim rokiem zmniejszyło się o 4,9 tys. szt., tj. o 8,9%. Liczba krów w gospodarstwach indywidualnych wyniosła 48,4 tys., stanowiło to 96,7% pogłowia krów w województwie.
Obsada bydła na 100 ha użytków rolnych w czerwcu 2016 r. została oszacowana na 15,6 szt. wobec 41,3 szt. w kraju i w odniesieniu do ubiegłego roku zmniejszyła się o 4,0%, natomiast w kraju zwiększyła się o 0,7%. Obsada krów na 100 ha UR sięgała 8,7 szt. (w kraju 16,2 szt.).
W odniesieniu do 2015 r. w strukturze bydła obserwuje się spadek pogłowia krów oraz pozostałego bydła dorosłego hodowlanego i rzeźnego w wieku 2 lat i więcej. Wzrósł natomiast udział młodego bydła hodowlanego i rzeźnego w wieku 1-2 lat oraz cieląt w wieku poniżej 1 roku. Średnia roczna wydajność mleka od 1 krowy wyniosła 4302 l, natomiast w kraju 5395 l. Województwo podkarpackie uplasowało się na 13 miejscu w Polsce pod względem mleczności krów.

Trzoda chlewna

Pogłowie świń w województwie wynosi 171,5 tys., co stanowi 1,6% pogłowia w skali kraju. W porównaniu z 2015 r. stado świń zwiększyło się o 2,8%, w Polsce pogłowie zmniejszyło się o 6,7%. Gospodarstwa indywidualne posiadały 97,1% pogłowia świń.
Pogłowie loch na chów wyniosło 17 tys. szt. i przez rok zmniejszyło się o 0,2 tys. szt. (o 1,1%). Obsada świń na 100 ha gruntów ornych wyniosła 53,6 szt. w naszym województwie, natomiast w kraju 101,2 szt. Z trzody chlewnej pochodziło 48,5% mięsa wyprodukowanego w województwie podkarpackim.

Owce

Pogłowie owiec wyniosło 18,5 tys. szt. i w porównaniu z ubiegłym rokiem zwiększyło się o 1,3 tys. szt. (7,3%). Owce utrzymywane były głównie w gospodarstwach indywidualnych i stanowiły 97,3% wojewódzkiego pogłowia. Udział maciorek jednorocznych i starszych w ogólnej liczbie owiec wyniósł 48,8% (9 tys. szt.). W odniesieniu do poprzedniego roku liczebność stada maciorek jednorocznych i starszych zwiększyła się o 0,3 tys. szt. (3,1%).
Udział województwa podkarpackiego w krajowym pogłowiu owiec wyniósł 7,7%. Obsada owiec na 100 ha użytków rolnych wyniosła 3,2 szt., a w kraju 1,7 szt.

Drób

Pogłowie drobiu w 2016 r. liczyło 5,9 mln szt., co stanowiło 3,1% pogłowia w Polsce. W porównaniu z 2015 r. pogłowie drobiu zwiększyło się o 18,7%, przy czym w kraju wzrosło o 14,9%. Obsada drobiu kurzego na 100 ha użytków rolnych wyniosła średnio 958,7 szt., a na 100 ha gruntów ornych 1723,8 sztuk. Przeciętnie od 1 kury nioski uzyskano w ciągu roku 158 szt. jaj.

Produkcja żywca rzeźnego

Wykres 46. Produkcja żywca rzeźnego w latach 2011-2015 (w tys. ton)

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Analizując produkcję żywca rzeźnego należy stwierdzić, że w 2013 roku nastąpił spadek produkcji względem 2012 r. o 1,4 % . Od 2014 obserwuje się wzrost tej produkcji o około 12,3%, który utrzymuje się również w 2015 r. W porównaniu z rokiem 2014 zwiększył się udział żywca drobiowego, wołowego, końskiego oraz nieznacznie żywca wieprzowego a zmalał cielęcego i baraniego. Udział pozostałych gatunków żywca rzeźnego, a więc króliczego i koziego kształtował się na podobnym poziomie jak w 2014 roku.

Wykres 47. Produkcja żywca rzeźnego w województwie podkarpackim w przekroju terytorialnym

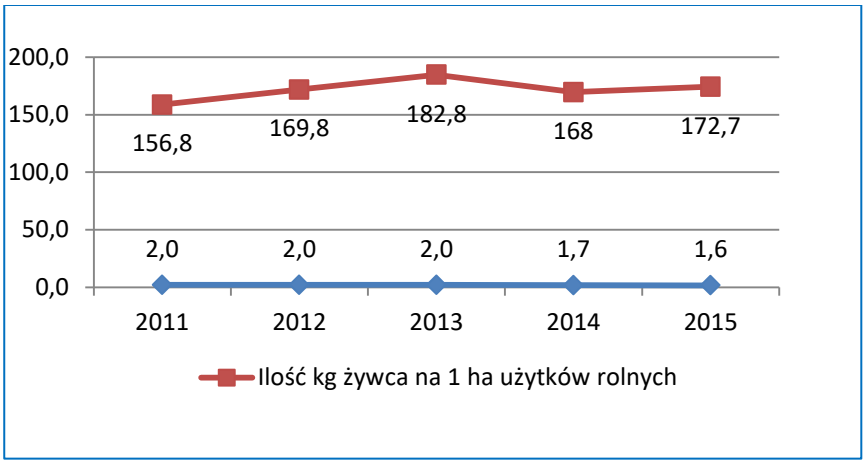

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Z analizy danych w przekroju terytorialnym wynika, że województwo podkarpackie miało najmniejszy udział w ogólnokrajowej produkcji żywca rzeźnego oscylujący w granicach 2%, a także jedną z najniższych w kraju wielkość produkcji żywca rzeźnego na 1 ha użytków rolnych.

Produkcja żywca wołowego

W 2014 r. odnotowano w Polsce wyraźny wzrost produkcji żywca wołowego. Produkcja ta w analizowanym roku była o 12% wyższa niż w 2013 r. Tendencja wzrostowa utrzymywała się również w 2015 roku. Należy zaznaczyć jednak, że popyt na wołowinę pochodzi głównie z zagranicy. W województwie podkarpackim od 2014 r. zaistniała sytuacja podobna jak w kraju. W tym roku zauważyć należy wzrost produkcji o około 18 %. Tendencja ta nie utrzymała się jednak, ponieważ już w 2015 r. nastąpił nieznaczny spadek.

Tabela 32. Produkcja żywca wołowego (w tys. ton)

Województwo	Produkcja żywca wołowego [tys. t]									
	2004	2006	2009	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2016 %
POLSKA	611,1	690,4	739,7	743,0	718,2	714,3	804,4	918,24	971,94	100,0
MAZOWIECKIE	83,1	107,2	117,9	122,2	122,7	146,4	133,3	162,17	191,24	19,7
MAŁOPOLSKIE	36,1	50,8	59,7	53,9	42,4	26,9	31,6	38,01	33,64	3,5
ŚLĄSKIE	18,1	21,3	31,5	27,5	27,2	22,0	21,2	26,24	27,32	2,8
PODKARPACKIE	**17,2**	**19,5**	**17,7**	**14,7**	**11,1**	**7,6**	**8,9**	**8,06**	**10,17**	**1,0**
PODLASKIE	60,0	63,7	73,7	98,7	54,9	75,8	104,4	97,41	98,02	10,1
WIELKOPOLSKIE	124,7	123,8	131,7	137,3	169,1	153,3	166,9	201,71	211,36	21,7
KUJAWSKO-POMORSKIE	46,9	61,9	48,0	44,9	36,2	48,7	64,0	69,87	84,18	8,7
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	36,3	29,6	31,1	29,3	18,0	27,1	33,9	46,15	41,65	4,3

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Produkcja żywca cielęcego

W produkcji żywca cielęcego w analizowanym okresie obserwuje się znaczny spadek. Tendencja taka utrzymuje się zarówno w kraju, jak i w województwie podkarpackim. Sytuacja ta jest spowodowana spadkiem pogłowia krów.

Wykres 48. Produkcja żywca cielęcego (w tys. ton)

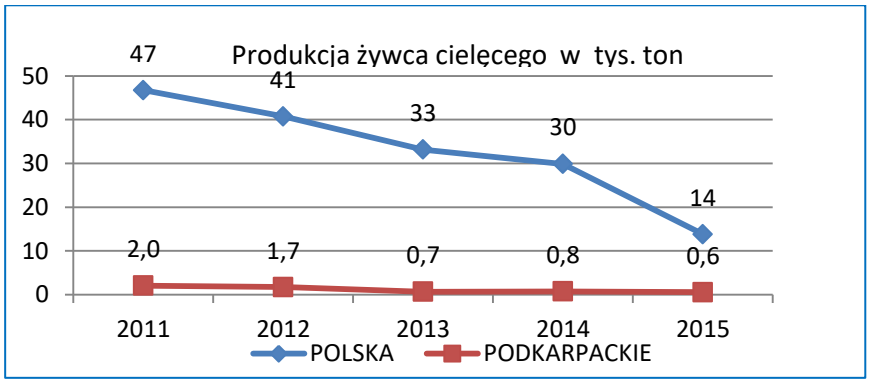

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Produkcja żywca wieprzowego

W produkcji żywca wieprzowego w 2012 r. nastąpił gwałtowny spadek i utrzymywał się do 2013 r. W latach 2014 i 2015 zanotowano niewielki wzrost, który nie będzie się utrzymywał ponieważ w 2016 r. nastąpił dalszy spadek pogłowia we wszystkich grupach wiekowo-użytkowych, przy czym największy był w przypadku loch o 16%, w tym głównie loch prośnych o 17%.
Zmniejszyło się również pogłowie prosiąt o 13%, warchlaków o 12% i tuczników o 9%. Analizując zmiany liczebności poszczególnych grup, należy stwierdzić, że nadal będzie utrzymywać się tendencja spadkowa, która wpływa w istotny sposób na zmniejszenie się krajowej produkcji żywca wieprzowego w 2016 r. Analizując produkcję żywca wieprzowego w województwie podkarpackim należy zauważyć, że po spadku w 2012 r. nastąpił znaczny wzrost w 2013 r., który jednak nie utrzymał się zbyt długo, gdyż w 2014 r. produkcja oscylowała wokół poziomu z 2012 r., a w 2015 r. nastąpił dalszy jej spadek.
W 2016 r. rentowność produkcji żywca wieprzowego nieznacznie się poprawiła, co mogło wpłynąć na ograniczenie dalszego spadku. Należy jednak zauważyć, że wprowadzenie restrykcyjnych przepisów i dodatkowych obowiązków przy niskiej opłacalności tej produkcji może wpłynąć również na rezygnację drobnych hodowców z zajmowania się chowem trzody chlewnej.

Wykres 49. Produkcja żywca wieprzowego (w tys. ton)

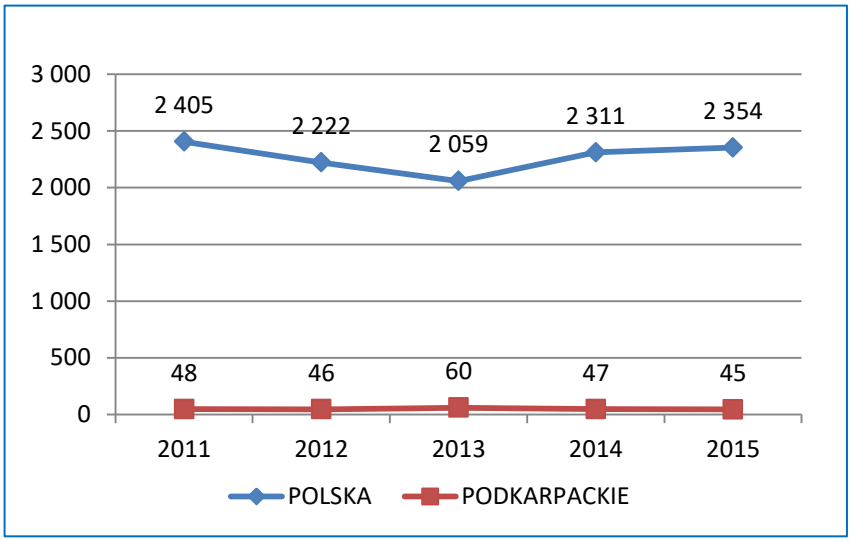

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Produkcja żywca baraniego

W krajowej produkcji żywca baraniego znaczący spadek nastąpił w 2012 r., podczas gdy w województwie podkarpackim zanotowano wzrost tej produkcji. Od 2013 r. zarówno w kraju, jak i w naszym województwie następował wzrost produkcji i w 2014 r. osiągnęła ona najwyższą wartości w całym analizowanym okresie. W 2015 r. nastąpił gwałtowny spadek zarówno w produkcji krajowej, jak i w województwie. Spadek ten był spowodowany niską opłacalnością prowadzonego chowu, która wynikała z niskich cen tego żywca.

Wykres 50. Produkcja żywca baraniego (w tys. ton)

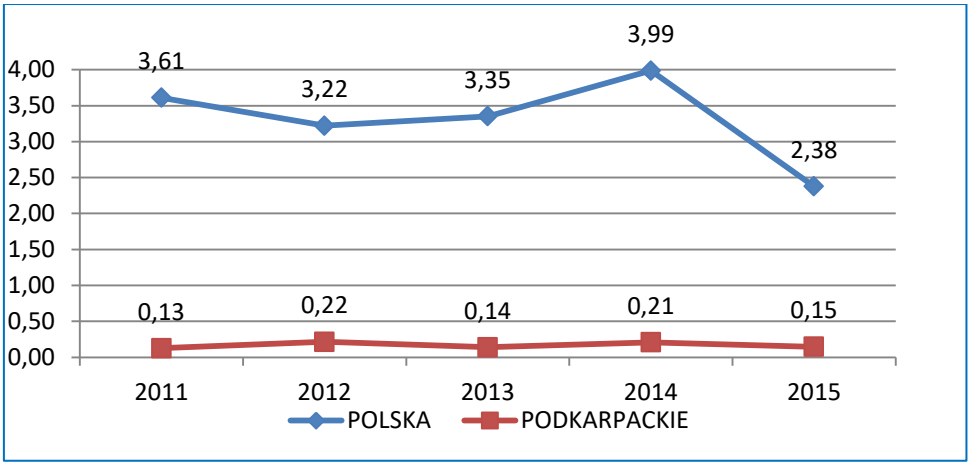

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Produkcja żywca drobiowego

W całym analizowanym okresie produkcja żywca drobiowego wzrasta. Największy wzrost zanotowano w 2014 r., kiedy nastąpiła poprawa opłacalności chowu drobiu. Należy również podkreślić, że Polska jest liderem w Europie pod względem produkcji i eksportu mięsa drobiowego. Produkcja tego żywca w województwie podkarpackim to niewielki odsetek produkcji krajowej. W naszym województwie największy spadek tej produkcji zanotowano w 2013 r. Od 2014 r. sytuacja stopniowo się poprawia.

Wykres 51. Produkcja żywca drobiowego (w tys. ton)

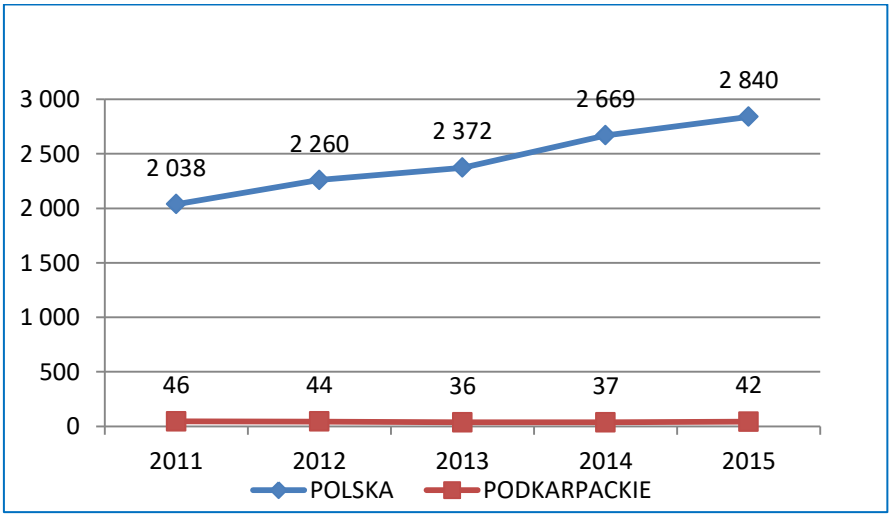

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Produkcja mleka

Po spadku krajowa produkcja mleka krowiego w 2014 r. wzrosła i była wyższa od uzyskanej w 2013 r. o 2,1%. Wzrost rocznej produkcji mleka mimo zmniejszenia pogłowia krów jest wynikiem zwiększenia wydajności mleka od 1 krowy. W województwie podkarpackim do 2013 r. odnotowano wzrost produkcji mleka, natomiast spadek zanotowano w 2014 r. Następnie w kolejnych latach produkcja utrzymywała się na jednakowym poziomie.

Wykres 52. Produkcja mleka krowiego w mln litrów

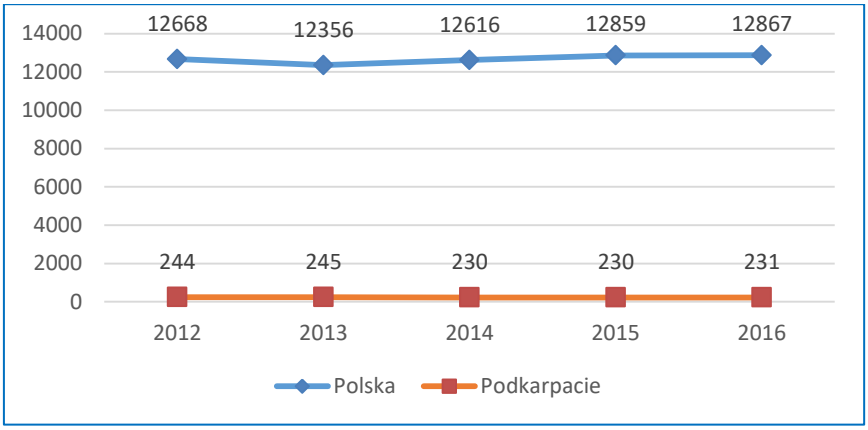

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Przetwórstwo mleka i serowarstwo w indywidualnych gospodarstwach rolnych

Na terenie województwa podkarpackiego przetwórstwem mleka zajmuje się około 95 gospodarstw rolnych, a większość z nich produkuje sery. Przetwórstwo mleka to w 80% mleko krowie, w 5% kozie i 15% owcze. Najczęściej przetwórstwem mleka krowiego zajmują się gospodarstwa rodzinne o skali produkcji wynoszącej 3-10 szt. krów mlecznych. Produkcja serów jest dość rozproszona. Przeważają gospodarstwa zlokalizowane na terenach skoncentrowanej produkcji mleka – powiaty: sanocki, krośnieński, lubaczowski, leżajski. Zauważyć można jednak zjawisko lokalizacji produkcji serów w pobliżu dużych miast - Rzeszowa i Mielca. Główna lokalizacja produkcji serów owczych to powiaty: sanocki, leski i bieszczadzki. Natomiast sery kozie produkowane są w powiecie krośnieńskim i jasielskim. Zdecydowana większość przetwórstwa mleka to produkcja serów z mleka krowiego na rynek lokalny. Część produkcji serów trafia do dużych miast i sprzedawana jest na placach targowych. W województwie podkarpackim zaobserwować można zjawisko sprzedaży mleka poprzez sieć mlekomatów oraz w ramach sprzedaży bezpośredniej wprost z gospodarstw rolnych.
Mleko owcze i kozie przerabiane na sery sprzedawane jest z reguły w sezonie turystycznym na terenach Bieszczad i Beskidu Niskiego w miejscach gromadzenia się turystów i przy szlakach turystycznych oraz drogach dojazdowych. Ogromny problem w przyzagrodowym przetwórstwie mleka stanowi spełnienie wymagań weterynaryjnych. Formalną zgodę Weterynaryjnej Inspekcji Sanitarnej na sprzedaż posiada jedynie 5 gospodarstw (mogą one prowadzić działalność handlową), pozostałe gospodarstwa sprzedają swoje wyroby nieoficjalnie lub też w systemie sprzedaży bezpośredniej w gospodarstwie rolnym. Przetwórstwo mleka może stanowić bardziej dochodową formę produkcji mleczarskiej, wymaga jednak wiedzy i zaangażowania rolników, w tym umiejętności handlowych.

- **niszowe kierunki w produkcji rolniczej (uprawa winorośli i produkcja wina, hodowla ryb, pszczelarstwo, serowarstwo, zielarstwo, inne)**

Zielarstwo

Województwo podkarpackie posiada doskonałe warunki do uprawy ziół, w tym również do zbioru ze stanu naturalnego. Największymi rejonami uprawy ziół na Podkarpaciu są powiaty: łańcucki (głównie w miejscowościach Markowa oraz Wysoka) oraz powiat jarosławski. Są to rejony o dużej tradycji uprawy ziół wynikający ze współpracy z Herbapolem w Lublinie. Obecnie na Podkarpaciu zioła są uprawiane jako dodatkowe źródło dochodu. Najczęściej zioła uprawiane są w gospodarstwach rodzinnych i zajmują one niewielką powierzchnię do 50 arów. W województwie podkarpackim istnieją również gospodarstwa (w powiecie jarosławskim), które uprawiają zioła na powierzchni około 50 ha. Najczęściej uprawianymi gatunkami ziół na Podkarpaciu są lubczyk i łopian.

Tabela 33. Zestawienie upraw ziół w województwie podkarpackim

Gatunek	Powierzchnia uprawy (w ha)	Wydajność (t/ha)
lubczyk	15	4
łopian	12	5
oman	3,5	3
rzewień	2	3
mniszek	1	4
babka lancetowata	6	4
fiołek trójbarwny	6	5
prawoślaz	2	4
ogórecznik	1	3,5
mięta	3	4

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Część producentów ziół dostarcza nadal zioła dla Herbapolu Lublin oraz Bauer Polska zs. w Przeworsku. Ziołami z Podkarpacia interesują się również inne firmy farmaceutyczne. Płacą kilka złotych za kilogram ziół. To niezbyt wysoka cena, ale producentów pociesza fakt, ze konsumenci coraz częściej sięgają po herbaty ziołowe czy przyprawy do potraw.

Kwiaciarstwo

Uprawa kwiatów balkonowych i rabatowych oraz chryzantem to uprawa alternatywna dla gospodarstw małoobszarowych. Są to głównie uprawy w tunelach foliowych. Średnio w gospodarstwach uprawa prowadzona jest w 3-5 tunelach foliowych o wymiarach 30 x 7 m. Ze względu na dużą podaż kwiatów rabatowych i balkonowych oraz chryzantem, gospodarstwa prowadzące ten rodzaj produkcji zlokalizowane są prawie w każdej gminie, a rośliny są sprzedawane na rynkach lokalnych. Cały czas rośnie sprzedaż kwiatów rabatowych i balkonowych ze względu na chęć konsumentów otaczania się kwiatami i ukwiecania balkonów tarasów i ogrodów. Są też produkowane kwiaty dwuletnie, takie jak bratek ogrodowy czy stokrotka. Jest to najczęściej uprawa polowa. W uprawie tunelowej z jednostki powierzchni w sezonie wegetacyjnym otrzymujemy plon dwukrotnie, w okresie wiosennym plon kwiatów rabatowych i balkonowych, a w okresie jesiennym chryzantemy doniczkowane i do dekoracji balkonów i ogrodów.

Kwiaty w szklarniach

Na Podkarpaciu w szklarniach uprawiane są: róże, gerbery, goździki, goździki gałązkowe, alstromerie, anturium, gwiazda betlejemska doniczkowana oraz zieleń cięta. Są to gospodarstwa rodzinne,

powierzchnia uprawy waha się od 0,50 ha do 2 ha upraw kwiatów pod szkłem. Wysokie koszty uprawy kwiatów pod szkłem związane są z:

- kosztem zakupu materiału nasadzeniowego - zwykle licencjonowanego,
- nawożeniem specjalistycznymi nawozami do fertygacji,
- ogrzewaniem zwłaszcza w okresie zimowym, a uprawa anturium wymaga ogrzewania przez cały rok,
- doświetlaniem upraw kwiatów pod szkłem w okresie niedoboru słońca w czasie zimy,
- kosztami transportu na rynki zbytu.

Gospodarstwa uprawiające kwiaty pod szkłem zlokalizowane są w powiecie rzeszowskim w gminie Boguchwała oraz gminie Świlcza, powiecie jarosławskim oraz jasielskim.

Produkcja win pochodzących z upraw własnych na terenie województwa podkarpackiego

Na przestrzeni ostatnich lat na terenie województwa podkarpackiego coraz prężniej rozwija się uprawa winorośli i wyrób wina. Jest to powrót do tradycji, gdyż na terenie województwa kilkaset lat temu istniały winnice i produkowane było wino. Szczególnie dotyczy do rejonów Jasła. Obecnie wobec możliwości uprawy nowych odmian winorośli odpornych na niekorzystne warunki klimatyczne, w tym niskie temperatury występujące w okresie zimowym, coraz więcej osób podejmuje się ich uprawy. Wśród wielu pasjonatów posiadających winnice coraz więcej z nich próbuje z dobrym skutkiem wyrabiać i legalnie wprowadzać do obrotu wyroby winiarskie. Z roku na rok wzrasta liczba zarejestrowanych producentów wina. W roku winiarskim 2017/2018 zgłosiło się ich 29. Na przestrzeni ostatnich lat obrazuje to poniższy wykres. Wzrasta też liczba winiarzy dokonujących dodatkowo certyfikacji wina w kierunku możliwości deklaracji w oznakowaniu nazwy odmiany oraz rocznika wyrobu wina.

Wykres 53. Producenci wina w województwie podkarpackim

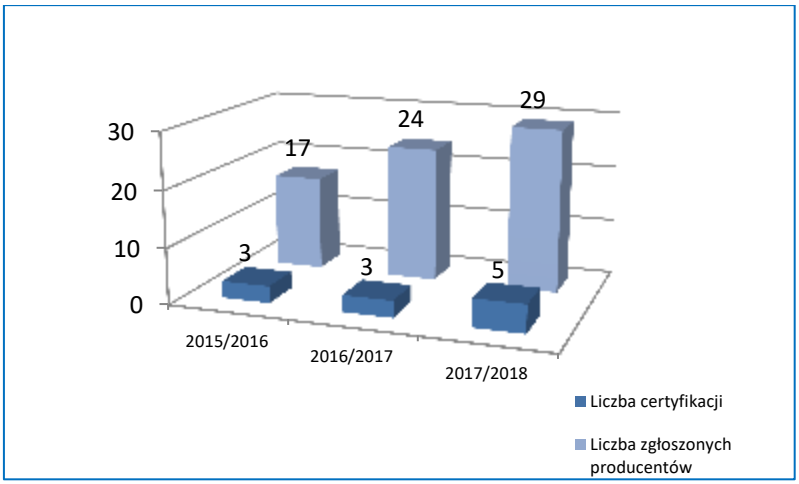

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych w Rzeszowie nie dysponuje pełnymi danymi w zakresie powierzchni upraw winorośli. Z dostępnych danych wynika, że średnia powierzchnia plantacji wynosi około 0,85 ha.

Wykres 54. Powierzchnia winnic zgłoszonych do certyfikacji (w ha) w województwie podkarpackim

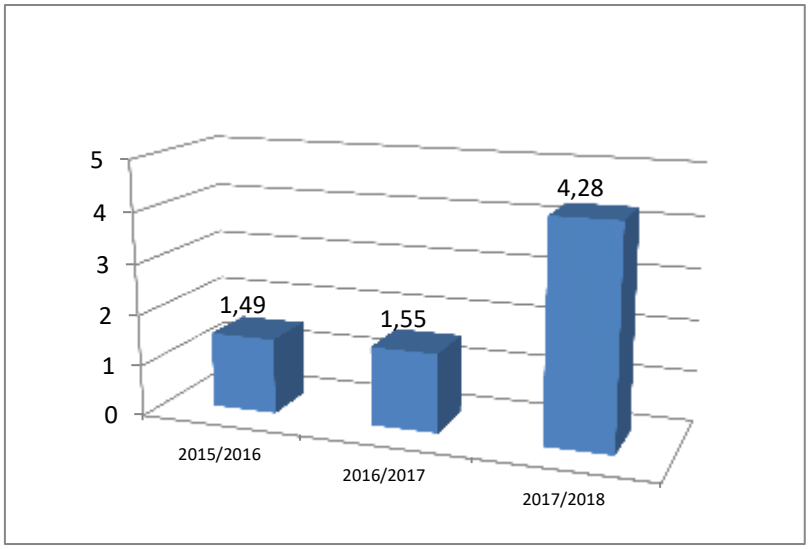

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Wykres 55. Liczba wydanych decyzji dotyczących certyfikacji (w szt.)

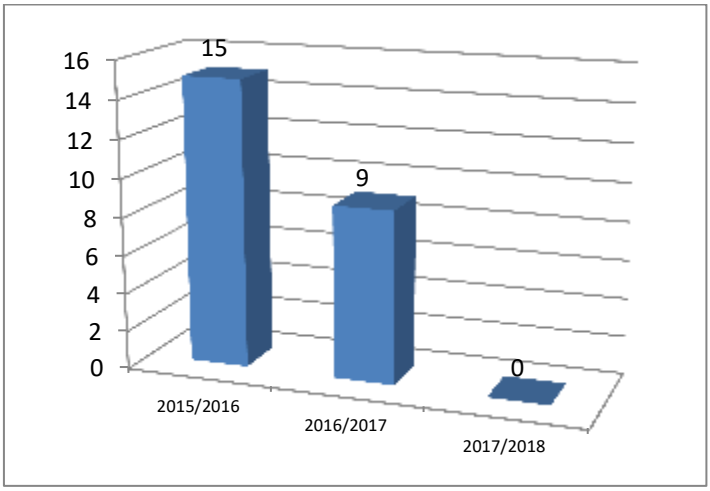

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Wielkość partii win objętych certyfikacją z roku na rok rośnie. Wynika to również z porównania wielkości produkcji win dotyczących tych samych producentów, gdzie przy podobnym nasadzeniu produkcja z roku na rok wzrasta. Świadczy to o tendencjach wzrostowych wyrobu wina w zależności od wzrostu doświadczenia producentów wina oraz wzrostu możliwości produkcyjnych samej winnicy.

Wykres 56. Wielkość partii objętych certyfikacją (litry)

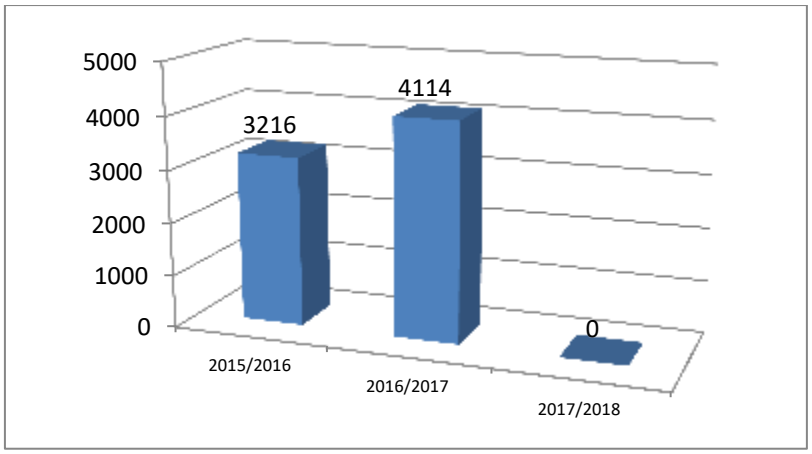

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

- **opłacalność produkcji**

Opłacalność produkcji pszenicy paszowej

W 2015 r. ceny pszenicy paszowej (oferowane przez wybrane podmioty z terenu województwa podkarpackiego) były stosunkowo niskie i nie pokrywały kosztu wytworzenia 1 dt. W 2016 r. mimo nieznacznego wzrostu ceny pszenicy paszowej oraz spadku kosztu wytworzenia 1 dt nadal cena nie pokrywa kosztu produkcji. Z przedstawionych relacji wynika, że uprawa pszenicy paszowej w ilości 50 dt/ha była nieopłacalna.

Wykres 57. Pszenica paszowa cena 1dt oraz koszt produkcji 1 dt

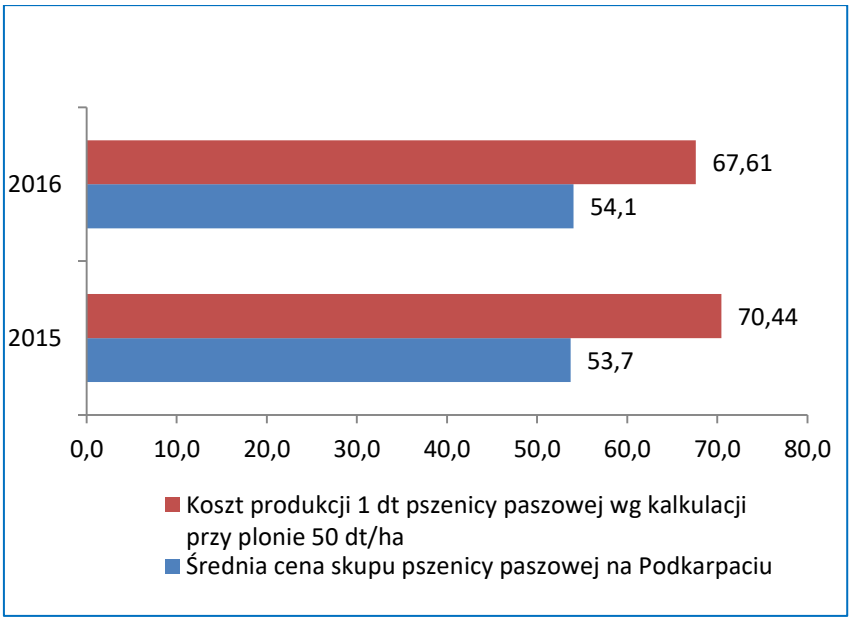

Źródło: Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Boguchwale.

Opłacalność produkcji rzepaku

W analizowanym okresie ceny rzepaku (oferowane przez podmioty skupujące w województwie podkarpackim) systematycznie wzrastały i w 2016 r. osiągnęły poziom 158,76 zł za dt, natomiast koszt produkcji 1 dt rzepaku ozimego przy plonie 40 dt z ha pozostał na niezmienionym poziomie i osiągnął wartość około 107 zł/dt i był dużo niższy niż oferowane ceny. Z przedstawionych relacji cen do kosztów produkcji wynika, że uprawa rzepaku w analizowanym okresie w województwie podkarpackim była opłacalna.

Wykres 58. Rzepak ozimy cena za 1 dt oraz koszt produkcji 1 dt

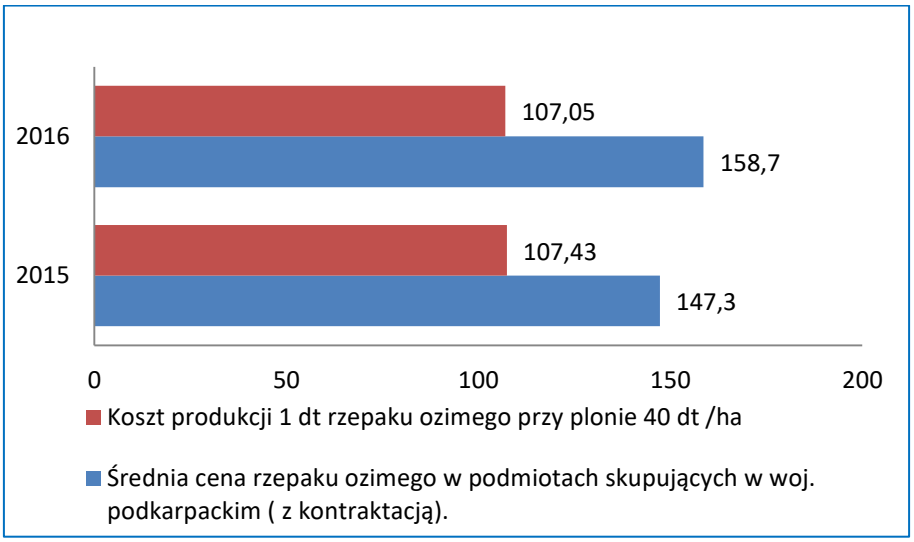

Źródło: Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego.

Opłacalność produkcji żywca wołowego

Od początku 2015 r. systematycznie wzrastała średnia cena żywca wołowego. W grudniu za byczki w klasie A płacono około 8 zł (cena z wybranych podmiotów skupujących bydło w województwie podkarpackim). Taka sytuacja utrzymała się przez cały 2016 r. Koszt produkcji 1 kg żywca wołowego dla byczków kl. A wyniósł w 2016 r. 6,69 zł. Z relacji tych wynika, że w 2016 r. cena skupu pokrywała koszty produkcji i dawała opłacalność tej produkcji. Przewidywania na najbliższą przyszłość mogą być korzystne, ponieważ ceny skupu dające opłacalność tej produkcji mogą utrzymywać się na wyższym poziomie od obecnego.

Wykres 59. Średnia cena skupu żywca wołowego w zł/kg oraz koszt produkcji 1 kg

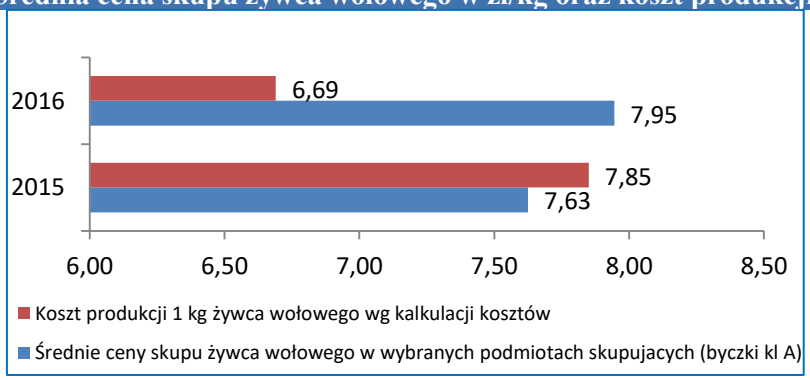

Źródło: Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Boguchwale.

Opłacalność produkcji żywca wieprzowego

Koszt produkcji 1 kg żywca wieprzowego wg sporządzonych kalkulacji wyniósł ok. 6,46 zł (w cyklu zamkniętym), a średnia cena kształtowała się od 4,10 do 4,04 zł/kg brutto wagi żywej (cena z wybranych podmiotów skupujących żywiec w woj. podkarpackim). Z przedstawionych relacji wynika, że w analizowanym okresie cena skupu nie pokrywa kosztów produkcji, a tym bardziej nie zapewnia opłacalności tej produkcji. Jedną z przyczyn tak trudnej sytuacji w opłacalności tej produkcji jest tzw. afrykański pomór świń, co spowodowało mniejszy eksport wieprzowiny i ograniczenie skupu tuczników, a to z kolei spadek cen skupu tuczników.

Wykres 60. Średnie ceny żywca wieprzowego w zł/kg oraz koszt produkcji 1 kg

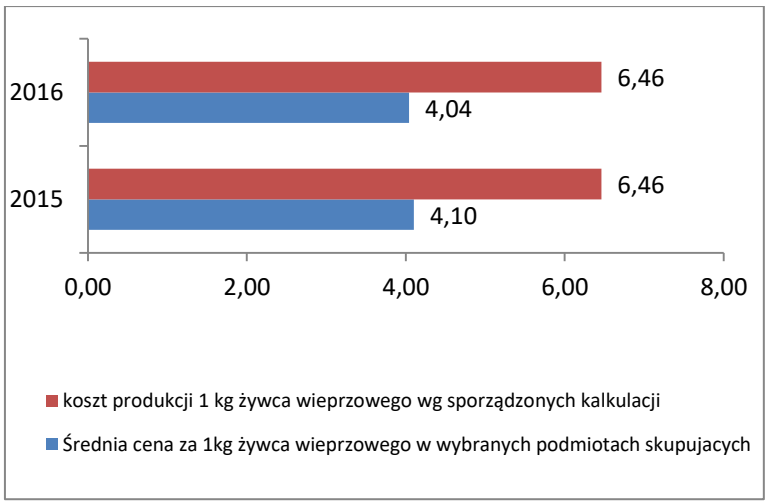

Źródło: Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Boguchwale.

Opłacalność produkcji mleka

W analizowanym okresie cena mleka miała tendencję spadkową. Spadek cen skupu wyniósł ok. 4 grosze na litrze. Koszt produkcji w 2016 r. 1 litra mleka przy wydajności 5200 litrów wyniósł ok. 0,99 zł, a średnia cena skupu mleka (w wybranych podmiotach skupujących ten surowiec w województwie podkarpackim) ok. 1,14 zł brutto za litr. Oznacza to, że cena skupu pokrywa koszty produkcji przy wydajności 5200 litrów i daje minimalną opłacalność tej produkcji.

Wykres 61. Mleko ceny skupu w zł/l oraz koszt produkcji 1 mleka

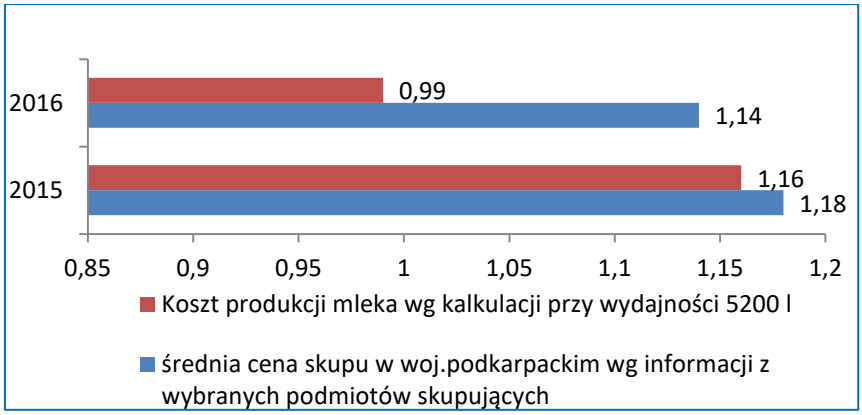

Źródło: Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Boguchwale.

- **ceny produktów rolnych**

Tabela 34. Przeciętne ceny płodów rolnych w latach 2011-2016

	Przeciętne ceny płodów rolnych					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Przeciętne ceny pszenicy w zł/dt						
Polska	81,99	89,34	79,67	68,36	66,83	62,02
Podkarpackie	72,88	84,25	75,75	62,75	60,37	56,83
Przeciętne ceny żyta w zł /dt						
Polska	74,24	74,23	55,36	53,34	51,42	51,73
Podkarpackie	70,78	68,45	54,19	47,68	46,11	46,26
Przeciętne ceny jęczmienia w zł / dt						
Polska	75,38	81,91	73,34	62,67	61,04	58,21
Podkarpackie	64,08	74,11	64,13	56,81	52,64	51,31
Przeciętne ceny ziemniaków w zł / dt						
Polska	37,00	33,98	48,85	38,79	39,92	38,41
Podkarpackie	37,68	32,73	44,73	37,26	43,38	38,72
Przeciętne ceny buraków cukrowych w zł/dt						
Polska	14,40	13,72	14,87	12,59	11,95	11,66
Podkarpackie	14,71	11,15	14,48	12,23	10,68	11,38
Przeciętne ceny rzepaku i rzepiku w zł/dt						
Polska	183,91	198,11	147,34	131,99	150,51	161,62
Podkarpackie	178,19	195,26	136,95	123,81	146,43	158,03

Źródło: Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Boguchwale.

Analizując ceny płodów rolnych należy stwierdzić, że lata 2011 i 2012 zaznaczyły się wzrostem cen wszystkich płodów rolnych, natomiast w 2013 r. w zbożach nastąpił spadek, a ceny rzepaku, buraków cukrowych i ziemniaków ustabilizowały się. Od 2014 ceny wszystkich płodów rolnych się obniżały. Porównując przeciętne ceny płodów rolnych w Polsce i w województwie należy podkreślić, że przeciętne ceny skupu płodów rolnych w województwie były niższe.
Analizując ceny żywca oraz produktów pochodzenia zwierzęcego należy stwierdzić, że po wzroście w 2012 i 2013 r. przeciętne ceny skupu zarówno w Polsce jak również w województwie podkarpackim zaczęły spadać. Spadek w żywcu wołowym był niewielki, natomiast cena żywca wieprzowego w Polsce w 2014 r. była o 10,6 % niższa w stosunku do ceny w 2013 r.
Spadek ten był głównie spowodowany wystąpieniem afrykańskiego pomoru świń oraz konsekwencjami embarga na import niektórych produktów spożywczych z Unii Europejskiej wprowadzonego przez Rosję. Nie bez znaczenia był również wzrost podaży wieprzowiny w UE.

Tabela 35. Przeciętne ceny płodów rolnych w latach 2011-2016

	Przeciętne ceny żywca rzeźnego, mleka i jaj					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Przeciętne ceny żywca wołowego bez cieląt w zł/kg						
Polska	5,58	6,40	6,20	5,96	6,02	5,91
Podkarpackie	4,94	6,10	6,04	5,73	5,87	5,88
Przeciętne ceny żywca wieprzowego w zł /kg						

Polska	4,52	5,40	5,39	4,82	4,30	4,68
Podkarpackie	4,62	5,31	5,24	4,84	4,23	4,53
Przeciętne ceny mleka w zł / l						
Polska	1,21	1,20	1,36	1,37	1,13	1,11
Podkarpackie	1,06	1,10	1,23	1,31	1,08	1,07
Przeciętne ceny jaj kurzych w zł/szt.						
Polska	0,18	0,32	0,24	0,24	0,23	0,20
Podkarpackie	0,29	0,37	0,28	0,32	0,33	0,33

Źródło: Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Boguchwale.

Należy zauważyć, że obecnie ceny skupu tego żywca w coraz większym stopniu zależą od cen w UE i kursu złotego względem euro. Duży spadek zanotowano również w mleku. Przeciętne ceny mleka w województwie podkarpackim były niższe niż w kraju. Cena jaj kurzych utrzymywała się na stabilnym poziomie.

1.3.4 Stopień wykorzystania środków finansowych w rolnictwie

- **minimalna skala efektywności ekonomicznej gospodarstw według typów produkcji**

Jednym z kryteriów klasyfikacji gospodarstw rolnych wykorzystywanych we Wspólnotowej Typologii Gospodarstw, jest wielkość ekonomiczna. Wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego jest sumą standardowych produkcji uzyskanych ze wszystkich działalności rolniczych występujących w danym gospodarstwie rolnym i wyrażana jest bezpośrednio w euro. Po ustaleniu wielkości ekonomicznej gospodarstwa jest ono klasyfikowane do jednej z ośmiu klas wielkości ekonomicznej.
W 2016 r. z ogólnej liczby 133,0 tys. gospodarstw rolnych w województwie podkarpackim ponad 70% należało do najniższych klas wielkości ekonomicznej 0-4 tys. euro, w tym prawie 46% nie osiągnęła wartości 2 tys. euro. Jedynie dla 1,2% gospodarstw rolnych wielkość ekonomiczna osiągnęła wartość 50 i więcej tys. euro. Dla porównania, w kraju 27,7% gospodarstw osiągnęło wielkość ekonomiczną poniżej 2 tys. euro, natomiast prawie 7% gospodarstw charakteryzowała wielkość ekonomiczna co najmniej 50 i więcej tys. euro.
W porównaniu z 2013 r. w województwie podkarpackim wzrósł udział gospodarstw rolnych należących do najniższej klasy wielkości ekonomicznej 0-2 tys. euro o 2,5 p. proc. (w kraju obniżył się o 0,5 p. proc.). Niewiele, bo o 0,3 p. proc. wzrósł jednak udział gospodarstw rolnych w klasie wielkości ekonomicznej 50 i więcej tys. euro. W kraju odnotowano wzrost o 1,4 p. proc. Średnia wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego na Podkarpaciu w 2013 r. wynosiła 5,0 tys. euro (w kraju – 15,1 tys. euro).

Wykres 62. Gospodarstwa rolne według klas wielkości ekonomicznej w 2016 r.

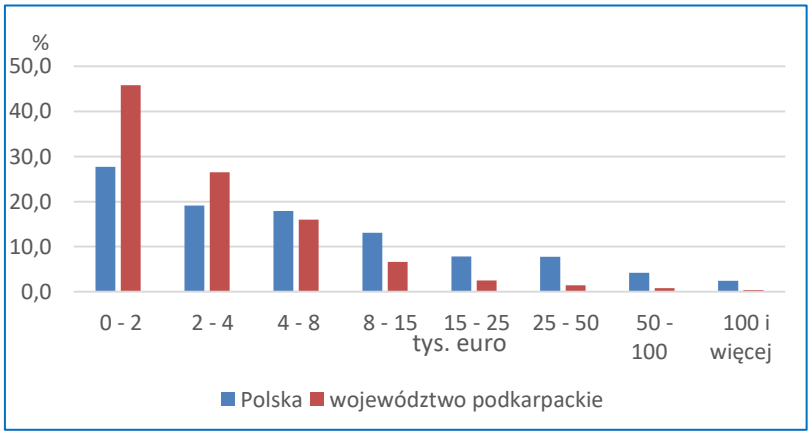

Źródło: Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego.

- **efektywność gospodarowania w rolnictwie na Podkarpaciu na tle kraju i UE**

Jednym z najważniejszych problemów określających możliwości rozwoju rolnictwa jest efektywność gospodarowania, która jest definiowana jako relacja efektów do zużytych środków. Zasoby pracy, ziemi i kapitału wykorzystywane w produkcji rolniczej mogą przyczyniać się do poprawy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolniczych lub stanowić ograniczenie możliwości takiej poprawy.
Rolnictwo w każdym regionie rozwija się według pewnych prawidłowości zależnych od poziomu rozwoju gospodarczego danego kraju oraz regionu. Podstawowym czynnikiem sprawczym rozwoju rolnictwa jest poprawa efektywności gospodarowania zasobami produkcyjnymi. Efektywność gospodarowania zasobami w rolnictwie w dużym stopniu warunkuje ich struktura ukształtowana na danym etapie rozwoju rolnictwa.
W porównaniu do reszty kraju, województwo podkarpackie na większości swojego obszaru ma dobre warunki naturalne dla rozwoju rolnictwa. Rolnicza przestrzeń produkcyjna stwarza warunki do rozwoju pracochłonnych kierunków produkcji, w tym żywności o podwyższonej jakości oraz przetwórstwa rolno-spożywczego. Podstawowy jednak problem w zakresie ich efektywności tkwi w uwarunkowaniach demograficznych. Udział ludności wiejskiej w województwie wynosi około 60% i jest jednym z największych w kraju. Występuje znaczne przeludnienie wsi. Dominują małe gospodarstwa rolne o średniej powierzchni 4,73 ha (średnia w kraju – 10,56 ha), które zmniejszają szanse na utrzymanie się rolników tylko z pracy na swoim gospodarstwie rolnym oraz efektywne gospodarowanie.
Dochód rolniczy, będący źródłem dopływu środków pieniężnych do gospodarstwa jest podstawowym miernikiem oceny efektywności ekonomicznej gospodarstwa.
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego pozwala na opłatę pracy członków rodziny rolnika oraz zaangażowanego kapitału własnego, czyli ziemi i pozostałych składników majątkowych gospodarstwa.
Z danych zbieranych przez FADN wynika, że dochód gospodarstw rolnych ulega zwiększeniu w miarę wzrostu wielkości ekonomicznej. Oznacza to, że silniejsze ekonomicznie gospodarstwa są bardziej konkurencyjne i osiągają wyższe wyniki ekonomiczne.
Bardzo ważnym miernikiem oceny efektywności gospodarowania w rolnictwie jest również produktywność ziemi.
Produktywność ziemi to wielkość lub wartość produkcji globalnej rolnictwa przypadająca na 1 ha użytków rolnych. Wg danych FADN dostępnych w wielu opracowaniach zarówno wartość produkcji roślinnej, jak i zwierzęcej jest najwyższa w gospodarstwach dużych. Najniższe wartości uzyskują najczęściej gospodarstwa bardzo małe. Posługując się powyższymi miernikami należy stwierdzić, że efektywność gospodarowania w warunkach mocno rozdrobnionego podkarpackiego rolnictwa nie jest wysoka na tle kraju oraz Unii Europejskiej.

- **znaczenie wsparcia publicznego w rolnictwie w kształtowaniu dochodów i ciągłości produkcji rolniczej**

Akcesja Polski do Unii Europejskiej i objęcie naszego rolnictwa WPR, a zarazem skierowanie wsparcia finansowego do rolnictwa umożliwiło jego modernizację, a także otwierając nowe rynki zbytu poprawiło dochodowość gospodarstw rolnych. Postęp biologiczny, techniczny i organizacyjny w rolnictwie sprzyja rozwojowi specjalizacji, a o jej korzyściach decyduje właściwe dostosowanie kierunków produkcji do warunków produkcyjnych gospodarstw.
Ze względu na fakt, że średnia wielkość gospodarstwa z terenu województwa podkarpackiego jest znacznie mniejsza od średniej powierzchni gospodarstwa zarówno w Polsce, jak i w Unii Europejskiej, mają one również mniejszą szansę na skorzystanie z wsparcia finansowego w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich, ponieważ każde działanie ma określone kryteria dostępu, w tym wielkość ekonomiczna.
Zdynamizowanie rozwoju obszarów wiejskich na Podkarpaciu, tak jak w innych relatywnie słabo rozwiniętych województwach, będzie zależało od zmiany ich struktury gospodarczej, to jest maksymalnego wykorzystania dostępnych zasobów pracy w najbardziej efektywnych działach i sektorach gospodarki. Niezbędne w tej sytuacji jest tworzenie na wsi nowych miejsc pracy poza rolnictwem: w usługach, handlu, rzemiośle i drobnym przemyśle oraz w agroturystyce.

1.3.5 Środowiskowy wymiar produkcji rolnej

- **klimat Podkarpacia**

Podkarpackie leży w strefie klimatu umiarkowanego o cechach przejściowych, na styku klimatu morskiego Europy północno-zachodniej i wschodnioeuropejskiego klimatu kontynentalnego. Klimat kształtowany jest głównie przez napływające z zachodu ciepłe i wilgotne masy powietrza polarnomorskiego (częstość występowania w ciągu roku około 65%), rzadziej przez napływające ze wschodu, z Europy Wschodniej i Azji, suche i chłodne masy polarnokontynentalne (częstość występowania około 20%). Masy powietrza arktycznego, zwrotnikowego czy inne mają zdecydowanie mniejszy wpływ (pozostałe około 15%).
W województwie wyróżnić można trzy główne regiony klimatyczne: górski (rejon Bieszczadów, Beskidu Niskiego, Gór Sanocko-Turczańskich), podgórski (Pogórze Karpackie) i kotlin podgórskich (Kotlina Sandomierska). W niektórych częściach Beskidu Niskiego występuje klimat zaciszy górskich (Rymanów-Zdrój).
Klimat Kotliny Sandomierskiej cechuje upalne lato, ciepła zima i stosunkowo małe ilości opadów. Średnia temperatura roczna wynosi tutaj +8 °C; w lecie temperatura w dzień osiąga średnio +18°C, w ciągu zimy -3°C. Przeciętna ilość opadów – najmniejsza w województwie – waha się od 565 mm w okolicach Tarnobrzega do 700 mm na Płaskowyżu Kolbuszowskim. Mroźnie jest przez 40–55 dni. Okres zalegania pokrywy śnieżnej to ok. 70 dni. Wieją tutaj głównie wiatry zachodnie.
Cechy klimatu przejściowego widoczne są na Pogórzu Karpackim. Średnia temperatura w roku kształtuje się na poziomie +7°C, w lecie w dzień osiąga pułap +18°C, w zimie zaś -3 do -5°C. Średnia ilość opadów wynosi w części zachodniej 700–750 mm, w części wschodniej 750–800 mm. Mróz występuje tutaj przez ok. 50 dni, przymrozki zaś nawet do 150 dni w roku. Pokrywa śnieżna utrzymuje się przez ok. 80 dni. Przeważają wiatry południowo-zachodnie.
W Beskidzie Niskim średnia temperatura w roku wynosi +6°C, średnia temperatura dnia w ciągu lata +17°C, w zimie -5°C. Natomiast w Bieszczadach odpowiednio +5°C, +16°C, -6°C. Mroźnie jest średnio przez ok. 75 dni, a w wyższych partiach Bieszczadów nawet przez 100 dni. Opady są największe w województwie i wynoszą 800– 1000 mm, w niektórych rejonach Bieszczadów sięgają nawet do 1150–1200 mm. Pokrywa śnieżna zalega w Beskidzie Niskim do 150 dni, w Bieszczadach zaś nawet 200 dni i może tu osiągnąć grubość do 300 cm. Dominują wiatry południowe. Obszary Natura 2000 na Podkarpaciu w wielu rejonach województwa, w dolinach i górskich kotlinach, można zaobserwować znaczne odchylenia klimatyczne spowodowane lokalnymi mikroklimatami.
Cechą charakterystyczną południowej części województwa jest występowanie wiatrów fenowych. Są to silne, długotrwałe wiatry wiejące najczęściej z kierunku południowego, rzadziej południowo-wschodniego lub południowo-zachodniego. Siła i kierunek wiatru wykazują duże zróżnicowanie w zależności od ukształtowania terenu. Występują one najczęściej w okresie późnej jesieni i w zimie (luty), wczesną wiosną, rzadziej w lecie. Są to silne wiatry o prędkości powyżej 10 m/s. W czasie ich trwania (od 2 do 7 dni) następuje spadek ciśnienia i wilgotności powietrza. Nagłe napływy mas powietrza z południa powodują odwilże zimą i nadmierne przesuszenie gleby jesienią. Przy śnieżnych zimach mogą tworzyć wielometrowe zaspy. Powodują również erozję wietrzną gleb.

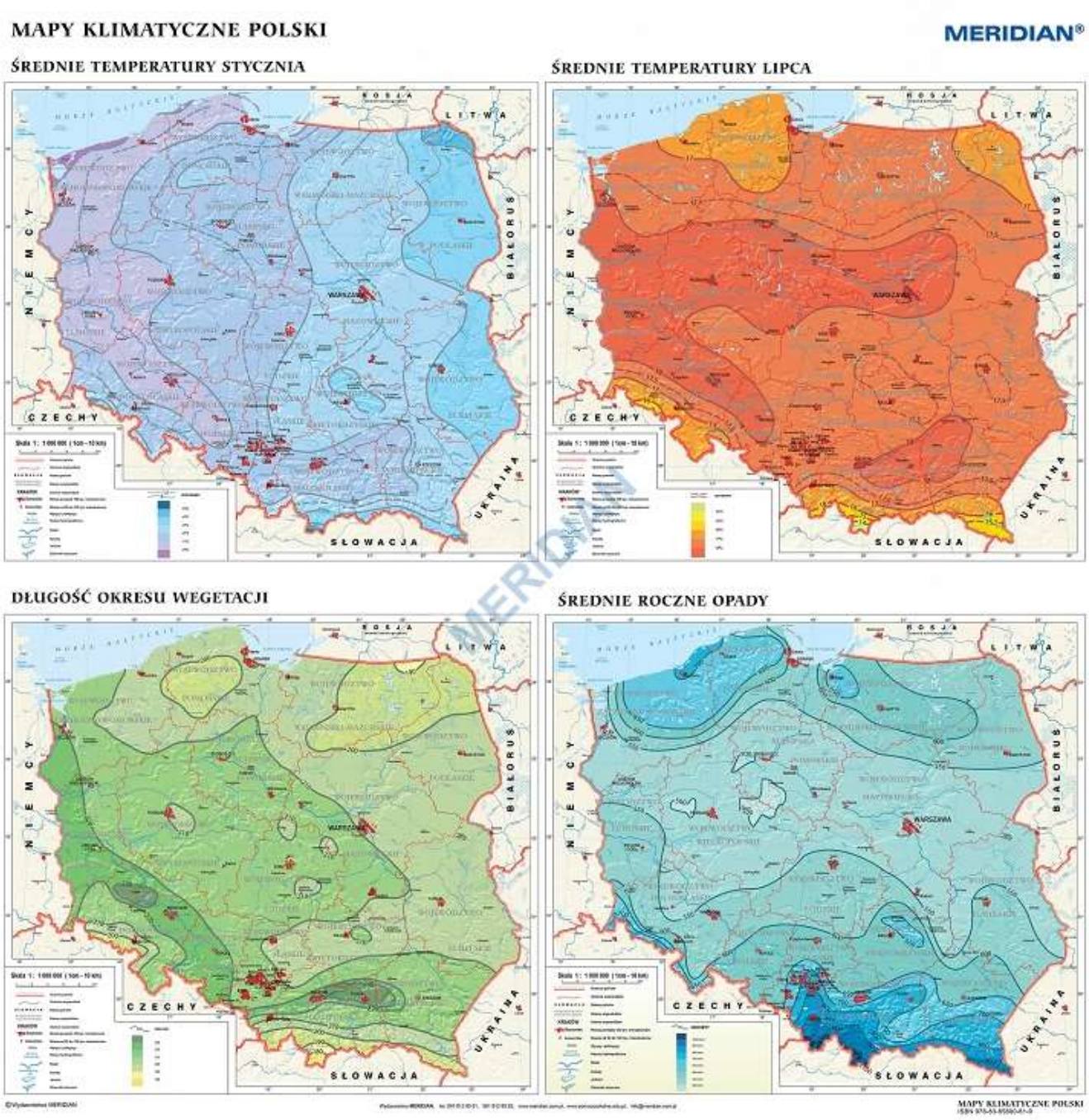

- **jakość i przydatność gleb do celów rolniczych**

Gleba jest utworem zmieniającym się w czasie. W swym rozwoju nie osiąga nigdy takiego stanu, przy którym jakość jej nie ulegałaby ciągłym przemianom. Związki mineralne znajdujące się w glebie ulegają dynamicznym przemianom, które mogą prowadzić do zwiększenia żyzności lub zubożenia, a nawet degradacji gdy ingerencja człowieka jest zbyt duża.
Gleby województwa podkarpackiego należą do gleb o umiarkowanym potencjale produkcyjnym, który do końca nie jest wykorzystany.
Potencjał i możliwości produkcyjne gleb województwa podkarpackiego są mocno zróżnicowane. Regionalne zróżnicowanie potencjału rolniczej przestrzeni produkcyjnej wynika z przestrzennej zmienności ukształtowania terenu, pokrywy glebowej oraz opadów i temperatury.

Typy i gatunki gleb

Specyfika przyrodnicza województwa podkarpackiego polega na dominacji gleb górskich i podgórskich (ok. 65% powierzchni), gleby terenów wyżynnych i nizinnych zajmują pozostałe 35% powierzchni. Naturalna granica między dwoma wyróżnionymi wyżej obszarami przebiega równoleżnikowo wzdłuż linii Dębica – Rzeszów – Przemyśl. Przesuwając się od północy w kierunku południowym, na obszarze tym możemy wyróżnić: doliny zalewowe (Kotlina Sandomierska), wyżyny lessowe (Przedgórze Rzeszowskie), wyżyny węglanowo – wapienne (Roztocze), wyżyny krzemianowo – piaskowcowo – łupkowe (Pogórze Karpackie) oraz górski regiel dolny (Beskid Niski i Bieszczady).
Wymienione jednostki morfostrukturalne różnią się rzeźbą powierzchni, budową geologiczną, klimatem, warunkami wodnymi, szatą roślinną. Najsłabsze gleby powstały z utworów piaszczystych. Z uwagi na słabo rozwinięty kompleks sorpcyjny gleby te są przeważnie mocno zakwaszone i ubogie w składniki pokarmowe. Gleby piaszczyste zalegają w północnej części województwa (Kotlina Sandomierska). Znacznie żyźniejsze gleby wykształciły się z glin zwałowych (Kotlina Sandomierska) i utworów lessowych (Pogórze Rzeszowskie).
Większość tych gleb została głęboko odwęglanowiona i wykazuje kwaśny odczyn. Są to utwory występujące w większości w typie gleb brunatnych właściwych i wyługowanych. Odwęglanowienie nie dotyczy gleb zaliczonych do typu czarnych ziem i czarnoziemów właściwych (wytworzonych z lessów), które często zawierają węglan wapnia.
Głębokość zalegania węglanów zależy od stopnia degradacji czarnoziemu. Przy słabo zdegradowanym możemy je spotkać na głębokości 40 – 80 cm, a na mocno zdegradowanych na poziomie 80 – 140 cm. Do żyznych gleb należą również rędziny występujące głównie na obszarze Roztocza. Odznaczają się one zazwyczaj obojętnym odczynem oraz średnią i wysoką zawartością przyswajalnych form fosforu, potasu i magnezu.
W podgórskiej i górskiej części województwa dominują gleby brunatne i płowe wytworzone ze skał osadowych fliszowych i okruchowych o składzie granulometrycznym pyłów lub glin. Odznaczają się one bardzo kwaśnym lub kwaśnym odczynem występującym często w całym profilu glebowym. Gleby te z reguły wykazują się deficytem fosforu i średnim poziomem zawartości potasu i magnezu. Wśród niewielkich i rozproszonych powierzchni gleb brunatnych właściwych, na obszarach górskich występują małe enklawy rędzin wytworzonych z łupków marglistych i piaskowców wapnistych o składzie granulometrycznym glin i iłów.
Największy odsetek stanowią w województwie gleby występujące w typie gleb brunatnych właściwych, wyługowanych i kwaśnych ok. 44%, gleby płowe ok. 20%, mady typowe i próchniczne 16% oraz grupa gleb wytworzona z piasków gliniastych lekkich, całkowitych oraz piasków słabo gliniastych ok. 7%.

Właściwości agrochemiczne gleb

Właściwości agrochemiczne gleb województwa podkarpackiego są dość wyraźnie zróżnicowane, co wynika ze zmienności skał glebotwórczych, rzeźby terenu i stosunków wodnych oraz w wielu przypadkach także od stanu rolniczego zagospodarowania gruntów, struktury użytków i zasiewów, intensywności nawożenia organiczno – mineralnego oraz jakości stosowanych nawozów.
Do najważniejszych elementów oceny agrochemicznej gleb i ich potrzeb nawozowych należą:

- odczyn (pH),
- zawartość próchnicy,
- zasobność w przyswajalne składniki pokarmowe (makro i mikroelementy).

Ilościowe występowanie poszczególnych składników pokarmowych w glebach określono na podstawie wyników badań Okręgowej Stacji Chemiczno – Rolniczej w Rzeszowie wykonanych w latach 2013 – 2016.
W przypadku oceny zawartości metali ciężkich odniesiono się do znacznie wcześniejszych badań prowadzonych na bardzo dużą skalę w latach 1992 – 1997 oraz późniejszych badań z lat 2000 – 2016, które w większości miały charakter punktowy.

Odczyn

Odczyn gleby jest jedną z ważniejszych właściwości fizyko – chemicznych decydującą w dużym stopniu o możliwości wykorzystania przez rośliny aplikowanych w formie nawozów składników pokarmowych.
Powszechnie wiadomo, że odczyn wpływa bezpośrednio na rozwój mikroflory glebowej oraz na rozpuszczalność i przyswajalność składników pokarmowych przez rośliny. Innymi słowy odczyn (pH) gleby decyduje o właściwościach fizycznych, biologicznych i chemicznych gleby, które mają bezpośredni wpływ na efektywność nawożenia i ewentualne zagrożenie dla środowiska naturalnego spowodowane składnikami nawozowymi pochodzenia rolniczego (np. azot, fosfor) rozproszonymi w środowisku w trakcie produkcji rolnej.
Na obszarze województwa podkarpackiego stan zakwaszenia gleb w górnej części profilu (0 – 20 cm) w stosunku do ogółu użytków rolnych przedstawia się następująco:

- gleby bardzo kwaśne i kwaśne (o pH poniżej 5,5) – 57%,
- gleby lekko kwaśne (o pH 5,6 – 6,5) – 24%,
- gleby obojętne i zasadowe (o pH 5,6 – 6,5) –19%.

Należy nadmienić, że w ostatnich latach (2013 – 2016) pod potrzeby badań odczyn i zasobności w P_2O_5, K_2O, Mg przebadano 49 182 próby gleby pobrane z łącznej powierzchni 80 874 ha. Trzeba zaznaczyć, że w stosunku do poprzedniej czteroletniej rotacji (2009 – 2012) stwierdzono nieznacznie mniejszy udział gleb bardzo kwaśnych i kwaśnych, co należy uznać za zjawisko pozytywne.

Gleby bardzo kwaśne i kwaśne najliczniej występują w południowej i południowo – wschodniej, wyższej części obszaru województwa (w obrębie Beskidu Niskiego, Gór Sanocko – Turczańskich, i Bieszczadów Zachodnich). Są to gleby w zdecydowanej większości brunatne i pseudobielicowe wytworzone ze zwietrzelinowych warstw fliszu karpackiego o składzie granulometrycznym pyłów i glin.
W północnej części województwa w obrębie Kotliny Sandomierskiej (powiaty mielecki, leżajski, kolbuszowski oraz część gmin powiatu rzeszowskiego), bardzo kwaśnym i kwaśnym odczynem odznaczają się gleby lekkie i bardzo lekkie zaliczane do różnych typów, wytworzone z piasków, utworów pyłowych zwykłych wodnego pochodzenia, glin zwałowych, lessów i utworów lessowatych.
Gleby lekko kwaśne występują zaś najczęściej w obrębie dolin rzecznych na obszarze Pradoliny Podkarpackiej (powiat ropczycko – sędziszowski, rzeszowski, łańcucki). Są to przeważnie mady brunatne i czarnoziemne oraz gleby brunatne i płowe wytworzone z pyłów glin i utworów lessowatych.
Gleby lekko kwaśne o pH 5,6 – 6,5 w znaczącej ilości możemy spotkać również w obrębie Podgórza Rzeszowskiego (część gmin powiatu rzeszowskiego, przeworskiego, jarosławskiego) oraz Pogórza Dynowskiego i Roztocza.
Gleby o odczynie obojętnym i sporadycznie zasadowym (pH 6,6 – 7,2) występują głównie w dolinach rzecznych i wielu różnego rodzaju obniżeniach terenu, jak również na niektórych średnio i silnie nachylonych stokach oraz na szczytach niewysokich wzniesień. Odczynem tym odznacza się więc część mad zwłaszcza występujących w najbliższym sąsiedztwie koryta rzecznego, niektóre gleby deluwialne oraz gleby brunatne właściwe i rędziny fliszowe, które zalegają na podkładzie wapiennym.
Odczyn (pH) gleby jest właściwością bardzo dynamiczną wymagającą ciągłego monitoringu i regulacji, aby wskaźnik zakwaszenia oscylował wokół przedziału 6,0 – 6,8, który zapewnia efektywne wykorzystanie aplikowanych składników nawozowych i decyduje o wysokości i jakości uzyskiwanych plonów.
Negatywne skutki zakwaszenia środowiska glebowego można zminimalizować tylko poprzez systematyczne, poparte badaniami agrochemicznymi wapnowanie.
Województwo podkarpackie na tle kraju posiada największy odsetek gleb wymagających wapnowania w stopniu koniecznym i potrzebnym (ponad 61%). To poziom zakwaszenia jest jedną z przyczyn, która nie pozwala w pełni wykorzystać potencjału produkcyjnego podkarpackich gleb.

Tabela 36. Poziom zakwaszenia i potrzeby wapnowania gleb w woj. podkarpackim w latach 2013 – 2016

Lp.	Powiat	Procentowy udział gleb o:					
		odczynie			potrzebach wapnowania		
		bardzo kwaśnym i kwaśnym	lekko kwaśnym	obojętnym i zasadowym	koniecznych i potrzebnych	wskazanych	ograniczonych i zbędnych
1	bieszczadzki	88	6	6	90	4	6
2	brzozowski	75	14	11	77	7	16
3	dębicki	66	23	11	67	16	17
4	jarosławski	53	27	20	63	13	24
5	jasielski	70	16	14	73	8	19
6	kolbuszowski	78	16	6	65	14	21
7	krośnieński	62	23	15	65	13	22
8	leski	70	14	16	68	10	22
9	leżajski	57	25	18	54	13	33
10	lubaczowski	48	31	21	49	15	36
11	łańcucki	54	27	19	64	14	22
12	mielecki	62	22	16	62	11	27
13	niżański	87*	8	5	85	7	8
14	przemyski	52	24	24	63	11	26
15	przeworski	48	27	25	57	13	30
16	ropcz. – sędz.	55	25	20	59	13	28
17	rzeszowski	64	21	15	65	11	24
18	sanocki	65	16	19	64	10	26
19	stalowowolski	37*	36	27	32	17	51
20	strzyżowski	63	22	15	74	9	17
21	tarnobrzeski	50	40	10	69	17	14
Średnio województwo podkarpackie		**57**	**24**	**19**	**61**	**12**	**27**

* mała ilość przebadanych prób

Źródło: Wyniki badań Okręgowej Stacji Chemiczno-Rolniczej w Rzeszowie.

Mapa 39. Procent gleb bardzo kwaśnych i kwaśnych w Polsce w podziale na województwa

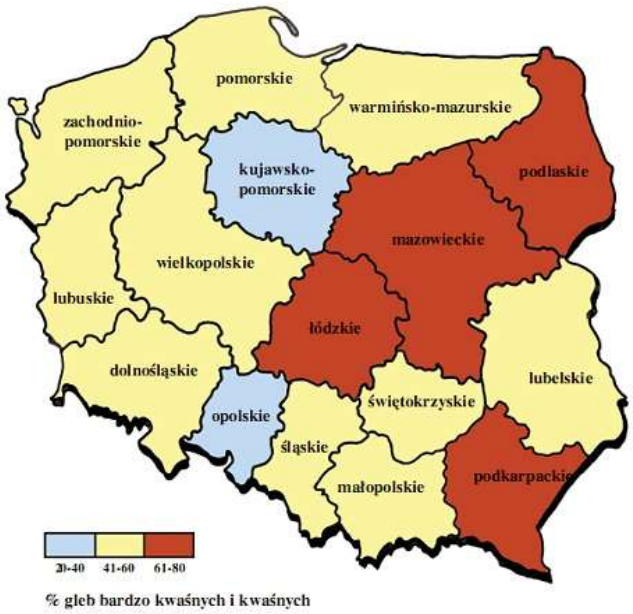

Źródło: Wyniki badań Okręgowej Stacji Chemiczno-Rolniczej w Rzeszowie (2009-2012).

Mapa 40. Odczyn pH gleb w województwie podkarpackim

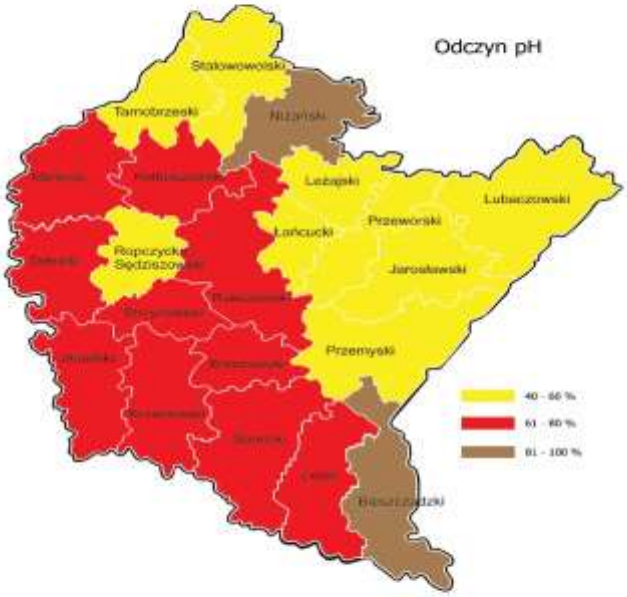

Źródło: Wyniki badań Okręgowej Stacji Chemiczno-Rolniczej w Rzeszowie (2009-2012).

Wykres 63. Procentowy udział gleb o odczynie bardzo kwaśnym i kwaśnym, lekko kwaśnym oraz zasadowym

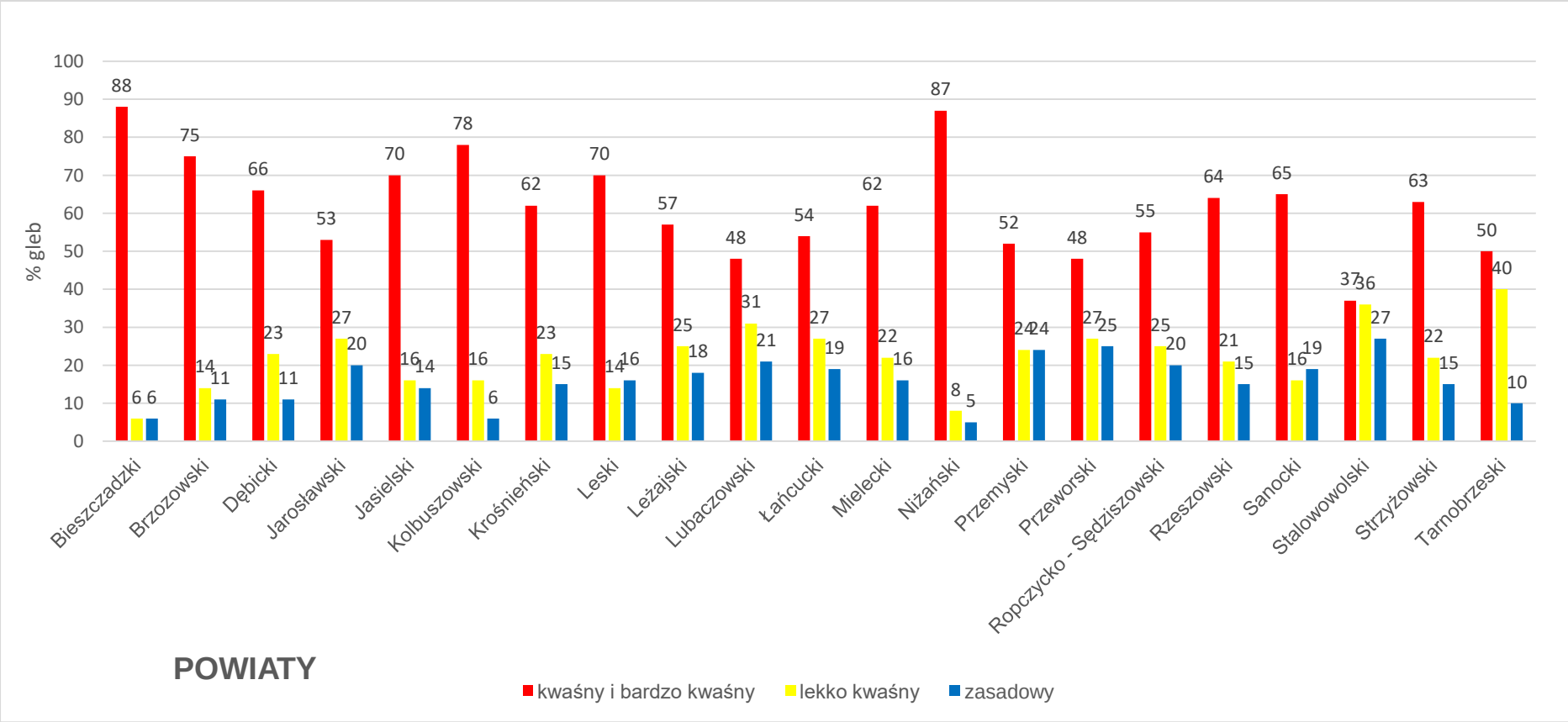

Źródło: Wyniki badań Okręgowej Stacji Chemiczno-Rolniczej w Rzeszowie (2009-2012).

Zawartość przyswajalnego fosforu, potasu, magnezu, N-min. i mikroelementów w glebach użytkowanych rolniczo

Składniki pokarmowe roślin występują w glebach w różnych formach i ilościach. Z punktu widzenia żywienia roślin, najważniejszą grupę stanowią tzw. frakcje dostępne lub przyswajalne, na które składają się ilości pierwiastka znajdujące się w roztworze glebowym, kompleksie sorpcyjnym oraz występujące w formie słabiej rozpuszczalnych soli.
Pierwiastki zależnie od ilości niezbędnych roślinom do prawidłowego rozwoju w praktyce rolniczej dzieli się na dwie grupy:

- makroelementy występujące w glebach w dużych stężeniach i stosunkowo duże ich ilości pobierają rośliny; z powodu ich niedoboru lub niewłaściwych proporcji względem siebie składników (N, P, K, Mg, Ca, S) wzrost roślin może ulec zahamowaniu,
- mikroelementy występujące w glebach w różnych ilościach, ale rośliny potrzebują ich bardzo mało – spełniają rolę katalizatorów w procesach fizjologicznych i metabolicznych zachodzących w roślinach; zasobność gleb użytkowanych rolniczo w przyswajalne dla roślin składniki pokarmowe na obszarze województwa podkarpackiego jest silnie zróżnicowana - wynika to ze zmienności gleb pod względem składu granulometrycznego i pochodzenia skał macierzystych, położenia w rzeźbie terenu oraz aktywności biologicznej i gospodarczej działalności człowieka.

Fosfor
Jego ogólna zawartość w glebach Podkarpacia waha się w granicach 0,02 – 0,36 %. Największy wpływ na zawartość fosforu ogólnego w glebach ma rodzaj skały macierzystej i jej skład granulometryczny. Dla praktyki rolniczej najważniejsza jest dostępna dla roślin forma fosforu, której wielkość uzależniona jest również od kompleksu sorpcyjnego gleby, stopnia rozkładu masy glebowej, odczynu i aktualnej aktywności biologicznej gleby.
Gleby województwa są w większości ubogie w przyswajalny fosfor:

- zawartość bardzo niska i niska - 52% powierzchni UR,
- zawartość średnia - 20% powierzchni UR,
- zawartość wysoka i bardzo wysoka - 28% UR.

Potas
Zawartość potasu w glebie uzależniona jest od tych samych czynników co i w przypadku fosforu. Jego zasobność jest również wyraźnie zróżnicowana, na co dodatkowo może wpływać „ruchliwość" potasu i skłonność do wypłukiwania i przemieszczania w głąb profilu glebowego.
Wypłukiwaniu potasu z gleby sprzyja nie tylko przesiąkanie i przemywanie, ale również kwaśny odczyn gleby.
Według danych Okręgowej Stacji Chemiczno – Rolniczej w Rzeszowie udział gleb o różnej zasobności w przyswajalny potas (w % pow. UR) przedstawia się następująco :

- zawartość bardzo niska i niska - 48%,
- zawartość średnia - 31%,
- zawartość wysoka i bardzo wysoka - 21%.

Magnez
Zasobność gleb województwa podkarpackiego w przyswajalny magnez jest znacznie korzystniejsza niż w fosfor i potas. Składnik ten występuje zarówno w roztworze glebowym, jak i kompleksie sorpcyjnym. Zawartość magnezu związana jest na ogół dość ściśle ze składem granulometrycznym gleb, ich odczynem, stanem uwilgotnienia i zawartością próchnicy.
W obrębie powiatów gdzie znaczną część gruntów stanowią gleby lekkie, piaszczyste, ubogie w próchnicę i mocno zakwaszone, dominują gleby wykazujące ostry niedobór magnezu. Przedstawione zjawisko na kompleksach, gdzie obok deficytu magnezu brakuje fosforu i potasu, a środowisko glebowe jest mocno zakwaszone, może prowadzić do degradacji gleby.
Według danych OSChR w Rzeszowie ogółem w województwie podkarpackim bardzo niską i niską zasobność magnezu wykazuje 24% użytków rolnych, średnią 25%, a wysoką i bardzo wysoką 51%.

Tabela 37. Procentowy udział gleb pod względem zasobności w przyswajalne formy P_2O_5, K_2O, Mg województwa podkarpackiego na podstawie badań OSChR Rzeszów w latach 2013 – 2016

Lp.	Powiat	Procentowy udział gleb o zasobności:								
		Fosfor – P_2O_5			Potas – K_2O			Magnez - Mg		
		bardzo niskiej i niskiej	średniej	wysokiej i bardzo wysokiej	bardzo niskiej i niskiej	średniej	wysokiej i bardzo wysokiej	bardzo niskiej i niskiej	średniej	wysokiej i bardzo wysokiej
1	bieszczadzki	96	2	2	52	38	10	18	10	72
2.	brzozowski	72	12	16	45	28	27	13	18	79
3.	dębicki	39	19	42	51	29	20	44	21	35
4.	jarosławski	46	23	31	46	35	19	19	33	48
5	jasielski	78	12	10	38	36	26	9	14	77
6	kolbuszowski	50	22	28	71	18	11	38	21	41
7	krośnieński	77	12	11	37	36	27	14	11	75
8	leski	81	5	14	50	25	25	4	16	80
9	leżajski	50	22	28	56	25	19	38	19	43
10	lubaczowski	38	27	35	42	32	20	51	2	47
11	łańcucki	36	25	39	46	35	19	29	37	34
12	mielecki	47	20	23	42	32	26	12	11	77
13	niżański	73*	15	12	85	5	10	55	12	33
14	przemyski	57	21	22	33	37	30	14	28	58
15	przeworski	45	24	31	61	27	12	19	36	45
16	ropcz. – sędzisz.	42	21	37	59	28	13	31	31	38
17	rzeszowski	54	20	26	52	30	18	27	26	47
18	sanocki	81	8	11	47	28	25	3	5	92
19	stalowowolski	23*	17	60	29	16	55	75	15	10
20	strzyżowski	60	17	23	54	30	16	35	31	34
21	tarnobrzeski	73*	13	14	44	33	23	29	8	63
Średnio województwo podkarpackie		**52**	**20**	**28**	**48**	**31**	**21**	**24**	**25**	**51**

Źródło: Wyniki badań Okręgowej Stacji Chemiczno-Rolniczej w Rzeszowie.

Azot

Azot w glebie w ponad 99% występuje w postaci substancji organicznej w poziomie próchnicznym. Jego akumulacja związana jest niemal wyłącznie z intensywnością procesu glebotwórczego. W procesie rozkładu substancji organicznej przez mikroorganizmy azot zostaje uwolniony i w tej postaci może być już przyswajalny przez rośliny.

Okręgowa Stacja Chemiczno – Rolnicza w Rzeszowie pod potrzeby doradztwa nawozowego i ochrony środowiska prowadzi od szeregu lat oznaczenia azotu mineralnego (suma mineralnej formy NO_3 i NH_4) w profilu glebowym w poziomie 0 – 90 cm. Cykliczne badania pozwalają określić aktualny poziom zasobności gleby w azot i w porę reagować na negatywne działanie nadmiernych dawek azotu na środowisko naturalne (szczególnie wodne).

Zawartość N-min. w glebach województwa podkarpackiego oscyluje wokół zawartości, które nie stanowią zagrożenia dla środowiska naturalnego. Zawartość N-min. w glebach małych gospodarstw rolnych jest stosunkowo niska 30 – 70 kg N–min./ha. W gospodarstwach dużych prowadzących intensywną produkcję rolną, gdzie słoma po zbiorach rzepaku, zbóż czy kukurydzy jest przyorywana, a w niektórych stosowane są nawozy naturalne, zawartość N-min. oscyluje w granicach przedziału 100 – 400kg N-min./ha. Nie stanowią one jednak większego zagrożenia dla wód otwartych i podziemnych. Każdego roku w trakcie badań stwierdza się kilka przypadków stosunkowo wysokich zawartości w granicach 500 – 1500 kg N min./ha, co wywołane jest najczęściej nierównomiernym rozprowadzeniem nawozów naturalnych lub przyoraniem dużej ilości słomy czy liści buraczanych z równoczesnym zastosowaniem preparatów ułatwiających ich mineralizację. Są to punktowe zanieczyszczenia środowiska biogenem pochodzenia rolniczego, na które należy zwrócić uwagę, szczególnie gdy zjawisko powtarzać się będzie zbyt często.

Mikroelementy

Odrębną grupę pierwiastków stanowią tzw. mikroelementy**,** które choć pobierane są przez rośliny w bardzo małych ilościach spełniają niezmiernie ważną rolę jako katalizatory i inhibitory w procesach fizjologicznych i metabolicznych przebiegających w roślinach.

Zasobność gleb w mikroelementy w województwie podkarpackim jest w dużym stopniu zróżnicowana, zarówno w układzie przestrzennym, jak i w obrębie profilu glebowego. Uzależniona jest ona przede wszystkim od typu gleby, pochodzenia skał macierzystych, składu granulometrycznego, odczynu oraz szczególnie od zawartości substancji organicznej. Najwięcej mikroelementów znajduje się w wierzchniej warstwie gleby (poziom próchniczny), a wraz z głębokością profilu glebowego ich zawartość zawsze maleje.

Tabela 38. Zawartość mikroelementów w glebach województwa podkarpackiego w latach 2013 – 2016

Mikroelement	% udział gleb o zawartości					
	niskiej		średniej		wysokiej	
	Rok 2016	2013 -2016	2016	2013 - 2016	2016	2013 - 2016
Bor	59	69	35	29	6	2
Mangan	26	17	69	77	5	6
Miedź	63	59	28	30	9	11
Cynk	62	51	34	42	4	7
Żelazo	7	5	74	74	19	21

Źródło: Wyniki badań Okręgowej Stacji Chemiczno – Rolniczej w Rzeszowie.

Wyniki badań z 2016 r. i całego okresu obejmującego lata 2013 – 2016 wykazują znaczny niedobór boru, miedzi i cynku. Deficytowe zawartości wymienionych składników mogą mieć negatywny wpływ na wysokość i jakość plonów, szczególnie w tych regionach województwa, gdzie dominują uprawy buraka cukrowego, rzepaku i zbóż.

Wpływ produkcji rolnej na środowisko naturalne

Współczesne gospodarstwo rolne to swoisty zakład produkcyjny, który w proces produkcyjny angażuje duże ilości środków produkcji, których zdecydowanie największą część stanowią nawozy mineralne i naturalne, będące produktem ubocznym produkcji zwierzęcej.
To składniki nawozowe, głównie azot i fosfor, nie wykorzystane przez rośliny lub zastosowane w niewłaściwy sposób, stanowią zagrożenie dla środowiska naturalnego, szczególnie dla wód otwartych i podziemnych, które ulegają silnej eutrofizacji tracąc cechy wody konsumpcyjnej czy wody wykorzystywanej do celów rekreacyjnych i przemysłowych.
Źle zagospodarowane czy przechowywane nawozy naturalne (obornik, gnojowica) to kolejne źródło zanieczyszczenia środowiska (woda, powietrze) składnikami biogennymi rozproszonymi w trakcie produkcji rolnej.
Inne destrukcyjne oddziaływanie produkcji rolnej na środowisko to :

- w wyniku zaniedbań w wapnowaniu i nawożeniu, doprowadzanie do degradacji chemicznej części gleb poprzez spowodowanie nadmiernego zakwaszenia i zubożenia w substancję organiczną i podstawowe składniki pokarmowe roślin (fosfor, potas, magnez),
- zniszczenie fizycznych właściwości gleb poprzez nadmierne ugniecenie, co powoduje zachwianie proporcji pomiędzy wodą a powietrzem w warstwie uprawnej,
- zanieczyszczenie gleb metalami ciężkimi w wyniku nieodpowiedzialnego stosowania komunalnych osadów ściekowych i innych produktów odpadowych.

- **bilans wodny oraz jakość wód**

Główne rzeki województwa podkarpackiego to Wisła, San, Wisłok i Wisłoka.

Tabela 39. Najniższe, średnie i najwyższe przepływy w stacjach wodowskazowych IMGW- PIB

Stacja wodowskazowa	Rzeka	Powierzchnia zlewni (km^2)	Okres obliczeniowy	Przepływ		
				najniższy (m^3/s)	średni (m^3/s)	największy (m^3/s)
Sandomierz	Wisła	31810	1971-2016	71	290	5270
Mielec	Wisłoka	3892	1993-2016	3	37,3	1360
Radomyśl	San	16838	1958-2016	16,8	132	2260
Tryńcza	Wisłok	3524	1971-2016	3,06	26,2	589

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Największy odpływ całkowity występuje z obszarów południowej części województwa – Bieszczady powyżej 20 l/s*km^2. Przesuwając się w kierunku północnej części województwa wraz z zmniejszającą się ilością opadów odpływ ulega zmniejszeniu do ok. 8 l/s*km^2 na granicy pogórzy z Kotliną Sandomierską. Najmniej wody odpływa w obrębie Kotliny Sandomierskiej – mniej niż 6 l/s*km^2.
Największym współczynnikiem odpływu (stosunek odpływu do opadu) charakteryzują się Bieszczady - tam ponad 50% opadów zasila koryta rzek. Dzieje się to wskutek znacznych nachyleń terenu (woda szybko spływa do potoków i rzek, jest bardzo małe parowanie) oraz wskutek słabej przepuszczalności podłoża (woda infiltruje powoli i w małych ilościach). Około 30-50% wody pochodzącej z opadów odpływa w rejonie Beskidów i pogórzy. Najmniej wody z opadów – ok. 20-30% jest w Kotlinie Sandomierskiej. Tak niski współczynnik odpływu spowodowany jest małym spływem powierzchniowym w wyniku małych spadków terenu i tym samym znacznymi stratami na

parowanie. Największy współczynnik odpływu jest w lutym, marcu i kwietniu. Jest to spowodowane włączeniem się do obiegu wody zgromadzonej w pokrywie śnieżnej.
Odpływ całkowity składa się z odpływu powierzchniowego i podziemnego. Najmniejszy odpływ podziemny jest na Pogórzu Karpackim oraz w Kotlinie Sandomierskiej. W Karpatach opady są duże, ale wodonośność fliszowego podłoża jest słaba. W Kotlinie Sandomierskiej opady są małe ale gliniasto-piaszczyste podłoże odznacza się dobrą wodonośnością.
Im większy jest udział zasilania podziemnego w odpływie całkowitym, tym mniejsza jest zmienność odpływu, tym mniej głębokie są niżówki. Najsłabiej (poniżej 25%) zasilane wodami podziemnymi są rzeki w Bieszczadach, a więc w obszarze o znacznym spływie powierzchniowym i słabej retencji podłoża. Udział zasilania podziemnego w odpływie całkowitym wzrasta w kierunku północnej części województwa. W północnej części Kotliny Sandomierskiej udział zasilania podziemnego w odpływie całkowitym to 40-50%.
O zasobach wodnych decyduje ilość wody ale także jej zmienność w czasie. Największe zasoby wody występują w Karpatach, są one jednak bardzo zmienne w czasie. Najmniejsze zasoby wody występują w Kotlinie Sandomierskiej, są one także bardzo zmienne w czasie na skutek płytko zalegającego zwierciadła wód gruntowych.
Zmienność przepływów ma również duże znaczenie dla jakości wody. Okresy niżówek stwarzają problemy w gospodarstwach rybackich zarówno z powodu słabego natlenienia wody, niewystarczającej ilości na pobór jak i zwiększonego stężenia zanieczyszczeń. Na tym tle istotny jest wpływ zbiorników retencyjnych znajdujących się w południowej części województwa: Zbiorniki Solina i Besko oraz w bezpośrednim sąsiedztwie Zbiornik Klimkówka.

- **obszary niedoborów wody, zagrożenie suszą**

Negatywne skutki susz zależą głównie od natężenia zjawiska, ale również od wielkości zaludnienia obszaru nimi dotkniętego, gospodarki i używanych technologii, sposobu użytkowania ziemi, użytkowania zasobów wodnych, stopnia rozwoju ekonomicznego, różnorodności ekonomicznej, itp. Wszystkie te czynniki powodują, że nie ma uniwersalnej definicji suszy ani miar zagrożenia tym zjawiskiem. Definicja określa zagrożenie jako zjawisko niebezpieczne lub groźne, niespodziewane i często niekontrolowane. Analiza zagrożenia wymaga zatem rozpoznania zjawiska i oceny możliwości jego wystąpienia.
Do oceny okresów suszy rolniczej najczęściej stosuje się takie miary jak m.in.: niedobór opadów atmosferycznych w stosunku do normy, klimatyczny bilans wodny, wielkość ewapotranspiracji, wskaźnik wilgotności gleby. Szczególnie często używanym wskaźnikiem jest klimatyczny bilans wodny, który będąc różnicą pomiędzy opadem atmosferycznym i ewapotranspiracją, jest cenną informacją przy ocenie niedoborów wody i okresów suchych. Badania prowadzone przez IMGW-PIB wskazują, że województwo podkarpackie należy do obszarów mniej zagrożonych suszami glebowymi i także hydrologicznymi niż pas nizin, gdzie zagrożenie to jest znacznie większe, a susze występują częściej i przynoszą większe straty gospodarcze. Analiza klimatycznego bilansu wodnego (KBW) za okres wegetacyjny w kolejnych latach 1966-2005 obliczonego dla stacji synoptycznych położonych na terenie województwa wskazuje w przeważającej liczbie przypadków na jego dodatnie wartości. Oznacza to przewagę opadów nad parowaniem i w efekcie niezbyt częste występowanie suszy. Znacznie wyższe wartości KBW notujemy na południu regionu (Lesko) gdzie jego średnia wartość w okresie wegetacyjnym (od kwietnia do września) wynosi prawie 200 mm, natomiast maleją one w kierunku północnym, i tak na przykład w Rzeszowie średnia wartość KBW w okresie wegetacyjnym wynosi już tylko niecałe 50 mm.

Wykres 64. Suma klimatycznego bilansu wodnego w okresie wegetacyjnym m. Lesko

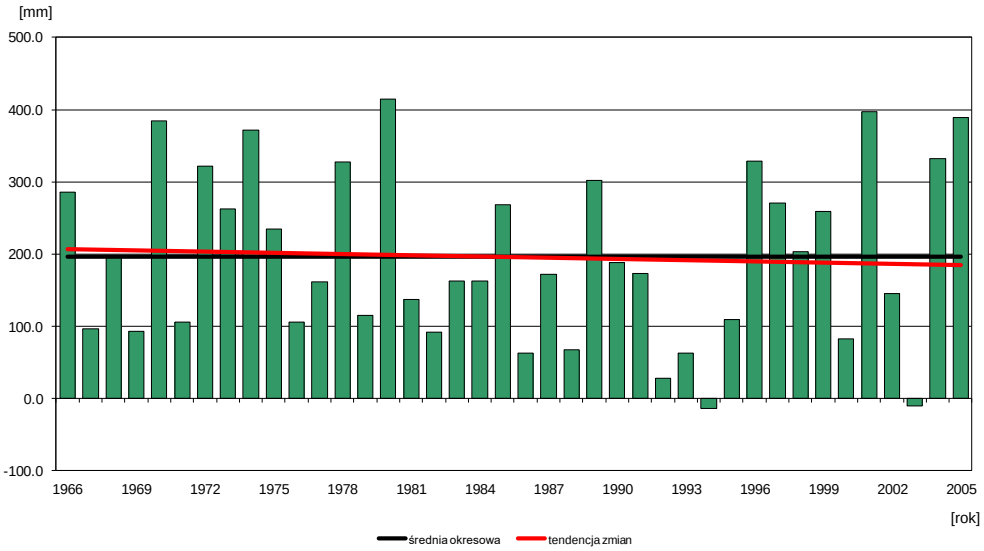

LESKO

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Wykres. 65. Suma klimatycznego bilansu w okresie wegetacyjnym m. Rzeszów

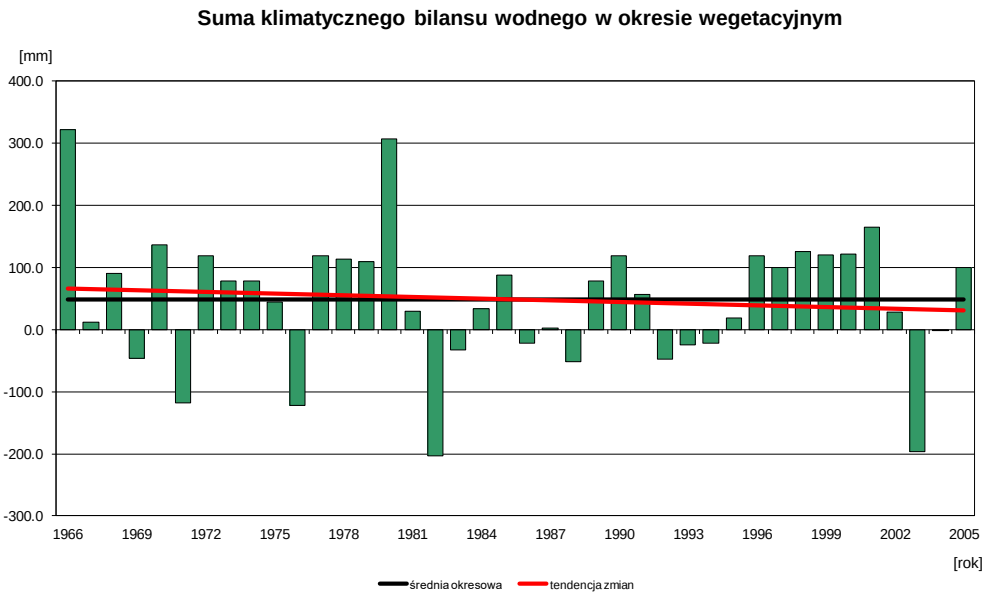

RZESZÓW

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Mimo dość korzystnego rozkładu wartości klimatycznego bilansu wodnego należy wziąć pod uwagę, że obserwowane zmiany klimatu i notowane zwiększenie częstości występowania zjawisk ekstremalnych, mogą powodować okresowe zakłócenia w gospodarce z powodu wystąpienia susz rolniczych i hydrologicznych w regionie. Do okresów kiedy obserwowano rozległą i głęboką suszę w Polsce i która objęła też województwo podkarpackie należał rok 2015. Południowa część województwa była objęta tylko nieznacznym niedoborem wody, tj. niewielką przewagą ewapotranspiracji nad sumą opadów atmosferycznych począwszy od czerwca 2015 r. Natomiast idąc ku północnym granicom województwa niedobór ten był coraz większy, o czym świadczą znaczne różnice pomiędzy wysokimi wartości ewapotranspiracji i stosunkowo niskimi opadami notowanymi na stacjach Zamość i Kielce położonych w ościennych województwach na północ od województwa podkarpackiego.

Bardzo wyraźnie spadł w tym czasie również wskaźnik wilgotności gleby obliczany na podstawie obrazów satelitarnych. Wskaźnik ten na głębokości 7-28cm (czyli w płytkiej warstwie korzeniowej) wynosił pod koniec czerwca 20-25% na północnych krańcach województwa podkarpackiego, a pod koniec sierpnia od poniżej tylko 10 do 25% na północy i w środkowej części. Tak niskie wartości wskaźnika świadczą o wystąpieniu w tym okresie głębokiej suszy glebowej.

Mapa 41. Wskaźnik wilgotności gleby w warstwie 7-28 cm (%) opracowany na podstawie danych satelitarnych stan na dzień 2 lipca 2015 r.

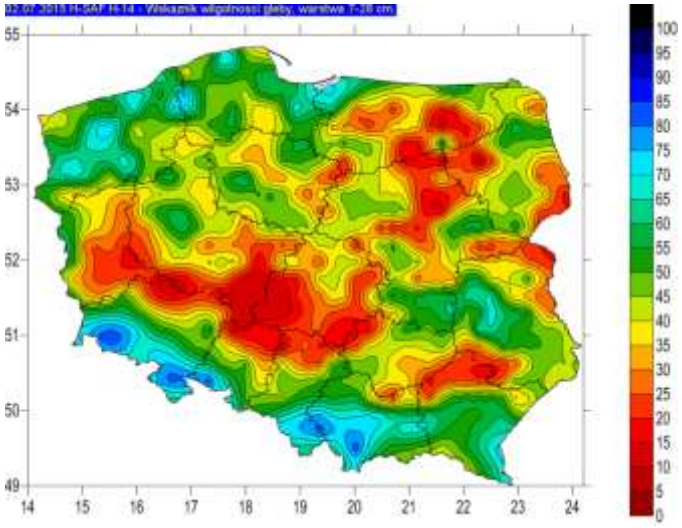

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Mapa 42. Wskaźnik wilgotności gleby w warstwie 7-28 cm (%) opracowany na podstawie danych satelitarnych stan na dzień 31 sierpnia 2015 r.

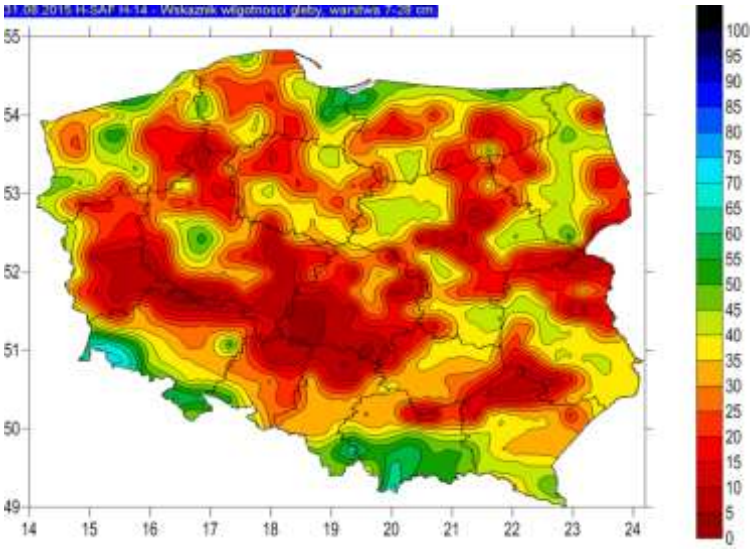

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Biorąc pod uwagę scenariusze klimatyczne, które zakładają znaczny wzrost średnich temperatur powietrza, wzrost usłonecznienia i związanej z tym ewapotranspiracji oraz wzrost częstości takich zjawisk jak susze, należy spodziewać się lat wzrostu zmienności plonowania i częstsze występowanie lat, w których konieczne będzie na przykład nawadnianie niektórych upraw w celu

zminimalizowania strat w plonach. Należy rozpatrzeć możliwości i opracować zakres wdrażania działań adaptacyjnych mających na celu dostosowanie rolnictwa na terenie województwa podkarpackiego do prognozowanego wzrostu częstości występowania niekorzystnych zjawisk meteorologicznych, szczególnie w paśmie północnym i środkowym. Należy między innymi prowadzić bieżący monitoring przebiegu niekorzystnych zjawisk meteorologicznych i klimatycznych, a także rozważyć możliwość poprawy efektywności produkcji oraz zwiększenie efektywności wykorzystania wody i zmniejszenie jej strat, biorąc dodatkowo pod uwagę wydłużanie się okresu wegetacyjnego.

- **obszary nadmiernego nasłonecznienia**

Nasłonecznienie (usłonecznienie) jest wyrażane w czasie trwania bezpośredniego promieniowania słonecznego, tj. czasie kiedy do powierzchni ziemi dociera bezpośrednie promieniowanie słoneczne. Dla rolnictwa, szczególnie uprawy roślin, czynnikiem ograniczającym jest jednak w zdecydowanej większości niedobór usłonecznienia. Skutkiem wzrostu usłonecznienia jest obserwowany wzrost średniej rocznej temperatury powietrza. Jest on powiązany z bilansem promieniowania i jego transformacją na powierzchni ziemi w energię cieplną i w znacznej mierze nie wynika ze zmian aktywności słońca lecz zmian powierzchni czynnej i składu chemicznego atmosfery przypowierzchniowej.
Potencjalnym zagrożeniem na terenie województwa podkarpackiego związanym z nadmiernym usłonecznieniem jest:

- wzrost parowania, skutkujący potęgowaniem i zwiększaniem częstości występowania susz, szczególnie w przypowierzchniowej warstwie gleby; dotyczy to szczególnie północnej i północno-wschodniej części województwa podkarpackiego - jest to rejon o największym średnim natężeniu całkowitego promieniowania słonecznego przekraczającym 86 kcal/cm^2 rocznie, z czego zdecydowana większość, tj. 72 kcal/cm^2 w okresie wegetacyjnym; równocześnie w całym województwie jest to obszar z najniższymi rocznymi sumami opadów atmosferycznych,
- zmiana struktury docierającego do powierzchni ziemi (upraw) promieniowania i oddziałującego na zwierzęta hodowlane w wyniku zmian składu chemicznego atmosfery, w tym osłabienia filtra w ozonosferze; wzrost udziału promieniowania ultrafioletowego może powodować uszkodzenia roślin, zwiększenie podatności na choroby i mutacje genetyczne - w tym zakresie obszar województwa podkarpackiego nie jest bardziej narażony niż pozostała część Polski, a górska część województwa zdecydowanie mniej.

- **straty w UR spowodowane czynnikami środowiskowymi**

Rolnictwo należy do tych sektorów gospodarki, które są najbardziej narażone na oczekiwane niekorzystne zmiany klimatyczne. Wzrost temperatury i zmniejszenie się sumy opadów lub ich struktury oraz zwiększona częstotliwość zjawisk ekstremalnych (przymrozki, susze, ulewy, wichury i inne) będzie miało konsekwencje przede wszystkim dla produkcji roślinnej. W sektorze rolniczym wrażliwość i odporność na nadchodzące zmiany zależy nie tylko od rodzaju upraw i stosunków wodno-termicznych, lecz także od powierzchni upraw, specjalizacji produkcji rolnej i w znacznym stopniu od świadomości rolników. Przewidywane zmiany klimatyczne wpłyną na zbiory, gospodarkę hodowlaną i lokalizację produkcji, co w dużym stopniu zagrozi dochodom gospodarstw rolnych.
Rolnictwo jest tym sektorem, który wymaga szczególnie intensywnego zaangażowania w program adaptacyjny zarówno władz lokalnych, jak i indywidualnych rolników. Na tym szczeblu wiedza na temat wrażliwości prowadzonej produkcji rolnej na zmiany klimatyczne jest najszersza. Do tej grupy przede wszystkim należy podejmowanie decyzji w kwestiach adaptacyjnych. Dlatego też na tym szczeblu wzmacnianie świadomości i edukacja jest najbardziej pożądana i skuteczna.
W województwie podkarpackim wielkość strat spowodowana czynnikami środowiskami w latach 2011-2017 była zmienna. W 2017 r. największe straty odnotowano w wyniku przymrozków wiosennych, w 2015 r. w wyniku suszy a w 2013 r. największe straty spowodowane były gradobiciem z deszczem.

Tabela 40. Straty w UR spowodowane czynnikami środowiskowymi w latach 2011 - 2017

Lp.	Czynnik środowiskowy	Liczba gmin	Liczba gospodarstw	Powierzchnia na której wystąpiła strata	Wartość strat [zł]
2011					
1	Ujemne skutki przezimowania	1	3	52	500 208
2	Obsunięcie się ziemi	1	1	0	200 000
3	Deszcz nawalny z gradem	31	2 278	9 952	16 167 387
4	Gradobicie	7	228	1 114	4 997 814
5	Huragan	7	93	387	1 618 030
Suma		**47**	**2 603**	**11 505**	**23 483 439**
2012					
1	Ujemne skutki przezimowania	4	7	35	365 561
2	Deszcz nawalny z gradem	7	156	887	1 138 482
3	Gradobicie	1	1	23	2 255 523
Suma		**12**	**164**	**945**	**3 759 566**
2013					
1	Gradobicie z deszczem	32	4747	19 495	40 066 550
2	Uderzenie pioruna	1	1	0	530 610
Razem		**33**	**4 748**	**19 495**	**40 597 160**
2014					
1	Przymrozki wiosenne	2	34	125	3 108 225
2	Gradobicie z deszczem	41	772	2 844	7 331 715
3	Uderzenie pioruna	1	1	0	231 450
4	Huragan	1	19	3	248 367
Razem		**45**	**826**	**2 972**	**7 910 899**
2015					
1	Grad z deszczem nawalnym	1	45	30	133 600
2	Gradobicie	10	140	2 373	7 269 000
3	Huragan	2	23	0	183 700
4	Susza	121	4 324	40 496	132 368 000
Razem		**134**	**4 532**	**42 899**	**139 954 300**
2016					
1	Ujemne skutki przezimowania	3	11	106	245 000
2	Gradobicie	7	105	1 558	2 637 000
3	Deszcz nawalny	4	38	62	236 000
Razem		**14**	**154**	**1 726**	**3 118 000**
2017					
1	Ujemne skutki przezimowania	3	3	671	715 564

2	Huragan	5	6	71	173 390
3	Przymrozki wiosenne	75	574	2 329	23 707 203
4	Deszcz nawalny	9	29	53	96 947
5	Gradobicie	17	332	2 784	9 157 820
6	Susza	1	1	9	8 453
Razem		**110**	**945**	**5 917**	**33 859 377**

Źródło: Podkarpacki Urząd Wojewódzki w Rzeszowie; dane opracowano na podstawie zbiorczych zestawień z oszacowanych strat w gospodarstwach rolnych i działach specjalnych produkcji rolnej przeprowadzonych przez komisje gminne powołane przez Wojewodę Podkarpackiego.

- **straty w rolnictwie wyrządzane przez zwierzynę łowną i prawnie chronioną**

W ostatnich latach na terenie województwa podkarpackiego zauważa się wzrost populacji zwierząt łownych, zwłaszcza dzików, które bytują blisko zabudowań i gospodarstw rolnych, wyrządzając przy tym liczne szkody. Przekłada się to na znaczny wzrost ilości szkód wyrządzanych przez zwierzynę łowną na terenie Podkarpacia. O skali problemu świadczy m.in. fakt, że województwo podkarpackie jest na pierwszym miejscu w kraju pod względem liczby oszacowanych przez Zarząd Województwa szkód i kwoty wypłaconych środków.

Tabela 41. Szkody łowieckie na przestrzeni 2014-2016 r.

Wyszczególnienie	Rok 2014	Rok 2015	Rok 2016	2014	2015	2016	Jednostka
liczba oszacowanych szkód (szt.)	1 546	3 073	3 495	14 356	16 458	15 474	Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego
	6 817	7 336	6 585				PZŁ Rzeszów
	320	309	250				PZŁ Tarnów
	2 118	2 018	1 738				PZŁ Przemyśl
	1 027	973	745				PZŁ Tarnobrzeg
	602	489	461				RDLP Krosno
	1 926	2 260	2 200				PZŁ Krosno

Źródło: Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego.

Wykres 66. Liczba szkód łowieckich

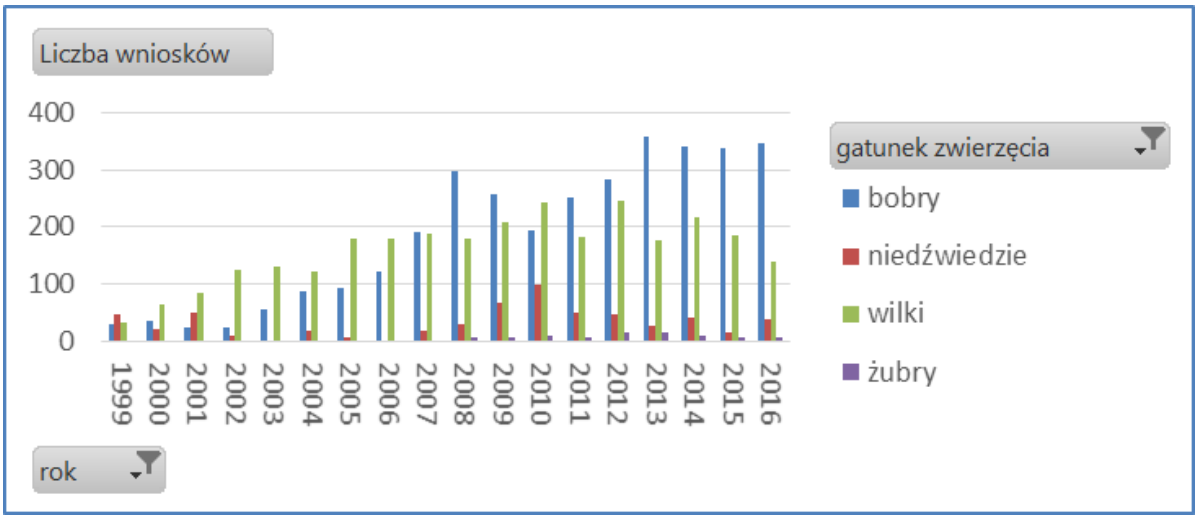

Źródło: Zarządy okręgowe kół łowieckich.

Oprócz strat powodowanych przez zwierzynę chronioną i łowną w gospodarce rolnej, odnotowuje się również niekorzystny wpływ populacji tych zwierząt na wzrost i rozwój upraw leśnych, młodników czy drzewostanów starszych w obszarach leśnych - zwłaszcza w warunkach przegęszczenia populacji. Głównymi gatunkami powodującymi straty są: jeleń, sarna i łoś. Z gatunków chronionych żubr i bóbr. Lasy Państwowe dokonują corocznego oszacowania strat na gruntach pozostających w zarządzie poszczególnych nadleśnictw.

Tabela 42. Powierzchnia szkód w województwie podkarpackim (2016 r.)

Stadium rozwojowe drzewostanu	Sprawca uszkodzeń	Rodzaj szkody	Powierzchnia szkód spowodowanych przez ssaki [ha]		
			21-40 %	>40%	razem
Uprawa	Zwierzęta łowne	Uszkadzanie drzew	661,62	135,01	796,63
Uprawa	Zwierzęta chronione *	Uszkadzanie drzew *	18,16	16,56	34,72
Uprawa	***Razem***	***Uszkadzanie drzew***	***679,78***	***151,57***	***832,76***
Młodnik	Zwierzęta łowne	Uszkadzanie drzew	509,49	79,47	588,96
Młodnik	Zwierzęta chronione *	Uszkadzanie drzew *	298,34	76,54	374,88
Młodnik	***Razem***	***Uszkadzanie drzew***	***807,83***	***156,01***	***963,84***
Drzewostan starszy	Zwierzęta łowne	Uszkadzanie drzew	1,89	0,00	1,89
Drzewostan starszy	Zwierzęta chronione *	Uszkadzanie drzew *	45,18	11,34	56,52
Drzewostan starszy	***Razem***	***Uszkadzanie drzew***	***47,07***	***11,34***	***58,41***
Ogółem		***Uszkadzanie drzew***	***1534,68***	***318,92***	***1853,60***
Uprawa	Zwierzęta chronione **	Podtopienia **	2,82	14,99	17,81
Młodnik	Zwierzęta chronione **	Podtopienia **	70,83	66,47	137,30
Drzewostan starszy	Zwierzęta chronione **	Podtopienia **	103,18	138,15	241,33

Ogółem		***Podtopienia***	***176,83***	***219,61***	***396,44***
			1711,51	**538,53**	**2250,04**

* Zwierzęta chronione - uszkadzanie drzew - dotyczy żubra i bobra
** Zwierzęta chronione - podtopienia - dotyczą bobra

Źródło: Lasy Państwowe.

- **programy rolnośrodowiskowe – znaczenie i zróżnicowanie regionalne**

Programy rolnośrodowiskowe są obowiązkowe dla wszystkich krajów członkowskich i pełnią kluczową rolę w realizacji planów ochrony przyrody. Mają one za zadanie pomóc we wdrażaniu europejskiej sieci ekologicznej NATURA 2000, której wprowadzenie wymuszają na państwach Wspólnoty Dyrektywa Siedliskowa (92/43/WE) i Dyrektywa Ptasia (79/409/WE) Unii Europejskiej. W ramach perspektywy unijnej przypadającej na lata 2007-2013 realizowane były pod nazwą Program rolnośrodowiskowy. W obecnej perspektywie unijnej 2014-2020 zostały podzielne na Działania rolnośrodowiskowo-klimatyczne oraz Rolnictwo ekologiczne.
Działanie rolnośrodowiskowo-klimatyczne ukierunkowane jest na zrównoważone gospodarowanie nawozami, działania zapobiegające erozji gleb i przyczyniające się do ochrony gleb i wód, zachowanie i ochronę cennych siedlisk przyrodniczych i zagrożonych gatunków roślin i zwierząt, ochronę zagrożonych zasobów genetycznych roślin uprawnych i zwierząt gospodarskich, a także ochronę różnorodności krajobrazu.
Rolnictwo ekologiczne określa się jako system gospodarowania o zrównoważonej produkcji roślinnej i zwierzęcej. Produkcja ekologiczna powinna łączyć przyjazne środowisku praktyki gospodarowania, wspomagać wysoki stopień różnorodności biologicznej, wykorzystywać naturalne procesy oraz zapewnić właściwy dobrostan zwierząt. Zainteresowanie poszczególnymi perspektywami unijnymi obrazują tabele 43 i 44.

Tabela 43. Program rolnośrodowiskowy PROW w latach 2007-2013

Program rolnośrodowiskowy PROW 2007-2013												
KAMPANIA	Nowe/Kontynuacja	Liczba złożonych wniosków	Wnioskowana kwota	Liczba pakietów realizowanych w ramach złożonych wniosków								
				Rolnictwo zrównoważone	Rolnictwo ekologiczne	Ekstensywne trwałe użytki zielone	Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych poza obszarami NATURA 2000	Ochrona zagrożonych gatunków ptaków i siedlisk przyrodniczych na obszarach NATURA 2000	Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych roślin w rolnictwie	Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych zwierząt w rolnictwie	Ochrona gleb i wód	Strefy buforowe
				Pakiet 1	Pakiet 2	Pakiet 3	Pakiet 4	Pakiet 5	Pakiet 6	Pakiet 7	Pakiet 8	Pakiet 9
2008	Nowe	1 594	8 430 948,78	221	389	985	1	0	94	44	422	9
2009	Nowe	1 528	16 036 566,41	213	376	821	153	23	90	45	407	8
	Kontynuacje	1 321	11 663 317,00	106	489	817	25	43	48	32	253	0
2010	Nowe	2 155	16 641 666,61	249	478	1 650	80	113	39	32	443	0
	Kontynuacje	2 799	21 096 640,95	318	886	1 874	128	118	141	84	663	8
2011	Nowe	1 344	14 063 080,12	233	225	337	269	204	35	13	550	1
	Kontynuacja	4 836	38 496 754,15	533	1 144	3 330	316	375	157	86	1 216	9
2012	Nowe	2 163	21 131 191,73	227	341	335	800	532	43	29	438	0
	Kontynuacje	6 092	55 753 492,51	789	1 576	3 568	619	678	210	107	1 517	11
2013	Nowe	1 834	17 861 473,42	165	170	208	865	531	64	46	256	1
	Kontynuacje	6 745	66 765 989,82	811	1 540	2 856	1 498	1 220	169	93	1 553	6
2014	Nowe	1 243	8 006 406,49	31	215	352	631	30	22	65	0	0
	Kontynuacje	7 427	70 841 120,94	874	1 194	2 254	2 352	1 740	184	113	1 579	8
2015	Kontynuacje	6 479		675	913	766	2 438	2 121	171	106	1 084	0
2016	Kontynuacja	4 958		378	645	454	1 901	1 711	130	82	442	5
2017	Kontynuacja	3 189		209	341	197	1 343	1 337	92	62	283	0
Razem		**55 707**	**366 788 648,93**	**6 032**	**10 922**	**20 804**	**13 419**	**10 776**	**1 689**	**1 039**	**11 106**	**66**

Źródło: Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Tabela 44. Działanie rolno-środowiskowo-klimatyczne PROW w latach 2014-2020

Działanie rolno-środowiskowo-klimatyczne PROW 2014-2020												
KAMPANIA	Nowe/Kontynuacja	Liczba złożonych wniosków o przyznanie płatności	Poddziałanie 10.1 Płatności z tytułu zobowiązań rolno-środowiskowo-klimatycznych						Poddziałanie 10.2 Wsparcie dla ochrony oraz zrówno-ważonego użytkowania i rozwoju zasobów genetycznych w rolnictwie		
			Liczba złożonych wniosków w ramach poddziałania	Pakiet 1	Pakiet 2	Pakiet 3	Pakiet 4	Pakiet 5	Liczba złożonych wniosków w ramach poddziałania	Pakiet 6	Pakiet 7
				Rolnictwo zrównoważone	Ochrona gleb i wód	Zachowanie sadów tradycyjnych odmian drzew owocowych	Cenne siedliska i zagrożone gatunki ptaków na obszarach NATURA 2000	Cenne siedliska poza obszarami NATURA 2000		Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych roślin w rolnictwie	Zachowanie zagrożonych zasobów genetycznych zwierząt w rolnictwie
2015	Podkaprackie	1 787	1 681	61	36	31	850	896	80	30	50
2016	Podkaprackie	3 283	2 975	82	74	60	1 562	1 608	228	160	78
2017	Podkarpackie	5 147	3 820	77	81	58	1 998	2 085	347	262	87
suma		**10 217**	**8 476**	**220**	**191**	**149**	**4 410**	**4 589**	**655**	**452**	**215**

Źródło: Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Z analizy przedmiotowego zestawienia wynika, że największym zainteresowaniem wśród podkarpackich rolników cieszą się pakiety związane z trwałymi użytkami zielonymi, czy to pod kątem ich ekstensywnego użytkowania, czy ze względu na ochronę zagrożonych ptaków i siedlisk przyrodniczych na obszarach NATURA 2000, czy poza NATURĄ 2000. Największym zainteresowaniem pakiet 3, 4 oraz 5 cieszyły się w powiatach południowych naszego województwa a więc bieszczadzkim, leskim, sanockim, przemyskim, krośnieńskim oraz jasielskim. Niewiele mniejszym zainteresowaniem cieszyły się pakiety „rolnictwo zrównoważone", „rolnictwo ekologiczne" i „ochrona gleb i wód", których głównymi zadaniami jest ograniczenie nawożenia, gospodarowanie zgodnie z wymogami rolnictwa ekologicznego oraz zapobieganie erozji gleb. Największym zainteresowaniem pakiety 1, 2 oraz 8 cieszyły się w powiatach północnych, tj. lubaczowskim, jarosławskim, leżajskim, niżańskim, stalowowolskim, tarnobrzeskim, dębickim i mieleckim.

1.3.6 Rola rolnictwa w kształtowaniu wzrostu gospodarczego województwa i kraju

- **zasoby kapitału w rolnictwie**
- **udział rolnictwa w PKB**

Udział wartości dodanej brutto rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa w ogólnej wartości dodanej brutto (w cenach bieżących) w województwie podkarpackim w 2014 r. wyniósł 1,7% i był o 1,8 p. proc. mniejszy w porównaniu z 2007 r. W kraju wyniósł 2,8% i był o 1,5 p. proc. niższy niż w 2007 r. W poszczególnych województwach udział tej sekcji był zróżnicowany i kształtował się od 0,7% w województwie śląskim do 7,4% w województwie podlaskim. Wysokie wartości przyjął również w województwach warmińsko-mazurskim i lubelskim. W relacji do 2007 r., we wszystkich województwach nastąpił spadek udziału rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa w generowaniu wartości dodanej brutto.

Tabela 45. Udział wartość dodanej brutto rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa w ogolonej wartości dodanej brutto (ceny bieżące)

Wyszczególnienie	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Polska	4,3	3,7	3,6	2,9	3,2	2,9	3,1	2,8
Dolnośląskie	2,3	1,8	1,8	1,5	1,7	1,5	1,5	1,4
Kujawsko-pomorskie	5,9	5,2	5,4	4,2	4,5	4,4	5,0	4,5
Lubelskie	7,9	6,6	6,5	5,4	6,5	5,7	6,1	5,3
Lubuskie	4,4	3,6	4,0	3,5	4,0	3,7	3,9	3,8
Łódzkie	6,5	5,6	4,9	3,7	4,0	3,6	3,8	3,9
Małopolskie	3,0	2,6	2,2	1,6	1,7	1,5	1,5	1,4
Mazowieckie	3,8	3,6	3,1	2,7	3,0	2,7	3,1	2,6
Opolskie	5,3	4,3	4,2	3,8	4,3	3,9	3,7	3,3
Podkarpackie	**3,5**	**2,9**	**2,5**	**1,7**	**2,0**	**1,8**	**1,9**	**1,7**
Podlaskie	10,7	9,6	10,2	7,6	8,1	7,6	8,7	7,4
Pomorskie	2,9	2,5	2,6	2,3	2,4	2,3	2,4	2,4
Śląskie	1,1	1,0	0,9	0,7	0,8	0,8	0,8	0,7
Świętokrzyskie	6,3	5,3	5,1	3,9	4,6	4,0	4,4	4,1
Warmińsko-mazurskie	7,8	6,6	7,2	6,3	7,0	6,5	6,5	6,1
Wielkopolskie	6,5	5,1	5,3	4,3	4,3	4,3	4,4	4,1
Zachodniopomorskie	4,2	3,6	4,0	3,4	3,4	3,4	3,7	3,3

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

W województwie podkarpackim w końcu 2015 r. liczba pracujących w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie (bez zatrudnionych w gospodarstwach indywidualnych) wyniosła 5,7 tys. osób. Pracujący w rolnictwie na Podkarpaciu stanowili 3,8% pracujących w kraju.

1.3.7 Przemysł rolno-spożywczy i pozostała działalność gospodarcza związana z rolnictwem

- **najwięksi pracodawcy i zakłady przetwórcze rolno-spożywcze lub związane z rolnictwem, rynki hurtowe**

Największymi zakładami przetwórczymi działającymi na terenie województwa podkarpackiego są:

- w powiecie brzozowskim:

- Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Jasienicy Rosielnej, 36-220 Jasienica Rosielna (przetwórstwo mleka);

- w powiecie dębickim:

- Zakład Przetwórstwa Mięsnego "ZACZYK" Zaczyk Jacek, 33-336 Łabowa 176A, 39-200 Dębica, ul. Fabryczna 2 A (ubój bydła i rozbiór mięsa),
- "Sokołów" Spółka Akcyjna Oddział w Dębicy, 39-200 Dębica, ul. Słoneczna 7 (przetwórstwo mięsa – produkcja salami),
- Animex Foods Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością Spółka komandytowa Oddział w Dębicy, 39-200 Dębica, ul. Słoneczna 5 (rozbiór i przetwórstwo mięsa drobiowego),
- Przedsiębiorstwo Przemysłu Mięsnego "Taurus" Sp. z o. o., 39-220 Pilzno, ul. Legionów 58 (rozbiór i przetwórstwo mięsa);

- w powiecie jarosławskim:

- "SOKOŁÓW" S.A. Oddział w Jarosławiu, 37-500 Jarosław, ul. Przemysłowa 2 (ubój trzody, rozbiór i przetwórstwo mięsa);

- w powiecie leskim:

- "Połonina-Lesko" Sp.k. - Sp. z o.o., 38-600 Lesko, ul. Przemysłowa 15 (ubój cieląt, owiec i kóz, rozbiór i przetwórstwo mięsa);

- w powiecie mieleckim:

- Dobrowolscy Sp. z o.o., 39-308 Wadowice Górne 93 (ubój trzody, rozbiór i przetwórstwo mięsa),
- Zielona Budka (Mielec) Sp. z o.o., 39-300 Mielec, ul. Wojska Polskiego 3 (produkcja lodów);

- w powiecie rzeszowskim:

- Zakład Mięsny SMAK-GÓRNO Sp. z o.o., 36-051 Górno, ul. Centralna 4 (ubój trzody, rozbiór i przetwórstwo mięsa),
- Rzeszowskie Zakłady Drobiarskie "RES-DROB" Sp. z o.o., 35-211 Rzeszów, ul. Konopnickiej 18 (ubój drobiu, rozbiór i przetwórstwo mięsa),
- Spółdzielnia Mleczarska MLEKOVITA Oddział „RESMLECZ" w Trzebownisku, 36-001 Trzebownisko 931 (przetwórstwo mleka),
- Nestle Polska S.A., 02-678 Warszawa, ul. Domaniewska 32 Oddział w Rzeszowie, 35-959 Rzeszów, ul. Gen. St. Maczka 1;

- w powiecie sanockim:

- Spółdzielnia Mleczarska Mlekovita w Wysokiem Mazowieckiem, Oddział w Sanoku, 38-500 Sanok, ul. Przemyska 22 (przetwórstwo mleka).

Łącznie w województwie podkarpackim znajduje się 246 zakładów zatwierdzonych. Ponadto, na terenie Podkarpacia 297 podmiotów prowadzi sprzedaż bezpośrednią środków spożywczych pochodzenia zwierzęcego oraz 63 podmioty prowadzi działalność w zakresie rolniczego handlu detalicznego.

- **podmioty zaopatrujące rolników w środki produkcji**

Na teranie województwa podkarpackiego działa kilkadziesiąt podmiotów zaopatrujących rolników w środki ochrony roślin i nawozy. Podmioty te są dość równomiernie rozmieszczone na terenie poszczególnych powiatów w naszym województwie, w związku z tym nie ma problemów z dostępnością do szerokiego asortymentu wyżej wymienionych produktów. Mniejsze punkty handlowe oferują nieco mniejszy asortyment, ale jest on głównie przeznaczony dla działkowców i małych producentów rolnych.
Duże podmioty handlowe, oprócz sprzedaży środków ochrony roślin i nawozów, często oferują również usługi transportu powyższych produktów bezpośrednio do gospodarstw rolników, co jest dużym ułatwieniem w organizacji pracy w gospodarstwach rolnych. Ceny środków ochrony roślin, jak i nawozów w ostatnich latach umiarkowanie rosły. Problemem w zakresie zaopatrzenia w środki do produkcji rolnej jest w naszym województwie ograniczona możliwość zakupu wapna nawozowego, które oferowane jest jedynie przez kilku dostawców najczęściej w partiach o dużym tonażu. Stanowi to problem dla mniejszych gospodarstw. Zaznaczyć tu należy, że ciągle niskie zużycie nawozów wapniowych w naszym województwie przyczynia się do rosnącego zakwaszenia gleb w gospodarstwach. Ma to bezpośrednie przełożenie na ograniczenie plonowania upraw oraz zwiększenie gromadzenia metali ciężkich w roślinach. Ocenia się, że ponad 40% gleb w województwie podkarpackim koniecznie wymaga wapnowania. W ostatnich latach bardzo dużą uwagę przywiązuje się do stosowania środków ochrony roślin przez rolników w sposób niestwarzający zagrożenia dla zdrowia człowieka, zwierząt i środowiska naturalnego. PODR w Boguchwale prowadzi cykliczne szkolenia dla rolników z zakresu prawidłowego stosowania środków ochrony roślin oraz prowadzi badania sprawności technicznej opryskiwaczy polowych i sadowniczych, przez co podnoszone są kwalifikacje rolników oraz spełniane są wymogi stosowania zasad integrowanej ochrony roślin obowiązujące od 2014 r. wszystkich profesjonalnych użytkowników środków ochrony roślin w gospodarstwach.

Nasiona

Zaopatrzenie rolników w materiał siewny kwalifikowany w województwie podkarpackim jest zadowalające. Często podmioty sprzedające materiał siewny kwalifikowany oferują go w wąskim zakresie pod względem odmian poszczególnych gatunków roślin uprawnych. Często są to odmiany zagraniczne, niedostosowane do warunków glebowo-klimatycznych naszych gospodarstw. Ponadto zdarza się, że oferowany materiał siewny jest słabej jakości, tzn. zanieczyszczony najczęściej gatunkami obcymi.
Zaznaczyć tutaj należy, iż ciągle niewystarczająca jest świadomość rolników dotycząca ważności stosowania kwalifikowanego materiału siewnego i sadzeniakowego w produkcji rolnej. Jest to jeden z podstawowych czynników produkcji mający bezpośrednio wpływ na wielkość uzyskiwanych plonów i ich jakość, dający rolnikowi możliwość skorzystania z potencjału plonotwórczego jaki niosą ze sobą nowe odmiany. Dlatego dużo uwagi podczas szkoleń organizowanych przez PODR w Boguchwale z zakresu technologii produkcji poszczególnych roślin rolniczych poświęca się właśnie konieczności wymiany materiału siewnego i sadzeniakowego w gospodarstwach rolnych.
Ceny materiału siewnego i sadzeniakowego są stosunkowo wysokie wobec czego, szczególnie średni i mali producenci rolni w bardzo małym zakresie są zainteresowani jego zakupem i stosowaniem w swoich gospodarstwach. W województwie podkarpackim działa jedna Stacja Doświadczalna Oceny Odmian w Przecławiu z podległymi jej trzema Zakładami Doświadczalnymi Oceny Odmian w Dukli, Nowym Lublińcu i Skołoszowie. Badane są w nich corocznie nowe odmiany roślin rolniczych w ramach Porejestrowego Doświadczalnictwa Odmianowego (PDO). Dodatkowo na koszt własny w systemie PDO uczestniczy PODR w Boguchwale. Uzyskiwane w prowadzonych badaniach wyniki wojewódzkie służą do tworzenia „Listy Odmian Zalecanych do uprawy na teranie województwa”, na

której znajduje się 11 gatunków roślin rolniczych, których odmiany są najbardziej przydatne do warunków glebowo-klimatycznych naszego województwa. Problemem z kolei jest mała możliwość sprzedaży wyprodukowanych w gospodarstwach płodów rolnych na terenie naszego województwa.

Maszyny rolnicze

W województwie podkarpackim jest kilku producentów maszyn rolniczych (P.P.U.H. AKPIL w Pilznie, WOPROL PPU-H w Sędziszowie Młp.), ale nie jesteśmy tutaj wiodącym województwem. Na terenie województwa swoich dilerów mają wszystkie wiodące marki produkujące sprzęt rolniczy i części zamienne do maszyn rolniczych. Najważniejsze z nich to: ROL-MECH Sp. z o.o. z Radymna, AGROMASZ Sp. z o.o. z Domaradza, WIA-LAN Sp.j. z Przeworska, AGROMA Sp. z o.o. z Rzeszowa, SAN-TRAK z Sanoka. Zaopatrzenie jest wystarczające. Rolnicy bardzo chętnie uczestniczą w różnych targach i pokazach, podczas których mogą zapoznać się z bogatą ofertą produkcji krajowej i zagranicznej. Zapotrzebowanie na maszyny i urządzenia rolnicze wzrosło w ostatnich latach ze względu możliwość dofinansowania ich zakupu w ramach działań PROW.

Pasze

Podkarpacie odznacza się wysoką dostępnością pasz wykorzystywanych w produkcji zwierzęcej. Największym na naszym rynku dostawcą rozwiązań żywieniowych dla drobiu, bydła, trzody chlewnej i innych zwierząt hodowlanych jest Cargill Poland Sp. z o.o. Ponadto na Podkarpaciu funkcjonuje kilka mniejszych lokalnych mieszalni pasz np.: Neopasz Sp. zo.o., Spółdzielnia Zaopatrzenia i Zbytu Samopomoc Chłopska w Kolbuszowej, Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowo-Usługowe Jasta Sp. z o. o., Agropasz Sp. z o. o.Oprócz mieszalni pasz na terenie województwa bardzo dobrze rozwinięta jest sprzedaż koncentratów i dodatków paszowych przez liczne hurtownie i punkty dilerskie, w których rolnicy mają dostęp do szerokiego asortymentu oferowanego przez krajowe i zagraniczne firmy. Hodowcy zwierząt w punktach dystrybucji mają możliwość zakupu nie tylko gotowych mieszanek, ale również poszczególnych gatunków zbóż, które mogą wykorzystać do produkcji pasz we własnym gospodarstwie. Rolnicy na Podkarpaciu moją także szeroki dostęp do komponentów wysokobiałkowych, takich jak: poekstrakcyjna śruta sojowa, rzepakowa, słonecznikowa. Poza tym hodowcy zwierząt mogą zaopatrywać się w zboża bezpośrednio w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji roślinnej. Dopłata do roślin strączkowych wpłynęła na większą dostępność krajowych komponentów białkowych (bobik, groch, łubin), które można w niewielkim stopniu wykorzystywać w bilansowaniu dawek pokarmowych dla zwierząt gospodarskich.

Materiał hodowlany

Województwo podkarpackie cechuje się wystarczającym dostępem do materiału hodowlanego poszczególnych gatunków zwierząt gospodarskich. W materiał hodowlany trzody chlewnej rolnicy mogą zaopatrzyć się w gospodarstwach będących pod oceną Polskiego Związku Hodowców i Producentów Trzody Chlewnej POLSUS (pbz, wbp, pietrain). Oprócz tego na Podkarpaciu można nabyć materiał hodowlany od przedstawicieli firm hybrydowych np. DanBed, Pen Ar Lan, PIC. Hodowcy zajmujący się produkcją bydła mlecznego mogą zakupić materiał hodowlany u rolników indywidualnych, których stada podlegają ocenie Polskiej Federacji Hodowców Bydła i Producentów Mleka. Na terenie Podkarpacia można nabyć materiał hodowlany następujących ras: phf odm. cb, phf odm. czb, simentalska, polska czerwona, polska czarno-biała, polska czerwono-biała, białogrzbieta, jersey, montbeliarde.
Natomiast rolnicy zajmujący się hodowlą bydła mięsnego materiał hodowlany mogą zakupić u hodowców, których zwierzęta są pod oceną Polskiego Związku Hodowców i Producentów Bydła Mięsnego. Obserwowany w ostatnich latach wzrost populacji bydła ras mięsnych oraz mieszańców, bezpośrednio wpływa na zwiększenie znaczenia tego kierunku produkcji. Coraz częściej dostrzega się w produkcji bydła mięsnego alternatywę dla produkcji mleka bądź też trzody chlewnej. Na terenie województwa można nabyć bydło następujących ras: limousine, charolaise, hereford, angus, salers, highland.

Na terenie naszego województwa hodowcy mogą nabyć materiał hodowlany owiec będących pod oceną Regionalnego Związku Hodowców Owiec i Kóz w Nowym Targu. Są to rasy: olkuska, świniarka, wrzosówka, polska owca pogórza, czarnogłówka, cakiel podhalański. Zgodnie z obowiązującymi przepisami wszystkie konie wprowadzone do obrotu i utrzymywane w gospodarstwach powinny posiadać paszporty. Zadaniem tym zajmuje się Okręgowy Związek Hodowców Koni w Rzeszowie, który ocenia następujące rasy: małopolska, huculska, konik polski, polski koń szlachetny półkrwi, śląska, polski koń zimnokrwisty, perszeron, kuc.
Hodowcy królików pozyskują materiał hodowlany w gospodarstwach, które podlegają ocenie prowadzonej przez Krajowe Centrum Hodowli Zwierząt oraz Podkarpackie Towarzystwo Hodowców Gołębi Rasowych i Drobnego Inwentarza. Poprzez organizacje te można nabyć króliki ras dużych, średnich i małych, nutrii, szynszyli, a także drobiu ozdobnego i użytkowego.
Dzięki aktywnie działającemu Małopolskiemu Centrum Biotechniki w Krasnem rolnicy na Podkarpaciu mogą korzystać z nasienia najlepszych rozpłodników i doskonalić postęp hodowlany w swoim stadzie.

Usługi

Usługi świadczą głównie podmioty prywatne i nielicznie działające jeszcze Spółdzielnie Kółek Rolniczych. Pozwala to na zabezpieczanie potrzeb rolników w zakresie różnych usług na każdym w zasadzie etapie produkcji rolnej. W ramach działalności usługowej powszechnie funkcjonuje wzajemna pomoc sąsiedzka, gdzie rolnicy wykonują prace dla sąsiada posiadanymi maszynami, sami korzystając z usługi sprzętem, którego nie posiadają.

- **grupy producentów rolnych i organizacje producentów rolnych**

Z uwagi na warunki społeczno-gospodarcze rolnictwo województwa podkarpackiego posiada własną specyfikę charakteryzującą się przede wszystkim rozdrobnieniem agrarnym, nadmiarem zasobów siły roboczej oraz niską towarowością produkcji rolnej. Z myślą o organizowaniu się producentów rolnych, po okresie trudnych przemian lat 90 i rozpadzie większości struktur gospodarczych w kraju (w tym i spółdzielczości rolniczej – z wyjątkiem spółdzielczości mleczarskiej), w dniu 15 września 2000 r. została uchwalona ustawa o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie niektórych ustaw. Ustawa ta oraz nowelizacje do niej wprowadziła systemowe zasady wsparcia tworzenia grup producentów rolnych. Była ona tworzona z myślą o gospodarstwach średnich i małych, takich, jakie przeważają w Polsce południowo-wschodniej. W latach 2010–2013 odnotowano znaczącą dynamikę tworzenia grup producentów. Na dzień 31.12.2014 w województwie podkarpackim funkcjonowało 49 grup producentów (43 grupy producentów rolnych i 6 grup producentów owoców i warzyw), z czego w okresie 2011–2013 utworzonych zostało 34 grup producentów rolnych oraz cztery grupy producentów owoców i warzyw (wykres 51). Na mocy nowelizacji ustawy z dnia 11 września 2015 roku istniejące grupy producentów rolnych musiały dokonać ponownie tzw. uznania przez istniejącą wówczas Agencję Rynku Rolnego w terminie do 18 grudnia 2016 r. Z istniejących wówczas 43 grup rolnych ponowne uznanie dokonało 33 grupy. Po 1 stycznia 2014 r. do końca 2016 r. zostało zarejestrowanych pięć grup producentów rolnych.

Wykres 67. Dynamika wzrostu grup producentów funkcjonujących w województwie podkarpackim w poszczególnych latach

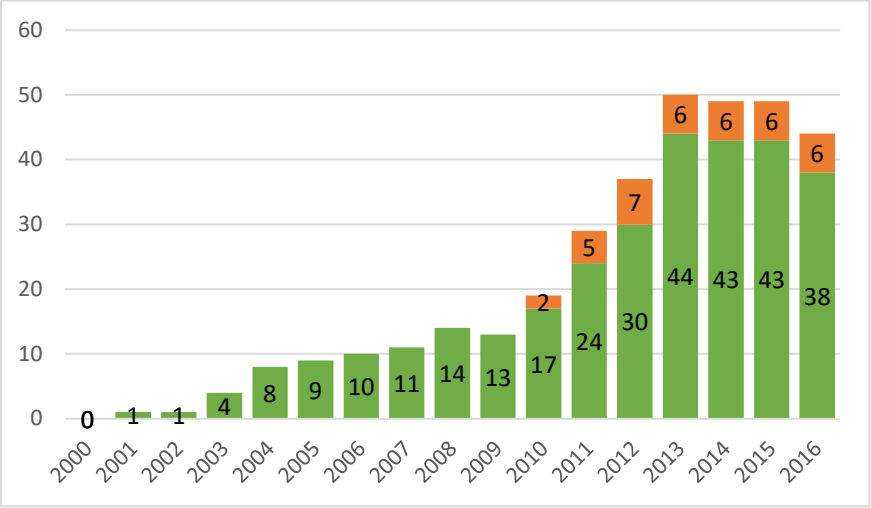

Źródło: Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Agencja Rynku Rolnego O/T w Rzeszowie.

Tempo powstawania grup producentów rolnych na Podkarpaciu w okresie 16 lat było niskie. Odnotowano lata, w których nie powstała żadna grupa. Sytuacja poprawiła się po 2008 r., kiedy powstawało kilka grup, a w latach 2011–2013 liczba nowo zarejestrowanych grup wzrosła nawet powyżej dziesięciu w ciągu roku. Ponad 2/3 bo 71% grup funkcjonuje w formie spółdzielni.
W chwili obecnej na Podkarpaciu funkcjonuje 38 grup producentów rolnych oraz 6 wstępnie uznanych bądź już uznanych grup producentów owoców i warzyw. Najwięcej grup zawiązało się dla następujących produktów: ziarno zbóż i nasiona roślin oleistych – 16, drób i jaja ptasie – 8, oraz trzoda – 3 (Tabela 46).

Tabela 46. Grupy producentów rolnych według rodzaju prowadzonej produkcji oraz liczby członków

Rodzaj produktu, ze względu na który grupa została wpisana do rejestru	Liczba grup		Liczba członków	
	Podkarpacie 2016	Polska 2014	Podkarpacie 2016	Polska 2014
Ziarno zbóż i nasiona roślin oleistych	16	477	209	4135
Świnie żywe, prosięta, warchlaki, mięso wieprzowe: świeże, chłodzone, mrożone	3	317	232	5021
Bydło żywe: zwierzęta rzeźne lub hodowlane, mięso wołowe: świeże, chłodzone, mrożone	2	56	17	825
Drób żywy, mięso lub jadalne podroby drobiowe: świeże, chłodzone, mrożone	6	277	36	1512
Mleko krowie	2	103	11	4176
Liście tytoniu suszone	1	12	1721	11 122
Jaja ptasie	2	21	13	123
Rośliny w plonie głównym, uprawiane na cele energetyczne lub do wykorzystania technicznego	1	19	5	132
Lisy pospolite lub polarne, norki, tchórze, jenoty żywe, skóry surowe (suszone)	1	1	6	6
Buraki cukrowe	2	19	11	134

Miód naturalny lub inne produkty pszczele	1	1	12	12
Inne	-	56		618
Razem	38	1361	2273	27 938

Źródło: Agencja Rynku Rolnego O/T w Rzeszowie, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi 2014 r.

Razem w grupach zrzeszonych jest 2401 rolników, z czego 1721 to producenci tytoniu, 552 producenci rolni, a 128 to producenci owoców i warzyw. Jest wiele branż, produktów lub grupy produktów, ze względu na który mogłyby się tworzyć grupy producenckie w województwie podkarpackim. Należą do nich w szczególności: konie żywe, króliki żywe, ziemniaki świeże, materiał siewny lub sadzeniaki. W branżach tych nie ma w ogóle zorganizowanych grup producenckich. Z uwagi na dużą specyfikę regionu należałoby oczekiwać, że powinny powstawać grupy dla rolnictwa ekologicznego, rośliny przeznaczone do produkcji zielarskiej i farmaceutycznej, miód naturalny i inne produkty pszczelarskie. Również z uwagi na rosnące zapotrzebowanie na rośliny energetyczne zapewne powinno być zainteresowanie zrzeszaniem się producentów zajmujących się ich produkcją. W dalszym ciągu słabo zorganizowani są również producenci trzody chlewnej, owiec i bydła mięsnego.
Liczba członków grup producentów rolnych w województwie podkarpackim w 2016 r. wynosiła 2273.

Wykres 68. Liczba członków grup producentów rolnych w województwie podkarpackim według branż w 2016 r.

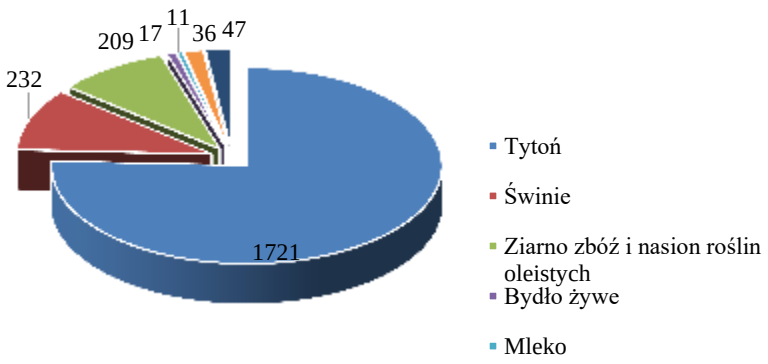

Źródło: Agencja Rynku Rolnego O/T w Rzeszowie, materiały własne.

Przemysł spożywczy na terenie województwa należy do najbardziej rozwiniętych gospodarki województwa, przy czym najprężniej funkcjonującymi branżami są: przetwórstwo mięsa (w tym króliczego) i zbóż, mleka, owoców i warzyw, a także buraków cukrowych. Brak jest natomiast przetwórstwa ziemniaków, przy czym należy zaznaczyć, że na terenie Podkarpacia udział powierzchni ziemniaków w ogólnym areale upraw jest najwyższy w kraju. Stosunkowo niski jest poziom pokrycia mocy przerobowych zakładów przetwórczych, surowcem produkowanym przez lokalnych rolników, który w poszczególnych branżach waha się od 20 do 70%. Należałoby oczekiwać, że największe zainteresowanie powstawaniem grup producenckich powinno właśnie w tych branżach mieć miejsce. I tak też się to dzieje oprócz branży mleczarskiej i buraków cukrowych.

Skala i wartość produkcji towarowej grup producentów rolnych

Systematycznie wzrasta wartość produkcji towarowej objętej działalnością grup, co jest wynikiem tworzenia nowych grup, zwiększania liczby członków w grupach już funkcjonujących, a także wzrostu skali produkcji u poszczególnych członków grup (Tabela 30). Niewątpliwie na wartość produkcji często wpływ mają również zmieniające się ceny produktów rolnych i ogrodniczych. Łączna wartość produkcji towarowej wszystkich grup producentów rolnych z województwa podkarpackiego w 2014 r. ukształtowała się na poziomie 225 mln zł i była ponad trzykrotnie wyższa w porównaniu z 2008 r. (wykres 70).

Tabela 47. Skup płodów rolnych w województwie podkarpackim w latach 2015 - 2016

Nazwa	Województwo 2015	GPR 2016	Procent
Zboża (t)	308 030	77 500	25,22
Rzepak (t)	39 753	10 041	25,3
Trzoda chlewna (szt.)	382 450	32 027	8,4
Mleko (mln l.)	110 213	6 814	6,2
Drób (t)	33 854	11 750	34,7

Źródło: Główny Urząd Statystyczny, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Agencja Rynku Rolnego O/T w Rzeszowie.

Wykres 69. Wartość produkcji towarowej grup producentów rolnych w województwie podkarpackim [w mln zł] według branż w 2016 r.

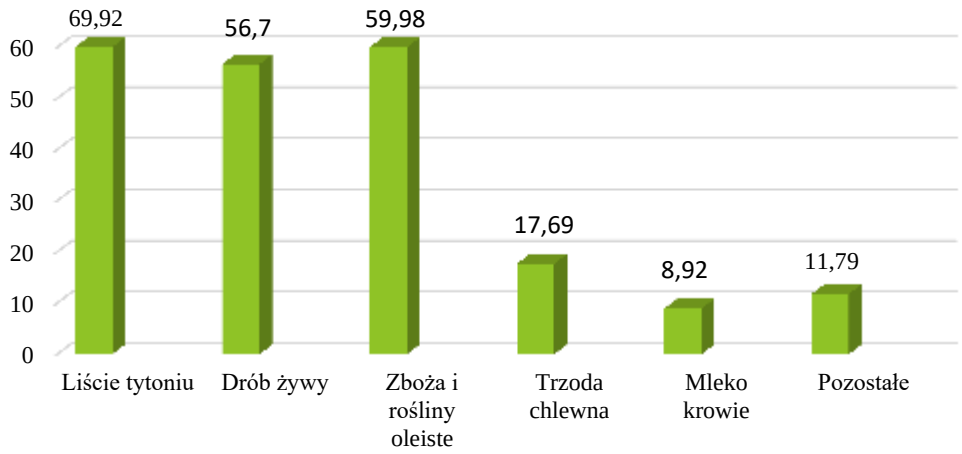

Źródło: Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Agencja Rynku Rolnego O/T w Rzeszowie, dane własne.

Wykres 70. Wartość produkcji towarowej grup producentów rolnych z województwa podkarpackiego w latach 2008–2016 r. [mln zł]

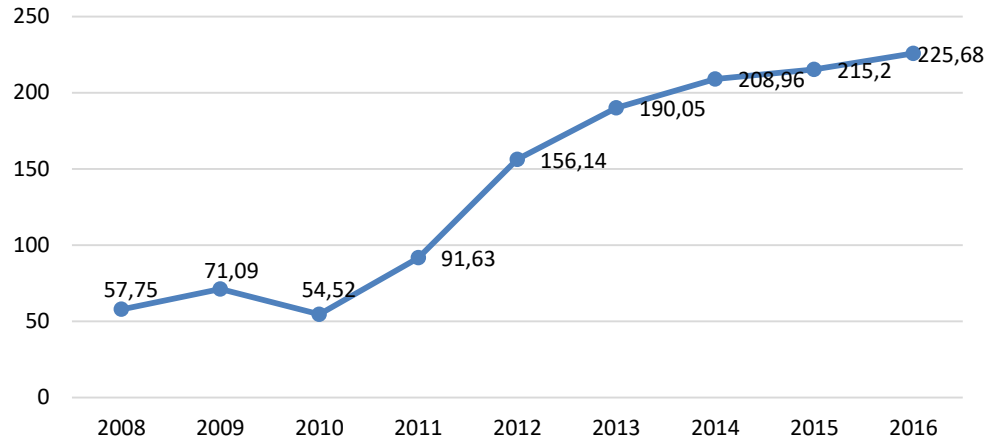

Źródło: Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Agencja Rynku Rolnego O/T w Rzeszowie.

Zgodnie z obowiązującymi przepisami grupy producentów, organizując i prowadząc skup od swoich członków, mogą prowadzić skup produktów, ze względu na które zostały zawiązane również od producentów niezrzeszonych. W 2016 r. 12 grup prowadziło skup produktów pochodzących spoza grupy. Udział wartości tego skupu w ogólnym skupie był niewielki, wynosił bowiem około 6,05% i dotyczył głównie skupu trzody chlewnej, zbóż, mleka, a także jaj ptasich. Należy podkreślić, że grupy, które zrealizowały inwestycje przechowalnicze, ten wskaźnik mają na poziomie od 20 do 40%. Powyższe dane wskazują, że udział grup producentów rolnych w rynku i sprzedaży produktów rolnych charakteryzuje się stałą tendencją wzrostową. Część grup jest w trakcie lub zrealizowała inwestycje, celem konfekcjonowania produktów (podnoszenie ich jakości, przygotowanie do sprzedaży, sortowanie, itp.) lub przygotowywania finalnych produktów dla konsumentów, łącznie z pakowaniem i dystrybucją. Należy podkreślić, że stopień gospodarczego zorganizowania rolników jest bardzo istotny. Im jest wyższy w danym kraju, tym możliwości i warunki konkurowania na rynku rolnym krajowym i unijnym są większe. Współpraca rolników, szczególnie ta w formie spółdzielczej opiera się na zasadzie dobrowolności przy jednoczesnym kierowaniu się uzgodnionymi dla wzajemnej korzyści regułami.

W 2014 r. Regionalny Związek Spółdzielni Produkcji Rolnej w Rzeszowie przeprowadził szczegółową ankietyzację rolników będących członkami grup (152 osoby), jak i tych, którzy do żadnych grup nie należą (178 osób). Wśród motywów przystąpienia do grupy najczęściej wymieniali możliwość uzyskania wyższej ceny na swoje produkty. Brak wzajemnego zaufania oraz brak lojalności członków wobec grupy to główne problemy podnoszone przez uczestników grup. Natomiast wśród potencjalnych kandydatów na członków grup podstawową barierą w zrzeszaniu się jest mała powierzchnia ich gospodarstw (43,5% ankietowanych posiada powierzchnię do 10 ha) i związana z tym niska produktywność. W drugiej kolejności problemem jest brak zaufania do zespołowego działania.

Po 16 latach funkcjonowania ustawy o grupach producenckich i ich związkach należy stwierdzić, że w województwie podkarpackim tempo organizowania się rolników w poszczególnych branżach jest bardzo zróżnicowane. Najlepiej organizują się producenci zbóż i rzepaku oraz drobiu. Utworzenie 1-4 grup w pozostałych 9 branżach oznacza ciągle niską rynkową świadomość podkarpackich rolników. Istnieje pilna potrzeba znacznego przyspieszenia procesu gospodarczego organizowania się rolników. Ciągle należy prowadzić edukację członków grup w zakresie znajomości swoich praw i obowiązków jako współwłaścicieli grup. Silne grupy mogą zapewnić sobie stabilność działania oraz zrealizować, najczęściej przy udziale środków unijnych, inwestycje (silosy, magazyny, czyszczalnie, przechowalnie, ubojnie itp.). Nie mniej ważnym, a może najważniejszym, kolejnym etapem budowania przez rolników struktur gospodarczych jest współpraca grup i wypracowanie udziału w dochodzie powstającym na etapie konfekcjonowania/uboju/przetwórstwa produktów rolnych (realizowana w kilku regionach kraju: Wielkopolska – trzoda chlewna, mazowieckie – owoce

i warzywa, opolskie – rzepak, podkarpackie – wołowina bądź produkty rolnictwa ekologicznego). Dobre zorganizowanie się w silne przedsiębiorstwa jest szczególnie potrzebne rolnikom, aby być partnerem dla coraz większych odbiorców produktów. Polskie i europejskie doświadczenia współpracy gospodarczej rolników jasno wskazują, że najczęściej występującą formą prawną jest spółdzielnia. Jest to forma niewątpliwie najlepiej dostosowana do realizacji gospodarczych interesów producentów rolnych.
Podkarpaccy rolnicy nie organizują się bez fachowej pomocy i wsparcia ekspertów w tej dziedzinie, ponieważ zakładanie grup jest zadaniem dość skomplikowanym. Połączenie zasad tworzenia firm z ustawą o grupach producentów rolnych przerasta często możliwości wielu obecnych doradców, którzy specjalizują się w obsłudze technologicznej, ekonomicznej i administracyjnej rolników. Dlatego też konieczne jest dalsze szkolenie kadry specjalistów do spraw zakładania grup, rekrutujących się spośród działaczy izb rolniczych, pracowników ośrodków doradztwa rolniczego, regionalnych związków branżowych, spółdzielni i ich organizacji oraz innych instytucji funkcjonujących w otoczeniu rolnictwa. Największą przeszkodą do przezwyciężenia okazuje się być bariera mentalna i to ona jest głównym hamulcem rozwojowym pozycji rolników. Dobre przykłady działań przynoszących korzyści finansowe powinny tę mentalność zmienić, chociaż jest to długi proces. We współpracy nawet z dużymi gospodarstwami daje się zauważyć wielki indywidualizm ich właścicieli, a wręcz wielką niechęć do wspólnego działania. Można zaproponować zorganizowanie dla członków grup oraz rolników szkoleń o charakterze psychologicznym, w których przedstawione będą podstawy i zasady działania w grupie i z grupą.

1.4 Otoczenie instytucjonalne rolnictwa

- **uczelnie wyższe, szkoły ponadgimnazjalne**

Województwo podkarpackie posiada bardzo dobrze rozwiniętą bazę dydaktyczno-szkoleniową w zakresie kształcenia rolników, pracowników otoczenia instytucjonalnego rolnictwa oraz agrobiznesu. Kształcenie zapewniają wyższe szkoły oraz szkoły ponadgimnazjalne.

- **Instytuty Badawcze, Zakłady Doświadczalne**

Na terenie województwa podkarpackiego Instytut Zootechniki - Państwowy Instytut Badawczy posiada dwa zakłady doświadczalne w Odrzechowej i Chorzelowie. Zakłady położone w południowej i środkowej części województwa.
Specyfikacja Zakładów:

Zakład Doświadczalny Instytutu Zootechniki PIB Odrzechowa Sp. z o.o.

- położony w strefie górskiej i podgórskiej,
- 2/3 użytków rolnych stanowią trwałe użytki zielone,
- utrzymywane zwierzęta to zwierzęta wywodzące się z gór:
  - bydło simentalskie,
  - konie huculskie,
  - kozy karpackie.

Instytut Zootechniki Chorzelów Sp. z o.o. Zakład doświadczalny

- położenie na obszarach nizinnych, częściowo obszarach zalewowych,
- większość gruntów rolnych stanowią grunty orne,
- ogromna różnorodność utrzymywanych zwierząt:
  - bydło hf,
  - konie małopolskie i kuce,
  - owce świniarki,
  - króliki,
  - zwierzęta futerkowe,

- kury ras rodzimych.

Potencjalne zadania dla Zakładów:

- prowadzenie prac badawczych i wdrożeniowych w zakresie hodowli zwierząt, żywienia i systemów utrzymania,
- szkolenie praktyczne uczniów, studentów, rolników,
- testowanie nowych rozwiązań oraz maszyn i urządzeń,
- propagowanie oraz utrwalanie bioróżnorodności (zwierząt i roślin zwłaszcza bioróżnorodności trwałych użytków zielonych),
- prowadzenie prac badawczych i wdrożeniowych w zakresie wykorzystania łąk i pastwisk górskich i podgórskich. Propagowanie pastwiskowego utrzymania zwierząt,
- tworzenie wzorców hodowli przeżuwaczy i koni dla obszarów górskich, pogórskich i nizinnych.

- **doradztwo rolnicze**

Obowiązujący w Polsce system doradztwa rolniczego *(Farm Advisory System – FAS)* oparty jest o przepisy prawa europejskiego i krajowego. Na system doradztwa rolniczego w Polsce składają się instytucje publiczne – Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie (CDR) oraz wojewódzkie ośrodki doradztwa rolniczego (WODR), a także instytucje i podmioty niepubliczne. Poza systemem doradztwa publicznego krajowe przepisy przyznają uprawnienia doradcze także innym podmiotom niepublicznym i organizacjom, takim jak prywatne podmioty doradcze czy jednostki samorządu gospodarczego – Izby Rolnicze. Doradztwo dla właścicieli lasów świadczą podmioty leśne, tj. nadleśnictwa będące podstawową jednostką organizacyjną w strukturze Lasów Państwowych.
Doradztwo publiczne realizuje wiele kluczowych zadań, pełni więc istotną rolę w FAS – wśród głównych zadań JDR wymienić należy prowadzenie doradztwa rolniczego obejmującego działania w zakresie rolnictwa, rozwoju wsi, rynków rolnych oraz wiejskiego gospodarstwa domowego, mające na celu poprawę poziomu dochodów rolniczych oraz podnoszenie konkurencyjności rynkowej gospodarstw rolnych; wspieranie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz podnoszenie poziomu kwalifikacji zawodowych rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich.
Jednostki doradztwa rolniczego funkcjonują na podstawie ustawy z 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego. Zgodnie z ustawą, jednostkami doradztwa rolniczego są:

- Centrum Doradztwa Rolniczego z siedzibą w Brwinowie, posiadające 3 oddziały (w Krakowie, Poznaniu i Radomiu),
- 16 wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego.

Jednostki doradztwa rolniczego są państwowymi jednostkami organizacyjnymi posiadającymi osobowość prawną i podlegają ministrowi właściwemu do spraw rozwoju wsi.
Ośrodki wojewódzkie realizują zadania z zakresu doradztwa rolniczego zgodnie ze swoimi Programami działalności, uwzględniając kierunki rozwoju wyznaczone w regionalnych i lokalnych programach rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, ustalanych przez właściwe organy samorządu terytorialnego. W Programach działalności WODR uwzględnione są również priorytety działalności doradczej istotne z punktu widzenia MRiRW.

Ośrodki doradztwa rolniczego realizują nieodpłatne 11 zadań zgodnie z ww. ustawą i są to:

- prowadzenie szkoleń dla rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich,
- prowadzenie działalności informacyjnej wspierającej rozwój produkcji rolniczej,
- prowadzenie działalności w zakresie podnoszenia kwalifikacji zawodowych rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich,
- udzielanie pomocy rolnikom i innym mieszkańcom obszarów wiejskich w zakresie sporządzania dokumentacji niezbędnej do uzyskania pomocy finansowej lub współfinansowanej ze środków pochodzących z funduszy Unii Europejskiej lub innych instytucji krajowych lub zagranicznych,

- prowadzenie analiz rynku artykułów rolno-spożywczych i środków produkcji oraz gromadzenie i upowszechnianie informacji rynkowej w tym zakresie,
- prowadzenia doświadczalnictwa odmianowego,
- upowszechnianie metod produkcji rolniczej i stylu życia przyjaznego dla środowiska,
- podejmowanie działań na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, ekologicznego i funkcjonalnego urządzania gospodarstwa rolnego,
- upowszechnianie rozwoju agroturystyki i turystyki wiejskiej oraz prowadzenie promocji wsi jako atrakcyjnego miejsca wypoczynku,
- współdziałanie w realizacji zadań wynikających z programów rolnośrodowiskowych oraz programów działań mających na celu ograniczenie odpływu azotu ze źródeł rolniczych,
- prowadzenie analiz przemian w zakresie poziomu i jakości produkcji rolniczej i funkcjonowania gospodarstw rolnych oraz upowszechnianie wyników tych analiz w pracy doradczej.

Przedmiotem działania doradców i specjalistów Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Boguchwale są przede wszystkim problemy społeczno-zawodowe ich potencjalnych klientów, tj. rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich, którzy poszukują pomocy dla ich rozwiązania. Doradztwo rolnicze w zależności od oczekiwań odbiorców realizowane jest poprzez: doradztwo indywidualne, działalność kształceniową (szkoleniową), działalność informacyjną i upowszechnieniową:

- działalność doradcza (doradztwo indywidulane) – swoisty rodzaj edukacji rolniczej, polegającej na współdziałaniu partnerskim rolnika/mieszkańca obszarów wiejskich z doradcą rolniczym, zmierzającym do rozwiązania problemów zawodowych rolnika – znajdującego się, bądź mogącego się znaleźć w określonej sytuacji problemowej oraz pozwalającym przygotować rolnika/mieszkańca obszarów wiejskich do podejmowania skutecznych działań, zapobiegających niepowodzeniom w jego pracy we własnym gospodarstwie rolnym, a także nastawić i wdrożyć rolnika do samodzielnego rozpoznawania swoich problemów zawodowych,
- działalność kształceniowa (szkoleniowa) – świadome świadczenie rolnikom i mieszkańcom obszarów wiejskich - klientom publicznej rolniczej organizacji doradczej różnych form kształcenia, w ramach procesów doskonalenia lub szkolenia zawodowego, będące odpowiedzią na ich potrzeby i aspiracje intelektualne,
- działalność informacyjna – zespół czynności związanych z udostępnianiem informacji potrzebnych rolnikom/mieszkańcom obszarów wiejskich – przedsiębiorcom w ich pracy we własnym gospodarstwie rolnym i spełniających najwyższe parametry jakościowe,
- działalność upowszechnieniowa – sterowany przez publiczną rolniczą organizację doradczą przekaz informacji od źródła ich powstawiania do miejsca pełnego ich zastosowania w gospodarstwach zainteresowanych rolników.

Każde z tych działań wymaga zaangażowania innego potencjału ze strony PODR i ich klientów. Różny jest także czas realizacji wybranego działania i końcowy efekt osiągnięty w następstwie jego podjęcia. W rezultacie działań doradczych WODR rolnicy/mieszkańcy obszarów wiejskich, oprócz rozwiązania danego problemu, powinni uzyskać zdolność samodzielnego rozwiązywania wszystkich podobnej klasy problemów. Natomiast w przypadku działań informacyjnych zamierzonym rezultatem jest to, aby rolnicy/mieszkańcy obszarów wiejskich dzięki dostarczonym im informacjom mogli samodzielnie rozwiązywać posiadane problemy.

Ośrodki doradztwa rolniczego poza działalnością statutową, finansowaną z dotacji prowadzą również działalność odpłatną zgodnie art. 4 ust. 4, art. 13 ustawy z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego. Wszystkie usługi odpłatne realizowane są zgodnie z cennikiem zatwierdzonym, na wniosek dyrektora, przez ministra właściwego do spraw rozwoju wsi.
W ramach działalności odpłatnej jednostki doradztwa rolniczego mogą wykonywać usługi w zakresie:

- prowadzenia ksiąg rachunkowych i dokumentacji niezbędnej w rachunkowości w gospodarstwach rolnych, działalności promocyjnej gospodarstw rolnych, w szczególności agroturystycznych lub ekologicznych, kursów przygotowujących

do uzyskania tytułów kwalifikacyjnych w zawodach przydatnych do prowadzenia działalności rolniczej,
- prowadzenia działalności wydawniczej, poligraficznej, laboratoryjnej, hotelarskiej i gastronomicznej, szkoleniowej,
- udostępniania pomieszczeń i innych składników majątkowych,
- organizacji targów, wystaw, pokazów, konferencji i innych przedsięwzięć upowszechniających wiedzę rolniczą, nowe technologie produkcji i promujących produkty i wyroby przetwórstwa rolno-spożywczego,
- sporządzania opracowań oceny możliwości inwestycyjnych gospodarstw rolnych, analiz i opracowań ekonomicznych, finansowych i technologicznych, oceny użyteczności maszyn rolniczych, planów nawozowych lub planów przechowalnictwa nawozów naturalnych, planów rolnośrodowiskowych, planów przestawiania gospodarstwa rolnego na produkcję metodami ekologicznymi lub planów produkcji w gospodarstwach ekologicznych,
- wypełniania wniosków lub innych dokumentów niezbędnych do ubiegania się o przyznanie pomocy finansowej lub współfinansowanej ze środków pochodzących z funduszy Unii Europejskiej lub innych instytucji krajowych i zagranicznych,
- objętym pomocą finansową przyznawaną na podstawie przepisów o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, w tym usługi w zakresie, o którym mowa w art. 24 ust. 1 rozporządzenia Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW).

W województwie podkarpackim podstawową instytucją doradczą jest Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Boguchwale. Działalność merytoryczna Podkarpackiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego skierowana jest na udzielanie wszechstronnej pomocy rolnikom w celu zwiększenia dochodów z gospodarstwa rolnego i działalności pozarolniczych oraz działania mające na celu poprawę warunków życia rodzin wiejskich. Główny nacisk Ośrodek kładzie na przekazywanie innowacji technologicznych i osiągnięć nauk rolniczych, wsparcie rolników w zakresie ułatwiania transferu wiedzy i innowacji w gospodarstwach oraz poprawę jakości produktów, promowania ich na rynkach lokalnych.
Ponadto, PODR w Boguchwale ww. zadanie realizuje poprzez:
- organizację szkoleń, szkoleń wyjazdowych, konferencji,
- prowadzenie działalności informacyjnej i wydawniczej,
- doradztwo indywidualne mające na celu przedstawienie przez doradcę rolnikowi, który znalazł się w sytuacji problemowej, różnych propozycji rozwiązań problemu,
- prowadzenie działalności promocyjnej – prezentacja dorobku branżowego, najlepszych wyników hodowlanych i produkcyjnych, ekspozycja towarów podczas wystaw, targów, konkursów,
- sporządzanie opracowań ekonomicznych, finansowych i technologicznych, a także wypełnianie dla klientów wniosków i innych dokumentów niezbędnych do ubiegania się o przyznanie pomocy finansowanej lub współfinansowanej ze środków pochodzących z funduszy Unii Europejskiej lub innych instytucji krajowych lub zagranicznych.

Potrzeby doradcze podkarpackich rolników

Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Boguchwale przeprowadził w 2017 r. badania ankietowe rozpoznające potrzeby doradcze rolników województwa podkarpackiego. Ankietyzacją objęto 431 rolników z wszystkich 21 powiatów. Pozwoliło to zbadać i na tej podstawie uogólnić opinię rolników na temat potrzeb doradczych w województwie podkarpackim.
W przeprowadzonej ankietyzacji rolnicy określili z jakich usług doradczych świadczonych przez Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Boguchwale chcieliby korzystać w przyszłości. Największa liczba badanych (354 osoby) zainteresowana jest indywidulanymi poradami, ponad 80%

rolników oczekuje pomocy w wypełnianiu wniosków o dofinansowanie z różnych programów pomocowych. Duża część (293 osoby) wyraża chęć udziału w organizowanych przez PODR szkoleniach i konferencjach. Ponad połowa ankietyzowanych (221 osób) jest zainteresowana korzystaniem z prowadzonych przez pracowników Ośrodka badań sprawności technicznej opryskiwaczy.

Wykres 71. Korzystanie z usług doradczych (w %)

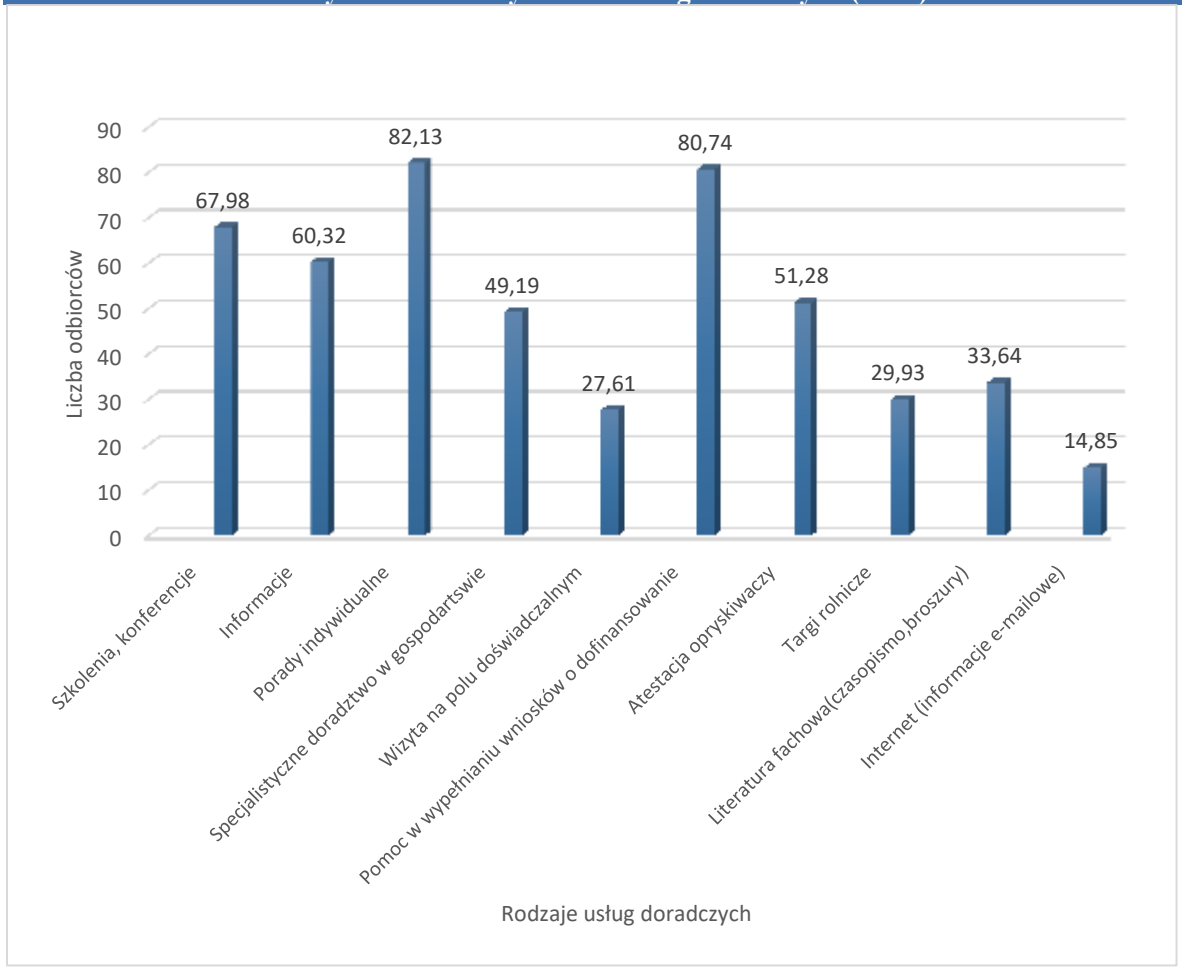

Źródło: Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Boguchwale.

W prowadzonym badaniu rolnicy wskazali z jakiego zakresu doradztwa skorzystaliby najchętniej. Najwięcej ankietyzowanych zainteresowanych jest pomocą w ubieganiu się o przyznanie pomocy finansowej lub współfinansowanej ze środków pochodzących z funduszy Unii Europejskiej lub innych instytucji krajowych lub zagranicznych. 95% badanych rolników oczekuje doradztwa z zakresu płatności bezpośrednich, działań PROW oraz Programów Regionalnych. Znaczna część rolników (75%) zgłasza zapotrzebowanie na doradztwo technologiczne – technologia produkcji roślinnej i zwierzęcej oraz nowe, innowacyjne rozwiązania w produkcji roślinnej i zwierzęcej to najczęściej wskazywane tematy. Ponad połowa ankietyzowanych (251 osób) oczekuje pomocy przy realizacji zadań wynikających z programów rolnośrodowiskowych. Rolnicy wykazują również zainteresowanie doradztwem z zakresu zarządzania gospodarstwem rolnym oraz rachunkowości rolnej. Ponadto 48 % ankietyzowanych oczekuje doradztwa w zakresie prowadzenia działalności pozarolniczej, wykorzystania energii ze źródeł odnawialnych w gospodarstwie rolnym. W przeprowadzonym badaniu rolnicy wskazali również w ramach jakich działań pomocowym planują korzystać z usług PODR. Ankietyzowani zgłosili największe zapotrzebowanie na usługi z zakresu dopłat obszarowych,

działania rolno-środowiskowo-klimatycznego, dopłat do materiału siewnego, modernizacji gospodarstw rolnych, restrukturyzacji gospodarstw rolnych, premii na rozpoczęcie działalności pozarolniczej.

Wykres 72. Zakres doradztwa (w %)

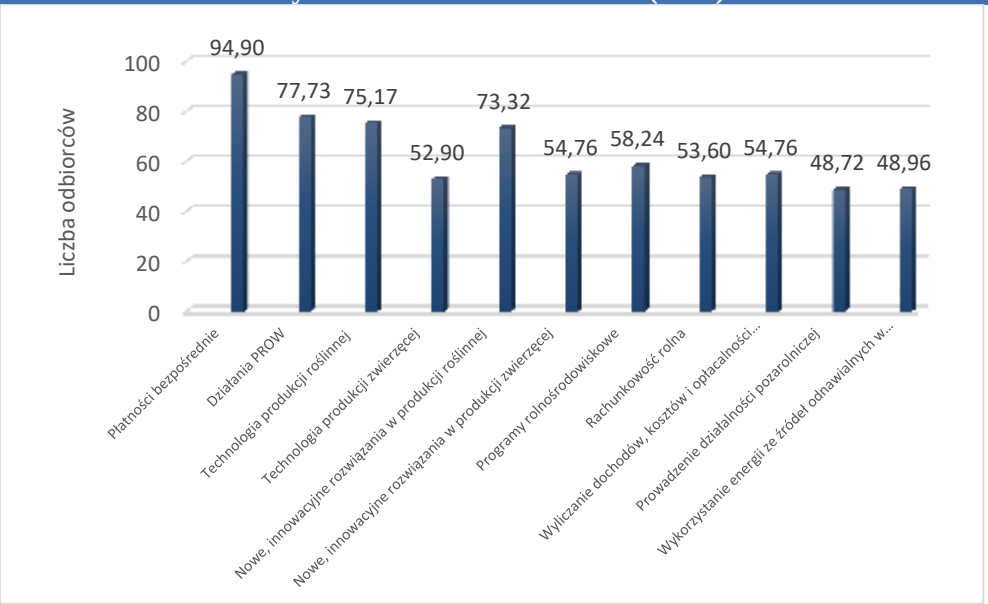

Źródło: Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Boguchwale.

- **agencje i instytucje rolnicze zaangażowane w obsługę rolnictwa i bezpieczeństwo żywności**
  - Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa,
  - Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa,
  - Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych,
  - Podkarpacka Izba Rolnicza,
  - Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego,
  - Państwowa Inspekcja Ochrony Roślin i Nasiennictwa,
  - Główny Inspektorat Weterynarii,
  - Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego.

- **organizacje i związki branżowe z zakresu rolnictwa**

  - Polska Federacja Hodowców Bydła i Producentów Mleka, która ocenia wartość użytkową i hodowlaną bydła mlecznego i mięsno-mlecznego, prowadzi księgi bydła i dokumentację hodowlaną wg obowiązujących przepisów, organizuje wystawy, pokazy, seminaria,
  - Podkarpacki Związek Hodowców Bydła Mlecznego i Producentów Mleka w Rzeszowie, zajmujący się promowaniem hodowli bydła mlecznego, zwiększaniem stad ocenianych ze szczególnym uwzględnieniem rasy polskiej holsztyńsko-fryzyjskiej odmiany czarno i czerwono-białej,
  - Polski Związek Hodowców Bydła Simentalskiego zs. w Odrzechowej, którego głównym zadaniem jest zrzeszanie hodowców, podejmowanie działań przyczyniających się do rozwoju hodowli, a także doskonalenie bydła rasy simentalskiej,
  - Polski Związek Hodowców i Producentów Bydła Mięsnego, Region Południowo-Wschodniej Polski, który prowadzi księgi hodowlane oraz ocenę wartości użytkowej dla wszystkich ras mięsnych bydła; Związek podejmuje również strategiczne działania

związane z hodowlą i produkcją wołowiny oraz dba o dobre imię polskiego hodowcy bydła,
- Regionalny Związek Hodowców Owiec i Kóz w Nowym Targu, który realizuje ocenę owiec i kóz, jak również wpisuje zwierzęta tych gatunków do ksiąg zwierząt hodowlanych,
- Okręgowy Związek Hodowców Koni w Rzeszowie, który wykonuje zadania związane z prowadzeniem dokumentacji hodowlanej i oceną wartości użytkowej 8 ras koni, dla których w Polsce prowadzone są Księgi i Rejestry Koni Zarodowych; Związek prowadzi selekcję i przegląd klaczy starszych wpisanych do Ksiąg i Rejestrów,
- Polski Związek Hodowców i Producentów Trzody Chlewnej POLSUS, który zajmuje się oceną i prowadzeniem ksiąg hodowlanych świń; dla Związku ważną kwestią jest również doskonalenie produkcji zwierząt hodowlanych trzody chlewnej przez stosowanie właściwych metod selekcji i doboru zwierząt oraz upowszechnianie metod krzyżowania towarowego świń,
- Krajowe Centrum Hodowli Zwierząt oddział w Rzeszowie, które zajmuje się m.in. kontrolą w zakresie prowadzenia oceny wartości użytkowej i hodowlanej oraz hodowli zwierząt i rozrodu, zootechniczną w handlu, sposobu wykorzystania środków pochodzących z dotacji budżetowych przyznawanych podmiotom realizującym zadania w zakresie postępu biologicznego w produkcji zwierzęcej; Krajowe Centrum Hodowli Zwierząt prowadzi również ocenę hodowlaną pszczół oraz stad zwierząt futerkowych,
- Stowarzyszenie Producentów Fasoli Tycznej „Piękny Jaś" we Wrzawach,
- Związek Pszczelarzy Ziemi Przemyskiej,
- Wojewódzki Związek Pszczelarzy w Rzeszowie,
- Pogórzański Związek Pszczelarzy w Jaśle,
- Regionalny Związek Pszczelarzy w Lubaczowie,
- Regionalny Związek Pszczelarzy w Jarosławiu,
- Stowarzyszenie Winiarzy Podkarpacia,
- Jasielskie Stowarzyszenie Winiarzy „Vinum pro cultura",
- Stowarzyszenie Winnice Doliny Sanu,
- Podkarpacka Akademia Wina w Jaśle,
- Fundacja na rzecz Rozwoju i Promocji Winiarstwa "Galicja Vitis",
- Podkarpacki Związek Plantatorów Buraka Cukrowego w Przeworsku,
- Związek Plantatorów Buraka Cukrowego przy Cukrowni Ropczyce,
- Okręgowy Związek Plantatorów Tytoniu w Leżajsku,
- Regionalne Zrzeszenie Producentów Zbóż i Roślin Oleistych w Lubaczowie
- Podkarpackie Stowarzyszenie Producentów i Przetwórców Roślin Oleistych w Rzeszowie.

- **instytucje ubezpieczeniowe**

Ubezpieczenia rolnicze w województwie podkarpackim podobnie jak w całym kraju zdominowały w zasadzie trzy firmy ubezpieczeniowe: PZU S.A, Concordia Polska TUW i Towarzystwo Ubezpieczeń Wzajemnych TUW. W nieznacznym stopniu na rynek ubezpieczeń rolniczych ze swoją ofertą wchodzi kilka innych towarzystw.

Ubezpieczenia rolnicze - obowiązkowe

Odpowiedzialność cywilna rolnika
OC rolnika to ubezpieczenie, które nie dotyczy samego rolnika, ale osób trzecich mogących ponieść szkody z tytułu prowadzenia przez rolnika działalności. Trzeba tu pamiętać, że osobą trzecią nie są członkowie rodziny zamieszkujący i wspólnie prowadzący gospodarstwo, czy też pracownicy rolnika. Odpowiedzialność cywilna rolnika polega na wypłacie odszkodowania w związku z wyrządzeniem szkody z tytułu posiadania gospodarstwa rolnego. Szkody mogą powodować śmierć, rozstrój zdrowia bądź też utratę, zniszczenie lub uszkodzenie mienia osoby trzeciej. Reasumując, rolnik wykupuje OC po to, aby z własnej kieszeni nie musiał wypłacać pieniędzy za szkody

wyrządzone osobom trzecim np. sąsiadowi, któremu zniszczy opryskami uprawy podczas zabiegów agrotechnicznych prowadzonych przy granicy pól. OC rolnika obejmuje również pojazdy wolnobieżne w rozumieniu prawa o ruchu drogowym, czyli np. kombajny rolnicze, w związku z ruchem tych pojazdów i użytkowanych w związku z posiadaniem gospodarstwa. Rolnik nie musi na pojazdy wolnobieżne wykupywać dodatkowej polisy OC komunikacyjnego.

Obowiązkowe ubezpieczenie budynków
Oprócz OC rolnika posiadacz gospodarstwa rolnego w myśl ustawy musi zawrzeć również umowę obowiązkowego ubezpieczenia budynków wchodzących w skład gospodarstwa rolnego.

Obowiązkowe ubezpieczenie upraw rolnych
Obowiązek ubezpieczenia upraw wynika z wymogów narzucanych przez Unię Europejską. Od 1 lipca 2008 r. wszyscy rolnicy, którzy otrzymali unijne dopłaty obszarowe mieli i mają obowiązek ubezpieczyć co najmniej połowę posiadanych upraw do 30 czerwca każdego roku. Ubezpieczenie dotyczy następujących upraw:

- zbóż,
- kukurydzy,
- rzepaku,
- rzepiku,
- chmielu,
- tytoniu,
- warzyw gruntowych,
- drzew i krzewów owocowych,
- truskawek,
- ziemniaków,
- buraków cukrowych,
- roślin strączkowych.

Ubezpieczenie chroni uprawy między innymi przed szkodami wywołanymi przez: huragan, powódź, deszcz nawalny, grad, piorun, obsunięcie się ziemi, lawinę, suszę, ujemne skutki przezimowania lub przymrozki wiosenne.

Ubezpieczenia rolnicze - dobrowolne

Oprócz ubezpieczeń obowiązkowych na polskim rynku dostępna jest również szeroka paleta ubezpieczeń dobrowolnych skierowanych do osób posiadających gospodarstwa rolne.

Ubezpieczenie maszyn rolniczych
Agrocasco, czyli ubezpieczenie maszyn rolniczych, w swojej ofercie mają m.in. takie zakłady ubezpieczeń, jak: PZU, Uniqa, Concordia, Allianz, TUW. Cena ubezpieczenia w każdym towarzystwie uzależniona jest od:

- wysokości sumy ubezpieczenia,
- rodzaju sprzętu,
- daty produkcji sprzętu,
- dotychczasowego przebiegu ubezpieczenia.

Ubezpieczyciel nie wypłaci odszkodowania z agrocasco m.in. w przypadku szkód spowodowanych umyślnie, powstałych podczas używania sprzętu przez osoby będące w stanie nietrzeźwości, a także powstałych podczas obsługiwania sprzętu przez osoby nieposiadające uprawnień i podczas obsługiwania sprzętu niezgodnie z instrukcją obsługi.

Ubezpieczenie pasieki
Ubezpieczenie pasieki oferują między innymi PZU i TUW. Przedmiotem ubezpieczenia w PZU są pasieki, które mają co najmniej 5 pni pszczelich, czyli pasieka musi składać się co najmniej z 5 uli. Suma ubezpieczenia jest zarazem górną granicą odpowiedzialności finansowej towarzystwa ubezpieczeniowego.

Ubezpieczenie hodowli i chowu stawowego ryb
Taką formę ubezpieczenia oferuje PZU. Polisa obejmuje karpie oraz pstrągi tęczowe w poszczególnych stadiach ich chowu lub hodowli. Ubezpieczenie zawiera się na okres jednego stadium hodowli ryb, a odszkodowanie można uzyskać w przypadku:

- zatrucia ryb,
- uduszenia się ryb,
- ucieczki ryb,
- niedoboru wody.

Ubezpieczenie zwierząt futerkowych
Ubezpieczenie zwierząt futerkowych od padnięcia i uboju z konieczności oferuje PZU. Ubezpieczyciel wypłaci odszkodowanie jeśli hodowane zwierzęta padną lub konieczne będzie ich dobicie (tzw. ubój z konieczności) z powodu:

- choroby,
- wypadku,
- ognia,
- powodzi,
- huraganu.

Ubezpieczenie drobiu
Ubezpieczenie drobiu może obejmować zdrowy drób w chowie fermowym, taki jak: kury, kaczki, indyki, gęsi na okres tuczu, odchowu na nioski lub na pierze. Dobrowolne ubezpieczenie drobiu na polskim rynku proponują na przykład PZU, TUW i Concordia. Ubezpieczeniem mogą być objęte szkody powstałe wskutek:

- zdarzeń losowych: ogień, huragan, powódź, podtopienia, deszcz nawalny, grad, opady śniegu, uderzenie pioruna, obsunięcie się ziemi, tąpnięcie lawiny, upadek statku powietrznego, wydostanie się wody z urządzeń wodno-kanalizacyjnych,
- chorób, wypadków i kanibalizmu (tylko w PZU),
- suma ubezpieczenia zależy przede wszystkim od rodzaju i liczby drobiu, a także od przeznaczenia hodowli (do tuczu czy na nioski).

Ubezpieczenie zwierząt hodowlanych
Ubezpieczenie zwierząt hodowlanych ma w swojej ofercie PZU, TUW i Concordia.

- **banki spółdzielcze**

Na koniec II kw. 2017 r. w województwie podkarpackim prowadziło działalność 39 banków spółdzielczych (Tabela 48). Jeszcze kilkanaście lat temu (koniec XX w.) było ich 64, a w połowie lat 90. XX w. (1996 r.) funkcjonowało na terenie obecnego województwa 93 BS. Zmniejszenie liczby BS nastąpiło głównie na przełomie XX i XIX w. (lata 1999-2003) na skutek wymogów kapitałowych jakie wprowadzono dla banków spółdzielczych, w związku z dostosowaniem polskiego prawa bankowego do prawa UE w procesie przedakcesyjnym. Ustanowiony wówczas dla BS minimalny próg kapitałów własnych (o równowartości 1 mln euro) nie mogło osiągnąć wiele małych („gminnych") BS, które zostały przyłączone przez inne BS. Zmniejszenie liczby BS nie spowodowało zatem powstania luki (białych plam) w zakresie obsługi lokalnych społeczności, gdyż dotychczasowe samodzielne BS przekształciły się w oddziały banków spółdzielczych, które ich przyłączały (przejmowały). Przykładam może być powiat strzyżowski, gdzie przed procesami łączeniowymi funkcjonowało 5 BS (w Strzyżowie, Wiśniowej, Czudcu, Niebylcu i Frysztaku), a obecnie jest jeden bank spółdzielczy (BS w Strzyżowie) z 4 oddziałami w ww. gminach. Z 5 banków, których zasięg działania obejmował teren 1 gminy, mamy zatem 1 BS o charakterze powiatowym. Takie zmiany są korzystne z punktu widzenia stabilności finansowej BS. Małych gminnych banków, nie stać już bowiem dzisiaj na podołanie konkurencji na rynku bankowych (ze względu na małą skalę działania, która uniemożliwia rozwój, np. inwestycje w nowe technologie w bankowości).
Dzisiaj na terenie Podkarpacia działają głównie BS o charakterze „powiatowym" (zasięg działania). Jest jeszcze kilka małych banków „gminnych" (np. BS Kołaczyce, BS Kamień, BS Przecław).

W perspektywie najdalej kilku lat, banki te również zostaną przyłączone przez większe BS. Na Podkarpaciu jest miejsce dla ok. 30 BS o charakterze „powiatowym". Na terenie województwa działa także kilka banków spółdzielczych zaliczanych do największych w kraju. Chodzi przede wszystkim o Podkarpacki Bank Spółdzielczy w Sanoku i Nadsański Bank Spółdzielczy w Stalowej Woli. Banki te mają swoje filie i oddziały nie tylko na terenie całego województwa (w tym w Rzeszowie), ale także agencje finansowe i oddziały na terenie dużych miast w kraju (Warszawa, Katowice, Kraków, Lublin, Wrocław). W przypadku tych dwóch banków (PBS i NBS) mamy już raczej do czynienia z *quasi* bankami komercyjnymi. W dużej mierze banki te „oderwały się" już o lokalnego środowisk i są zorientowane przede wszystkim na klientów i biznes „miejski".
Obok ww. BS na terenie miasta Rzeszowa mają swoją siedzibę 2 banki (BS Rzeszów i EXSPRESS BS w Rzeszowie), zaś oddziały ma jeszcze 8 innych BS (razem 12 BS działa na terenie Rzeszowa). Niektóre banki (np. BS w Wielopolu Skrzyńskim) posiadały placówki w Rzeszowie, ale je zlikwidowały ze względu na koszty utrzymania i dużą konkurencję ze strony innych banków. Widoczna jest jednak tendencja do coraz szerszego „wchodzenia" przez BS na rynki „miejskie" oraz kredytowania przedsiębiorstw z poza terenu ich działania, np. deweloperów w sektorze budownictwa mieszkaniowego i komercyjnego. Ma to negatywne konsekwencje dla jakości portfela kredytowego BS, gdyż ci klienci nie są tak dobrze znani BS jak lokalni klienci (lokalne firmy). Poza tym banki nie mają takiego *know how* jak banki komercyjne w zakresie obsługi tych klientów. Przykładam na to jest „spektakularny" upadek w 2015 r. Spółdzielczego Banku Rzemiosła i Rolnictwa w Wołominie (nazwa handlowa SK Bank), którego straty wyniosły blisko 2,5 mld zł. Straty te bardzo mocno nadwyrężyły wynik finansowy całego sektora BS w 2015 r. (ujemny wynik finansowy 1.8 mld zł) i sporo kosztowały też banki spółdzielcze na Podkarpaciu (wzrost składki na Bankowy Fundusz Gwarancyjny).

Tabela 48. Banki spółdzielcze na terenie województwa podkarpackiego (stan II kw. 2017 r.)

Nazwa banku	Liczba oddziałów	Liczba pkt. kasowych
Podkarpacki Bank Spółdzielczy w Sanoku	36	30
Bank Spółdzielczy w Tarnobrzegu	20	
Nadsański Bank Spółdzielczy w Stalowej Woli	12	12
Bank Spółdzielczy w Jarosławiu	10	
Bank Spółdzielczy w Lubaczowie	10	
Bank Spółdzielczy w Rymanowie	8	5
Bank Spółdzielczy w Dynowie	7	7
Bank Spółdzielczy w Białobrzegach	6	3
Bank Spółdzielczy w Rzeszowie	6	
Bank Spółdzielczy w Lubeni	5	3
Bank Spółdzielczy w Mielcu	5	3
Bank Spółdzielczy w Przeworsku	5	4
Bank Spółdzielczy w Głogowie Małopolskim	4	8
Bank Spółdzielczy w Kolbuszowej	4	
Bank Spółdzielczy w Strzyżowie	4	1
Bank Spółdzielczy w Tyczynie	4	
Express Bank Spółdzielczy w Rzeszowie	4	
Bank Spółdzielczy w Leżajsku	3	
Bank Spółdzielczy w Łańcucie	3	4
Bank Spółdzielczy w Ropczycach	3	1
Bank Spółdzielczy w Sędziszowie Młp.	3	
Bank Spółdzielczy w Błażowej	2	
Bank Spółdzielczy w Dębicy	2	1
Bank Spółdzielczy w Niechobrzu	2	2
Bank Spółdzielczy w Kamieniu	1	
Bank Spółdzielczy w Kołaczycach	1	
Bank Spółdzielczy w Pilźnie	1	
Bank Spółdzielczy w Radomyślu Wielkim	1	
Bank Spółdzielczy w Wielopolu Skrzyńskim	1	

Bank Spółdzielczy w Zaleszanach	1	
Bank Spółdzielczy w Żyrakowie	1	1
Bank Spółdzielczy w Jasionce		3
Bank Spółdzielczy w Narolu		1
Bank Spółdzielczy w Radymnie		1
Bank Spółdzielczy w Sokołowie Małopolskim		
Bank Spółdzielczy w Żołyni		5
Bank Spółdzielczy w Żurawicy		
Bieszczadzki Bank Spółdzielczy w Ustrzykach Dolnych		3
Bank Spółdzielczy w Przecławiu		
Razem	175	98

Źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

Obecnie sieć placówek BS na terenie Podkarpacia to około 215 obiektów w randze centrali BS, oddziału lub filii oraz ok. 100 punktów kasowych. Razem jest to sieć około 315 placówek, która zapewnia bliski (przestrzennie) dostęp do bankowości spółdzielczej dla wszystkich mieszkańców, w tym mieszkańców obszarów wiejskich. Zatrudnienie w bankowości spółdzielczej na Podkarpaciu, to ok. 2100 etatów (brakuje precyzyjnych informacji).

W ostatnich latach sektor BS przeżywa pewne trudności i notuje pogorszenie wyników ekonomiczno-finansowych. Te problemy to:

- znaczący spadek marży odsetkowej i kurczenie się dochodów odsetkowych BS,
- rosnące koszty działania BS, które są znacząco wyższe w porównaniu do BK,
- nasilająca się konkurencja ze strony banków komercyjnych i innych BS,
- pogłębienie znacznej nadwyżki depozytów nad kredytami sektora niefinansowego. Świadczy to o niskim popycie na kredyty na lokalnych rynkach finansowych oraz braku sprawnego mechanizmu dystrybucji nadwyżek i ich zamiany na kredyty w zrzeszeniach,
- rosnące ryzyko kredytowe i tym samym odsetek kredytów zagrożonych, co spowodowane jest ekspansją BS na rynki miejskie oraz wzrostem udziału przedsiębiorstw w ich portfelu kredytowym,
- znaczący wzrost obciążeń podatkowych oraz związanych z gwarancją depozytów i stabilnością finansową banków,
- utrzymująca się niska efektywność zatrudnienia, wyrażona wolumenem aktywów ogółem, kredytów sektora niefinansowego oraz zysku netto na zatrudnionego,
- rosnąca zmienność depozytów i kredytów klientów, wskazująca na ich malejącą lojalność;
- spadek aktywnego uczestnictwa oraz liczby udziałowców banków spółdzielczych[3],
- spadek opłacalności ekonomicznej udzielania kredytów preferencyjnych (zwłaszcza rolnych), w zakresie których wiele BS ma znaczące zaangażowania
- w przypadku niektórych BS problemem jest nadmiernie rozbudowana sieć placówek, co generuje wysokie koszty działalności banków,
- nasilająca się konkurencyjna presja postępu technologicznego[4],
- silne uzależnienie wyników od oprocentowania depozytów BS w bankach zrzeszających, a to z uwagi na niskie stopy NBP uległo w ostatnich latach znacznej redukcji[5].

[3] Od marca 2013 r. do końca 2015 r. liczba udziałowców BS zmalała o 74 tys. członków, tj. o 6,9%. Przyczyną są zmiany regulacyjne dotyczące funduszu udziałowego, tj. aktualny brak możliwości zaliczenia go do funduszy własnych, spodziewane utrudnienia zwrotu wkładów, czy ograniczenia wypłat dywidendy. Spadek liczby członków ma w jakimś stopniu także podłoże społeczne, tj. słabnące więzi między BS (upodabniającymi się do banków komercyjnych) z lokalną społecznością.

[4] Możliwości finansowania nowoczesnych technologii są w BS bardzo ograniczone. Przykładowo w 2013 r. nakłady na wartości niematerialne i prawne w relacji na zatrudnionego stanowiły w BS zaledwie 11% wartości takich nakładów w bankach komercyjnych, a ich realna wartość bilansowa w roku 2014 była niższa o 20,8% w stosunku do roku 2010.

[5] W latach 2010-2014 banki zrzeszające obniżyły stopę depozytów bieżących BS z 1,1% do 0,44%, zaś terminowych z 4,27% do 2,35%. Stopa ta spada szybciej niż stopa oprocentowania, jaką oferują BS swoim klientom.

Wykres 73. Wysokość marży odsetkowej* w bankach spółdzielczych na tle sektora bankowego

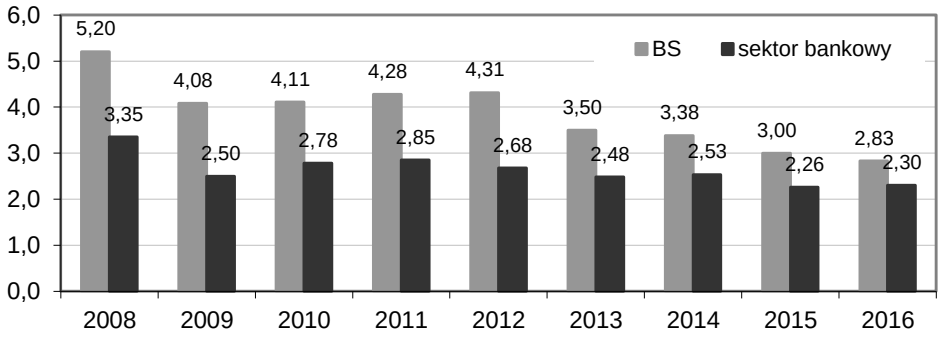

** Marża odsetkowa jest to różnica między odsetkami płaconymi a pobieranymi przez bank.*
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych KNF.

Przedstawione wyżej problemy oraz wyzwania rynkowe i regulacyjne, tworzą presję na zarządzających bankami spółdzielczymi w kierunku następujących działań:

- zwiększanie skali i zakresu działalności bankowej, m.in. poprzez poszerzanie terytorium działania, nowe usługi, nowe kanały dystrybucji,
- inwestycje w nowoczesne technologie adekwatne do stosowanych przez konkurentów,
- poszukiwanie rentownych niszy na rynku, wchodzenie na nowe segmenty rynku kredytowego (np. kredyty mieszkaniowe), dywersyfikacja działalności bankowej,
- lokowanie nadwyżki depozytów nad kredytami na rynku miejskim (otwieranie placówek miejskich), większa ekspozycja na kredyty dla mikro, małych i średnich firm o podwyższonym ryzyku w stosunku do ryzyka dotychczas akceptowanego przez banki,
- zapewnienie standardów obsługi i dostępu do usług porównywalnych do konkurencji.

Tabela 49. Efektywność ekonomiczno-finansowa BS na tle sektora bankowego (SkB)

Wyszczególnienie/*Specification*		2012	2013	2014	2015	2016
Rentowność aktywów ROA (%)	BS	1,18	0,82	0,76	0,40[1]	0,51
	SkB	1,17	1,11	1,08	0,71	0,84
Rentowność kapitału ROE (%)	BS	12,6	8,6	7,6	4,4[1]	5,2
	SkB	13,7	12,1	11,8	8,81	9,02
Wskaźnik koszty/dochody C/I (%)	BS	65,8	70,8	68,9	76,5	70,0
	SkB	50,9	52,8	50,9	58,6	56,4
Kredyty zagrożone (%)	BS	6,3	6,5	7,1	8,9	7,6
	SkB	8,9	8,5	8,1	7,6	7,0
Aktywa na zatrudnionego (w mln zł)	BS	2,6	3,1	3,4	3,5	3,8
	SkB	7,7	8,1	8,9	9,4	10,1
Wynik finansowy netto/zatrudnienie (tys. zł)	BS	29,6	22,6	23,1	14,5[1]	18,0
	SkB	88,3	87,0	91,9	65,4	82,4
Relacja kredyty/depozyty (%)	BS	73,2	69,6	70,2	68,3	63,4
	SkB	111,9	108,0	100,1	98,2	94,7
Wynik finansowy netto sektora BS (mln zł)		967,5	757,0	752,7	462,8[1] (-1184,0)	567,7

[1] bez uwzględnienia SK Banku

Źródło: obliczenia własne na podstawie dane KNF z lat 2012-2016.

Banki spółdzielcze na Podkarpaciu są stabilne finansowo, ale ich także nie ominęły ww. problemy[6], związane ze spadkiem efektywności ekonomiczno-finansowej i koniecznością modyfikacji dotychczasowego modelu działania. W kilku bankach (np. PBS, BS w Rymanowie) zmieniły się władze i w tej chwili banki zrządzane są przez p.o. prezesa zarządu (w oczekiwaniu na akceptację kandydatur przez KNF). Nie zawsze te zmiany miały charakter następstwa pokoleniowego, lecz były „wymuszone" przez pogarszającą się sytuację ekonomiczną banków.

Obsługa rolnictwa przez BS

Wszystkie banki spółdzielcze na Podkarpaciu mają w swojej ofercie produkty/usługi bankowe dla rolników. W pakiecie oferowanym rolnikom są rachunki bankowe z wieloma usługami płatniczymi i rozliczeniowymi, kredyty w rachunku bieżącym, kredyty obrotowe, w tym tzw. kredyty sezonowe oraz kredyty inwestycyjne (przeznaczony na zakup, budowę, modernizację, remonty obiektów produkcyjnych, handlowych oraz zakup maszyn, urządzeń i nieruchomości, o okresie spłaty zazwyczaj do 10 lat). BS oferują także kredyty inwestycyjne z dofinansowaniem ARiMR (tzw. preferencyjne).

Trzeba podkreślić, iż w zakresie obsługi kredytowej rolnictwa banki spółdzielcze odczuwają coraz większą konkurencję banków komercyjnych. O ile jeszcze dekadę temu, 2/3 kredytów było zaciąganych przez rolników w bankach spółdzielczych, to w 2016 roku już tylko 53% kredytów rolników było pobranych w BS, a 47% w bankach komercyjnych. Do tych ostatnich trafiają coraz częściej duże, towarowe gospodarstw rolne. Stąd, ze względu na rozdrobnienie rolnictwa, udział BS

[6] Świadczy o tym chociażby to, że największy BS na Podkarpaciu (PBS w Sanoku) realizuje postępowanie naprawcze. W roku 2015 PBS zanotował stratę w wysokości -48,3 mln zł. Bank przekazał program naprawczy KNF końcem maja 2016 r. Poważne problemy finansowe przeżywa także BS w Przecławiu (problemy tych banków wynikają z nietrafionych inwestycji w branżę developerską).

Wykres 74. Udział banków spółdzielczych i banków komercyjnych w kredytowaniu rolnictwa w Polsce

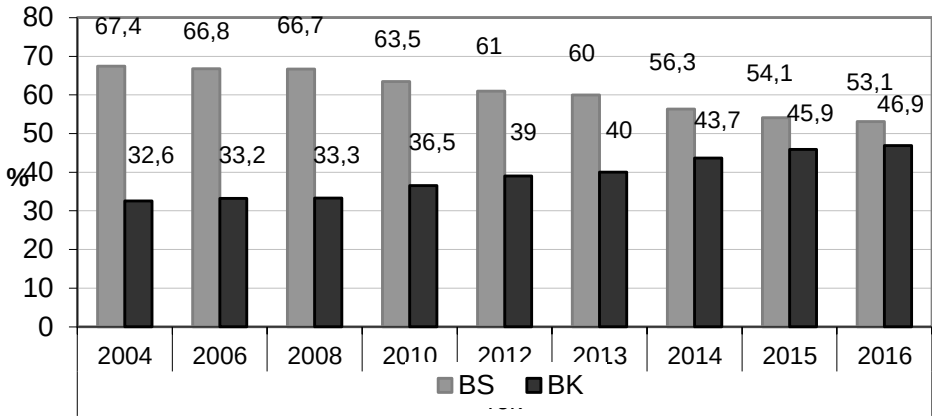

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych KNF.

na Podkarpaciu w kredytowaniu tego sektora jest relatywnie większy niż średnio w kraju (wynosi ok. 2/3, ale jest to szacunek, gdyż brakuje dokładnych danych na ten temat). Trzeba jednak podkreślić, że małym BS – których także nie brakuje na Podkarpaciu - coraz trudniej „wytrzymać" konkurencję banków komercyjnych, także w obsłudze gospodarstw rolnych (zwłaszcza dużych, towarowych). Niezmienia to jednak faktu, iż znaczenie BS dla rolników jest ogromne, gdyż wciąż zdecydowana większość z nich posiada rachunki bankowe (ok. 90%), gromadzi depozyty oraz kredytuje się w bankach spółdzielczych. O skali potrzeb kredytowych rolników świadczy relacja ich depozytów do kredytów bankowych. W latach 2004-2016 rolnicy pożyczali w bankach przeciętnie 3-krotnie więcej środków finansowych niż lokowali w formie depozytów. Rolnicy są bardzo ważnymi klientami banków spółdzielczych, ale ich udział w portfelu kredytowym co roku zmniejsza się, na rzecz wzrost innych grup klientów (osób fizycznych, przedsiębiorstw). W ostatnich latach (2014-2016) w BS w Polsce zwiększyły się wolumen kredytów dla rolników indywidualnych z 16,5 mld zł do 17,3 mld zł, ale udział kredytów rolnych zmniejszył się z 26,9% do 25,5% (Wykres 74).

Na Podkarpaciu udział ten jest zazwyczaj niższy niż przeciętnie w kraju (słabsze rolnictwo).W przypadku BS działających głównie na obszarach miejskich (BS Rzeszów, Ekspress BS, PBS, BS w Lubenii) udział ten jest znacznie poniżej 10%. Przeciętnie na Podkarpaciu jest to ok. 14-16%. Największe znaczenie mają rolnicy w strukturze portfela kredytowego banków działających wyłącznie na obszarach wiejskich i w małych miastach oraz na terenach, gdzie jest „mocniejsze" rolnictwo (np. powiaty lubaczowski, jarosławski, przeworski, przemyski). Rolnicy należą do najlepszych kredytobiorców BS o czym świadczy najniższy – spośród wszystkich grup kredytobiorców – wskaźnik tzw. kredytów zagrożonych, który wynosi tylko 2,1%, wobec średniej dla wszystkich grup wynoszącej 6,9%. Wynika to też z faktu, iż banki dobrze znają ten sektor (jego specyfikę) i rolników – swoich klientów, stąd rzadziej podejmują nietrafne decyzje kredytowe, niż ma to miejsc w przypadku innych klientów. W przypadku BS na Podkarpaciu wskaźnik kredytów zagrożonych rolników jest jeszcze niższy, niż średnio w kraju (poniżej 1,5%).

II. ANALIZA SWOT

Członkowie *Zespołu analizującego szanse i zagrożenia oraz potencjalne kierunki rozwoju obszarów wiejskich w województwie podkarpackim*, powołanego przez Wojewodę Podkarpackiego na mocy zarządzenia nr 89/17 z dnia 14 czerwca 2017 r. wypracowali materiały zawierające wyróżniki odnoszące się do silnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń dotyczących rolnictwa oraz obszarów wiejskich województwa podkarpackiego uwzględniające specyfikę reprezentowanej instytucji pozwoliły na podjęcie ostatecznych prac nad analiz SWOT.

Analiza SWOT została opracowana dla wyodrębnionych obszarów strategicznych – filarów rozwoju (ważnych z punktu widzenia rozwoju obszaru objętego Strategią, a zwłaszcza podejmowanych interwencji).

2.1 Wyodrębnione obszary strategiczne – filary rozwoju

- Filar I - Opłacalność produkcji rolnej,
- Filar II - Jakość życia na obszarach wiejskich,
- Filar III - Pozarolnicze miejsca pracy i aktywne społeczeństwo,
- Filar IV - Sprawna administracja.

Rysunek 5. Filary rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich

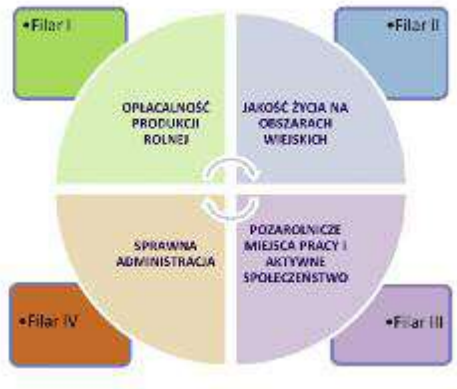

Źródło: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Pierwszy filar obejmuje działania kluczowe dla zagwarantowania opłacalności produkcji rolnej zarówno w wymiarze pomocy krajowej jak i unijnej.
Drugi filar to szerokie spektrum działań dotyczących m.in. zagwarantowania właściwej infrastruktury, dostępności usług publicznych, stanu środowiska naturalnego i godnych warunków życia na wsi.
W trzecim filarze zostały przedstawione projekty służące powstawaniu nowych, pozarolniczych miejsc pracy, pobudzające rozwój przedsiębiorczości oraz umożliwiające nabywanie umiejętności i kwalifikacji niezbędnych na pozarolniczym rynku pracy. W tym filarze mieszczą się ponadto projekty z zakresu aktywności społeczeństw lokalnych i wspólnego działania w formule non-profit.
Czwarty filar obejmuje niezbędne zmiany instytucjonalne oraz organizacyjne w systemie zarządzania rozwojem obszarów wiejskich.

Dla przeprowadzenia analizy została utworzona macierz z wyodrębnionymi czterema ćwiartkami. W każdej z czterech ćwiartek zawarte jest jedno z czterech pytań strategicznych.

Dla każdego z wymienionych obszarów strategicznych została przeprowadzona analiza powiązań pomiędzy czynnikami wewnętrznymi (mocnymi i słabymi stronami) i zewnętrznymi (szansami i zagrożeniami).

Tabela 50. Pytania strategiczne

Otoczenie / Podmiot	Szanse	Zagrożenia
Mocne strony	I ćwiartka Czy mocne strony pozwalają wykorzystać szanse?	II ćwiartka Czy mocne strony pozwalają przezwyciężyć zagrożenia?
Słabe strony	III ćwiartka Czy słabe strony uniemożliwiają wykorzystanie szans?	IV ćwiartka Czy słabe strony potęgują zagrożenia?

W pierwszym kroku analizy pytania strategiczne służyły do zidentyfikowania powiązań pomiędzy czynnikami wewnętrznymi i zewnętrznymi w czterech ćwiartkach. W podsumowaniu punktów, w tabelach „Analiza ilości powiązań" zaprezentowano sumy zidentyfikowanych oddziaływań słabych i mocnych stron, na szanse i zagrożenia.

W drugim kroku analizy oceniano oddziaływania czynników w relacjach, w których istniało powiązanie.

Dla każdego zidentyfikowanego związku czynników (odpowiedź pozytywna) została dokonana ocena siły oddziaływania przy zastosowaniu poniższej punktacji.

Tabela 51. Ocena siły oddziaływania - punktacja

Brak oddziaływania	0 punktów
Słabe oddziaływanie	1 punkt
Umiarkowane oddziaływanie	2 punkty
Silny wpływ	3 punkty
Bardzo silny wpływ	4 punkty

Wyniki tej części analizy zawarte zostały w tabelach pod nazwą „Analiza siły oddziaływania czynników". W poszczególnych „ćwiartkach" przedstawiono liczby zidentyfikowanych oddziaływań słabych i mocnych stron, na szanse i zagrożenia.

Kolejnym elementem analizy jest „Analiza ważona powiązań" prezentująca sumę wag nadanych zidentyfikowanym oddziaływaniom.

W poszczególnych „ćwiartkach" przedstawiono sumę wag nadanych zidentyfikowanym oddziaływaniom (wartość ważona pokazująca siłę wszystkich oddziaływań).

Tak przeprowadzona systematyczna analiza strategiczna powiązań pomiędzy czynnikami wewnętrznymi i zewnętrznymi pozwala na wybranie możliwych zachowań – strategii globalnej w przyszłości.

Strategia globalna jest ogólnym planem długookresowych koncepcji działań, poprzez które podmiot zamierza osiągnąć swoje długofalowe cele strategiczne w dynamicznym otoczeniu zewnętrznym.

Wyboru strategii globalnej dokonuje się spośród czterech głównych typów, którymi są:

- strategia agresywna,
- strategia konserwatywna,
- strategia konkurencyjna,
- strategia defensywna.

Tabela 52. Strategie globalne

I ćwiartka **Strategia agresywna**	II ćwiartka **Strategia konserwatywna**
Jest to strategia najlepszego spożytkowania pozytywnych efektów synergetycznych, mocnych stron podmiotu i okazji w otoczeniu, elastycznego łączenia atutów podmiotu ze sprzyjającymi warunkami szybko zmieniającego się otoczenia. Pozwala to na silną ekspansję i zdywersyfikowany rozwój.	Jest to strategia konserwatywna, w tym sensie, że powodzenie podmiotu upatruje głównie w jego własnych mocnych stronach przez unikanie lub zmniejszanie zagrożeń. Jest ona najmniej ryzykowna i pomimo swojej nazwy, mieści w sobie nastawienie ofensywne i kreacyjne.
III ćwiartka **Strategia konkurencyjna**	IV ćwiartka **Strategia defensywna**
Jest to strategia koncentrująca się na budowaniu konkurencyjnej siły podmiotu przez maksymalne wykorzystanie szans sprzyjających rozwojowi. Jest to strategia przygotowania podmiotu dzisiaj do osiągania lepszych wyników w przyszłości.	Jest to strategia mająca zapewnić przetrwanie przez podjęcie przeciwdziałania negatywnym efektom synergii słabych stron podmiotu i zagrożeń w otoczeniu. W krytycznej sytuacji negatywna synergia może zagrozić istnieniu podmiotu.

Suma punktów uzyskanych w poszczególnych ćwiartkach pokazuje siłę ciążenia podmiotu w kierunku danej strategii globalnej. Tabele „Analiza ważona powiązań" prezentują sumę wag nadanych zidentyfikowanym oddziaływaniom dla poszczególnych obszarów strategicznych.

Ze względu na specyfikę podmiotu strategii, szerokie spektrum celów i społeczno-gospodarczy wymiar oczekiwań i rezultatów jej działania analiza SWOT została przeprowadzona dla każdego obszaru strategicznego - filara. Dla każdego z nich też zaproponowano najbardziej optymalną strategię globalną.

Przeprowadzona analiza będzie podstawą do sformułowania celów ogólnych i szczegółowych w każdym z obszarów strategicznych - filarów.

Obszar strategiczny/Filar I – Opłacalność produkcji rolnej

Tabela 53. Analiza siły oddziaływania czynników

Podmiot / Otoczenie	Szanse								Zagrożenia																				
	1. Dostępne środki pomocowe: krajowe i UE na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich, szczególnie RPO WP i PROW;	2. Dostępne środki pomocowe – dopłaty obszarowe, działania rolno-środowiskowo-klimatyczne;	3. System dopłat do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW);	4. Wzrost rangi przypisywanej obszarom wiejskim w polityce rozwoju regionu;	5. Bliskość granicy ze Słowacją i Ukrainą – intensyfikacja wzajemnych kontaktów w zakresie handlu, gospodarki i turystyki;	6. Rosnące zainteresowanie żywnością ekologiczną w bogatych krajach Europy Zachodniej;	7. Dostępność innowacyjnych rozwiązań technicznych, technologicznych, biologicznych i organizacyjnych związanych z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju rolnictwa;	□	1. Skomplikowane i długotrwałe procedury uzyskania dotacji z UE;	2. Niestabilność przepisów prawnych dotyczących produkcji rolniczej i przetwórstwa rolno-spożywczego;	3. Długotrwałe i uciążliwe procedury uzyskiwania decyzji budowlanych;	4. Niekorzystne rozwiązania prawne w zakresie egzekwowania obowiązkowych ubezpieczeń w rolnictwie;	5. Niewielki rynek produktów ekologicznych w Polsce;	6. Trwała tendencja spadkowa cen skupu produktów rolnych;	7. Rosnące koszty produkcji, zwłaszcza koszty pracy;	8. Brak surowca do produkcji produktów lokalnych i regionalnych	9. Rosnące wymagania sanitarno-higieniczne w zakresie produkcji rolniczej i przetwórstwa;	10. Niekontrolowane przenikanie z krajów spoza UE środków ochrony roślin – nielegalnych, niedopuszczonych do obrotu i stosowania w Polsce;	11. Ograniczony dostęp do kredytów bankowych na rozwój gospodarstw;	12. Niskie nakłady finansowe na rozwój nauki i działalności B+R;	13. Regres kształcenia na kierunkach rolniczych;	14. Brak perspektywicznego i kompleksowego systemu promocji produktów żywnościowych, charakterystycznych dla Podkarpacia np. „Podkarpacka Wołowina”;	15. Wysokie koszty scalania gruntów;	16. Wzrastająca liczba szkód wyrządzanych przez dziką zwierzynę;	17. Nasilanie się niekorzystnych zjawisk atmosferycznych noszących znamiona klęsk żywiołowych;	18. Stałe zagrożenie epizootyczne ze Wschodu;	19. Rosnąca konkurencyjność produktów rolnych pochodzących z importu zwłaszcza z Ukrainy;	20. Wzrost negatywnego nastawienia mieszkańców obszarów wiejskich do rolnictwa a zwłaszcza do produkcji zwierzęcej.	□
Mocne strony																													
1. Dobre warunki glebowo-klimatyczne do produkcji rolnej – wysoki wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej;		0	2	1	0	0	3	3		0	0	0	1	1	1	2	2	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	**16**
2. Rosnąca liczba gospodarstw towarowych mocno powiązanych z rynkiem, silnych ekonomicznie, stale modernizujących warsztat produkcyjny;		4	3	3	3	1	2	4		3	3	3	1	1	4	4	0	2	1	2	2	1	2	4	3	2	4	4	3	**69**
3. Rosnące techniczne uzbrojenie pracy w gospodarstwach towarowych;		4	2	2	1	1	2	4		2	2	2	0	1	4	4	1	2	0	3	1	3	1	0	0	0	0	3	0	**44**
4. Rozwój bazy magazynowej ułatwiającej przechowywanie produktów rolnych;		4	2	1	1	3	3	4		3	3	4	1	1	2	3	0	4	0	3	1	0	0	0	0	0	0	1	0	**44**
5. Dobrze rozwinięta sieć zaopatrzenia rolników w środki produkcji;		3	2	2	1	1	1	3		1	1	0	0	0	1	2	2	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	**22**
6. Wysoka aktywność podmiotów skupujących ułatwiająca sprzedaż produkcji rolnikom;		2	2	2	0	1	3	2		0	1	0	0	0	1	2	2	3	0	0	0	0	2	0	0	0	0	2	0	**22**

7. Dobrze rozwinięte usługi finansowe oferowane dla rolników towarowych;		2	2	2	0	0	1	2		2	0	0	1	0	3	3	1	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	**22**
8. Posiadany potencjał do produkcji energii odnawialnej, w tym biomasy;		3	1	1	2	0	1	2		4	4	3	0	0	2	3	0	0	0	2	2	0	0	1	1	1	0	1	2	**36**
9. Wysoka jakość żywnościowych produktów lokalnych;		4	3	2	2	2	4	3		1	3	2	0	4	3	4	4	4	1	1	3	3	4	1	0	1	3	1	0	**59**
10. Duża liczba produktów wpisanych na Listę Produktów Tradycyjnych Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi;		3	3	2	3	1	4	3		1	3	2	0	4	3	4	4	4	1	1	3	3	4	1	0	1	3	1	0	**39**
11. Dostępne nieruchomości w Zasobie Własności Rolnej Skarbu Państwa do zagospodarowania;		4	2	2	1	0	1	1		1	1	0	0	0	0	0	1	0	0	3	0	0	0	4	0	0	0	0	0	**20**
12. Dobrze rozwinięte otoczenie instytucjonalne rolnictwa;		4	4	3	2	0	3	2		3	3	3	3	2	3	0	1	3	3	2	2	3	3	2	2	3	3	3	1	**65**
13. Wdrażanie regionalnych programów wspierających rolnictwo (Program Podkarpacki Naturalny Wypas),		4	4	3	1	0	0	3		0	0	0	1	0	3	3	2	2	0	0	1	1	2	0	2	1	1	0	2	**34**
14. Dobrze zachowana różnorodność biologiczna użytków rolnych i zasobów genetycznych w rolnictwie;		2	4	4	1	0	4	3		0	1	0	3	3	3	1	2	1	1	1	2	1	3	0	1	2	2	0	0	**43**
15. Duża powierzchnia trwałych użytków zielonych;		1	3	3	0	0	2	2		1	2	0	0	1	1	1	2	0	1	0	0	0	3	1	1	0	0	0	0	**23**
16. Rosnąca wartość produkcji towarowej grup producentów rolnych;		3	2	1	1	3	1	4		3	2	2	1	2	4	4	1	4	2	3	2	1	4	3	3	3	3	3	3	**67**
Słabe strony																															
1. Niekorzystna struktura agrarna;		1	2	2	1	0	1	4		2	2	0	1	0	2	3	3	0	0	2	0	0	0	3	1	0	0	1	0	**28**
2. Niekorzystny rozłóg gospodarstw rolniczych;		1	2	2	1	0	1	4		2	2	0	0	0	2	3	3	0	0	2	0	0	0	3	1	0	0	1	0	**27**
3. Mała powierzchnia przeciętnego gospodarstwa rolnego przy małym tempie wzrostu;		1	2	2	1	0	1	4		2	2	1	1	0	2	4	3	1	0	2	0	0	2	3	1	0	0	0	0	**32**
4. Niewykorzystane w pełni możliwości rolniczego handlu detalicznego;		2	1	1	0	0	1	1		1	2	0	0	2	3	2	1	4	0	0	0	0	2	0	0	0	0	2	0	**24**
5. Bardzo duża powierzchnia trwałych użytków zielonych niewykorzystywanych w produkcji zwierzęcej;		2	2	2	0	0	2	1		1	0	0	0	1	1	2	2	0	0	0	0	0	1	2	0	0	0	0	0	**17**
6. Duża migracja ludzi młodych ze wsi do miast i za granicę;		0	0	0	1	0	0	0		0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	1	**6**
7. Starzenie się ludności rolniczej ograniczające adaptację nowoczesnych rozwiązań technologicznych;		2	1	1	2	0	0	3		1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	**13**
8. Rosnąca liczba gospodarstw bez następców;		3	2	1	2	0	0	1		3	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	4	0	1	0	0	0	0	1	**19**
9. Niski stopień wykorzystywania odnawialnych źródeł energii;		3	1	1	1	0	0	4		3	3	1	0	1	0	1	0	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	**22**
10. Duże zróżnicowanie siły ekonomicznej gospodarstw rolniczych i przetwórstwa rolno-spożywczego;		3	3	3	1	1	2	2		2	2	0	0	2	2	2	0	3	1	3	1	0	3	1	1	0	0	1	0	**39**

11. Zróżnicowanie przestrzenne rozwoju infrastruktury technicznej, także ekonomicznej i społecznej na obszarach wiejskich;		4	2	0	3	0	0	1		4	2	4	0	0	0	2	0	3	0	1	1	0	0	2	0	2	0	0	2	**33**
12. Niski poziom retencji wód powierzchniowych;		1	2	0	0	0	0	0		2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	**10**
13. Znaczący spadek zainteresowania rolników prowadzeniem produkcji ekologicznej;		1	3	2	1	2	3	1		1	4	0	0	4	2	2	3	4	0	1	0	1	1	0	0	0	0	1	1	**35**
14. Zbyt wolny rozwój przetwórstwa produktów ekologicznych;		1	3	2	1	2	3	1		3	4	1	0	4	2	2	3	4	0	1	0	0	1	0	0	0	0	2	1	**38**
15. Niekorzystny podział wartości dodanej w łańcuchu żywnościowym (przechwytywanie wartości dodanej przez pozarolnicze ogniwa agrobiznesu);		0	0	0	2	1	1	3		2	1	0	0	3	4	3	1	1	0	1	1	0	3	0	0	0	0	1	0	**27**
16. Brak silnej organizacji zajmującej się rozwojem produktów regionalnych i tradycyjnych;		3	0	1	2	0	1	1		1	2	0	0	4	3	2	4	2	0	2	3	0	4	0	0	0	0	2	2	**35**
17. Niska bioasekuracja lub brak bioasekuracji w małych gospodarstwach;		3	0	1	3	2	1	2		1	1	0	0	1	0	0	1	3	0	0	0	0	0	0	0	0	4	2	0	**24**
18. Duża liczba gospodarstw o charakterze socjalnym, nie mających kontaktów z rynkiem;		2	1	1	1	0	0	0		2	0	0	1	3	3	4	2	2	2	3	0	0	2	4	0	0	0	2	1	**34**
19. Brak tendencji wzrostowych do rozwoju sprzedaży bezpośredniej;		2	0	1	1	1	1	1		2	2	0	0	3	4	3	1	3	0	1	0	0	3	0	0	0	0	2	1	**31**
20. Znaczny, w stosunku do innych regionów kraju, odsetek gruntów ugorowych i odłogów;		3	3	3	1	0	1	0		1	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	3	0	1	0	0	0	**18**
21. Spadek pogłowia zwierząt hodowlanych		3	2	2	2	1	2	2		3	2	2	0	1	2	3	4	2	0	1	0	1	2	2	1	1	3	1	3	**48**
22. Malejący udział podkarpackiej produkcji rolniczej w produkcji krajowej, zwłaszcza produkcji zwierzęcej;		3	3	3	1	1	1	1		1	1	0	0	3	1	2	4	1	0	1	1	1	2	0	0	0	0	2	1	**30**
23. Nieuporządkowany stan prawny części gospodarstw rolnych utrudniający obrót ziemią;		2	2	2	0	0	0	0		3	2	0	2	1	0	0	1	1	0	2	0	0	0	4	0	0	0	0	0	**21**
24. Duże zakwaszenie gleb;		1	2	2	0	0	0	0		0	0	0	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	**9**
25. Brak specjalizacji znacznej części gospodarstw rolniczych;		2	2	2	0	0	0	1		2	1	0	0	3	3	2	0	2	0	1	0	2	2	0	0	0	1	1	0	**27**
26. Bardzo ograniczone środki własne na rozwój gospodarstw;		3	3	2	0	0	0	2		3	0	1	0	3	2	3	1	3	2	3	1	1	3	2	1	0	0	2	0	**40**
27. Peryferyjne położenie w stosunku do dużych rynków zbytu, zwłaszcza w Europie Zachodniej;		1	0	0	1	2	2	1		1	0	0	0	3	2	1	0	1	0	0	0	0	3	0	0	0	1	2	0	**21**
28. Mała liczba nowoczesnych targowisk;		2	0	0	2	0	1	1		2	1	1	0	3	3	3	1	3	0	0	0	0	2	0	0	0	1	2	1	**28**
29. Spadek liczby rodzin pszczelich		0	0	0	1	0	2	2		0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	**8**
30. Zły stan infrastruktury melioracyjnej w gospodarstwach rolnych;		2	1	1	1	0	0	1		2	1	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1	0	0	**14**
□		**101**	**84**	**72**	**50**	**25**	**60**	**88**	**0**	**75**	**69**	**30**	**18**	**67**	**80**	**90**	**67**	**69**	**17**	**52**	**29**	**30**	**62**	**48**	**18**	**22**	**28**	**47**	**23**	

Tabela 54. Analiza ilości powiązań

Czynnik	Szanse	Zagrożenia
Mocne strony	**74**	**129**
Słabe strony	**80**	**165**

Tabela 55. Analiza ważona powiązań

Czynnik	Szanse	Zagrożenia
Mocne strony	**234**	**436**
Słabe strony	**260**	**535**

Wartości uzyskane w analizie powiązań (234 pkt. w I ćwiartce, 410 pkt. w II ćwiartce, 246 pkt. w III ćwiartce i 464 pkt. w IV ćwiartce) wskazują na dość dużą przewagę w ćwiartce II i IV. Wynika to ze zdecydowanej przewagi ilościowej słabych stron i zagrożeń nad mocnymi stronami i szansami. Uzyskane wyniki zbiorcze analizy SWOT wskazują, że przy zdefiniowanej konfiguracji czynników wewnętrznych i zewnętrznych oraz ustalonym systemie wag najbardziej pożądanym wariantem będzie przeciwdziałanie negatywnym efektom synergii słabych stron podmiotu i zagrożeń w otoczeniu.

Zagrożenia w otoczeniu obszaru „opłacalność produkcji rolnej" mają w większości charakter makroekonomiczny – przeciwdziałanie im jest bardzo trudne i na ogół wymaga rozwiązań systemowych, zarówno na poziomie krajowym jak i unijnym. Spośród wszystkich działów gospodarki najtrudniejsza sytuacja występuje w rolnictwie. Cykle produkcyjne są długie, narażone są na szereg niekorzystnych warunków agrometeorologicznych, związanych z występowaniem chorób czy szkodników, zmiany koniunktury. Opłacalność produkcji rolnej jest też w bardzo istotnym stopniu zależna od danego sektora produkcji rolniczej.

Oddziaływanie zewnętrznych czynników wpływających na polskie rolnictwo i sektory wzmocniło się od czasu integracji z Unią Europejską. Przejawem oddziaływań są chociażby zmiany cen produktów rolnych. Czynniki te powinny być uwzględniane podczas planowania strategicznego, sprzyjającego racjonalności gospodarowania i realizacji założonych w strategii celów.

Rozwiązania systemowe powinny dotyczyć m.in. następujących elementów:

- organizacja rynków rolnych: równowaga rynkowa, system interwencji, poziom interwencji,
- płatności bezpośrednie: związane z produkcją, oddzielone od produkcji – m.in. ograniczenie deprawującego systemu dopłat bezpośrednich, korzystnego zwłaszcza dla właścicieli gruntów nieprowadzących żadnej produkcji, a w szczególności zwierzęcej, konieczność racjonalnego zróżnicowania w zakresie poziomu i struktury finansowego wsparcia, systematyczna weryfikacja skuteczności polityki rolnej,
- stałe zwiększanie możliwości eksportowych rolnictwa i przemysłu spożywczego,
- wspieranie i prowadzenie działalności marketingowej zarówno na rynku krajowym, jak i na rynkach zagranicznych,
- utrzymanie zdolności gospodarstw rolnych do realizacji niezbędnych przekształceń strukturalnych,
- weryfikacja efektywności i skuteczności poszczególnych działań składających się na politykę wsparcia rolnictwa,
- wsparcie rozwoju obszarów wiejskich: - instrumenty towarzyszące WPR (PROW): rozwój infrastruktury na obszarach wiejskich, będący nierzadko warunkiem prowadzenia działalności rolniczej,

- stałe dostosowywanie specyficznych regulacji branżowych (wymogi techniczne, sanitarne, weterynaryjne) do aktualnej sytuacji,
- podnoszenie sprawności funkcjonowania działających w otoczeniu rolnictwa instytucji pozarządowych i zaplecza naukowo-badawczego,
- podtrzymywanie gotowości społeczeństwa na ponoszenie opłat za korzystanie przez nie z dodatnich efektów zewnętrznych związanych z działalnością rolną,
- wdrożenie polityki społecznej obejmującej osoby odchodzące z rolnictwa.

Na poziomie regionalnym rozwiązania powinny dotyczyć m.in. następujących elementów:

- opracowanie i wdrożenie regionalnej polityki rolnej, która uwzględniłaby specyfikę regionu, wymuszała zmiany struktury agrarnej, stymulowała rolnicze wykorzystywanie rejonów górskich i podgórskich i innych o trudniejszych warunkach gospodarowania,
- rozwój infrastruktury na obszarach wiejskich,
- instytucjonalne wsparcie rolnictwa,
- rzetelna analiza koniunktury gospodarczej,
- promocja produktów wytwarzanych na terenie województwa, zwłaszcza regionalnych i lokalnych,
- działania na rzecz większego stopnia urynkowienia produktów rolnych,
- utrzymywanie potencjału produkcyjnego gleb: melioracje, w tym retencjonowanie wód, ograniczenie „wypadania" gruntów rolnych z produkcji, utrzymywanie gleb w kulturze.

Na poziomie gospodarstw rolnych rozwiązania powinny dotyczyć m.in. następujących elementów:

- podnoszenia zdolności produkcyjnej gospodarstwa (wyposażenie w nowoczesne środki produkcji),
- wzrost jakości oraz skali produkcji,
- podnoszenie kwalifikacji zawodowych, w tym dotyczących zarządzania gospodarstwem rolnym,
- wzrost zdolności pozyskania wsparcia zewnętrznego na rozwój gospodarstwa,
- wykorzystywanie bieżących informacji ułatwiających podejmowanie decyzji dotyczących funkcjonowania i rozwoju gospodarstwa,
- rozwijanie korzystnych powiązań gospodarstwa – funkcjonowanie w grupach i organizacjach (m.in. klastry) pozwalające ich członkom m.in. na: obniżenie kosztów sprzedaży, formowanie dużych partii produktów zgodnie z oczekiwaniami i wymogami odbiorców, w tym zakładów przetwórczych i umocnienie pozycji wobec innych podmiotów w otoczeniu rolnictwa.

Obszar strategiczny/Filar II – Jakość życia na obszarach wiejskich

Tabela 56. Analiza siły oddziaływania czynników

Podmiot \ Otoczenie	Szanse	1. Dostępne środki pomocowe: krajowe i UE na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich, szczególnie RPO WP i PROW;	2. Wzrost rangi przypisywanej obszarom wiejskim w polityce rozwoju regionu;	3. Bliskość granicy ze Słowacją i Ukrainą – intensyfikacja wzajemnych kontaktów w zakresie handlu, gospodarki i turystyki;	4. Dostępne technologie informatyczne;	Zagrożenia	1. Dysparytet dochodowy między mieszkańcami obszarów wiejskich i miejskich;	2. Wzrost zachorowań na choroby cywilizacyjne oraz wzrost liczby osób uzależnionych;	3. Bardzo ograniczony dostęp do lecznictwa specjalistycznego;	4. Ograniczona dostępność środków pomocowych dla NGO na realizację celów statutowych;	□
Mocne strony											
1. Czyste środowisko naturalne i duży udział obszarów o szczególnych walorach przyrodniczo-krajobrazowych;		2	1	1	0		2	2	0	0	**8**
2. Uznane walory bioklimatyczne, źródła wód mineralnych i rozwinięte lecznictwo uzdrowiskowe;		3	2	2	1		2	3	2	0	**15**
3. Bardzo dobrze rozwinięty system ochrony przyrody;		1	1	1	0		1	1	0	1	**6**
4. Dobrze rozwinięta sieć szlaków kulturowych i tras turystycznych;		2	1	2	1		2	2	0	1	**11**
5. Duża aktywność mieszkańców wpływająca na rozwój trzeciego sektora i społeczeństwa obywatelskiego;		2	2	1	1		2	2	1	2	**13**
6. Kultywowanie bogatych tradycji i zwyczajów, zachowanie dziedzictwa kulturowego;		2	2	1	1		1	1	1	2	**11**
7. Zmiany nawyków żywieniowych i zachowań prozdrowotnych mieszkańców;		1	2	1	2		1	3	2	1	**13**
8. Rozwinięta Podkarpacka Sieć Szerokopasmowa;		1	1	1	2		2	0	0	1	**8**
Słabe strony											**0**
1. Duże zróżnicowanie poszczególnych obszarów województwa w aspekcie rozwoju społeczno-gospodarczego;		2	2	0	1		3	1	3	1	**13**
2. Duża migracja ludzi młodych ze wsi do miast i za granicę;		1	2	2	1		3	1	1	1	**12**
3. Wysoki wskaźnik liczby ludności zagrożonej ubóstwem;		3	2	0	2		2	2	3	0	**14**
4. Duża liczba osób zatrudnionych w rolnictwie;		2	2	0	1		2	1	2	0	**10**
5. Ograniczone środki własne organizacji pozarządowych na realizację celów statutowych;		3	3	0	1		1	0	0	3	**11**
6. Niski poziom przedsiębiorczości mierzony ilością firm w stosunku do ilości mieszkańców;		3	2	2	2		2	1	0	1	**13**
7. Niewystarczająca współpraca pomiędzy podmiotami gospodarczymi a nauką – niski poziom wdrażania innowacji;		3	2	0	3		0	0	0	1	**9**
8. Zapaść szkolnictwa zawodowego;		2	4	0	2		1	0	0	0	**9**
9. Zdecydowanie niższy poziom średniego wynagrodzenia w porównaniu z resztą kraju;		2	2	0	2		3	2	3	2	**16**
10. Wysoki poziom zagrożenia powodziowego;		2	2	0	1		0	1	0	0	**6**
□		**37**	**35**	**14**	**24**		**30**	**23**	**18**	**17**	

Tabela 57. Analiza ilości powiązań

Czynnik	Szanse	Zagrożenia
Mocne strony	**30**	**25**
Słabe strony	**32**	**26**

Tabela 58. Analiza ważona powiązań

Czynnik	Szanse	Zagrożenia
Mocne strony	**44**	**41**
Słabe strony	**66**	**47**

Wartości uzyskane w analizie powiązań (44 pkt. w I ćwiartce, 41 pkt. w II ćwiartce, 66 pkt. w III ćwiartce i 47 pkt. w IV ćwiartce) wskazują na przewagą czynników wewnętrznych – słabych stron. Przewaga w III ćwiartce może oznaczać, że w ocenie kierowano się realną oceną możliwości wykorzystywania istniejących obiektywnych czynników rozwojowych, a zwłaszcza oddziaływania na nie. Powinno to znaleźć swoje odzwierciedlenie w przyjętych celach, gdzie jednoznacznie trzeba uwzględnić konieczność reagowania na słabe strony. Jest to strategia przygotowania do osiągnięcia lepszych wyników w przyszłości. Warunkiem będzie uwzględnienie podczas planowania strategicznego charakteru zidentyfikowanych słabych stron, które w większości wynikają z polityki społeczno-gospodarczej kraju i regionu. Rozwiązania powinny dotyczyć m.in. następujących elementów:

- uwzględnianie w polityce regionalnej zróżnicowania obszarów województwa,
- podnoszenie atrakcyjności zamieszkiwania i pracy na obszarach wiejskich, m.in. rozwijanie infrastruktury technicznej,
- wspieranie samozatrudnienia i rozwoju przedsiębiorczości,
- rozwijanie systemu szkolnictwa zawodowego autentycznie przygotowującego do pracy w wybranym zawodzie oraz prowadzenia własnej firmy,
- racjonalizowanie systemu pomocy społecznej w kierunku motywowania do samodzielnego poprawiania własnej sytuacji materialnej,
- wspieranie organizacji pozarządowych działających na rzecz swojego środowiska.

Ważnym elementem strategii winno być również wykorzystanie mocnych stron, m.in. poprzez:

- lepsze wykorzystanie obszarów o szczególnych walorach przyrodniczo-krajobrazowych – rozwijanie oferty rekreacyjno-turystycznej,
- promowanie walorów bioklimatycznych, źródeł wód mineralnych i oferty lecznictwa uzdrowiskowego,
- kultywowanie bogatych tradycji i zwyczajów, zachowanie dziedzictwa kulturowego oraz gospodarcze wykorzystanie dziedzictwa kulturowego,
- rozwijanie aktywności mieszkańców wpływającej na rozwój trzeciego sektora i społeczeństwa obywatelskiego.

Obszar strategiczny/Filar III – Pozarolnicze miejsca pracy i aktywne społeczeństwo

Tabela 59. Analiza siły oddziaływania czynników

Podmiot / Otoczenie	Szanse	1. Dostępne środki pomocowe: krajowe i UE na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich, szczególnie RPO WP i PROW;	2. Wzrost rangi przypisywanej obszarom wiejskim w polityce rozwoju regionu;	3. Wzrost zainteresowania drewnem, jako surowcem odnawialnym i przyjaznym człowiekowi;	4. Rozwój branż związanych z leśnictwem;	Zagrożenia	1. Niekorzystne trendy demograficzne, w tym starzenie się społeczeństwa;	2. Wysoka atrakcyjność miejsc pracy w dużych ośrodkach w Polsce i za granicą	3. Niewystarczający poziom wsparcia dla rodzin wielodzietnych i osób z niepełnosprawnościami;	□
Mocne strony										
1. Czyste środowisko naturalne i duży udział obszarów o szczególnych walorach przyrodniczo-krajobrazowych;		3	3	3	3		1	1	1	**15**
2. Uznane walory bioklimatyczne, źródła wód mineralnych i rozwinięte lecznictwo uzdrowiskowe;		3	2	2	1		0	1	3	**12**
3. Wysoka lesistość regionu podkarpackiego;		2	2	4	3		1	0	1	**13**
4. Dobrze rozwinięta sieć szlaków kulturowych i tras turystycznych;		2	2	1	1		0	1	1	**8**
5. Atrakcyjne produkty turystyczne;		3	2	2	2		1	1	1	**12**
6. Liczna i zróżnicowana oferta żywnościowych produktów regionalnych i tradycyjnych;		2	1	1	1		1	1	1	**8**
7. Posiadany potencjał do produkcji energii odnawialnej, w tym biomasy;		3	1	4	3		1	1	1	**14**
8. Korzystne warunki środowiskowo-przyrodnicze do rozwoju turystyki i rekreacji;		3	3	3	2		1	2	1	**15**
9. Dostępne nieruchomości w Zasobie Własności Rolnej Skarbu Państwa do zagospodarowania;		2	0	0	0		0	0	0	**2**
10. Duża aktywność mieszkańców wpływająca na rozwój trzeciego sektora i społeczeństwa obywatelskiego,		2	1	1	0		3	2	2	**11**
11. Kultywowanie bogatych tradycji i zwyczajów, zachowanie dziedzictwa kulturowego;		2	3	1	1		1	1	1	**10**
12. Bieszczady - rozpoznawalna marka turystyczna;		3	3	3	3		1	1	1	**15**
13. Wzrastający poziom bezpieczeństwa i higieny pracy w gospodarstwach rolniczych;		2	0	1	1		1	1	1	**7**
Słabe strony										**0**
1. Niewykorzystane w pełni możliwości rolniczego handlu detalicznego;		2	1	0	0		1	1	1	**6**
2. Duże zróżnicowanie w rozwoju społeczno-gospodarczym poszczególnych obszarów województwa;		2	1	1	2		2	3	2	**13**
3. Niższy poziom rozwoju przedsiębiorczości na terenach oddalonych od miast;		3	1	1	2		1	3	2	**13**
4. Braki w infrastrukturze turystycznej, rekreacyjnej i sportowej na obszarach atrakcyjnych turystycznie;		3	2	0	0		1	1	1	**8**
5. Trudności inwestycyjne w obszarach chronionych, np. Natura 2000;		2	2	3	2		1	1	0	**11**
6. Niski stopień wykorzystywania odnawialnych źródeł energii;		3	0	2	3		0	1	1	**10**
7. Duża sezonowość w ruchu turystycznym;		2	3	1	1		0	1	1	**9**
8. Niewykorzystany potencjał ekonomii społecznej;		3	1	0	0		4	2	2	**12**
□		**52**	**34**	**34**	**31**	**0**	**22**	**26**	**25**	

Tabela 60. Analiza ilości powiązań

Czynnik	Szanse	Zagrożenia
Mocne strony	**47**	**33**
Słabe strony	**25**	**21**

Tabela 61. Analiza ważona powiązań

Czynnik	Szanse	Zagrożenia
Mocne strony	**102**	**40**
Słabe strony	**49**	**33**

Wartości uzyskane w analizie powiązań (102 pkt. w I ćwiartce, 40 pkt. w II ćwiartce, 49 pkt. w III ćwiartce i 33 pkt. w IV ćwiartce) pokazują silną pozytywną synergię mocnych stron i szans. Z drugiej zaś strony wynik III i IV ćwiartki pokazuje, że wykorzystanie pojawiających się w otoczeniu szans może być jednak trudne ze względu na bardzo silne oddziaływanie słabych stron i zagrożeń. Wyraźnie najwięcej punktów uzyskano w I ćwiartce. Wskazywać by to mogło na strategię agresywną, która będzie zmierzać do zdecydowanego wykorzystywania mocnych stron oraz:

- większego wykorzystywania możliwości rolniczego handlu detalicznego,
- zmniejszania zróżnicowania w rozwoju społeczno-gospodarczym poszczególnych obszarów województwa,
- rozwijania przedsiębiorczości na terenach oddalonych od miast,
- rozwijania infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej i sportowej na obszarach atrakcyjnych turystycznie,
- zwiększania stopnia wykorzystywania odnawialnych źródeł energii,
- zmniejszania sezonowości w ruchu turystycznym,
- większego wykorzystywania instrumentów ekonomii społecznej.

Obszar strategiczny/Filar IV – Sprawna administracja

Tabela 62. Analiza siły oddziaływania czynników

Podmiot \ Otoczenie	Szanse	1. Dostępne środki pomocowe: krajowe i UE na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich, szczególnie RPO WP i PROW;	2. Wykorzystywanie nowoczesnych systemów informatycznych w obsłudze rolnictwa;	3. Rozwój oferty kształcenia na odległość i kształcenia ustawicznego;	4. Wzmocnienie pozycji kształcenia w szkołach rolniczych prowadzonych przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi;	5. Wzmocnienie roli PODR po uzyskaniem statusu państwowej jednostki organizacyjnej podlegającej bezpośrednio Ministrowi Rolnictwa i Rozwoju Wsi;	6. Trwające prace nad nową wersją Kodeksu urbanistyczno-budowlanego - usprawnienie procesu inwestycyjno-budowlanego;	**Zagrożenia**	1. Słabo rozwinięte partnerstwo publiczno-prywatne;	2. Długotrwałe i uciążliwe procedury uzyskiwania decyzji budowlanych;	3. Niekorzystne rozwiązania prawne w zakresie egzekwowania obowiązkowych ubezpieczeń w rolnictwie;	4. Brak skutecznych rozwiązań prawnych w zakresie egzekwowania utrzymania użytków rolnych w dobrej kulturze;	5. Braki w doposażeniu instytucji publicznych obsługujących rolnictwo; niskie płace pracowników;	6. Marginalizacja rolnictwa w zadaniach samorządów lokalnych;	□
Mocne strony															
1. Dobrze funkcjonująca państwowa służba doradcza w zakresie rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich;		4	3	2	3	2	1		1	1	3	1	1	3	**25**
2. Wysoka skuteczność i zaangażowanie samorządów lokalnych w pozyskiwaniu i wykorzystaniu środków pomocowych na rozwój;		4	3	1	1	0	0		3	2	0	1	0	2	**17**
Słabe strony															**0**
1. Bardzo ograniczone środki własne gmin wiejskich na rozwój podstawowej infrastruktury;		3	0	0	0	0	1		3	2	0	2	0	1	**12**
2. Brak planów zagospodarowania przestrzennego w wielu gminach;		2	0	0	0	0	3		3	4	1	2	0	2	**17**
3. Niewykorzystany potencjał zaplecza badawczo-rozwojowego uczelni;		3	1	3	2	1	0		1	0	0	0	2	0	**13**
4. Niski poziom transferu wiedzy i innowacji z ośrodków naukowo-badawczych do praktyki;		3	1	3	2	1	0		3	2	0	0	1	0	**16**
□		**19**	**8**	**9**	**8**	**4**	**5**	**0**	**14**	**11**	**4**	**6**	**4**	**8**	

Tabela 63. Analiza ilości powiązań

Czynnik	Szanse	Zagrożenia
Mocne strony	**10**	**10**
Słabe strony	**14**	**14**

Tabela 64. Analiza ważona powiązań

Czynnik	Szanse	Zagrożenia
Mocne strony	**24**	**18**
Słabe strony	**29**	**29**

Wartości uzyskane w analizie powiązań (24 pkt. w I ćwiartce, 18 pkt. w II ćwiartce, 29 pkt. w III ćwiartce i 29 pkt. w IV ćwiartce) wskazują na stosunkowo płaski wynik, z lekką przewagą czynników wewnętrznych – słabych stron i czynników zewnętrznych - zagrożeń. Oznacza to, że powinien być brany pod uwagę mix podstawowych strategii globalnych, nie zaniedbując żadnych z czynników mających wpływ na to co może być osiągnięte w przyszłości. Lekka przewaga w III i IV ćwiartce może oznaczać, że w ocenie kierowano się realną oceną możliwości wykorzystywania istniejących obiektywnych czynników rozwojowych, a zwłaszcza oddziaływania na nie. Powinno to znaleźć swoje odzwierciedlenie w przyjętych celach, gdzie jednoznacznie należy wskazać konieczność reagowania na słabe strony i zagrożenia. Efekt takiego podejścia będzie warunkiem osiągnięcia lepszych wyników w przyszłości. Należy jednak pamiętać, iż uzyskanie wysokiej sprawności/skuteczności administracji jest zadaniem bardzo skomplikowanym z uwagi na jego złożoność. Ważne będzie precyzyjne ustalenie zakresów kompetencyjnych poszczególnych szczebli administracji oraz ich agend uczestniczących w systemie zarządzania rozwojem obszarów wiejskich i rolnictwa. Nie można przy tym zapominać, że choć administracja jest tylko częścią rozbudowanego aparatu państwowego, to jednak jest częścią wysuniętą najbardziej ku społeczeństwu, najbardziej zbliżoną do spraw obywateli, do ich codziennych potrzeb i problemów. Ponieważ sytuacja w rozwoju społeczno-gospodarczym jest dynamiczna, stąd konieczne jest stałe dostosowywanie stylu pracy administracji do należytego spełniania usług wobec społeczeństwa, a w związku z tym monitorowanie tego.
Skuteczność administracji jest tu rozumiana jako działania prowadzące do osiągania zamierzonych celów, zaś jej miarą będzie stopień zbliżenia się do nich przy jednoczesnej korzystności i racjonalności tego procesu. Rozwiązania powinny dotyczyć m.in. następujących elementów:

- opracowanie/stosowanie obiektywnych metod pomiaru poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich, charakterystyki lokalnych uwarunkowań rozwoju, zróżnicowania i poszukiwania mechanizmów wyjaśniających istniejące dysproporcje,
- zwiększanie efektywności działań administracji m.in. poprzez: racjonalne programy rozwojowe, właściwe przygotowanie kadr oraz zwiększanie poziomu umiejętności posługiwania się społecznie akceptowanymi metodami,
- zwiększanie stopnia współpracy różnych szczebli administracji i jej agend na rzecz poprawy efektywności podejmowanych działań,
- dobór instrumentów sterowania rozwojem wiejskim uwzględniających specyfikę różnych układów lokalnych,
- adekwatnie do potrzeb w tym zakresie, uwzględniających przestrzenne zróżnicowanie obszarów wiejskich,
- zwiększanie dostępności środków pomocowych na rozwój infrastruktury dla samorządów lokalnych,
- poprawa komunikowania się i usprawniania relacji na linii administracja – obywatele;

- zmiana podejścia instytucji związanych z kontrolą produkcji żywności w gospodarstwach rolnych z „prewencyjnego" na „restrykcyjny",
- zwiększanie stopnia wykorzystania potencjału badawczo-rozwojowego uczelni – większy stopień kontaktu z praktyką,
- systematyczne doposażenie instytucji publicznych obsługujących rolnictwo w nowoczesne narzędzia pracy.

2.2. Podsumowanie

Analiza SWOT została opracowana dla wyodrębnionych obszarów strategicznych – filarów rozwoju:

- Filar I - Opłacalność produkcji rolnej,
- Filar II - Jakość życia na obszarach wiejskich,
- Filar III - Pozarolnicze miejsca pracy i aktywne społeczeństwo,
- Filar IV - Sprawna administracja.

Ocena sił oddziaływania pozwoliła na dokonanie hierarchizacji i wykazanie najważniejszych wyróżników dla wyodrębnionych obszarów strategicznych z uwzględnieniem silnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń dotyczących województwa podkarpackiego.

Filar I - Opłacalność produkcji rolnej

Mocne strony
1. Rosnąca liczba gospodarstw towarowych, mocno powiązanych z rynkiem, silnych ekonomicznie, stale modernizujących warsztat produkcyjny,
2. Rosnąca wartość produkcji towarowej grup producentów rolnych,
3. Dobrze rozwinięte otoczenie instytucjonalne rolnictwa.

Szanse
1. Dostępne środki pomocowe: krajowe i UE na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich, szczególnie RPO WP i PROW,
2. Dostępne środki pomocowe – dopłaty obszarowe, działania rolno-środowiskowo-klimatyczne,
3. Dostępność innowacyjnych rozwiązań technicznych, technologicznych, biologicznych i organizacyjnych związanych z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju rolnictwa.

Zagrożenia
1. Rosnące koszty produkcji, zwłaszcza koszty pracy,
2. Trwała tendencja spadkowa cen skupu produktów rolnych,
3. Skomplikowane i długotrwałe procedury uzyskania dotacji z UE.

Słabe strony
1. Bardzo ograniczone środki własne na rozwój gospodarstw,
2. Duże zróżnicowanie siły ekonomicznej gospodarstw rolniczych i przetwórstwa rolno-spożywczego,
3. Zbyt wolny rozwój przetwórstwa produktów ekologicznych.

Filar II - Jakość życia na obszarach wiejskich

Mocne strony
1. Uznane walory bioklimatyczne, źródła wód mineralnych i rozwinięte lecznictwo uzdrowiskowe,
2. Zmiany nawyków żywieniowych i zachowań prozdrowotnych mieszkańców,
3. Duża aktywność mieszkańców wpływająca na rozwój trzeciego sektora i społeczeństwa obywatelskiego.

Szanse
1. Dostępne środki pomocowe: krajowe i UE na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich, szczególnie RPO WP i PROW,

2. Wzrost rangi przypisywanej obszarom wiejskim w polityce rozwoju regionu,
3. Dostępne technologie informatyczne.

Zagrożenia

1. Dysparytet dochodowy między mieszkańcami obszarów wiejskich i miejskich,
2. Wzrost zachorowań na choroby cywilizacyjne oraz wzrost liczby osób uzależnionych,
3. Bardzo ograniczony dostęp do lecznictwa specjalistycznego;

Słabe strony

1. Zdecydowanie niższy poziom średniego wynagrodzenia w porównaniu z resztą kraju,
2. Wysoki wskaźnik liczby ludności zagrożonej ubóstwem,
3. Duże zróżnicowanie poszczególnych obszarów województwa w aspekcie rozwoju społeczno-gospodarczego.

Filar III - Pozarolnicze miejsca pracy i aktywne społeczeństwo

Mocne strony

1. Czyste środowisko naturalne i duży udział obszarów o szczególnych walorach przyrodniczo-krajobrazowych,
2. Korzystne warunki środowiskowo-przyrodnicze do rozwoju turystyki i rekreacji,
3. Bieszczady - rozpoznawalna marka turystyczna.

Szanse

1. Dostępne środki pomocowe: krajowe i UE na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich, szczególnie RPO WP i PROW,
2. Wzrost rangi przypisywanej obszarom wiejskim w polityce rozwoju regionu,
3. Wzrost zainteresowania drewnem, jako surowcem odnawialnym i przyjaznym człowiekowi.

Zagrożenia

1. Wysoka atrakcyjność miejsc pracy w dużych ośrodkach w Polsce i za granicą
2. Niewystarczający poziom wsparcia dla rodzin wielodzietnych i osób z niepełnosprawnościami,
3. Niekorzystne trendy demograficzne, w tym starzenie się społeczeństwa.

Słabe strony

1. Duże zróżnicowanie w rozwoju społeczno-gospodarczym poszczególnych obszarów województwa,
2. Niższy poziom rozwoju przedsiębiorczości na terenach oddalonych od miast,
3. Niewykorzystany potencjał ekonomii społecznej.

Filar IV - Sprawna administracja

Mocne strony

1. Dobrze funkcjonująca państwowa służba doradcza zakresie rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich,
2. Wysoka skuteczność i zaangażowanie samorządów lokalnych w pozyskiwaniu i wykorzystaniu środków pomocowych na rozwój.

Szanse

1. Dostępne środki pomocowe: krajowe i UE na rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich, szczególnie RPO WP i PROW,
2. Wykorzystywanie nowoczesnych systemów informatycznych w obsłudze rolnictwa,
3. Rozwój oferty kształcenia na odległość i kształcenia ustawicznego.

Zagrożenia

1. Słabo rozwinięte partnerstwo publiczno-prywatne,
2. Długotrwałe i uciążliwe procedury uzyskiwania decyzji budowlanych,
3. Marginalizacja rolnictwa w zadaniach samorządów lokalnych.

Słabe strony

1. Brak planów zagospodarowania przestrzennego w wielu gminach,
2. Niewykorzystany potencjał zaplecza badawczo-rozwojowego uczelni,
3. Niski poziom transferu wiedzy i innowacji z ośrodków naukowo-badawczych do praktyki.

III. ROZWÓJ FUNKCJONALNY I PRZESTRZENNY OBSZARÓW WIEJSKICH

3.1 Zróżnicowanie funkcjonalne obszarów wiejskich

3.1.1. Dominujące typy obszarów wiejskich w województwie wynikające z głównych funkcji gospodarczych

- **Wiejski Obszar Funkcjonalny**

Wiejski Obszar Funkcjonalny (WOF) uczestniczący w procesach rozwojowych obejmuje powierzchnię 108 413km^2, co stanowi 47,1% powierzchni obszaru województwa podkarpackiego i 50,5% wiejskiego obszaru funkcjonalnego. Zamieszkuje go 888,6 tys. osób, a średnia gęstość zaludnienia obszaru wynosi 107 os./km^2 (dla województwa 119 os./km ^{2}).

Mapa 43. Wiejski Obszar Funkcjonalny (WOF)

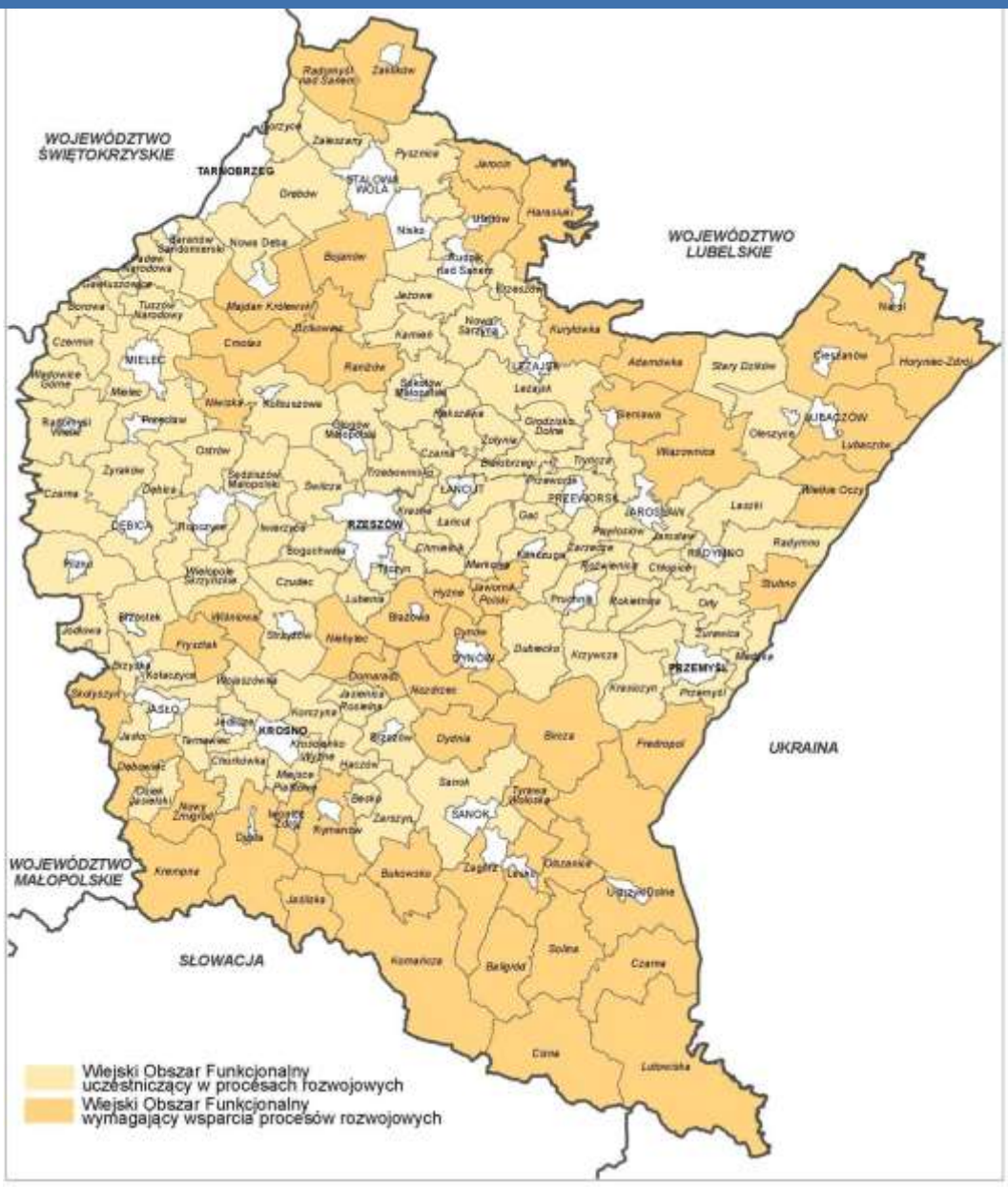

Źródło: Opracowanie PBPP w Rzeszowie.

Wiejski Obszar Funkcjonalny uczestniczący w procesach rozwojowych charakteryzuje się dobrą dostępnością komunikacyjną. Przez obszar prowadzą drogowe i kolejowe szlaki komunikacyjne o znaczeniu międzynarodowym, krajowym, regionalnym uzupełnione siecią dróg powiatowych (z reguły o złych nawierzchniach). Istotnym atutem wpływającym na dostępność komunikacyjną oraz atrakcyjność i konkurencyjność tego obszaru jest port lotniczy Rzeszów-Jasionka (gmina Trzebownisko).
Opisywany obszar położony jest w strefach silnego oddziaływania, ważnych dla rozwoju województwa, ośrodków miejskich, takich jak: ośrodek wojewódzki Rzeszów, ośrodki subregionalne- Krosno, Mielec, Przemyśl, Stalowa Wola, Tarnobrzeg oraz lokalnych ośrodków powiatowych. Charakteryzuje się dobrym dostępem do zatrudnienia w ośrodkach wiejskich (migracje wahadłowe), dobrym i średnim dostępem do podstawowych usług publicznych oraz względnie dobrą dostępnością komunikacyjną do usług wyższego rzędu (średni czas dojazdu do ośrodka wojewódzkiego nie przekracza 90 minut).
Analizowany obszar cechuje wysoki poziom rozwoju gospodarczego, o czym świadczą: rozwój przemysłu z zakresu nowoczesnych technologii (klaster przemysłu lotniczego Dolina Lotnicza, klaster informatyczny), zlokalizowane na tym obszarze powierzchniowo duże podstrefy specjalnych stref ekonomicznych, wysoka jak na tereny wiejskie, liczba podmiotów gospodarczych wpisanych do rejestru REGON na 10 000 ludności (543 podmioty). Na bazie występujących w obszarze zasobów surowcowych wykształciły się branże o długoletniej tradycji, m.in.: wydobycie i przetwórstwo ropy naftowej i gazu ziemnego, przemysł szklarski, zakłady przemysłowe powstałe w ramach Centralnego Okręgu Przemysłowego oraz lotnicze i okołolotnicze. Duże znaczenie mają branże: elektromaszynowa, farmaceutyczna, chemiczna i rolno-spożywcza, a także przemysł drzewny, z branżą meblową i materiałów budowlanych. Znacząca jest również funkcja gospodarcza związana z potencjałem średnich i małych przedsiębiorstw produkcyjno-usługowych o wysokim stopniu przystosowania do warunków gospodarki rynkowej.
Bliskość miast i miejsca pracy w innych sektorach gospodarki niż rolnictwo stymulują rozwój funkcji przemysłowej, budowlanej, turystycznej, administracyjnej oraz innych usług publicznych na tym obszarze. Łatwy dostęp do miejsc pracy poza rolnictwem, wysoki poziom kapitału ludzkiego i dostęp do usług publicznych, zlokalizowanych na tym obszarze lub w pobliskich miastach, redukują poziom bezrobocia i zapewniają mieszkańcom dobry poziom życia.
Duży udział użytków rolnych w powierzchni ogółem wynoszący 65,4%, wysoka średnia wartość wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej (75,4 pkt), miejsca pracy w obsłudze rolnictwa świadczą również o wysokim potencjale rolniczym tego obszaru. Ponadto procesy koncentracji własności i restrukturyzacji w rolnictwie podnoszą atrakcyjność inwestycyjną terenów wiejskich.
Istniejące walory turystyczne i produkty turystyczne, obiekty dziedzictwa kulturowego, jak również kreowanie nowych atrakcji turystycznych bazujących na wewnętrznym potencjale i zasobach (np. rozwój turystyki kulturowej eksponującej lokalne dziedzictwo materialne i niematerialne, rozwój turystyki biznesowej) stanowią szansę dla rozwoju różnych form turystyki na tym obszarze.
Uwarunkowania geograficzne i geomorfologiczne powodują, że do największych zagrożeń występujących w obszarze funkcjonalnym należą zagrożenia spowodowane osuwaniem się mas ziemnych (w gminach położonych w południowej części obszaru) i powodzią w dolinach największych rzek obszaru, tj. Sanu, Wisłoka, Wisłoki z dopływem Jasiołki i Ropy oraz Wisły.
Wśród zagrożeń spowodowanych działalnością człowieka należy uwzględnić zagrożenia komunikacyjne spowodowane dużym natężeniem ruchu na głównych szlakach komunikacyjnych oraz wydłużający się czas realizacji drogi ekspresowej S19 na odcinku Rzeszów-Barwinek; zagrożenia awariami, w szczególności skażenia chemiczno-ekologiczne, wiążące się z zakładami korzystającymi z produktów destylacji ropy naftowej i substancji palnych oraz terenami przebiegu licznych gazociągów średniego i wysokiego ciśnienia.
Czynnikiem egzogenicznym hamującym rozwój społeczno-gospodarczy jest peryferyjne położenie Wiejskiego Obszaru Funkcjonalnego uczestniczącego w procesach rozwojowych w przestrzeni kraju (makroregion Polski Wschodniej). Gminy Wiejskiego Obszaru Funkcjonalnego uczestniczącego w procesach rozwojowych mają przeważnie dobry dostęp do usług, są włączone w procesy społeczno-

gospodarcze z miastem oraz cechuje je zróżnicowana działalność pozarolnicza – nie notuje się występowania istotnych barier i zagrożeń.

Gminy Wiejskiego Obszaru Funkcjonalnego uczestniczące w procesach rozwojowych:

- tereny wiejskie gmin miejsko-wiejskich: Boguchwała, Brzostek, Brzozów, Głogów Małopolski, Jedlicze, Kańczuga, Kolbuszowa, Kołaczyce, Nisko, Nowa Sarzyna, Oleszyce, Pilzno, Pruchnik, Przecław, Radomyśl Wielki, Ropczyce, Rudnik nad Sanem, Sędziszów Małopolski, Sokołów Małopolski, Strzyżów, Tyczyn;
- gminy wiejskie: Besko, Białobrzegi, Borowa, Brzyska, Chłopice, Chmielnik, Chorkówka, Czarna (powiat łańcucki), Czarna (powiat dębicki), Czermin, Czudec, Dębica, Dubiecko, Gać, Gawłuszowice, Grodzisko Dolne, Haczów, Iwierzyce, Jarosław, Jasienica Rosielna, Jasło, Jeżowe, Jodłowa, Kamień, Korczyna, Krasiczyn, Krasne, Krościenko Wyżne, Krzeszów, Krzywcza, Laszki, Leżajsk, Lubenia, Łańcut, Markowa, Medyka, Miejsce Piastowe, Mielec, Orły, Osiek Jasielski, Ostrów, Padew Narodowa, Pawłosiów, Przemyśl, Przeworsk, Pysznica, Radymno, Rakszawa, Rokietnica, Roźwienica, Sanok, Stary Dzików, Świlcza, Tarnowiec, Tryńcza, Trzebownisko, Tuszów Narodowy, Wadowice Górne, Wielopole Skrzyńskie, Wojaszówka, Zarszyn, Zarzecze, Żołynia, Żurawica, Żyraków.

Priorytet rozwojowy
Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich przez różnicowanie działalności gospodarczej, stwarzanie przyjaznego środowiska zarówno dla rolników, jak i nierolniczej ludności wiejskiej.
Funkcje rozwojowe:
Podstawowa – rolnicza, przemysłowa oraz obsługi ludności.
Towarzysząca – turystyczna oraz funkcja ochrony i podniesienia wartości krajobrazowej obszaru wiejskiego.

Wiejski Obszar Funkcjonalny wymagający wsparcia procesów rozwojowych obejmuje powierzchnię 8 247km², co stanowi 46,3% powierzchni obszaru województwa podkarpackiego i 49,5% wiejskiego obszaru funkcjonalnego. Teren ten zamieszkuje 354,7 tys. osób, a średnia gęstość zaludnienia wynosi 43 os./km² i jest prawie trzykrotnie niższa od gęstości zaludnienia województwa (119 os./km^2).
Na terenie obszaru dominuje bezrobocie strukturalne, potencjał ludnościowy jest osłabiony przez utrzymujące się wysokie ujemne saldo migracji i niski przyrost naturalny. Obserwowane negatywne trendy demograficzne oraz prognoza spadku liczby ludności do 2035 r. będą miały bardzo niekorzystny wpływ na rynek pracy. Duża część mieszkańców jest nieaktywna zawodowo ze względu na zaburzoną strukturę demograficzną (emigracja zarobkowa), a dodatkowo brak alternatywnych źródeł dochodów obniża jakość życia mieszkańców obszaru.
Jest to obecnie jedna z głównych przyczyn nasilania procesów depopulacyjnych. Z kolei analiza struktury zmian ludności według ekonomicznych grup wieku pozwala potwierdzić ogólnokrajową tendencję i wskazuje na postępujący proces starzenia się społeczeństwa.
W zdecydowanej większości gminy tego obszaru charakteryzują się peryferyjnym położeniem względem wojewódzkiego ośrodka rozwoju, z których czas dojazdu przekracza 90 minut. Najgorszą dostępnością charakteryzują się gminy powiatu leskiego i bieszczadzkiego, z których czas dojazdu do Rzeszowa przekracza 150 minut. Małe i średniej wielkości ośrodki miejskie w znikomym stopniu uczestniczą we współczesnych procesach rozwojowych i restrukturyzacyjnych. Oferują niedochodowe miejsca pracy głównie w rolnictwie oraz sektorze usług publicznych (administracja, edukacja, zdrowie) oraz uzupełniająco w innych strefach gospodarki (turystyka, leśnictwo).
Wiejski obszar wymagający wsparcia procesów rozwojowych to przede wszystkim tereny o niekorzystnych warunkach fizyczno-geograficznych i wysokiej lesistości, stanowiącej ok. 52% powierzchni ogólnej obszaru oraz tereny cenne przyrodniczo objęte różnymi formami ochrony przyrody.
Wysoka atrakcyjność środowiska przyrodniczego, ukształtowanie terenu i budowa geologiczna sprzyjają rozwojowi różnych form turystyki (m.in. wypoczynkowej, aktywnej, krajoznawczej, tematycznej, ekoturystyki) oraz uprawianiu sportów zimowych, lotniczych i wodnych. W Bieszczadach i Beskidzie Niskim, które stanowią część wiejskiego obszaru funkcjonalnego wymagającego wsparcia procesów rozwojowych znajduje się połowa turystycznych obiektów

noclegowych województwa, w tym m.in. ok. 90% ośrodków wczasowych i zakładów uzdrowiskowych oraz 3/4 wszystkich obiektów sezonowych województwa. Baza ta wymaga jednak rozbudowy, poprawy standardu i dostosowania do różnego rodzaju klientów, w tym najbardziej wymagających klientów biznesowych. Turystyka w tym regionie ma typowo sezonowy charakter, więc konieczne jest stworzenie atrakcyjnej, całorocznej i uzupełniającej się oferty turystycznej. W miejscowościach Horyniec-Zdrój, Iwonicz-Zdrój, Rymanów Zdrój i Polańczyk funkcjonują uzdrowiska, których powstanie było możliwe dzięki specyficznym cechom klimatu tych miejscowości i występującym tam wodom leczniczym. W strukturze gospodarki obszaru dominuje rolnictwo tradycyjne, rozdrobnione i niskotowarowe. Na terenach górskich rolnictwo prowadzone jest w warunkach niesprzyjających mechanizacji. Obszar ten cechuje niski udział użytków rolnych w powierzchni ogółem (39,6%) oraz mniej korzystne dla rolnictwa warunki glebowe, o czym świadczy niższa od średniej wojewódzkiej wartość wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej – 61,9 pkt. Użytkowanie przestrzeni jest limitowane znacznym udziałem obszarów chronionych, w tym objętych programem Natura 2000. Warunki przyrodniczo-glebowe oraz klimatyczne sprzyjają rozwojowi rolnictwa ekologicznego oraz specjalistycznej działalności rolniczej. Duże znaczenie w gospodarce i zagospodarowaniu obszaru odgrywa zrównoważona gospodarka leśna z rozwiniętym przemysłem drzewnym o czym świadczy sześciokrotnie wyższy w porównaniu do średniej wojewódzkiej udział podmiotów gospodarczych działających w sekcji leśnictwo i pozyskiwanie drewna w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych wpisanych do rejestru REGON wynoszący 6,3%. Duże znaczenie w produkcji rolniczej tego obszaru odgrywa również hodowla bydła oraz uprawa roślin, szczególnie w jego północnej części.

W miastach, sąsiadujących z tym obszarem, słabo rozwija się działalność przemysłowa. Koncentruje się ona głównie wokół branży drzewnej, budowlanej oraz maszynowej. Najmocniejszą branżą przemysłową jest przemysł drzewny, rozwijający się w oparciu o lokalne zasoby leśne.

Działalność wydobywcza m.in. takich surowców jak: gaz ziemny, ropa naftowa (złoża na wyczerpaniu), piaskowce, kruszywa, prowadzona jest w ograniczonym zakresie m.in. z powodu znacznej koncentracji zachowawczych form ochrony przyrody.

Potencjał rozwojowy Wiejskiego Obszaru Funkcjonalnego wymagającego wsparcia procesów rozwojowych stanowią przede wszystkim zasoby przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowe i na tej bazie rozwinięta infrastruktura usług turystycznych, oraz dobrze rozwinięta sieć gospodarstw agroturystycznych, baza uzdrowiskowa i turystyka przygraniczna. Warunki przyrodniczo-glebowe oraz klimatyczne sprzyjają rozwojowi rolnictwa ekologicznego, uprawie roślin energetycznych, specjalistycznej działalności rolniczej (zakładanie pasiek i produkcja miodu pszczelego, uprawa winorośli i produkcja win, zielarstwo) i hodowli bydła. Duże znaczenie w gospodarce i zagospodarowaniu obszaru odgrywa zrównoważona gospodarka leśna z rozwiniętym przemysłem drzewnym.

Czynnikami, które wstrzymują rozwój gospodarczy i społeczny WOF wymagającego wsparcia procesów rozwojowych jest jego peryferyjne położenie w przestrzeni województwa podkarpackiego względem ośrodka wojewódzkiego, jego słaba dostępność komunikacyjna zarówno w układzie krajowym jak i wewnątrzregionalnym oraz sieć małych i średniej wielkości miast, które w bardzo małym stopniu biorą udział w procesach rozwojowych województwa. Atrakcyjność inwestycyjną obszaru ograniczają: niedostateczne wyposażenie w infrastrukturę techniczną, rozproszona zabudowa, słaba dostępność do podstawowych usług publicznych, wysoka lesistość, znaczne tereny objęte ochroną prawną, brak kompleksowej oferty turystycznej i jej sezonowość (w okresie letnim), a także mało konkurencyjne, rozdrobnione rolnictwo i zagrożenia naturalne: powodzie, osuwiska, erozja gleb. Barierą rozwoju jest również wydłużający się czas realizacji drogi ekspresowej S19 na odcinku Rzeszów-Barwinek (docelowo szlak transportowy „Via Carpathia"), słabe połączenia obszaru z autostradą A4 oraz znaczny procent dróg o złym stanie technicznym.

Czynnikami społeczno-demograficznymi obniżającymi potencjał rozwojowy obszaru są takie zjawiska jak: wysoki poziom bezrobocia (udział zarejestrowanych bezrobotnych w licznie ludności w wieku produkcyjnym przekracza 14,6%), duży udział wykluczonych społecznie, zjawisko emigracji zarobkowej, zadłużenie gmin i ich niskie dochody. Niski wskaźnik zaludnienia i obserwowany sukcesywny odpływ ludności na omawianym obszarze ma negatywny wpływ na kształtowanie poziomu jakości kapitału ludzkiego i społecznego, przy tym pogłębiające się niekorzystne trendy

demograficzne, takie jak starzenie się społeczeństwa nie prognozują poprawy potencjału demograficznego.
Wiejski Obszar Funkcjonalny wymagający wsparcia procesów rozwojowych: tereny wiejskie gmin miejsko-wiejskich: Błażowa, Cieszanów, Dukla, Iwonicz-Zdrój, Lesko, Narol, Rymanów, Sieniawa, Ulanów, Ustrzyki Dolne, Zagórz, Zaklików; gminy wiejskie: Adamówka, Baligród, Bircza, Bojanów, Bukowsko, Cisna, Cmolas, Czarna (powiat bieszczadzki), Dębowiec, Domaradz, Dydnia, Dynów, Dzikowiec, Fredropol, Frysztak, Harasiuki, Horyniec-Zdrój, Hyżne, Jarocin, Jaśliska, Jawornik Polski, Komańcza, Krempna, Kuryłówka, Lubaczów, Lutowiska, Majdan Królewski, Niebylec, Niwiska, Nowy Żmigród, Nozdrzec, Olszanica, Radomyśl nad Sanem, Raniżów, Skołyszyn, Solina, Stubno, Tyrawa Wołoska, Wiązownica, Wielkie Oczy, Wiśniowa.

3.1.2. Zróżnicowanie obszarów wiejskich w województwie pod kątem stopnia urbanizacji

- **Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Krosna**

Obszar funkcjonalny miasta Krosna położony jest w części południowo-zachodniej województwa podkarpackiego. W skład obszaru funkcjonalnego wchodzi 6 gmin bezpośrednio sąsiadujących z miastem. Obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – miasta Krosna obejmuje następujące gminy z powiatu krośnieńskiego: gmina miejsko-wiejska Jedlicze; gminy wiejskie: Chorkówka, Korczyna, Krościenko Wyżne, Miejsce Piastowe, Wojaszówka.

Mapa 44. Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Krosna

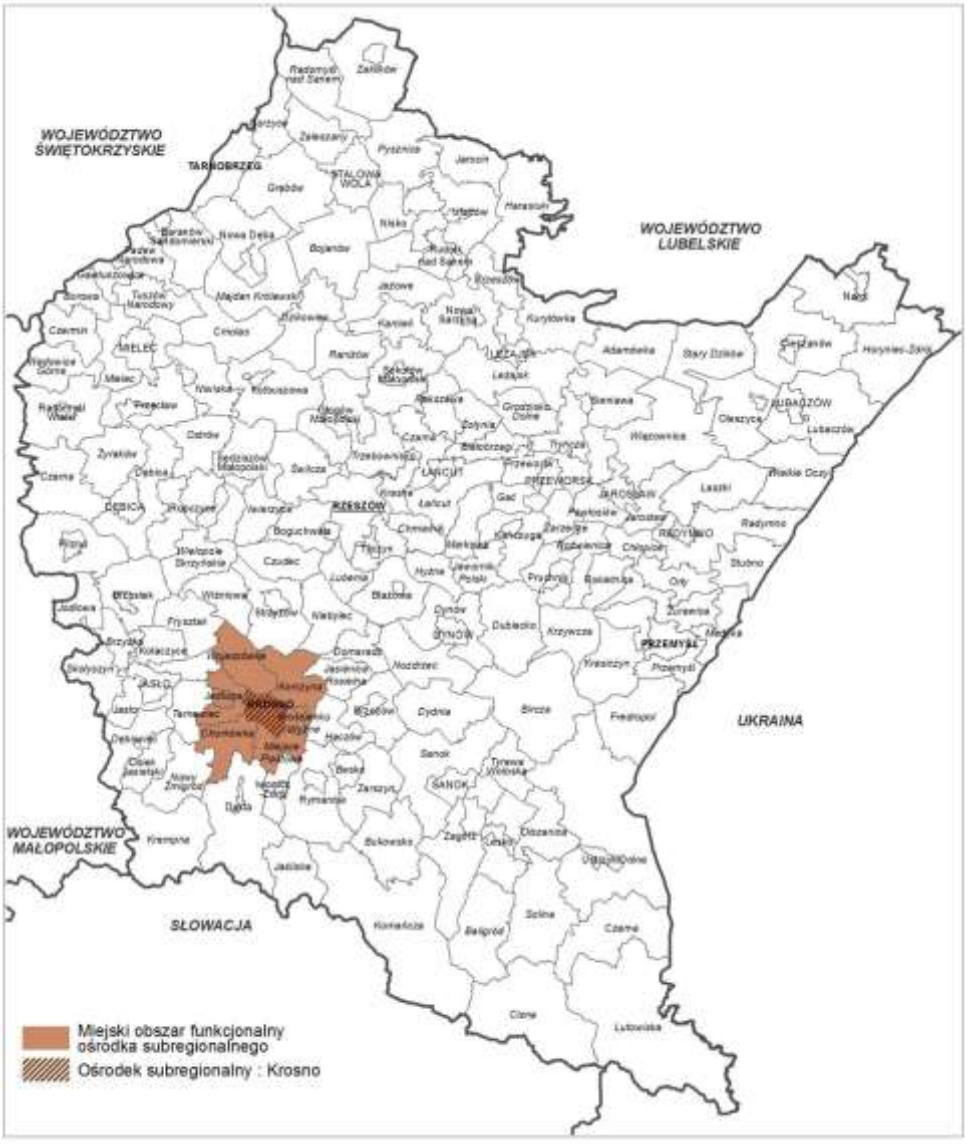

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Mielca**

Mielec z obszarem funkcjonalnym położony jest w części północno-zachodniej województwa podkarpackiego. Obszar funkcjonalny Mielca jest zwarty i obejmuje 3 gminy bezpośrednio sąsiadujące z miastem. Obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – miasta Mielca obejmuje następujące gminy z powiatu mieleckiego: gminy miejsko-wiejska Przecław; gminy wiejskie: Mielec, Tuszów Narodowy.

Mapa 45. Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Mielca

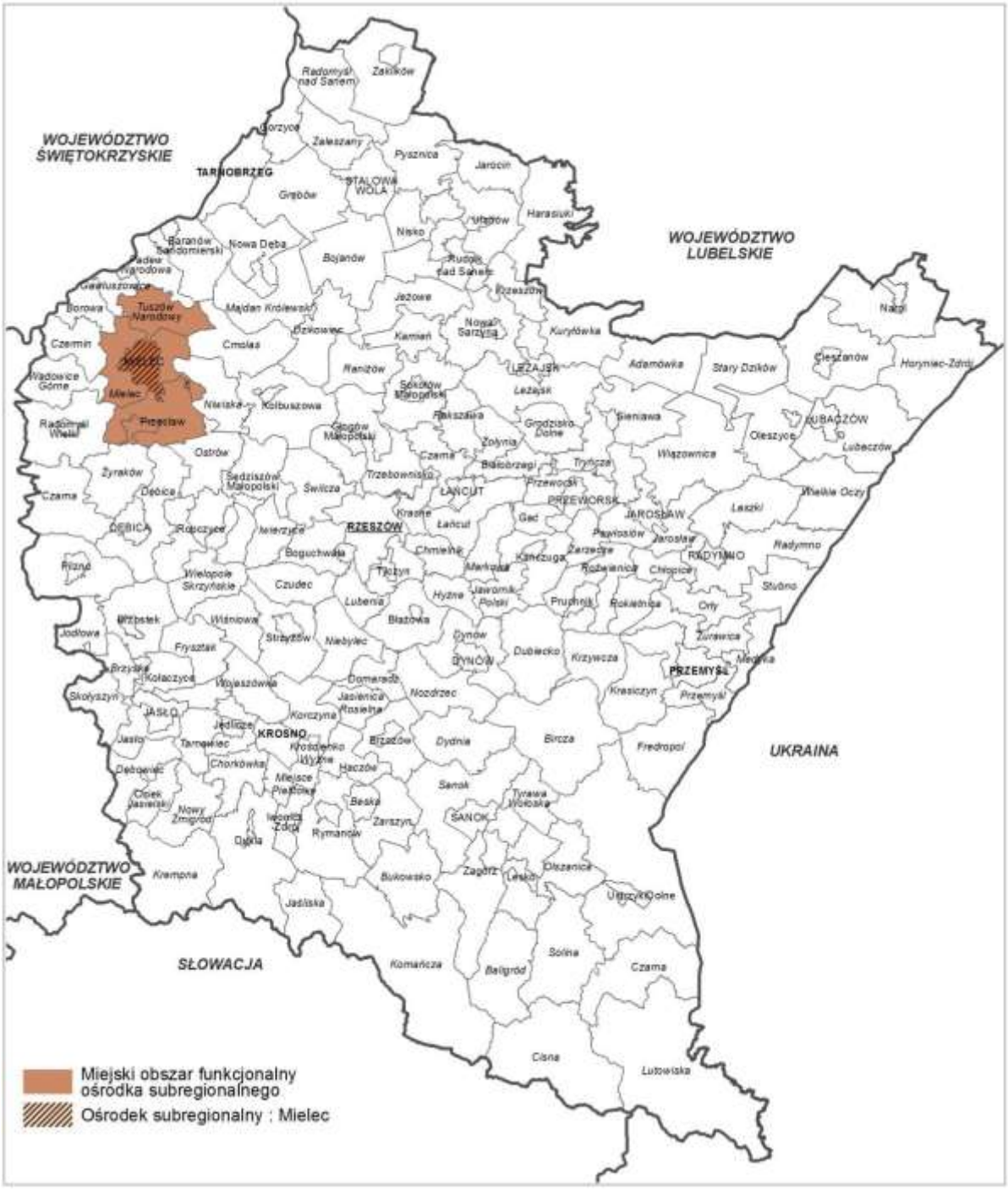
WOJEWÓDZTWO ŚWIĘTOKRZYSKIE
WOJEWÓDZTWO LUBELSKIE
WOJEWÓDZTWO MAŁOPOLSKIE
UKRAINA
SŁOWACJA
TARNOBRZEG
STALOWA WOLA
Nowa Deba
Tuszów Narodowy
Mielec
Przecław
Radomyśl nad Sanem
Zaklików
Pysznica
Jarocin
Nisko
Rudnik nad Sanem
Harasiuki
Bojanów
Jeżowe
Nowa Sarzyna
Kamień
Kurylówka
Leżajsk
Nowa Dęba
Baranów Sandomierski
Majdan Królewski
Dzikowiec
Cmolas
Ranizów
Sokołów Małopolski
Kolbuszowa
Grodzisko Dolne
Zolynia
Czarna
Trzebownisko
Świlcza
Sedziszów Małopolski
Ostrów
Dębica
Żyraków
Radomyśl Wielki
Wadowice Górne
Borowa
Czermin
Gręboszowice
Adamówka
Stary Dzików
Cieszanów
Horyniec-Zdrój
Nisko
Lubaczów
Oleszyce
Wiązownica
Tyrawa
Przeworsk
Jarosław
Laszki
Radymno
Chłopice
Roźwienica
Pruchnik
Rokietnica
Orły
Żurawica
Medyka
Krzywcza
Dubiecko
Krasiczyn
Przemyśl
Fredropol
Bircza
Dydnia
Brzozów
Haczów
Sanok
Tyrawa Wołoska
SANOK
Zarszyn
Rymanów
Beska
Olszanica
Lesko
Zagórz
Bukowsko
Ustrzyki Dolne
Solina
Czarna
Cisna
Lutowiska
Komańcza
Baligród
Jaśliska
Krempna
Dukla
Iwonicz Zdrój
Nowy Żmigród
Olchowiec
Chorkówka
Tarnawiec
Jasło
Skołyszyn
Kołaczyce
Brzyska
Frysztak
Jodłowa
Wiśniowa
Strzyżów
Niebylec
Wielopole Skrzyńskie
Czudec
Boguchwała
Rzeszów
Krasne
Łańcut
Chmielnik
Tyczyn
Hyżne
Jawornik Polski
Lubenia
Błażowa
Dynów
Domaradz
Jasienica Rosielna
Korczyna
Krościenko Wyżne
Haczów
Miejsce Piastowe
Beska
Zarszyn
Rymanów
Olchowiec
Bukowsko
Zagórz
Les

- **Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Przemyśla**

Obszar funkcjonalny miasta Przemyśla usytuowany jest na wschodzie województwa podkarpackiego, przy granicy z Ukrainą. Obszar obejmuje 5 gmin: Krasiczyn, Medyka, Orły, Przemyśl, Żurawica.

Mapa 46. Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Przemyśla

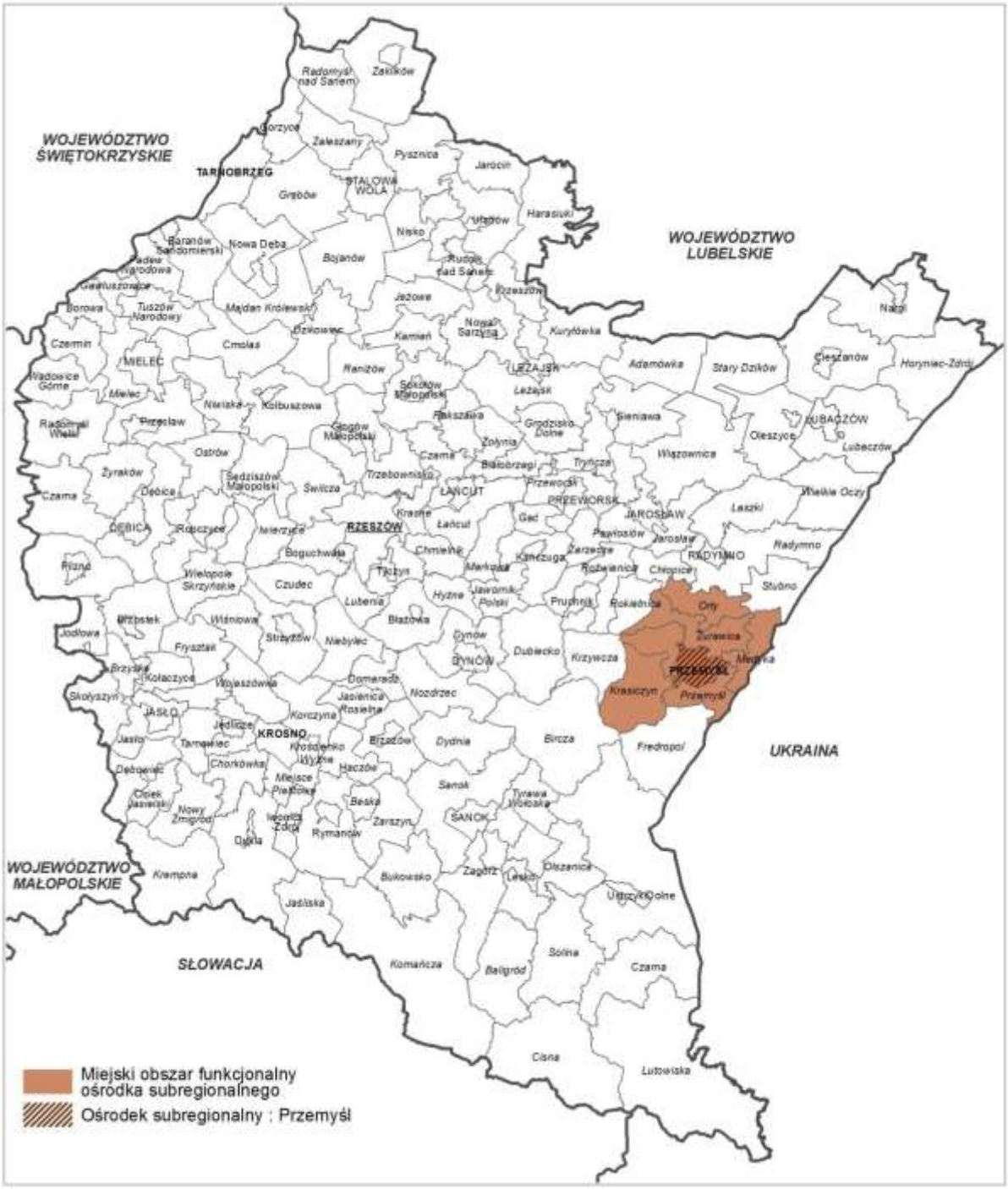

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Stalowej Woli**

Stalowa Wola wraz z obszarem funkcjonalnym położona jest na północnym krańcu województwa podkarpackiego. Obszar funkcjonalny jest spójny i obejmuje teren trzech gmin sąsiadujących z miastem tj. gminy wiejskie: Pysznica, Zaleszany; niżańskiego: gmina miejsko-wiejska Nisko.

Mapa 47. Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Stalowej Woli

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Tarnobrzega**

Obszar funkcjonalny miasta Tarnobrzega usytuowany jest w części północnej województwa podkarpackiego przy granicy z województwem świętokrzyskim. Na obszar funkcjonalny Tarnobrzega składają się cztery gminy graniczące z miastem: gminy miejsko-wiejskie: Baranów Sandomierski, Nowa Dęba; gminy wiejskie: Gorzyce, Grębów.

Mapa 48. Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Tarnobrzega

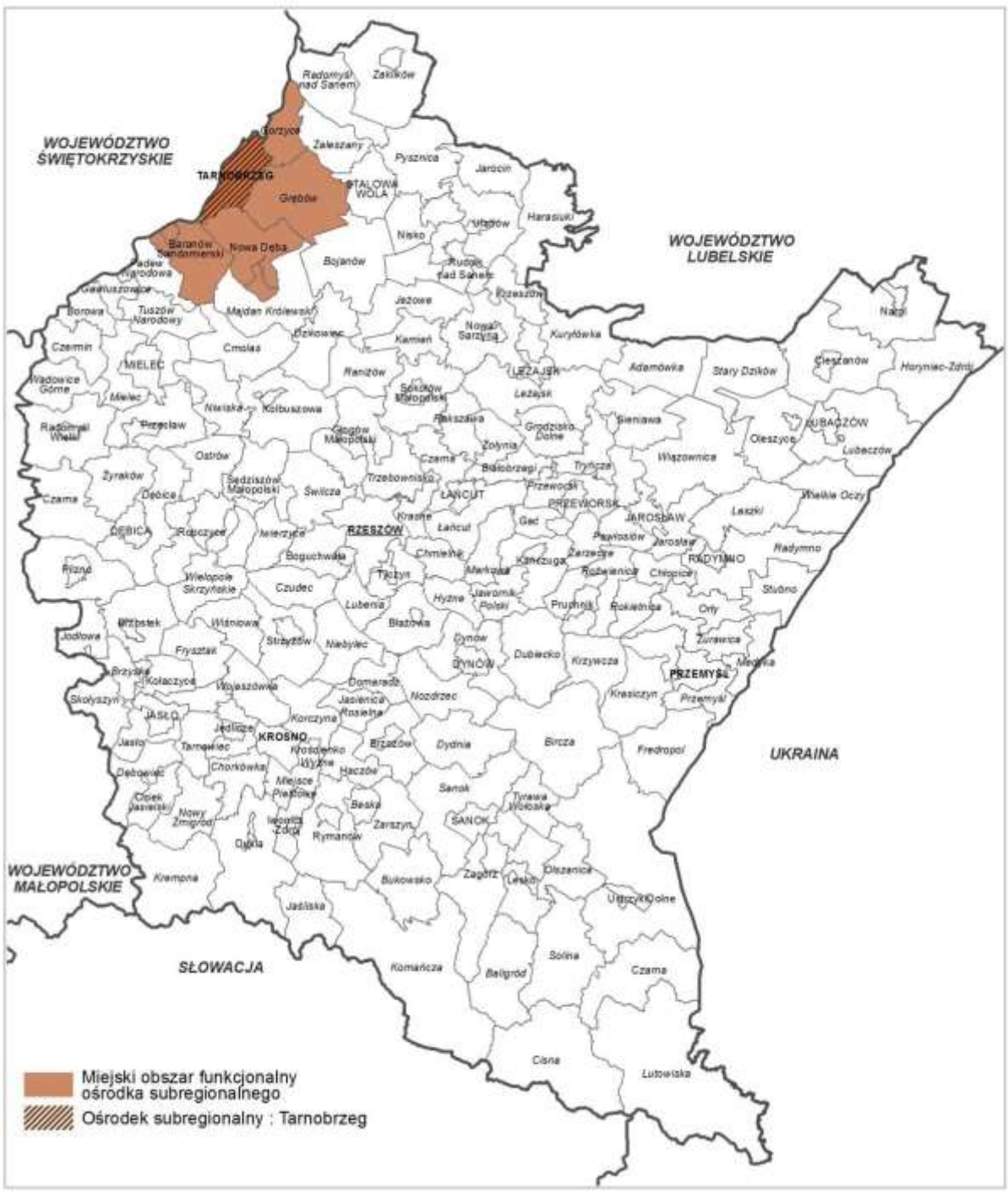

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

3.2. Rozwój przestrzenny obszarów wiejskich

3.2.1. Spójność środowiskowa obszarów wiejskich w wymiarze przestrzennym

- **Obszary ochrony gleb dla celów produkcji rolnej**

Rolnicza przestrzeń produkcyjna i prowadzona w niej produkcja rolnicza, mimo, iż posiada niewielkie znaczenie dochodotwórcze w gospodarce regionu, nadal stanowi znaczący sektor gospodarki w województwie (w sektorze rolniczym zatrudnionych jest 33% ogółu pracujących). Duże znaczenie, w odniesieniu do rozwoju gospodarki rolnej i obszarów wiejskich, ma racjonalne wykorzystanie ziemi dla celów produkcji rolniczej.

Mapa 49. Obszary ochrony gleb dla celów produkcji rolnej

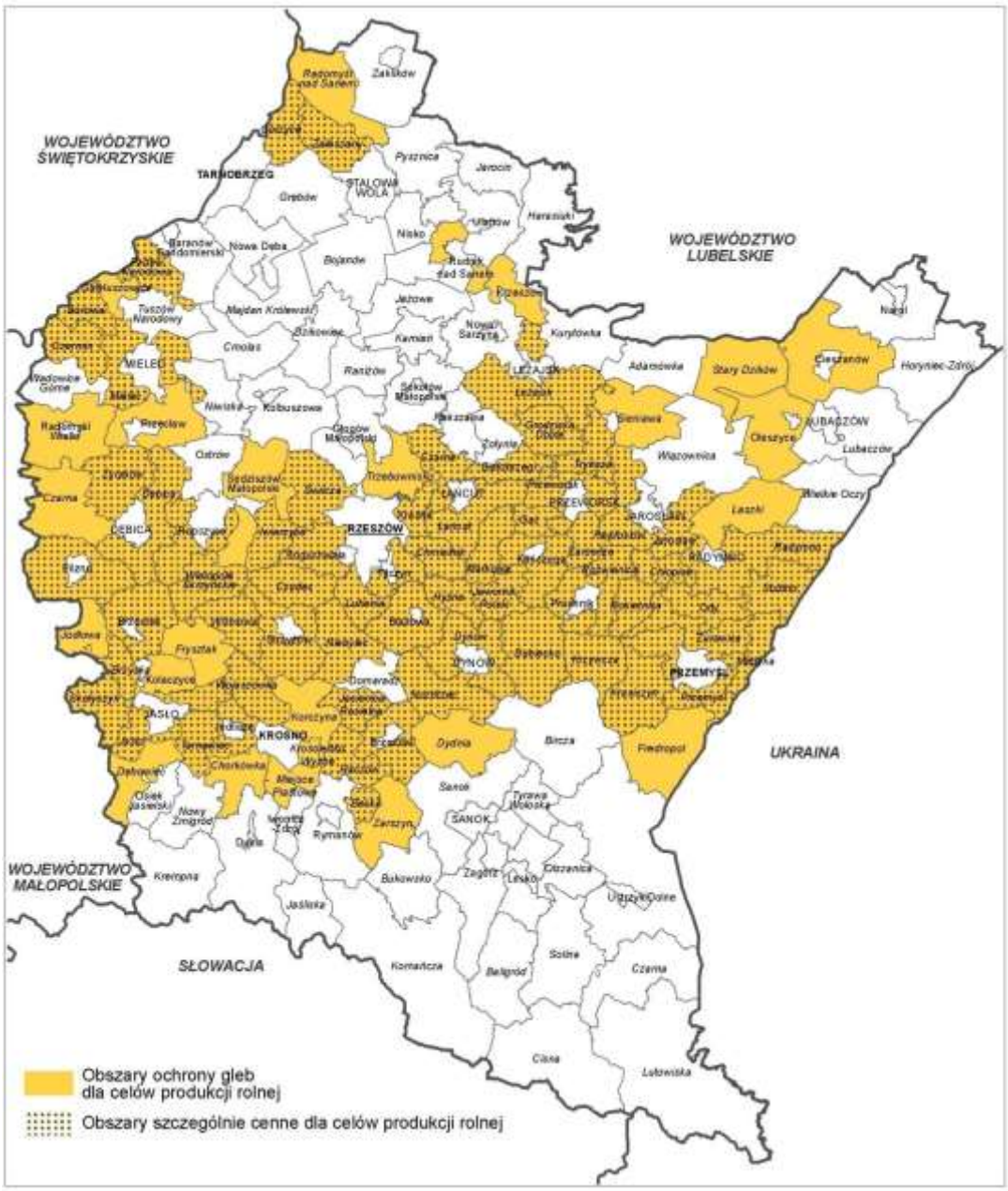

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

3.2.2. Spójność gospodarcza obszarów wiejskich w wymiarze przestrzennym

- **Górski Obszar Funkcjonalny**

Górski Obszar Funkcjonalny (GOF) to obszar występowania szczególnego zjawiska z zakresu gospodarki przestrzennej, którego zasięg oddziaływania wykracza poza sferę lokalną i regionalną. Jest to obszar wyznaczany na podstawie typu potencjału rozwojowego, wymagający specjalnych działań, które należy podejmować w zakresie polityki przestrzennej i społeczno-gospodarczej oraz koordynacji działań na poziomie makroregionalnym. Obecnie brak jest prawnie ustalonych, jednolitych kryteriów definiowania obszaru górskiego, za Górski Obszar Funkcjonalny w województwie podkarpackim uznano pasmo Karpat.

Mapa 50. Górski Obszar Funkcjonalny

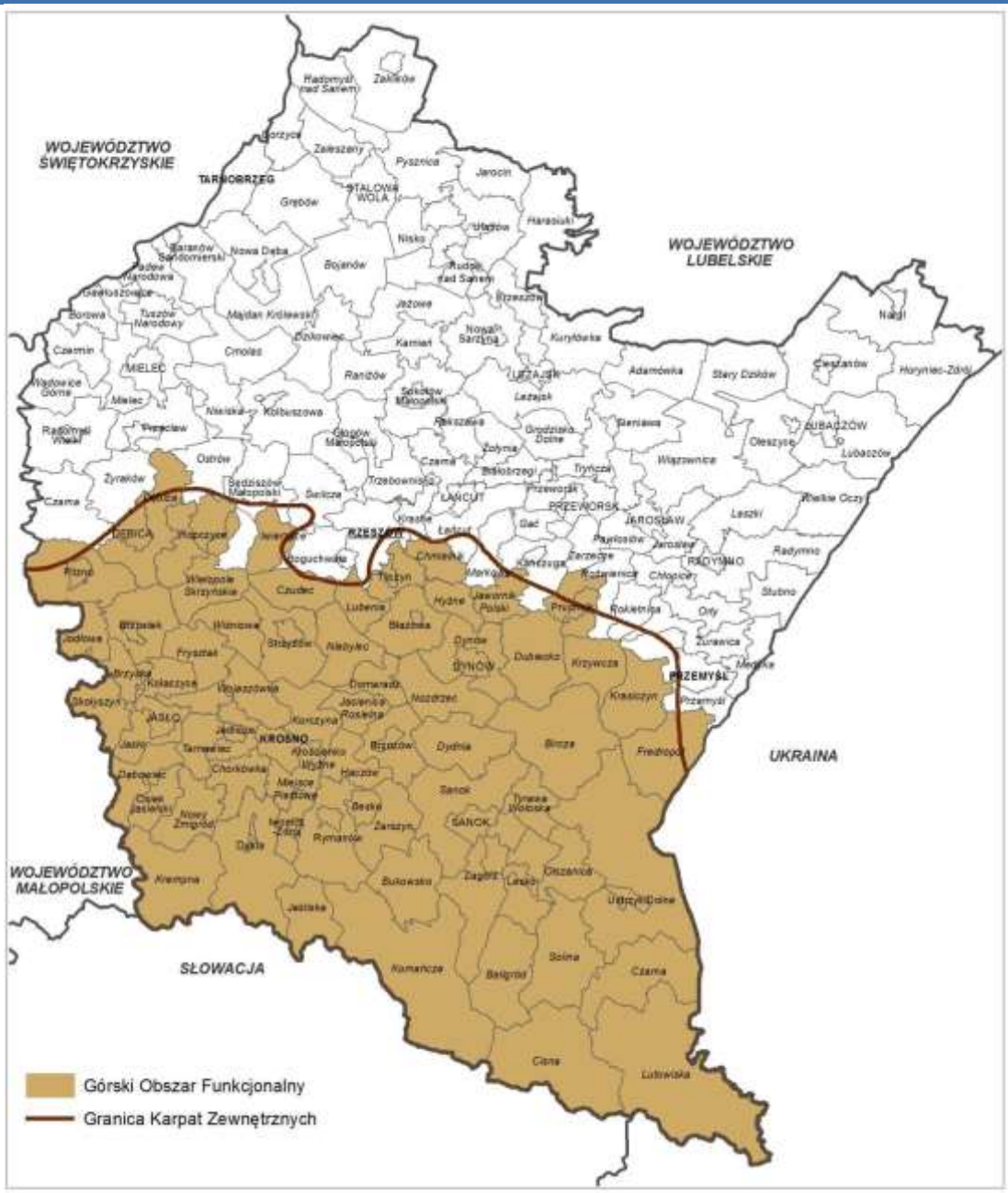

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Przygraniczny Obszar Funkcjonalny**

Od wejścia Polski do Unii Europejskiej są to obszary przygraniczne zlokalizowane przy zewnętrznej granicy UE oraz obszary położone przy wewnętrznej granicy Unii. Granica województwa podkarpackiego na długości 366 km jest równocześnie granicą państwa. Od południa (na odcinku 131 km) województwo graniczy ze Słowacją, od wschodu i częściowo od południa (na odcinku 235 km) z Ukrainą - jest to zewnętrzna granica UE.

Mapa 51. Przygraniczny Obszar Funkcjonalny

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Obszary terenów zamkniętych**

Tereny zamknięte, to tereny o charakterze zastrzeżonym ze względu na obronność i bezpieczeństwo państwa, określone przez właściwych ministrów i kierowników urzędów centralnych. Do takich terenów należą między innymi: tereny kolejowe, tereny zajmowane przez obiekty wojskowe, w tym pozostające w trwałym zarządzie Ministerstwa Obrony Narodowej, lotniska i poligony. Na obszarze województwa podkarpackiego z punktu widzenia polityki przestrzennej, ważna jest ochrona terenów zamkniętych wraz z ich strefami ochronnymi. Istotne jest zintegrowanie przestrzeni koniecznej z punktu widzenia obronności z przestrzenią otaczającą.

Mapa 52. Obszary terenów zamkniętych

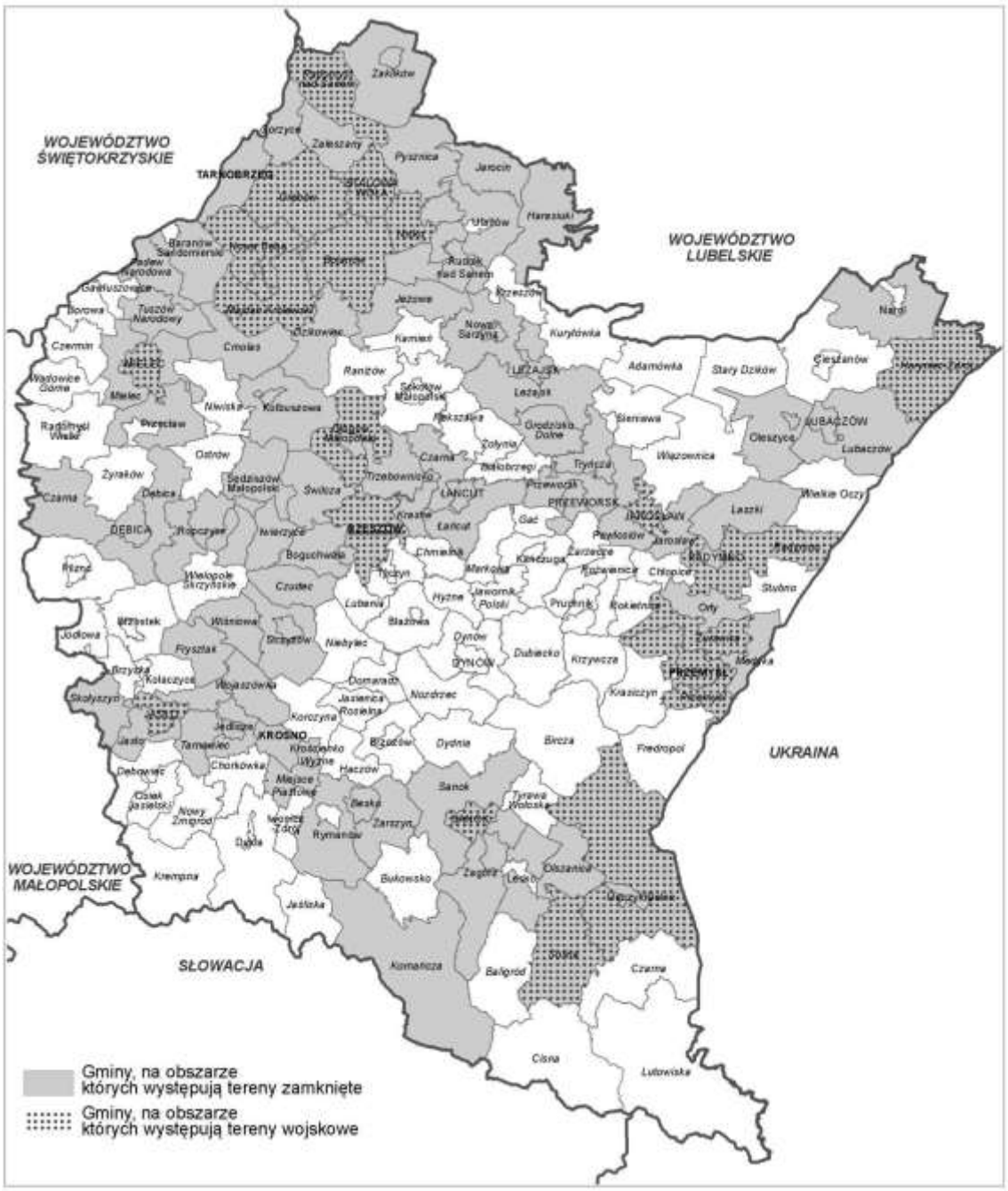

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Obszary narażone na niebezpieczeństwo powodzi**

Województwo podkarpackie położone jest na obszarze dorzecza górnej Wisły, za wyjątkiem niewielkiego obszaru we wschodniej części województwa, odwadnianego do zlewni Dniestru. W dorzeczu górnej Wisły najczęściej występują, powodując niebezpieczeństwo powodzi, zjawiska w postaci wezbrań opadowych i roztopowych, rzadziej zatorowych. Do obszarów narażonych na niebezpieczeństwo powodzi w województwie podkarpackim zakwalifikowano gminy lub ich części, na terenie których występują obszary przedstawione na mapach zagrożenia powodziowego oraz w studiach ochrony przeciwpowodziowych (dla terenów dla których nie sporządzono MZP), o powierzchni zagrożonej zalewaniem przekraczającej 5% ogólnej powierzchni danej gminy lub miasta.

Mapa 53. Obszary narażone na niebezpieczeństwo powodzi

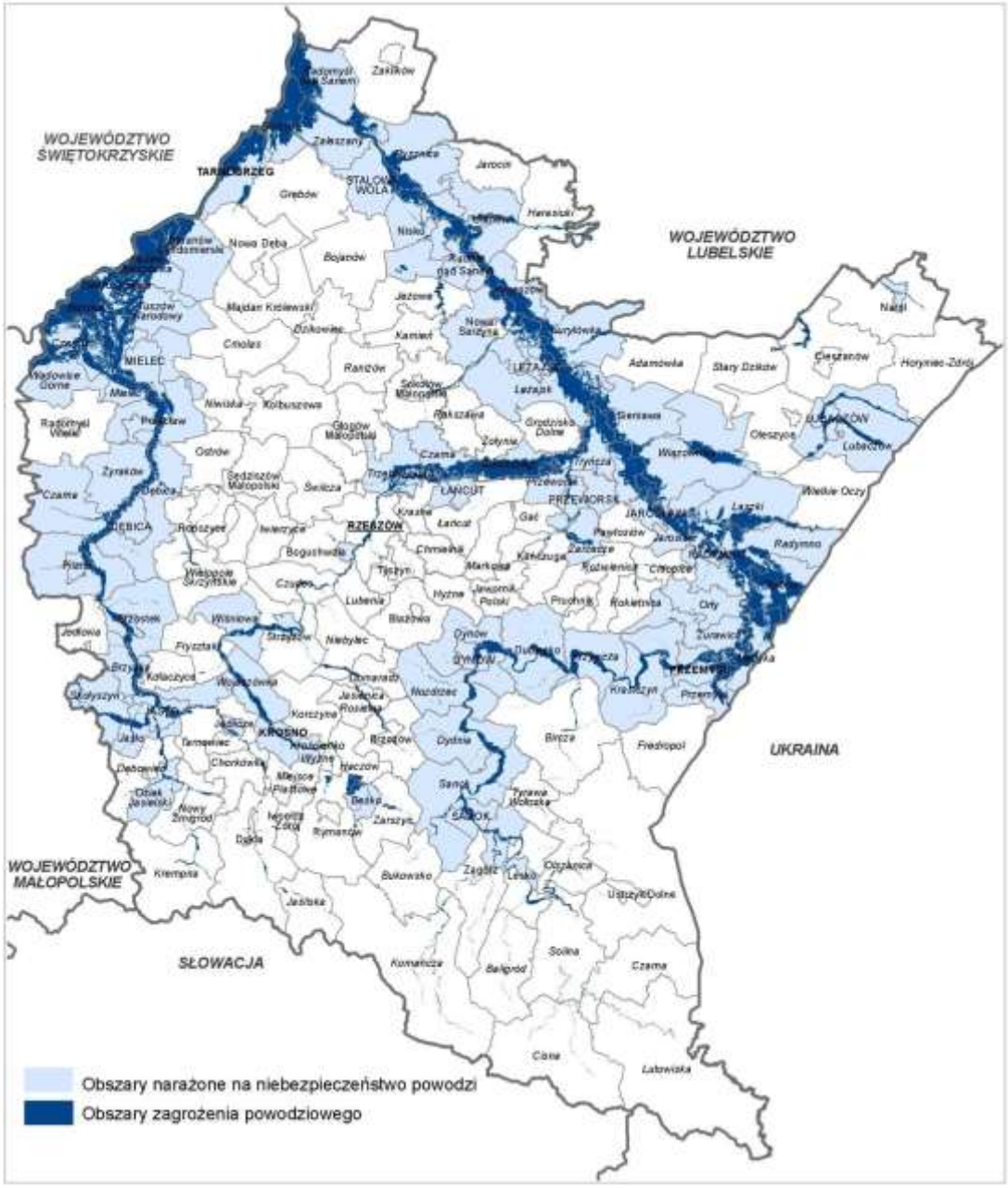

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Obszary potencjalnego występowania osuwisk**

Południowa część województwa podkarpackiego położona w obrębie Karpat, jest najbardziej narażona na powstawanie osuwisk. Sprzyja temu budowa geologiczna, której głównym elementem jest flisz, skała osadowa pochodzenia morskiego. Osuwiska występują głównie w paśmie Pogórzy: Strzyżowskiego, Dynowskiego i Przemyskiego oraz na obszarze Beskidu Niskiego i Bieszczadów. W środkowej i północnej części województwa na obszarze Kotliny Sandomierskiej, o równinnym ukształtowaniu i niewielkich deniwelacjach terenu, procesy osuwiskowe nie mają już tak istotnego znaczenia, występują one sporadycznie, przede wszystkim w obrębie teras rzecznych i dawnych starorzeczy Wisły i Sanu.

Mapa 54. Obszary potencjalnego występowania osuwisk

Źródło: opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Obszary cenne przyrodniczo**

W obrębie województwa podkarpackiego funkcjonuje spójny i hierarchiczny system obszarów chronionych, gdzie ochroną zostały objęte najcenniejsze tereny i elementy przyrodnicze. Obszary te pełnią ważne funkcje środowiskotwórcze, kluczowe dla zachowania i ochrony poszczególnych ekosystemów oraz gatunków roślin i zwierząt.

Mapa 55. Obszary cenne przyrodniczo

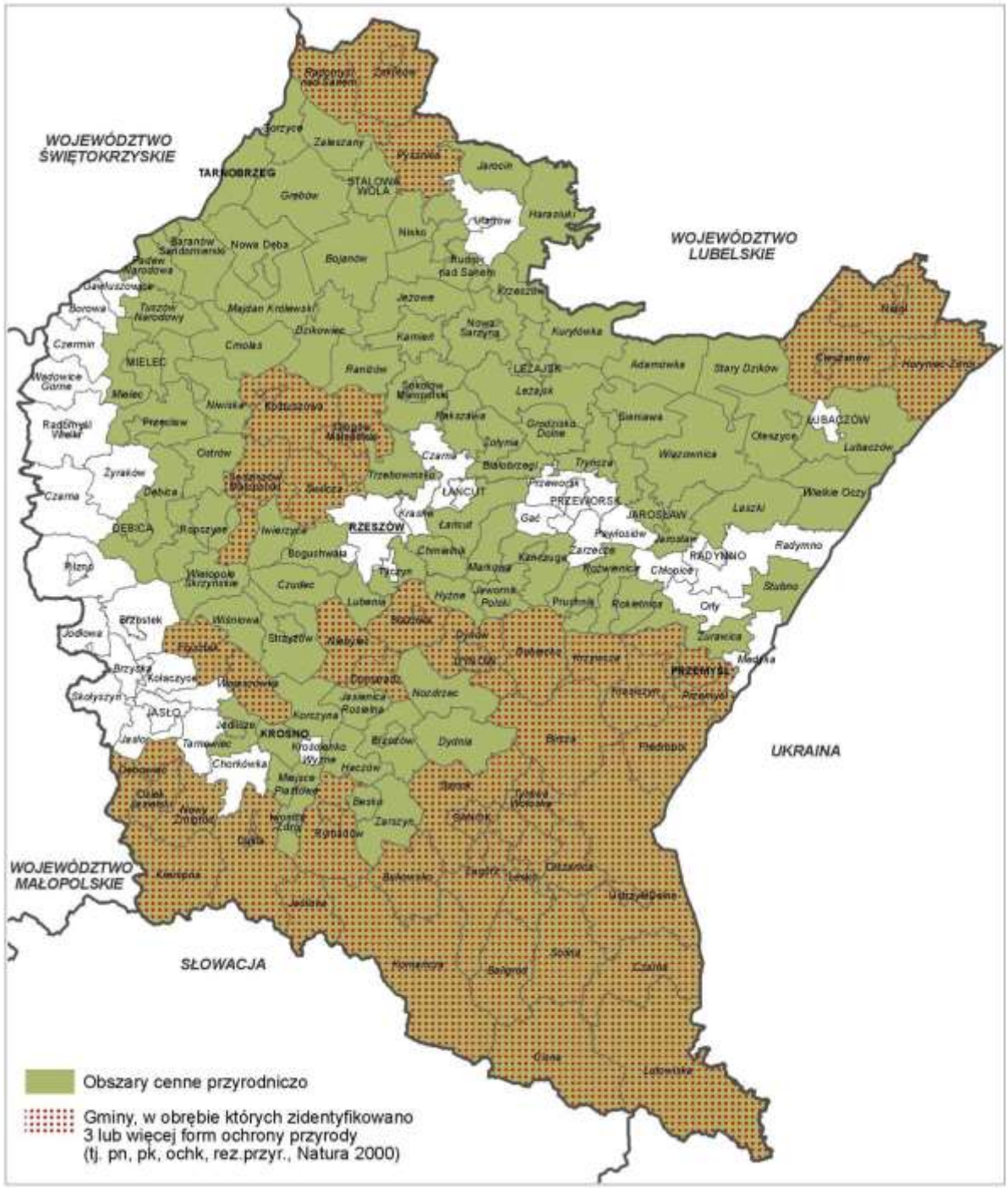

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Obszary ochrony krajobrazów kulturowych**

Województwo podkarpackie charakteryzuje się wielością i różnorodnością materialnych zasobów kultury, w tym zabytków oraz bogatym dziedzictwem kultury niematerialnej. Krajobraz kulturowy województwa wyróżnia się bardzo wysokimi walorami oraz znacznym zróżnicowaniem w poszczególnych jego częściach. Do delimitacji obszarów ochrony krajobrazów kulturowych, posłużyło sporządzone w latach 2013-2014 Studium krajobrazów kulturowych województwa podkarpackiego. W opracowaniu tym wyodrębniono ogółem 78 obszarów charakteryzujących się wysokimi walorami krajobrazu kulturowego, ze względu na występujące walory materialnego dziedzictwa kulturowego.

Mapa 56. Obszary ochrony krajobrazów kulturowych

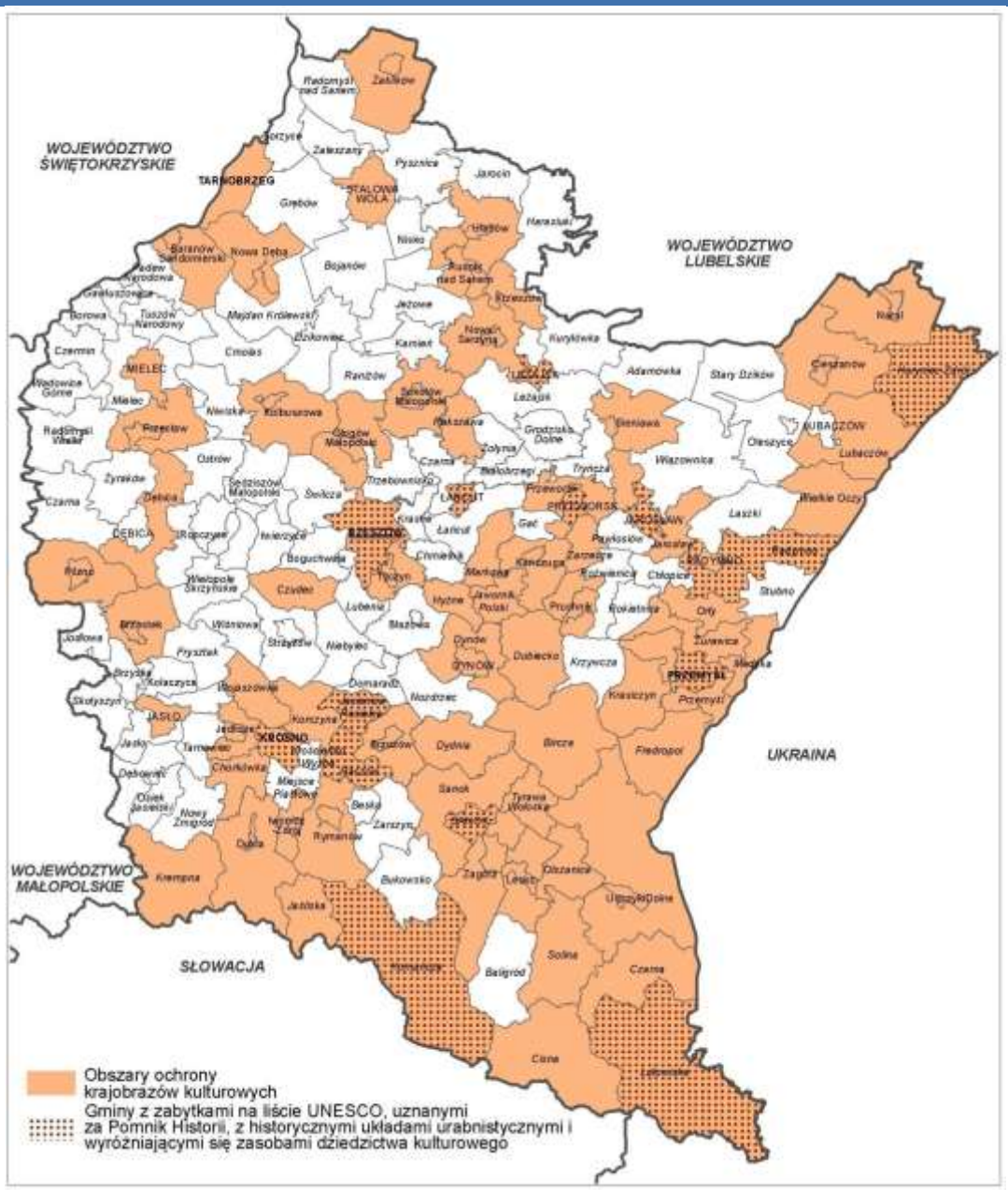

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Obszary ochrony i kształtowania zasobów wodnych**

Województwo podkarpackie należy do regionów o stosunkowo dużych, chociaż nierównomiernie rozmieszczonych, zasobach wód powierzchniowych - północna i zachodnia część województwa posiada większe zasoby wód niż południowa. Zasoby wód podziemnych województwa podkarpackiego w porównaniu z innymi regionami kraju należą do niewielkich, ponadto, ze względu na budowę geologiczną są nierównomiernie rozmieszczone. Większość zasobów występuje w północnej części województwa (80%), w zasięgu Głównych Zbiorników Wód Podziemnych (GZWP).

Mapa 57. Obszary ochrony i kształtowania zasobów wodnych

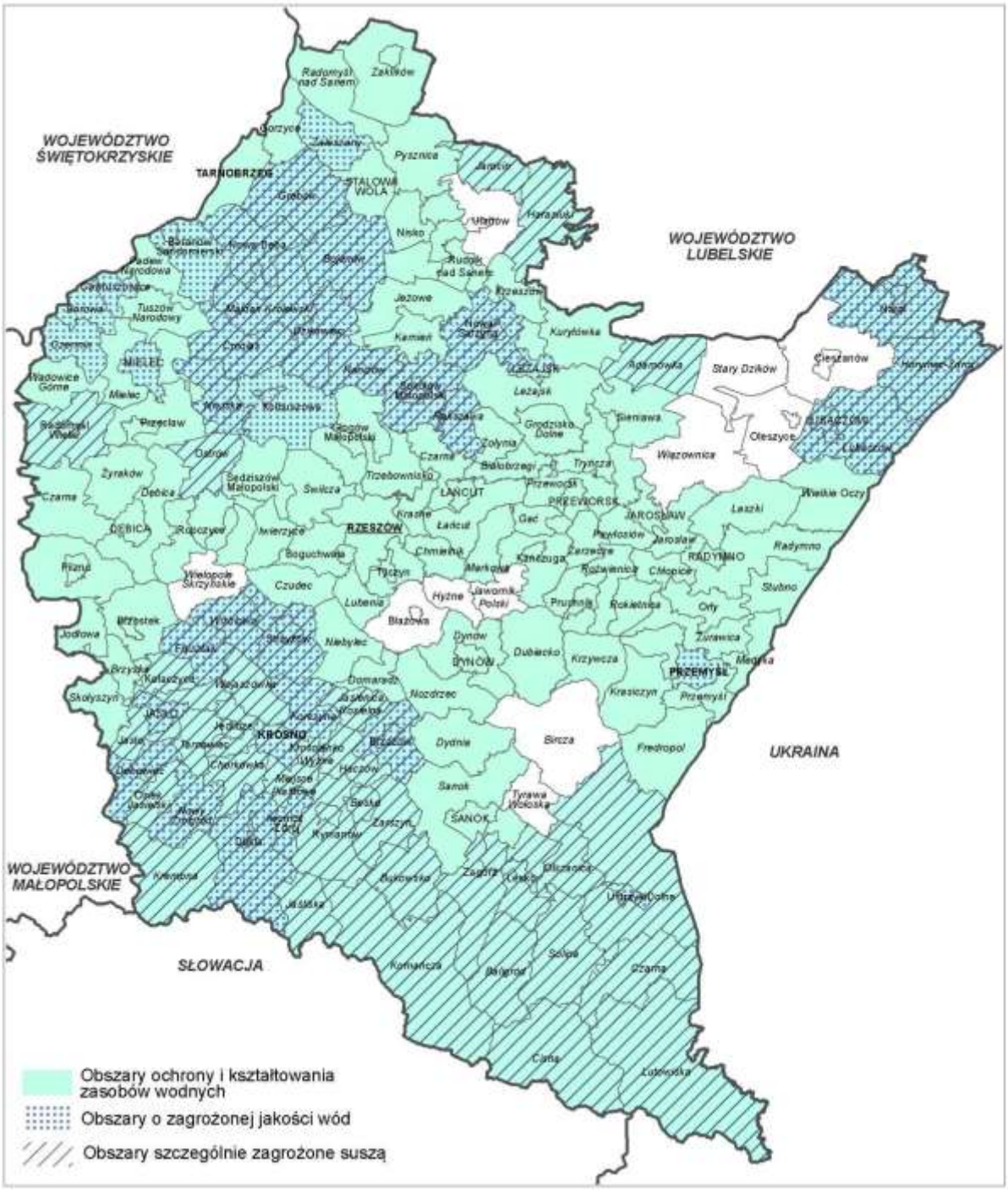

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Obszary ochrony strategicznych złóż kopalin**

Jako obszary ochrony strategicznych złóż kopalin na terenie województwa podkarpackiego, wskazuje się obszary występowania złóż należących do dwóch kategorii tj.: część złóż surowców energetycznych – gazu ziemnego, w tym współwystępującego z ropą naftową oraz część złóż siarki rodzimej, zaliczanej do surowców chemicznych. Wg. stanu na koniec 2014 r., na terenie województwa znajdują się 93 złoża gazu ziemnego (w tym 23 złoża współwystępujące z ropą naftową) oraz 5 złóż ropy naftowej. Złoża siarki rodzimej występują w północnym obrzeżeniu Zapadliska Przedkarpackiego od rejonu Lubaczowa po rejon tarnobrzeski. Udokumentowane zasoby 7 złóż stanowią 84,28% zasobów krajowych i należą do największych zasobów tego surowca na świecie.

Mapa 58. Obszary ochrony strategicznych złóż kopalin

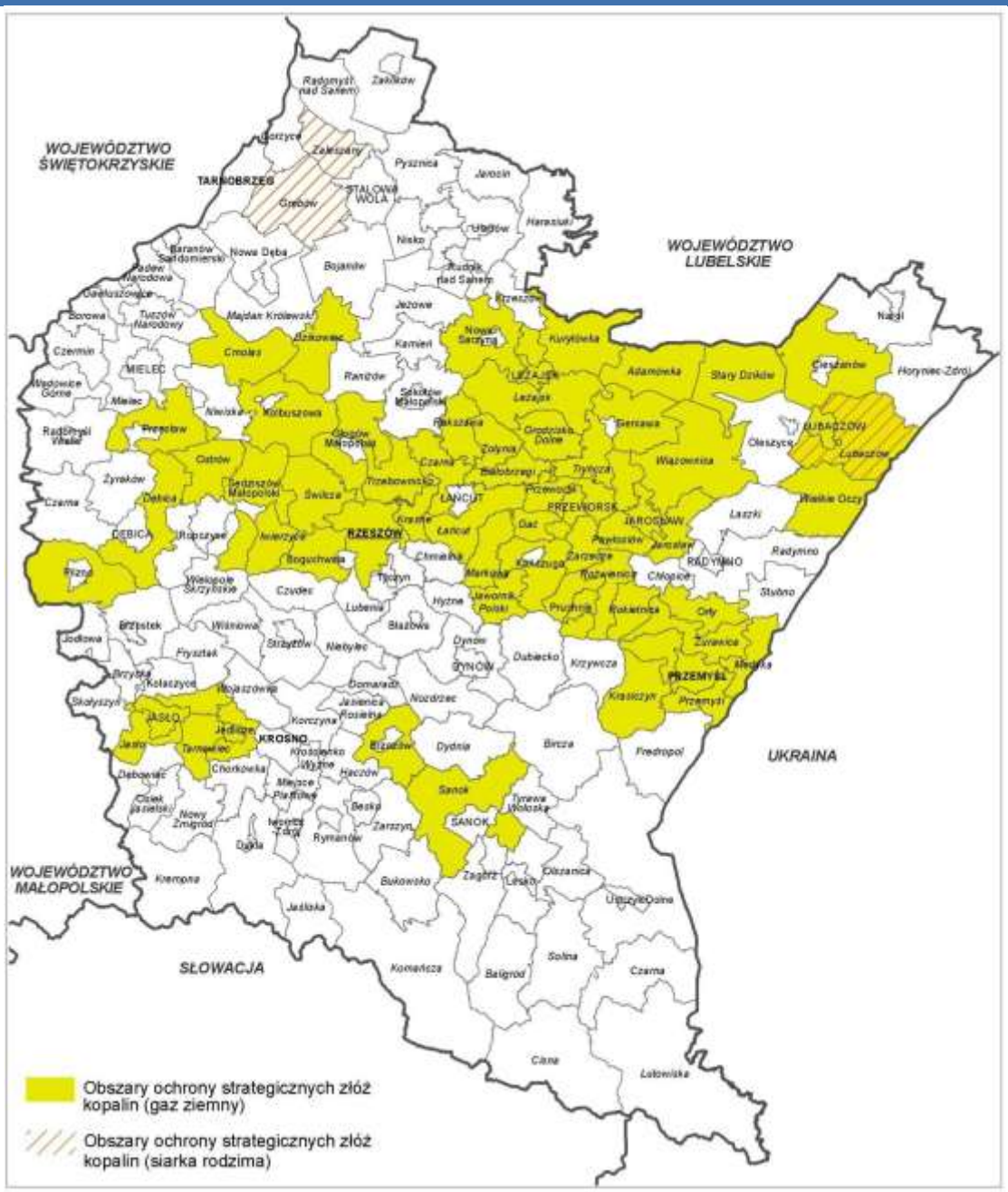

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Obszary o najniższym poziomie dostępu do dóbr i usług warunkujących możliwości rozwojowe**

Obszary o najniższym poziomie dostępu do dóbr i usług warunkujących możliwości rozwojowe zaliczają się do grupy obszarów funkcjonalnych wymagających rozwoju nowych funkcji przy użyciu instrumentów właściwych polityce regionalnej. Obszary te charakteryzują się najgorszymi wskaźnikami w zakresie dostępu mieszkańców do usług publicznych tj.: edukacji, zdrowia, usług komunalnych, w tym komunikacyjnych i kultury. Gminy tworzące ten obszar charakteryzują się licznymi problemami społecznymi, obniżoną jakością życia mieszkańców oraz wolniejszym niż w pozostałych częściach województwa, rozwojem gospodarczym. Obszary te są równocześnie odległe, z niedoborem podstawowych usług oraz słabo skomunikowane z ośrodkami subregionalnymi i ośrodkiem wojewódzkim. Wszystkie występujące w tym obszarze zjawiska powodują niską atrakcyjność inwestycyjną gmin wchodzących w jego skład. W związku z powyższym, poprawa obecnej sytuacji powinna być priorytetem działań samorządu województwa.

Mapa 59. Obszary o najniższym poziomie dostępu do dóbr i usług warunkujących możliwości rozwojowe

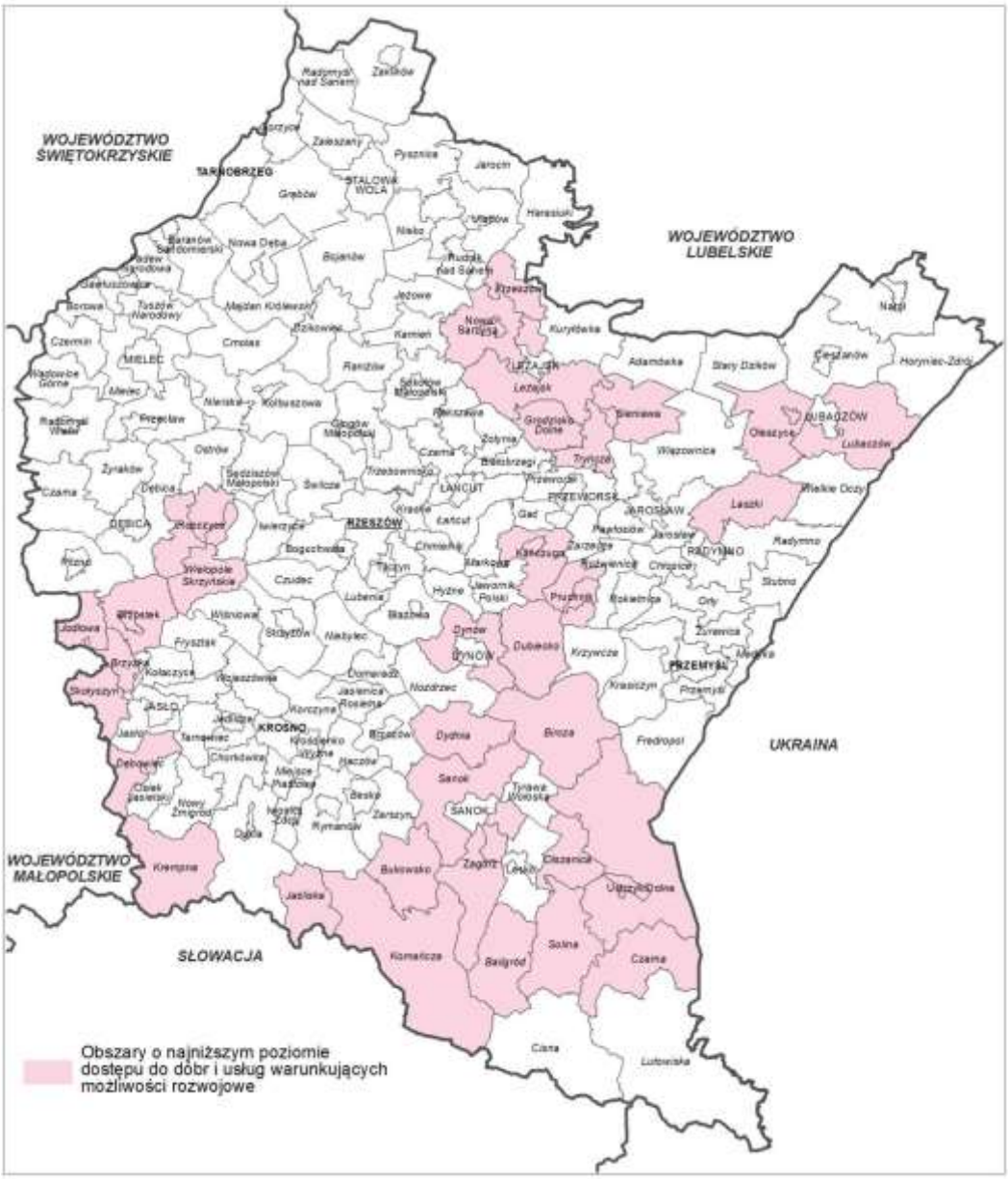

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Obszary tracące dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze**

Obszary tracące dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze zostały zakwalifikowane w Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 do grupy obszarów funkcjonalnych wymagających restrukturyzacji i rozwoju nowych funkcji przy wsparciu instrumentów właściwych polityce regionalnej. Przyczyną wykształcenia się takich obszarów były przemiany gospodarcze o charakterze strukturalnym oraz zmiany na lokalnych rynkach zatrudnienia, w wyniku których zmalało znaczenie gospodarcze pewnych obszarów, w szczególności miejskich, jak również nastąpiła koncentracja negatywnych zjawisk społecznych i fizyczna degradacja zabudowy mieszkaniowej oraz przestrzeni miejskich.

Mapa 60. Obszary tracące dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze

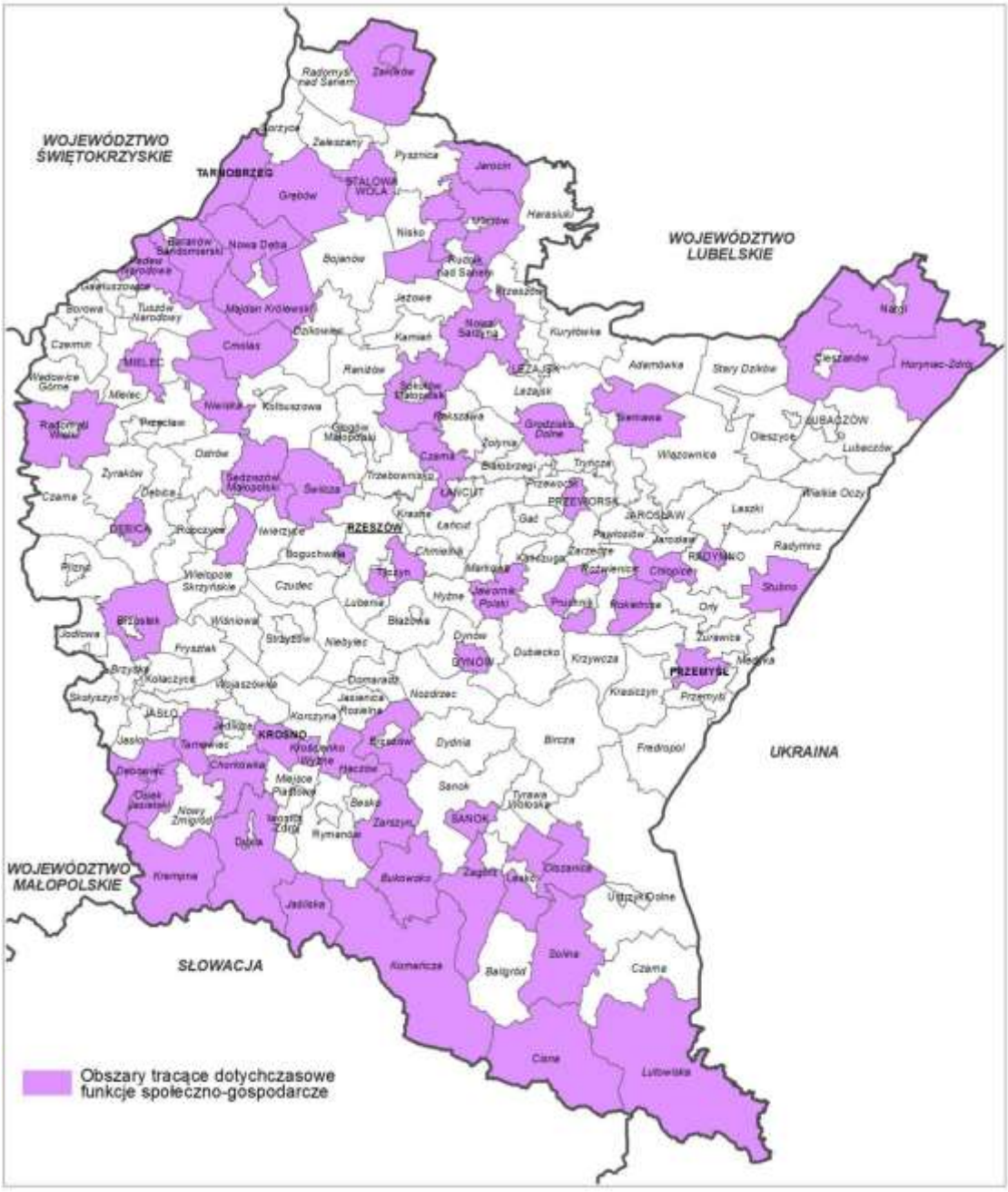

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Obszary o najniższej dostępności transportowej do ośrodka wojewódzkiego**

Nowoczesna i dobrze rozwinięta infrastruktura transportowa jest niezbędna w kształtowaniu wzrostu gospodarczego regionu opartego na zasadzie zrównoważonego rozwoju. Jednym z ważniejszych elementów rozwoju infrastruktury transportowej jest dostępność komunikacyjna do ośrodka wojewódzkiego - miasta Rzeszowa. Do obszarów o najniższej dostępności transportowej do ośrodka wojewódzkiego zaliczono gminy, których obszar poza izochroną o wartości 90 minut, przekracza 50% ich powierzchni.

Mapa 61. Obszary o najniższej dostępności transportowej do ośrodka wojewódzkiego

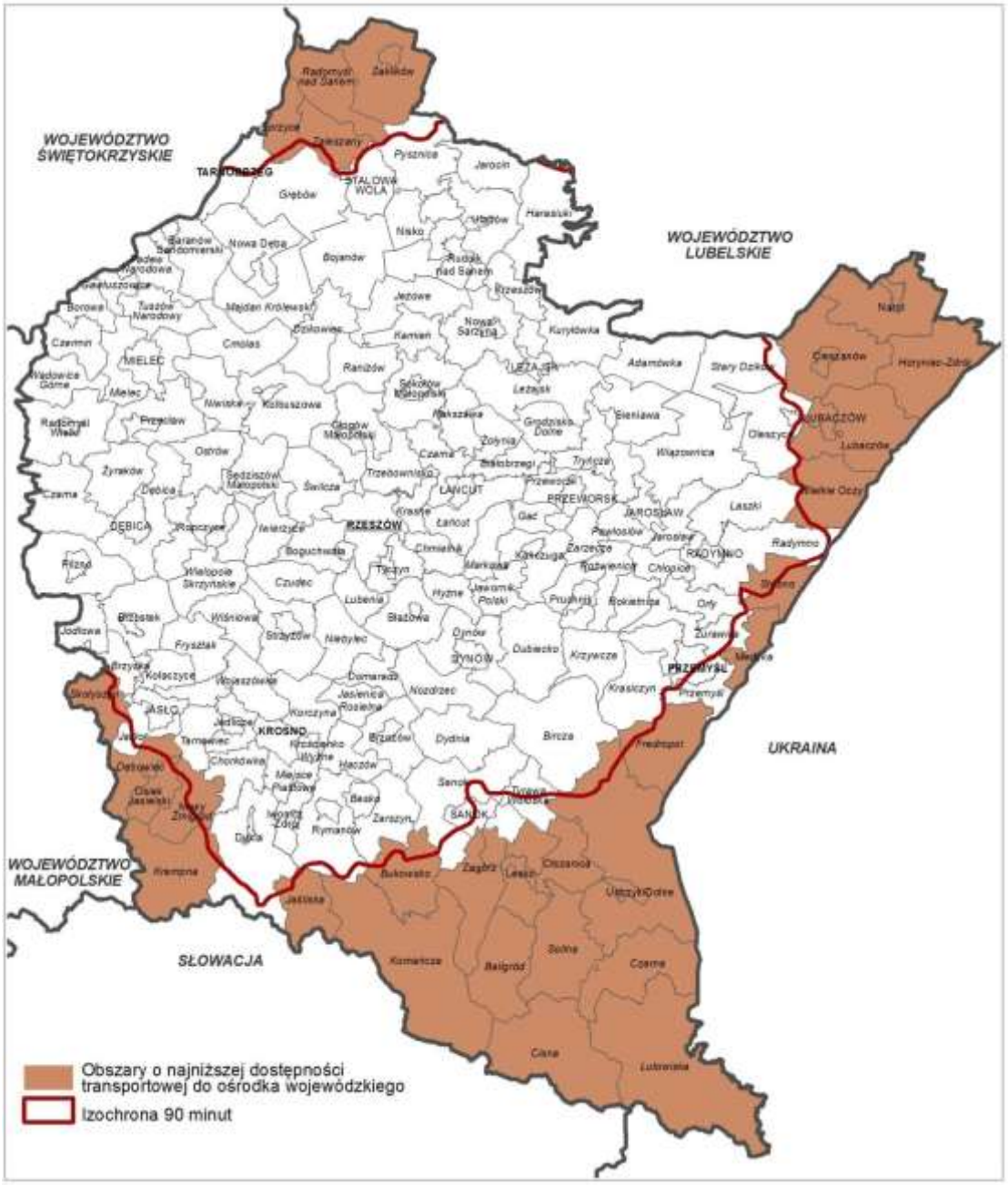

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Obszary o najniższym stopniu rozwoju i pogarszających się perspektywach rozwojowych**

Warunkiem powstania jednostek przestrzennych posiadających znamiona obszarów o najniższym stopniu rozwoju oraz pogarszających się perspektywach rozwojowych, jest nagromadzenie się na ich obszarze niekorzystnych zjawisk społecznych i gospodarczych. W skład obszarów o najniższym stopniu rozwoju i pogarszających się perspektywach rozwojowych wchodzi 70 gmin województwa podkarpackiego.

Mapa 62. Obszary o najniższym stopniu rozwoju i pogarszających się perspektywach rozwojowych

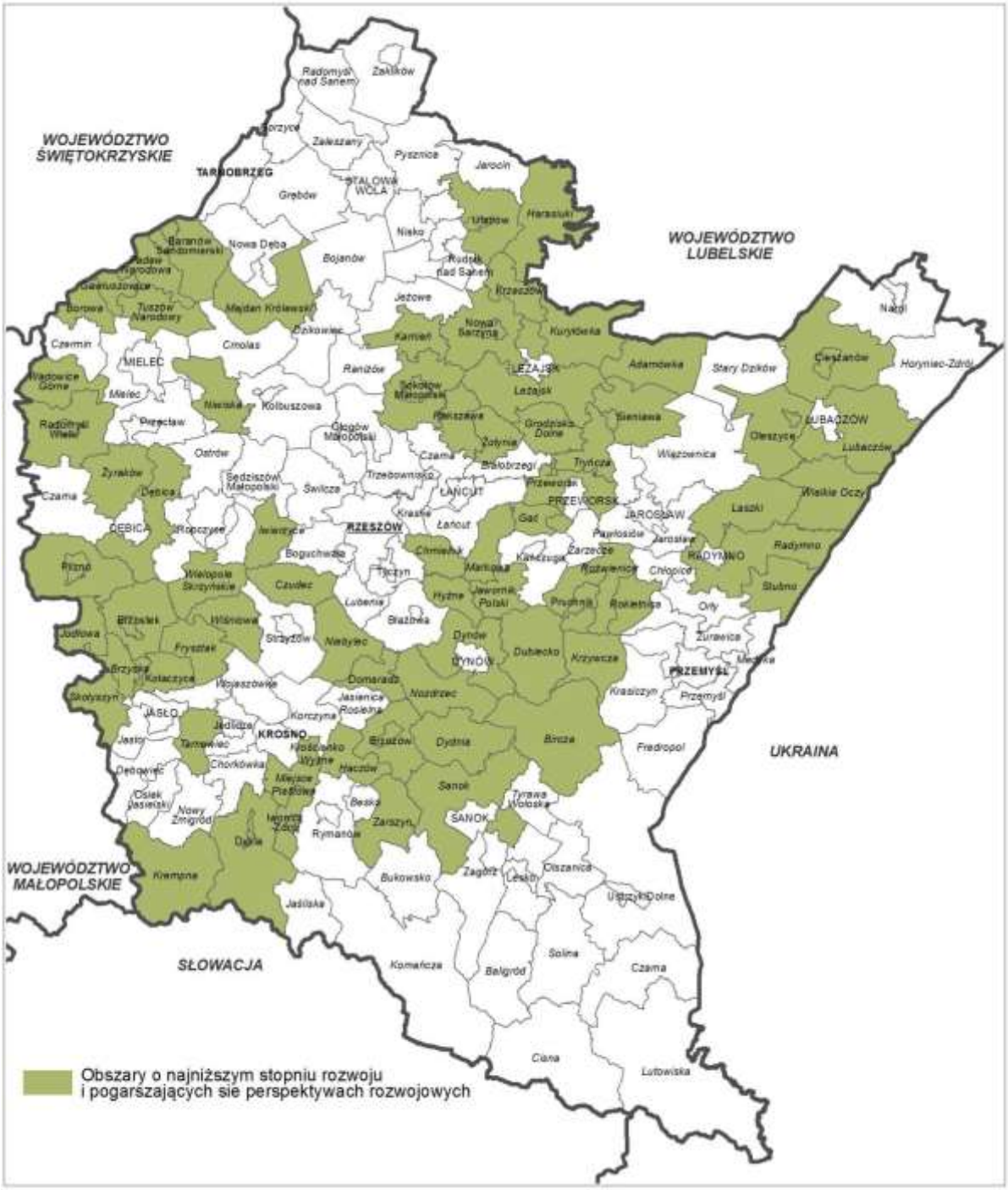

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Obszary funkcjonalne o znaczeniu regionalnym**

W celu identyfikacji obszarów o różnych priorytetach rozwojowych oraz określenia niezbędnych działań służących optymalnemu wykorzystaniu ich potencjałów dla rozwoju województwa, wyznaczone zostały obszary funkcjonalne o znaczeniu regionalnym, charakteryzujące się wspólnymi uwarunkowaniami i przewidywanymi jednolitymi celami rozwoju.

Mapa 63. Obszary funkcjonalne o znaczeniu regionalnym

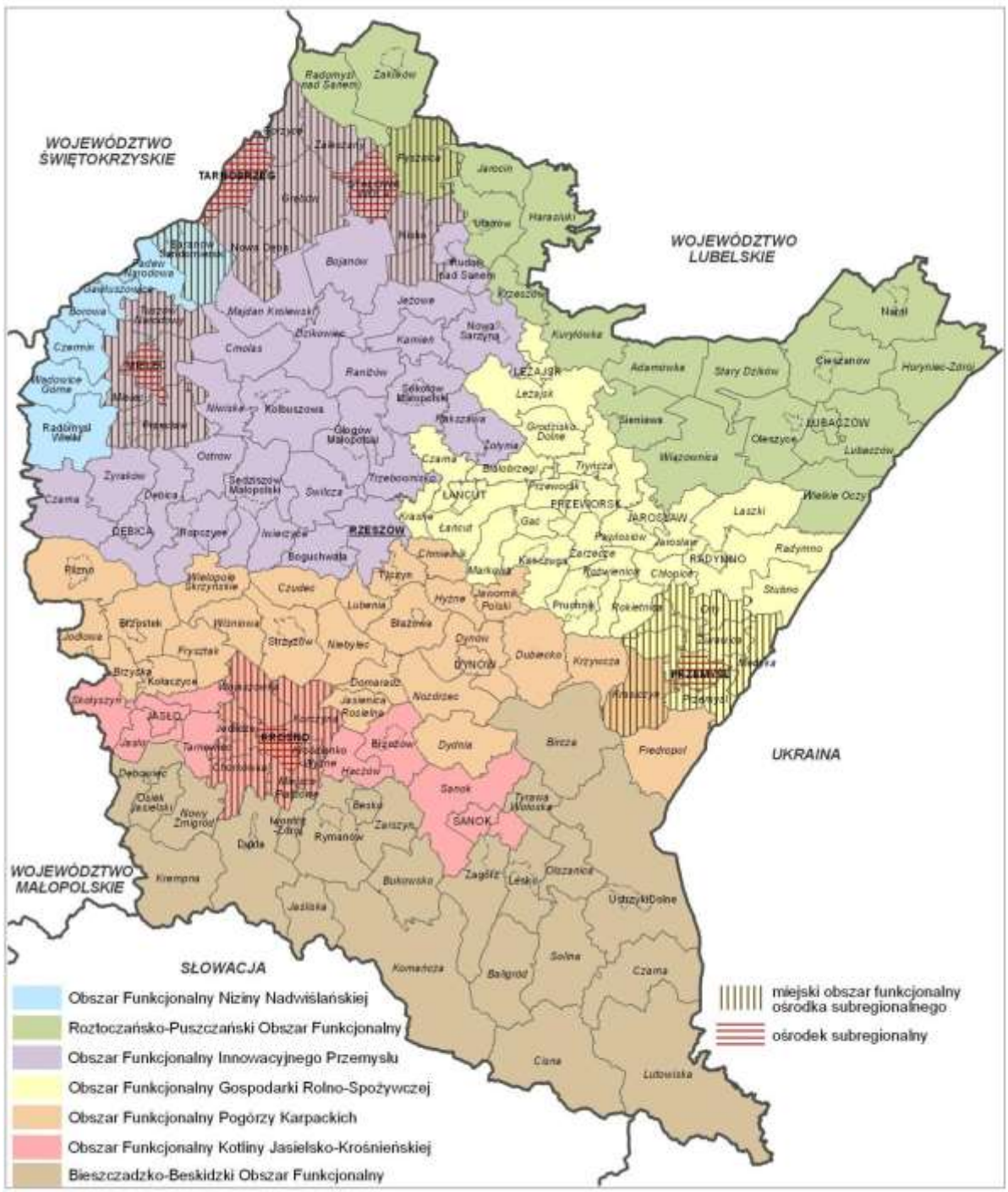

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Obszar Funkcjonalny Gospodarki Rolno-Spożywczej (OFGR-S)**

Obszar Funkcjonalny Gospodarki Rolno-Spożywczej (OFGR-S) obejmuje gminy położone w pasie pomiędzy Łańcutem i Leżajskiem, a Przemyślem. Zlokalizowany jest na części Podgórza Rzeszowskiego, Pradoliny Podkarpackiej, Płaskowyżu Tarnogrodzkiego i Płaskowyżu Kolbuszowskiego oraz Doliny Dolnego Sanu. Na terenie obszaru znajdują się 23 gminy wiejskie i 6 miejskich, które zostały włączone do OFGR-S w celu zapewnienia jego spójności przestrzennej oraz ze względu na pełnioną ważną rolę w obsłudze terenów wiejskich.

Mapa 64. Położenie Obszaru Funkcjonalnego Gospodarki Rolno-Spożywczej

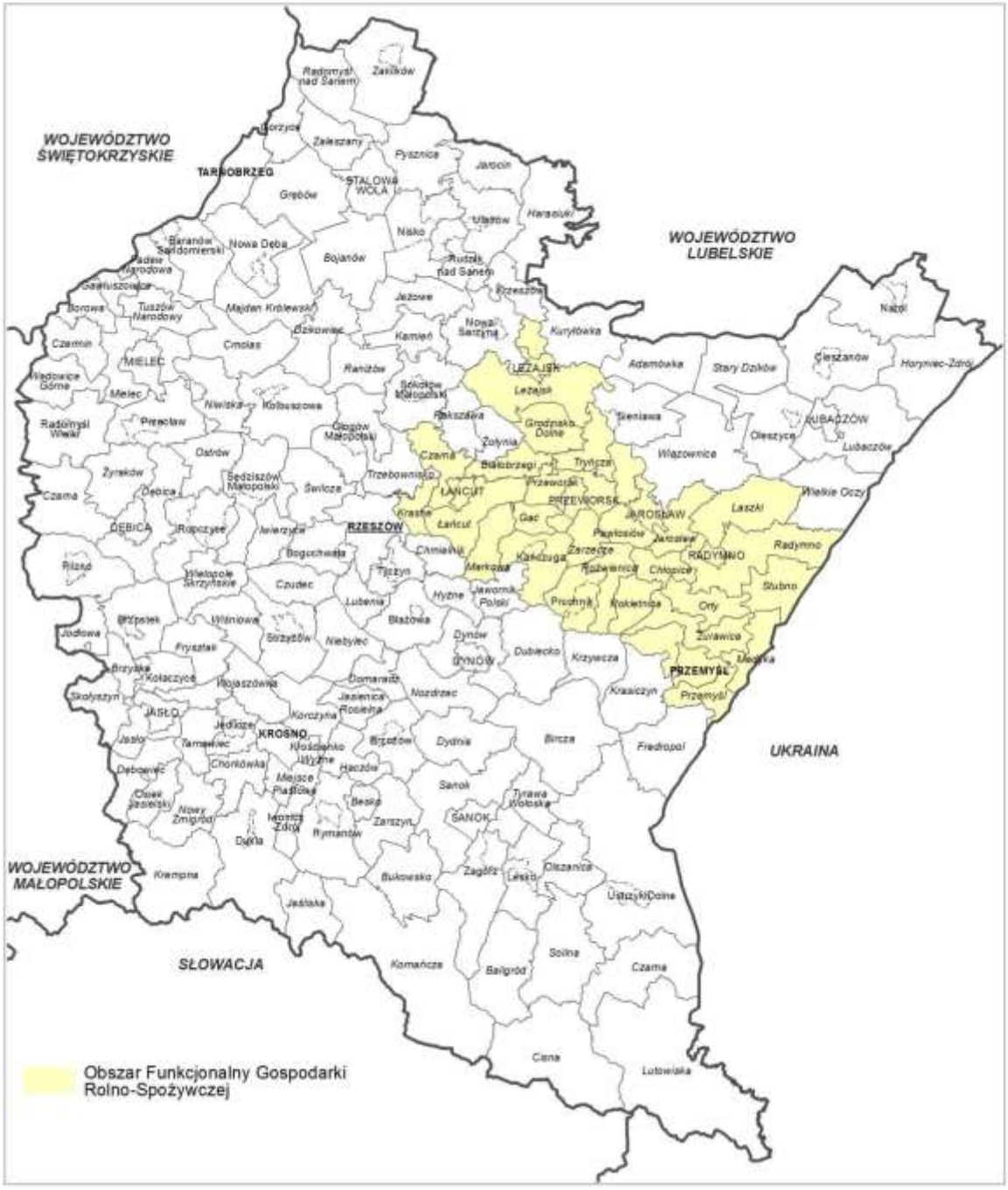

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

- **Obszar Funkcjonalny Pogórzy Karpackich (OFPK)**

Obszar Funkcjonalny Pogórzy Karpackich (OFPK) obejmuje gminy położone w podkarpackiej części Pogórza Ciężkowickiego oraz na terenach Pogórza Strzyżowskiego, Pogórza Dynowskiego i Pogórza Przemyskiego. Priorytetem rozwojowym jest tego obszaru jest wykorzystanie walorów naturalnych dla ożywienia społeczno-gospodarczego obszaru przez rozwój agroturystyki, rolnictwa i drobnej przedsiębiorczości.

Mapa 65. Położenie Obszaru Funkcjonalnego Pogórzy Karpackich

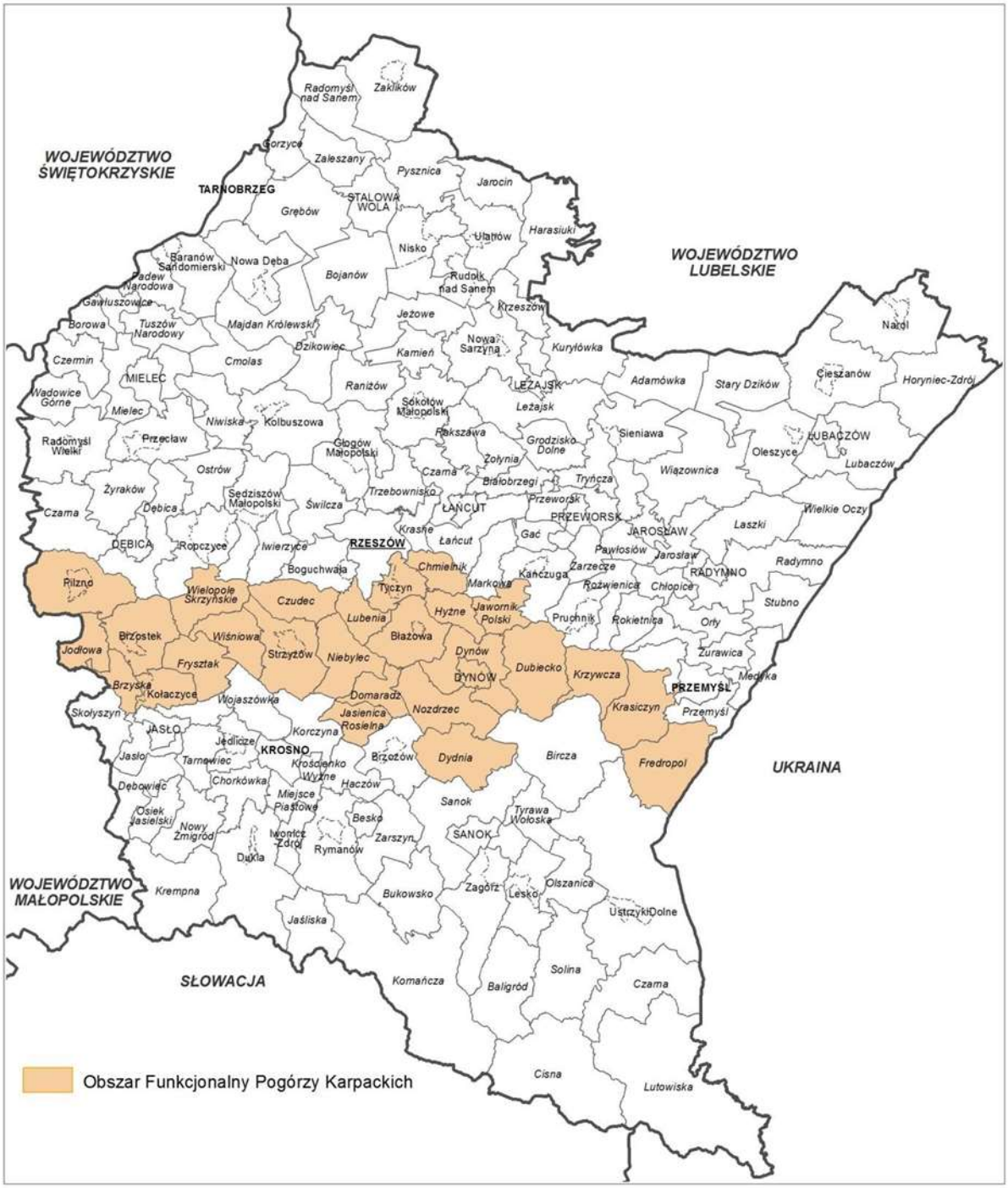

Źródło: Opracowanie Podkarpackiego Biura Planowania Przestrzennego w Rzeszowie.

IV. ROLNICTWO NA OBSZARACH GÓRSKICH WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO – CECHY CHARAKTERYSTYCZNE, OGRANICZENIA W PRODUKCJI ROLNICZEJ, DEFICYTY I SZANSE ROZWOJOWE

4.1. Cechy charakterystyczne dla rolnictwa górskiego w województwie podkarpackim

Na obszarach górskich województwa podkarpackiego obok funkcji turystyczno-rekreacyjnej i gospodarki leśnej ważną rolę odgrywa rolnictwo jako miejsce pracy, dające utrzymanie mieszkającej tu ludności. Produkcja rolnicza jest tu w dużej mierze prowadzona w sposób tradycyjny, a z uwagi na ukształtowanie terenu i ostry klimat jest utrudniona i wymaga ponoszenia zwiększonych nakładów. Obok gospodarstw socjalnych (często ich właściciele to dwuzawodowcy, a sprzęt rolniczy w gospodarstwach to tzw. Samoróbki) funkcjonują tu także gospodarstwa towarowe wyposażone w nowoczesny sprzęt rolniczy.
Rola rolnictwa obok pozyskiwania ziemiopłodów polega tu na zachowaniu unikatowych wartości kulturowych a także przyrodniczych i krajobrazowych. Rolnictwo rejonu to też ważne miejsce z punktu widzenia zachowania bioróżnorodności biologicznej.
W rolnictwie górskim rejonu notowane jest ukryte bezrobocie, nienowoczesność, monofunkcyjność, duży udział gruntów marginalnych w ogólnej powierzchni gruntów rolnych, niedorozwój infrastruktury. W miejscowościach mało atrakcyjnych turystycznie notuje się zjawisko depopulacji. Z uwagi na ukształtowanie terenu występuje w rejonie górskim zjawisko erozji. Dlatego w górach na polach uprawnych stosowana jest uprawa przeciwerozyjna oraz używane są specjalne maszyny rolnicze. Warunki klimatyczne uniemożliwiają lub ograniczają uprawę wielu gatunków roślin uprawnych. Uzyskiwane plony roślin uprawnych są niskie. Gospodarstwa rolne są małe i podzielone na oddalone działki. Stąd poszukiwane są przez rolników alternatywne lub dodatkowe źródła dochodu, jak: agroturystyka, produkty ekologiczne, pszczelarstwo, winnice, chów pstrąga, wikliniarstwo, rękodzieło itp. Znaczną powierzchnię rejonów górskich zajmują trwałe użytki zielone, a z tym związana jest produkcja zwierzęca jak chów bydła, owiec czy kóz. Częstym zjawiskiem są szkody powodowane przez dzikie zwierzęta łowne oraz prawnie chronione, stąd konieczność wypłaty licznych odszkodowań. Powyższe ma wpływ na zniechęcenie rolników do uprawy płodów rolnych. Znaczna część rejonu górskiego podlega różnym formom ochrony przyrody, co z kolei ogranicza możliwość rozwoju intensywnych technologii produkcji rolniczej. Kolejnym czynnikiem charakterystycznym dla obszarów górskich jest najczęściej znaczne oddalenie od rynków zbytu i zaopatrzenia w środki produkcji.
Niepokojącym zjawiskiem jest systematyczny spadek pogłowia zwierząt hodowlanych, zwłaszcza zwierząt trawożernych (w województwie podkarpackim spadek pogłowia bydła był największy i wynosił ok. 60% w stosunku do 1995 r., podobna sytuacja dotyczy pogłowia owiec i koni), co skutkuje marginalnym wykorzystywaniem tak dużej powierzchni istniejących użytków zielonych, ubożeniem bioróżnorodności oraz zmniejszeniem zasobności gleb w substancję organiczną. Jest to o tyle istotne, że występują tu rodzime i górskie rasy zwierząt:

- bydło simentalskie,
- bydło polskie czerwone,
- owce cakle,
- polska owca górska,
- konie huculskie,
- kozy karpackie,

które dla ich zachowania wymagają określonej polityki hodowlanej uwzględniającej specyfikę tych ras i specyfikę obszarów górskich. Wsparcie ww. ras i gatunków tylko w ramach programów ochrony zasobów genetycznych jest niewystarczające, co skutkuje stałym spadkiem pogłowia tych zwierząt.
Rolnictwo, obok gospodarki leśnej jest największym użytkownikiem przestrzeni przyrodniczej. Opisane powyżej sytuacje mają swoje negatywne skutki również z punktu widzenia zmniejszania się bioróżnorodności terenów górskich, zmniejszania się atrakcyjności krajobrazu (zarośnięte łąki i pastwiska, brak zwierząt, rośliny uciążliwe i inwazyjne – Barszcz Sosnowskiego, itp.), a w konsekwencji atrakcyjności turystycznej.
Jedną ze specyficznych cech rolnictwa górskiego są niewielkie możliwości zmiany profilu produkcji na podstawie informacji płynących z rynku, bo uwarunkowania przyrodnicze narzucają sposób wykorzystania ziemi rolniczej, a to z kolei ma wpływ na kierunki chowu zwierząt czy dobór roślin uprawnych.

Ukształtowanie terenu oraz suma opadów wymuszają wysoki udział użytków zielonych w ogólnej powierzchni użytków rolnych należących do gospodarstw górskich. Widoczne są tu nadal słabe powiązania między wysokim udziałem trwałych użytków zielonych w gospodarstwach górskich i podgórskich a chowem zwierząt gospodarskich.

4.2. Ograniczenia produkcji rolniczej na terenach górskich

Jedną z przyczyn zmniejszania się produkcyjnej roli rolnictwa górskiego jest jego niska konkurencyjność, ze względu na trudne warunki przyrodnicze. W miarę wzrostu wysokości nad poziom morza dłużej zalega pokrywa śnieżna, skraca się okres wegetacyjny, wyższe są opady i większa prędkość wiatrów. W górach wyższe są wskaźniki wilgotności względnej powietrza oraz większa intensywność promieniowania słonecznego. Dużą zmienność wykazuje również pokrywa glebowa. Wraz ze wzrostem nachylenia skłonów intensyfikują się procesy erozyjne (zwłaszcza erozja wodna). Uprawa wielu gatunków roślin jest niemożliwa lub ryzykowna.
Rolnikom trudniej jest dostosować się do zmieniających się warunków rynkowych czy unowocześnić gospodarstwo. Zwiększone koszty produkcji rolnej na obszarach górskich przy cenach wolnorynkowych wpływają na niską opłacalność uprawy wielu roślin. Z kolei peryferyjność niektórych terenów utrudnia zbyt ziemiopłodów. Cześć rolników zaniechało prowadzenia produkcji rolniczej, a dodatkowo znaczny odsetek gospodarstw jest bez następcy.
Ze względu na ograniczenia klimatyczno-glebowe na obszarach górskich działające gospodarstwa zajmują się najczęściej produkcją bydlęcą, owczarską lub utrzymują konie. Jednostkowa opłacalność tych kierunków systematycznie spada. Wymusza to zwiększanie skali produkcji lub jej zaniechanie. Bardzo istotnym ograniczeniem, zgłaszanym przez rolników chcących powiększać gospodarstwa, jest właściwie brak możliwości pozyskania (zakupu lub wieloletniej dzierżawy) gruntów rolnych, pomimo, że zdecydowana większość posiadaczy gruntów nie prowadzi żadnej działalności rolniczej. Głównymi przyczynami tego stanu rzeczy jest system ubezpieczenia społecznego rolników i system dopłat obszarowych.
Paradoksalnie, zaniechanie produkcji rolniczej, a zwłaszcza produkcji zwierzęcej i przejście na utrzymywanie dla uzyskania dopłat obszarowych trwałych użytków zielonych, daje większy dochód gospodarstwu niż jakakolwiek produkcja zwierzęca. To powoduje drastyczny spadek pogłowia zwierząt oraz utrwalanie niekorzystnej struktury agrarnej. Taka atrakcyjność uzyskiwania dochodów tylko z tytułu posiadania ziemi, bez jakiejkolwiek pracy i ryzyka sprawia, że znaczne obszary ziemi rolniczej, szczególnie popegeerowskiej, trafiły do osób niezwiązanych wcześniej i teraz z rolnictwem.
W produkcji zwierzęcej, zwłaszcza owczarskiej, dużym ograniczeniem są szkody wyrządzane przez wilki. Właściwie brak możliwości skutecznej ochrony stad przed tymi drapieżnikami, zniechęca rolników do dalszego utrzymywania owiec.
W produkcji rolniczej istotne znaczenie ma umiejętność zarządzania gospodarstwem, w tym szczególnie zarządzania finansami. Niestety istnieje spora liczba gospodarstw, które przeinwestowały swoje gospodarstwa, popadając w zadłużenie.
Na terenie Podkarpacia funkcjonują ośrodki hodowlane, działające w polskim systemie jednostek badawczo-rozwojowych, utrzymujące górskie rasy zwierząt. Ośrodki te dzięki wieloletniej działalności i współpracy z rolnikami stały się autentycznymi, właściwie jedynymi liderami hodowli na Podkarpaciu. Niestety pozbawione jakiegokolwiek wsparcia inwestycyjnego, w tym wsparcia w ramach PROW, przy ograniczonych płatnościach obszarowych (degresywność) tracą zdolność pozostawania nadal liderem ze szkodą dla całego rolnictwa górskiego. Jest to o tyle niekorzystne w sytuacji gdy uczelnie wyższe, szkoły rolnicze, instytucje otoczenia rolnictwa nie posiadają własnych gospodarstw rolnych i w bardzo ograniczonym zakresie współpracują z hodowcami.
Zauważyć należy brak systemowego wsparcia rolnictwa górskiego przez naukę i doradztwo rolnicze. Praktycznie nie prowadzi się badań naukowych w tym obszarze, a udział nauki w kształtowaniu polityki rolnej obszarów górskich, tak przecież odmiennych od nizinnych, jest marginalny.
Nowym zjawiskiem jest negatywny odbiór jakiejkolwiek działalności rolniczej, zwłaszcza związanej z utrzymywaniem zwierząt przez ludność zamieszkującą wieś, a coraz częściej nie mającą nic wspólnego z rolnictwem. Wiąże się to z migracjami, atrakcyjnością wsi jako miejsca do osiedlania dla mieszkańców miast.

4.3. Deficyty rozwojowe w rolnictwie górskim

Do najważniejszych deficytów rozwojowych w rolnictwie górskim zaliczono:

- niewielkie możliwości zmiany profilu produkcji na podstawie informacji płynących z rynku, gdyż uwarunkowania przyrodnicze narzucają sposób wykorzystania ziemi rolniczej, a to z kolei ma wpływ na kierunki chowu zwierząt czy dobór roślin uprawnych,
- starzenie się społeczeństwa przy jednoczesnej migracji ludzi młodych, brak następców do prowadzenia gospodarstwa rolnego; wyludnione partie gór stają się mniej atrakcyjne turystycznie, pustoszeją zagrody, a pielęgnowane do niedawna łąki i wypasane pastwiska szybko porastają krzewami, później lasem; depopulacja obszarów górskich oraz zanikanie produkcji rolniczej nie pozwala na spełnianie podstawowych funkcji obszarów górskich związanych z gospodarką wodną, leśną, turystyką i produkcją rolną,
- trwały dysparytet dochodowy rolnictwa górskiego w porównaniu do rolnictwa z terenów nizinnych, co skutkuje utrudnioną akumulacją kapitału w gospodarstwach położonych na terenach górskich i jest przyczyną narastania dysproporcji rozwojowych pomiędzy rolnictwem obszarów górskich i pozostałych,
- brak opracowanych strategii marketingowych dla produktów żywnościowych i surowców rolniczych pochodzących z obszarów górskich,
- mała liczba lokalnych przetwórni skupujących surowce i płody rolne wytwarzanych przez producentów rolnych,
- brak efektywnie działających łańcuchów dystrybucji żywności skupiających rolników, przetwórstwo rolno-spożywcze, handel i gastronomię pozwalających na dotarcie z produktami wysokiej jakości do wymagających konsumentów,
- niedorozwój infrastruktury otoczenia rolnictwa (infrastruktura techniczna, doradztwo rolnicze, infrastruktura ekonomiczna, usługowa, itd.) ograniczający możliwości współpracy rolników i rozwój gospodarstw rolniczych,
- wadliwa struktura obszarowa gospodarstw rolniczych oraz niewłaściwie ukształtowany rozłóg gospodarstw utrudniający poprawę efektywności gospodarowania,
- nieuregulowane stosunki własnościowe ograniczające przepływ ziemi z likwidowanych gospodarstw rolniczych do gospodarstw potencjalnie rozwojowych,
- niedobory wody, brak wodociągów, wyeksploatowany system melioracji wodnych.

4.4. Szanse rozwojowe w kontekście rolnictwa górskiego na Podkarpaciu

Do najważniejszych szans rozwojowych w kontekście rolnictwa górskiego na Podkarpaciu zaliczono:

- rosnący popyt, zarówno w kraju jak i zagranicą na produkty żywnościowe charakteryzujące się specyficznymi, niepowtarzalnymi walorami smakowymi jak i też geograficzno-kulturowymi,
- rosnąca świadomość społeczeństwa co do funkcji obszarów górskich i roli rolnictwa w spełnianiu tych funkcji; można wyróżnić następujące ściśle powiązane i wchodzące w interakcje ze sobą funkcje obszarów górskich: zgromadzenie i właściwe rozdysponowanie zasobów wodnych – wysokie opady i fakt występowania wielu rzek powodują, że ziemie górskie odgrywają zasadniczą rolę w gospodarce wodnej kraju; właściwa gospodarka wodna w zlewniach górskich jest uzależniona od prawidłowej proporcji w użytkowaniu ziemi – chodzi tu przede wszystkim o zachowanie granicy rolno-leśnej czy proporcji między użytkami zielonymi a gruntami ornymi, pomnażanie zasobów leśnych; rola lasów górskich wykracza poza funkcję czysto produkcyjną, funkcja ochronna ma charakter wiodący, dotyczy to zwłaszcza powietrza i retencji wodnej, wykorzystanie walorów środowiska górskiego do rozwoju agroturystyki i turystyki, prowadzenie produkcji rolnej zgodnie ze specyfiką miejscowych warunków,

- możliwość świadczenia usług rolno-środowiskowych powiązanych z produkcją rolniczą (np. ochrona walorów krajobrazu górskiego, ochrona środowiska przyrodniczego poprzez programy rolno-środowiskowe, ochrona wód),
- możliwość aktywizacji pozarolniczych funkcji obszarów górskich poprzez właściwe określenie miejsca i roli rolnictwa w możliwości rozwoju innych dziedzin działalności gospodarczej na terenach górskich (gospodarka wodna, leśnictwo, turystyka),
- zapewnienie wsparcia dla rolnictwa górskiego, np. poprzez wydzielenie specjalnego instrumentu – działania w ramach Wspólnej Polityki Rolnej ukierunkowanego bezpośrednio na kompleksowy rozwój rolnictwa górskiego; tego typu działanie powinno być wdrażane regionalnie z możliwością modyfikacji na poziomie województwa i wyboru obszarów wsparcia najbardziej pożądanych w danym regionie – działanie powinno być wdrażane przez samorządy województw w wypracowanym do tej pory schemacie w ramach kolejnych perspektyw PROW; samorządy województw realizujące strategie rozwoju województw występowałyby w charakterze podmiotów wdrażających, które mogłyby decydować o realizacji schematów (w ramach tego działania) najbardziej potrzebnych ze względu na warunki regionalne – tego typu działanie byłoby instrumentem zarządzanym centralnie, realizowanym regionalnie,
- produkcyjne wykorzystanie użytków zielonych poprzez chów zwierząt trawożernych – impulsem do podjęcia takiej produkcji powinny być gratyfikacje finansowe do 1 ha wypasanych użytków zielonych lub do 1 DJP wypasanych zwierząt; przykładem takiego rozwiązania, sprawdzonego w praktyce jest program Podkarpacki Naturalny Wypas realizowany przez Samorząd Województwa Podkarpackiego – Program ten, jedyny w skali kraju i cieszący się dużym zainteresowaniem, mógłby stać się programem rządowym, jego głównym celem jest zachowanie, ochrona oraz odtworzenie różnorodności biologicznej charakterystycznego krajobrazu, a także ochrona środowiska przyrodniczego w oparciu o wypas na terenie atrakcyjnym krajobrazowo i turystycznie; wsparcie finansowe ma między innymi na celu utrzymanie i podejmowanie chowu zwierząt trawożernych (w tym bydła simentalskiego), z ukierunkowaniem na produkcję wysokiej jakości naturalnego produktu regionalnego, również ekologicznego,
- stworzenie markowych produktów charakterystycznych dla województwa podkarpackiego, jak np. „Podkarpacka Wołowina"; uwarunkowanie geograficzne i przyrodnicze województwa podkarpackiego sprzyjają użytkowaniu bydła simentalskiego o użytkowości mlecznej i mięsnej – z opasu naturalnego simentali na zasobnych w rośliny prozdrowotne łąkach i pastwiskach Beskidu Niskiego i Bieszczadów można pozyskać wysokiej jakości wołowinę; produkcja wołowiny może opierać się o naturalne zasoby, co ma istotne znaczenie dla konsumentów zwracających uwagę na aspekt etyki, zdrowia i dobrostanu zwierząt – tak pozyskany produkt jest mięsem z wielkim potencjałem, dającym konsumentom dużą satysfakcję kulinarną i smakową,
- bogata bioróżnorodność karpackich łąk i pastwisk, która jest źródłem bogatych zasobów paszowych oraz tworzy unikatowy krajobraz górski atrakcyjny turystycznie; licznie występujące gatunki roślin w tym ziół, mogą stanowić bazę surowcową dla zakładów przetwarzających i konfekcjonujących zioła,
- rolnictwo ekologicznie jako system gospodarowania o zrównoważonej produkcji roślinnej i zwierzęcej, produkcja ekologiczna powinna łączyć przyjazne środowisku praktyki gospodarowania, wspomagać wysoki stopień różnorodności biologicznej, wykorzystywać naturalne procesy oraz zapewnić właściwy dobrostan zwierząt,
- cykliczne imprezy, wydarzenia o charakterze rolniczym, promujące region i jego górskie rolnictwo, np. Regionalna Wystawa Zwierząt Hodowlanych organizowana przez Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Boguchwale, Agrobieszczady w Lesku, Targi Końskie w Lutowiskach, Pożegnanie Wakacji w Rudawce Rymanowskiej obejmujące Krajową Wystawę Bydła Simentalskiego, Regionalny Czempionat Konia Huculskiego oraz Wystawę Ras Rodzimych, które odwiedza corocznie kilkadziesiąt tysięcy osób.

V. POZIOM WSPARCIA ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH Z FUNDUSZY I PROGRAMÓW UE W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

5.1. Działania wdrażane przez samorząd województwa realizowane w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020

Samorząd Województwa Podkarpackiego przy pomocy Departamentu Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich realizuje zadania delegowane w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020.
Łączny limit środków dla województwa podkarpackiego wynosi ponad **761 mln zł**.*
*wg kursu euro 4,2916 zł; o przeliczeniu limitu wyrażonego w euro na zł decyduje kurs euro Europejskiego Banku Centralnego podany w przedostatnim dniu roboczym miesiąca poprzedzającego miesiąc, w którym zawierana jest umowa.

Opis działań wdrażanych przez samorząd województwa[7]:

5.1.1. Wsparcie na inwestycje związane z rozwojem, modernizacją i dostosowywaniem rolnictwa i leśnictwa typ operacji „Scalanie gruntów"

Pomoc przyznawana jest na operacje w zakresie prac scaleniowych oraz zagospodarowania poscaleniowego.
Beneficjent - starosta.
W województwach: dolnośląskim, lubelskim, małopolskim, podkarpackim, śląskim i świętokrzyskim wysokość pomocy udzielanej na 1 ha gruntów objętych postępowaniem scaleniowym wynosi maksymalnie 800 euro, natomiast dla prac poscaleniowych 2000 euro. W pozostałych województwach wysokość pomocy udzielanej na 1 ha gruntów objętych postępowaniem scaleniowym wynosi maksymalnie 650 euro i 1900 euro na wykonanie prac poscaleniowych.

I nabór wniosków trwał od 31 marca 2016 r. do 27 maja 2016 r.

W ramach naboru złożonych zostało 14 wniosków o przyznanie pomocy. O pomoc ubiegało się 7 powiatów. 2 wnioski zostały odrzucone ze względu na niespełnienie warunków formalnych.
Dofinansowaniem zostało objętych 12 operacji (wszystkie znajdujące się na zatwierdzonej liście rankingowej).
Na przełomie września/października 2016 r. zostały zawarte umowy pomiędzy Województwem Podkarpackim, a Wnioskodawcami ubiegającymi się o przyznanie pomocy.
Pomoc trafiła do 6 powiatów (przeworski, jarosławski, przemyski, leżajski, rzeszowski, mielecki).
Najwięcej gruntów zostanie scalonych w powiecie przeworskim tj. 3 477,54 ha, jarosławskim – 3 200,91 ha oraz leżajskim - 2 689,82 ha. Zgodnie z informacjami zawartymi we wnioskach zaplanowano scalenia w 14 miejscowościach. Łączna powierzchnia scalanych gruntów to obszar 13 338,73 ha. Całkowity koszt realizacji wszystkich 12 operacji wynosi 137 434 927,72 zł, z czego wartość dofinasowania to 137 434 927,72 zł (w tym EFRROW 87 449 834,00 zł). Liczba gospodarstw uczestniczących w scaleniu to 3705, a planowanych do budowy jest 320 km dróg, natomiast przebudowanych ma być około 300 km dróg.

II nabór wniosków trwał od 2 do 19 stycznia 2018 r.

W ramach naboru złożonych zostało 5 wniosków o przyznanie pomocy. O pomoc ubiegały się 3 powiaty.
W dniu 7 czerwca 2018 r. zostało podpisanych 5 umów o dofinasowanie (wszystkie znajdujące się na zatwierdzonej liście rankingowej). Całkowity koszt realizacji wszystkich operacji wynosi 27 104 251,91 zł, z czego wartość dofinasowania to 27 104 251,91 zł (w tym EFRROW 17 246 431,00 zł).

[7] Opracowano na podstawie informacji przekazanych z Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego Departamentu Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich, wg stanu na dzień 31 grudnia 2018 r.

Pomoc trafi do 3 powiatów (jarosławski, przemyski, rzeszowski). Łączna powierzchnia scalanych gruntów wyniesie ponad 2 323,27 ha, a scalenia zostaną przeprowadzone w 5 miejscowościach.
Liczba gospodarstw uczestniczących w scaleniu to 731. Planowanych do budowy jest 67,2 km dróg, natomiast przebudowanych ma być ok. 29,5 km.
Zwiększony limit środków na operacje typu „Scalanie gruntów" umożliwił uruchomienie kolejnego (trzeciego) naboru wniosków o przyznanie pomocy.

III nabór wniosków trwał od 25 lipca 2018 r. do 31 sierpnia 2018 r.

W ramach naboru złożonych zostało 13 wniosków o przyznanie pomocy. O pomoc ubiegały się 3 powiaty.
W dniu 28 grudnia 2018 r. podpisana została pierwsza z umów z powiatem przeworskim, pozostałe będą zawierane na początku 2019 r.
Łącznie zostanie podpisanych 13 umów z 3 beneficjentami na łączną kwotę 68 636 776,46 zł, z czego wartość dofinasowania to 68 636 776,46 zł (w tym EFRROW 43 671 211,00 zł).
Łączna powierzchnia scalanych gruntów wyniesie około 5 700 ha.
Liczba gospodarstw uczestniczących w scaleniu wynosi 1493. Planowanych do budowy jest 110,21 km dróg, natomiast przebudowanych ma być około 114,28 km.
Po przeprowadzonych trzech naborach zakontraktowane środki wyniosą ponad 233 mln zł.
Łączny obszar scalonych gruntów wyniesie ponad 21 300 ha.
Pozostały limit środków wynosi blisko 100 mln zł, będzie wykorzystany w ramach czwartego naboru wniosków.
Dofinasowanie w ramach naboru pozwoli na objęcie scalaniem gruntów około 8 tys. ha.
Według założeń w ramach realizacji PROW 2014-2020 w województwie podkarpackim, łącznie scalaniem objętych zostanie ok. 30 tys. ha.

Tabela 65. Nabory wniosków dla operacji typu „Scalanie gruntów"

Lp.	I nabór wniosków 31.03 – 27.05.2016	II nabór wniosków 02.01 - 19.01.2018	III nabór wniosków 25.07 - 31.08.2018	Beneficjent Powiat	Powierzchnia scalanych gruntów	Szacunkowa wartość inwestycji
1.	I nabór			przeworski	3 500 ha	36 mln zł
2.	I nabór			jarosławski	3 200 ha	34 mln zł
3.	I nabór			leżajski	2 600 ha	27 mln zł
4.	I nabór			przemyski	1 800 ha	19 mln zł
5.	I nabór			rzeszowski	1 500 ha	15 mln zł
6.	I nabór			mielecki	700 ha	7 mln zł
7.		II nabór		jarosławski	1 800 ha	20 mln zł
8.		II nabór		przemyski	360 ha	4 mln zł
9.		II nabór		rzeszowski	190 ha	2 mln zł
10.			III nabór	przeworski	3 390 ha	41 mln zł
11.			III nabór	leżajski	1 390 ha	17 mln zł
12.			III nabór	jasielski	920 ha	11 mln zł
				Razem	**21 300 ha**	**233 mln zł**

Wykres 75. Realizacja scalania gruntów w ramach trzech naborów

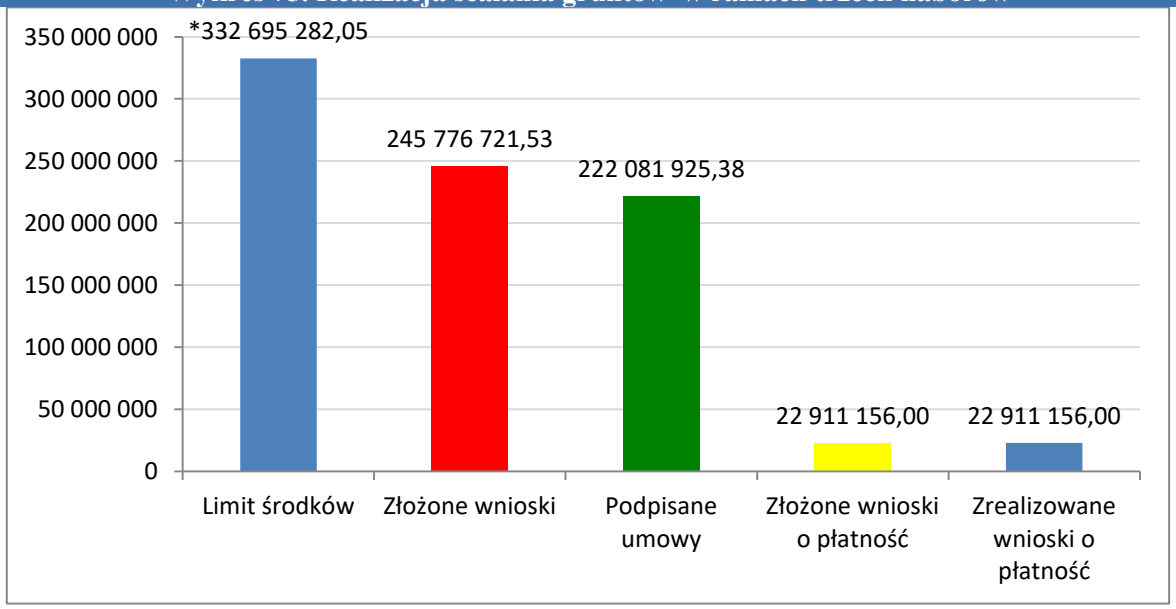

*Limit obliczono w oparciu o średni kurs euro z dnia 29 listopada 2018 r.

Tabela 66. Poziom osiągniętych wskaźników w ramach realizacji scalania gruntów

Wskaźniki						
	j.m.	ilość	powierzchnia gruntów rolnych	powierzchnia gruntów leśnych	drogi nowo wybudowane	drogi przebudowane
Powierzchnia gruntów objętych postępowaniem scaleniowym	ha	**20440,77**	**17421,01**	**1599,95**		
Ogólna liczba działek ewidencyjnych na obiekcie scaleniowym przed scaleniem	szt.	**58886**				
Liczba gospodarstw uczestniczących w projekcie scaleniowym	szt.	**5766**				
Planowane drogi dojazdowe, które będą wykonane w ramach zagospodarowania poscaleniowego	km	**896,12**			**481,63**	**417,29**
Planowana powierzchnia, na której wykonane będą prace rekultywacyjne	ha	**849**				

5.1.2. Wsparcie inwestycji związanych z tworzeniem, ulepszaniem lub rozbudową wszystkich rodzajów małej infrastruktury, w tym inwestycji w energię odnawialną i w oszczędzanie energii" na operacje typu „Budowa lub modernizacja dróg lokalnych"

Pomoc przyznawana jest na operacje w zakresie budowy, przebudowy lub zmiany nawierzchni dróg gminnych, powiatowych lub wewnętrznych.
Beneficjent - gmina, związek międzygminny, powiat, związek powiatów.
Nabór wniosków trwał od 14 grudnia 2015 r. do 29 stycznia 2016 r. W ramach naboru złożonych zostało 267 wniosków o przyznanie pomocy. O pomoc ubiegało się 111 gmin oraz 17 powiatów.
Łączna wartość złożonych wniosków wynosiła 259 070 000,66 zł, z czego wnioskowana kwota pomocy to 162 684 681,00 zł. W wyniku weryfikacji odrzucono/wycofano – 31 wniosków.
W wyniku pozytywnej weryfikacji wniosków na zatwierdzonej liście operacji znalazło się 237 beneficjentów. Ostatecznie, według stanu na dzień 31 grudnia 2018 r., dofinansowaniem objętych zostało 138 operacji, które uzyskały największą liczbę punktów i mieściły się w dostępnym limicie środków, tj. 16 755 214,00 euro (71 906 676,40 zł*).
Łączna wartość 138 zawartych umów to 107 695 730,12 zł, z czego poziom pomocy ze środków EFRROW w formie refundacji wynosi 67 599 313,41 zł.
Na inwestycje związane z budową, przebudową lub zmianą nawierzchni dróg gminnych, powiatowych lub wewnętrznych otrzymało dofinansowanie 12 powiatów oraz 58 gmin.
Obecnie trwa realizacja inwestycji w ramach zawartych umów oraz rozliczanie wniosków o płatność.
Do 31 grudnia 2018 r. zostało złożonych 148 wniosków o płatność o wartości całkowitej 106 339 633,94 zł, z czego dofinasowanie ze środków EFRROW wynosi 66 250 939,07 zł.
W ramach procedur zrealizowano 143 płatności na kwotę 102 756 991,12 zł, kwota refundacji ze środków EFRROW wynosi 63 949 818,03 zł.
Całkowicie zakończonych zostało 131 operacji o wartości całkowitej 101 056 392,02 zł, z czego dofinasowanie ze środków EFRROW wynosi 62 925 347,03 zł.

Wykres 76. Wdrażanie operacji typu "Budowa lub modernizacja dróg lokalnych" (zł)

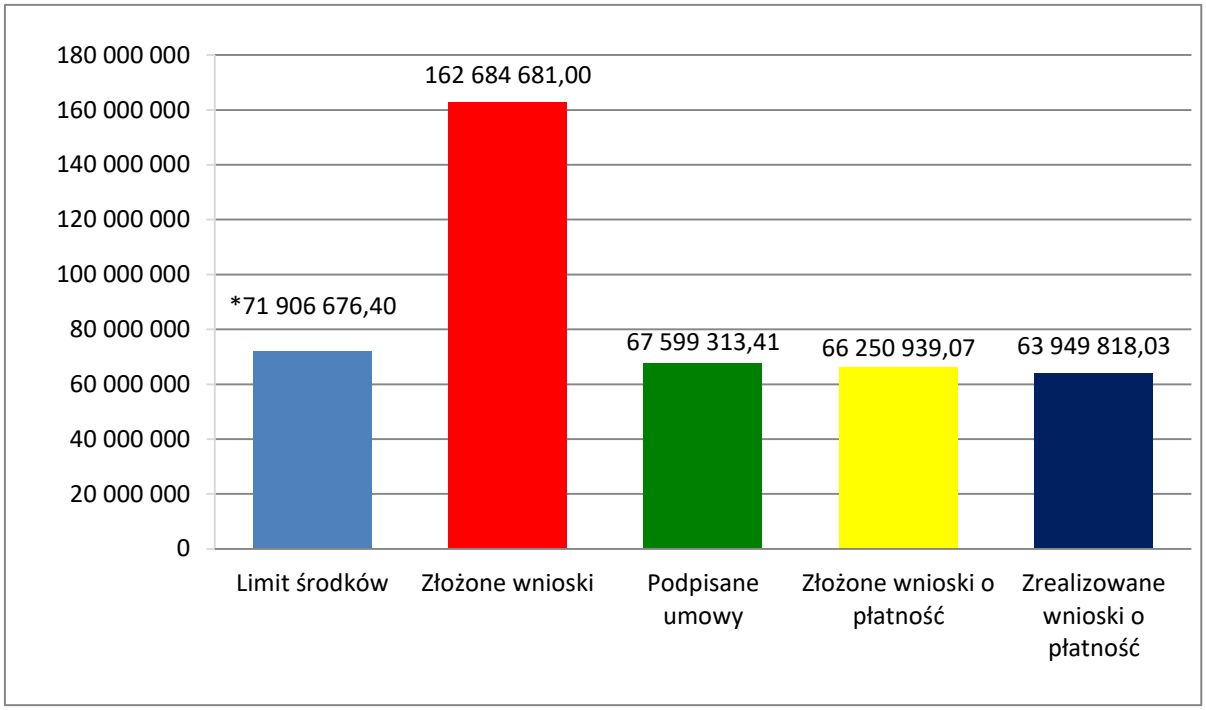

*Limit obliczono w oparciu o średni kurs euro z dnia 29 listopada 2018 r.

Tabela 67. Poziom osiągniętych wskaźników dla operacji typu „Budowa lub modernizacja dróg lokalnych"

Wskaźniki					
	j.m.	ilość	Długość wybudowanych dróg	Długość przebudowanych dróg	Zmiana nawierzchni dróg
drogi wewnętrzne	km	23,937	0	23,892	0,045
drogi gminne	km	144,316	6,645	137,671	0
drogi powiatowe	km	91,475	3,496	87,979	0
		259,728	**10,141**	**249,542**	**0,045**

5.1.3. Wsparcie inwestycji związanych z tworzeniem, ulepszaniem lub rozbudową wszystkich rodzajów małej infrastruktury, w tym inwestycji w energię odnawialną i w oszczędzanie energii na operacje typu „gospodarka wodno-ściekowa"

Pomoc przyznawana jest na operacje w zakresie dotyczącym budowy, przebudowy lub wyposażenia obiektów budowlanych służących do zaopatrzenia w wodę lub odprowadzania ścieków.
Beneficjent - gmina, związek międzygminny, spółka, w której jedynym udziałowcem jest jednostka samorządu terytorialnego
Nabór wniosków trwał od 2 stycznia 2017 r. do 28 lutego 2017 r. W ramach naboru złożonych zostało 78 wniosków o przyznanie pomocy. Łączna wartość złożonych wniosków wyniosła 250 752 419,08 zł, z czego wnioskowana kwota pomocy to 122 408 327,00 zł. Do 31 grudnia 2018 r. łącznie zostało zawartych 65 umów na wartość 194 568 959,47 zł, z czego poziom pomocy ze środków EFRROW w formie refundacji wynosi 94 918 147,00 zł. Jeden z beneficjentów rozwiązał umowę o przyznanie pomocy.
Do końca czwartego kwartału 2018 r. zostało złożonych 55 wniosków o płatność o wartości całkowitej 160 145 552,00 zł, z czego dofinasowanie ze środków EFRROW wynosi 45 555 065, 00 zł. W ramach procedur zrealizowano 39 płatności na kwotę 72 036 917,57 zł, kwota refundacji ze środków EFRROW wynosi 33 438 327,47 zł.
Całkowicie zakończonych zostało 17 operacji o wartości całkowitej 41 728 987,46 zł, z czego dofinasowanie ze środków EFRROW wynosi 19 610 427,39 zł.

Wykres 77. Wdrażanie operacji typu" gospodarka wodno-ściekowa" (zł)

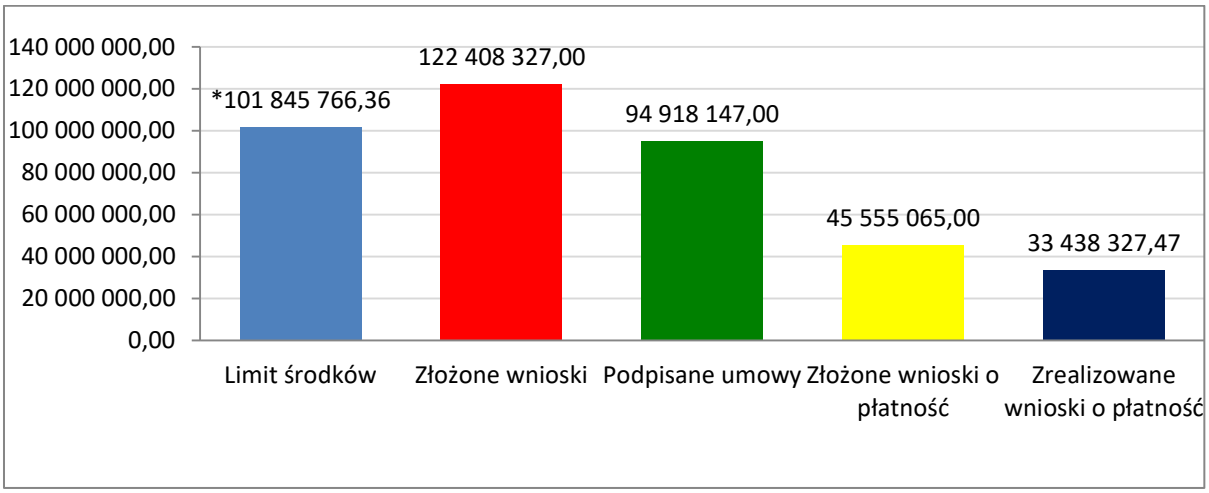

*Limit obliczono w oparciu o średni kurs euro z dnia 29 listopada 2018 r.

Tabela 68. Poziom osiągniętych wskaźników dla operacji typu „gospodarka wodno-ściekowa"

Wskaźniki				
	j.m.	ilość	budowa	przebudowa
zbiorowe systemy zaopatrzenia w wodę	km	178,278	172,988	5,29
systemy kanalizacji zbiorczej dla ścieków komunalnych	km	494,804	492,982	1,822
przydomowe oczyszczalnie ścieków	szt.	304	304	0
ujęcia wody	szt.	12	7	5
stacje uzdatniania wody	szt.	15	5	10
oczyszczalnie ścieków	szt.	8	6	2
instalacje do osadów ściekowych	szt.	1	1	0

5.1.4. Wsparcie inwestycji w tworzenie, ulepszanie i rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji, kultury i powiązanej infrastruktury na operacje typu „Inwestycje w targowiska lub obiekty budowlane przeznaczone na cele promocji lokalnych produktów"

Pomoc na tego typu operacje obejmuje budowę lub przebudowę targowisk lub obiektów budowlanych przeznaczonych na cele promocji lokalnych produktów. W dniu 9 stycznia 2017 r. Zarząd Województwa Podkarpackiego ogłosił nabór wniosków o przyznanie pomocy w ramach przedmiotowego działania.
Beneficjent - gmina, związek międzygminny, powiat, związek powiatów.
Nabór wniosków trwał od 1 lutego 2017 r. do 31 marca 2017 r.
W ramach naboru złożonych zostało 9 wniosków o przyznanie pomocy. Łączna wartość złożonych wniosków wynosi 14 757 205,88 zł, z czego wnioskowana kwota pomocy to 8 090 766,00 zł.
Do dnia 31 grudnia 2018 r. zawartych zostało 9 umów z Wnioskodawcami.
Łączna wartość zawartych umów to 14 395 796,13 zł, z czego poziom pomocy ze środków EFRROW w formie refundacji wynosi 8 090 766,00 zł.
Do końca czwartego kwartału 2018 r. zostało złożonych 3 wniosków o płatność o wartości całkowitej 5 835 841,26 zł, z czego dofinasowanie ze środków EFRROW wynosi 2 435 156,00 zł. W ramach procedur zrealizowano 2 płatności na kwotę 3 355 841,26 zł, kwota refundacji ze środków EFRROW wynosi 1 435 324,00 zł. Całkowicie zakończonych zostało 2 operacje o wartości całkowitej 3 355 841,26 zł, z czego dofinasowanie ze środków EFRROW wynosi 1 435 324,00 zł.

Wykres 78. Wdrażanie operacji typu "Inwestycje w targowiska lub obiekty budowlane przeznaczone na cele promocji lokalnych produktów" (zł)

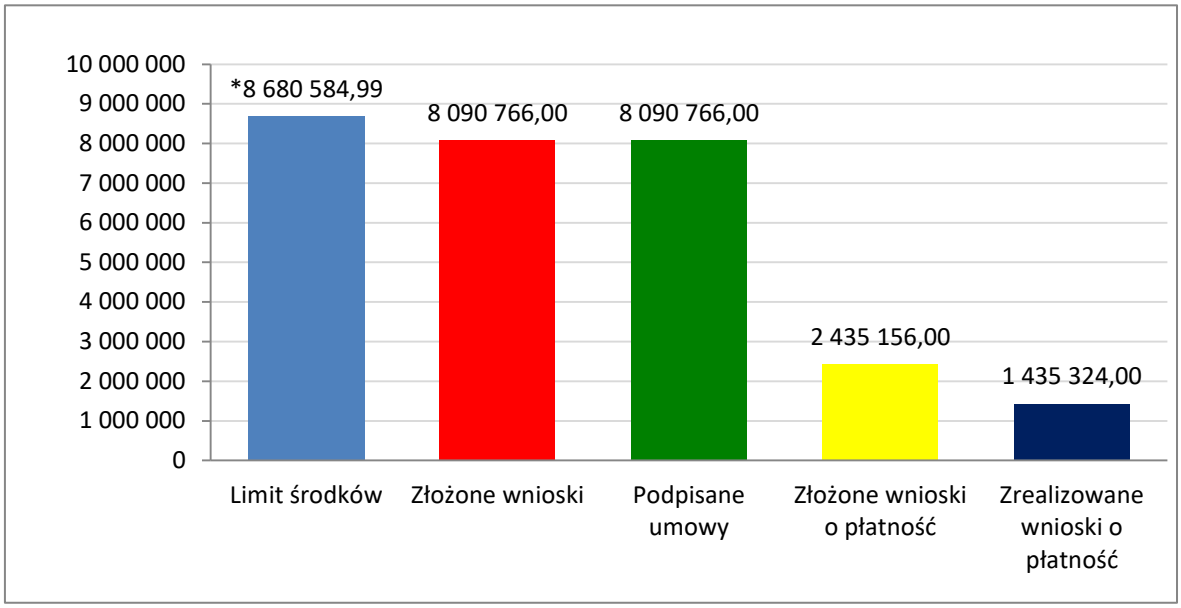

*Limit obliczono w oparciu o średni kurs euro z dnia 29 listopada 2018 r.

Tabela 69. Poziom osiągniętych wskaźników dla operacji typu „Inwestycje w targowiska lub obiekty budowlane przeznaczone na cele promocji lokalnych produktów"

Wskaźniki				
	j.m.	ilość	nowo wybudowanych	przebudowanych
Liczba targowisk	szt.	10	4	6
Liczba obiektów budowlanych przeznaczonych na cele lokalnych produktów	szt.	3	2	1
		13	**6**	**7**

5.1.5. Wsparcie inwestycji w tworzenie, ulepszanie i rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji, kultury i powiązanej infrastruktury na operacje typu „Inwestycje w obiekty pełniące funkcje kulturalne"

Wsparcie w ramach tego typu operacji obejmuje budowę, przebudowę lub wyposażanie budynków pełniących funkcje kulturalne, w tym świetlic i domów kultury.
Beneficjent - gmina, instytucja kultury, dla której organizatorem jest jednostka samorządu terytorialnego.
Termin składania wniosków obejmował okres od 2 maja 2018 r. do 22 czerwca 2018 r.
W wyniku zakończonego naboru zostało złożonych 55 wniosków o przyznanie pomocy. Łączna wartość przedłożonych aplikacji wynosi 31 033 717,66 zł, z czego wnioskowana kwota pomocy to 17 429 738,00 zł.
Na listę operacji informującej o kolejności przysługiwania pomocy zostało wpisanych 26 operacji na łączną kwotę pomocy 9 052 257,00 zł. Pozostałe 29 wnioski podczas oceny punktowej nie uzyskały 16 punktów tj. wymaganej minimalnej liczby.

Kolejnym krokiem w realizacji obowiązków podmiotu wdrażającego jest weryfikacja wniosków o przyznanie pomocy znajdujących się na przedmiotowej liście operacji od poz. 1 do poz. 17, tj. mieszczących się w 150 % limitu środków przyznanych województwu podkarpackiemu, czyli w kwocie 5 840 904,08 zł.

Wykres 79. Wdrażanie operacji typu „Inwestycje w obiekty pełniące funkcje kulturalne" (zł)

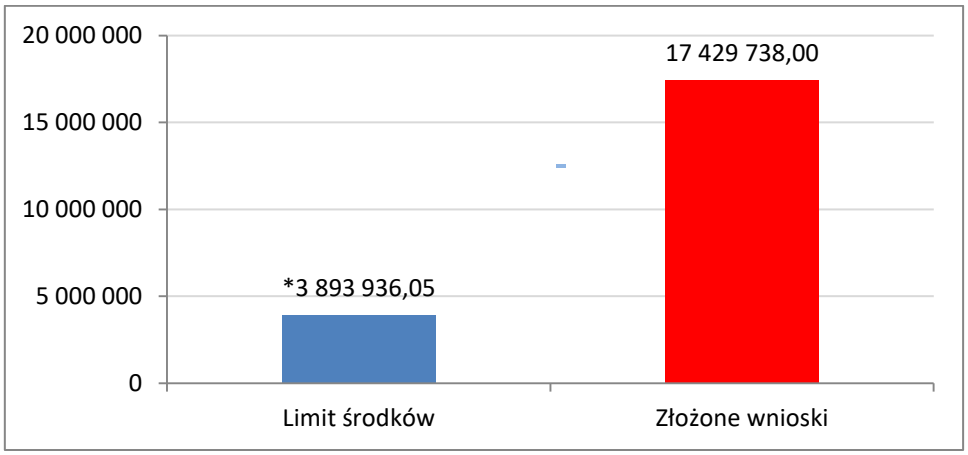

*Limit obliczono w oparciu o średni kurs euro z dnia 29 listopada 2018 r.

5.1.6. Wsparcie inwestycji w tworzenie, ulepszanie i rozwijanie podstawowych usług lokalnych dla ludności wiejskiej, w tym rekreacji, kultury i powiązanej infrastruktury na operacje typu „Kształtowanie przestrzeni publicznej"

Pomoc przyznawana jest na operacje z zakresu kształtowania przestrzeni publicznej zgodnie z wymaganiami ładu przestrzennego.
Beneficjent – gmina.
Na listę operacji informującej o kolejności przysługiwania pomocy zostało wpisanych 34 operacji na łączną kwotę pomocy 11 603 624,53 zł. Pozostałe 7 wniosków podczas oceny punktowej nie uzyskało 16 punktów, tj. wymaganej minimalnej liczby.
Kolejnym krokiem w realizacji obowiązków podmiotu wdrażającego jest weryfikacja wniosków o przyznanie pomocy znajdujących się na przedmiotowej liście operacji od poz. 1 do poz. 26, tj. mieszczących się w 150 % limitu środków przyznanych województwu podkarpackiemu czyli w kwocie 8 761 365,78 zł.

Wykres 80. Wdrażanie operacji typu „Kształtowanie przestrzeni publicznej" (zł)

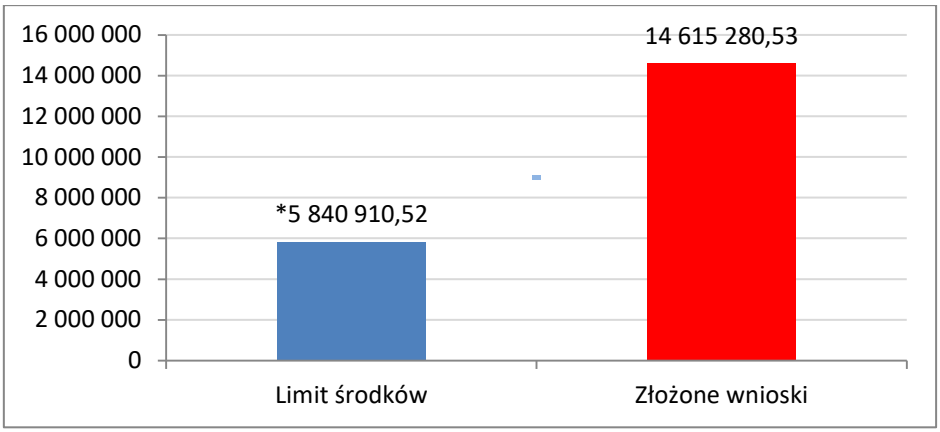

*Limit obliczono w oparciu o średni kurs euro z dnia 29 listopada 2018 r.

5.1.7. Wsparcie badań i inwestycji związanych z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej na operacje typu „Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego"

Pomoc jest przyznawana w zakresie badań i inwestycji związanych z utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi, krajobrazu wiejskiego i miejsc o wysokiej wartości przyrodniczej, w tym dotyczące powiązanych aspektów społeczno-gospodarczych oraz środków w zakresie świadomości środowiskowej.
Beneficjent - gmina lub instytucja kultury, dla której organizatorem jest jednostka samorządu terytorialnego.
Termin składania wniosków obejmował okres od 2 maja 2018 r. do 22 czerwca 2018 r.
W wyniku zakończonego naboru zostało złożonych 9 wniosków o przyznanie pomocy. Łączna wartość przedłożonych aplikacji wynosi 5 374 984,07 zł, z czego wnioskowana kwota pomocy to 3 101 153,00 zł.
Na listę operacji informującej o kolejności przysługiwania pomocy zostało wpisanych 6 operacji na łączną kwotę pomocy 2 587 493,00 zł. Pozostałe 2 wnioski podczas oceny punktowej nie uzyskały 16 punktów, tj. wymaganej minimalnej liczby, natomiast 1 wniosek został wycofany.
Kolejnym krokiem w realizacji obowiązków podmiotu wdrażającego jest weryfikacja wniosków o przyznanie pomocy znajdujących się na przedmiotowej liście operacji, mieszczących się w 150% limitu środków przyznanych województwu podkarpackiemu, tj. w kwocie 14 602 269,85 zł.

Wykres 81. Wdrażanie operacji typu "Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego" (zł)

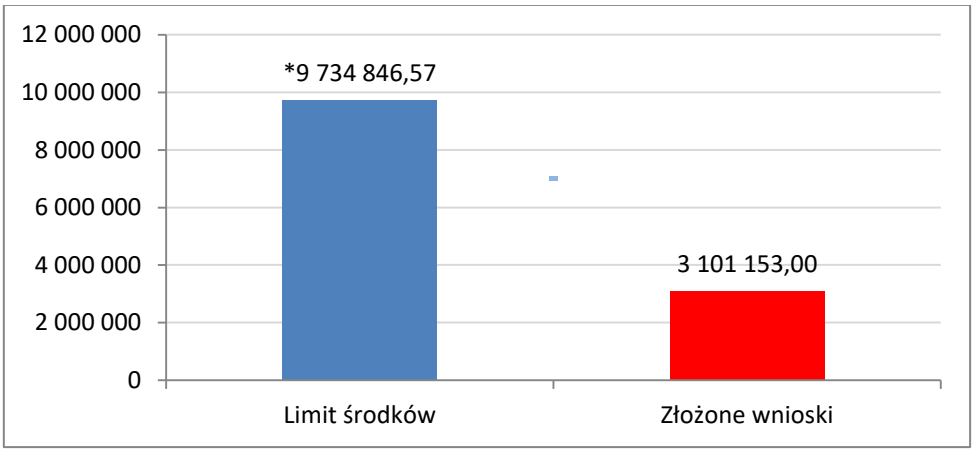

*Limit obliczono w oparciu o średni kurs euro z dnia 29 listopada 2018 r.

5.1.8. Wsparcie dla rozwoju lokalnego w ramach inicjatywy LEADER

Wsparcie przygotowawcze

Poddziałanie „Wsparcie przygotowawcze" miało za zadanie posłużyć wypracowaniu mechanizmów współpracy i włączania lokalnych społeczności w celu przygotowania i opracowania projektu Lokalnej Strategii Rozwoju (LSR).
Nabór wniosków trwał od 15 lipca 2015 r. do 29 lipca 2015 r. W ramach naboru złożonych zostało 26 wniosków o przyznanie pomocy przez Lokalne Grupy Działania mające siedzibę na terenie województwa podkarpackiego. Łączna wartość złożonych wniosków wyniosła 3 102 000,00 zł.
W wyniku weryfikacji wniosków z wszystkimi Lokalnymi Grupami Działania, które złożyły wnioski, zawarte zostały umowy o przyznaniu pomocy finansowej.
W ramach działania przyznawana pomoc miała formę płatności ryczałtowej. Łącznie do Departamentu Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich 26 LGD przedłożyło 52 wnioski o płatność (o dofinasowanie ubiegano się w dwóch transzach).
Pomoc została wypłacona wszystkim LGD w kwocie 3 102 000,00 zł, z czego wartość dofinasowania to 3 102 000,00 zł (w tym EFRROW 1 973 802, 60 zł).
Wsparcie przygotowawcze jest poddziałaniem zakończonym i rozliczonym.

Wykres 82. Wdrażanie poddziałania „Wsparcie przygotowawcze" (zł)

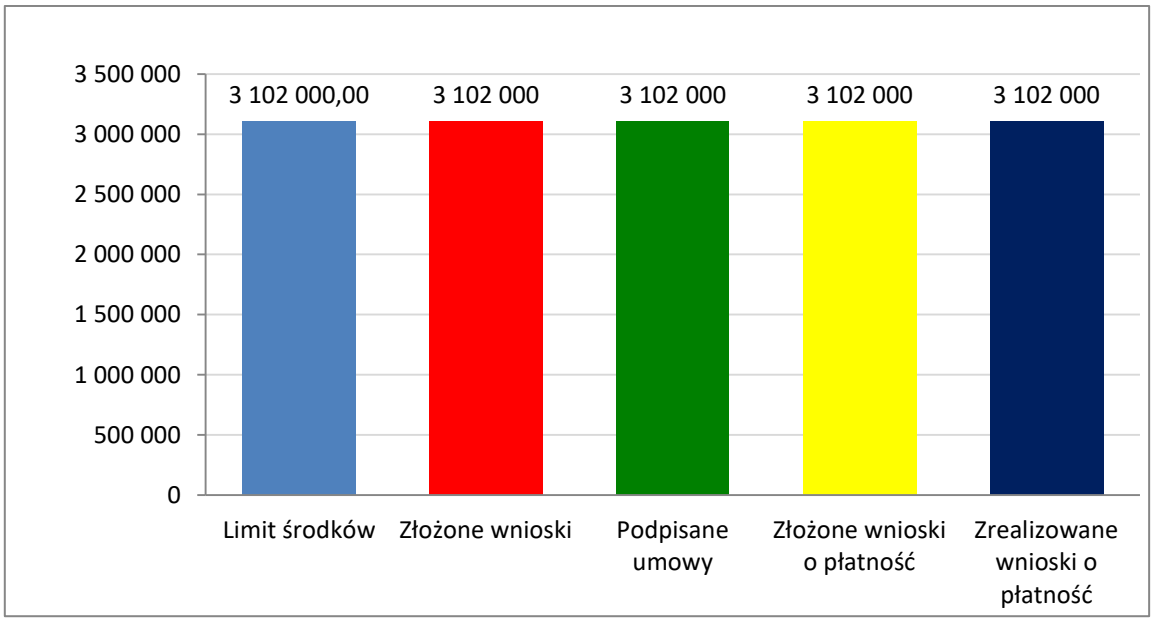

Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność

W wyniku przeprowadzonego konkursu na wybór Strategii Rozwoju Lokalnego kierowanego przez społeczność, zawarte zostały umowy o warunkach i sposobie realizacji rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność.
Zawarcie powyższych umów umożliwiło LGD ogłoszenie naborów wniosków o przyznanie pomocy realizujących zapisy zawarte w Lokalnej Strategii Rozwoju.

Tabela 70. Nabory wniosków o przyznanie pomocy ogłoszone przez Lokalne Grupy Działania

Lp.	Zakres	Ilość naborów	Kwota ogłoszonych naborów (zł)
1.	Podejmowanie działalności gospodarczej	51	27 860 000,00
2.	Rozwój działalności gospodarczej	52	39 916 374,18
3.	Wzmocnienie kapitału społecznego	32	3 759 056,00
4.	Budowa lub przebudowa publicznych dróg gminnych i powiatowych	7	7 152 351,81
5.	Tworzenie lub rozwój inkubatorów	12	6 266 000,00
6.	Budowa lub przebudowa ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej lub kulturalnej	57	46 432 848,71
7.	Zachowania dziedzictwa lokalnego	42	7 712 000,00
8.	Promowanie obszaru objętego LSR	32	3 743 136,95
9.	Wspieranie współpracy w zakresie rozwijania rynków zbytu	2	200 000,00
10.	Wspieranie współpracy w zakresie świadczenia usług turystycznych	1	300 000,00
11.	Inne	10	2 924 500,00
	Razem	**298**	**146 266 267,65**

Do dnia 31 grudnia 2018 r. lokalne grupy działania w ramach swoich budżetów przedłożyły do Departamentu Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich 1 310 wniosków o przyznanie pomocy na operacje w zakresie określonym rozporządzeniem Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 24 września 2015 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach poddziałania „Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność" objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020.
Łączna wartość złożonych wniosków wynosi 259 334 534,46 zł, z czego wartość dofinansowania to 170 572 074,22 zł (w tym EFRROW 108 535 006,95 zł).

Tabela 71. Zakres oraz liczba przedłożonych wniosków o przyznanie pomocy

Lp.	Zakres	Liczba wniosków
1.	Podejmowanie działalności gospodarczej	494
2.	Rozwój działalności gospodarczej	347
3.	Wzmocnienie kapitału społecznego	33
4.	Budowa lub przebudowa publicznych dróg gminnych i powiatowych	28
5.	Tworzenie lub rozwój inkubatorów	9
6.	Budowa lub przebudowa ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej lub kulturalnej	255
7.	Zachowanie dziedzictwa lokalnego	88
8.	Promowanie obszaru objętego LSR, w tym produktów lub usług lokalnych	32
9.	Wspieranie współpracy w zakresie rozwijania rynków zbytu	2
10.	Wspieranie współpracy w zakresie świadczenia usług turystycznych	1
11.	Inne	21
	Razem	**1310**

Tabela 72. Monitoring przebiegu realizacji poddziałania „Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność" dla operacji w zakresie „Podejmowanie działalności gospodarczej", „Rozwój działalności gospodarczej" oraz pozostałych zakresów określonych w rozporządzeniu

Zakres	Liczba złożonych wniosków	Wartość złożonych wniosków (zł)	Liczba odrzuconych/ wycofanych wniosków	Wartość odrzuconych/ wycofanych wniosków (zł)
Podejmowanie działalności gospodarczej	445	33 300 000,00	181	12 520 000,00
Rozwój działalności gospodarczej	347	64 230 803,49	185	33 371 431,49
Pozostałe zakresy	469	73 041 270,73	98	13 244 496,60
Razem:	**1310**	**170 572 074,22**	**464**	**59 135 928,09**

Zakres	Liczba podpisanych umów	Wartość podpisanych umów (zł)	Liczba wniosków będących w weryfikacji mieszczących się w limicie środków	Wartość wniosków będących w weryfikacji mieszczących się w limicie środków (zł)
Podejmowanie działalności gospodarczej	282	18 850 000,00	17	1 220 000,00
Rozwój działalności gospodarczej	128	25 312 122,00	8	1 682 835,00
Pozostałe	339	55 662 418,67	19	2 237 933,05
Razem:	749	**99 824 540,67**	**44**	**5 140 768,05**

Zakres	Liczba złożonych wniosków o płatność	Wartość złożonych wniosków o płatność (zł)	Liczba zrealizowanych wniosków o płatność	Wartość zrealizowanych wniosków o płatność (zł)
Podejmowanie działalności gospodarczej	445	16 922 000,00	405	15 962 000,00
Rozwój działalności gospodarczej	56	10 056 541,33	25	3 917 637,48
Pozostałe	122	19 911 697,36	47	5 887 126,51
Razem:	**623**	**46 890 238,69**	**477**	**25 766 763,99**

Obecnie w Departamencie trwa proces związany z oceną przeprowadzonych naborów w ramach przedłożonych do Samorządu Województwa przez Lokalne Grupy Działania wniosków o przyznanie pomocy, a złożone wnioski, po ocenie naboru poddawane są weryfikacji formalnej i merytorycznej.
W wyniku pozytywnej oceny przedłożonych wniosków do dnia 31 grudnia 2018 r. zostało podpisanych 749 umów na kwotę 134 959 523,68 zł, z czego wartość dofinansowania to 99 824 540,67 (w tym EFRROW 63 518 353,75 zł).

W tym okresie wpłynęły 623 wnioski o płatność na kwotę 61 309 220,67 zł, z czego wartość dofinansowania do przedłożonych wniosków to 46 890 238,69 zł (w tym EFRROW 29 836 258,24 zł).
W ramach procedur zrealizowano 477 płatności w wysokości 30 836 883,38 zł, z czego wartość dofinansowania to 25 766 763,99 zł (w tym EFRROW 16 395 391,67 zł).

Wykres 83. Wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność (zł)

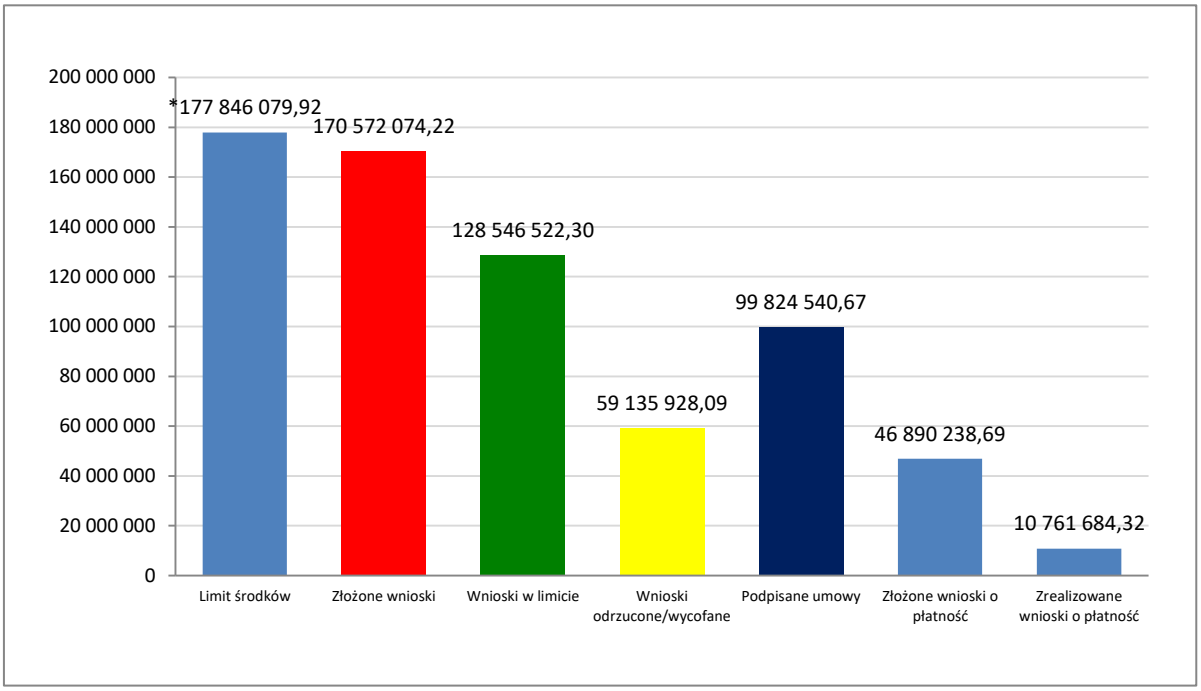

*Limit obliczono w oparciu o kurs euro 4 zł.

Tabela 73. Poziom osiągniętych wskaźników dla wsparcia na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność

Wskaźniki		
zakres	**j.m.**	**ilość**
Długość wybudowanych/przebudowanych dróg	km	21,91
Długość wybudowanych/przebudowanych ścieżek rowerowych i szlaków turystycznych	km	74,35
Liczba nowo powstałych szlaków turystycznych	szt.	16
Liczba nowych lub zmodernizowanych lub doposażonych obiektów infrastruktury społecznej (turystycznej, rekreacyjnej i kulturalnej)	szt.	445
Liczba operacji polegających na rozwoju/wsparciu istniejącego przedsiębiorstwa	szt.	60
Liczba operacji polegających na utworzeniu nowego przedsiębiorstwa	szt.	147
Liczba operacji ukierunkowanych na innowacje, w tym rozwój przedsiębiorczości	szt.	51
Liczba wydarzeń/imprez sportowych, kulturalnych i innych	szt.	247
Liczba szkoleń	szt.	660
Liczba utworzonych miejsc pracy	etaty	635

Liczba wspartych podmiotów działających w sferze kultury	szt.	187
Liczba wydanych publikacji/wydawnictw/materiałów promocyjnych	kpl	35
Liczba zabytków poddanych pracom konserwatorskim lub restauratorskim	szt.	59
Liczba zagospodarowanych przestrzeni publicznych	szt.	21

Wdrażanie projektów współpracy

Działanie obejmuje przygotowanie i realizację projektów współpracy. Projekty współpracy mogą dotyczyć współpracy międzyterytorialnej (pomiędzy LGD w ramach jednego województwa lub różnych województw) lub międzynarodowej.
O pomoc mogą ubiegać się LGD, których LSR zostały wybrane do realizacji i finansowania ze środków PROW 2014-2020.
W ramach poddziałania prowadzony jest ciągły nabór wniosków do wyczerpania środków.
W ramach podziałania Lokalne Grupy działania przedłożyły 10 wniosków o przyznanie pomocy. Jeden ze złożonych wniosków został wycofany.
Łączna wartość przedłożonych aplikacji wynosi 3 787 055,88 zł, z czego wartość dofinansowania to 3 726 329,00 zł (w tym EFRROW 2 371 063,11 zł).
Do dnia 31 grudnia 2018 r. zawarto 5 umów o dofinasowanie na kwotę 2 647 330,63 zł, z czego wartość dofinansowania to 2 647 330,63 zł (w tym EFRROW 1 684 495,43 zł).
W tym okresie wpłynęło 5 wnioski o płatność na kwotę 43 811,00 zł, z czego wartość dofinansowania do przedłożonych wniosków to 43 811,00 zł (w tym 27 876,93 zł).
W ramach procedur zrealizowano 4 płatności w wysokości 37 845,00 zł, z czego wartość dofinansowania to 37 845,00 zł (w tym EFRROW 24 080,77 zł).

Wykres 84. Wdrażanie projektów współpracy (zł)

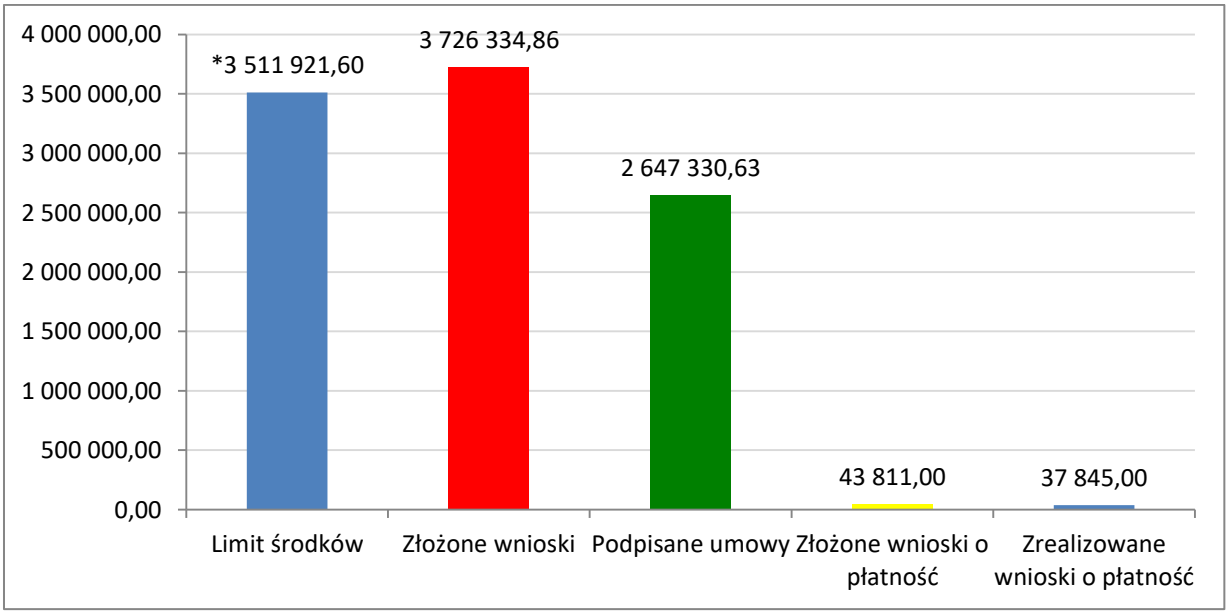

*Limit obliczono w oparciu o kurs euro 4 zł.

Wsparcie na rzecz kosztów bieżących i aktywizacji

Zawarcie umowy ramowej umożliwia Lokalnym Grupom Działania wsparcie ich bieżącego funkcjonowania, co pozwala na zapewnienie sprawnej i efektywnej y
O pomoc mogą ubiegać się LGD, których LSR zostały wybrane do realizacji i finansowania ze środków PROW 2014-2020.
W ramach poddziałania Lokalne Grupy Działania, które zawarły 26 umów ramowych z Samorządem Województwa Podkarpackiego, przedłożyły wnioski o przyznanie pomocy na pokrycie kosztów

związanych z bieżącym funkcjonowaniem oraz wsparciem procesu aktywizacji związanej z realizacją LSR.
Łączna wartość 26 wniosków o przyznanie pomocy wynosi 41 581 519,98 zł, z czego wartość dofinansowania to 41 581 519,98 zł (w tym EFRROW 26 458 321,16 zł).
Ze wszystkimi LGD zostały zawarte umowy o dofinasowanie w ramach działania.
Lokalne Grupy Działania w danym roku mogą złożyć nie więcej niż 4 wnioski o płatność.
Obecnie zostało złożonych 35 wnioski o płatność o wartości całkowitej 19 899 246,34 zł, wartość dofinansowania to 19 899 246,34 (w tym EFRROW 12 661 890,30 zł), 31 wniosków płatność zostało zrealizowanych o wartości całkowitej 17 676 971,82 zł, wartość dofinansowania to 17 654 471,82 zł (w tym EFRROW 11 233 540,29 zł).

Wykres 85. Wsparcie na rzecz kosztów bieżących i aktywizacji (zł)

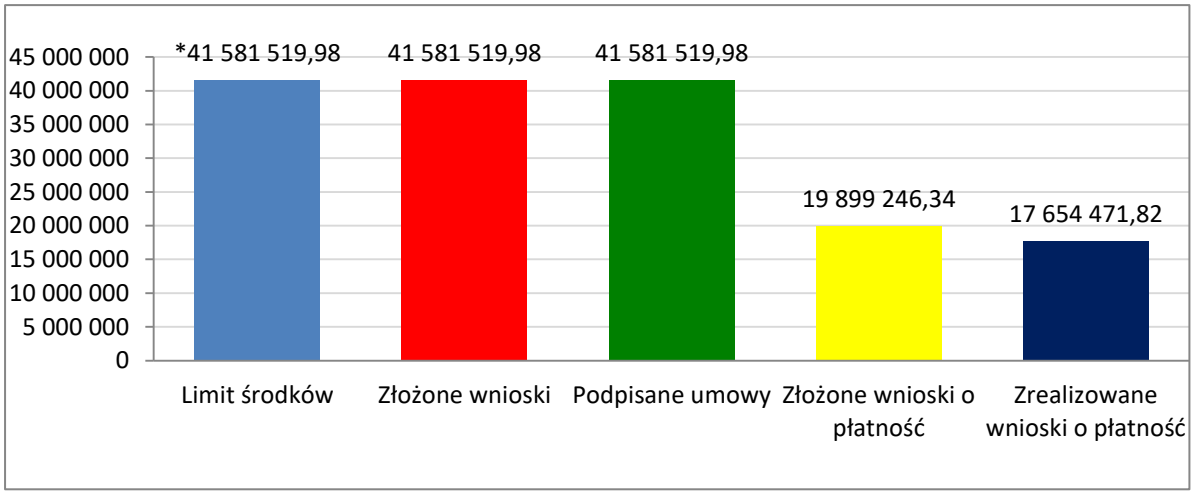

* Limit obliczono w oparciu o kurs euro 4 zł.

Wykres 86. Zagregowane dane dotyczące wszystkich działań wdrażanych przez samorząd województwa w ramach PROW 2014-2020

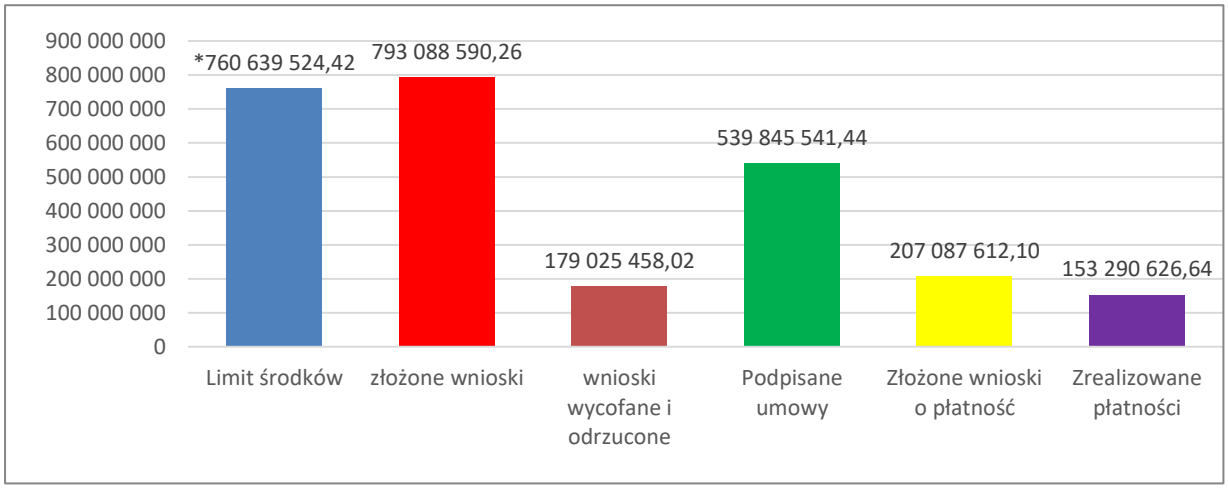

*Limit obliczono w oparciu o kurs euro 4 zł dla działania Leader i średni kurs euro z dnia 29 listopada 2018 r. dla pozostałych działań.

5.2. Działania wdrażane przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa

Ważnym zadaniem Agencji w obszarze Wspólnej Polityki Rolnej I filara jest zwiększanie efektywności obsługi beneficjentów i sprawna realizacja wypłat w ramach systemów wsparcia bezpośredniego, nazywanych płatnościami bezpośrednimi. Płatności bezpośrednie są głównym instrumentem wsparcia dochodów producentów rolnych.

ARiMR realizowała płatności i uruchamiała kolejne nabory dla działań w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020. Najważniejszym priorytetem PROW 2014–2020 jest poprawa konkurencyjności sektora rolnego z uwzględnieniem celów rolnośrodowiskowych. PROW 2014–2020 wspiera dalszą restrukturyzację i modernizację gospodarstw rolnych oraz rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego. Realizacja zaplanowanych działań w tym zakresie pozwala na podjęcie coraz większych wyzwań konkurencyjnych na rynku UE i na rynkach pozaunijnych.
Istotnym elementem PROW 2014–2020 są działania wspierające modernizację słabszych ekonomicznie gospodarstw rodzinnych, mające na celu poprawę ich kondycji finansowej i wzmocnienie konkurencyjności. W ramach programu kontynuowane są również działania wspierające tworzenie miejsc pracy na wsi, rozwój infrastruktury technicznej i społecznej oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego. Oprócz środków z Unii Europejskiej Program realizowany jest przy wsparciu środków z budżetu państwa, samorządów oraz środków własnych beneficjentów pomocy. Beneficjentami pomocy ARiMR są:

- rolnicy;
- mieszkańcy wsi;
- mikroprzedsiębiorstwa;
- przedsiębiorstwa przetwórstwa rolno-spożywczego;
- samorządy lokalne;
- jednostki badawcze, doradcze i szkoleniowe;
- lokalne grupy działania;
- grupy producentów rolnych;
- Nadleśnictwa Lasów Państwowych;
- podmioty z sektora rybackiego.

Wykres 87. Pomoc udzielona przez ARiMR w ramach programów współfinansowanych z funduszy unijnych w latach 2002–2017 w podziale na województwa [w mld zł]

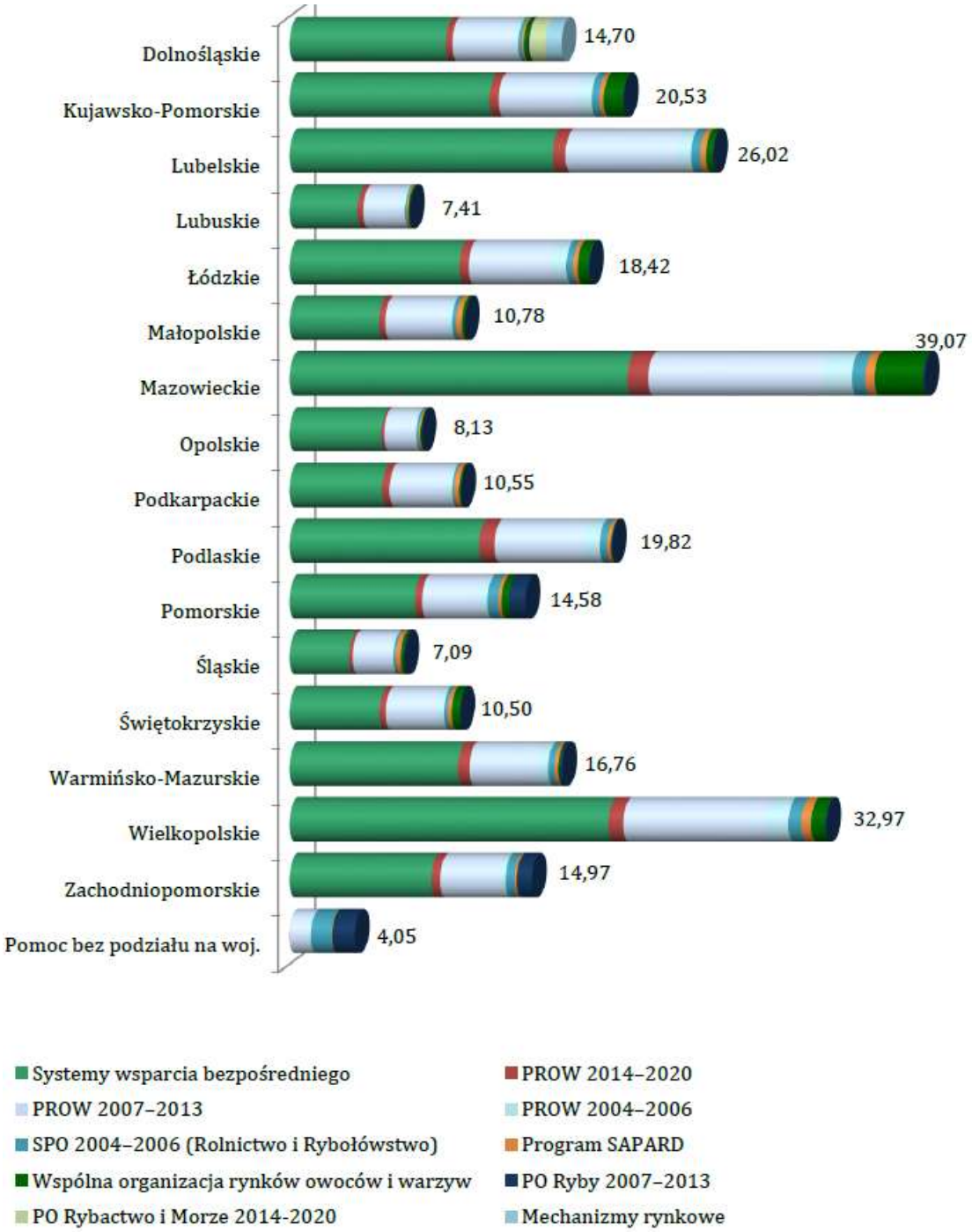

Źródło: Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2017 r.

5.2.1. Realizacja instrumentów pomocy współfinansowanych z funduszy UE

- **systemy wsparcia bezpośredniego**

Najbardziej powszechnym instrumentem wsparcia obszarów wiejskich są dopłaty w ramach systemów wsparcia bezpośredniego, nazywane płatnościami bezpośrednimi.

W ramach naboru w 2017 r. rolnicy mogli ubiegać się o następujące rodzaje płatności unijnych:
- jednolita płatność obszarowa (JPO) – 461,55 zł/ha,
- płatność z tytułu praktyk rolniczych korzystnych dla klimatu i środowiska (tzw. płatność za zazielenienie) – 309,77 zł/ha,
- płatność dodatkowa (redystrybucyjna) – 177,02 zł/ha,
- płatność dla młodych rolników – 214,82 zł/ha,
- płatności związane z produkcją, w tym:
  - płatność do bydła – 291,03 zł/szt.,
  - płatność do krów – 371,46 zł/szt.,
  - płatność do owiec – 101,85 zł/szt.,
  - płatność do kóz – 60,08 zł/szt.,
  - płatność do powierzchni uprawy buraków cukrowych – 1 563,46 zł/ha,
  - płatność do powierzchni uprawy ziemniaków skrobiowych – 1 163,02 zł/ha,
  - płatność do powierzchni uprawy truskawek – 1 118,75 zł/ha,
  - płatność do powierzchni uprawy chmielu – 2 198,06 zł/ha,
  - płatność do powierzchni uprawy roślin strączkowych na ziarno:
    - do powierzchni 75 ha – 606,52 zł/ha,
    - do powierzchni powyżej 75 ha – 303,26 zł/ha,
  - płatność do uprawy roślin pastewnych – 386,46 zł/ha,
  - płatność do powierzchni uprawy pomidorów – 1 654,30 zł/ha,
  - płatność do powierzchni uprawy lnu – 374,86 zł/ha,
  - płatność do powierzchni uprawy konopi włóknistych – 303,06 zł/ha;
- przejściowe wsparcie krajowe (płatność niezwiązana do tytoniu):
  - płatność niezwiązana do tytoniu (odmiany typu Virginia) – 3,82 zł/kg,
  - płatność niezwiązana do tytoniu (pozostałe grupy odmian) – 2,68 zł/kg.

Wykres 88. Zaliczki i płatności końcowe ogółem wypłacone w ramach płatności bezpośrednich w Kampanii 2017 w podziale na województwa [w mln zł]

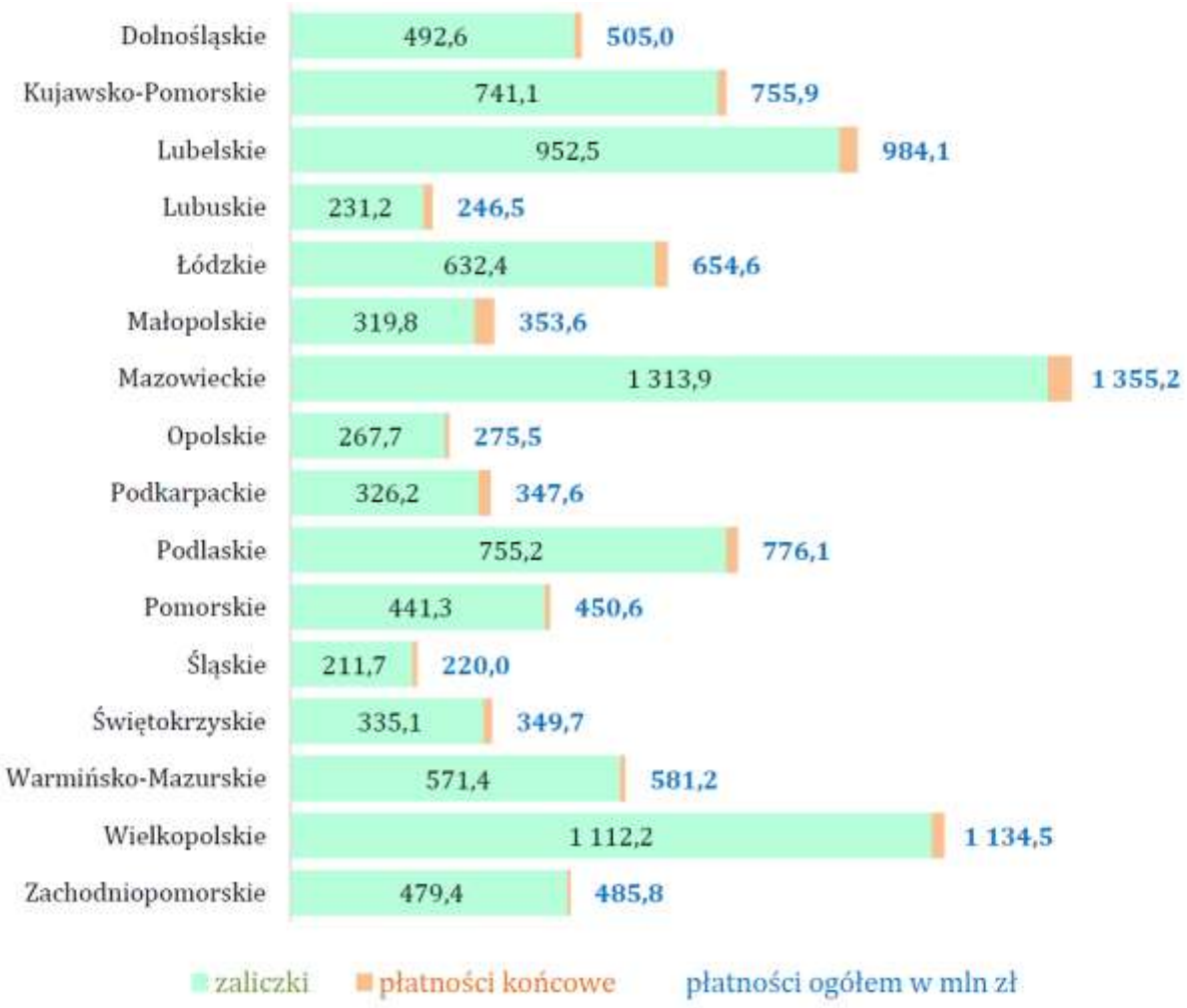

Źródło: Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2017 r.

Tabela 74. Kwoty zrealizowanych płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego w Kampanii 2018

KAMPANIA 2018 stan na 21.01.2019 r.		Płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego						Płatności ONW		
			Realizacja płatności dane BI EBS						Realizacja płatności	
Nr biura powiatowego ARiMR	Nazwa biura powiatowego ARiMR	Liczba spraw	Liczba zrealizowanych zaliczek	Kwota zrealizowanych zaliczek	Liczba płatności końcowych	Kwota płatności (bez zaliczek)	Suma wypłaconych środków (płatności zaliczkowe + płatności końcowe)	Liczba spraw	Liczba producentów, którym wypłacono środki	Kwota zrealizowanych płatności
167	Bieszczadzkie	1492	1460	7 070 466,36 zł	353	353 557,63 zł	7 424 023,99 zł	1439	995	2 292 478,22 zł
168	Brzozowskie	4170	4107	8 165 141,80 zł	1396	768 620,64 zł	8 933 762,44 zł	1514	1214	869 118,60 zł
169	Dębickie	7033	6649	15 945 016,59 zł	2390	1 609 983,73 zł	17 555 000,32 zł	772	579	394 473,56 zł
170	Jarosławskie	7663	7223	28 841 691,25 zł	2385	1 789 273,61 zł	30 630 964,86 zł	1369	622	508 316,95 zł
171	Jasielskie	6884	6724	13 870 026,48 zł	1537	707 633,79 zł	14 577 660,27 zł	1201	807	820 063,36 zł
172	Kolbuszowskie	4620	4545	11 983 134,48 zł	2109	1 912 288,05 zł	13 895 422,53 zł	4071	3436	2 382 152,59 zł
173	Krośnieńskie	6647	6428	16 474 905,94 zł	1932	967 388,86 zł	17 442 294,80 zł	2291	1732	1 666 265,93 zł
174	Leskie	2205	2088	5 187 729,97 zł	625	395 981,27 zł	5 583 711,24 zł	2133	1480	1 583 417,68 zł
175	Leżajskie	4529	4332	13 122 767,12 zł	1494	967 285,36 zł	14 090 052,48 zł	1886	1086	777 112,28 zł
176	Lubaczowskie	5706	5461	27 575 179,65 zł	1400	1 139 689,34 zł	28 714 868,99 zł	3741	2109	2 050 298,60 zł
177	Łańcuckie	4716	4398	9 428 546,15 zł	1814	1 042 092,56 zł	10 470 638,71 zł	964	674	443 828,20 zł
178	Mieleckie	7645	7211	20 586 338,54 zł	1167	692 262,14 zł	21 278 600,68 zł	1422	709	466 473,98 zł
179	Niżańskie	3807	3735	10 605 533,98 zł	680	404 077,51 zł	11 009 611,49 zł	2323	1686	1 317 004,86 zł
180	Przemyskie	6754	5978	21 634 751,23 zł	1629	1 342 506,39 zł	22 977 257,62 zł	1213	827	934 409,46 zł
181	Przeworskie	6107	5745	19 933 571,46 zł	1966	1 471 175,61 zł	21 404 747,07 zł	1505	1165	978 198,65 zł
182	Ropczycko-sędziszowskie	4631	4402	11 200 858,11 zł	1701	1 094 488,95 zł	12 295 347,06 zł	2003	1489	1 191 811,00 zł
183	Rzeszowskie	11965	11377	24 598 570,85 zł	4697	2 929 202,19 zł	27 527 773,04 zł	4289	3283	2 202 454,75 zł
184	Sanockie	5726	5318	17 631 033,84 zł	2154	1 709 514,84 zł	19 340 548,68 zł	3342	2124	2 618 929,42 zł
185	Stalowowolskie	3132	3089	7 858 476,92 zł	1363	919 409,11 zł	8 777 886,03 zł	1689	1401	885 340,62 zł
186	Strzyżowskie	4530	4457	9 101 448,21 zł	2320	1 483 002,44 zł	10 584 450,65 zł	3448	2756	2 055 017,95 zł
187	Tarnobrzeskie	4238	4185	11 207 780,77 zł	1581	1 026 591,58 zł	12 234 372,35 zł	1767	1181	779 882,47 zł
OR09	**Podkarpacki**	**114200**	**108912**	**312 022 969,70**	**36693**	**24 726 025,60 zł**	**336 748 995,30 zł**	**44382**	**31355**	**27 217 049,13 zł**
	POLSKA	**1335377**	**442644**	**589506951,1**	**1291277**	**9222963057**	**9 812 470 008,36 zł**	**748995**	**538585**	**806147393,5**

Źródło: Podkarpacki Oddział Regionalny Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Tabela 75. Kwoty zrealizowanych płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego w Kampanii 2017

KAMPANIA 2017 stan na 21.01.2019 r.		Płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego						Płatności ONW		
			Realizacja płatności dane BI EBS				Suma wypłaconych środków (płatności zaliczkowe + płatności końcowe)		Realizacja płatności	
Nr biura powiatowego ARiMR	Nazwa biura powiatowego ARiMR	Liczba spraw	Liczba zrealizowanych zaliczek	Kwota zrealizowanych zaliczek	Liczba płatności końcowych	Kwota płatności (bez zaliczek)		Liczba spraw	Liczba producentów którym wypłacono środki	Liczba zrealizowanych zaliczek
167	Bieszczadzkie	1508	1479	7 022 900,82 zł	1500	4 263 216,89 zł	11 286 117,71 zł	1453	1443	3 918 515,93 zł
168	Brzozowskie	4190	4153	8 140 511,69 zł	4166	3 909 411,77 zł	12 049 923,46 zł	1519	1509	1 168 686,08 zł
169	Dębickie	7056	6941	16 613 575,49 zł	7026	8 863 079,51 zł	25 476 655,00 zł	774	760	560 456,79 zł
170	Jarosławskie	7758	7472	28 583 951,14 zł	7702	19 424 883,03	48 008 834,17 zł	1380	1373	1 449 362,06 zł
171	Jasielskie	6970	6899	14 328 168,26 zł	6921	7 130 514,46 zł	21 458 682,72 zł	1215	1209	1 545 390,23 zł
172	Kolbuszowskie	4619	4391	11 094 782,32 zł	4582	6 258 326,03 zł	17 353 108,35 zł	4050	4023	2 981 029,64 zł
173	Krośnieńskie	6699	6611	17 622 713,52 zł	6658	8 576 746,55 zł	26 199 460,07 zł	2281	2263	2 948 259,50 zł
174	Leskie	2220	2119	5 513 231,00 zł	2201	2 991 352,38 zł	8 504 583,38 zł	2149	2124	2 619 030,33 zł
175	Leżajskie	4532	4336	13 150 285,12 zł	4485	8 029 492,31 zł	21 179 777,43 zł	1889	1857	1 563 177,56 zł
176	Lubaczowskie	5743	5538	28 240 333,30 zł	5697	17 422 076,83	45 662 410,13 zł	3766	3727	4 797 975,22 zł
177	Łańcuckie	4761	4722	10 327 924,22 zł	4731	5 023 678,24 zł	15 351 602,46 zł	966	955	688 626,07 zł
178	Mieleckie	7685	7592	23 071 007,75 zł	7654	12 085 044,09	35 156 051,84 zł	1413	1400	1 116 798,43 zł
179	Niżańskie	3849	3749	10 713 170,23 zł	3816	5 256 464,97 zł	15 969 635,20 zł	2343	2309	2 046 013,54 zł
180	Przemyskie	6784	6727	25 623 675,08 zł	6761	13 575 538,58	39 199 213,66 zł	1198	1195	1 636 654,49 zł
181	Przeworskie	6148	5814	19 181 788,32 zł	6085	12 065 118,71	31 246 907,03 zł	1464	1442	1 385 649,72 zł
182	Ropczycko-sędziszowskie	4681	4638	11 940 785,41 zł	4650	5 800 042,94 zł	17 740 828,35 zł	2029	2013	1 749 849,75 zł
183	Rzeszowskie	12144	11909	26 856 971,25 zł	12016	13 908 805,36	40 765 776,61 zł	4355	4304	3 444 404,61 zł
184	Sanockie	5737	5692	19 977 158,99 zł	5712	10 149 989,18	30 127 148,17 zł	3334	3319	5 400 301,83 zł
185	Stalowowolskie	3153	3078	7 576 164,50 zł	3136	4 152 887,79 zł	11 729 052,29 zł	1693	1678	1 292 819,88 zł
186	Strzyżowskie	4564	4537	9 481 923,25 zł	4549	4 273 809,85 zł	13 755 733,10 zł	3457	3448	2 803 087,38 zł
187	Tarnobrzeskie	4324	4204	11 149 601,26 zł	4275	6 143 526,24 zł	17 293 127,50 zł	1790	1754	1 514 004,09 zł
OR09	**Podkarpacki**	**115125**	**112601**	**326 210 622,92 zł**	**114323**	**179 304 005,71**	**505 514 628,63**	**44518**	**44105**	**46 630 093,13 zł**
	POLSKA	**1343113**	**1312037**	**9183680496**	**1335481**	**5415667905**	**9 362 984 501,61**	**751038**	**745478**	**1318322545**

Źródło: Podkarpacki Oddział Regionalny Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

- **Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 (PROW 2014–2020)**

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020 (PROW 2014–2020) został opracowany na podstawie przepisów Unii Europejskiej, w szczególności rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1305/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) oraz aktów delegowanych i wykonawczych Komisji Europejskiej.

Głównym celem PROW 2014–2020 jest poprawa konkurencyjności rolnictwa, zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działania w dziedzinie klimatu oraz zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich. Program realizuje sześć priorytetów wyznaczonych dla unijnej polityki rozwoju obszarów wiejskich na lata 2014–2020, a mianowicie:

- ułatwianie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie, leśnictwie i na obszarach wiejskich,
- poprawa konkurencyjności wszystkich rodzajów gospodarki rolnej i zwiększenie rentowności gospodarstw rolnych,
- poprawa organizacji łańcucha żywnościowego i promowanie zarządzania ryzykiem w rolnictwie,
- odtwarzanie, chronienie i wzmacnianie ekosystemów zależnych od rolnictwa i leśnictwa,
- wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorach: rolnym, spożywczym i leśnym,
- zwiększanie włączenia społecznego, ograniczanie ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich .

ARiMR wdraża większość działań objętych PROW 2014–2020 i jako akredytowana agencja płatnicza realizuje płatności dla wszystkich działań PROW 2014–2020.

Poddziałanie 4.1.3 Modernizacja gospodarstw rolnych

Pomoc na "Modernizację gospodarstw rolnych" jest przyznawana rolnikom w postaci dofinansowania poniesionych przez nich kosztów na realizację danej inwestycji. Poziom dofinansowania wynosi standardowo 50% poniesionych kosztów kwalifikowanych. Może on być wyższy i wynieść 60%, ale tylko w przypadku gdy o pomoc ubiega się młody rolnik lub gdy wniosek o wsparcie składa wspólnie kilku rolników.

Wsparcie można otrzymać na inwestycje związane z:

- rozwojem produkcji prosiąt - maksymalne dofinansowanie w PROW 2014-2020 wynosi 900 tys. zł,
- rozwojem produkcji mleka krowiego - wysokość wsparcia w całym PROW 2014-2020 może wynieść 500 tys. zł,
- rozwojem produkcji bydła mięsnego - wysokość wsparcia w całym okresie PROW 2014-2020 może wynieść 500 tys. zł.,
- racjonalizacją technologii produkcji, wprowadzeniem innowacji, zmianą profilu produkcji, zwiększeniem skali produkcji, poprawą jakości produkcji lub zwiększeniem wartości dodanej produktu - maksymalna kwota wsparcia nie może przekroczyć 500 tys. zł, przy czym w przypadku inwestycji niezwiązanych bezpośrednio z budową, modernizacją budynków inwentarskich, w tym ich wyposażeniem, lub budową lub modernizacją magazynów paszowych w gospodarstwach - maksymalna wysokość pomocy wynosi 200 tys. zł w całym PROW 2014–2020.

O pomoc mogą ubiegać się rolnicy, których gospodarstwa mają określoną wielkość ekonomiczną. W przypadku inwestycji w produkcję prosiąt (obszar A) wielkość ekonomiczna gospodarstwa musi być nie mniejsza niż 10 tys. euro i nie większa niż 250 tys. euro. Natomiast jeżeli rolnik planuje inwestycje związane z produkcją mleka krowiego (obszar B) czy bydła mięsnego (obszar C) wielkość ekonomiczna gospodarstwa nie może być mniejsza niż 10 tys. euro i nie większa niż 200 tys. euro. Wyjątek stanowią gospodarstwa osób wspólnie wnioskujących. W takim przypadku wielkość ekonomiczna pojedynczego gospodarstwa może być mniejsza od 10 tys. euro, przy czym suma wielkości ekonomicznej wszystkich gospodarstw musi wynosić co najmniej 15 tys. euro, a po

zrealizowaniu inwestycji wielkość ekonomiczna gospodarstwa każdego ze wspólnie wnioskujących rolników osiągnie wartość co najmniej 10 tys. euro.

Tabela 76. Liczba złożonych wniosków o dofinansowanie w poszczególnych naborach w woj. podkarpackim

Nabór	Złożone wnioski	Wnioskowana kwota dofinansowania (zł)	Liczba zawartych umów	Kwota (zł)	Liczba złożonych wniosków o płatność	Kwota (zł)
A,B,C - nabór 2015	28	10 396 957,00	15	5 570 176,10	13	3 379 329,70
A,B,C - nabór 2016	8	3 221 392,00	4	1 718 031,00	0	0,00
D - nabór 2016	658	109 450 412,00	440	75 760 989,27	427	61 682 227,02
A,B,C - nabór 2017	18	6 900 161,00	4	1 804 564,10	1	38 350,00
D – nabór 2018 *	544	96 128 661,85	66	10 688 325,00	0	0,00
A,B,C - nabór 2018 *	10	3 994 225,80	0	0,00	0	0,00

*Wnioski w trakcie weryfikacji.

Źródło: Podkarpacki Oddział Regionalny Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Poddziałanie 4.1.1 Inwestycje w gospodarstwach położonych na obszarach Natura 2000

Wsparcie skierowane do rolników gospodarujących na obszarach Natura 2000 ma ułatwić producentom rolnym prowadzenie działalności rolniczej w zgodzie z podwyższonymi standardami środowiskowymi obowiązującymi na tych cennych przyrodniczo terenach.
Wsparcie przyznaje się na inwestycje, które m.in. przyczynią się do utrzymania i użytkowania w gospodarstwie trwałych użytków zielonych położonych na obszarze Natura 2000, nie będą negatywnie oddziaływać na cele ochrony obszaru Natura 2000, i nie są sprzeczne z działaniami ochronnymi, obligatoryjnymi ustalonymi dla obszaru Natura 2000, na którym jest położone gospodarstwo w planach zadań ochronnych.
Pomoc jest udzielana w formie refundacji części poniesionych i udokumentowanych kosztów kwalifikowalnych inwestycji. Standardowa wysokość dofinansowania to 50%. Na wyższy poziom wsparcia, który wynosi 60% mogą liczyć młodzi rolnicy. Wysokość pomocy na "Inwestycje w gospodarstwach położonych na obszarach Natura 2000" zależy od ich rodzaju. W przypadku operacji związanych z budową lub modernizacją budynków inwentarskich albo adaptacją innych budynków na budynki inwentarskie można otrzymać w całym okresie realizacji PROW 2014 - 2020 maksymalnie 500 tys. zł. Natomiast na inne inwestycje można ubiegać się o 200 tys. zł.

Tabela 77. Liczba złożonych wniosków o dofinansowanie w woj. podkarpackim

Nabór	Złożone wnioski	Wnioskowana kwota dofinansowania (zł)	Liczba zawartych umów	Kwota (zł)	Liczba złożonych wniosków o płatność	Kwota (zł)
28.09.2017 r. do 27.10.2017 r.	85	10 993 447,00	52	5 805 938,00	28	1 956 035,00

Źródło: Podkarpacki Oddział Regionalny Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Poddziałanie 4.2 Wsparcie inwestycji w przetwarzanie produktów rolnych, obrót nimi lub ich rozwój

Pomoc adresowana jest do mikroprzedsiębiorstw, małych i średnich przedsiębiorstw działających w sektorze przetwórstwa lub handlu hurtowego produktami rolnymi oraz rolników rozpoczynających działalność gospodarczą.
O pomoc może ubiegać się:

- rolnik, małżonek rolnika lub domownik, który podlega ubezpieczeniu społecznemu rolników w pełnym zakresie i planuje rozpocząć wykonywanie działalności gospodarczej w zakresie przetwarzania produktów rolnych w ramach co najmniej jednego z rodzajów wspieranej działalności; pomoc jest udzielana w formie refundacji części poniesionych kosztów kwalifikowalnych operacji, a refundacji podlegają koszty inwestycji kwalifikującej się do wsparcia, poniesione przez beneficjenta, w wysokości do 50% kosztów kwalifikowalnych; pomoc przyznaje się i wypłaca do wysokości limitu, który w okresie realizacji Programu wynosi 500 tys. zł
- rolnicy lub małżonkowie rolników wykonujący lub podejmujący wykonywanie działalności w zakresie przetwarzania i zbywania przetworzonych produktów rolnych w ramach rolniczego handlu detalicznego, wskazanych w załączniku nr 1, załączniku nr 2 w lp. 1-7, lp. 12 i 13, załączniku nr 3 w lp. 1-5 oraz załączniku nr 4 w lp. 1-4, lp. 6 i 7 do rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 16 grudnia 2016 r. w sprawie maksymalnej ilości zbywanej w ramach rolniczego handlu detalicznego oraz zakresu i sposobu jej dokumentowania, podlegający ubezpieczeniu społecznemu rolników z mocy ustawy w pełnym zakresie; pomoc przyznaje się i wypłaca do wysokości limitu, który w okresie realizacji Programu wynosi 100 tys. zł,
- przetwórca wykonujący działalność w zakresie przetwarzania lub wprowadzania do obrotu produktów rolnych w ramach co najmniej jednego z rodzajów działalności wymienionych w ww. rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 5 października 2015 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania oraz wypłaty pomocy finansowej w ramach poddziałania "Wsparcie inwestycji w przetwarzanie produktów rolnych, obrót nimi lub ich rozwój" objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020.

Wysokość wsparcia wynosi:

- 10 mln zł, w przypadku przedsiębiorstw zajmujących się przetwarzaniem i wprowadzaniem do obrotu produktów rolnych,
- 15 mln zł, w przypadku przedsiębiorstwa będącego związkiem grup producentów rolnych lub zrzeszeniem organizacji producentów w rozumieniu przepisów ustawy o grupach producentów rolnych i ich związkach.

Wykres 89. Liczba złożonych wniosków na przetwórstwo i marketing produktów rolnych w podziale na nabory

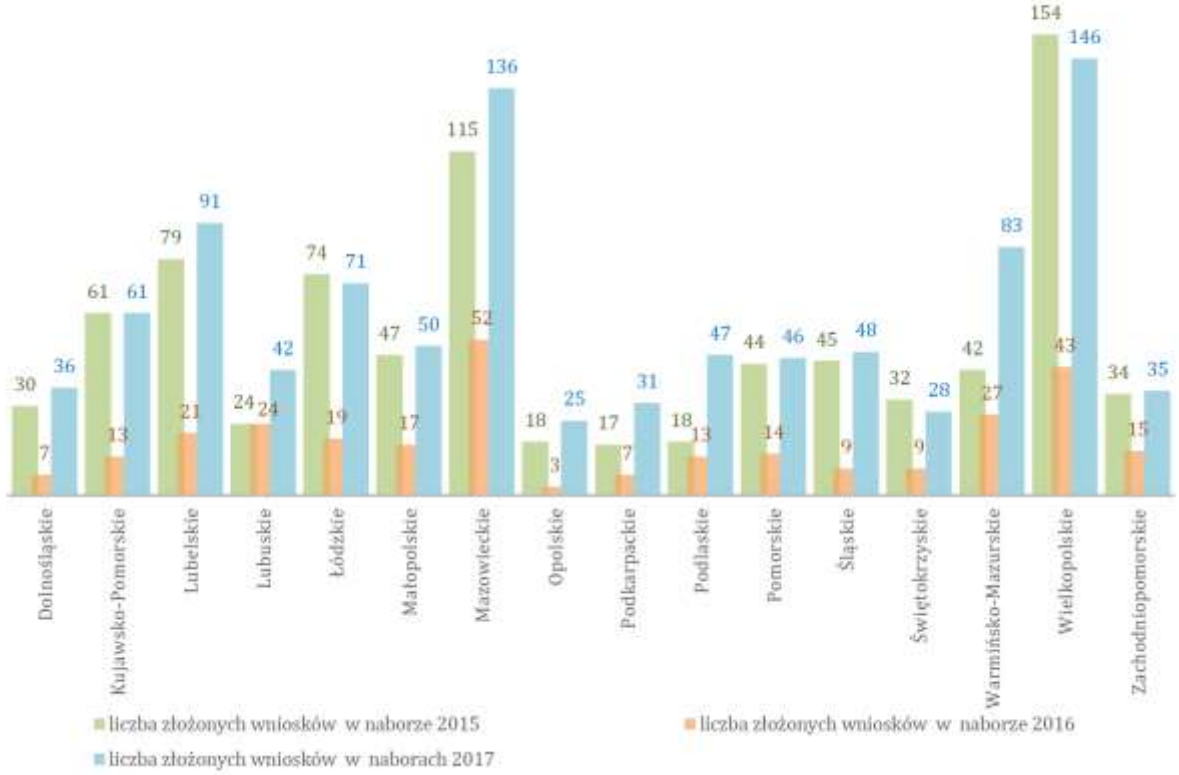

Źródło: Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2017 r.

Tabela 78. Realizacja poddziałanie 4.2 Wsparcie inwestycji w przetwarzanie produktów rolnych, obrót nimi lub ich rozwój w poszczególnych naborach w woj. podkarpackim

Nabór	Złożone wnioski	Wnioskowana kwota dofinansowania (zł)	Liczba zawartych umów	Kwota (zł)	Liczba złożonych wniosków o płatność	Kwota (zł)
2016 r. - rolnicy	7	828 665,50	0	0,00	0	0,00
2017 r. rolnicy	5	1 212 002,00	0	0,00	0	0,00
2015 r. - przedsiębiorcy	17	21 399 534,00	11	13 586 000,00	9	8 055 727,50
2017 r. - przedsiębiorcy	26	43 279 815,50	15	25 585 937,00	1	347 500,00
2018 r. - przedsiębiorcy*	29	88 387 064,64	0	0,00	0	0,00

*Wnioski w trakcie weryfikacji.

Źródło: Podkarpacki Oddział Regionalny Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Poddziałanie 5.1 Inwestycje zapobiegające zniszczeniu potencjału produkcji rolnej

O pomoc na "Inwestycje zapobiegające zniszczeniu potencjału produkcji rolnej" mogą ubiegać się:

- spółki wodne lub związki spółek wodnych, w których co najmniej połowę stanowią rolnicy posiadający grunty rolne, a spółka została utworzona do wykonywania, utrzymania oraz eksploatacji urządzeń służących do:
  - ochrony gospodarstw członków spółki wodnej przed powodzią,
  - melioracji wodnych,
  - prowadzenia racjonalnej gospodarki na terenach zmeliorowanych należących członków spółki wodnej.

Spółki wodne lub związki spółek wodnych mogą ubiegać się o pomoc na inwestycje polegające na zaopatrzeniu w sprzęt do utrzymania urządzeń wodnych służących do zabezpieczenia gospodarstw rolnych przed zalaniem, podtopieniem lub nadmiernym uwilgoceniem, spowodowanym przez powódź lub deszcz nawalny. Wysokość wsparcia wynosi 500 tys. zł i nie może być większa niż 80% kosztów kwalifikowalnych.

- rolnicy, którzy są posiadaczem samoistnym lub zależnym nieruchomości położonej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, na której prowadzi chów lub hodowlę nie mniej niż 50 świń i planuje realizację operacji mającej na celu zapobieganie rozprzestrzenianiu się afrykańskiego pomoru świń poprzez:
  - ogrodzenie chlewni wraz z terenem koniecznym do realizacji obsługi świń,
  - utworzenie lub zmodernizowanie zadaszonej niecki do dezynfekcji,
  - zakup urządzeń do dezynfekcji,
  - przebudowę/remont pomieszczeń w celu utrzymywania świń w gospodarstwie rolnym w odrębnych, zamkniętych pomieszczeniach.

Pomoc przyznaje się i wypłaca do wysokości limitu, który w okresie realizacji programu wynosi maksymalnie 100 tys. zł na jednego Beneficjenta

Tabela 79. Realizacja poddziałanie 5.1 Inwestycje zapobiegające zniszczeniu potencjału produkcji rolnej w poszczególnych naborach w województwie podkarpackim

Nabór	Złożone wnioski	Wnioskowana kwota dofinansowania (zł)	Liczba zawartych umów	Kwota(zł)	Liczba złożonych wniosków o płatność	Kwota (zł)
28.09.3017 r. do 27.10.2017 r. (spółki wodne)	6	1 753 258,00	3	1 365 200,00	4	1 365 120,00
05.11.2018-04.12.2018r. (spółki wodne i rolnicy) *	56	3 564 266,20				

*wnioski w trakcie weryfikacji.

Źródło: Podkarpacki Oddział Regionalny Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Poddziałanie 5.2 Inwestycje odtwarzające potencjał produkcji rolnej

Rolnicy, którzy ponieśli straty w swoich gospodarstwach spowodowane klęskami żywiołowymi, mogą ubiegać się w ARiMR o pomoc na odtworzenie zniszczonych składników gospodarstwa w terminie ogłoszonym przez Prezesa ARiMR .

O przyznanie takiego wsparcia mogą starać się rolnicy, którzy ponieśli straty spowodowane przez co najmniej jedną z następujących klęsk żywiołowych: powódź, deszcz nawalny, suszę, przymrozki

wiosenne, ujemne skutki przezimowania, obsunięcie się ziemi, lawinę, grad, huragan, uderzenie pioruna. Przyznanie wsparcia uzależnione jest od powstania w gospodarstwie szkód spowodowanych przynajmniej jedną z wymienionych klęsk, jeżeli miały one miejsce w roku, w którym jest składany wniosek o przyznanie pomocy lub w roku poprzedzającym rok, w którym składany jest wniosek.
O pomoc mogą ubiegać się rolnicy, którzy w danym roku kalendarzowym ponieśli straty w uprawach rolnych, zwierzętach gospodarskich czy rybach w wysokości co najmniej 30% średniej rocznej produkcji rolnej w gospodarstwie z trzech lat poprzedzających rok, w którym wystąpiła szkoda, albo z trzech lat w okresie pięcioletnim poprzedzającym rok, w którym wystąpiła szkoda, z pominięciem roku o najwyższej i najniższej produkcji w gospodarstwie oraz straty - dotyczą składnika gospodarstwa, którego odtworzenie wymaga poniesienia kosztów kwalifikujących się do objęcia wsparciem.
Maksymalna kwota wsparcia, jaką może otrzymać rolnik wynosi 300 tys. zł, z tym że nie może przekroczyć ona poziomu 80% kosztów kwalifikowalnych.
Wysokość poniesionych strat, jakie powstały u rolników na danym terenie, określa komisja powołana przez wojewodę. Na tej podstawie wyliczana jest kwota wsparcia jaką może otrzymać rolnik za szkodę powstałą w danym składniku gospodarstwa, którego dotyczy wniosek o przyznanie pomocy. Jeżeli zniszczony składnik gospodarstwa był ubezpieczony, wówczas wysokość wyliczonego wsparcia będzie pomniejszona o kwotę otrzymaną z ubezpieczenia. Jeżeli rolnik nie zawarł umowy obowiązkowego ubezpieczenia upraw, zgodnie z przepisami ustawy z dnia 7 lipca 2005 r. o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich, a będzie ubiegał się o pomoc na odtworzenie plantacji chmielu, sadów, plantacji krzewów owocowych gatunków owocujących efektywnie dłużej niż 5 lat, wówczas wysokość pomocy wyliczonej na podstawie protokołów sporządzonych przez komisje wojewódzkie, będzie pomniejszona o połowę.

Tabela 80. Realizacja poddziałanie 5.2 w poszczególnych naborach w województwie podkarpackim

Nabór	Złożone wnioski	Wnioskowana kwota dofinansowania (zł)	Liczba zawartych umów	Kwota (zł)	Liczba złożonych wniosków o płatność	Kwota (zł)
27.12.2016r. – 25.01.2017r.	4	543 593	0	0	0	0
04.09.2017r. – 18.09.2017r.	9	103 280	1	53 460,00	1	53 460,00

Źródło: Podkarpacki Oddział Regionalny Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Poddziałanie 6.1 – Premie dla młodych rolników

Wsparcie przeznaczone jest na rozwój działalności rolniczej w gospodarstwie rolnym, a także na przygotowanie do sprzedaży wytwarzanych w gospodarstwie produktów rolnych. Pomoc przyznawana jest młodym rolnikom, którzy rozpoczynają prowadzenie gospodarstwa rolnego, w zakresie produkcji roślinnej lub zwierzęcej. Premia dla młodych rolników może być przyznana tylko raz, w okresie realizacji PROW 2014–2020, osobie i na gospodarstwo, tj. na grunty rolne, które wchodziły w skład gospodarstwa objętego pomocą.

Poddziałanie 6.2 – Premie na rozpoczęcie działalności pozarolniczej

Pomoc przyznaje się na rozpoczęcie prowadzenia działalności pozarolniczej przez rolników, małżonków rolników, domowników i beneficjentów poddziałania 6.5 Płatności na rzecz rolników kwalifikujących się do systemu dla małych gospodarstw, którzy trwale przekazali swoje gospodarstwo innemu rolnikowi, dzięki czemu będą oni mogli uzyskiwać dochody spoza rolnictwa.

W wyniku przeprowadzonego naboru w 2017 r. z działania 6.2 „Premie na rozpoczęcie działalności pozarolniczej" w ramach PROW 2014-2020 w województwie podkarpackim powstało 83 działalności pozarolniczych - mikroprzedsiębiorstwa, zarejestrowane przez osoby fizyczne jako jednoosobowe działalności gospodarcze. Powstanie i rozpoczęcie tych działalności wiązało się z utworzeniem 87 miejsc pracy na starcie, by w roku docelowym (maksymalnie 3 rok funkcjonowania firmy) zgodnie z założeniami biznesplanów powstały jeszcze dodatkowo 30 miejsc – co daje nam w sumie 117 miejsc pracy. Firmy powstawały od dnia 11 października 2017 r. po skutecznym doręczeniu Beneficjentom decyzji o przyznaniu wsparcia. Najwięcej firm powstało w gminie Dubiecko – aż 4, po 4 firmy w gminach: Sokołów Młp. (obszar wiejski), 4 - Sokołów Młp. (obszar miejsko-wiejski), 3 firmy w gminie Sanok, po 2 firmy w gminach: Brzostek, Cieszanów, Białobrzegi, Czermin, Tuszów Narodowy, Zagórz, Baranów Sandomierski (obszar wiejski). Jeżeli chodzi o profil i rodzaj powstałych działalności – najwięcej, bo aż 9 powstałych firm to „Działalność usługowa związana z zagospodarowaniem terenów zieleni", 8 – „Pozostałe specjalistyczne roboty budowlane, gdzie indziej niesklasyfikowane", 7 - „Obiekty noclegowe turystyczne i miejsca krótkotrwałego zakwaterowania", 6 – „Produkcja pozostałych wyrobów stolarskich i ciesielskich dla budownictwa", natomiast po 3 firmy w zakresie branż i kodów: „Tynkowanie", „Wykonywanie pozostałych robót budowlanych wykończeniowych", „Konserwacja i naprawa pojazdów samochodowych, z wyłączeniem motocykli", „Restauracje i inne stałe placówki gastronomiczne", 2 firmy w zakresie: „Produkcja pozostałych mebli", „Działalność agentów zajmujących się sprzedażą maszyn, urządzeń przemysłowych, statków i samolotów", „Sprzedaż hurtowa odzieży i obuwia", „Wynajem i dzierżawa pozostałych maszyn, urządzeń oraz dóbr materialnych, gdzie indziej niesklasyfikowane".

Poddziałanie 6.3 - Restrukturyzacja małych gospodarstw

Pomoc jest przyznawana na restrukturyzację gospodarstwa w zakresie produkcji żywnościowych lub nieżywnościowych produktów rolnych, a także przygotowania do sprzedaży produktów rolnych wytwarzanych w gospodarstwie. Celem wsparcia jest dokonanie zasadniczych zmian w gospodarstwie, które przyczynią się do poprawy jego konkurencyjności i zwiększenia jego rentowności poprzez wzrost wielkości ekonomicznej gospodarstwa, w szczególności w wyniku zmiany profilu produkcji rolnej.

Tabela 81. Realizacja działań premiowych w ramach PROW 2014-2020

Działanie premiowe PROW 2014-2020	Rok naboru	Złożone wnioski o przyznanie pomocy		Wydane decyzje o przyznaniu pomocy (czynne)		Wnioski pozostawione bez rozpoznania, odrzucone, rezygnacje oraz decyzje uchylone i wygaśnięte		Wnioski o płatność po autoryzacji	
		liczba	wnioskowana kwota [PLN]	liczba decyzji	kwota decyzji [PLN]	liczba	wnioskowana kwota [PLN]	liczba wniosków o płatność	kwota wniosków o płatność [PLN]
6.1 Premie dla młodych rolników	2015	77	7 700 000,00	57	5 700 000,00	20	2 000 000,00	56	4 480 000,00
	2016	62	6 200 000,00	48	4 800 000,00	14	1 400 000,00	48	
	2017	98	9 800 000,00	69	6 900 000,00	29	2 900 000,00	54	4 320 000,00
	2018	128	12 800 000,00	aktualnie weryfikacja do dnia 25.02.2019 r.				brak	
6.2 Premie na rozpoczęcie działalności pozarolniczej	2017	125	12 500 000,00	90	9 000 000,00	35	3 500 000,00	88	6 740 000,00
	2018	183	18 300 000,00	aktualnie weryfikacja do dnia 13.05.2019 r.				brak	
6.3 Restrukturyzacja małych gospodarstw	2017	409	24 540 000,00	339	20 340 000,00	70	4 200 000,00	326	15 648 000,00
	2018	329	19 740 000,00	aktualnie weryfikacja do dnia 12.02.2019 r.				brak	

Źródło: Podkarpacki Oddział Regionalny Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Poddziałanie 6.4 Wsparcie inwestycji w tworzenie i rozwój działalności pozarolniczej. Rozwój usług rolniczych

Zgodnie z przepisami, o pomoc może ubiegać się podmiot, który:

- jest osobą fizyczną, osobą prawną lub jednostką organizacyjną nieposiadającą osobowości prawnej lub spółką cywilną, która jako mikro lub małe przedsiębiorstwo, w rozumieniu załącznika I do rozporządzenia Komisji (UE) nr 651/2014 z dnia 17 czerwca 2014 r. uznającego niektóre rodzaje pomocy za zgodne z rynkiem wewnętrznym w zastosowaniu art. 107 i 108 Traktatu (Dz. Urz. UE L 187 z 26.06.2014, str. 1) wykonuje działalność gospodarczą obejmującą świadczenie usług dla gospodarstw rolnych wymienionych w wykazie określonym w załączniku do rozporządzenia,
- jest zdolny do zrealizowania operacji i osiągnięcia jej celu,
- wykonuje działalność gospodarczą w zakresie co najmniej jednego z rodzajów działalności określonych w załączniku do rozporządzenia przez okres co najmniej dwóch lat poprzedzających dzień złożenia wniosku o przyznanie pomocy (do tego okresu wlicza się również okres zawieszenia prowadzenia tej działalności): 01.61.Z Działalność usługowa wspomagająca produkcję roślinną, 01.62.Z Działalność usługowa wspomagająca chów i hodowlę zwierząt gospodarskich, 01.63.Z Działalność usługowa następująca po zbiorach,
- nie uzyskał pomocy finansowej w ramach działania "Modernizacja gospodarstw rolnych" objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013,
- ma nadany numer identyfikacyjny w trybie przepisów o krajowym systemie ewidencji producentów, ewidencji gospodarstw rolnych oraz ewidencji wniosków o przyznanie płatności, zwany dalej "numerem identyfikacyjnym".

Pomoc jest udzielana w formie refundacji części poniesionych kosztów kwalifikowalnych operacji. Refundacji podlegają koszty inwestycji kwalifikującej się do wsparcia, poniesione przez beneficjenta, w wysokości do 50% kosztów kwalifikowalnych.
Pomoc przyznaje się i wypłaca do wysokości limitu, który w okresie realizacji Programu wynosi 500 000 zł na jednego beneficjenta.

Tabela 82. Realizacja poddziałanie 6.4 Wsparcie inwestycji w tworzenie i rozwój działalności pozarolniczej. Rozwój usług rolniczych

Nabór	Złożone wnioski	Wnioskowana kwota dofinansowania (zł)	Liczba zawartych umów	Kwota (zł)	Liczba złożonych wniosków o płatność	Kwota (zł)
31.10 – 29.11.2016 r.	46	18 178 173,43	39	14 869 444,00	29	8 767 859,50

Źródło: Podkarpacki Oddział Regionalny Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Tabela 83. Kwoty zrealizowanych płatności w Kampanii 2018

KAMPANIA 2018 stan na 21.01.2019 r.		Program rolnośrodowiskowy PROW 2007-2013			Program rolnośrodowiskowo-klimatyczny PROW 2014-2020			Rolnictwo ekologiczne PROW 2014-2020		
			Realizacja płatności			Realizacja płatności			Realizacja płatności	
Nr biura powiatowego ARiMR	Nazwa biura powiatowego ARiMR	Liczba spraw	Liczba producentów którym wypłacono środki	Kwota zrealizowanych płatności	Liczba spraw	Liczba producentów którym wypłacono środki	Kwota zrealizowanych płatności	Liczba spraw	Liczba producentów którym wypłacono środki	Kwota zrealizowanych płatności
167	Bieszczadzkie	89	55	285 208,02 zł	680	282	1 790 985,16 zł	2	0	- zł
168	Brzozowskie	5	5	24 789,60 zł	278	126	456 686,32 zł	7	0	- zł
169	Dębickie	16	12	45 391,30 zł	70	35	282 144,06 zł	20	3	104 484,30 zł
170	Jarosławskie	29	5	34 532,60 zł	149	75	749 824,86 zł	90	36	176 024,04 zł
171	Jasielskie	83	72	473 870,24 zł	294	164	942 673,83 zł	26	0	- zł
172	Kolbuszowskie	64	51	173 050,16 zł	432	299	807 629,45 zł	8	0	- zł
173	Krośnieńskie	33	25	176 291,40 zł	346	151	1 378 489,63 zł	12	2	15 836,78 zł
174	Leskie	93	62	302 027,35 zł	636	269	1 205 213,21 zł	35	0	- zł
175	Leżajskie	30	11	44 768,60 zł	157	64	376 428,86 zł	79	11	85 437,27 zł
176	Lubaczowskie	108	59	134 428,06 zł	896	485	1 841 233,95 zł	52	2	7 264,52 zł
177	Łańcuckie	9	4	9 302,00 zł	53	32	175 314,36 zł	42	0	- zł
178	Mieleckie	17	11	39 341,90 zł	105	15	50 892,35 zł	10	0	- zł
179	Niżańskie	50	44	227 065,13 zł	275	137	714 089,36 zł	0	0	- zł
180	Przemyskie	141	91	375 153,14 zł	785	443	2 621 622,98 zł	101	12	65 151,24 zł
181	Przeworskie	61	19	89 477,51 zł	116	83	435 615,60 zł	169	19	61 860,97 zł
182	Ropczycko-	8	1	5 700,00 zł	15	7	145 839,04 zł	6	0	- zł
183	Rzeszowskie	49	12	84 014,44 zł	241	19	117 375,84 zł	46	0	- zł
184	Sanockie	148	97	429 710,73 zł	998	722	6 130 042,26 zł	23	0	- zł
185	Stalowowolskie	30	16	67 451,20 zł	130	85	342 888,73 zł	3	0	- zł
186	Strzyżowskie	7	7	27 684,00 zł	32	8	25 204,52 zł	8	0	- zł
187	Tarnobrzeskie	109	83	399 590,91 zł	376	78	358 254,52 zł	5	0	- zł
OR09	**Podkarpacki**	**1179**	**742**	**3 448 848,29 zł**	**7064**	**3579**	**20 948 448,89**	**744**	**85**	**516 059,12 zł**
	POLSKA	**10445**	**5459**	**31305527,92**	**57088**	**26595**	**246304070,6**	**14357**	**1669**	**32614397,33**

Źródło: Podkarpacki Oddział Regionalny Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Tabela 84. Kwoty zrealizowanych płatności w Kampanii 2017

KAMPANIA 2017 stan na 21.01.2019 r.		Program rolnośrodowiskowy PROW 2007-2013			Program rolnośrodowiskowo-klimatyczny PROW 2014-2020			Rolnictwo ekologiczne PROW 2014-2020		
Nr biura powiatowego ARiMR	Nazwa biura powiatowego ARiMR	Liczba spraw	Realizacja płatności		Liczba spraw	Realizacja płatności		Liczba spraw	Realizacja płatności	
			Liczba producentów którym wypłacono środki	Kwota zrealizowanych płatności		Liczba producentów którym wypłacono środki	Kwota zrealizowanych płatności		Liczba producentów którym wypłacono środki	Kwota zrealizowanych płatności
167	Bieszczadzkie	229	225	1 744 150,03 zł	545	538	5 682 572,42 zł	2	2	12 013,54 zł
168	Brzozowskie	63	62	230 762,95 zł	184	177	819 347,82 zł	4	3	10 641,94 zł
169	Dębickie	40	40	162 991,63 zł	48	47	352 463,33 zł	20	19	180 555,57 zł
170	Jarosławskie	78	78	837 573,97 zł	110	108	1 905 102,27 zł	79	76	581 868,26 zł
171	Jasielskie	140	138	903 440,56 zł	245	239	2 181 121,90 zł	23	23	130 695,98 zł
172	Kolbuszowskie	161	160	542 415,58 zł	347	342	1 073 722,47 zł	8	8	48 915,00 zł
173	Krośnieńskie	116	117	1 168 259,10 zł	265	259	3 323 807,86 zł	9	9	79 413,21 zł
174	Leskie	300	297	1 594 874,21 zł	429	423	2 585 164,31 zł	29	29	125 692,04 zł
175	Leżajskie	78	77	639 972,52 zł	117	108	730 655,59 zł	67	66	543 918,11 zł
176	Lubaczowskie	368	362	2 156 670,05 zł	685	657	3 690 704,19 zł	45	41	443 864,12 zł
177	Łańcuckie	36	35	307 367,20 zł	39	35	189 516,28 zł	33	31	252 029,09 zł
178	Mieleckie	64	64	560 240,87 zł	65	65	371 077,10 zł	8	6	48 253,44 zł
179	Niżańskie	125	122	699 667,29 zł	175	175	1 142 161,55 zł	0	0	- zł
180	Przemyskie	353	350	3 210 156,82 zł	561	543	4 782 051,16 zł	99	88	766 084,11 zł
181	Przeworskie	130	126	778 693,14 zł	83	80	669 860,40 zł	166	157	1 143 742,07 zł
182	Ropczycko-Sędziszowskie	14	14	67 529,20 zł	14	14	197 620,80 zł	6	5	15 921,02 zł
183	Rzeszowskie	103	101	1 332 191,37 zł	190	179	2 277 854,39 zł	47	39	337 233,87 zł
184	Sanockie	396	393	2 656 728,77 zł	805	782	7 760 751,72 zł	23	20	191 094,92 zł
185	Stalowowolskie	51	48	298 629,06 zł	106	104	579 044,08 zł	2	0	- zł
186	Strzyżowskie	14	14	113 677,02 zł	28	28	175 111,49 zł	5	5	91 188,51 zł
187	Tarnobrzeskie	279	271	1 504 579,37 zł	250	242	1 595 058,46 zł	4	4	14 733,15 zł
OR09	**Podkarpacki**	**3138**	**3094**	**21 510 570,71 zł**	**5291**	**5145**	**42 084 769,59 zł**	**679**	**631**	**5 017 857,95 zł**
	POLSKA	**35143**	**34108**	**383883553,4**	**40614**	**38701**	**466899794,9**	**11487**	**10490**	**200250227,1**

Źródło: Podkarpacki Oddział Regionalny Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

- **realizacja instrumentów pomocy krajowej**

Tabela 85. Wysokość pomocy udzielonej przez ARiMR producentom rolnym z terenu woj. podkarpackiego w wyniku suszy w 2018 r.

Powiat		Wnioski SUSZA uprawy 2018						
		Pomoc de minimis		Pomoc publiczna		SUMA		
		Liczba wniosków	Kwota na jakie zostały wydane decyzje	Liczba wniosków	Kwota na jakie zostały wydane decyzje	Wniosków (de minimis + publiczna)	Wydanych decyzji (de minimis + publiczna)	Wypłaconych środków
167	bieszczadzki	0	0,00	0	0,00	0	0	0,00
168	brzozowski	0	0,00	0	0,00	0	0	0,00
169	dębicki	139	308 670,00	36	62 490,00	175	168	371 160,00
170	jarosławski	87	130 120,53	21	29 142,50	108	87	159 263,03
171	jasielski	0	0,00	0	0,00	0	0	0,00
172	kolbuszowski	201	241 615,00	103	170 557,50	304	276	412 172,50
173	krośnieński	0	0,00	0	0,00	0	0	0,00
174	leski	0	0,00	0	0,00	0	0	0,00
175	leżajski	11	30 955,00	2	10 105,00	13	13	41 060,00
176	lubaczowski	4	34 530,00	3	84 767,50	7	5	119 297,50
177	łańcucki	4	10 532,50	0	0,00	4	4	10 532,50
178	mielecki	383	340 380,00	93	145 381,82	476	340	485 761,82
179	niżański	179	193 487,50	114	158 032,50	293	282	351 520,00
180	przemyski	1	0,00	0	0,00	1	0	0,00
181	przeworski	1	3 230,00	1	1 412,50	2	2	4 642,50
182	ropczycko-sędziszowski	15	13 970,00	32	67 320,00	47	45	81 290,00
183	rzeszowski	29	4 065,00	288	379 600,00	317	288	383 665,00
184	sanocki	0	0,00	0	0,00	0	0	0,00
185	stalowowolski	43	41 695,00	21	42 490,00	64	48	84 185,00
186	strzyżowski	0	0,00	0	0,00	0	0	0,00
187	tarnobrzeski	128	131 155,00	87	365 395,00	215	209	496 550,00
OR09		**1225**	**1 484 405,53**	**801**	**1 516 694,32**	**2026**	**1767**	**3 001 099,85**

Źródło: Podkarpacki Oddział Regionalny Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Tabela 86. Materiał siewny – wysokość wsparcia

Powiat		Liczba wniosków	Liczba decyzji wydanych/przekazanych do wypłaty stan na 21-11-2018		Liczba wniosków bez zlecenia płatności na przekazanej LZP	Procent wniosków z wydaną decyzją i przekazaną do wypłaty	Kwota płatności na jaką zostały wygenerowane i przekazane LZP do CE
			SUMA				
			Wydanych	Umieszczonych na LZP i przekazanych do CE			
168	brzozowski	9	9	6	3	66,67%	9 243,68
169	dębicki	132	130	130	2	98,48%	346 171,14
170	jarosławski	221	219	218	3	98,64%	281 573,62
171	jasielski	34	34	34	0	100,00%	29 499,41
172	kolbuszowski	42	42	41	1	97,62%	17 324,40
173	krośnieński	47	47	47	0	100,00%	71 049,09
175	leżajski	54	54	54	0	100,00%	113 762,73
176	lubaczowski	175	174	174	1	99,43%	185 769,70
177	łańcucki	82	82	82	0	100,00%	79 086,56
178	mielecki	219	218	217	2	99,09%	183 038,65
179	niżański	13	13	13	0	100,00%	10 818,47
180	przemyski	155	155	155	0	100,00%	281 071,86
181	przeworski	130	127	127	3	97,69%	91 524,49
182	ropczycko-sędziszowski	52	51	51	1	98,08%	57 409,20
183	rzeszowski	75	73	71	4	94,67%	95 519,29
184	sanocki	19	15	15	4	78,95%	12 291,92
185	stalowowolski	33	33	32	1	96,97%	12 707,01
186	strzyżowski	24	24	22	2	91,67%	24 219,57
187	tarnobrzeski	39	36	35	4	89,74%	27 422,77
OR09		**1555**	**1536**	**1524**	**31**	**98,01%**	**2 043 266,29**

Źródło: Podkarpacki Oddział Regionalny Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolni

VI. KONIUNKTURA W GOSPODARSTWIE ROLNYM (2017 R.)

Materiał dotyczący koniunktury w gospodarstwie rolnym (2017 r.) opracowano na podstawie danych przekazanych przez Urząd Statystyczny w Rzeszowie, wg stanu na dzień 31 grudnia 2018 r.

Celem badania było dostarczenie informacji, o tym jak rolnicy oceniają przeszłą (poprzednie półrocze) i bieżącą koniunkturę w gospodarstwach rolnych oraz jak prognozują jej zmiany w następnym półroczu.

Badanie prowadzone było metodą testu koniunkturalnego, opartego głównie na pytaniach jakościowych z możliwością jednokrotnego lub wielokrotnego wyboru, odwołujących się do opinii rolników na temat bieżącej lub przyszłej sytuacji kierowanych przez nich gospodarstw rolnych.

Typowe pytanie było sformułowane w ten sposób, aby respondent wskazał, czy jego sytuacja w danym zakresie poprawia się, nie ulega zmianie czy też pogarsza się. Pytania ankiety dotyczyły zarówno oceny zmian w okresie badanym na tle okresu poprzedniego (pytania diagnostyczne), jak i przewidywanych zmian w najbliższym okresie w stosunku do okresu badanego (pytania prognostyczne). Były to pytania jednokrotnego wyboru, odzwierciedlające sytuację pozytywną, neutralną lub negatywną z punktu widzenia respondenta.

Dla pytań jakościowych jednokrotnego wyboru zawartych w ankiecie wyliczono prosty wskaźnik koniunktury tzw. saldo odpowiedzi.
Saldo odpowiedzi obliczono w następujący sposób:

• I etap - sumowanie liczby wskazań na każdy z trzech wariantów odpowiedzi: pozytywny (+), który oznacza poprawę sytuacji z punktu widzenia użytkownika gospodarstwa rolnego, neutralny (=) wskazujący, że sytuacja nie uległa zmianie i negatywny (-) oznaczający pogorszenie się sytuacji gospodarstwa rolnego.

• II etap - naliczanie tzw. lustra koniunktury, czyli struktury trzech wariantów odpowiedzi sumującej się na 100% (np. 40% pozytywnych, 30% neutralnych, 30% negatywnych).

• III etap - obliczanie salda odpowiedzi jako różnicy między procentowym udziałem odpowiedzi pozytywnych (+) oraz procentowym udziałem odpowiedzi negatywnych (-).

Saldo odpowiedzi nie uwzględniało wariantu neutralnego.
Wskaźnik ten pozwalał na uzyskanie informacji o przewadze uzyskanych opinii pozytywnych nad negatywnymi (jeśli saldo jest dodatnie) lub negatywnych nad pozytywnymi (jeśli saldo jest ujemne).
Drugą grupę pytań tworzyły pytania, w których dopuszczalne było wskazanie więcej niż jednej odpowiedzi, np. pytania o czynniki ograniczające lub sprzyjające rozwojowi gospodarstwa rolnego, pytania o przeznaczenie środków finansowych.

Pytania diagnostyczne występujące w ankiecie dostarczyły informacji na temat sytuacji badanego gospodarstwa rolnego w okresie badanym lub odnosiły się do zmian, jakie nastąpiły w stosunku do poprzedniego okresu.
Odpowiedzi na pytania prognostyczne dostarczyły z kolei informacji na temat przewidywanych przez respondentów kierunków zmian w najbliższych 6 miesiącach w zakresie:

- informacji ogólnych,
- zmian w koniunkturze w II półroczu 2017 r.,
- oceny sytuacji ogólnej gospodarstw rolnych,
- oceny opłacalności produkcji rolniczej,
- oceny popytu na produkty rolne,
- źródeł finansowania i wydatków inwestycyjnych,
- czynników sprzyjających rozwojowi gospodarstw rolnych,
- czynników ograniczających rozwój gospodarstw rolnych.

Informacje ogólne

Wśród badanych gospodarstw województwa podkarpackiego w 2017 r. dominowały gospodarstwa prowadzone tradycyjnie, tj. bez wyraźnego ukierunkowania produkcyjnego (ponad 53%). W produkcji roślinnej specjalizowało się około 32% ogółu badanych gospodarstw rolnych. Najmniej było gospodarstw ukierunkowanych na produkcję zwierzęcą (8%), a 7% gospodarstw prowadziło działalność rolniczą związaną wyłącznie z utrzymywaniem gruntów rolnych w dobrej kulturze rolnej lub nie prowadziło działalności rolniczej.
Prawie 97% ogółu zbadanych gospodarstw rolnych prowadziło produkcję roślinną. Spośród tych gospodarstw, najwięcej (90%) uprawiało zboża, a prawie 23% ziemniaki. Najmniej jednostek prowadziło uprawę roślin pod osłonami (0,2%).
Produkcję zwierzęcą prowadziło 72% ogółu zbadanych gospodarstw rolnych. Wśród nich 44% utrzymywało bydło mleczne, 33% trzodę chlewną, a 24% drób nieśny.
Większość omawianych gospodarstw (70%) należała do grupy obszarowej użytków rolnych 2-10 ha.

Zmiany w koniunkturze w II półroczu 2017 r.

W porównaniu z wynikami poprzedniej edycji badania, rolnicy w II półroczu 2017 r. mniej pesymistycznie ocenili zarówno ogólną sytuację prowadzonych przez siebie gospodarstw rolnych, opłacalność produkcji rolniczej, jak i sprzedaż produktów rolnych. Pozytywnie ocenili popyt na produkty wytwarzane w gospodarstwie rolnym.

Tabela 87. Wskaźniki koniunktury w gospodarstwach rolnych

Okres badania	Wskaźnik zmiany				Wskaźnik ogólny
	sytuacji ogólnej gospodarstwa rolnego	popytu na produkty wytwarzane w gospodarstwie rolnym	opłacalności produkcji rolniczej	sprzedaży produktów rolnych	
czerwiec 2012 r.	-18,6	-4,2	-31,1	-6,5	-15,1
grudzień 2012 r.	-18,9	-11,8	-27,9	-5,0	-15,9
czerwiec 2013 r.	-18,8	-10,4	-28,9	-6,6	-16,2
grudzień 2013 r.	-13,9	-6,6	-22,0	-5,8	-12,1
czerwiec 2014 r.	-10,4	-8,0	-19,5	-4,7	-10,7
grudzień 2014 r.	-19,3	-17,2	-30,3	-4,5	-17,8
czerwiec 2015 r.	-27,7	-20,8	-44,5	-15,7	-27,2
grudzień 2015 r.	-20,8	-14,6	-32,2	-14,1	-20,4
czerwiec 2016 r.	-19,6	-13,3	-33,2	-12,9	-19,8
grudzień 2016 r.	-10,5	-6,5	-16,8	-7,2	-10,3
czerwiec 2017 r.	-5,6	-1,0	-15,2	-3,7	-6,4
grudzień 2017 r.	-2,6	2,0	-6,5	-3,6	-2,7

Wśród gospodarstw ukierunkowanych na produkcję roślinną, użytkownicy gospodarstw prowadzących uprawę rzepaku i rzepiku korzystnie ocenili zmiany koniunktury w II półroczu 2017 r., a najmniej pesymistyczne opinie wyrażali rolnicy prowadzący uprawę zbóż. Najwięcej negatywnych opinii wyrażali producenci prowadzący plantacje drzew i krzewów owocowych, uprawy warzyw gruntowych, a także hodowcy świń.

Tabela 88. Salda odpowiedzi dotyczące ocen zmian: sytuacji ogólnej gospodarstwa rolnego, opłacalności produkcji rolniczej oraz popytu na produkty rolne

Okres badania	Zmiana sytuacji ogólnej gospodarstwa rolnego w:		Zmiana opłacalności produkcji rolniczej w:		Zmiana popytu na produkty rolne w:	
	ostatnim półroczu	najbliższym półroczu	ostatnim półroczu	najbliższym półroczu	ostatnim półroczu	najbliższym półroczu
	saldo odpowiedzi w p. proc.					
czerwiec 2012 r.	-19,7	-17,5	-39,1	-23,0	-3,1	-5,3
grudzień 2012 r.	-21,1	16,7	-32,2	-23,5	-10,5	-13,0
czerwiec 2013 r.	-19,4	-18,1	-33,5	-24,2	-11,5	-9,3
grudzień 2013 r.	-17,0	-10,8	-29,5	-14,5	-7,3	-5,8
czerwiec 2014 r.	-13,5	-7,3	-27,3	-11,6	-10,6	-5,3
grudzień 2014 r.	-23,6	-15,0	-41,0	-19,6	-21,5	-12,9
czerwiec 2015 r.	-37,6	-17,7	-60,5	-28,6	-29,1	-12,4
grudzień 2015 r.	-29,8	-11,8	-46,1	-18,3	-20,6	-8,5
czerwiec 2016 r.	-27,4	-11,8	-46,1	-20,3	-15,7	-10,8
grudzień 2016 r.	-18,3	-2,6	-27,2	-6,4	-11,0	-2,0
czerwiec 2017 r.	-8,2	-3,0	-20,3	-10,0	-1,9	0,0
grudzień 2017 r.	-6,2	1,0	-10,5	-2,4	-0,6	4,5

Pozytywne opinie rolników dotyczyły prognozowanych zmian sytuacji ogólnej gospodarstw rolnych i popytu na produkty rolne w I półroczu 2018 r.
W II półroczu 2017 r. gospodarstwa ukierunkowane na produkcję zwierzęcą mniej pesymistycznie oceniały koniunkturę niż gospodarstwa wielokierunkowe. Najgorzej swoją sytuację ocenili użytkownicy gospodarstw specjalizujących się w produkcji roślinnej.

Wykres 90. Salda odpowiedzi dotyczące zmian w II półroczu 2017 r. sytuacji ogólnej gospodarstw rolnych, opłacalności produkcji rolniczej i popytu na produkty rolne według ukierunkowania

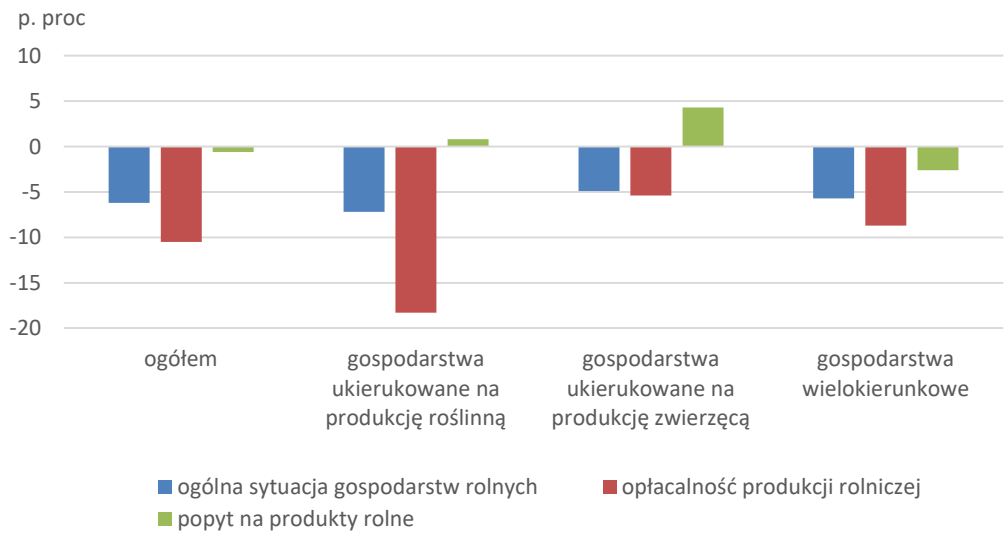

Ocena sytuacji ogólnej gospodarstw rolnych

W grudniu 2017 r. ponad 81% rolników uznało bieżącą sytuację ogólną swoich gospodarstw rolnych jako normalną jak na tę porę roku. Opinia o dobrej sytuacji gospodarstw rolnych przeważała nad opiniami przeciwnymi o 3,6 p. proc.

Tabela 89. Ocena sytuacji ogólnej gospodarstw rolnych

Wyszczególnienie	Gospodarstwa rolne, których bieżąca sytuacja ogólna była:			Saldo odpowiedzi w p. proc.
	dobra	normalna jak na tę porę roku	zła	
	w odsetkach			
czerwiec 2016 r.	7,7	71,4	20,9	-13,2
grudzień 2016 r.	7,7	71,4	20,9	-13,2
czerwiec 2017 r.	13,4	70,8	15,8	-2,4
grudzień 2017 r.	11,1	81,4	7,5	3,6

Najbardziej optymistyczne opinie wyrażali użytkownicy gospodarstw o powierzchni 30-50 ha użytków rolnych, Dodatnie saldo odpowiedzi (przewaga opinii pozytywnych nad negatywnymi) odnotowano w większości gospodarstw. Jedynie w gospodarstwach małych do 2 ha użytków rolnych salda odpowiedzi były ujemne.

Wykres 91. Salda odpowiedzi dla bieżącej i prognozowanej sytuacji gospodarstw rolnych wg grup obszarowych użytków rolnych w II półroczu 2017 r.

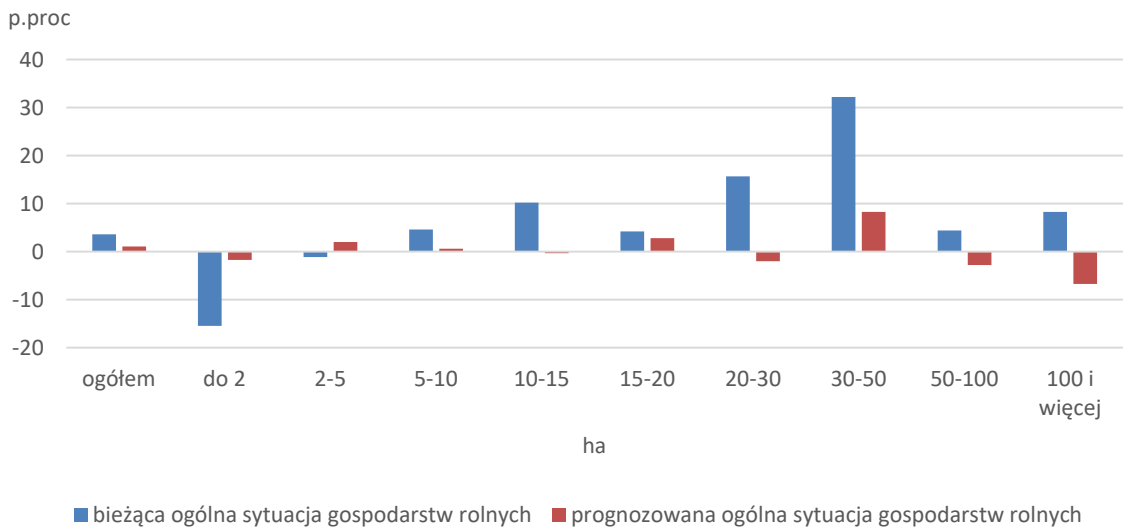

Ocena opłacalności produkcji rolniczej

Rolnicy w grudniu 2017 r. negatywnie ocenili bieżącą opłacalność produkcji rolniczej. Przewaga opinii negatywnych nad pozytywnymi wyniosła 1,6 p. proc.

Tabela 90. Ocena opłacalności produkcji rolniczej

Wyszczególnienie	Gospodarstwa rolne, w których bieżąca produkcja rolnicza była:			Saldo odpowiedzi w p. proc.
	opłacalna	brak zdecydowanej opinii	nieopłacalna	
	w odsetkach			
czerwiec 2016 r.	8,6	53,7	37,7	-29,1
grudzień 2016 r.	13,4	60,7	25,9	-12,5
czerwiec 2017 r.	14,6	61,0	24,4	-9,8
grudzień 2017 r.	16,2	66,0	17,8	-1,6

Struktura uzyskanych odpowiedzi, odnoszących się do przewidywanej opłacalności produkcji rolniczej, wskazuje na przewagę opinii negatywnych nad pozytywnymi o 2,4 p. proc. Pogorszenie opłacalności w I półroczu 2018 r. prognozowały gospodarstwa w grupie obszarowej użytków rolnych 50-100 ha i 100 ha i więcej.

Wykres 92. Salda odpowiedzi oceny bieżącej i prognozowanej opłacalności produkcji rolniczej wg grup obszarowych użytków rolnych w II półroczu 2017 r.

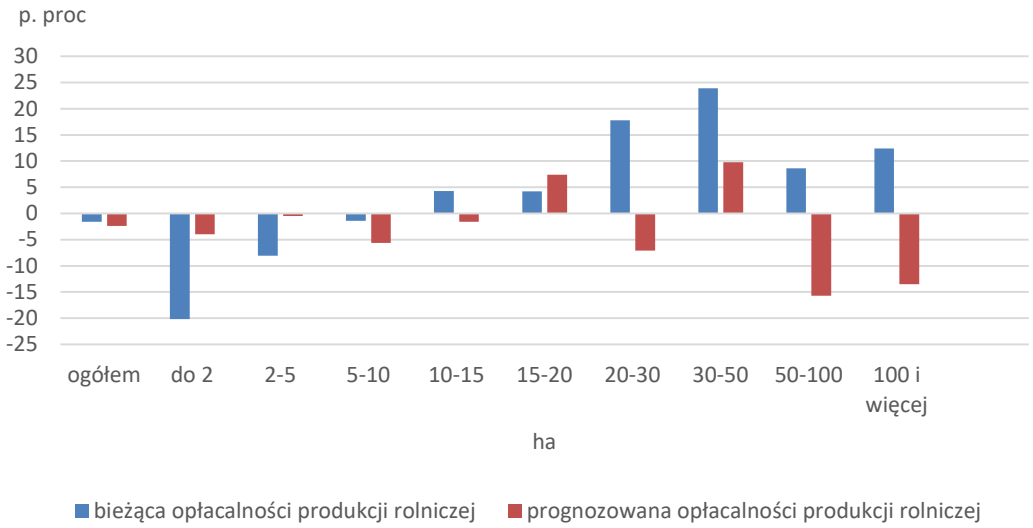

Ocena popytu na produkty rolne

Ponad 75% rolników z województwa podkarpackiego w II półroczu 2017 r. uznało popyt za wystarczający, zgodny z ich oczekiwaniami. Ponad 3% stwierdziło, że popyt kształtuje się na poziomie powyżej ich oczekiwań, wobec około 22% respondentów, którzy wskazali, że popyt jest niewystarczający.

Tabela 91. Ocena popytu na produkty rolne

Wyszczególnienie	Gospodarstwa rolne, w których bieżący popyt na wytworzone produkty rolne był:			Saldo odpowiedzi w p. proc.
	powyżej oczekiwań	zgodny z oczekiwaniami	poniżej oczekiwań	
	w odsetkach			
czerwiec 2016 r.	3,0	55,6	41,5	-38,5
grudzień 2016 r.	2,8	64,2	32,9	-30,1
czerwiec 2017 r.	2,9	65,3	31,8	-28,9
grudzień 2017 r.	3,2	75,1	21,7	-18,5

Źródło finansowania i wydatki inwestycyjne

W 2017 r. prawie 94% ogółu gospodarstw rolnych przy prowadzeniu działalności rolniczej korzystało ze środków własnych, prawie 79% ze środków unijnych, z tego płatności bezpośrednie stanowiły źródło dochodu dla prawie 74% podmiotów. Wśród ogółu gospodarstw, 9% korzystało z kredytów, w tym ponad 2% z kredytów preferencyjnych dla rolnictwa
Zdecydowana większość użytkowników gospodarstw rolnych w 2017 r., podobnie jak w poprzednich edycjach badania, ponosiła wydatki związane głównie z prowadzeniem bieżącej działalności rolniczej. Najrzadziej jako cel wykorzystania posiadanych środków finansowych, respondenci wymieniali wydatki związane z działalnością inwestycyjną 31% ogółu gospodarstw.
W ponad 33% badanych gospodarstw rolnych w ostatnich 12 miesiącach nie dokonywano inwestycji związanych z prowadzeniem działalności rolniczej, głównie z powodu braku środków finansowych, a w kolejnych 12 miesiącach zgodnie z deklaracjami rolników odsetek takich gospodarstw zmniejszy się do 30%. Wśród użytkowników, którzy prowadzili inwestycje, 10% wskazało na wzrost wydatków inwestycyjnych w ostatnich 12 miesiącach.

Czynniki sprzyjające rozwojowi gospodarstw rolnych

W 2017 r. użytkownicy gospodarstw rolnych wskazywali dopłaty unijne, analogicznie jak w latach poprzednich, jako najważniejszy czynnik sprzyjający rozwojowi gospodarstw rolnych. Należy przy tym zauważyć, że w opinii blisko 30% respondentów nie wystąpiły żadne czynniki wspierające rozwój gospodarstw rolnych.

Czynniki ograniczające rozwój gospodarstw rolnych

Prawie 94% użytkowników wskazało na występowanie barier utrudniających rozwój gospodarstw rolnych. Największe bariery, na jakie napotykali rolnicy chcący rozwijać produkcję rolniczą dotyczyły zbyt wysokich kosztów produkcji (ceny pasz, nawozów, środków ochrony roślin, usług rolniczych, itd.), niskich cen wytwarzanych produktów rolnych, brak środków finansowych oraz niekorzystnych warunków atmosferycznych.

VII. STRATEGICZNE OBSZARY, PRIORYTETY, KIERUNKI INTERWENCJI I DZIAŁANIA W ZAKRESIE ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO, W TYM ROLNICTWA I PRZETWÓRSTWA

Wyodrębnione obszary strategiczne – filary rozwoju oraz priorytety to:

I – OPŁACALNOŚĆ PRODUKCJI ROLNEJ

1. WZMOCNIENIE POZYCJI ROLNIKA – PRODUCENTA W ŁAŃCUCHU ŻYWNOŚCIOWYM
2. POPRAWA KONKURENCYJNOŚĆ ROLNICTWA I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ ORAZ BEZPIECZEŃSTWO ŻYWNOŚCI
3. ROZWÓJ PRZETWÓRSTWA ROLNO-SPOŻYWCZEGO
4. ROZWÓJ ROLNICTWA EKOLOGICZNEGO

II – JAKOŚĆ ŻYCIA I ŚRODOWISKA NA OBSZARACH WIEJSKICH

1. ROZWÓJ INFRASTRUKTURY TECHNICZNEJ OBSZARÓW WIEJSKICH
2. POPRAWA STANU ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO
3. ROZWÓJ BIOGOSPODARKI (W TYM OZE)
4. DOSTĘPNOŚĆ WYSOKIEJ JAKOŚCI USŁUG PUBLICZNYCH

III –POZAROLNICZE MIEJSCA PRACY I AKTYWNE SPOŁECZEŃSTWO

1. ROZWÓJ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI NA OBSZARACH WIEJSKICH
2. AKTYWNI OBYWATELE, AKTYWNE SPOŁECZEŃSTWO, SILNE ORGANIZACJE POZARZĄDOWE
3. USTAWICZNY WZROST UMIEJĘTNOŚCI I KOMPETENCJI MIESZKAŃCÓW WSI
4. ZDROWY I AKTYWNY STYL ŻYCIA NA WSI

IV – SPRAWNA ADMINISTRACJA

1. EFEKTYWNY SYSTEM NADZORU W ŁAŃCUCHU ROLNO SPOŻYWCZYM
2. DZIAŁANIA WSPIERAJĄCE PROMOCJĘ POLSKICH PRODUKTÓW ROLNO-SPOŻYWCZYCH NA RYNKU KRAJOWYM I NA RYNKACH ZAGRANICZNYCH
3. INNOWACJE I BADANIA NAUKOWE
4. NOWOCZESNE DORADZTWO I KSZTAŁCENIE ROLNICZE

Obszar strategiczny I – OPŁACALNOŚĆ PRODUKCJI ROLNEJ

Priorytet 1 – WZMOCNIENIE POZYCJI ROLNIKA – PRODUCENTA W ŁAŃCUCHU ŻYWNOŚCIOWYM

Trend rozwojowy	Kierunek interwencji	Działania szczegółowe
Stworzenie lepszych warunków do prowadzenia gospodarstwa rolnego	Zwiększenie opłacalności produkcji rolniczej	Specjalizacja produkcji rolniczej
		Ułatwienia organizacji rolników w grupy producentów rolnych
		Rozwój bazy magazynowej ułatwiającej przechowywanie produktów rolnych
		Wdrażanie w gospodarstwach w większym stopniu nowoczesnych technologii i innowacji
		Rozwój i wsparcie dla sprzedaży bezpośredniej (preferencje w lokalnych sieciach handlowych itp.)
		Przetwórstwo surowców w gospodarstwie. Skrócenie łańcucha dostaw
	Ułatwienie dostępu do kapitału dla producentów rolnych	Preferencje finansowe, organizacyjne itp. Dla młodych rolników przejmujących gospodarstwa w celu utworzenia rozwojowych gospodarstw mogących konkurować na rynku rolnym
		Większe wsparcie dla gospodarstw produkujących tradycyjne, regionalne i ekologiczne produkty żywnościowe
		Preferencje dla rolników prowadzących gospodarstwa na obszarach chronionych i terenach górskich ze względu na wyższe koszty produkcji
Wzmocnienie ekonomiczne rolnika producenta surowców żywnościowych	Wsparcie tworzenia i funkcjonowania grup producentów rolnych	Podjęcie inicjatyw zmierzających do zwiększenia liczby grup producenckich
		Podnoszenie wiedzy o zmianach w funkcjonowaniu rynku i konieczności zorganizowania się producentów w grupy
		Dofinansowanie zakupu sprzętu niezbędnego do produkcji i przygotowania towarów do wymagań rynkowych jako czynnika integrującego grupy producenckie

Obszar strategiczny I – OPŁACALNOŚĆ PRODUKCJI ROLNEJ

Priorytet 2 – POPRAWA KONKURENCYJNOŚCI ROLNICTWA I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ ORAZ BIEZPIECZEŃSTWO ŻYWNOŚCI

Trend rozwojowy	Kierunek interwencji	Działania szczegółowe
Wzrost technicznego uzbrojenia pracy w gospodarstw rolnych	Poprawa bazy maszynowo-technicznej	Dofinansowanie do zakupu sprzętu rolniczego ze środków UE
		Kredyty preferencyjne do zakupu maszyn z dopłatami AriMR do odsetek
		Wsparcie dla grup producentów
		Budowa nowych lub modernizacja budynków inwentarskich
	Wprowadzanie działań innowacyjnych	Modernizacja i unowocześnianie parku maszynowego
		Wdrażanie w produkcji rolniczej nowoczesnych technologii i innowacji
		Szkolenia dla rolników i rozpowszechnianie wiedzy fachowej oraz dobrych praktyk w zakresie innowacji w rolnictwie i na obszarach wiejskich
Poprawa niekorzystnej struktury obszarowej gospodarstw rolnych, a także niekorzystnej struktury użytkowania ziemi	Propagowanie scaleń jako instrumentu optymalizującego wykorzystanie środowiska przyrodniczego oraz potencjału rolnej przestrzeni produkcyjnej	Przeprowadzenie prawidłowej waloryzacji przyrodniczej i krajobrazowej przedstawiającej aktualny stan zachowania elementów struktur krajobrazu rolniczego
		Badania i analizy społecznych aspektów realizacji projektów scaleniowych
		Budowanie społecznej akceptacji realizacji projektów scaleniowych
		Doradztwo dla samorządów oraz promocja wśród rolników działań związanych ze scalaniem gruntów rolnych
		Promowanie scalania gruntów poprzez wzorcowe projekty scaleniowe
		Nowe narzędzia przyspieszające obrót ziemią
	Scalanie gruntów	Planowanie scaleniowe
		Konsultacje społeczne scaleń
		Realizacja projektów scaleniowych
Uregulowanie odczynu gleb	Analiza chemiczna gleb	Pobieranie próbek glebowych

		Prowadzenie działań doradczych i informacyjnych dla rolników w zakresie odczynu gleby oraz zawartości makro i mikroelementów
		Uruchomienie programów pomocowych na dofinansowanie wykonania analiz próbek glebowych
	Wapnowanie gleb	Uruchomienie programów pomocowych na dofinansowanie wapnowania gleb
Wykorzystanie potencjału, jakim są produkty tradycyjne i regionalne	Utrzymanie wysokiej jakości żywnościowych produktów lokalnych	Pozyskiwanie do produkcji dobrej jakości surowców od lokalnych dostawców
		Wytwarzanie produktów według tradycyjnych receptur
		Wsparcie beneficjentów przy korzystaniu ze środków pomocowych krajowych i UE, a także wsparcie przy wprowadzaniu systemów i certyfikatów bezpieczeństwa żywności
	Budowa marki produktów tradycyjnych i regionalnych z Podkarpacia	Wsparcie lokalnych przedsiębiorców handlowych oraz punktów gastronomicznych posiadających w ofercie produkty tradycyjne i regionalne
		Organizacja imprez promujących produkty tradycyjne i regionalne
	Promocja produktów tradycyjnych i regionalnych	Angażowanie regionalnych mediów do promocji produktów
		Organizacja targów, kiermaszów, wystaw, degustacji
		Organizacja konkursów na najlepszy produkt
		Wykorzystanie internetu jako narzędzia dystrybucji produktów tradycyjnych i regionalnych
	Produkcja żywności ekologicznej jako surowca do wytwarzania produktów tradycyjnych i regionalnych	Tradycyjne metody upraw, naturalne nawożenie
		Organizacja targów i wystaw
		Angażowanie lokalnych mediów do promowania producentów i ich wyrobów
	Nowe zakłady przetwórstwa owoców i potencjalne nowe przetwórstwo zbóż	Rozwój mikroprzedsiębiorczości w kierunku promowania ekologicznej żywności
		Udzielanie wsparcia przy sporządzaniu wniosku niezbędnego do rejestracji produktu
	Połączenie sprzedaży produktów tradycyjnych i regionalnych z agroturystyką	Promocja agroturystyki poprzez udział w targach, publikacje, reklamę w środkach masowego przekazu

		Tworzenie nowych miejsc noclegowych w oparciu o agroturystykę
		Poprawa jakości świadczonych usług
Rozwój produkcji rolnej i przetwórstwa rolno-spożywczego, ze szczególnym uwzględnieniem ekologii oraz certyfikowanych produktów wysokiej jakości	Działania szkoleniowo – promocyjne w zakresie produktów tradycyjnych regionalnych i ekologicznych	Prowadzenie działań informacyjno-promocyjnych produktów tradycyjnych, regionalnych i ekologicznych z terenu województwa podkarpackiego na arenie międzynarodowej i krajowej (organizacja targów, kiermaszów, wystaw, degustacji, konkursów, promocja w mediach)
		Podnoszenie świadomości poprzez edukację dzieci i młodzieży oraz konsumentów w zakresie produkcji żywności i zasad zdrowego odżywiania
		Prowadzenie działań informacyjnych i wzmocnienie działalności gospodarczej w pozarolniczych ogniwach agrobiznesu, w tym agroturystyki i enoturystyki
		Prowadzenie działań informacyjnych w zakresie sprzedaży bezpośredniej przez gospodarstwa rolnicze w celu jej zwiększenia
	Wpis nowych produktów na Listę Produktów Tradycyjnych Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi	Wsparcie przy sporządzaniu wniosku w celu rejestracji produktu
	Zwiększenie zorganizowanej obecności rolników i przetwórców na rynku produktów rolnych	Wzmocnienie uczestnictwa produktów wytworzonych w województwie podkarpackim poprzez organizację i udział w targach i wystawach krajowych, zagranicznych oraz innych inicjatywach promujących produkty rolno-spożywcze
		Kampanie informacyjno-szkoleniowe, konferencje, seminaria dotyczące korzyści dla podmiotów działających wspólnie na rynku rolno-spożywczym
	Budowa marki podkarpackich produktów wysokiej jakości	Współpraca z regionalnymi przedsiębiorcami handlowymi oraz placówkami gastronomicznymi posiadającymi w ofercie produkty ekologiczne, tradycyjne i regionalne oraz ich promocja
Rozwój integracyjnych form współpracy rolników – producentów żywności oraz podmiotów z otoczenia rolnictwa (zaopatrzenia rolnictwa, przemysłu spożywczego, sektora naukowo-badawczego i sektora	Wzmocnienie integracji pionowej rolników z innymi podmiotami agrobiznesu na Podkarpaciu	Organizowanie seminariów i konferencji wspierających różne formy i instrumenty integracji pionowej w agrobiznesie (umowy kontraktacyjne, leasing, kredyt towarowy itd.)
		Grupy producenckie w tworzeniu sieci współpracy pomiędzy różnymi podmiotami agrobiznesu. Tworzenie platformy informatycznej dla potrzeb współpracy
		Uczestnictwo uczelni wyższych i instytutów badawczych – jako partnera – w tworzeniu infrastruktury informacji rynkowej (analizy koniunktury, informacja o cenach, kojarzenie ofert itd.)

finansowego)	Tworzenie grup producentów rolnych	Organizowanie przez uczelnie wyższe konferencji i wykładów wspierających ideę integracji rolników w ramach grup producenckich
		Wsparcie w zakresie marketingu produktów rolno-spożywczych oferowanych przez grupy producenckie
		Realizacja projektów badawczych w poszukiwaniu rozwiązań ekonomicznych i prawnych wspierających integrację producentów rolnych w formie grup producenckich. Przewodniki i publikacje popularno-naukowe promujące dobre praktyki i rozwiązania w zakresie integracji poziomej w rolnictwie
	Tworzenie klastra producentów żywności o wysokiej jakości	Propagowanie działań zmierzających do utworzenia klastra żywności o wysokich walorach jakościowych
		Promowanie przez uczelnie wyższe i instytuty badawcze LGD korzyści i dobrych praktyk wynikających z funkcjonowania klastrów
		Aktywny udział uczelni wyższych i instytutów badawczych w tworzeniu klastra
		Działalność uczelni wyższych i instytutów badawczych w ramach klastra w obszarze badań stosowanych, oceny jakości żywności, certyfikowania, znakowania i promocji żywności o wysokich walorach jakościowych
Rozwój agrobiznesu poprzez działania związane z wdrażaniem innowacji	Wdrażanie innowacji w przedsiębiorstwach ze sfery agrobiznesu oraz w gospodarstwach rolnych	Przekazywanie wiedzy o nowych technologiach i nowoczesnych rozwiązaniach w zakresie organizacji produkcji, technologii produkcji oraz marketingu produktów żywnościowych
		Informowanie i promowanie innowacji w zakresie odnawialnych źródeł energii i biogospodarki. Wspieranie wdrożeń w zakresie lokalnych systemów ciepłowniczych w oparciu o biomasę
		Realizacja badań i projektów wdrożeniowych w zakresie innowacji w agrobiznesie poprzez współpracę jednostek badawczo-rozwojowych z przedsiębiorstwami agrobiznesu i rolnikami
	Wdrażanie zintegrowanych systemów produkcji rolnej łączącej nowoczesne rozwiązania w zakresie techniki i technologii rolniczej oraz postępu biologicznego z świadomą ochroną ekosystemów rolniczych	Przekazywanie wiedzy nt. zintegrowanych systemów produkcji rolnej poprzez organizowanie konferencji, wykładów i debat
		Promowanie zintegrowanych metod produkcji rolnej poprzez wydawanie broszur informacyjnych i opracowań popularno-naukowych oraz prowadzenie badań w zakresie rolnictwa zintegrowanego
		Doskonalenie i upowszechnianie metod produkcji łączących nowoczesne technologie i cele środowiskowe w kontekście potrzeb rolnictwa niskotowarowego

	Wdrażanie nowoczesnych rozwiązań w zakresie dystrybucji i sprzedaży produktów żywnościowych	Promowanie różnych form sprzedaży produktów rolniczych (rolniczy handel detaliczny, sprzedaż bezpośrednia)
		Wsparcie dla rozwoju lokalnych giełd towarowych, rynków hurtowych oraz platform informatycznych umożliwiających sprzedaż produktów rolnych za pośrednictwem Internetu
Rozpowszechnienie żywności ekologicznej	Produkcja żywności ekologicznej wysokiej jakości	Pozyskiwanie z lokalnych gospodarstw ekologicznych surowców dla przemysłu spożywczego
		Wytwarzanie żywności o minimalnym stopniu przetworzenia – zastosowanie nowoczesnych metod utrwalania żywności oraz ekologicznych dodatków do żywności
		Wprowadzanie do żywności substancji o właściwościach prozdrowotnych pochodzących z surowców ekologicznych
	Uzyskiwanie certyfikatów żywności ekologicznej	Pomoc przy sporządzaniu wniosków o przyznanie certyfikatu żywności ekologicznej
	Promocja podkarpackich produktów ekologicznych	Reklama produktów w mediach lokalnych i ogólnopolskich
		Organizacja wystaw, targów i kiermaszów żywności ekologicznej, połączonych z degustacją
Wykorzystanie potencjału jakim są produkty tradycyjne i regionalne	Nowe produkty wpisane na Listę Produktów Tradycyjnych Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi	Informowanie lokalnych organizacji i stowarzyszeń o funkcjonowaniu Listy Produktów Tradycyjnych
	Promocja produktów tradycyjnych i regionalnych	Akcje informacyjne dla uczniów szkół podstawowych, ponadpodstawowych oraz studentów w zakresie funkcjonowania Listy Produktów Tradycyjnych oraz o walorach jakościowych produktów tradycyjnych i regionalnych
	Budowa marki produktów tradycyjnych i regionalnych z Podkarpacia	Wykorzystywanie produktów regionalnych i tradycyjnych z Podkarpacia podczas organizowanych konkursów kulinarnych
	Stworzenie organizacji zajmującej się rozwojem produktów regionalnych i tradycyjnych, ich promocją i sprzedażą	Wykłady, warsztaty dla lokalnych stowarzyszeń, LGD, Kół Gospodyń Wiejskich dotyczące instrukcji wypełniania Wniosku o wpis na Listę Produktów Tradycyjnych, prezentacja korzyści z tym związanych
Wzmocnienie organizacji producentów	Popularyzacja wśród rolników współpracy w formie spółdzielni	Działania informacyjne, edukacyjne i organizacyjne sprzyjające konsolidacji producentów
		Prowadzenie kontrolowanej gospodarki w zakresie zwierzyny łownej i chronionej
		Popularyzacja idei spółdzielczości, ze szczególnym uwzględnieniem rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego poprzez pokazywanie dobrych praktyk z tego zakresu

		Zachęcanie studentów, uczniów szkół średnich do podejmowania praktyk w spółdzielniach
Zagwarantowanie bezpieczeństwa żywności oraz żywnościowego, a także suwerenności żywnościowej	Zagwarantowanie wysokiej jakości biologicznej i zdrowotnej produktów żywnościowych	Wzrost wykorzystania naturalnych nawozów, powrót do wykorzystania cennych mikroorganizmów glebowych
		Wyeliminowanie metod przetwórstwa żywności wpływających negatywnie na jej jakość
		Promocja produkcji i spożycia żywności najwyższej jakości – ekologicznej, regionalnej i tradycyjnej
	Wyeliminowanie z produkcji rolniczej syntetycznych środków chemicznych o udowodnionym spektrum negatywnego oddziaływana na człowieka i środowisko	Podjęcie działań zmierzających do wyeliminowania z produkcji rolniczej toksycznych dla pszczół neonikotynoidów
		Podjęcie działań zakazujących jakiekolwiek wykorzystanie herbicydów na bazie glifosatu (np. Roundup)
		Zwrócenie większej uwagi na pestycydy groźne dla ryb – stworzenie barier ochronnych wzdłuż cieków
	Stworzenie bariery zapobiegającej możliwości wykorzystywania w produkcji rolniczej organizmów genetycznie modyfikowanych, a w przetwórstwie rolno-spożywczym mikroorganizmów genetycznie modyfikowanych i ich produktów	Zakaz użycia w przetwórstwie mikroorganizmów genetycznie modyfikowanych, na podobnej podstawie prawnej
		Organizowanie szerokich akcji, kampanii informacyjnych w mediach na temat GMO i ich szkodliwości
		Przygotowanie publikacji na temat konsekwencji ewentualnego wykorzystywania GMO w województwie podkarpackim

Obszar strategiczny I – OPŁACALNOŚĆ PRODUKCJI ROLNEJ

Priorytet 3 – ROZWÓJ PRZETWÓRSTWA ROLNO-SPOŻYWCZEGO

Trend rozwojowy	Kierunek interwencji	Działania szczegółowe
Rozwój przetwórstwa produktów rolnych opartego na tradycyjnych metodach wytwarzania	Tworzenie i rozwój lokalnego przetwórstwa produktów rolnych	Dofinansowanie do utworzenia rolniczego handlu detalicznego ze środków UE
		Dofinansowania na utworzenie małych, rodzinnych zakładów przetwórczych ze środków UE
		Tworzenie kanałów sprzedaży i dystrybucji np. sklepy na terenie gospodarstwa, sklepy internetowe
		Doradztwo i szkolenia z zakresu przetwórstwa produktów rolnych
	Produkcja żywności ekologicznej	Rozwój przetwórstwa produktów ekologicznych
		Wspieranie dobrowolnych zobowiązań rolników, którzy podejmują się utrzymać lub przejść na praktyki i metody rolnictwa ekologicznego poprzez dofinasowanie ze środków UE
		Podnoszenie świadomości konsumentów w zakresie dobrych nawyków żywieniowych
		Promocja produktów regionalnych i ekologicznych
Wzmocnienie branży przemysłu rolno-spożywczego	Poprawa efektywności przemysłu rolno-spożywczego	Nowe programy finansowania rozwoju inwestycji
		Tworzenie grup producenckich
		Poprawa organizacji rynku rolnego
		Obniżenie kosztów produkcji poprzez wdrożenie innowacyjnych systemów organizacji pracy
		Wprowadzenie nowych produktów o walorach zdrowotnych
	Rozwój lokalnego przetwórstwa	Uruchomienie małych przetwórni przez producentów surowców

		Większa współpraca rolnik – przedsiębiorca
		Wdrożenie systemu obrotu produktów wytworzonych w lokalnych przetwórniach
Zwiększenie liczby podmiotów gospodarczych działających w branży przetwórstwa rolno-spożywczego	Propagowanie i zachęcanie młodych ludzi do tworzenia przedsiębiorstw w branży rolno – spożywczej	Zachęcanie studentów kierunków rolniczych, związanych z produkcją i przetwórstwem żywności do podejmowania samodzielnej działalności gospodarczej w branży przetwórstwa rolno-spożywczego
		Organizowanie wizyt studyjnych dla studentów w przedsiębiorstwach z branży przetwórstwa rolno-spożywczego działających na Podkarpaciu
		Zachęcanie studentów do odbywania praktyk studenckich w znanych w regionie i w Polsce firmach branży przetwórstwa rolno-spożywczego
		Promowanie firm działających w branży rolno-spożywczej wśród studentów, organizowanie spotkań z właścicielami takich podmiotów
Zwiększenie szans rozwoju zakładów przetwórczo-produkcyjnych	Zwiększenie produkcji wysokiej jakości wyrobów tradycyjnych oraz ekologicznych	Wsparcie, szkolenia oraz pomoc przy ubieganiu się o korzystanie ze środków pomocowych krajowych i UE
		Współpraca z instytucjami naukowymi w opracowywaniu modelów biznesowych (wdrażanie nowych produktów, odtwarzanie starych receptur w nowoczesnych procesach technologicznych, itd.)
		Zwiększenie dostępności wysokiej jakości surowców, a w szczególności ekologicznych od lokalnych dostawców
	Wprowadzanie nowych produktów (tradycyjnych, lokalnych, ekologicznych) na rynek	Wsparcie przy wprowadzaniu systemów jakości oraz certyfikacji
		Wsparcie przy sporządzaniu wniosków do rejestracji produktów na Liście Produktów Tradycyjnych Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi
		Wsparcie promocji produktów poprzez organizację targów, wystaw, w tym wydarzeń międzynarodowych
	Zarządzanie zasobami ludzkimi	Współpraca z systemem oświaty w zakresie koordynacji potrzeb kształcenia zawodowego w poszczególnych branżach. Reaktywacja pożądanych kierunków zawodowych
		Wsparcie w celu przygotowania praktykantów, stażystów z odpowiednimi kwalifikacjami

Obszar strategiczny I – OPŁACALNOŚĆ PRODUKCJI ROLNEJ

Priorytet 4 – ROZWÓJ ROLNICTWA EKOLOGICZNEGO

Trend rozwojowy	Kierunek interwencji	Działania szczegółowe
Zwiększenie skali produkcji żywności ekologicznej oraz rozwój rynku tego typu żywności	Zwiększenie zainteresowania rolników rozpoczęciem lub poszerzaniem produkcji żywności metodami ekologicznymi	Propagowanie wśród uczniów i studentów na etapie nauki wiedzy o możliwości podjęcia produkcji żywności metodami ekologicznymi
		Wsparcie (informacyjne, doradcze, eksperckie) ze strony instytucji rolniczych w obszarze wyboru rodzaju produkcji ekologicznej, technologii produkcji, certyfikacji gospodarstw ekologicznych, certyfikacji produktów
		Realizacja projektów o charakterze badań stosownych oraz realizacja analiz rynkowych i ekspertyz wspierających rozwój rynku produkcji ekologicznej na Podkarpaciu
	Zwiększenie świadomości konsumentów Podkarpacia o walorach żywności ekologicznej	Organizowanie przez uczelnie wyższe i instytucje rolnicze konferencji i wykładów nt. produktów ekologicznych połączonych z wystawami i możliwością degustacji
		Zaangażowanie uczelni wyższych i instytutów badawczych w sferze edukacji ekologicznej konsumentów, edukacji w obszarze bezpieczeństwa żywności oraz promocji żywności ekologicznej (propagowanie wiedzy o walorach żywności ekologicznej)
		Promocja dobrych praktyk i najlepszych producentów żywności ekologicznej poprzez różnego rodzaju konkursy i inne działania informacyjno-promocyjne
Zwiększenie poziomu produkcji, jakości i konkurencyjności sektora (rolnictwa) ekologicznego	Doskonalenie technologii produkcji ekologicznej, rozwój jej specjalizacji oraz wdrażanie ekologicznych form produkcji	Specjalizacja regionalna w produkcji ekożywności, w tym w regionach atrakcyjnych turystycznie oraz chronionego środowiska i krajobrazu
		Wprowadzenie płodozmianu z uprawą konserwującą, mającego na celu utrzymanie i podwyższenie żyzności gleby (np. zmniejszenie zakwaszenia, wyeliminowanie szkodników, chorób)
		Stosowanie czystego i niemodyfikowanego materiału siewnego, naturalnych środków ochrony roślin (możliwość stosowania preparatów biologicznych) oraz nawozów organicznych (kompost, obornik, rośliny motylkowe wiążące azot)
		Chów i hodowla zwierząt metodami naturalnymi (bez zastosowania hormonów wzrostu, antybiotyków)

		Dobór gatunków i odmian roślin oraz ras zwierząt, mało podatnych na choroby, a także przystosowanych do danego środowiska oraz dążenie do utrzymania bogactwa gatunkowego (bioróżnorodności)
	Utrzymanie wysokiej jakości surowców ekologicznych	Poprawa jakości produktów ekologicznych poprzez zastosowanie nowych sposobów uprawy roślin oraz chowu i hodowli zwierząt
		Ocena jakość zdrowotnej i wartości odżywczej surowców ekologicznych na tle żywności konwencjonalnej
	Marketing i dystrybucja ekologicznych produktów żywnościowych oraz wzrost wiedzy konsumentów na temat rolnictwa ekologicznego	Promocja i upowszechnianie lokalnych produktów ekologicznych poprzez kampanie społeczne, targi branżowe i inne wydarzenia, kształtujące w społeczeństwie pozytywne postawy wobec ekoproduktów
		Uruchamianie sieci lokali handlowych (eko-supermarketów), działów w sklepach, restauracji, barów, cateringu, gospodarstw agroturystycznych
		Działania wspierające poprawę (skrócenie) ekologicznego łańcucha żywnościowego na drodze producent-konsument
		Edukacja i nauka w zakresie rolnictwa i żywności ekologicznej wśród dzieci, młodzieży szkolnej, studentów (wizyty w gospodarstwach ekologicznych, firmach przetwórstwa ekologicznego, kierunki studiów, wykłady, olimpiady ekologiczne)
		Rozwój jednostek integrujących rozproszoną produkcję ekologiczną i zajmujących się dystrybucją, w tym grup producenckich
Rozwój ekologicznej produkcji rolnej i przetwórstwa ekologicznej żywności	Wsparcie rolnictwa ekologicznego poprzez organizacje rolnicze i ekologiczne	Aktywna prezentacja i promocja zalet rolnictwa ekologicznego
		Starania o ulokowanie wiedzy na temat rolnictwa ekologicznego we wszystkich typach szkół średnich
		Wsparcie tworzenia zrzeszeń, spółdzielni itd., grupujących wszystkich interesariuszy rolnictwa ekologicznego
		Rozwój organizacji działających w zakresie rolnictwa ekologicznego
	Rozwijanie przetwórstwa ekologicznej żywności	Wsparcie przetwórstwa ekologicznej żywności poprzez zapisy dotyczące możliwości dofinansowania w ramach inteligentnych specjalizacji regionu
		Organizacja targów i wystaw prezentujących przetworzone ekologiczne produkty żywnościowe
		Wycofanie lub tworzenie ograniczeń dla przetwórstwa niespełniającego wymogów ekologicznych

	Wzrost sprzedaży ekologicznych produktów rolniczych	Aktywna promocja i wsparcie różnych form sprzedaży bezpośredniej ekologicznych produktów rolniczych (w każdym mieście cotygodniowa sprzedaż ekologicznych produktów rolnych prowadzona przez rolników)
		Wzrost możliwości bezpośredniej sprzedaży w gospodarstwie rolniczym
		Stworzenie warunków do sprzedaży bezpośredniej posiadających ekologiczny certyfikat wyrobów alkoholowych

Obszar strategiczny II – JAKOŚĆ ŻYCIA I ŚRODOWISKA NA OBSZARACH WIEJSKICH

Priorytet 1 – ROZWÓJ INFRASTRUKTURY TECHNICZNEJ OBSZARÓW WIEJSKICH

Trend rozwojowy	Kierunek interwencji	Działania szczegółowe
Ochrona i zrównoważone gospodarowanie zasobami wodnymi	Poprawa jakości wód powierzchniowych i podziemnych, a także efektywne i racjonalne korzystanie z zasobów wodnych oraz poprawa poziomu retencji wód powierzchniowych	Rzetelne rozpoznanie walorów przyrodniczych, zachodzących zmian, trendów i zagrożeń środowiska przyrodniczego
		Uzbrojenie terenów w systemy kanalizacyjne
		Podniesienie efektywności oczyszczania ścieków komunalnych/modernizacja technologii i rozbudowa istniejących oczyszczalni ścieków
		Budowa przydomowych oczyszczalni ścieków na terenach, dla których taka inwestycja jest najkorzystniejszym rozwiązaniem
		Budowa nowych oczyszczalni ścieków
		Budowa zbiorników retencyjnych, polderów i suchych zbiorników
		Budowa lub modernizacja ujęć wód powierzchniowych i podziemnych, stacji uzdatniania wody
		Budowa systemów zbiorowego zaopatrzenia w wodę
		Utrzymanie w dobrym stanie melioracji wodnych
		Niezabudowywanie terenów zalewowych
Zabezpieczenie mieszkańców przed skutkami zagrożeń wywołanych czynnikami naturalnymi oraz antropogenicznymi	Zapobieganie, przeciwdziałanie oraz usuwanie skutków klęsk żywiołowych. Zapobieganie, przeciwdziałanie oraz usuwanie skutków poważnych awarii	Budowa, przebudowa i remont obiektów hydrotechnicznych
		Budowa, przebudowa i remont obiektów infrastruktury przeciwpowodziowej
		Retencja wody, w tym naturalna retencja wód opadowych i spowolnienie ich spływu
Sprawne i skuteczne samorządy	Koncentracja lokalnej administracji wszystkich szczebli na potrzebie wsparcia rozwoju infrastruktury	Aplikowanie o środki zewnętrzne na budowę, rozbudowę i modernizację infrastruktury technicznej
	Sprawna obsługa administracyjna postępowań dotyczących inwestycji publicznych	Poprawa organizacji obsługi wniosków dotyczących inwestycji publicznych
		Usprawnienie i przyśpieszenie wydawania decyzji dotyczących inwestycji publicznych
Podniesienie jakości dróg lokalnych	Połączenie dróg dojazdowych do gruntów rolnych z drogami publicznymi	Budowa i modernizacja dróg dojazdowych do gruntów rolnych z uwzględnieniem elementów krajobrazowych

		Uruchomienie programów pomocowych na modernizację dróg dojazdowych do gruntów rolnych
Tworzenie infrastruktury do zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich	Zwiększenie dostępności obszarów wiejskich poprzez modernizację istniejących oraz budowę nowych dróg, mostów i miejsc postojowych	Modernizacja infrastruktury w celu umożliwienia ruchu pojazdów o dużych gabarytach i ciężarze (autobusów) oraz umożliwienie bezpiecznego zatrzymywania się i postoju pojazdów
		Podwyższenie nośności na drogach oraz obiektach drogowych
		Budowa parkingów w miejscach o szczególnych walorach przyrodniczo – krajobrazowo – historycznych
		Budowa architektury turystycznej

Obszar strategiczny II – JAKOŚĆ ŻYCIA I ŚRODOWISKA NA OBSZARACH WIEJSKICH

Priorytet 2 – POPRAWA STANU ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO

Trend rozwojowy	Kierunek interwencji	Działania szczegółowe
Ochrona powietrza	Poprawa jakości powietrza, Zwiększenie stopnia wykorzystania odnawialnych źródeł energii, Niskoemisyjna gospodarka efektywnie korzystająca z zasobów	Modernizacja układów wytwarzania energii cieplnej kotłowni, w tym użytkowanych przez osoby fizyczne
		Poprawa efektywności energetycznej budynków mieszkalnych i użyteczności publicznej
		Modernizacja ciepłowni i rozwój efektywnego przesyłu ciepła i chłodu
Racjonalne gospodarowanie odpadami i ochrona powierzchni ziemi, w tym gospodarka o obiegu zamkniętym	Zwiększenie ilości odpadów zbieranych selektywnie, a także wykorzystanie odpadów komunalnych oraz osadów ściekowych na cele energetyczne. Gospodarka o obiegu zamkniętym oraz promowanie ponownego wykorzystania odpadów i recyklingu	Wdrażanie optymalnych systemów selektywnego zbierania odpadów
		Wdrażanie efektywnych ekonomicznie i ekologicznie technologii odzysku odpadów, w tym technologii pozwalających na recykling oraz odzysk energii zawartej w odpadach i komunalnych osadach ściekowych w procesach termicznego i biochemicznego ich przekształcenia
		Usuwanie azbestu i wyrobów zawierających azbest
		Informowanie i uświadamianie społeczeństwa o potrzebie racjonalnego gospodarowania odpadami
Ochrona obszarów produkcji rolniczej i atrakcyjnych krajobrazowo przed niekorzystnymi warunkami hydrologicznymi i meteorologicznymi	Podejmowanie decyzji dotyczących wyboru środków i metod ochrony produkcji rolniczej w przypadku prognozowania i wystąpienia niekorzystnych elementów meteorologicznych	Opracowywanie i dystrybucja meteorologicznych krótko i średnio terminowych prognoz pogody dla ustalonych odbiorców
		Opracowywanie i dystrybucja komunikatów i ostrzeżeń o możliwości wystąpienia niebezpiecznych zjawisk meteorologicznych dla ustalonych odbiorców
		Opracowywanie i dystrybucja komunikatów i ostrzeżeń o możliwości wystąpienia niebezpiecznych zjawisk hydrologicznych dla ustalonych odbiorców
		Ustalenie obszarów potencjalnie zagrożonych wystąpieniem niebezpiecznych zjawisk
		Ustalenie listy odbiorców prognoz, komunikatów i ostrzeżeń
Ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazowej oraz funkcji ekosystemów	Ochrona najcenniejszych siedlisk przyrodniczych oraz gatunków flory i fauny	Ochrona siedlisk i gatunków poprzez utrzymanie i odtworzenie naturalnych ekosystemów retencjonujących wodę
		Ograniczanie dróg rozprzestrzeniania gatunków inwazyjnych

	Zarządzanie zasobami przyrody i krajobrazu	Zapewnienie właściwej ochrony dla różnorodności biologicznej, terenów zieleni i krajobrazu w planowaniu przestrzennym, ze szczególnym uwzględnieniem korytarzy ekologicznych
	Zachowanie lub przywrócenie właściwego stanu siedlisk i gatunków	Prowadzenie systematycznych badań/obserwacji dotyczących zmian bioróżnorodności na trwałych użytkach zielonych w zależności od sposobu ich użytkowania
		Zachowanie bioróżnorodności biologicznej na terenach wiejskich z wykorzystaniem pakietów w ramach programów rolno-środowiskowo-klimatycznych
		Zachowanie zadrzewień i zakrzewień śródpolnych
		Aktualizacja/opracowanie programu ochrony środowiska, a także realizacja ustawy o ochronie przyrody, w tym wydawanie pozwoleń/zezwoleń, prowadzenie odpowiednich rejestrów
	Pogłębianie i udostępnianie wiedzy o zasobach przyrodniczych i walorach krajobrazowych województwa	Rekomendacje i wnioski dotyczące kształtowania i ochrony krajobrazu, w szczególności przez wskazanie obszarów, które powinny zostać objęte formami ochrony przyrody
		Organizacja konkursów i olimpiad, prowadzenie akcji, kampanii informacyjnych, organizacja konkursów, warsztatów, publikacja o charakterze edukacyjnym, ulotki, broszury, itp.
	Utrzymanie i poprawa stanu siedlisk przyrodniczych użytkowanych rolniczo	Wspieranie prowadzenia ekstensywnej gospodarki pasterskiej na terenach cennych przyrodniczo
		Wsparcie działań związanych z prowadzeniem gospodarki pasiecznej jako ważnego elementu w zachowaniu bioróżnorodności (szkolenia, konferencje, konkursy, promocja produktów pochodzenia pszczelego)
		Wsparcie działań uwzględniających zwalczanie roślin inwazyjnych
	Działania szkoleniowe, promocyjne i edukacyjne w zakresie problemów związanych z utrzymaniem i ochroną różnorodności biologicznej	Prowadzenie działań szkoleniowo-edukacyjnych związanych z zachowaniem i poprawą różnorodności biologicznej
		Podnoszenie świadomości dzieci, młodzieży oraz rolników na temat roli pszczół w środowisku oraz zagrożeń dla ich zdrowia wynikających z działalności człowieka
Wzmacnianie stabilności i odporności drzewostanów na zmieniające się warunki	Przebudowa monokultur powstałych na gruntach porolnych na rzecz wielogatunkowych	Rozwój szkółkarstwa leśnego
		Przygotowanie wysokiej jakości (m.in. mikoryzowanego) leśnego materiału sadzeniowego na potrzeby przebudowy drzewostanów

klimatyczne	i wielogeneracyjnych drzewostanów oraz przebudowa innych drzewostanów o składzie gatunkowym niezgodnym z siedliskiem	Odnowienie drzewostanów w ramach przebudowy oraz ich pielęgnowanie i ochrona na każdym etapie rozwoju
	Utrzymanie na odpowiednim poziomie Leśnego Materiału Podstawowego – najwyższej jakości rodzimej bazy nasiennej	Pielęgnacja istniejących i ustanawianie nowych obiektów nasiennych
	Stabilizacja obiegu wód i poprawa bilansu wodnego w lasach	Spowolnienie spływu wód w obrębie małych zlewni, przy jednoczesnej ochronie leśnego krajobrazu naturalnego
		Zwiększenie możliwości retencyjnych zlewni górskich oraz renaturyzacja cieków stałych oraz obszarów podmokłych, jak i przywracanie w nich ciągłości biologicznej w ramach adaptacji lasów do zmian klimatu
	Powszechna ochrona lasów i różnorodności biologicznej.	Ochrona lasów cennych przyrodniczo, a w szczególności na siedliskach wilgotnych, łęgowych i bagiennych
		Utrzymanie i rozwój do zmieniających się potrzeb systemu ochrony przeciwpożarowej
		W użytkowanych gospodarczo drzewostanach pozostawianie fragmentów starodrzewu z nienaruszonymi dolnymi warstwami lasu, kęp drzew oraz drzew dziuplastych, drzew biocenotycznych, drzew o cechach pomnikowych lub szczególnych walorach estetyczno-krajobrazowych
		Inicjowanie i popieranie naturalnego sposobu odnawiania lasu
		Prowadzenie czynności prognostycznych w zakresie zagrożeń ze strony szkodliwych owadów i grzybów, zabiegów profilaktycznych i ochronnych, a w przypadkach koniecznych zabiegów zwalczających
Ochrona najcenniejszych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych Podkarpacia oraz poprawa stanu obszarów zagrożonych	Utrzymanie krajobrazowych i historycznych walorów obszarów wielskich	Opracowanie planów zagospodarowania gmin, w celu ograniczenia postępującej degradacji krajobrazu przez niekontrolowaną zabudowę rozproszoną
	Doskonalenie funkcjonowania obszarów chronionych	Inwentaryzacja i analiza stanu potencjalnie cennych przyrodniczo obszarów i objęcie ich odpowiednio wysoką formą ochrony
		Analiza przebiegu i objęcie ochroną obszarów tworzących korytarze ekologiczne
	Poprawa stanu ekologicznego rzek i potoków	Uporządkowanie gospodarki wodno-ściekowej poprzez budowę oczyszczalni ścieków i systemów kanalizacji
		Analiza projektów regulacji koryt rzek i potoków, w celu powstrzymania ich degradacji i obniżaniu retencji wody w zlewniach spowodowanych nieprzemyślaną i szkodliwą zabudową cieków wodnych

		Odtworzenie stref ekotonowych wzdłuż dolin rzecznych
		Zwiększenie „małej retencji" w oparciu o retencję naturalną, z uwzględnieniem analizy roli bobra europejskiego w zwiększaniu retencji wody
		Wdrażanie zasad dobrej praktyki w utrzymaniu rzek i potoków, szczególnie w górskich i podgórskich lasach 288rof.288ronnych, wraz z monitoringiem efektów tych działań
		Udrożnienie koryt głównych cieków Podkarpacia wszędzie tam, gdzie jest to technicznie możliwe i ekonomicznie racjonalne
		Opracowanie projektu i podjęcie działań w celu odtworzenie stanu populacji zagrożonych gatunków ryb
Ochrona zasobów środowiskowych i kulturowych obszarów wiejskich	Ochrona wód powierzchniowych i podziemnych poprzez redukcję zanieczyszczeń wód pochodzących z działalności rolniczej i pozarolniczej	Usuwanie dzikich wysypisk, usuwanie odpadów azbestowych, porządkowanie przestrzeni itp.
		Kontrola i usuwanie nielegalnych zrzutów ścieków do wód lub do ziemi
	Ochrona gleb przed degradacją	Promocja dobrych praktyk w dziedzinie ekologii i rolnictwa
	Redukcja zanieczyszczenia powietrza (niska emisja)	Kampanie społeczne zmieniające postawy mieszkańców wobec środowiska (niska emisja, zanieczyszczenia wód)
	Kształtowanie postaw proekologicznych oraz pielęgnowanie tradycji i dziedzictwa kulturowego	Edukacja ekologiczna dzieci i młodzieży (ochrona środowiska, poznawanie przyrody)
Ochrona zasobów wodnych, piękna krajobrazu, różnorodności biologicznej	Zarządzanie zasobami wodnymi	Renaturyzacja cieków
		Odtworzenie naturalnych zbiorników wodnych (oczka wodne, stawy itd.)
		Zrównoważone melioracje na gruntach rolnych i leśnych
		Zwiększanie efektywności wykorzystywania naturalnych zasobów wody
		Zwiększanie naturalnej i sztucznej retencji glebowej (tzw. Małej retencji) poprzez działania uświadamiające i wspieranie racjonalnej gospodarki rolnej
		Zachęcanie rolników do chowu bydła opartego na naturalnym wypasie
	Zachowanie lub odtworzenie piękna krajobrazu	Zachowanie zadrzewień, naturalnych sadów
		Kształtowanie estetycznej wrażliwości mieszkańców obszarów wiejskich, w tym rolników

		Działania edukacyjne
		Organizowanie konkursów na najpiękniejsze krajobrazowo gospodarstwa wiejskie, głównie rolnicze
	Zachowanie lub przywrócenie właściwego stanu siedlisk, w tym naturalnych agroekosystemów	Zachowanie lub odtworzenie obszarów podmokłych
		Rozwijanie systemów rolnictwa ekologicznego
		Odtworzenie naturalnych genomów drzew i krzewów
		Wspieranie permakultury i leśnych ogrodów

Obszar strategiczny II – JAKOŚĆ ŻYCIA I ŚRODOWISKA NA OBSZARACH WIEJSKICH

Priorytet 3 – ROZWÓJ BIOGOSPODARKI (W TYM OZE)

Trend rozwojowy	Kierunek interwencji	Działania szczegółowe
Wykorzystanie produkcji rolniczej do produkcji OZE	Podejmowanie decyzji merytorycznych i administracyjnych dotyczących zagospodarowania i rodzaju prowadzenia działalności na wytypowanych obszarach	Wykonywanie specjalistycznych bieżących i sezonowych opracowań dotyczących wybranych elementów klimatu mających wpływ na produkcję rolną i turystykę
		Wykonywanie specjalistycznych bieżących i sezonowych opracowań dotyczących warunków hydrologicznych mających wpływ na produkcję rolną i turystykę
Pozyskiwanie energii z odnawialnych źródeł	Zwiększenie stopnia wykorzystania odnawialnych źródeł energii	Prowadzenie badań nad opracowaniem nowych rozwiązań z zakresu wykorzystania OZE
		Wspieranie wysokosprawnej kogeneracji i rozwoju wytwarzania energii z odnawialnych źródeł energii
		Realizacja przedsięwzięć mających na celu poprawę efektywności energetycznej budynków użyteczności publicznej, w szczególności obejmujących modernizację dotychczasowych źródeł ciepła, których nośnikiem energii były paliwa stałe lub realizacja nowych z zastosowaniem odnawialnych źródeł energii
		Zwiększanie w produkcji energii udziału energii wyprodukowanej z wykorzystaniem źródeł odnawialnych
Budowanie prawidłowego systemu recyklingu odpadów organicznych (jako podstawy gospodarki o obiegu zamkniętym)	Zarządzanie zasobami odpadów organicznych w obiegu zamkniętym	Organizacja skutecznego systemu selektywnej zbiórki odpadów organicznych w celu zagospodarowania na skalę przydomową lub w systemie utylizacji gminnej (w tym fermentacji, kompostowania i wermikompostowania)
		Budowanie wiedzy konsumenckiej i obywatelskiej
		Wypracowanie systemu informacji zwrotnych o działaniu lokalnych gniazd recyklingowych, w celu eliminacji ewentualnych problemów i udoskonalania ich funkcjonowania
	Działania w zakresie unikania, minimalizacji i recyklingu odpadów organicznych w celu realizacji dyrektywy unijnej o ograniczeniu składowania na składowiskach	Identyfikacja specyfiki (jakości i ilości) produkowanych odpadów organicznych w różnych sektorach działalności. Podział źródeł produkcji odpadów ze względu na ich specyfikę, łączenie tych źródeł w grupy, dla których zostaną zaproponowane optymalne metody unieszkodliwiania odpadów na miejscu ich wytwarzania, tworzenie *„parków odpadowych”*

		Kompostowanie i wermikompostowanie na małą skalę, na terenach włączonych w system grup: Grupa I – przedszkola, szkoły, uczelnie, kościoły, urzędy Grupa II – punkty małej i dużej gastronomii, targowiska Grupa III – osiedla mieszkaniowe
		Wypracowanie efektywnego systemu obsługi osiedli (frakcja odpadów organicznych) (w tym np. leasingu elementów gniazd recyklingowych i usług w zakresie edukacji mieszkańców)
	Promocja udziału społeczeństwa w systemie gospodarki odpadami (ze szczególnym uwzględnieniem odpadów organicznych)	Angażowanie lokalnych i regionalnych mediów do promocji biogospodarki
		Organizacja festynów, kiermaszów, targów, pokazów, szkoleń, warsztatów oraz konferencji

Obszar strategiczny II – JAKOŚĆ ŻYCIA I ŚRODOWISKA NA OBSZARACH WIEJSKICH

Priorytet 4 – DOSTĘPNOŚĆ WYSOKIEJ JAKOŚCI USŁUG PUBLICZNYCH

Trend rozwojowy	Kierunek interwencji	Działania szczegółowe
Wysoka jakość usług administracji publicznej i instytucji zajmujących się rolnictwem	Zwiększanie zaangażowania administracji publicznej na rzecz rozwiązywania problemów rolnictwa i wsi	Zwiększanie zaangażowania samorządów i administracji rządowej na rzecz poprawy warunków gospodarowania np. zmian struktury gospodarstw poprzez scalania
		Zwiększanie stopnia przygotowania samorządów i administracji do interwencji w sytuacjach zagrożeń np. bioasekuracja
		Integrowanie działań różnych instytucji otoczenia rolnictwa i działających na wsi na rzecz promowania produktów podkarpackiego rolnictwa
		Zwiększanie skuteczności działań ograniczających szkody w rolnictwie powodowane przez zwierzynę łowną i prawnie chronioną
	Wysoki poziom usług instytucji otoczenia rolnictwa	Utrzymywanie ścisłej współpracy instytucji otoczenia rolnictwa z producentami rolnymi na rzecz dostosowywania usług do bieżących potrzeb
		Usprawnienie obsługi producentów rolnych
		Skrócenie czasu obsługi rolników, szczególnie związanej z prowadzeniem inwestycji – dotacje z PROW
		Integrowanie działań instytucji otoczenia rolnictwa na rzecz skuteczniejszej pomocy rolnikom w prowadzeniu gospodarstw
		Monitorowanie skutków prowadzonych interwencji np. dotacji obszarowych, pakietów rolno-środowiskowo-klimatycznych pod kątem długofalowych korzyści dla rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich

Obszar strategiczny III – POZAROLNICZE MIEJSCA PRACY I AKTYWNE SPOŁECZEŃSTWO

Priorytet 1 – ROZWÓJ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI NA OBSZARACH WIEJSKICH

Trend rozwojowy	Kierunek interwencji	Działania szczegółowe
Tworzenie miejsc pracy na obszarach wiejskich	Tworzenie szerokorozumianej bazy i oferty turystycznej na obszarach wiejskich	Stymulowanie tworzenia gospodarstw agroturystycznych
		Wspieranie przedsięwzięć w zakresie turystyki wiejskiej
		Wspieranie rolników w tworzeniu miejsc noclegowych w gospodarstwach agroturystycznych
		Eksponowanie i udostępnianie miejsc atrakcyjnych turystycznie
		Promowanie lokalnych produktów, atrakcji turystycznych oraz dziedzictwa kulturowego
		Tworzenie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniających rozwój turystyki
		Uzbrajanie terenów przeznaczonych pod działalność gospodarczą
		Prowadzenie akcji promocyjnych w dużych aglomeracjach w Polsce informujących o ofercie rekreacyjno-turystycznej naszego regionu
		Budowanie ścieżek rowerowych, szlaków turystycznych, spacerowych, biegowych tras narciarskich, małej infrastruktury turystycznej
		Wspieranie rozwoju sieci miejsc krótkotrwałego zakwaterowania (rekreacyjne domki letniskowe), budowy zajazdów, pensjonatów itp.
		Wspieranie rozwoju infrastruktury turystycznej i okołoturystycznej
		Utrzymywanie w dobrym stanie technicznym obiektów zabytkowych
		Zwiększanie retencji wodnej (budowa zbiorników małej retencji) oraz wykorzystywanie ich do celów rekreacyjnych
		Zapewnianie atrakcyjnej oferty imprez sportowo-rekreacyjnych
		Współpraca z ośrodkami zagranicznymi (Słowacja, Ukraina) na rzecz rozwijania infrastruktury i oferty turystycznej
		Organizowanie konkursów np. dla studentów architektury na projekty zagospodarowania przestrzeni publicznych

		Prowadzenie konserwacji, renowacji, modernizacji, adaptacji miejsc o wysokich walorach historycznych, turystycznych
		Adaptowanie obiektów zabytkowych na cele kulturalne i turystyczne
		Zagospodarowywanie atrakcyjnych terenów na cele rekreacyjno-sportowe
		Wyposażanie w infrastrukturę biwakową i dla caravaningu miejsc o szczególnych walorach turystycznych
		Rozwijanie marketingu usług turystycznych oferowanych w regionie
		Koordynacja działań wszystkich podmiotów uczestniczących w rozwoju turystyki
		Wspieranie przedsięwzięć związanych z aktywnością ruchową, tworzeniem nowoczesnej bazy rekreacyjno-sportowej
	Tworzenie dodatkowych źródeł dochodu	Podejmowanie dodatkowej działalności gospodarczej niezwiązanej z rolnictwem
		Dotacje na rozwój obszarów wiejskich i działalności pozarolniczej
		Tworzenie przedszkoli i żłobków na obszarach wiejskich celem umożliwienia podjęcia pracy przez osoby wychowujące dzieci
		Działania szkoleniowe podnoszące wiedzę z zakresu przedsiębiorczości
		Opracowywanie i wdrażanie polityki wspierania rozwoju gospodarczego regionu
		Rozwijanie kontaktów z organizacjami przedsiębiorców na rzecz tworzenia korzystniejszych warunków prowadzenia działalności gospodarczej
		Stymulowanie współpracy lokalnych przedsiębiorców
		Udzielanie wsparcia instytucjom i organizacjom prowadzącym szkolenia i kursy podnoszące kwalifikacje zawodowe
		Promowanie i wspieranie samozatrudnienia
		Aktywizacja zawodowa i społeczna osób objętych pomocą społeczną
		Stosowanie preferencji dla powstających i rozwijających się firm
		Stosowanie preferencji dla podmiotów tworzących nowe miejsca pracy
		Promocja i wspieranie ciekawych projektów rozwiązań w zakresie tworzenia miejsc pracy
		Doradztwo w zakresie inwestowania i prowadzenia działalności gospodarczej oraz o możliwościach finansowania przedsięwzięć z funduszy strukturalnych i innych

		Dysponowanie informacją na temat potrzeb firm w zatrudnianiu pracowników o konkretnych kwalifikacjach
		Promowanie oferty lokalnych przedsiębiorców w otoczeniu
		Wypromowanie marki produktu turystycznego związanego z regionem
		Promocja rolniczego handlu detalicznego
		Rozwój spółdzielni socjalnych
		Wspieranie tworzenia pozarolniczych miejsc pracy na wsi
		Wspieranie i preferowanie osób podejmujących działalność gospodarczą
		Ułatwianie dostępu do instytucjonalnych form wsparcia przedsiębiorczości (np. Inkubator przedsiębiorczości, podstrefa ekonomiczna, startupy itp.)
		Wspieranie i promowanie działalności organizacji związanych z pomocą społeczną
		Rozwój tradycyjnego rzemiosła i rękodzielnictwa
		Wspieranie galerii, klubów i innych organizacji oraz instytucji zajmujących się popularyzacją rzemiosła i rękodzieła
		Integrowanie działań różnych organizacji i instytucji zajmujących się animowaniem działalności rzemieślniczej i rękodzielniczej
		Rozwijanie możliwości udziału w zajęciach związanych z nauką rękodzieła
Poprawa sytuacji materialnej mieszkańców wsi	Przygotowanie terenów na obszarach wsi pod realizację inwestycji	Tworzenie studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego
		Systematyczne rozbudowywanie i modernizowanie infrastruktury drogowej, ze szczególnym uwzględnieniem poprawy bezpieczeństwa
		Współdziałanie z zarządcami dróg gminnych, powiatowych i wojewódzkich w zakresie poprawy ich stanu technicznego i standardu
		Budowanie/modernizowanie sieci kanalizacji sanitarnej i deszczowej
		Rozbudowywanie i modernizowanie sieci wodociągowej
		Budowanie/modernizowanie stacji uzdatniania wody
		Realizacja projektów z zakresu społeczeństwa informacyjnego celem upowszechnienia dostępu do sieci szerokopasmowej

		Zagospodarowywanie terenów zielonych, wyposażanie ich w potrzebną infrastrukturę
		Wyposażanie przestrzeni publicznych w obiekty małej architektury, szczególnie w miejscowościach atrakcyjnych turystycznie
		Systematyczne powiększanie liczby miejsc parkingowych przy obiektach użyteczności publicznej i w miejscowościach atrakcyjnych turystycznie
		Podejmowanie działań na rzecz budowy, lub adaptacji istniejących pomieszczeń na mieszkania komunalne
		Doskonalenie systemów eksploatacji budynków i budowli użyteczności publicznej
		Pozyskiwanie nowych terenów pod inwestycje oraz terenów rekreacyjnych
		Uzbrajanie terenów inwestycyjnych (inwestycje związane z działalnością gospodarczą, tereny rekreacyjne oraz mieszkalnictwo wielorodzinne i jednorodzinne)
		Wspieranie inwestorów w zakresie pozyskiwania środków pomocowych krajowych i UE
Tworzenie dogodnych warunków do powstania i rozwoju firm drzewnych oraz zakładów świadczących usługi w zakresie leśnictwa tzw. Zakładów Usług Leśnych	Powstanie stabilnego sektora usług leśnych	Szersze wykorzystanie możliwości zawierania umów wieloletnich na realizację prac z zakresu gospodarki leśnej
		Utrzymanie i poszerzanie w dłuższej perspektywie wielkości zamówień na realizację prac z zakresu gospodarki leśnej
		Współorganizacja szkoleń przyszłych pracowników ZUL, w tym nieodpłatne udostępnianie powierzchni leśnych na potrzeby zajęć praktycznych
	Promocja budownictwa drewnianego	Wykorzystanie mediów do promocji drewna jako odnawialnego surowca budowlanego
		Realizacja inwestycji opartych na technologii budownictwa drewnianego
		Organizacja konferencji i seminariów dla architektów i projektantów przybliżających zagadnienia budownictwa drewnianego

Obszar strategiczny III – POZAROLNICZE MIEJSCA PRACY I AKTYWNE SPOŁECZEŃSTWO

Priorytet 2 – AKTYWNI OBYWATELE, AKTYWNE SPOŁECZEŃSTWO, SILNE ORGANIZACJE POZARZĄDOWE

Trend rozwojowy	Kierunek interwencji	Działania szczegółowe
Zwiększenie zaangażowania obywateli i organizacji pozarządowych w życie publiczne	Zwiększenie liczby inicjatyw oddolnych	Wspieranie (finansowe, merytoryczne, organizacyjne) działalności organizacji pozarządowych
		Wykorzystywanie imprez masowych i spotkań mieszkańców do przekazywania idei samorządności i aktywności społecznej
		Środki finansowe w formie małych grantów na realizacje inicjatyw oddolnych
		Środki finansowe na inicjatywy oddolne dla grup nieformalnych
		Nagradzanie osób za wyjątkowe osiągnięcia w pracy społecznej oraz za ciekawe inicjatywy
	Wzrost liczby obywateli angażujących się w działania organizacji pozarządowych i inicjatywy lokalne	Wspieranie działalności organizacji społecznych np. OSP, KGW i innych, których celem jest aktywizacja obywatelska
		Prowadzenie działalności wydawniczej, promowanie i upowszechnianie regionalnej twórczości artystycznej
		Organizacja warsztatów, szkoleń i treningów z zakresu samorozwoju
		Systematyczne doposażenie placówek kulturalnych przez jst
		Tworzenie świetlic środowiskowych
		Tworzenie Gminnych Rad Działalności Pożytku Publicznego
		Współpraca z ośrodkami zagranicznymi – wymiana kulturalna, sportowa
	Wzrost partycypacji obywateli w sprawach publicznych	Realizowanie projektów z zakresu zwiększania partycypacji społecznej oraz podnoszących kompetencje społeczne
		Edukowanie mieszkańców w zakresie aktywności społecznej
		Wspieranie działań na rzecz tworzenia i rozwijania lokalnych środków masowego przekazu
		Rozwijanie systemu konsultacji społecznych władz lokalnych i regionalnych z mieszkańcami przy podejmowaniu kluczowych decyzji
		Tworzenie przez jst budżetów obywatelskich

	Wzmocnienie potencjału III sektora	Edukacja społeczna mieszkańców
		Pozyskiwanie środków/tworzenie funduszy na działania związane z rozwojem demokracji lokalnych
		Wykorzystywanie imprez masowych i spotkań mieszkańców do przekazywania idei samorządności i aktywności społecznej
		Wspieranie funkcjonowania organizacji pozarządowych
		Realizacja programów integrujących społeczeństwo
		Promowanie osób i organizacji działających społecznie na rzecz własnego środowiska
		Zwiększanie udziału organizacji pozarządowych w realizacji zadań publicznych
	Aktywizacja i integracja różnych grup społecznych	Wsparcie i promocja działalności klubów sportowych i innych form aktywności sportowej
		Systematyczne doposażenie placówek oświatowych i kulturalnych w nowoczesny sprzęt dydaktyczny
		Wspieranie aktywnego i twórczego udziału w kulturze mieszkańców i gości przebywających w regionie
		Współdziałanie z lokalnymi i regionalnymi mediami, ośrodkami kultury w regionie oraz placówkami oświatowymi na rzecz propagowania biernego i czynnego uczestnictwa w kulturze
		Integrowanie działań różnych organizacji i instytucji w zakresie tworzenia oferty kulturalnej
		Podtrzymywanie i eksponowanie tradycji ludowych mniejszości narodowych
		Utrzymywanie ofert programowych w zakresie popularyzacji tradycji mniejszości narodowych
		Realizacja projektów z zakresu społeczeństwa informacyjnego
		Edukacja społeczna mieszkańców
		Wspieranie działalności charytatywnej organizacji pozarządowych i osób prywatnych
		Rozwijanie wolontariatu nakierowanego na działania międzypokoleniowe
		Organizowanie spotkań grup w ramach uniwersytetu trzeciego wieku, klubów seniorów i itp.

Obszar strategiczny III – POZAROLNICZE MIEJSCA PRACY I AKTYWNE SPOŁECZEŃSTWO

Priorytet 3 – USTAWICZNY WZROST UMIEJĘTNOŚCI I KOMPETENCJI MIESZKAŃCÓW WSI

Trend rozwojowy	Kierunek interwencji	Działania szczegółowe
Ochrona obszarów produkcji rolniczej i atrakcyjnych krajobrazowo przed niekorzystnymi warunkami hydrologicznymi i meteorologicznymi	Prowadzenie działalności edukacyjnej dotyczącej możliwości eliminacji negatywnego wpływu elementów meteorologicznych i hydrologicznych na gospodarkę i życie człowieka (aktywne melioracje klimatu), ze szczególnym uwzględnieniem niebezpiecznych i niekorzystnych zjawisk hydrologicznych i meteorologicznych	Organizacja i prowadzenie szkoleń i warsztatów dla różnych grup odbiorców
		Prowadzenie portalu internetowego o tematyce hydrologiczno-meteorologicznej dedykowanego dla rolników
		Prowadzenie działalności edukacyjnej poprzez edycję publikacji, broszur i ulotek informacyjnych (kampanie informacyjne)
Włączenie społeczne osób odchodzących z rolnictwa	Stworzenie możliwości uzyskania kwalifikacji pozarolniczych przez mieszkańców wsi	Prowadzenie form pozaszkolnych kształcenia ustawicznego w zawodach i kwalifikacjach pozarolniczych przy wykorzystaniu szkół ponadpodstawowych położonych na terenie wiejskim
		Podniesienie kompetencji cyfrowych i przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu mieszkańców wsi, zwłaszcza starszych, poprzez prowadzenie szkoleń z zakresu umiejętności wykorzystania technologii informacyjnej przy wykorzystaniu bazy i kadry szkół ponadpodstawowych położonych na terenie wiejskim.
		Włączenie lokalnych organizacji pozarządowych do aktywnego zachęcania mieszkańców wsi do podnoszenia kwalifikacji, prezentowania przykładów dobrych praktyk w zakresie działalności pozarolniczej dla członków tych organizacji
		Uniwersytety III wieku

Obszar strategiczny III – POZAROLNICZE MIEJSCA PRACY I AKTYWNE SPOŁECZEŃSTWO

Priorytet 4 – ZDROWY I AKTYWNY STYL ŻYCIA NA WSI

Trend rozwojowy	Kierunek interwencji	Działania szczegółowe
Zwiększenie atrakcyjności pobytu na obszarach wiejskich	Wspieranie rozwoju ruchu turystycznego w obszarach o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych	Budowa nowych i bieżące utrzymanie istniejących szlaków turystyki pieszej, rowerowej i konnej
		Budowa parkingów i miejsc postojowych w powiązaniu z istniejącą i rozbudowywaną siecią szlaków turystycznych
		Wspieranie powstawania i rozwoju przedsiębiorstw usługowych związanych z turystyką pieszą, rowerową i konną
		Rozwijanie współpracy z Państwowym Gospodarstwem Leśnym „Lasy Państwowe" i Parkami Narodowymi na rzecz rozwijania infrastruktury turystyczno-sportowej i oferty turystycznej na obszarach zarządzanych przez te instytucje
		Tworzenie i rozwijanie nowoczesnych, zintegrowanych systemów jednostek informacji turystycznej, realizowanych w partnerstwie (gmina, powiat, województwo)
		Rozwijanie atrakcyjnych produktów podkarpackiej turystyki np. turystyka kulturowa, turystyka biznesowa, turystyka zdrowotna, turystyka aktywna, turystyka na obszarach wiejskich, turystyka pielgrzymkowa itp.
		Podejmowanie działań na rzecz rozwoju oferty turystyki „Podkarpacie za pół ceny"
		Wykorzystanie potencjału karty dużej rodziny jako jednego z narzędzi krajowego popytu turystycznego – rozwijanie oferty
		Monitorowanie rynku turystycznego, gromadzenie i przetwarzanie danych, opracowywanie analiz w zakresie tendencji rozwojowych rynku turystycznego na Podkarpaciu
		Tworzenie otwartych stref aktywności zdrowotnej
		Rozwijanie współpracy z krajami sąsiednimi na rzecz rozwijania oferty turystycznej
		Produkcja i przetwórstwo surowca w gospodarstwach ekologicznych
	Promocja żywności wysokiej jakości	Przerób produktów spożywczych pozyskiwanych w lesie i małych gospodarstwach ekologicznych. Tworzenie sieci dostawców dziczyzny, owoców leśnych, grzybów i innych produktów lokalnych pozyskiwanych lasów

		Organizowanie cyklicznych imprez promujących regionalne produkty ekologiczne
		Wykorzystywanie mediów regionalnych i lokalnych do promowania regionalnych produktów ekologicznych
		Wprowadzanie do szkół produktów ekologicznych (np. mleko, warzywa, owoce)
Poprawa dostępu do specjalistycznej opieki medycznej, rehabilitacji oraz profilaktyki zachorowań na choroby cywilizacyjne	Wzrost świadomości społeczeństwa w zakresie ochrony zdrowia	Prowadzenie akcji profilaktycznych dla dzieci i młodzieży oraz osób dorosłych informujących o zagrożeniach związanych z chorobami cywilizacyjnymi
		Wspieranie działalności społecznej organizacji działających w regionie na rzecz wzrostu świadomości społeczeństwa w zakresie ochrony zdrowia
		Zwiększanie dostępności pomocy terapeutycznej i rehabilitacyjnej z zakresu profilaktyki uzależnień i przeciwdziałania przemocy w rodzinie
	Ograniczanie poziomu wad postawy dzieci i młodzieży	Zapewnienie realizacji zajęć gimnastyki korekcyjnej w szkołach
		Unowocześnianie bazy służby zdrowia
		Wspieranie rozwoju bazy rehabilitacyjnej
		Organizacja akcji typu „biała niedziela” oraz innych badań profilaktycznych

Obszar strategiczny IV – SPRAWNA ADMINISTRACJA

Priorytet 1 – EFEKTYWNY SYSTEM NADZORU W ŁAŃCUCHU ROLNO-SPOŻYWCZYM

Trend rozwojowy	Kierunek interwencji	Działania szczegółowe
Produkcja płodów rolnych spełniających standardy bezpiecznej żywności	Zwiększenie nadzoru nad: • produkcją, wytwarzaniem, obrotem towarami pochodzenia roślinnego podlegającymi regulacjom fitosanitarnym i nasiennym • produkcją, konfekcjonowaniem, przemieszczaniem, wprowadzaniem do obrotu i stosowaniem środków ochrony roślin • produkcją roślinną wolną od GMO	Zintensyfikowanie działań kontrolnych w sektorze produkcji i obrotu roślinami, produktami roślinnymi i przedmiotami szczególnie podatnymi na porażenie przez organizmy kwarantannowe i regulowane
		Usprawnienie wymiany informacji pomiędzy jednostkami administracji rządowej i samorządowej działającymi w obszarze rolno-spożywczym
		Zapobieganie wprowadzaniu do obrotu nielegalnych w tym podrobionych środków ochrony roślin
		Pobieranie próbek płodów rolnych z produkcji pierwotnej do badań na pozostałości środków ochrony roślin
		Uczestniczenie w systemie wczesnego ostrzegania o niebezpiecznych produktach żywnościowych i paszach (RASFF)
		Prowadzenie kampanii informacyjnych, wystaw, publikacji, ulotki, broszury
Efektywne funkcjonowanie łańcucha rolno-spożywczego	Przemieszczanie i składowanie towarów	Wsparcie koordynacji pomiędzy ogniwami łańcucha podaży w Polsce
		Wsparcie przepływów informacji w łańcuchu żywnościowym
	Zarządzanie ryzykiem w łańcuchu żywnościowym	Opracowanie grup ryzyka w procesach łańcucha dostaw
		Budowa map ryzyka

Obszar strategiczny IV – SPRAWNA ADMINISTRACJA

Priorytet 2 – DZIAŁANIA WSPIERAJĄCE PROMOCJĘ POLSKICH PRODUKTÓW ROLNO-SPOŻYWCZYCH NA RYNKU KRAJOWYM I NA RYNKACH ZAGRANICZNYCH

Trend rozwojowy	Kierunek interwencji	Działania szczegółowe
Wzrost sprzedaży lokalnych produktów rolno-spożywczych	Uświadamianie społeczeństwu znaczenia jakości produktów rolno-spożywczych produkowanych w gospodarstwach rolnych	Organizowanie i udział rolników w warsztatach edukacyjnych w zakresie produkcji rolno-spożywczej
		Promocja produktów rolno-spożywczych na stoiskach ekspozycyjnych podczas różnego rodzaju cyklicznych imprez
		Promocja produktów rolnych z Podkarpacia na terenie całej Polski, a zwłaszcza w dużych aglomeracjach miejskich, jako produktów wytwarzanych na obszarze o wysokich walorach ekologicznych
		Zwiększanie stopnia urynkowienia produktów rolnych w gospodarstwach rolnych – rozwijanie sprzedaży bezpośredniej tych produktów
		Wprowadzanie produktów rolnych z Podkarpacia (mleko, warzywa, owoce, nabiał) do szkół i innych punktów zbiorowego żywienia (stołówki, szpitale, zakłady pracy)
	Prowadzenie badań i prac wdrożeniowych zmierzających do kreowania nowych produktów rolno-spożywczych, produktów regionalnych i tradycyjnych dla Podkarpacia	Organizowanie warsztatów, szkoleń i innych form doskonalenia zawodowego dla rolników mających na celu zdobycie kwalifikacji niezbędnych do zwiększenia stopnia przetworzenia produktów rolnych jeszcze w gospodarstwie
		Wspieranie zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego w dostępie do nowych technologii
		Udzielanie rolnikom wsparcia formalno-prawnego w zakresie produkcji rolno-spożywczej
		Promocja produktów regionalnych i tradycyjnych dla Podkarpacia na terenie całej Polski, a zwłaszcza w dużych aglomeracjach miejskich
		Rozwijanie współpracy uczelni wyższych i instytutów naukowych z producentami i przetwórcami na rzecz kreowania nowych produktów

Obszar strategiczny IV – SPRAWNA ADMINISTRACJA

Priorytet 3 – INNOWACJE I BADANIA NAUKOWE

Trend rozwojowy	Kierunek interwencji	Działania szczegółowe
Podnoszenie poziomu innowacyjności przedsiębiorstw	Transfer technologii do gospodarki	Budowa i rozbudowa laboratoriów
		Realizacja projektów badawczo-rozwojowych
		Zwiększanie stopnia współpracy uczelni wyższych, instytutów i innych instytucji prowadzących badania naukowe z praktyką rolniczą
	Komercjalizacja wyników badań	Wsparcie procesu ochrony własności intelektualnej
		Zakup przez przedsiębiorstwa patentów, licencji, know-how, wiedzy technologicznej
		Wdrożenie nowych produktów i technologii

Obszar strategiczny IV– SPRAWNA ADMINISTRACJA

Priorytet 4 – NOWOCZESNE DORADZTWO I KSZTAŁCENIE ROLNICZE

Trend rozwojowy	Kierunek interwencji	Działania szczegółowe
Budowa adaptatywnego systemu kształcenia	Nowoczesny system kształcenia rolniczego	Wprowadzenie kształcenia w zawodach rolniczych, na które istnieje zapotrzebowanie na rynku pracy
		Prowadzenie form pozaszkolnych kształcenia ustawicznego w zawodach i kwalifikacjach rolniczych w szkołach i placówkach położonych na terenie wiejskim
		Doskonalenie sieci współpracy pomiędzy szkołami wyższymi, instytucjami rynku pracy i ośrodkami doradztwa rolniczego oraz szkołami zawodowymi kształcącymi w zawodach rolniczych i ich organami prowadzącymi
Wysoka efektywność doradztwa rolniczego mającego na celu poprawę poziomu dochodów rolniczych, podnoszenie konkurencyjności rynkowej gospodarstw rolnych oraz wspieranie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich	Doradztwo w zakresie innowacyjnych technologii w produkcji rolnej, ekonomiki i zarządzania gospodarstwem rolnym, ekologicznych metod produkcji, propagowania rozwoju przetwórstwa	Utrzymywanie gotowości służb doradczych do świadczenia usług na najwyższym poziomie poprzez podnoszenie kwalifikacji zatrudnionej kadry
		Utrzymywanie gotowości służb doradczych do świadczenia usług na najwyższym poziomie poprzez rozwijanie bazy technicznej Podkarpackiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Boguchwale (PODR)
		Rozwijanie kalendarza imprez i działań organizowanych przez PODR promujących podkarpackie rolnictwo
		Rozwijanie współpracy z uczelniami wyższymi, z Centrum Doradztwa Rolniczego, innymi ośrodkami naukowymi w celu dysponowania najnowszą wiedzą w zakresie technologii produkcji, ekonomiki rolnictwa oraz rozwoju obszarów wiejskich
		Zwiększanie stopnia współpracy z instytucjami otoczenia rolnictwa, organizacjami rolników, organizacjami działającymi na wsi na rzecz zwiększania jakości świadczonych usług doradczych
		Prowadzenie doradztwa w zakresie produkcji roślinnej, zwierzęcej, ogrodnictwa, pszczelarstwa, mechanizacji rolnictwa, ekonomiki i organizacji produkcji, rozwoju przedsiębiorczości i przetwórstwa rolno-spożywczego na obszarach wiejskich oraz unowocześniania wiejskiego gospodarstwa domowego
		Upowszechnianie metod produkcji rolniczej i stylu życia przyjaznego dla środowiska
		Udzielanie pomocy rolnikom i innym mieszkańcom obszarów wiejskich w zakresie sporządzania dokumentacji aplikacyjnej niezbędnej do uzyskiwania zewnętrznych środków finansowych na rozwój prowadzonej działalności

		Pomaganie rolnikom i producentom rolnym w zorganizowaniu się w zespołowe formy gospodarowania
		Podejmowanie działań na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi
		Upowszechnianie rozwoju agroturystki i turystyki wiejskiej, alternatywnych nierolniczych źródeł dochodów, w tym ekonomii społecznej
	Prowadzenie działalności szkoleniowej, informacyjnej i wydawniczej	Współpraca z samorządem rolniczym, samorządami terytorialnymi, organizacjami pozarządowymi, lokalnymi grupami działania oraz instytucjami działającymi na rzecz rolnictwa i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich
		Współpraca ze szkołami i uczelniami rolniczymi, instytutami branżowymi, organizacjami rolników, agencjami i jednostkami obsługi rolnictwa
		Prowadzenie pola doświadczalnego prezentującego najnowsze technologie uprawy roślin rolniczych, ogrodniczych, ziół i roślin ozdobnych
		Prowadzenie działalności informacyjnej i wydawniczej w zakresie produkcji roślinnej, zwierzęcej, ogrodnictwa, pszczelarstwa, mechanizacji rolnictwa, ekonomiki i organizacji produkcji, rozwoju przedsiębiorczości i przetwórstwa rolno-spożywczego na obszarach wiejskich oraz unowocześniania wiejskiego gospodarstwa domowego
		Podnoszenie poziomu kwalifikacji zawodowych rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich
		Opracowywanie i upowszechnianie materiałów dydaktycznych – ulotek, broszur, artykułów, prezentacji itp.
		Wydawanie miesięcznika „Podkarpackie Wiadomości Rolnicze” dedykowanego dla rolników i obszarów wiejskich Podkarpacia
		Prowadzenie działalności w zakresie podnoszenia kwalifikacji zawodowych rolników i mieszkańców obszarów wiejskich oraz własnej kadry doradczej, poprzez organizację kursów, konferencji, seminariów, szkoleń wyjazdowych itp.
		Prowadzenie strony internetowej wspierającej działalność PODR
		Współpraca z jednostkami koordynującymi i nadzorującymi działalność oświatowo-doradczą
	Prowadzenie działalności promocyjnej – prezentacja dorobku branżowego, najlepszych wyników hodowlanych i	Promowanie podkarpackich produktów tradycyjnych i regionalnych
		Organizowanie targów, wystaw, konkursów, olimpiad, pokazów i innych przedsięwzięć upowszechniających wiedzę rolniczą, nowe technologie produkcji

	produkcyjnych, ekspozycja towarów podczas wystaw, targów, konkursów	i promujących zdrowy styl życia, dziedzictwo kulturowe wsi, agroturystykę i turystykę wiejską
		Współpraca z mediami na rzecz promocji rolnictwa i dorobku obszarów wiejskich
		Prowadzenie strony internetowej promującej działalność PODR
Wzmocnienie systemu doradztwa i kształcenia rolniczego	Podniesienie poziomu i efektywności kształcenia	Zwiększenie dostępu do programów finansujących edukację
		Poprawa infrastruktury edukacyjnej
		Tworzenie programów stypendialnych
		Wprowadzenie interaktywnych technologii kształcenia
	Upowszechnienie kształcenia rolniczego	Tworzenie sieci ośrodków kształcenia rolniczego
		Rozbudowa systemu kształcenia na odległość
		Promocja nauki w obszarze rolnictwa
Dostosowanie kształcenia rolniczego do potrzeb nowoczesnej, innowacyjnej gospodarki	Współpraca szkół i ośrodków kształcenia rolniczego z pracodawcami	Utworzenie modelu kształcenia umożliwiającego uczniom uczestnictwo w procesie produkcji (staże, zajęcia praktyczne, system dualny) w rzeczywistym środowisku pracy
		Wdrażanie do produkcji wyników prac naukowo-badawczych, poprzez stałą współpracę szkół rolniczych z placówkami naukowymi oraz ośrodkami doradztwa rolniczego w zakresie unowocześniania produkcji, postępu rolniczego oraz rolniczej różnorodności biologicznej
	Wykorzystanie innowacyjnych technologii produkcji rolniczej w kształceniu zawodowym	Wprowadzenie do bazy dydaktycznej nowoczesnej infrastruktury i technologii produkcji rolniczej i organizacji gospodarstwa
	E-rolnictwo	Utworzenie w szkołach we współpracy z wyspecjalizowanymi jednostkami pokazowych stanowisk pracy z wykorzystaniem innowacyjnych technologii stosowanych w rolnictwie
		Pokazy, prezentacje, warsztaty z wykorzystaniem nowoczesnych, innowacyjnych technologii stosowanych w rolnictwie przeprowadzane przez wyspecjalizowane jednostki
		Kształcenie uczniów szkół rolniczych, rolników za pomocą e-learningu kompetencji niezbędnych do funkcjonowania we współczesnym świecie (przedsiębiorczość, kreatywność, uczestnictwo w życiu gospodarczym)
		Wprowadzenie e-technologii do kształcenia praktycznego (wykorzystanie DRON, urządzeń GPS, symulator gospodarstwa rolniczego). Utworzenie platformy e-rolnictwo (z wykorzystaniem technik e-learningowych) oraz multicentrum rolniczego ułatwiających wymianę informacji, materiałów edukacyjnych i doświadczeń

		Wsparcie nauczycieli kształcenia zawodowego i instruktorów praktycznej nauki zawodu w zdobywaniu nowych praktycznych umiejętności związanych z innowacyjną technologią i organizacją produkcji lub e-usługami na rzecz obszarów wiejskich i rolnictwa

PODSUMOWANIE

Województwo podkarpackie to region położony w południowo-wschodniej Polsce. Od północy i zachodu graniczy z województwem małopolskim, świętokrzyskim i lubelskim; od południa ze Słowacją i od wschodu z Ukrainą. Pod względem administracyjnym województwo dzieli się na 25 powiatów, w tym 21 ziemskich i 4 grodzkie (miasta: Rzeszów, Przemyśl, Krosno i Tarnobrzeg) oraz 160 gmin. Stolicą województwa jest Rzeszów. Podkarpacie zajmuje obszar o powierzchni 17846 km^2 (5,7% powierzchni kraju).
W 2016 r. w województwie podkarpackim funkcjonowało 109 gmin wiejskich i 35 gmin miejsko-wiejskich. W ich strukturze największy odsetek stanowiły gminy o liczbie ludności 10 tys. i więcej osób (31,3%). Na terenach wiejskich zlokalizowanych było 1666 miejscowości. Przeciętna miejscowość wiejska liczyła 751 osób.
Region obejmuje swoim zasięgiem 3 odrębne krainy fizjograficzne, znacząco zróżnicowane pod względem budowy geologicznej, ukształtowania terenu i środowiska przyrodniczego. W części północnej, obejmującej prawie połowę województwa, znajduje się Kotlina Sandomierska, pośrodku Pogórze Karpackie, na południu Beskidy, dzielące się na Beskid Niski i Bieszczady. Najbardziej na północny- wschód wysunięty skrawek województwa położony jest w obrębie Roztocza.
Województwo podkarpackie należy do regionów wyjątkowo cennych pod względem wartości przyrodniczych. Formy ochrony przyrody, zajmują 44,9% powierzchni województwa. Wartości przyrodnicze, a w szczególności występowanie na znacznych obszarach unikatowych i bardzo rzadkich, nie tylko w skali kraju, elementów przyrody, stawiają województwo na jednym z czołowych miejsc w Polsce. Różnorodność gatunków roślin i zwierząt wynika z obecności rozległych kompleksów leśnych oraz półnaturalnych terenów nieleśnych.
Część obszarów chronionych w województwie objęta została ochroną w ramach światowych sieci obszarów chronionych. Unikatowe w skali europejskiej walory przyrodnicze Bieszczadów przyczyniły się do utworzenia na tym terenie Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie".
Jedną z form ochrony przyrody na Podkarpaciu są Obszary Natura 2000. Głównym celem funkcjonowania Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 jest zachowanie określonych typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków, które uważa się za cenne i zagrożone w skali całej Europy. Drugim jej celem jest ochrona różnorodności biologicznej.
Wszystkie wielkopowierzchniowe formy ochrony przyrody, w tym, w szczególności obszary Natura 2000 należy wskazać jako obszary potencjalnego konfliktu urbanistycznego.
Warunki geograficzne i przyrodnicze oraz różnorodność zasobu tego dziedzictwa będąca świadectwem wielonarodowości i wielowyznaniowych tradycji tych ziem sprawia, że krajobraz kulturowy obecnego województwa podkarpackiego jest bogaty i zróżnicowany. Do zasobów materialnego dziedzictwa kulturowego regionu należą między innymi: historyczne układy urbanistyczne i ruralistyczne, architektura sakralna, rezydencjonalna, obronna, użyteczności publicznej, mieszkalna, budownictwo ludowe oraz przemysłowe, zabytkowe: założenia zieleni i cmentarze, a także mała architektura (liczne kapliczki, figury i krzyże przydrożne).
Walory przyrodniczo-krajobrazowe oraz kulturowe sprawiają, że obszar województwa podkarpackiego charakteryzuje się dużą atrakcyjnością turystyczną. Liczba turystów corocznie wzrasta pomimo zróżnicowanej standardem, często niewystarczającej infrastruktury turystycznej. Istotnym czynnikiem rozwoju turystyki są wody mineralne w znanych uzdrowiskach: Iwonicz Zdrój, Rymanów Zdrój, Horyniec Zdrój i Polańczyk Zdrój.
Na Podkarpaciu zamieszkuje 2129,9 tys. mieszkańców. Jest to obszar najmniej zurbanizowany w kraju (w miastach mieszka około 41,2% ludności). Średnia gęstość zaludnienia wynosi 119 osób na km^2. Ludność na obszarach wiejskich na koniec 2016 r. osiągnęła poziom 1251,5 tys. osób. Udział mieszkańców wsi w populacji ludności ogółem województwa wyniósł w 2016 r. 58,8%. W kraju udział ten wyniósł 39,8%.
Stopa bezrobocia w 2016 r. na wsi Podkarpacia wyniosła 10,5%, co oznacza, że wśród aktywnych zawodowo co dziesiąta osoba była bez pracy. Wskaźnik ten dla województwa podkarpackiego był wyższy o 4,0 p. proc. Od wskaźnika ogólnopolskiego i pod względem wysokości stopy bezrobocia Podkarpacie znalazło się na ostatnim miejscu razem z województwem warmińsko-mazurskim.
Poziom przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę wyniósł w 2016 r. 1134 zł i był realnie wyższy o ponad 60% od dochodu z 2007 r. Pomimo wzrostu, województwo podkarpackie

plasuje się na ostatnim miejscu w kraju pod względem uzyskiwanych miesięcznych dochodów na osobę. Dochód ten jest o pond 300 zł niższy niż przeciętnie w kraju i o ponad 600 zł niższy od najwyższych dochodów uzyskanych w województwie mazowieckim.
W latach 2007-2016 na terenie obszarów wiejskich w województwie podkarpackim zanotowano wzrost niemal każdego z najistotniejszych wskaźników infrastruktury komunalnej. Jednak nadal część ludności boryka się z problemami wynikającymi z braku infrastruktury wodociągowej i sanitarnej.
Długość sieci wodociągowej rozdzielczej na obszarach wiejskich w 2016 r. wyniosła 11,7 tys. km i w porównaniu z 2007 r. zwiększyła się o 1,2 tys. km (o 11,5%), natomiast w kraju wzrosła o 16,5%. Sieć wodociągowa przebiegająca przez tereny wiejskie stanowiła ponad 78% ogólnej długości sieci wodociągowej województwa, a jej średnia gęstość wynosiła 70,7 km na 100 km^2 (w kraju 80,2).
Tereny wiejskie Podkarpacia plasują się na przedostatnim miejscu w kraju pod względem udziału ludności mającej dostęp do sieci wodociągowej. Skalę problemu można zaobserwować, porównując dane ukazujące, iż w kraju na obszarach wiejskich, z wodociągu korzystało w 2015 r. 84,7% ludności. Natomiast w województwie podkarpackim udział ten wynosił 71,2% (w 2007 r. 62,8%).
Gospodarka odpadami w województwie podkarpackim prowadzona jest zgodnie z Planem gospodarki odpadami dla województwa podkarpackiego 2022 (WPGO) i w oparciu o przepisy regulujące gospodarkę odpadami, a w szczególności ustawę o odpadach. Według danych Wojewódzkiego Systemu Odpadowego, w 2013 r. w województwie wytworzono około 3,3 mln Mg odpadów przemysłowych. Według WPGO, w 2014 r. na terenie województwa podkarpackiego wytworzono ponad 525,2 tys. Mg odpadów komunalnych, z czego zebrano i odebrano łącznie 449,4 tys. Mg. Nadal problemem są składowiska odpadów powstające nielegalnie (w 2014 r. zidentyfikowano 436 *dzikich wysypisk*).
W 2016 r. w województwie podkarpackim dostęp do Internetu w domu miało ponad 83% gospodarstw domowych (w kraju 80,4%).
Rozwój energetyki wodnej w województwie podkarpackim jest w istotny sposób uzależniony od występujących ograniczeń przyrodniczych. Obecnie moc zainstalowana funkcjonujących na terenie województwa podkarpackiego elektrowni wodnych jest na poziomie 210,32 MW (w tym 200 MW mocy zainstalowanej w elektrowni szczytowo-pompowej w Solinie). Potencjał wytwarzania energii elektrycznej na rzekach województwa podkarpackiego daje podstawy do budowy małych elektrowni wodnych (MEW). W pierwszej kolejności powinny być wykorzystane istniejące spiętrzenia. Należy podkreślić, że potencjał energetyki wodnej może znacząco wzrosnąć po wybudowaniu planowanego do realizacji zbiornika Kąty – Myscowa na Wisłoce.
Najniższy potencjał techniczny energetyki wiatrowej, wynoszący poniżej 230 GWh/rok, występuje w południowo-wschodnich powiatach województwa podkarpackiego: bieszczadzkim, leskim, sanockim, krośnieńskim, strzyżowskim oraz ropczycko-sędziszowskim. W 2016 roku moc zainstalowana w farmach wiatrowych wyniosła 152,9 MW mocy zainstalowanej w 25 farmach.
Potencjał techniczny energetyki słonecznej charakteryzuje się niezbyt dużym zróżnicowaniem w poszczególnych powiatach. Największy potencjał techniczny energetyki słonecznej, powyżej 45 GWh/rok występuje w powiecie rzeszowskim.
W województwie podkarpackim występuje małe zróżnicowanie ze względu na potencjał biomasy z plantacji roślin. Potencjał techniczny biomasy z plantacji roślin wieloletnich energetycznych kształtuje się w przedziale 100–350 GWh.
Występujące na terenie województwa wody geotermalne mogą być wykorzystane na cele produkcji ciepła, a także balneologii i rekreacji. Najwyższy potencjał energetyki geotermalnej, wynoszący powyżej 10 MW występuje w powiatach przeworskim i strzyżowskim, natomiast najniższy potencjał, poniżej 1 MW występuje w powiatach niżańskim, leżajskim, lubaczowskim, sanockim oraz leskim. Potencjały te wymagają jednak dalszych badań.
Na terenie województwa znajduje się 1136 udokumentowanych złóż kopalin, o zróżnicowanej wielkości zasobów i zasięgu przestrzennym. Złoża kopalin są stosunkowo równomiernie rozmieszczone na obszarze województwa. Złoża udokumentowane tworzą cztery zasadnicze grupy surowców, w zależności od głównego przeznaczenia i możliwości zastosowania. Są to: surowce energetyczne, surowce chemiczne, surowce skalne i surowce inne, w tym wody podziemne (wody lecznicze).

Na terenie województwa podkarpackiego zrównoważoną, wielofunkcyjną gospodarkę leśną na gruntach Skarbu Państwa w zarządzie Lasów Państwowych prowadzą Regionalne Dyrekcje Lasów Państwowych (RDLP) w Krakowie, Krośnie i Lublinie.
Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Krośnie zarządza gruntami Skarbu Państwa o łącznej powierzchni 418,0 tys. ha, w tym 416,9 tys. ha w województwie podkarpackim (99,7%). Terytorialny zasięg działania obejmuje łącznie 14,1 tys. km², w tym 13,9 tys. km² na terenie województwa podkarpackiego (98,5%).
Korzystny wpływ leśnictwa na obszary wiejskie Podkarpacia przejawia się m.in. w tworzeniu nowych miejsc pracy na obszarach bezpośrednio związanych z podstawową działalnością gospodarczą w lesie (prace zalesieniowe, pielęgnacyjne i związane z użytkowaniem lasu) oraz w przemysłach bazujących na gospodarce leśnej: meblarskim, tartacznym czy płytowym, przeciwdziałając jednocześnie bezrobociu na tych terenach.
Wykonanie pozyskania drewna ogółem w nadleśnictwach nadzorowanych przez RDLP w Krośnie w 2016 roku wyniosło 1925,1 tys. m^3.
Jedną z cech charakteryzujących rynek drzewny Podkarpacia jest funkcjonowanie licznej grupy drobnych, z sektora MSP, podmiotów podejmujących działalność, przede wszystkim w zakresie pierwiastkowego przerobu drewna, na zasadach działalności sezonowej. Są to podmioty działające głównie na terenach wiejskich, w znacznym zakresie wykorzystujące pracę członków rodzinnych gospodarstw rolnych.
Ogromne znaczenie w życiu społecznym mieszkańców wsi odgrywają instytucje kultury. Poprzez swoją ofertę zachęcają do aktywnego włączania się w życie kulturalne, wzmacniają integrację społeczności lokalnej, rozwijają aktywność obywatelską. Ośrodki kultury prowadzą działalność zespołów artystycznych oraz klubów, organizują imprezy rozrywkowe m.in. popularyzujące lokalny folklor. Ich działalność zaspokaja zróżnicowane potrzeby społeczne, od artystycznych poprzez towarzyskie, sportowe, rozrywkowe, a także samokształcenia.
Na terenach wiejskich w 2016 r. działało 280 instytucji kultury (centrów, domów i ośrodków kultury, klubów oraz świetlic). Na obszarach wiejskich Podkarpacia w 2016 r. działały 924 grupy artystyczne, które stanowiły 13,6% grup tego typu w kraju. Wśród nich największy udział miały grupy taneczne (29,5%) i folklorystyczne (27,7%).
Decydującą rolę w procesie rozwoju obszarów wiejskich odgrywają organizacje pozarządowe i stowarzyszenia o charakterze lokalnym, promujące walory danego regionu. Stanowią one bazę dla rozwoju lokalnych społeczności, bowiem zrzeszają najaktywniejszych i najbardziej wrażliwych na sprawy społeczne obywateli danego środowiska. Ponadto integrują i aktywizują mieszkańców, uzupełniając działania podejmowane przez samorządy.
Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich nie jest możliwy bez bezpośredniego i szerokiego udziału mieszkańców wsi. Lokalne Grupy Działania przez aktywizację mieszkańców obszarów wiejskich przyczyniają się do kreowania rozwoju regionu.
Koła Gospodyń Wiejskich są samorządnymi i niezależnymi organizacjami społeczno-zawodowymi kobiet wiejskich działającymi w ramach organizacji kółek rolniczych. Reprezentują interesy i działają na rzecz poprawy sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich. Program działalności KGW wynika głównie z potrzeb kobiet i ich rodzin oraz potrzeb wsi i rolnictwa. Działalność kół gospodyń we wsiach i gminach prowadzona jest w ramach współpracy z organizacjami młodzieżowymi, ochotniczymi strażami pożarnymi, spółdzielczością wiejską, organami samorządu terytorialnego i administracji rządowej oraz instytucjami obsługującymi wieś i rolnictwo. Duże znaczenie ma wieloletnia i trwała współpraca z kościołem katolickim. W woj. podkarpackim funkcjonuje 892 Koła Gospodyń Wiejskich.
W województwie podkarpackim pod koniec 2015 roku zarejestrowanych było (wg REGON) 6,5 tys. fundacji i stowarzyszeń, co stanowiło ok. 6% całego polskiego sektora. Biorąc pod uwagę liczbę mieszkańców w regionie oznaczało to 33 organizacje na 10 tys. mieszkańców. Z większości dostępnych dla organizacji pozarządowych źródeł finansowania stowarzyszenia i fundacje z podkarpackiego korzystają rzadziej niż NGO w całym kraju.
Na Podkarpaciu coraz bardziej znaczącą rolę odgrywają wytwarzanie, ochrona i promocja żywności wysokiej jakości. System ochrony i promocji wyrobów regionalnych i tradycyjnych jest jednym z najważniejszych czynników wpływających na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Województwo podkarpackie wyróżnia się na tle kraju największą liczbą zarejestrowanych produktów

wpisanych na Listę Produktów Tradycyjnych prowadzoną przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
Agroturystyka stwarza nowe możliwości wykorzystania przestrzeni wiejskiej, zasobów gospodarstw i lokalnej infrastruktury. Rozwój usług turystycznych jest szansą nie tylko dla pojedynczych gospodarstw, ale również szansą na ożywienie gospodarcze i kulturowe wiosek, gmin i całego regionu.
Podstawowym warunkiem rozwoju agroturystyki jest zachowanie atrakcyjności przyrodniczej, krajobrazowej i kulturowej obszarów wiejskich, co wiąże się z koniecznością zsynchronizowania niezbędnych zadań inwestycyjnych w infrastrukturę techniczną z zagospodarowaniem przestrzennym i urbanistycznym oraz ochroną środowiska.

Rolnictwo w województwie podkarpackim ma zdecydowanie mniejsze znaczenie w strukturze gospodarki, niż w pozostałych województwach Polski. Wskaźnik udziału rolnictwa w wartości dodanej brutto należy tu do najniższych spośród wszystkich regionów w Polsce. Podkarpackie rolnictwo ma do dyspozycji blisko 700 tys. hektarów użytków rolnych, z tego około 650 tys. hektarów należy do gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych. Przydatność rolnicza tego zasobu jest relatywnie wysoka, bo relacja między liczbą hektarów przeliczeniowych i fizycznych jest na Podkarpaciu wyższa niż przeciętnie w Polsce (Podkarpacie – 0,838; Polska – 0,816).
W 2016 r. liczba gospodarstw rolnych w województwie podkarpackim wyniosła 132,9 tys. W porównaniu z 2010 zmniejszyła się o 7,6 tys., tj. o 5,4% (w kraju była niższa o 6,5%). Gospodarstwa z terenu województwa podkarpackiego stanowiły 9,4% gospodarstw rolnych w kraju. W rolnictwie województwa podkarpackiego podobnie jak i w kraju, dominują gospodarstwa indywidualne, które w 2016 r. stanowiły 99,8% ogółu gospodarstw rolnych (w kraju 99,7%).
Najbardziej rozpoznawalną cechą podkarpackiego rolnictwa na tle ogólnopolskim – jest dominacja małych obszarowo gospodarstw. W strukturze gospodarstw rolnych w województwie podkarpackim w 2016 r. dominowały gospodarstwa o powierzchni 1-5 ha użytków rolnych, które stanowiły 80,0% wszystkich gospodarstw (w kraju 52,3%). Udział gospodarstw największych (powyżej 15 ha użytków rolnych) stanowił zaledwie 3,0% wszystkich gospodarstw rolnych (w kraju 14,4%).
Dominacja małych obszarowo gospodarstw na Podkarpaciu znajduje swój wyraz w jednej z najniższych w Polsce przeciętnej powierzchni użytków rolnych w statystycznym gospodarstwie. Wynosiła ona w 2016 roku 4,43 ha. Dla porównania, przeciętne gospodarstwo indywidualne w Polsce miało w tym samym roku 10,31 ha użytków rolnych.
Globalna produkcja rolnicza w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych w 2015 r. w województwie podkarpackim wyniosła 4146 zł (w kraju 7044 zł) i była najniższa w kraju. Najwyższą wartość wskaźnik ten przyjął w województwach wielkopolskim (10180 zł). Z kolei towarowa produkcja rolnicza na 1 ha użytków rolnych kształtowała się na poziomie 2649 zł (w kraju 5490 zł). Również ten wskaźnik przyjął najwyższą wartość w województwach wielkopolskim (8563 zł).
Udział województwa podkarpackiego w ogólnokrajowej globalnej produkcji w 2015 r. wyniósł 2,3% i w przypadku produkcji roślinnej ukształtował się na poziomie 2,8%, a zwierzęcej – 1,9%. Udział w ogólnokrajowej produkcji towarowej wyniósł 1,9%. W 2015 r. w strukturze towarowej produkcji rolniczej, 57,1% przypadało na produkcję zwierzęcą, a 42,9% na produkcję roślinną.
Powierzchnia zasiewów w województwie podkarpackim wyniosła 308,4 tys. ha, co stanowiło 2,9% powierzchni zasiewów w kraju. W odniesieniu do PSR 2010 powierzchnia zasiewów zwiększyła się o 12,2 tys. ha, tj. o 4,1%. W użytkowaniu gospodarstw indywidualnych znajdowało się 96,7% powierzchni zasiewów ogółem. W strukturze zasiewów w 2016 r. dominowały zboża (zboża podstawowe z mieszankami zbożowymi oraz gryka, proso i inne zbożowe, łącznie z kukurydzą na ziarno), które zajmowały powierzchnię 229,6 tys. ha, co stanowiło 74,4% ogólnej powierzchni zasiewów. W następnej kolejności znalazły się: grupa roślin przemysłowych – 27,0 tys. ha (tj. 8,7% ogólnej powierzchni zasiewów), ziemniaki – 22,3 tys. ha (7,2%), rośliny pastewne, łącznie z kukurydzą na zielonkę – 13,1 tys. ha (4,2%), strączkowe na ziarno – 8,3 tys. ha (2,7%) i pozostałe uprawy – 8,1 tys. ha (tj. 2,6% ogólnej powierzchni zasiewów).
W strukturze zasiewów zbóż ogółem dominuje uprawa pszenicy, która zajmowała w 2016 r. ponad 41% ogólnej powierzchni zbóż. Prawie 14% powierzchni zbóż stanowiła kukurydza na ziarno, 13% – pszenżyto, a 10% jęczmień.

W grupie roślin przemysłowych przeważała uprawa rzepaku i rzepiku (73,2%). Powierzchnia zasiewów rzepaku i rzepiku w 2016 r. w województwie wyniosła 19,7 tys. ha i stanowiła 6,4% ogólnej powierzchni zasiewów.
Nawozy są jednym z ważniejszych środków niezbędnych do osiągnięcia wysokiej produkcji. W porównaniu do Polski w województwie podkarpackim notuje się najniższe nawożenie mineralne. Zużycie nawozów mineralnych (NPK) w roku gospodarczym 2015/2016 (w przeliczeniu na czysty składnik) wyniosło 71,2 kg na 1 ha użytków rolnych (w kraju – 132,9 kg).
Średnie plony z 1 ha w województwie podkarpackim w 2016 r., w porównaniu z uzyskanymi przeciętnymi plonami w kraju, były niższe w przypadku łąk trwałych – o 37,2%, ziemniaków – o 12,2%, rzepaku i rzepiku – o 7,8% oraz zbóż ogółem – o 6,9%. Uzyskane w województwie plony buraków cukrowych były wyższe od średnich krajowych o 18,5%.
Zbiory zbóż ogółem w województwie podkarpackim w 2016 r. stanowiły 2,9% zbiorów zbóż ogółem w Polsce, co dało 14. Miejsce w kraju, a zbiory rzepaku i rzepiku – 2,2% zbiorów krajowych, tj. 12. miejsce w kraju. Produkcja ziemniaków stanowiła 6,9% produkcji krajowej, co uplasowało województwo na 6. miejscu wśród województw, a zbiory buraków cukrowych – 2,1% zbiorów krajowych dając 10. miejsce w kraju. W 2016 r. na Podkarpaciu zebrano 88,6 tys. ton warzyw gruntowych, co stanowiło 1,9% zbiorów warzyw gruntowych w kraju. Łączna produkcja owoców (z drzew i krzewów owocowych oraz plantacji jagodowych) wyniosła 64,7 tys. ton, stanowiąc tym samym 1,4% ogólnej produkcji owoców w kraju.
Podkarpacie ze względu na swoją przyrodniczą i społeczną specyfikę stanowi dobre miejsce do rozwoju rolnictwa ekologicznego opartego na wykorzystaniu praw rządzących przyrodą, bez stosowania nawozów sztucznych i chemicznych środków ochrony roślin. Ma to szczególne znaczenie na terenach naturalnych, cennych przyrodniczo, jakie w dużym stopniu stanowią o wyjątkowości tego regionu. Świadczy o tym fakt, że prawie połowa powierzchni województwa objęta jest różnymi formami ochrony przyrody.
Jednym z istotnych kryteriów oceny stanu rolnictwa – poza wykorzystaniem zasobów ziemi rolniczej – jest obsada zwierząt gospodarskich i odsetek gospodarstw prowadzących chów podstawowych gatunków zwierząt. Nie ma bardzo istotnych różnic między podkarpackim rolnictwem a ogółem gospodarstw rolnych w Polsce, gdy chodzi o odsetek gospodarstw prowadzących chów zwierząt. Wprawdzie wskaźniki dla Podkarpacia są nieco niższe w porównaniu z ogólnopolskimi, ale skala zróżnicowania jest niewielka. Zupełnie odmiennie natomiast kształtują się wskaźniki obsady zwierząt w przeliczeniu na 100 hektarów użytków rolnych, a także przeciętnej liczby zwierząt danego gatunku w 1 gospodarstwie. Pod tym względem podkarpackie rolnictwo jest zdecydowanie słabsze ekonomicznie, czego dowodem jest niski poziom intensywności chowu zwierząt, a przede wszystkim bardzo niewielki stopień skoncentrowania produkcji, co uniemożliwia większości gospodarstw rolnych konkurowanie na rynku mleka i mięsa wołowego
Na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat nastąpił drastyczny spadek liczby dwóch podstawowych gatunków zwierząt (bydła i świń) w podkarpackich gospodarstwach, a w jeszcze większym stopniu zmniejszyła się liczba gospodarstw prowadzących ich chów. Podkarpacie należało do regionów, gdzie zmniejszenie liczby zwierząt było największe w Polsce.
Pogłowie bydła w województwie podkarpackim liczyło 89,5 tys. szt. i stanowiło zaledwie 1,5% pogłowia bydła w kraju. Obsada bydła na 100 ha użytków rolnych w czerwcu 2016 r. została oszacowana na 15,6 szt. wobec 41,3 szt. w kraju. Pogłowie krów w czerwcu 2016 r. wyniosło 50,0 tys. szt. Obsada krów na 100 ha UR sięgała 8,7 szt. (w kraju 16,2 szt.).
Obok systematycznego spadku pogłowia bydła i liczby gospodarstw rolnych z tym rodzajem produkcji, można mówić o pewnych pozytywnych z ekonomicznego punktu widzenia zjawiskach, które w tych ostatnich ośmiu latach wystąpiły. Należą do nich między innymi: wzrost liczby pogłowia bydła, w tym krów mlecznych w dużych gospodarstwach 10 i więcej ha UR. Wzrosło u nich pogłowie o blisko 40%.
Średnia roczna wydajność mleka od 1 krowy wyniosła 4302 l (w kraju 5395 l). Województwo podkarpackie uplasowało się na 13 miejscu w Polsce pod względem mleczności krów.
Pogłowie świń w województwie wynosi 171,5 tys., co stanowi 1,6% pogłowia w skali kraju. Pogłowie loch na chów wyniosło 17 tys. szt. Obsada świń na 100 ha gruntów ornych wyniosła 53,6 szt. (w kraju 101,2 szt.) Z trzody chlewnej pochodziło 48,5% mięsa wyprodukowanego w województwie podkarpackim.

Bardziej korzystnie wygląda sytuacja gospodarstw województwa podkarpackiego zajmujących się chowem owiec, ale ten kierunek produkcji tak na Podkarpaciu, jak w całej Polsce ma zupełnie marginesowe znaczenie ze względu na bardzo małą liczbę gospodarstw prowadzących chów tego gatunku. Udział województwa podkarpackiego w krajowym pogłowiu owiec wyniósł 7,7%. Obsada owiec na 100 ha użytków rolnych wyniosła 3,2 szt., a w kraju 1,7 szt.
Pogłowie drobiu w 2016 r. liczyło 5,9 mln szt., co stanowiło 3,1% pogłowia w Polsce. Obsada drobiu kurzego na 100 ha użytków rolnych wyniosła średnio 958,7 szt., a na 100 ha gruntów ornych 1723,8 sztuk. Przeciętnie od 1 kury nioski uzyskano w ciągu roku 158 szt. jaj.
Województwo podkarpackie miało najmniejszy udział w ogólnokrajowej produkcji żywca rzeźnego oscylujący w granicach 2%, a także jedną z najniższych w kraju wielkość produkcji żywca rzeźnego na 1 ha użytków rolnych.
Województwo podkarpackie posiada doskonałe warunki do uprawy ziół, w tym również do zbioru ze stanu naturalnego. Najczęściej zioła uprawiane są w gospodarstwach rodzinnych i zajmują one przeciętnie powierzchnię do 50 arów.
Na przestrzeni ostatnich lat na terenie województwa podkarpackiego coraz prężniej rozwija się uprawa winorośli i wyrób wina. Jest to powrót do tradycji, gdyż na terenie województwa kilkaset lat temu istniały winnice i produkowane było wino.
Efektywne wykorzystanie zasobów ziemi w regionie musi iść w parze z poprawą struktury obszarowej, która pomimo pewnych symptomów, korzystnych zmian, ciągle stawia Podkarpacie w gronie regionów z najbardziej rozdrobnionym rolnictwem. Ciągle potrzebne są zmiany strukturalne, ale ukierunkowane, w rolnictwie i obszarach wiejskich. Wymagają one integracji działań wszystkich instytucji związanych z rolnictwem i obszarami wiejskimi, w tym również samorządów (na wszystkich szczeblach) oraz optymalnego wykorzystania dostępnych instrumentów polityki społeczno-gospodarczej, w tym wspólnej polityki rolnej, dla zapewnienia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich regionu bazujących na specyficzności tego regionu. Tylko takie podejście umożliwi efektywne wykorzystanie endogenicznych zasobów regionu i pozwoli w praktyce realizować koncepcję rozwoju zrównoważonego.

SPIS MAP

Mapa 1. Powierzchnia obszarów wiejskich w % powierzchni ogółem w 2016 r. 15
Mapa 2. Udział ludności wiejskiej w % ludności ogółem w 2016 r. 16
Mapa 3. Ludność na 1 km^2 na obszarach wiejskich w 2016 r. 17
Mapa 4. Współczynnik obciążenia demograficznego ludności obszarów wiejskich 20
Mapa 5. Bezrobotni zarejestrowani na obszarach wiejskich na 100 osób w wieku produkcyjnym 23
Mapa 6. Pracujący na obszarach wiejskich na 1000 ludności 24
Mapa 7. Sieć wodociągowa na obszarach wiejskich w km na 100 km^2 41
Mapa 8. Korzystający z instalacji wodociągowej w % ogółu ludności na wsi 41
Mapa 9. Sieć kanalizacyjna na obszarach wiejskich w km na 100 km^2 42
Mapa 10. Korzystający z instalacji kanalizacyjnej w % ogółu ludności na wsi 42
Mapa 11. Sieć gazowa na obszarach wiejskich w km na 100 km^2 43
Mapa 12. Mieszkania wyposażone w wodociąg w % ogółu mieszkań na wsi 44
Mapa 13. Mieszkania wyposażone w łazienkę w % ogółu mieszkań na wsi 44
Mapa 14. Mieszkania wyposażone w centralne ogrzewanie w % ogółu mieszkań na wsi 45
Mapa 15. Zmieszane odpady komunalne zebrane w ciągu roku na terenach wiejskich na 1 mieszkańca w 2015 r. 49
Mapa 16. Potencjał techniczny energetyki wodnej w województwie podkarpackim 54
Mapa 17. Ograniczenia społeczno-środowiskowe rozwoju energetyki wodnej 55
Mapa 18. Potencjał techniczny energetyki wiatrowej w województwie podkarpackim 56
Mapa 19. Mapa ograniczeń rozwoju energetyki wiatrowej w województwie podkarpackim z uwzględnieniem uwarunkowań społeczno-środowiskowych oraz odległości od zabudowy mieszkaniowej 57
Mapa 20. Potencjał techniczny energetyki słonecznej w województwie podkarpackim 58
Mapa 21. Ograniczenia społeczno-środowiskowe rozwoju energetyki słonecznej 59
Mapa 22. Potencjał techniczny pozyskania biomasy leśnej w województwie podkarpackim 60
Mapa 23. Ograniczenia społeczno-środowiskowe w pozyskaniu biomasy leśnej 61
Mapa 24. Potencjał techniczny produkcji biomasy ze słomy i siana w województwie podkarpackim 62
Mapa 25. Ograniczenia społeczno-środowiskowe rozwoju produkcji biomasy ze słomy i siana 63
Mapa 26. Potencjał techniczny upraw z roślin energetycznych w województwie podkarpackim 64
Mapa 27. Ograniczenia społeczno-środowiskowe rozwoju produkcji biomasy z roślin energetycznych 65
Mapa 28. Potencjał techniczny produkcji biogazu rolniczego w województwie podkarpackim . 66
Mapa 29. Potencjał techniczny energetyki geotermalnej w województwie podkarpackim 68
Mapa 30. Powierzchniowe formy ochrony przyrody w województwie podkarpackim 69
Mapa 31. Obszary Natura 2000 w województwie podkarpackim 71
Mapa 32. Liczba instytucji na 1000 ludności w województwie podkarpackim 76
Mapa 33. Czytelnicy bibliotek publicznych na terenach wiejskich na 1000 ludności w 2016 r. . 78
Mapa 34. Członkowie grup artystycznych na wsi na 1000 ludności w 2016 r. 79
Mapa 35. Członkowie kół (klubów) na 1000 ludności 80
Mapa 36. Ćwiczący w klubach sportowych na wsi na 1000 ludności w 2016 r. 81
Mapa 37. Lokalne Grupy Działania w województwie podkarpackim 82
Mapa 38. Średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie rolnym w 2010 r. (w ha) ... 98
Mapa 39. Procent gleb bardzo kwaśnych i kwaśnych w Polsce w podziale na województwa 138
Mapa 40. Odczyn pH gleb w województwie podkarpackim 138

Mapa 41. Wskaźnik wilgotności gleby w warstwie 7-28 cm (%) opracowany na podstawie danych satelitarnych stan na dzień 2 lipca 2015 r. 146
Mapa 42. Wskaźnik wilgotności gleby w warstwie 7-28 cm (%) opracowany na podstawie danych satelitarnych stan na dzień 31 sierpnia 2015 r. 146
Mapa 43. Wiejski Obszar Funkcjonalny (WOF) 195
Mapa 44. Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Krosna 200
Mapa 45. Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Mielca 201
Mapa 46. Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Przemyśla 202
Mapa 47. Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Stalowej Woli 203
Mapa 48. Miejski obszar funkcjonalny ośrodka subregionalnego – Tarnobrzega 204
Mapa 49. Obszary ochrony gleb dla celów produkcji rolnej 205
Mapa 50. Górski Obszar Funkcjonalny 206
Mapa 51. Przygraniczny Obszar Funkcjonalny 207
Mapa 52. Obszary terenów zamkniętych 208
Mapa 53. Obszary narażone na niebezpieczeństwo powodzi 209
Mapa 54. Obszary potencjalnego występowania osuwisk 210
Mapa 55. Obszary cenne przyrodniczo 211
Mapa 56. Obszary ochrony krajobrazów kulturowych 212
Mapa 57. Obszary ochrony i kształtowania zasobów wodnych 213
Mapa 58. Obszary ochrony strategicznych złóż kopalin 214
Mapa 59. Obszary o najniższym poziomie dostępu do dóbr i usług warunkujących możliwości rozwojowe 215
Mapa 60. Obszary tracące dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze 216
Mapa 61. Obszary o najniższej dostępności transportowej do ośrodka wojewódzkiego 217
Mapa 62. Obszary o najniższym stopniu rozwoju i pogarszających się perspektywach rozwojowych 218
Mapa 63. Obszary funkcjonalne o znaczeniu regionalnym 219
Mapa 64. Położenie Obszaru Funkcjonalnego Gospodarki Rolno-Spożywczej 220
Mapa 65. Położenie Obszaru Funkcjonalnego Pogórzy Karpackich 221

SPIS TABEL

Tabela 1. Gminy zamieszkane przez ludność wiejską (stan na dzień 31 XII)..... 15
Tabela 2. Gospodarstwa domowe według liczby osób w 2011 r. 21
Tabela 3. Struktura pozyskania surowca drzewnego w RDLP w Krośnie w roku 2016 r..... 25
Tabela 4. Struktura odbiorców (przedsiębiorców) wg ilości zakupionego drewna i lokalizacji zakładów..... 26
Tabela 5. Struktura odbiorców (przedsiębiorców) wg wielkości (ilości zakupionego w roku drewna)..... 26
Tabela 6. Liczba zgłoszonych wypadków przy pracy w rolnictwie w województwie podkarpackim według placówek terenowych 30
Tabela 7. Zestawienie wypadków przy pracy w rolnictwie na terenie województwa podkarpackiego wg grup zdarzeń..... 32
Tabela 8. Działania prewencyjne O/R KRUS w Rzeszowie w latach 2015-2017 r. 32
Tabela 9. Działania prewencyjne w latach 2015-2017 prowadzone przez O/R KRUS w Rzeszowie 35
Tabela 10. Rękodzieło ludowe na Podkarpaciu..... 35
Tabela 11. Mieszkania wyposażone w instalacje[a] w 2015 r. Stan w dniu 31 XII 2015 r. 43
Tabela 12. Dostęp do Internetu w gospodarstwach domowych w 2016 r. 49
Tabela 13. Środki finansowe zabezpieczone w ustawie budżetowej i pozyskane z rezerwy celowej MRiRW w latach 2011-2018 na pomoc dla spółek wodnych..... 52
Tabela 14. Zestawienie formy ochrony przyrody w województwie podkarpackim 70
Tabela 15. Koła Gospodyń Wiejskich i stowarzyszenia funkcjonujące w województwie podkarpackim..... 83
Tabela 16. Źródła przychodów podkarpackich organizacji na tle ogólnopolskim..... 87
Tabela 17. Gospodarstwa agroturystyczne w województwie podkarpackim w 2017 r. 88
Tabela 18. Użytki rolne według rodzajów w gospodarstwach rolnych w latach 2010-2016..... 93
Tabela 19. Dzierżawa gruntów rolnych z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa na terenie województwa podkarpackiego (stan na 30-06-2017 r.)..... 95
Tabela 20. Struktura gospodarstw rolnych w 2016 r. 97
Tabela 21. Gospodarstwa rolne według typów rolniczych i województw w 2016 r. 99
Tabela 22. Struktura gospodarstw rolnych według typów rolniczych w 2016 r. 100
Tabela 23. Liczba producentów ekologicznych w województwie podkarpackim z uwzględnieniem dynamiki zmian..... 102
Tabela 24. Liczba producentów ekologicznych w województwie podkarpackim z podziałem na rodzaj działalności..... 102
Tabela 25. Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych w województwie podkarpackim (ha) 104
Tabela 26. Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych w województwie podkarpackim [ha] w rozbiciu na powiaty (dane za 2016 r.)..... 105
Tabela 27. Nakłady pracy w gospodarstwach rolnych..... 109
Tabela 28. Ciągniki w gospodarstwach rolnych według mocy silnika i grup obszarowych użytków rolnych w 2013 r. 110
Tabela 29. Liczba ciągników przypadająca na 100 gospodarstw rolnych oraz powierzchnia użytków rolnych przypadająca na 1 ciągnik w latach 2013 i 2016 r. 111
Tabela 30. Wyposażenie gospodarstw powyżej 1 ha użytków rolnych w wybrane maszyny w 2013 r. 111

Tabela 31. Poziom nakładów inwestycyjnych w rolnictwie w woj. podkarpackim na tle inwestycji w rolnictwie w Polsce 113
Tabela 32. Produkcja żywca wołowego (w tys. ton) 120
Tabela 33. Zestawienie upraw ziół w województwie podkarpackim 124
Tabela 34. Przeciętne ceny płodów rolnych w latach 2011-2016..... 130
Tabela 35. Przeciętne ceny płodów rolnych w latach 2011-2016..... 130
Tabela 36. Poziom zakwaszenia i potrzeby wapnowania gleb w woj. podkarpackim w latach 2013 – 2016..... 137
Tabela 37. Procentowy udział gleb pod względem zasobności w przyswajalne formy P_2O_5, K_2O, Mg województwa podkarpackiego na podstawie badań OSChR Rzeszów w latach 2013 – 2016 141
Tabela 38. Zawartość mikroelementów w glebach województwa podkarpackiego w latach 2013 – 2016..... 142
Tabela 39. Najniższe, średnie i najwyższe przepływy w stacjach wodowskazowych IMGW- PIB 143
Tabela 40. Straty w UR spowodowane czynnikami środowiskowymi w latach 2011 - 2017 148
Tabela 41. Szkody łowieckie na przestrzeni 2014-2016 r..... 149
Tabela 42. Powierzchnia szkód w województwie podkarpackim (2016 r.) 150
Tabela 43. Program rolnośrodowiskowy PROW w latach 2007-2013..... 152
Tabela 44. Działanie rolno-środowiskowo-klimatyczne PROW w latach 2014-2020..... 153
Tabela 45. Udział wartość dodanej brutto rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa w ogolonej wartości dodanej brutto (ceny bieżące)..... 154
Tabela 46. Grupy producentów rolnych według rodzaju prowadzonej produkcji oraz liczby członków..... 159
Tabela 47. Skup płodów rolnych w województwie podkarpackim w latach 2015 - 2016 161
Tabela 48. Banki spółdzielcze na terenie województwa podkarpackiego (stan II kw. 2017 r.).. 172
Tabela 49. Efektywność ekonomiczno-finansowa BS na tle sektora bankowego (SkB)..... 175
Tabela 50. Pytania strategiczne..... 179
Tabela 51. Ocena siły oddziaływania - punktacja 179
Tabela 52. Strategie globalne 180
Tabela 53. Analiza siły oddziaływania czynników..... 181
Tabela 54. Analiza ilości powiązań 184
Tabela 55. Analiza ważona powiązań 184
Tabela 56. Analiza siły oddziaływania czynników..... 186
Tabela 57. Analiza ilości powiązań 187
Tabela 58. Analiza ważona powiązań 187
Tabela 59. Analiza siły oddziaływania czynników..... 188
Tabela 60. Analiza ilości powiązań 189
Tabela 61. Analiza ważona powiązań 189
Tabela 62. Analiza siły oddziaływania czynników..... 190
Tabela 63. Analiza ilości powiązań 191
Tabela 64. Analiza ważona powiązań 191
Tabela 66. Poziom osiągniętych wskaźników w ramach realizacji scalania gruntów..... 230
Tabela 67. Poziom osiągniętych wskaźników dla operacji typu „Budowa lub modernizacja dróg lokalnych” 232
Tabela 68. Poziom osiągniętych wskaźników dla operacji typu „gospodarka wodno-ściekowa” 233

Tabela 69. Poziom osiągniętych wskaźników dla operacji typu „Inwestycje w targowiska lub obiekty budowlane przeznaczone na cele promocji lokalnych produktów” 234
Tabela 70. Nabory wniosków o przyznanie pomocy ogłoszone przez Lokalne Grupy Działania 238
Tabela 71. Zakres oraz liczba przedłożonych wniosków o przyznanie pomocy 238
Tabela 72. Monitoring przebiegu realizacji poddziałania „Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność” dla operacji w zakresie „Podejmowanie działalności gospodarczej”, „Rozwój działalności gospodarczej” oraz pozostałych zakresów określonych w rozporządzeniu 239
Tabela 73. Poziom osiągniętych wskaźników dla wsparcia na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność 240
Tabela 74. Kwoty zrealizowanych płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego w Kampanii 2018 247
Tabela 75. Kwoty zrealizowanych płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego w Kampanii 2017 248
Tabela 76. Liczba złożonych wniosków o dofinansowanie w poszczególnych naborach w woj. podkarpackim 250
Tabela 78. Realizacja poddziałanie 4.2 Wsparcie inwestycji w przetwarzanie produktów rolnych, obrót nimi lub ich rozwój w poszczególnych naborach w woj. podkarpackim 252
Tabela 79. Realizacja poddziałanie 5.1 Inwestycje zapobiegające zniszczeniu potencjału produkcji rolnej w poszczególnych naborach w województwie podkarpackim 253
Tabela 80. Realizacja poddziałanie 5.2 w poszczególnych naborach w województwie podkarpackim 254
Tabela 81. Realizacja działań premiowych w ramach PROW 2014-2020 256
Tabela 82. Realizacja poddziałanie 6.4 Wsparcie inwestycji w tworzenie i rozwój działalności pozarolniczej. Rozwój usług rolniczych 257
Tabela 83. Kwoty zrealizowanych płatności w Kampanii 2018 258
Tabela 84. Kwoty zrealizowanych płatności w Kampanii 2017 259
Tabela 85. Wysokość pomocy udzielonej przez ARiMR producentom rolnym z terenu woj. podkarpackiego w wyniku suszy w 2018 r. 260
Tabela 86. Materiał siewny – wysokość wsparcia 261
Tabela 87. Wskaźniki koniunktury w gospodarstwach rolnych 264
Tabela 88. Salda odpowiedzi dotyczące ocen zmian: sytuacji ogólnej gospodarstwa rolnego, opłacalności produkcji rolniczej oraz popytu na produkty rolne 265
Tabela 89. Ocena sytuacji ogólnej gospodarstw rolnych 266
Tabela 90. Ocena opłacalności produkcji rolniczej 267
Tabela 91. Ocena popytu na produkty rolne 268

SPIS WYKRESÓW

Wykres 1. Ludność wsi według grup wieku w 2007 i 2016 r. 18
Wykres 2. Struktura ludności wsi według ekonomicznych grup wieku 19
Wykres 3. Struktura wykształcenia ludności wiejskiej w wieku 13 lat i więcej (wg NSP 2011 r.) 20
Wykres 4. Wskaźnik zatrudnienia na obszarach wiejskich według BAEL (Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności) 22
Wykres 5. Stopa bezrobocia na obszarach wiejskich według BAEL 22
Wykres 6. Liczba ubezpieczonych w KRUS w latach 2011-2017 28
Wykres 7. Liczba osób objętych ubezpieczeniem zdrowotnym w latach 2011-2017 29
Wykres 8. Liczba świadczeniobiorców KRUS OR Rzeszów w latach 2015-2017 w rozbiciu na emerytów i rencistów 29
Wykres 9. Liczba zgonów świadczeniobiorców w latach 2015-2017 r. 30
Wykres 10. Wypadki w Placówkach Terenowych w okresach od 01-01-2016 do 30-06-2016 oraz od 01-01-2017 do 30-06-2017 31
Wykres 11. Poziom przeciętnych miesięcznych dochodów i wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych 38
Wykres 12. Subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych w 2016 r. 39
Wykres 13. Wskaźniki zagrożenia ubóstwem według granic ubóstwa w 2016 r. 39
Wykres 14. Odpady przemysłowe wytworzone na terenie województwa 46
Wykres 15. Sposób zagospodarowania odpadów komunalnych na terenie województwa podkarpackiego w 2014 r. 46
Wykres 16. Skład morfologiczny wytworzonej masy odpadów komunalnych 47
Wykres 17. Udział energii odnawialnej w produkcji energii elektrycznej ogółem (dane Agencji Rynku Energii) 50
Wykres 18. Całkowity potencjał techniczny OZE dla sektora energetycznego w powiatach województwa podkarpackiego, GWh 53
Wykres 19. Zestawienie wniosków dotyczących wydobycia kruszywa w wybranych gminach województwa podkarpackiego 75
Wykres 20. Struktura grup artystycznych na wsi w 2016 r. 79
Wykres 21. Struktura kół (klubów) na wsi w 2016 r. 80
Wykres. 22. Struktura wieku podkarpackich organizacji na tle ogólnopolskim 85
Wykres 23. Główne dziedziny działań podkarpackich organizacji na tle ogólnopolskim 85
Wykres 24. Zakres działań podkarpackich organizacji na tle ogólnopolskim 86
Wykres 25. Praca odpłatna i społeczna w podkarpackim sektorze na tle ogólnopolskim 86
Wykres 26. Przychody podkarpackich organizacji w 2014 roku na tle ogólnopolskim 87
Wykres 27. Udział użytków rolnych gospodarstw rolnych w ogólnej powierzchni 92
Wykres 28. Struktura użytków rolnych w 2016 r. 93
Wykres 29. Struktura gospodarstw rolnych w województwie podkarpackim w 2015 r. (w %) .. 95
Wykres 30. Struktura obszarowa wydzierżawionych nieruchomości 96 96
Wykres 31. Średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego według województw w 2016 r. 97
Wykres 32. Liczba ekologicznych gospodarstw rolnych w Polsce w latach 2006-2016 101
Wykres 33. Liczba producentów ekologicznych w województwie podkarpackim z podziałem na rodzaj działalności 103
Wykres 34. Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych w województwie podkarpackim [ha] 104

Wykres 35. Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych w okresie konwersji w województwie podkarpackim [ha] w rozbiciu na powiaty (dane za 2016 r.) 106
Wykres 36. Powierzchnia ekologicznych użytków rolnych po zakończonym okresie konwersji w województwie podkarpackim [ha] w rozbiciu na powiaty (dane za 2016 r.) 106
Wykres 37. Łączna powierzchnia w województwie podkarpackim [ha] w rozbiciu na powiaty (dane za 2016 r.) 107
Wykres 38. Struktura ciągników według mocy silnika w 2016 r. 110
Wykres 39. Produkcja globalna (w cenach stałych roku poprzedniego) na 1 ha użytków rolnych w 2015 r. 114
Wykres 40. Produkcja towarowa (w cenach stałych roku poprzedniego) na 1 ha użytków rolnych w 2015 r. 114
Wykres 41. Struktura powierzchni zasiewów według grup ziemiopłodów w 2016 r. 115
Wykres 42. Plony zbóż 116
Wykres 43. Plony rzepaku i rzepiku 116
Wykres 44. Plony ziemniaków 117
Wykres 45. Plony buraków cukrowych 117
Wykres 46. Produkcja żywca rzeźnego w latach 2011-2015 (w tys. ton) 119
Wykres 47. Produkcja żywca rzeźnego w województwie podkarpackim w przekroju terytorialnym 119
Wykres 48. Produkcja żywca cielęcego (w tys. ton) 121
Wykres 49. Produkcja żywca wieprzowego (w tys. ton) 121
Wykres 50. Produkcja żywca baraniego (w tys. ton) 122
Wykres 51. Produkcja żywca drobiowego (w tys. ton) 122
Wykres 52. Produkcja mleka krowiego w mln litrów 123
Wykres 53. Producenci wina w województwie podkarpackim 125
Wykres 54. Powierzchnia winnic zgłoszonych do certyfikacji (w ha) w województwie podkarpackim 126
Wykres 55. Liczba wydanych decyzji dotyczących certyfikacji (w szt.) 126
Wykres 56. Wielkość partii objętych certyfikacją (litry) 127
Wykres 57. Pszenica paszowa cena 1dt oraz koszt produkcji 1 dt 127
Wykres 58. Rzepak ozimy cena za 1 dt oraz koszt produkcji 1 dt 128
Wykres 59. Średnia cena skupu żywca wołowego w zł/kg oraz koszt produkcji 1 kg 128
Wykres 60. Średnie ceny żywca wieprzowego w zł/kg oraz koszt produkcji 1 kg 129
Wykres 61. Mleko ceny skupu w zł/l oraz koszt produkcji 1 mleka 129
Wykres 62. Gospodarstwa rolne według klas wielkości ekonomicznej w 2016 r. 131
Wykres 63. Procentowy udział gleb o odczynie bardzo kwaśnym i kwaśnym, lekko kwaśnym oraz zasadowym 139
Wykres 64. Suma klimatycznego bilansu wodnego w okresie wegetacyjnym m. Lesko 145
Wykres. 65. Suma klimatycznego bilansu w okresie wegetacyjnym m. Rzeszów 145
Wykres 66. Liczba szkód łowieckich 150
150
Wykres 67. Dynamika wzrostu grup producentów funkcjonujących w województwie podkarpackim w poszczególnych latach 159
Wykres 68. Liczba członków grup producentów rolnych w województwie podkarpackim według branż w 2016 r. 160
Wykres 69. Wartość produkcji towarowej grup producentów rolnych w województwie podkarpackim [w mln zł] według branż w 2016 r. 161

Wykres 70. Wartość produkcji towarowej grup producentów rolnych z województwa podkarpackiego w latach 2008–2016 r. [mln zł] 162
Wykres 71. Korzystanie z usług doradczych (w %) 167
Wykres 72. Zakres doradztwa (w %) 168
Wykres 73. Wysokość marży odsetkowej* w bankach spółdzielczych na tle sektora bankowego 174
Wykres 74. Udział banków spółdzielczych i banków komercyjnych w kredytowaniu rolnictwa w Polsce 176
Wykres 75. Realizacja scalania gruntów w ramach trzech naborów 230
Wykres 76. Wdrażanie operacji typu "Budowa lub modernizacja dróg lokalnych" (zł) 231
Wykres 77. Wdrażanie operacji typu" gospodarka wodno-ściekowa" (zł) 232
Wykres 78. Wdrażanie operacji typu "Inwestycje w targowiska lub obiekty budowlane przeznaczone na cele promocji lokalnych produktów" (zł) 234
Wykres 79. Wdrażanie operacji typu „Inwestycje w obiekty pełniące funkcje kulturalne" (zł) 235
Wykres 80. Wdrażanie operacji typu „Kształtowanie przestrzeni publicznej" (zł) 236
Wykres 81. Wdrażanie operacji typu "Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego" (zł) . 236
Wykres 82. Wdrażanie poddziałania „Wsparcie przygotowawcze" (zł) 237
Wykres 83. Wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność (zł) 240
Wykres 84. Wdrażanie projektów współpracy (zł) 241
Wykres 85. Wsparcie na rzecz kosztów bieżących i aktywizacji (zł) 242
Wykres 86. Zagregowane dane dotyczące wszystkich działań wdrażanych przez samorząd województwa w ramach PROW 2014-2020 242
Wykres 87. Pomoc udzielona przez ARiMR w ramach programów współfinansowanych z funduszy unijnych w latach 2002–2017 w podziale na województwa [w mld zł] 244
Wykres 88. Zaliczki i płatności końcowe ogółem wypłacone w ramach płatności bezpośrednich w Kampanii 2017 w podziale na województwa [w mln zł] 246
Wykres 89. Liczba złożonych wniosków na przetwórstwo i marketing produktów rolnych w podziale na nabory 252
Wykres 90. Salda odpowiedzi dotyczące zmian w II półroczu 2017 r. sytuacji ogólnej gospodarstw rolnych, opłacalności produkcji rolniczej i popytu na produkty rolne według ukierunkowania 265
Wykres 91. Salda odpowiedzi dla bieżącej i prognozowanej sytuacji gospodarstw rolnych wg grup obszarowych użytków rolnych w II półroczu 2017 r. 266
Wykres 92. Salda odpowiedzi oceny bieżącej i prognozowanej opłacalności produkcji rolniczej wg grup obszarowych użytków rolnych w II półroczu 2017 r. 267

SPIS RYSUNKÓW

Rysunek 1. Podkarpackie na tle innych województw w kraju 14
Rysunek 2. Regiony gospodarki odpadami wraz z instalacjami przetwarzania odpadów komunalnych..... 48
Rysunek 3. Liczba produktów wpisanych na Listę Produktów Tradycyjnych w Polsce i wybranych województwach (stan na dzień 7 września 2017 r.) 90
Rysunek 4. Liczba produktów z województwa podkarpackiego wpisanych na Listę Produktów Tradycyjnych..... 91
Rysunek 5. Filary rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich 178